

19

ISSN 1309-6672
E-ISSN 2618-6322

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

YIL / Year ▶ 10

SAYI / Issue ▶ 19

BAHAR / Spring ▶ 2020

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 10 • Sayı/Issue: 19 • Bahar/Spring 2020
ISSN: 1309-6672- e ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Osman
Doç. Dr. Yılmaz Irmak
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Kaçer

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Kazuaki Sawai
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Doç. Dr. Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Muammer Erdoğan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Mustafa Agah	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Liubov Pomytkina	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Sait Patr	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babirî
Prof. Dr. Şahabettin Yalçın	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Dr. Tahir Aşirov
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Ahmet Koçak (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan Aydıntürk (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 **Faks:** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Dergi Tasarım / Journal Design /

Zafer Medya Grup

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Zafer Medya Grup

Muratpaşa Mah. Yenikapı Cad. Yakutiye/ERZURUM • 0 442 234 22 85

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,
Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanılan dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Kasım ayı sonu, Güz Dönemi için Mayıs ayı sonudur. **Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir.** Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin, iThenticate veya intihal.net gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar	Biruni Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Tarana Khalilova Ahmed gizi	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

- Prof. Dr. Abdullah KARAHAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin ERKAN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan EFEGİL (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk ATAAY (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ousama EKHTIAR (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha SAYDAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait PATIR (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir TUNA (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. A. Eren DURMUŞ-ÖZDEMİR (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali KUYAKSİL (İğdir Üniversitesi)
Doç. Dr. Cem ÖNERTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ECER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fırat MOLLAER (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Tufan EMİNİ KURTULUŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Kumru UYAR (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZGER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Ertan KARDEŞ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevran KARACA (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurcan YÜCEL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar BAŞAR (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan KILIÇ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Üniversitesi)
Doç. Dr. Yaşar BAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman MENĞİ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aykut İŞLEYEN (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bayram KIRMIZIGÜL (Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Emre KURTULMUŞ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bekir GÜNDOĞMUŞ (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÖZEL (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cem AYDEN (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ejder AYÇİN (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZSOY (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erdinç KOÇ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüdayı SAYIN (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZDİL (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKTAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KELEŞOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevdıye ERSOY YILMAZ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Ahmet KOÇAK (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Çağatay ÇETİNKAYA (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Sedat KANAT (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Murat BAYRAM (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Murat TOPAL (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Osman PALA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Yunus Emere AYNA (Bingöl Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Funda GÜNŞOY, Mariusz TUROWSKI THOMAS HOBBS'UN POLİTİK DÜŞÜNÇESİNDE SOSYAL DÜZEN FİKRİNİN İKİ KAYNAĞI: YAŞAM VE ÖLÜM (KORKUSU) TWO SOURCES OF THE IDEA OF SOCIAL ORDER IN THE POLITICAL THOUGHT OF THOMAS HOBBS: LIFE AND DEATH (FEAR)	1
---	---

Dilek BAŞERER, Ekrem Ziya DUMAN MANTIKSAL DÜŞÜNME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR ÇALIŞMA A STUDY ON DEVELOPING LOGICAL THINKING SCALE	15
--	----

Sezin ALICI FLÜT REPERTUVARINDA YUNAN MİTOLOJİSİNİN YERİ VE MİTOLOJİK KARAKTER PAN'İN ETKİLERİ GREEK MYTHOLOGY IN FLUTE REPERTORY AND THE EFFECTS OF MYTHOLOGICAL CHARACTER PAN	41
--	----

Emine SİCİM KAPLAN JAPONYA'NIN FİLİPİNLER SİYASETİ (1868-1912) JAPAN'S POLICY TOWARD PHILIPPINES (1868-1912)	67
---	----

Gülşah TURA YAPISAL AİLE SİSTEMLERİ YAKLAŞIMINA DAYALI OLARAK GELİŞTİRİLEN EVLİLİK DANIŞMA PROGRAMININ ÇİFTLERİN EVLİLİK UYUMUNA ETKİSİ THE EFFECT OF MARRIAGE COUNSELING PROGRAM DEVELOPED BASED ON STRUCTURAL FAMILY SYSTEMS APPROACH TO MARITAL ADJUSTMENT OF COUPLES	85
---	----

Zahide GENÇTÜRK, Gülsüm KORKUT ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ EXAMINATION OF ATTITUDES OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS PERSON WITH DISABILITIES	105
---	-----

Aygülen KAYAHAN KARAKUL BULANIK AHP YÖNTEMİ İLE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAĞI SEÇİMİ SELECTION OF RENEWABLE ENERGY SOURCE USING FUZZY AHP METHOD	127
--	-----

Erhan TAŞ

**XIX. YÜZYIL SONLARINDA VE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA
DERSİM'DE HABERLEŞME ARAÇLARININ KULLANIMI VE
ASAYİŞ**

151

THE USE OF COMMUNICATION TOOLS AND PUBLIC ORDER IN
DERSIM IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abdulahap BAYDAŞ, Mehmet Emin YAŞAR

**REKLAM ETKİNLİĞİNİN TÜKETİCİ PERSPEKTİFİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

179

EVALUATION OF ADVERTISEMENT EFFECT WITH THE
PERSPECTIVE OF CONSUMERS

Bekir PARLAK, Ferhat ARI

**ÜNİVERSİTE PERSONELİ PERSPEKTİFİNDEN YÖNETİŞİMİN
UYGULANABİLİRLİĞİNİN ÖLÇÜMÜ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ**

207

EVALUATION OF THE GOVERNANCE PRACTICALITY WITH THE
PERSPECTIVE OF UNIVERSITY STAFFS: BİNGÖL UNIVERSITY

İsmail Fatih CEYHAN, Ramazan ULUTAN

**MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ BAKIŞ AÇILARIYLA
LİSELERDE MUHASEBE BECERİ EĞİTİMİ**

235

ACCOUNTING SKILLS TRAINING IN HIGH SCHOOLS FROM THE
PERSPECTIVE OF ACCOUNTING PROFESSIONALS

Derya AKTAŞ

**TÜRKİYE'DE DEVLET MEMURLARININ BAŞARISININ
DEĞERLENDİRİLMESİ: MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI ÖRNEĞİ**

267

AN EVALUATION OF THE PERFORMANCE OF CIVIL SERVANTS IN
TURKEY: THE CASE OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION

Can BİÇER

**WOLVES IN SHEEP'S CLOTHING: SPOTTING THE DARK TRIAD
OF PERSONALITY IN ORGANIZATIONS AND OVERCOMING THE
TROUBLES THEY CAUSE**

297

KUZU POSTU GİYMIŞ KURLAR: ÖRGÜTLERDE KARANLIK ÜÇLÜ
KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİ TESPİT ETME VE NEDEN OLDUKLARI
SORUNLARIN ÜSTESİNDEN GELME

Mehmet Barış ASLAN, Zeki AKBAKAY

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DIŞ BORÇLARIN DIŞ TİCARET
ÜZERİNE ETKİSİ : TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

311

THE EFFECT OF EXTERNAL DEBT ON FOREIGN TRADE IN THE
GLOBALIZATION PROCESS: THE CASE OF TURKEY

Meral KUZGUN

**ŞARK CEPHESİ KUMANDANI KÂZİM KARABEKİR'İN ÇOCUK
TERBİYESİ VE EĞİTİMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ: SARIKAMIŞ
ANA MEKTEBİ ÖRNEĞİ** 327

VIEWS OF KAZIM KARABEKIR, COMMANDER OF THE EASTERN
FRONT, ON BRINGING UP AND EDUCATING CHILDREN: AN
EXAMPLE OF SARIKAMIS KINDERGARTEN

Özlem ULUCAN

**IVO ANDRIĆ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ADLI ROMANINDA DİNİ VE
ETNİK ÇEŞİTLİLİKTEKİ İKİLİ ZİTLİKLER VE HİYERARŞİ** 341

THE DICHOTOMY AND HIERARCHY IN THE BRIDGE ON DRINA BY
IVO ANDRIĆ

Meheddin İSPİR

**MESNEVİLERDE UYGULANAN TEMSİL GETİRME YÖNTEMİNİN
EDEBİYAT EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE KULLANILMASI** 357

USING FOR LITERATURE'S EDUCATION AND TEACHING OF
APPLIED REPRESENTATION METHOD IN MATHNAWIS

Adem GÜRBÜZ

**AHMET ARIF'İN "ANADOLU" ŞİİRİNİN MARKSİST ESTETİĞE
GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ** 383

ANALYSIS OF AHMET ARIF'S "ANADOLU" POETRY IN TERMS OF
MARXIST AESTHETICS

Bekir KARADAĞ

**İSLÂM HUKUKUNUN TEDVİNİYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR
BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARININ TESPİTLERİ** 403

DETERMINATION OF MUSLIM SCIENTISTS IN THE CONTEXT OF
DISCUSSIONS ON THE PREVENTION OF ISLÂMIC LAW

Tamim FAKHOURY/ تميم فاكوري

الفضائل الأخلاقية في الشعر العربي الجاهلي

CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP ŞİİRİNDE AHLAKİ DEĞERLER 421

THE ETHICS IN ARABIC JAHILI POETRY

Onuncu Yılımızın İlk Sayısı İle Merhaba

19. sayımızla yeniden karşınızdayız. Bu sayımızda, 2 Eğitim, 1 Felsefe, 2 İlahiyat, 1 İngiliz Dili ve Edebiyatı, 7 İktisat ve İşletme, 1 Müzik, 1 Psikoloji, 3 Tarih, 2 Türk Dili ve Edebiyatı ile ilgili olmak üzere biri Arapça, biri İngilizce toplam yirmi makalemiz mevcuttur. Makalelerden dördü Üniversitemiz akademisyenleri, on altısı farklı üniversitelere mensup akademisyenler tarafından hazırlanmıştır. Dergimiz bu sayısında da çitasını koruyarak ve kendisine gösterilen ilgiyi arttırarak alanındaki iddiasını devam ettirmiştir. Bunun bir göstergesi olarak Ekim sayısının çıkarılmasından bu yana geçen altı aylık sürede 150.000 ve toplamda 350.000 indirilme sayısını aşmış oldu.

Daha önce kaydetmiş olduğumuz üzere, dergimizin uluslararası etkisinin ve konumunun yükseltilmesi, ISI ve Scopus üyeliklerinin temini amacıyla güçlü yönlerinin belirlenmesi, zayıf yanlarının uzun vadeli bir geliştirme stratejisi ile iyileştirilmesi yönündeki çalışmalarımız devam etmektedir. İngilizce yayım gereksinimleri ve yayım kriterleri konusunda belli bir mesafe kaydetmiş durumdayız. Bununla beraber, Scopus kapsamındaki dergilerce daha çok alıntı yapılması, uluslar arası kabul edilebilir bir dergi başlığı belirlenmesi, makaleler konusunda daha seçici olunması, yayım yapılan bilim dallarının sınırlandırılması, ancak akademik etki alanının genişletilmesine yönelik planlarımızın gündemimizde olduğunu kaydetmek isteriz. Anlaşılacağı üzere bu hedeflerimizi kısa sürede gerçekleştirmemiz kolay değil ve bu yönde alınacak uzun bir yol var. Yine daha önce hatırlattığımız üzere, makale kalitesi, yabancı yazarların ekibimize katılması ve dergimizde yayımlanan makalelere yapılan atıfların arttırılmasını önemsemekteyiz.

Millet olarak olağanüstü zamanlar yaşamakta olduğumuz bu günlerde, Kanuni Sultan Süleyman'ın "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi, Olmaya devlet-i cihanda bir nefes sıhhat gibi" deyişini tasdik

ettirircesine, birlik ve beraberliğin, sağlığın ve varlığın, kısaca “hayatın manasının ve değerinin” olduğunu toplum olarak yeniden değerlendirmeyi, bu bilinçle yaşamayı ve daha güzel günlere en kısa sürede ulaşmayı diliyoruz. Bu vesile ile her zaman olduğu gibi yardım, destek ve teşviklerini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Çapak başta olmak üzere dergimize destek verenlere içtenlikle teşekkür ediyoruz.

Editör
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

THOMAS HOBBS'UN POLİTİK DÜŞÜNÇESİNDE SOSYAL DÜZEN FİKRİNİN İKİ KAYNAĞI: YAŞAM VE ÖLÜM (KORKUSU)

Funda GÜNŞOY¹, Mariusz TUROWSKI²

Geliş: 10.09.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.617743

Öz

Hobbes'un politik felsefesinin en önemli çağdaş yorumları, onun pür legalistik ve prosedüralist karakterini (sosyal seçim teorisi, sözleşmecilik vs) sorgulayarak ölümün ve yaşamın yönetilebilirliği fenomenine odaklanırlar. Michel Foucault, Jacques Derrida ve Giorgio Agamben gibi filozoflar, büyük ölçüde Hobbes'un Leviathan ve De Cive'da ortaya koyduğu analizleri referans alarak egemenliğin biyo-politik ontolojisine dair kendi versiyonlarını geliştirmişlerdir. Bu yazının temel amacı, ilkin, Hobbesçu devlet ve toplum kavramsallaştırmasına dair 20. yüzyılda Leo Strauss ve C.B.Macpherson tarafından geliştirilmiş iki etkili yaklaşımı ana hatlarıyla ortaya koymak ve onlar arasında karşılaştırma yapmaktır. İkinci olarak, Leo Strauss'un ve C.B.Macpherson'ın Hobbes'un politik düşüncesinde iktidar (yönetsellik) ile yaşam (ve ölüm) arasındaki ilişki konusunda biyo-politik-ontoloji okulunun temsilcilerinin sunduğundan daha incelikli bir anlayış sağladıklarını

Anahtar Kelimeler: Leo Strauss, C.B.Macpherson, Thukydides, Sahiplenici Bireycilik, Kapitalizm.

¹ Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, fundagk@uludag.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8764-8368>.

² Prof. Dr., Wrocław Üniversitesi, Sosyal ve Politik Felsefe Bölümü, Wrocław/Polonya, mariusz.turowski@uwr.edu.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3285-0515>.

TWO SOURCES OF THE IDEA OF SOCIAL ORDER IN THE POLITICAL THOUGHT OF THOMAS HOBBS: LIFE AND DEATH (FEAR)

Abstract

The most prominent contemporary interpretations of the political philosophy of Hobbes focus on the phenomenon of the manageability of death and life by questioning its pure legalistic and proceduralist character (social choice theory, contracting, etc.). Philosophers such as Michel Foucault, Jacques Derrida and Giorgio Agamben have developed their own versions of the bio-political ontology of sovereignty, largely by reference to Hobbes' analysis in "Leviathan" and "De Cive". The main aim of this article is to outline and compare two effective approaches to the Hobbesian conceptualization of state and society in the 20th century, one offered by Leo Strauss and another by C.B. Macpherson. Subsidiary aim of the presented reflection is to show that Leo Strauss and C.B. Macpherson provide more complex and sophisticated understanding of the relationship between power (governance) and life (and death) in Hobbes' political thought than the representatives of the "biopolitical-ontological" school.

Keywords: Leo Strauss, C.B. Macpherson, Thucydides, Possessive Individualism, Capitalism.

Giriş

İki Dünya savaşı sonrası çağdaş politik düşüncenin, kuşkusuz liberal demokratik sistemlerin başarısızlığının da etkisiyle, ilk modern düzen filozofu olarak Thomas Hobbes'u yeniden keşfettiğini söylemek yanlış olmaz. Hannah Arendt, Eric Voegelin, Michael Oakeshott gibi filozofların yanı sıra Michel Foucault, Jacques Derrida ve Giorgio Agamben gibi politik modernitenin liberal anlatısının ve toplum kavramsallaştırmasının kaynağına dek izini sürmek isteyen filozoflar için de Thomas Hobbes modern politik felsefe içinde zorunlulukla karşılaşılması gereken en önemli isimlerden biridir. Michel Foucault, Jacques Derrida ve Giorgio Agamben gibi filozoflar, büyük ölçüde Hobbes'un *Leviathan* ve *De Cive*'de ortaya koyduğu analizleri referans alarak egemenliğin biyo-politik ontolojisine dair kendi versiyonlarını geliştirmişlerdir. Bu bakımdan, Hobbes'un politik felsefesinin en önemli çağdaş yorumları, onun pür legalistik ve prosedüralist karakterini (sosyal seçim teorisi, sözleşmecilik vs) sorgulayarak ölümün ve yaşamın yönetilebilirliği fenomenine odaklanırlar. Bu yazı, L. Strauss'un ve C.B. Macpherson'ın Hobbes'un politik düşüncesinde iktidar (yöneticilik) ile yaşam (ve ölüm) arasındaki ilişki konusunda biyo-politik-

ontoloji okulunun temsilcilerinin sunduğundan daha incelikli bir anlayış sağladıklarını göstermeyi amaçlıyor. Bu çerçevede, bu makalenin amacı, çağdaş politik felsefenin iki önemli filozofunun, Strauss'un ve Macpherson'un, Hobbes'un devlet ve toplum kavramsallaştırmasına dair analizlerini ortaya koymak ve bir karşılaştırma yapmaktır.

Liberal Demokrasinin Krizi ve Hobbes'a Dönüşün Kaçınılmazlığı

Strauss 1936'da, *The Political Philosophy of Hobbes* [Thomas Hobbes'un Politik Felsefesi] adlı bir kitap yayınladı. Söz konusu kitap yalnızca Strauss'un külliyatı içindeki yeri bakımından değil, aynı zamanda, onu yirminci yüzyıldaki Hobbes çalışmalarını belirleyen bir düşünür kılması bakımından da büyük bir önemi haizdir. Öyle ki, yakın dönemin Hobbes'un politik felsefesine yönelik tutarlı bir yoruma ulaşma yönündeki tüm çabaları, literatürde "Strauss tezi" adıyla anılan görüşe tepkiden doğmuştur (Caton, 1974:414).

Strauss için Hobbes yalnızca modern rasyonalizmin doğasını anlamak için değil, aynı zamanda, çağdaş liberal demokratik toplumların içinde buldukları krizi anlamak bakımından önemlidir. Çünkü Hobbes, bireysel doğal hak anlayışına dayanan liberal "medenileşme idealinin yazarı"dır ve "liberalizmin kurucusudur" (Strauss, 1995:100). O halde, "radikal bir liberalizm kritiği, ancak Hobbes'un uygun anlaşılması temelinde mümkündür" (Strauss, 1995:119). Strauss'a göre, çağdaş liberal demokrasilerin içinde bulunduğu durum, Hobbes'un liberalizm vizyonunun önemini gösterir. Zira, Hobbes, özgürleşme idealinin gerçekleşmesi için, bozulmuş kurumların ya da yönetici sınıfların kötülüğüne karşı mücadele etmenin yeterli olmayacağını gören ve bu sebeple "insanın doğal kötülüğüne karşı" verilen savaşın zorunluluğunun farkında olan ilk filozoftur.

"Liberal olmayan bir dünyada Hobbes, insanın liberal olmayan doğasına karşı liberalizmin temelini atar; oysa kendi öncüllerinin ve amaçlarının farkında olmayan sonrakiler, insan doğasının (Tanrının yaratımı ve takdirine dayanan) orijinal iyiliğine itimat ederler ya da doğal-bilimsel nötrallite temelinde doğanın ilerlemesine yönelik umutlar, insanın kendisine ilişkin tecrübesiyle haklı kılınamayan umutlar beslerler. (Strauss, 1995:101)

Strauss, Hobbes'un bugün politik kurumların kökenini, yani kültürün liberal olmayan doğasını unutan modern liberallerin atası olduğunun altını çizer. Hobbes'un liberalizmini sonraki yüzyılların daha gelişkin liberalizm formlarından ayıran şey, "onun liberal uygarlaşma idealinin mütemediyen kendisine karşı savaştığı şeyi bilmesi ve görmesi"dir. Ölümü en büyük kötülük olarak tanımlayan Hobbes, liberal idealin veya projenin insanın liberal olmayan doğasına karşı mütemediyen bir savaş yürütmek zorunda olduğunu kabul eder. Hobbes insanlar arasındaki çatışmanın kaynağını, insanın amoral güdülerinde,

doğal arzuda temellendirmiş ve kılıcın otoritesini (devlet) nihai çözüm olarak sunmuş olsa da, Strauss'un perspektifinden, insanı, temel ihtiyaçlarının karşılanması ve maddi refahın artırılması yoluyla salt çıplak yaşam kategorisine indirgeyen liberal demokratik refah devleti onun teorisinden neşet etmiştir".

Strauss için olduğu gibi, Macpherson'un fikirleri de çağdaş liberal demokrasinin içinde bulunduğu inandığı kriz durumunu aydınlatmaya yöneliktir. Macpherson mevcut liberal demokratik toplumu ve devleti, liberal normatif değerlere ulaşamadığı ya da onları gerçekleştirmekten aciz olduğu gerekçesiyle reddeden ama Marksçı teorinin tamamını da kabul etmeyen çağdaş bir sosyal demokrat ve sosyalist olarak kabul edilebilir (Macpherson, 1977a: 224). Marksist teorinin etik bir özünün bulunduğunu düşünen ve aktüalize edilmesi gereken Aristotelesçi bir insani potansiyalite anlayışına sahip bir sosyal demokrat olarak Macpherson, kapitalist ekonomik sistemin "yalnızca özgür, bilinçli, yaratıcı aktivite içinde" gerçekleşebilecek bu insani özü tehdit ettiğini öne sürer. Liberal demokrasinin sahiplenici bireycilik varsayımına dayandığını ve bunun da rekabetçi kapitalist pazar toplumunun bir yansıması olduğunu gösterme çabasının yanı sıra Macpherson, insanların enerjilerini yaşamın zorunlulukları içinde tüketmek yerine "hakiki insani etkinlikler" içinde olabilecekleri, doğal kapasitelerini açığa çıkarabilecekleri rekabetçi olmayan bir toplum düzeninin ve gerçek anlamda katılımcı bir demokrasinin ortaya çıkış yolları üzerine düşünmüştür (Weinstein, 1981: 248-249). Strauss'un modern politik düşünce içinde Hobbes'un önemini öne çıkaran tavrına benzer şekilde, Macpherson da "sahiplenici bireycilik" varsayımının belirgin bir biçimde teşhis edilebileceği ilk filozof olarak Hobbes'u görür. Macpherson'un Hobbes'un politik teorisine yönelik analizleri, Hobbes'tan Locke, Bentham aracılığıyla Mill, Berlin, Rawls ve Friedman'a uzanan bir çizgide sahiplenici bireycilik tezinin görünümlerine odaklanarak liberalizmin tarihinin yeniden ele alınmasının merkezinde yer alır.

Hobbes ve “Yeni Politika Bilimi”

Strauss'a göre, "Hobbes'un politik felsefesi aynı zamanda doğru toplum düzeni sorusuna karşılık gelen insan için doğru yaşamın ne olduğu sorusuna tutarlı ve kapsayıcı bir cevap verme yönündeki ilk modern teşebbüstür" (Strauss, 1984: 1). Hobbes'un insan için doğru yaşam sorusuna yönelik çözümü klasik, eşitlikçi olmayan (inegalitarian) doğal hak düşüncesinin modern doğal hak anlayışı lehine reddedilmesi formunda kendini gösterir. Her ne kadar, Strauss, klasik doğal hak anlayışında ilk kırılma noktasının ve bu bakımdan modern politik felsefenin kurucusunun Machiavelli olduğunu ileri sürerek önceki görüşlerinde bir revizyona gitmiş olsa da, yine de Hobbes'u, doğal hak anlayışının modern versiyonunun en sistematik yorumcusu olarak görmeye

devam eder (Strauss, 2000: 75,85) (Strauss,1984: xv). Ona göre, Hobbes, "insan ve devletle ilgili bir *nuova scienza* arama zorunluluğunu hisseden ve bu bilimi kurmayı başaran ilk kişi" olmanın ötesinde "sonraki bütün ahlaki ve politik düşüncenin açıkça ya da örtük biçimde onun bu yeni öğretilerine dayanması" bakımından belirleyici olan bir filozoftur. Öyle ki,

"onun politik önemini gösterebilmek için, modern formunda uygarlaşma idealinin, hem burjuva-kapitalist gelişme hem de sosyalist hareket idealinin, o günden bu yana hiç bir zaman onunla boy ölçüşemeyecek eşsiz bir derinlik, açıklık ve içtenlikle Hobbes tarafından kurulmuş ve açıklanmış olması olgusu vurgulanabilir. Bu öğretinin felsefi öneminin ve etkisinin ölçüsünü ortaya koymak için, Hobbes'un felsefesi ve eserleri olmadan, sadece on sekizinci yüzyıl rasyonalizminin değil, Rousseau, Kant ve Hegel'in ahlak felsefelerinin de mümkün olamayacağına işaret edilebilir. Fakat hepsi bir yana, şayet yaşam idealinin irdelenmesi ve aydınlatılması gerçekten de felsefenin temel ve nihai görevi ise, insan için doğru yaşam sorusuna temel bir cevap olarak Hobbes'un politik felsefesi, yalnızca politik felsefe, yani diğerleri arasında bir bilgi branşı açısından değil, modern felsefenin tamamı için en yüksek derecede önem taşır" (Strauss, 1984: 1).

Literatürde "Strauss tezi" adıyla anılan Strauss'un Hobbes yorumu, doğa bilimlerine dayandığı iddiasındaki Hobbes'un yeni politika biliminin, esasında, *moral* bir karar temelinde varlık kazandığı argümanı etrafında gelişir. Bu argüman çizgisi, Hobbes'un klasik doğal hak anlayışını reddi, hedonizme politik bir mahiyet kazandırması, yeni bir insan doğası kavrayışı ve nihayetinde Hobbes'un monarşiye dayalı egemenliği meşrulaştırması adımlarını içerir.

Strauss'a göre, Hobbes'un politik felsefesini, kendisini önceleyen klasik doğal hak geleneğinden ayırt eden özelliği, "doğal 'Yasa'dan, yani bir objektif düzenden değil, doğal 'hak'tan, yani mutlak ölçüde meşru öznel bir iddiadan" yola çıkmasıdır. Hobbes, haktan yola çıkarak ve dolayısıyla objektif düzenin veya yasanın önceliğini yadsıyarak ahlakın ve politikanın ilkesini idealist olmakla eleştirdiği geleneğe karşıt bir konuma yerleştirir (Strauss, 1984: viii). Hobbes teleolojik evren ve insan tasarımı klasik geleneğin etkin hale gelemeyip yalnızca ideal bir politik düzen arayışı olmasının ve skeptisizmi alt edememesinde zirvesine ulaşan başarısızlığının nedeni olarak gösterir (Strauss, 1965: 166-169). Hem etkin hem meşru, yani adil bir sosyal düzen problemi "insan ve devlete ilişkin bir *nuova scienza*"a dayanılarak ele alınmak durumundadır. Politik-sosyal alanın gerisinde ona model oluşturacak kozmik bir düzenin bulunmadığı ve "insana özgü rasyonel işlevler" ile tüm yaşam formlarına ortak biyolojik işlevler arasında ayırım yapmanın anlamını kaybettiği koşullar altında Hobbes, insanı da doğadaki herhangi bir cisim gibi mekanik bir materyalizm çerçevesinde kavramaya yönelir. Buna göre, insani eylemleri yönlendiren temel tutku, kendi varlığını koruma arzusu veya negatif tarzda ifade

edildiğinde şiddetli bir biçimde öldürülme korkusu olduğu için insanlar arasındaki ilişki uyum değil, *çatışma* kategorisi içinde düşünülebilir.

Hobbes, kendini koruma arzusunu Galileo'nun eylemsizlik ilkesinin biyolojik karşılığı olarak görmüş ve insanı fiziki doğada serbestçe hareket eden cisimler gibi kavramıştır. Bu sebeple, birbirleriyle ilişkisiz veya aralarında anlamlı hiçbir müşterek bağıntı bulunmayan bireylerin engellenmedikleri sürece bağımsız bir tarzda hareket edeceklerini ve mutlak bir öznellik durumu içinde tutkularını doyurmaya yöneleceklerini düşünür (Cevizci 2001: 67), (Cevizci, 2013: 111). Strauss'a göre, bu Hobbes'un mekanik felsefi antropolojisidir. Bu anlayış, mekanik algı görüşüne ve dolayısıyla genel bir hareket teorisine dayanır. Mekanik açıklamanın ilk postülası, "doğal iştah" görüşüdür. Strauss'a göre, doğal iştah, Hobbes'un politik felsefesinin "insan doğasına dair iki postüla"sından biridir. Doğal iştah, insanın hayvani doğasında kök salar ve bu sebeple insan, diğer tüm hayvanlar gibi, sürekli hareket halindedir. İnsan pek çok şeyi arzu eder ve arzu ettiği şeyleri elde etmek için daha fazla kuvvet/güç ister. İnsanın eylemi istek, arzu ve nefret duygularının mekaniğine tabi olduğu ve doğa durumunda onu bağlayan akılsal bir ilke ve evrensel bir ölçüt bulunmadığı için kuvvet/güç elde etme arzusu doğaldır. Hobbes'a göre, "...kudretin özelliği, gittikçe çoğaldığı için şöhrete benzer; veya, ilerledikçe hız kazanan ağır cisimlerin hareketi gibidir" (Hobbes, 1995: 68).

Ancak, sonsuz olmasıyla belirginleşen insani iştahı hayvani iştahtan ayırmamız gerekir. Diğer hayvanlardan farklı olarak insanın akla sahip bir hayvan olması, insani iştahın yalnızca mevcut andaki sonlu nesnelere değil, daha ziyade geleceğe yönelen ve sonsuz biçimde arzulayan bir boyut içermesini beraberinde getirir. Dolayısıyla, insani iştahı hayvani olandan ayırt eden özellik, "insani iştah söz konusu olduğunda aklın onun hizmetinde olması"dır (Strauss, 1984: 8-9). Açıktır ki, onur arayışı, şan/şöhret tutkusu, gurur ve diğerleri üstünde üstünlük kurma arzusu insanı hayvandan ayıran arzulardır. Bu, "insanın kendi derinliklerinden gelen spontan sonsuz ve mutlak bir arzu"nun başlangıçtaki hayvani arzuyu dönüştürdüğü anlamına gelir. Mekanik anlayışın tersine bu vitalist anlayışa göre, insandaki doğal iştahın orijininde algı değil, kibir vardır. Mekanik açıklama modeline göre, doğadaki cisimler gibi hareket halinde olan insan pek çok şeyi arzu eder ve arzu ettiği şeyleri elde etmek için de daha fazla güç ister. Ancak, bu güç arayışı etkisi bakımından sonlu ve rasyoneldir. Çünkü, insandaki en temel arzu olan kendini-koruma arzusu veya onun negatif ifadesi olan cebri ölüm korkusu, insanın sahip olduğundan daha fazlasını elde etme umudunu ehlileştirir ve onu "ölçülü sınırlar içinde" kalmaya zorlar (Strauss 1984: 11). Buradan hareketle, Strauss, insandaki doğal arzunun orijininde algının değil, Hobbes için "tüm kötülüklerin kökü" olan, insanın kendi güçlerini ve sınırlarını bilmemesinden veya abartmasından kaynaklanan

kibir olduğu sonucuna ulaşır (Hobbes, 1995: 62, 93-94; Strauss, 1984:111). Her bir insanı birbiri için doğa gereği düşman kılan, diğerleri üstünde üstünlük kurma ve bu üstünlüğün tanınması talebidir. Eğer haz peşinde koşan bir varlık olarak “insan doğa gereği kendi hazzını diğerleri üstünde zafer kazanmakta buluyorsa, o zaman insan doğa gereği kötüdür” (Strauss, 1984:12-13).

O halde, metodu (çözümleyici) ve materyali (tutkular ve duyu algısı) bakımından doğa bilimine dayandığı iddiasındaki Hobbes’un yeni politika bilimi, moral bir karar temelinde varlık kazanır. Başka bir ifadeyle, Hobbes’un politik felsefesinin temel kabulleri metodolojik bir temele dayanmaz; onun “politik felsefesi, özü gereği, doğa biliminden bağımsızdır” (Strauss, 1984:2-3,6). Hobbes için “doğru bir toplumsal düzen sorusu”, metodolojik bir soru değil, moral bir sorudur. Hatta Strauss’a göre, “matematikten ödünç alınmış bir kanıt formu ve doğa biliminden ödünç alınmış psikoloji onun orijinal fikirlerini açıklamaktan ziyade gizler” (Strauss, 1984:29). Bu moral tavır, insanın kötü olduğu tezine dayanır ve bu bakımdan insan doğasıyla ilgili bir görüşten doğar veya “insan hayatına ilişkin ilk-elden tecrübe”ye dayanır (Strauss, 1984:1-5).

Macpherson ve Hobbes'un "Sahiplenici Bireycilik" Varsayımı

Macpherson'un analitik ve sosyo-tarihsel bağlamına baktığımızda, "burjuva bilinci"nin doğumuyla sonuçlanan 17.yüzyıl İngiliz Devrimlerini görürüz. Onun teorisinin merkezi aksiyomu ise şöyle ifade edilebilir:

Birey özünde kendi kişiliğinin ve kapasitelerinin malikidir ve bundan ötürü topluma hiçbir şey borçlu değildir. Diğerlerinin iradesinden özgürlük insanı insan kılan şey olduğundan, her bir bireyin özgürlüğü diğerlerinin aynı türde özgürlüğünü güvenceye almak için gerekli yükümlülükler ve kurallarla sınırlanabilir. Politik toplum kendi şahsı ve malları dahil bireyin mülkiyetinin ve buna bağlı olarak kendi kendilerinin sahipleri olarak değerlendirilen bireyler arasındaki düzenli mübadele ilişkilerinin devamına yönelik insani bir icattır (Macpherson 1962: 263-264).

Macpherson'a göre, bu şekilde tanımlanan Batı demokrasinin ontolojisi en gelişkin ifadesini, sınıflı (burjuva) toplumun karakteristik çelişkilerini özgürlüğü kendinin sahibi olmakla eşitleyerek ortadan kaldırmayı başaran John Locke'un felsefesinde bulur. Jules Townshend'e göre, "Deceptive Task"ta Macpherson, John Locke'u sahiplenici bireycilik kavramını temsil eden bir model yazar olarak kabul etmiştir. Bunun nedeni, o sırada, aynı zamanda, Macpherson'un Locke'un teorisi hakkında iki ayrıntılı makale üzerinde çalışıyor

olmasıdır.³ *Two Treaties on Government* [Yönetim Üzerine İki İnceleme]'in yazarı, bu gelenek ve aynı zamanda liberalizm geleneğinin tamamı açısından, öğretisi sahiplenici bireycilik tezinin daha sonraki formülasyonunda ve bu konuda yapılan analizlerde ana referans noktası haline gelen Hobbes'tan daha önemli olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte, *Political Theory of Possessive Individualism* [Sahiplenici Bireyciliğin Politik Teorisi]'de Hobbes, öğretisi sahiplenici bireycilik tezi açısından paradigmatik rol oynayan bir filozof haline gelir. Zira, Macpherson'a göre, Locke, öncelikle Thomas Hooker'in düşüncelerine dayandığı ve ahlak teorisi bir dereceye kadar sahiplenici insan ve toplum modelinin bazı varsayımlarına karşı çıktığı için geleneksel doğal hak doktrininin varsayımlarından kurtulamamıştır. Bu çerçevede, Macpherson'un analizlerinde Hobbes'un politik felsefesine çok daha fazla yer verdiği ve modern politik düşünce alanında Macpherson'un tarihsel araştırmaya ana katkısının Hobbes'un politik ekonomisine yönelik incelemesi olduğu söylenebilir (Macpherson, 1962:48,55-56; Townshend, 2000: 18). Bu yöndeki ilk çaba, Macpherson'un 1945 tarihli "Hobbes Today" başlıklı yazısıdır ve daha sonra *Democratic Theory: Essays in Retrieval* [Demokratik Teori]'de "Hobbes's Bourgeois Man" başlığı ile yeniden basılmıştır. Ünlü *The Political Theory of Possessive Individualism* [Sahiplenici Bireyciliğin Politik Teorisi]'de Hobbes'un burjuva fikirlerine yönelik inceleme kitabın en geniş kısmını oluşturur. Macpherson'un Hobbes'un politik düşüncesine yönelik en eksiksiz diyebileceğimiz analizleri ise 1968 tarihli, Pelican Classics dizisinde yayınlanan *Leviathan* için yazdığı "Introduction" kısmında bulunur.

Burada ele aldığımız sahiplenici bireycilik tezinin formülasyonu içindeki bireysel postülalar ve iddialar, malların (toprak, ürünler, sermaye, iş ve üretim araçları) mübadelesi etrafında organize olmuş rekabete dayalı piyasa toplumunu anlamak için gereklidir. Bu mübadele, üretim sürecine erişimde eşitsizliğin varlığı olgusuyla ilgili net güç transferi formunda kendini gösteren bir adaletsizliğin kaynağıdır. Bu eşitsizlik ve bunun sonucunda ortaya çıkan sömürü, yani "gücün elden alınması" öncelikle "sermaye sahipleri" ile "iş sahipleri" arasındaki ilişkiyle ilgilidir.

Toprak ve sermaye bir grup insan tarafından elde tutulduğunda, toprak ve sermayeden yoksun bırakılanların zararı pahasına kişiler arasında üretilen şeyin dağıtılma tarzında kalıcı bir dönüşüm var olur. Bu şekilde mağdur edilmiş olanlar bir başka bağımsız üretim kaynağından yararlanamazlar, aynı zamanda, kendi topraklarında ve kendi sermayeleriyle

---

³ Bu metinler: "Locke on Capitalist Appropriation" (*The Western Political Quarterly*, Vol. 4, No. 4, December, 1951) ve "The Social Bearing of Locke's Political Theory" (*The Western Political Quarterly*, Vol. 7, No. 1, March 1954).

çalıştıkları takdirde üretebileceklerinin bedeline eşit yükseklikte bir ücret talep edemezler (Macpherson, 1962:56).

Sahiplenici bireycilik fikri, toplumun kendi kendinin sahibi olanların (daimi tüketiciler) "yararını en üst düzeye çıkarmaya" odaklanan atomize, özgür ve eşit bireylerden oluştuğu ontolojik iddiası ile bağlantılıdır. Bireyler aynı zamanda asosyal, egoist ve kapitalist bir mübadele sisteminin varlığı sebebiyle birbirine bağımlıdır. Toplumun tüm üyeleri arasında temel eşitlik varsayımı, sömürü, gücün elden alınması ve bağımlılık ilişkilerinin formel düzeyde görünmez olduğu anlamına gelir. Macpherson'a göre, bireyselci ya da sahiplenici bireyciliğin ontolojisi, yirminci yüzyıldaki liberal demokrasi düşüncesi ve sistemi içindeki ana gerilim kaynağıdır. Bu gerilim, politik eşitlik (seçim hakları) ile kendi kendinin sahibi olanların (salt formel) ekonomik eşitliği arasındaki boşlukla/gedikle ilişkilidir (Townshend, 2000:18). Bir başka ifadeyle bu gerilim, başlangıçtan itibaren, liberal demokrasinin hem kapitalist piyasa toplumunun pazar kurallarına uygun olarak gücünün özgürlüğüne yer açan sistemini hem de toplumun tüm üyelerinin kapasitelerini etkin hale getirebilecekleri eşit özgürlük koşulunu ifade etmesinden, hatta bu iki karşıt anlamı kendi bünyesinde birleştirme çabasından doğar. Batılı liberal demokrasilerin ontolojik varsayımları ve meşruiyet teorisinin dayandığı iddialar, insan doğasına dair iki tutarsız ve karşıt anlayışı bir araya getirmeye çabalar (Macpherson, 1989: 24), (Macpherson, 1977b:2).

1-Sonsuz arzulaııcı, sınırsız sahiplenici ve yararlılıkların tüketicisi olarak birey

2-Kendi kapasitelerini açığa çıkarmaya ve gerçekleştirmeye yönelik birey

Macpherson, Batılı liberal demokrasilerin bireysel faydanın maksimizasyonu *versus* bireysel kapasitelerin maksimizasyonu arasında kararsız kalan ontolojisi sebebiyle başarısız olduğunu öne sürer ve uyarır: "Batı, demokratik toplumlarının sürekliliği ve meşruluğu bakımından kendi ontolojik temellerini gözden geçirmedeği sürece demokratik toplumun devamı mümkün olmayacaktır" (Macpherson, 1989: 24). Modern liberal demokratik devlet geliştikçe, politik hakların ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri korumak ya da hatta yoğunlaştırmak için bir araç olabileceği giderek daha açık hale gelmiştir: "insanların özgürlük ihtirası kapitalizmin olanaklarından daha fazla büyüdü" (Macpherson, 2011: 2; Townshend, 2000:19). Bu nedenle, modern politik yaşamın temel sorunu meşruiyet ile (bir devletin politik düzeninin kendi vatandaşları tarafından kabulü anlamında) yükümlülükler meselesidir. Macpherson, liberal öğretinin iç çelişkileri nedeniyle tatmin edici ve tutarlı bir

politik yükümlülük teorisi sağlayamayacağını öne sürer (Macpherson, 1962: 83, 272-277).

Macpherson sahiplenici bireycilik kavramı perspektifinden Hobbes'un politik düşüncesini, *Leviathan*'da sergilenen (gücün antropolojisinin temeli olan) bireyin ve toplumun antropolojisinin yeniden inşasının bir parçası olarak analiz eder. Macpherson Hobbes'un düşüncesinde onun politik antropolojisinin ve "sahiplenici pazar toplumu"nun temelini oluşturan birey ile toplum arasındaki ilişki ile ilgili temel varsayımlarını ortaya koyarak onları detaylı bir biçimde açıklamaya girişir. Öyle ki, Hayes, Macpherson'un Hobbes'u yorumlama metodunun Hobbes'un Kutsal Kitabı yorumlama tarzına benzediğini ve kendi argümanını Hobbes'un temel eserlerinden sayısız alıntı yaparak ortaya koyduğunu belirtir (Hayes, 1998: 62). *The Political Theory of Possessive Individualism* [Sahiplenici Bireyciliğin Politik Teorisi]'de Macpherson yedi ana önerme ortaya koyar ve bunlardan ilki bir kaç ilave postüla içerir (Macpherson, 1962:29-46), (Macpherson, 1968:32-37).

(1) Arzu ve isteksizlik insani eylemleri motive eder (Macpherson, 1968:32).

(1.1) Bazı arzular (Hobbes'un yazdığı gibi - az sayıda) doğuştan gelir (mesela açlığı tatmin etme arzusu). "Özel şeylere ilişkin arzular olan diğerleri ise, deneyimden ve bunların etkilerinin kendileri veya başka insanlar üzerinde denenmesinden kaynaklanırlar" (Hobbes, 1995: 48).

(1.2) Arzular (iştahlar) sürekli değişirler.

(1.2.1) Bu değişimler, bir bireyin (zaman içindeki) insani her etkinliğinde meydana gelir.

(1.2.2) Bireyler arasında da meydana gelirler.

(1.3) Arzular sabittirler/sonsuzdurlar - kişinin yaşam süresi boyunca devam ederler (ya da tersinden söylendiğinde: insan yaşamına sürekli olarak hayal gücü ve iradenin çalışmasının sonucu olan eylemler eşlik eder)

(1.4) Bireylerin arzuları yoğunluk (güç) bakımından farklılık gösterir. Farklı bireyler az ya da çok "güç, servet, bilgi ve onur" arzusuna sahiptir. Bu, "bedensel kurulum" ve eğitim (terbiye) farklılıklarının bir sonucudur (Hobbes, 1995:58-67).

(2) "Bir insanın kudreti, genel olarak ele alınırsa, iyi gibi görünen gelecekteki bir şeyi elde etmeye yarayan şu anki araçlarıdır; ve, ya doğal ya da araçsaldır" (Hobbes, 1995: 68).

(3) Her biri her zaman tam olarak aynı şeyi, diğerleriyle aynı miktarda ve aynı oranda istemese de her birey her zaman güç ister.

(4) Bedensel ve zihinsel yetkinliklerden ve bu temelden türetilen diğer güçlerden kaynaklanan her bireyin gücü, diğerinin gücüne direnme ve onların güçlerini zapt etme becerisinden oluşur (Hobbes, 1995: 48).

Bu noktada, Hobbes'un teorisinde gerçek bir yenilik olduğunun altı çizilmelidir. Hobbes, metodolojik varsayımların bir parçası olarak daha önce benimsediği ve bireysel kavramların temel "mekanik" ve "fizyolojik" varsayımlardan kademeli olarak türetilmesi anlamına gelen geometrik yöntemden koptuğu izlenimi verir (Macpherson, 1968: 17-19, 25-26; Watkins, 1965: 243-244). Belirli bir bireyin gücünün toplumun kendisine dayandığı rekabetin (güç ilişkileri ve karşılıklı "değer verme" ve toplum içindeki "bireyleri onurlandırma" yolları) bir parçası olarak anlaşılması gerektiği düşüncesi önceki postüllardan çıkmaz, fakat *Leviathan*'ın X. bölümünde ayrıntılı olarak açıklanan ve aşağıdaki iddialara yol açacak gözlemlerin sonucudur:

5. Her bireyin gücü bir diğer bireyin gücüne göre avantaj kazanılmasıyla elde edilir.

6. Bazı bireylerin arzuları sınırsızdır.

7. İnsanlığın tipik evrensel eğilimi, yalnızca ölümle nihayet bulan ebedi ve amansız güç arayışıdır: "Böylece, ilk sıraya, bütün insanlarda var olan ve ancak ölümle sona eren sürekli ve durmak bilmez bir kudret, daha fazla kudret arzusu eğilimini koyuyorum" (Hobbes, 1995: 76).

Herkes, yani hem "ölçülü arzuları" hem de sınırsız eğilimleri olanlar, başkalarının elde edebileceğinden daha fazla güç kazanmaya çalışarak ya da en azından onlara direnerek (kendi güçleri üstünde kontrol sahibi olmalarını engelleyerek) muhakkak ki birbirleriyle rekabet etmek zorundadır. Bir insanın eylemleri hiç bir zaman başkasının eylemleri açısından "zararsız" veya "tarafsız" olamaz. Hobbes'un "güç antropolojisinin" doruk noktasını ifade eden bu sonuca, her bir bireyde mevcut olan ölüm korkusu ve insanın mevcut arzularının kısa vadeli tatminiyle sınırlı olmayıp "uzun vadeli yatırım" yapma yeteneği ile ilgili insan eylemlerinin rasyonalitesi eklenebilir. Her iki "ilave" de, sosyal sözleşme ve *Leviathan*'ın II. Kısım'ında (özellikle 17-18. Bölümler) ifade edilen mutlak anlamda güçlü egemenliğe sadakat ve itaat anlamına gelen devlet kavramının başlangıç noktasıdır.

Hobbes'un rekabet fikrinin "güç arayışı" içindeki rekabetçi toplumun temeli olduğu inancına dayanan refleksiyonlarından çıkan bu sonuç, Macpherson'u *Leviathan*'ın burjuva toplumunun varsayımlarını içerdiğini ve bu bakımdan empirik gözleme dayandığını söylemeye götürür (Macpherson, 1962:

53-54). Macpherson'a göre, *Leviathan*'da, XIII. Bölüm'den itibaren başlayan ve insanların hipotetik bir doğada nasıl davrandıklarını anlatan sonraki analizler, yol gösterici ilkesi güvenlik ve barış arayışı olan bir politik felsefenin (“Sivik Felsefe”) temel varsayımlarına bir ilave ve açıklama olarak ele alınabilirler. Bu anlamda, *Leviathan*'ın pek çok bölümü, çalışmanın başlangıcında dedüktif tarzda sunulan politika ve toplum antropolojisi hakkındaki aynı inancı farklı bir şekilde tekrarlar: güçlerini gösterme mücadelesi içindeki insani arzular en etkili şekilde müşteriler ve sahipler toplumu olarak burjuva toplumunda tatmin edilebilir. Bu durumda, kapitalizmde herkesin herkese savaşı kansız, “barışçıl bir savaş”tır (Macpherson, 1968: 37-39), (Macpherson, 1962: 46, 59-68, 89).

Sonuç

Strauss'un perspektifinden bakıldığında, Hobbes'un ilkeleri temelinde var olan toplum, insanın başlangıçtaki vahşi bireyciliğinin rafine hale gelmesiyle mümkün olur ama bu inceleme veya rafineleşme hakiki anlamda bir medenileşmeye karşılık gelmez; çünkü o, hiçbir biçimde, klasik geleneğin anladığı tarzda, ruhun şekillenmesi, tinsel soylulaşma veya ahlaki mükemmelleşme olarak anlaşılabilir. Tersine, sefil varlığından başka kaybedecek bir şeyi olmayan ve bu yüzden kılıcın gölgesi altında yaşamak durumunda olan birey, yalnızca hesaplama yetisine indirgenen yeni akıl anlayışı temelinde, düzeni korumanın aynı zamanda kendi varlığını korumaya eşdeğer olduğunu öğrenir. Müştereken paylaşılan ölüm korkusu yeni bir toplumsallık formuna hayat verebilir, amorf kitleden politik bir toplum yaratmayı mümkün kılabilir ve böylece medeniyetin başlatıcısı olabilir. Toplum ya da politik düzen, "devlet tesis etmeye, barışı pekiştirmeye, şiddetli ölüm tehlikesine karşı insanı korumaya" hizmet etmek durumundadır. Yani, öldürülme korkusu veya “kendini-koruma arzusu, tüm adaletin ve ahlakın tek kaynağı”dır; bu demektir ki, “temel moral olgu görev değil, haktır; tüm görevler temel ve devredilemez kendini-koruma hakkından çıkarılır” (Strauss, 1963: 181), (Strauss 1984: 17-18).

Strauss'un, Hobbesçu ilkeler temelinde varolan insanın “apolitik, riskten-muaf özel alanını bırakmak istemeyen” bir burjuva olduğunu göstermesi ve Hobbes'u burjuva liberal ideallerine hayat veren bir teorisyen olarak okuması, esinleyici bir düşünce hattının doğuşuna kaynaklık eder (Strauss, 1984: 118,121-128; Hayes, 1998: 53). Hobbes'u bir burjuva teorisyeni olarak kabul eden bu düşünce hattı içinde yer alan Macpherson, Strauss gibi, güç arayışının kendinden açık bir ilke olarak metottan çıkarılamayacağına işaret ederek Hobbes'un aslında gözlemlenilen hareketle ulaştığı kimi sonuçları genelleştirmeye çalıştığını öne sürer. Strauss'a benzer biçimde, Macpherson'a göre de, Hobbes kendi burjuva toplumunun, yani 17.yüzyıl İngiltere'sinin ticarete dayalı güç

ilişkilerinin ve değerlerinin evrensel olduğunu varsaymış ve burjuva bireyinden evrensel bir insan tipi yaratmıştır. Bu demektir ki, geometrik yöntem her ne kadar Hobbes'un öğretisinin temelini oluşturuyor olsa da, o, bu konuda tutarlı davranmamıştır (Macpherson, 1985: 12, 51-60).

Göstermeye çalıştığımız gibi, Hobbes'un politik felsefesi sivil durumda, yani yaşam durumunda doğal ölüm korkusunun topyekûn ortadan kaldırılmasıyla ilgili bir teori değildir. Tersine o ölüm korkusunun mantığının yerini neyin alacağını tartışır: doğa tarafından yönetilenden ekonomi ve pazar güçleri tarafından yönetilene. Bu çerçevede bakıldığında, mülkiyet yalnızca zenginlik arzusunun tatmin edilmesinden çok daha fazla bir şeydir; o, diğerleri üstünde kontrol sağlamak için gerekli güç alanının genişlemesi amacını taşır. Modern insan için yaşamı korumak, mülkiyet alanını genişletmekten ve korumaktan geçer. Tam da bu noktada yeniden sormak gerekir: barış ne demektir?

KAYNAKLAR

- CATON, H. (1974), "On The Basis of Hobbes's Political Philosophy", *Political Studies*, vol. XXII, no.4, (414-431).
- CEVİZCİ, A. (2001), *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa.
- CEVİZCİ, A. (2013), *17.Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- HAYES, P. (1998), "Hobbes's Bourgeois Moderation", *Polity*, vol.31, no.1, (53-74).
- HOBBES, T. (1995), *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MACPHERSON, C.B. (1962), *The Political Theory of Possessive Individualism*, Oxford Clarendon Press.
- MACPHERSON, C.B. (1977a), "Do We Need a Theory of the State", *European Journal of Sociology*, vol.18, issue.2, (222-244).
- MACPHERSON, C.B. (1977b), *The Life and Times of Liberal Democracy*, New York, Oxford University Press.
- MACPHERSON, C.B. (1985), "Introduction", Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed-trans: C.B. Macpherson, Penguin Books.
- MACPHERSON, C.B. (1989), *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Oxford, Clarendon Press.
- STRAUSS, L. (1963), *Natural Right and History*, University of Chicago Press.

- STRAUSS, L. (1984), *The Political Philosophy of Hobbes*, trans. Elsa M. Sinclair, The University of Chicago Press.
- STRAUSS, L. (1995), "Notes on Carl Schmitt, *The Concept of the Political*", *Carl Schmitt and Leo Strauss: The Hidden Dialogue*, çev.H.Lomax, The University of Chicago Press, (91-119).
- STRAUSS, L. (2000), "Politika Felsefesi Nedir?", *Politika Felsefesi Nedir?*, çev: Solmaz Zelyut, Paradigma, İstanbul.
- TOWNSHEND, J. (2000), *C.B.Macpherson and the Problem of Liberal Democracy*, Edinburgh University Press.
- WEINSTEIN, M. A. (1981), "C.B.Macpherson: Demokrasi ve Liberalizmin Kökleri", *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

MANTIKSAL DÜŞÜNME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR ÇALIŞMA¹

Dilek BAŞERER², Ekrem Ziya DUMAN³

Geliş: 25.10.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.638022

Bu çalışmanın amacı mantıksal düşünmenin insanlarda ne düzeyde olduğunu görmek amacıyla ölçme aracı geliştirmektir. Çalışma grubu, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Üniversitesi'nde okuyan rastgele seçilen toplamda 600 kişiden oluşmuştur. Ölçeğin geçerliliğine kanıt sağlamak için hem kapsam geçerliliğine hem de yapı geçerliliğine bakılmıştır. Kapsam geçerliliği için literatür taraması ile uzman görüşü alınmıştır. Yapı geçerliliğinden önce yapı geçerliliğine ilişkin bilgi toplamak için döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ise KMO değeri 0,89 olarak bulunmuştur. Yapı geçerliliği için de ilk önce açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçek, 25 madde ve 4 alt boyuttan oluşmuştur. Bu boyutlar "Akıl Yürütme, D-T-G, Kavram, Dil-Anlam" olmak üzere adlandırılmıştır. Bununla birlikte açımlayıcı faktör analizi yanında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca ölçeğin güvenilirliğine bakılmıştır. Güvenirlik için Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı 0,83 iken, her bir alt faktör için Cronbach alfa güvenirlilik katsayıları 0,71 ile 0,83 arasında değiştiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölçek, Düşünme, Mantıksal Düşünme.

¹ Bu çalışma 'Mantıksal Düşünmenin Geliştirilmesine İlişkin Bir Araştırma' adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, dilek.baserer@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7098-3645>.

³ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, ezduman@gazi.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1965-1378>.

A STUDY ON DEVELOPING LOGICAL THINKING SCALE

Abstract

The aim of this study is to develop a measurement tool in order to see the level of logical thinking in humans. The study group consisted of a total of 600 randomly selected individuals studying at Kazım Karabekir Faculty of Atatürk University. In order to provide evidence for the validity of the scale, both the content and the construct validities were examined. For the scope validity, expert opinion was obtained through literature review. The rotated principal components analysis was used to gather information about the construct validity before its usage. As a result of the analysis, KMO value was found as 0.89. For construct validity, exploratory factor analysis was performed first. As a result of the analysis, the scale consisted of 25 items and 4 sub-dimensions. These dimensions were named as "Reasoning, D-T-G, Concept, Language-Meaning". However, exploratory factor analysis as well as confirmatory factor analysis were applied. In addition, the reliability of the scale was examined. Cronbach's alpha coefficient was calculated for reliability. While the Cronbach's alpha reliability coefficient for the whole scale was 0.83, the Cronbach's alpha reliability coefficients for each sub-factor ranged between 0.71 and 0.83.

Keywords: Scale, Thinking, Logical Thinking.

Giriş

Pek çok kişi mantık okumadığı halde mantıklı düşünebildiğini iddia ederek, kurallar sistemi olan mantık bilimini öğrenmenin işe yaramayacağını düşünür. Ancak kişiler arasında yaşanan tartışmalarda ve anlaşmazlıklarda hangi tarafın mantıklı şekilde düşündüğünü ortaya koymak oldukça güçtür. Çünkü yapılan tartışmalarda kişiler mantıklı düşünemeyebilir. Bu nedenle de tartışma karşısında oluşan görüşün yanlışlığını görmek adına bu durum sistemli bir şekilde ele alınmalıdır. Bunun için de insanlara mantıklı ya da mantıksız olarak görünen durumlarda temel mantıksal düşünmeyi kazandıracak bir takım durumların olması gerekir. Bunu insanlara kazandıracak şey de ona uygun düşündür. Tabi her eylem düşünmeyi gerektirir. Her fikir ya da her düşünce de düşünmeyi gerektirir. Esas olarak düşünce, düşünmenin bir ürünüdür. Düşünmenin ürünü olan ve düşünme sonucu varılan, görüş, ide ya da fikir olarak adlandırılan düşünce, düşünmenin herhangi dış etken ve yasaklarla sınırlı olmayan, bu yasakların etkisinden bağımsız olarak sadece kendinden sorumlu olmasıdır. Düşünme ise düşünceden farklı olarak duyum, izlenim, tasarımlardan

kendini ayıran, aklın bağımsız ve kendine özgü durumunu ifade eder. Ayrıca bu yapısı düşünme için, ayırma, birleştirme, karşılaştırma yapma, biçimleri ve bağlantıları kavrama yetisini beraberinde getirir (Akarsu, 1984).

Yanlış ile doğruyu ayırt etme özelliği bulunan düşünmenin, yıllar içinde farklı gelişim ve türlerinin olduğu anlaşılmıştır. Her bir düşünme türü, kendi içinde nasıl düşünülmesi gerektiğini gösteren bir yan ortaya koymuştur. Bu düşünme türlerinin yanında mantığa ihtiyaç duyan bir düşünme türünün varlığı da söz konusudur. Bu noktada mantıksal düşünme olarak düşünme türleri arasında rastlanılan düşünme biçimi üzerinden hareket etmek gerekir. Fakat bu alanda yapılan çalışmalarda mantıksal düşünmeyi ele alan bir düşünme türünün sadece sayısal alanlar için geçerli olduğu görülmüştür. Nedeni ise, felsefi özelliği bulunmayarak matematiğin bir alanıymış gibi mantığın ele alınmasıdır. Oysa mantık, hem sayısal hem de sözel bir nitelik taşıması ve doğru düşünmeye ulaştırması bakımından belirli bir yönde sıkıştırılıp kalacak bir alan değildir.

Sayısal alanlar dışında her kesime hitap eden mantık, bir düşünme biçimi olarak ele alındığında mantıksal düşünme olarak geçen bu düşünme biçiminin herkes için geçerli olduğunu görmek ve göstermek gerekmektedir. Bunun için de çalışmanın temel problemi olarak mantıksal düşünmeyi ölçmek adına bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin oluşturulması için ilk olarak bir düşünme olarak ele alınan mantıksal düşünmenin ne olduğu ele alınmalıdır. Mantıksal düşünme; bilgi, deneyim ve fikirleri değerlendirmede kullanılan bir süreçtir. “Mantık, ilgilenilen konularda kişilerin kendilerine doğru sonuçlar çıkarır ve bunları belleğe yerleştirir” (Soylu, 2004: 135). Fakat insanlar doğru düşünme özelliğine sahip olsalar da, her zaman doğru bir şekilde düşüncelerini ve hem doğru hem de mantıksal çıkarımlara ulaşamazlar. Düşüncelerin bir kısmı mantıklı olmayabilir. Fakat büyük bir kısmı mantıksal düşüncelerden oluşur. Mantıksal düşünce, yaşanan deneyimlerin sonuçları arasında bağ kurmayı amaçlayan akıl yürütmelere dayanır (Cevizci, 2010).

Mantıksal düşünme bireyin, bir takım genelleme ve soyutlamalarla çeşitli ilke ve yasalara ulaşması ya da çeşitli zihinsel işlemler yaparak bir sorunu çözmesini içerir (Yaman, 2005). Bu noktada Piaget, mantıksal düşünmeyi, belirli sorunlarla karşılaşıldığında bireyler tarafından kullanılan zihinsel operasyonlar olarak tanımlar (Inhelder ve Piaget, 1958).

Ayrıca mantıksal düşünme bilişsel süreçler yanında mantığın temel ilkelerini baz alan bir düşünmedir. Bu noktada mantıksal düşünme, genel olarak “problem çözebilmeyi, kavramsal analizlerde bulunabilmeyi, akıl yürütmeyi gerçekleştiren yolları kullanabilmeyi, soyut yapıları tanıyabilmeyi, iki durum arasındaki ilişkiyi ayırt edebilmeyi ve çeşitli kıyas ve çıkarımlar yaparak

mantıklı kararlar verebilmeyi sağlayan bir düşünme türüdür” (Başerer, 2017: 437). Bu düşünme türüne ilişkin oluşturulan ölçek de mantıkla ilişkili maddelerden oluşmaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Çalışmada mantıksal düşünmenin geliştirilmesi için bir ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek ile de bir düşünme türü olarak mantıksal düşünmeyi geliştirmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu da mantığın bel kemiğini oluşturan klasik mantık ya da temel mantık olarak da adlandırabilecek mantık ile ortaya koyulmuştur. Çünkü mantığın sistematik olarak ortaya çıkması Aristoteles ile olmuştur. Aristoteles mantığı olarak da adlandırılan bu temel ya da klasik mantık, yapısı gereği kavram, önerme ve kıyaslardan oluşur. Dolayısıyla bunların dile yansımaları ve gündelik hayatta kullanılması bu konular temelinde oluşmaktadır. Gündelik hayatta mantık alanı kendini çeşitli bilimlerle ilişki içinde gösterirken aynı zamanda bir düşünme türü olarak mantıksal düşünme ile de kendini gösterebilir.

2. Yöntem

Araştırma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır “Mantıksal Düşünme Ölçeği” geliştirme çalışmasının hangi aşamalarda gerçekleştiği aşağıda sunulmuştur.

2. 1. Çalışma Grubu

MDÖ’yü geliştirmek için çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubu ise Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Üniversitesi’nde okuyan toplamda 600 öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrenciler ise fakültede yer alan tüm bölümlerden eşit kesitler alınarak seçilmiştir. Güvenilir ve anlamlı bir ölçme aracı geliştirebilmek için madde sayısından en az beş kat fazla olacak şekilde ölçeğin uygulandığı grup sayısı belirlenmelidir (Tavşancıl, 2005). Bu nedenle de 52 maddelik bir ölçek için 600 kişinin yeterli olacağı düşünülmüş ve bu çalışma grubu ile çalışma ilerlemiştir. Ayrıca mevcut çalışmada 600 kişinin verisi ile hem açıklayıcı faktör analizi hem de doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışma grubu, random atama ile iki eşit gruba ayrılmış, İlk 300 kişinin verisi ile açıklayıcı faktör analizi, diğer 300 kişinin verisi ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

2. 2. Veri Toplama Aracı

Araştırma ölçek geliştirme çalışması olduğu için veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Mantıksal Düşünme

Ölçeği (MDÖ) olarak geliştirilen bu ölçek için geçerlilik ve güvenirlik analizleri oluşturulmuştur

2. 3. İşlem/Ölçeğin Geliştirilmesi

Ölçek geliştirme çalışmasının öncesinde ilk yapılacak şey, konu ile ilgili mevcut bir ölçek olup olmadığının, eğer varsa ne kadar duyarlı bir ölçek olduğunun ve mevcut ölçeğin duyarlılığı yüksekse, bir uyarlama çalışması yapmanın mı yoksa yeni bir ölçek oluşturmanın mı daha anlamlı olacağının değerlendirilmesidir. Bu amaçla da yapılan literatür taramasında mantıksal düşünme ile ilgili her alan hitap edecek bir alışmanın olmadığına rastlanılmıştır. Bu nedenle de ölçek geliştirme çalışmasına girilmiştir. Ölçek geliştirmenin ilk basamağında literatür incelenerek mantıksal düşünmeye ilişkin yazılabilecek göstergelerin neler olması gerektiği araştırılmıştır. Bu kapsamda yurt içi ve yurt dışında bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Aynı zamanda araştırmacı tarafından yapılan bir çalışma (Başerer, 2018) ile akademisyenlerin mantıksal düşünme denildiğinde neler düşündüklerine ilişkin verdikleri cevaplar değerlendirilerek ölçekte kullanılacak ifadeler belirlenmiştir. Alınan cevaplar ve literatürdeki bilgiler ışığında da kategoriler oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulan kategoriler ise şu şekildedir:

Akıl Yürütme Kategorisi: Bu kategoride TMDT’de olduğu gibi akıl ilkeleri (özdeşlik, çelişmezlik, 3. halin imkânsızlığı ve yeter-sebep), akıl yürütme yöntemlerine (Tümdengelim, tümevarım ve analogi) ve çıkarıma yer verilmiştir.

DTG Kategorisi: Doğruluk, tutarlılık ve geçerliliği içeren kategoridir. Bu kategorinin olmasındaki neden mantıksal düşünme için temel süreçleri vermelerindedir.

Kavram Kategorisi: Kavramlar cümlelerin en küçük yapı taşlarıdır ve onlar sayesinde iletişimde bulunuruz. Kavramlar, doğru kullanıldığı zaman ve aralarındaki ilişki kavrandığı zaman iletişim daha doğru olur. Bu nedenle de kavramlar mantıksal düşünmenin temelini oluşturmaktadır.

Dil-Anlam Kategorisi: Bu kategoride ise TMDT’de yer alan belirsizlik ve çok anlamlılık yanında bir de anlambilim yer almaktadır. Çünkü belirsizlik ve çok anlamlılık anlambilimin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de dil ile bağlantısı boyutunda anlambilime de gösterge olarak bu kategoride yer verilmiştir.

Çalışmada araştırmacı tarafından oluşturulan göstergeler dikkate alınmış ve bu göstergeler çerçevesinde maddeler yazılarak bir deneme formu oluşturulmuştur. Oluşturulan deneme formu, alanında bilgi sahibi olan ve çalışma konusu hakkında bilgilendirilen 2 alan uzmanı, 1 ölçme değerlendirme uzmanı ve 2 Türkçe uzmanı ile uzman görüşleri alınarak değerlendirilmiştir. Uzmanların görüşlerinin alınabilmesi için üçlü derecelendirme (uygun/kısmen uygun/uygun değil) kullanılmıştır. Hazırlanan uzman değerlendirme formunda her bir madde, mantıksal düşünmeyi ölçebilme, ilgili kategorilerle ilişkili olma, ifadenin anlaşılabilirliği ölçek formatına uygunluğu ve dilin uygunluğu başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bireylerin, ölçekteki maddelere katılım derecelerini belirlemek için “Hiçbir zaman (1)”, “Nadiren (2)”, “Bazen (3)”, “Genellikle (4)” ve “Her zaman (5)” şeklinde likert tipi beşli derecelendirme yapılmıştır. Bununla birlikte 52 maddelik deneme formunda toplam 13 madde (2, 5, 8, 12, 13,18, 20, 21, 25, 31, 33, 39, 48) ters madde olarak veri girişi yapılmıştır.

Çalışmada araştırmacı tarafından oluşturulan kategoriler ile göstergeler dikkate alınmıştır. Bu göstergeler dahilinde maddeler yazılmıştır. Mantıksal düşünmeye ilişkin kategoriler, göstergeler, tanımlar ve bu tanıma ilişkin yazılan maddeler ise aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Mantıksal Düşünme Ölçeği Göstergeleri ve Göstergelere İlişkin Yazılan Maddeler

Kategori	Gösterge	Tanımlama	Kaynak	Gösterge Maddeleri
Akıl Yürütme	Akıl İlkeleri	Özdeşlik (herhangi bir şeyin ancak kendisiyle aynı olması, kendilik, öz olan ile aynılık), çelişmezlik (aynı yüklem veya niteliğin aynı özneye aynı bakımdan hem ait olmasının hem de ait olmamasının söz konusunun olamayacağı, çelişki içermeme), 3. Halin imkansızlığı (iki çelişik ifadeden biri doğru ise ötekinin zorunlu olarak yanlış olması) ve yeter-sebep (var olan her şeyin bir varoluş sebebinin olması).	Aristoteles, 1947 Aristoteles, 2015 Hausman, Kahane & Tıdman, 2007 Hegel, 2014 Kant, 2016	M18, M33, M36, M41
	Akıl Yürütme Yöntemleri	Tümdengelim(doğru tümel öncüllerden zorunlu olarak doğru tümel veya tikel sonuç çıkartma), tümevarım (olguların bilgisinden bu olguları idare eden kanunların bilgisine götüren işlem), analogi (bazı yönlerden benzerlik gösteren nesnelerin başka yönlerden benzer olması, ortak özellikleri olan bazı varlıkların başka bir özelliğinin de	Çüçen, 2013 İbn-i Sina, 1938 Lachelier, 1949 Yıldırım, 1976	M3, M17, M24, M42, M44, M50

		ortak olması).		
	Çıkarım	Mantık kuralları ile akıl yürütmedir. Önergeler arasındaki bir kanıtlama ilişkisidir. Kanıtlama, en az bir ortak terime sahip iki önerme arasında, bu terimlerin içlemleri ve kaplamaları yönünden kurulan bir mantıksal ilişkidir.	Aristoteles, 1947 Farabi, 1990 Gazali, 1994 Ural, 2011	M1, M7, M52
DTG Doğruluk-Tutarlılık-Geçerlilik	Doğruluk	Doğruluk bir bilginin aklın ve anlama yetisinin genel ve biçimsel yasalarına uygun düşmesi. Biçimsel veya mantıksal doğru (herhangi bir akıl yürütmede sonucun doğruluğu hiçbir tereddüde düşülmeden kabul edilen doğru) ile bilgisel doğru (bilgi ile nesnesi arasındaki uygunluk durumu) olarak iki tür doğruluk değerini alan doğruyu kapsar.	Grünberg, 1991, Grünberg, Grünberg, Onart & Turan, 2003 Kant, 2016 Şen, 2003 Yıldırım, 1976	M5, M8, M12, M34
	Tutarlılık	Tutarlılık, doğru ve yanlış değerini hiç bir önermenin aynı zamanda almaması durumudur. Tek önermenin en az bir doğru değeri alması, önerme kümesinin ise aynı anda aynı satırda en az bir doğru değerini almalarıdır.	Çüçen, 2013 Özlem, 2004 Warburton, 2006	M19, M20, M27, M29, M32
	Geçerlilik	Geçerlilik; bir akıl yürütmede sonucun öncül veya öncüllerden zorunlu olarak çıkması, tümünden tüme ve tüm dengelim tanıtılarının doğruları ortaya koyma özelliği.	Çüçen, 2013 Öner; 2014	M25, M35 M47, M49
Kavram	Kavram-Terim	Fikir olarak da ifade edilen kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur. Bu, objenin tanımının bir kelime ile ifadesidir. Kavram, dil ile ifade edildiğinde mantıkta “terim” olarak isimlendirilir. Kavramlar, somut, soyut kolektif, distribütif, olumlu, olumsuz, açık seçik, mutlak ve bağlı olabilirler.	Çüçen, 2013 Emiroğlu, 2004 Öner; 2014 Taylan, 2011 Ural, 2011	M4, M14, M15, M37
	Kavramlar Arası İlişki	Eşitlik (iki kavramdan her biri değerinin bütün fertlerini karşılması), ayrıklık (iki kavramdan her birinin değerinin hiçbir ferdini içine almaması), tam girişimlilik (iki kavramlardan yalnız biri değerinin bütün fertlerini içine alması), eksik girişimlilik (iki kavram arasında kısmi bir ilişkinin olması), benzerlik (iki ayrı şey arasındaki ilişki durumu, iki ayrı şeyin çok miktarda ortak özelliğe sahip olması) kaplam (Bir kavramın	Çapak, 2015 Emiroğlu, 2004 Özlem, 2004 Taylan, 2011	M6, M13, M30, M39

	kapsadığı varlıklara ve konular), işlem (bir kavramın belirttiği bireylerin, varlıkların ortak karakteristiklerinin olması), beş tümel (kavramların en genel olanlarının beşe ayrılması-cins, tür, ayırım, hassa, ilinti).		
Kavram Yanılgısı	Sistemli bir şekilde insanı hataya teşvik eden, bir konuda uzmanların üzerinde hem fikir oldukları konudan uzak kalan, sistematik bir şekilde hata üretmekte olan birey kavrayışı, algı ya da kavramdır.	Smith, 1993 Ubuz, 1999 Zembat, 2008	M16, M21, M23, M31, M46, M48
Anlambilim	İnsan dilinin ortak niteliklerini, özelliklerini önemli bir araştırma konusu olarak ele alan dilbilim dalıdır. Semantik olarak da geçen anlambilim, işaretlerle dil dışı nesnelere arasındaki bağıntıyı ele alır; işaret (kelime) anlamlarını birbirleriyle karşılaştırarak, bu anlamların zaman içindeki gelişmelerini ele alarak dili inceler.	Bingöl, 1999 Grünberg, 1999	M2, M9, M10, M22, M45, M51
Belirsizlik	Bir ifadenin nesnesinin belirgin olmamasıdır. Bu da kendi içinde “belirsiz terim” ve “belirsiz önerme” olarak ikiye ayrılır. Belirsiz terim: Terimin nesne olarak neyi aldığı belli olmamasıdır. Belirsiz önerme: Belirsiz veya şüpheli bir ifadenin farklı şekillerde yorumlanmasıdır.	Emiroğlu, 2011 İbn-i Rüşd, 1972 Warburton, 2006	M11, M38 M43
Çok Anlamlılık	Bir kavramın birden çok anlama gelmesi, çıkarımda aynı sözcük ya da deyim iki farklı anlamda kullanılması, aynı sözcük veya deyim bir tanıtta iki ya da daha fazla farklı anlamda kullanılması.	Grünberg, vd.2003 Ural, 2011 Warburton, 2006	M26, M28, M40

2.4. Verilerinin Toplanması

Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek formu, çalışma hakkında bilgi içeren açıklayıcı bir yönerge ile çalışma grubuna basılı formlar şeklinde elden dağıtılmıştır. Toplamda veri toplama süreci bir ay sürmüştür. Bu süreç içerisinde 600 kişiden veri alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel istatistik kullanılmıştır. MDÖ’den edilen bütün istatistiksel veriler bilgisayarda SPSS 23 paket programında

hesaplanmıştır. Ayrıca veriler DFA için Lisrel 8.8 yazılım programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. MDÖ'nün Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Ölçek geliştirmek için verilerin analizine başlamadan önce uç, eksik veya hatalı değerler ile sapan değerler düzeltilmiştir. Bu işlem sunucunda katılımcılardan gelen yanıtlar doğrultusunda ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Geçerliliğe kanıt sağlamak amacıyla faktör analizi tekniği uygulanarak elde edilen önemli faktörü, yorumlamada açıklık bağımsızlık ve anlamlılık sağlamak amacıyla bir eksen döndürmesi yapılmıştır. “Genel bir kural olarak araştırmacı temelde verileri ile en uygun olan sonuçları almakla ilgileniyorsa yatay döndürme; araştırmacı daha çok sonuçların genellenebilirliği ile yani gelecek için en uygun çözümle ilgileniyorsa dik döndürme önerilir. Bununla birlikte her iki döndürme sonuçları hemen hemen her zaman benzer sonuçlar ürettiğinden, uygulamaların tamamına yakınında yorumlamada kolaylık sağladığından dik döndürmenin tercih edildiği söylenebilir” (Büyüköztürk, 2018 :180). Bu çalışmada da ilişkisiz maddelerin yer alması ve sonuçların genellenebilir olmasının tercih edilmesinden dolayı dik döndürme yapılmıştır.

Ölçeğin geçerlik çalışmaları için kapsam ve yapı geçerliğine bakılmıştır. Çünkü bu uygulamalar bir ölçeğin geçerliğini sağlamaya yönelik uygulamalardır. Kapsam geçerliliği için uzman görüşleri alınmış, yapı geçerliliği için ise faktör analizi yapılmıştır. İlk olarak kapsam geçerliliğine bakılmıştır. Kapsam geçerliliği ise, bir ölçme aracının ölçülmek istenilen nitelikleri kapsayabilmesi derecesidir (Seçer, 2015). Bunu gerçekleştirmek adına konu ile ilgili bilgi sahibi olan uzmanlara danışılmıştır. Kapsam geçerliği için ölçeğin sunulduğu uzmanlar olarak ölçme değerlendirmeden 2, istatistikten 1, Türk dilinden 2 ve mantık alanından 2 akademisyen seçilmiştir. 7 uzman ölçeğin boyutlarını ve maddelerini incelemiş her bir boyutta birer tane olmak üzere dört maddedeki ifadelerin değiştirilmesini, akıl yürütme boyutundaki 3 maddenin çıkarılmasını istemişlerdir. Uzman incelemesinde vurgulanan tüm düzeltmeler yapılmış ve 3 madde ölçekten çıkarılarak 52 maddelik ölçek formu oluşturulmuştur. Uzman değerlendirme formu doğrultusunda maddelerin kapsam geçerliği Veneziano ve Hooper (1997) tarafından geliştirilen kapsam geçerlik oranı ile belirlenmiştir. Bu oran her bir madde için olumlu yanıt vermiş uzman sayısı toplamının toplam uzman sayısına oranının bir eksiği alınarak

belirlenmiştir. Genellikle kapsam geçerlilik oranı alt sınır olarak 0,80 seçilir. Bu nedenle çalışmada kapsam geçerlik oranı 0,80'nin altında olan maddeler çıkarılmıştır.

Kapsam geçerliliğinden sonra ölçeğin yapı geçerliği belirleme çalışmalarına geçilmiştir. Ölçme aracının ölçmeye çalıştığı teorik yapıyı ölçebilme derecesi yapı geçerliliğini verir. Ya da ölçekte yer alan her bir maddenin birbiriyle ilişkisi olarak da adlandırılmaktadır (Seçer, 2015). Yapı geçerliliğini incelemenin en iyi yolu ise faktör analizidir. Bu amaçla ilk önce AFA olarak da adlandırılan açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğin yapısı incelenmiştir. Ardına bu yapıyı doğrulamak için ise DFA olarak da adlandırılan doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ise değişkenlerin faktörlerle ve faktörlerin birbirleriyle olan korelasyonlarının tanımlandığı hipotezler elde etmek için uygulanır ve LISREL gibi paket programı ile analiz yapılır (Büyüköztürk, 2018).

Yapı geçerliliğini belirlemeden önce verilerin temel bileşenler analizine uygunluğunu saptamak amacıyla, Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi kullanılmıştır (Tatlıdil, 2002). KMO değerleri Tablo 2'deki kriterlere göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü ve Bartlett testi sonuçları ise Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 2. KMO Standart Değerleri

KMO	Yorum
0.90	Mükemmel
0.80	Çok iyi
0.70	İyi
0.60	Orta
0.50	Zayıf
< 0.50	Kabul edilemez

Tablo 3. MDÖ'nün KMO ve Barlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin	.89
Bartlett X^2	2146.30
df	300
p	.00

Maddelerin yük verdikleri faktörleri tespit ederek bu faktörleri adlandırabilmek ve yapı geçerliğine ilişkin verileri ortaya çıkarmak amacı ile "Temel Bileşenler Analizi" kullanılmıştır. Verilerin temel bileşenler analizine

uygunluğunun belirlenmesi amacı Barlett Sphericity testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı değerleri bulunmuştur “Barlett Sphericity Testi verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini kontrol etmek için kullanılabilir istatistiksel bir tekniktir. Bu test sonucunda elde edilen chi-square test istatistiğinin anlamlı çıkması verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğinin göstergesidir”(Çakmak, Çebi & Kan, 2014:758). “Kaiser (1974) KMO değerinin 0.5’ten büyük olması durumunda faktör analizinin gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Tablo 13’de görüldüğü üzere yapılan analiz sonucu KMO değeri .89 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda gözlenen .89’luk KMO değeri, önerilen KMO değerinden yüksek çıkmıştır.Yapılan çalışmada barlett testi sonucu elde edilen chi-square test istatistiği sonucunun anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2= 2146.30$; $df :300$; $p =.000$). Ölçeğin deneme formu verilerinin, faktör analizi yapmaya uygun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de faktör analizi uygulanmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA): Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için promax döndürme ile temel bileşenler analizi kullanılarak AFA yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi uygulaması sonucunda, 52 maddeden oluşan ölçekten, ölçeğin yapısına uymayan ya da birden fazla faktöre yük veren 27 madde (1, 3, 4, 7, 12, 17, 21, 22, 24, 25, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51) ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte geriye kalan toplam 25 maddenin özdeğeri 1’den büyük olan 4 alt faktörde toplandığı görülmüştür. Bu 4 faktörün ölçeğe ilişkin açıkladığı varyans ise %52.85’dir. Tablo 14’de MDÖ’nün açıklanan varyans değerleri, maddelere ilişkin faktör yükleri ve ortak faktör varyansı sunulmuştur.

Tablo 4. Faktör Yük Değerleri ve Ortak Faktör Varyansı

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Ortak Faktör Varyansı
M32 Bir çıkarımın yanlış olması, tutarlı düşünmemi engeller.	.82				.68
M20 Bir insan bir konu hakkında hep yanlış yapıyorsa tutarlı biri olduğunu düşünürüm.	.75				.59
M35 Yaşadığım olayları tarafsız değerlendirebilmem için geçerli bir neden ararım.	.68				.59
M47 Herhangi bir konu hakkında yaptığım çıkarımlar geçerli sonuçlar verir.	.62				.40
M05 Mantıksal olarak doğrunun herkese göre aynı olduğu fikrimdeyim.	.60				.36
M34 Neyin doğru neyin yanlış olduğunu mantık çerçevesinde değerlendiririm.	.55				.48

*Mantıksal Düşünme Ölçeğinin Geliştirilmesine
İlişkin Bir Çalışma*

M19	İfade ettiğim yargıların kendi içinde doğru olmasına dikkat ederim.	.53				.32
M08	Doğrunun kişiden kişiye göre değişim gösterdiğini düşünürüm.	.53				.34
M29	Kurduğum cümleler arasında tutarlılığa dikkat ederim.	.40				.25
M14	Olumlu kavramı olumsuz kavramdan ayırt edebilirim.	.79				.67
M13	Birbirine belirli yönden benzeyen herhangi iki nesneyi eşitmiş gibi düşünürüm.	.72				.53
M06	Karşılaştırma yaparken kavramları ortak noktalarına göre ilişkilendirebilirim.	.68				.47
M16	Bilimsel anlamları dışında kullanılan kavramlar, kavram yanlışlığına düşmeme sebep olur.	.63				.48
M23	Herhangi bir kavrama yönelik farklı düşünceler benim o kavramla ilgili yanlış yaşamama sebep olur.	.52				.34
M15	Açık ve seçik kavramlar arasında ilişki kurabilirim	.51				.31
M02	Olumlu bir kavramı olumsuzdan ayırt ederken aldığı ek yerine anlamına bakarım.	.67				.61
M26	Kişiyeye göre değişen ifadeleri anlamlı hale getirmek için somut örnekler kullanırım	.60				.42
M28	Bir kavramın birden çok anlama gelmesi çıkarımda bulunmamı engeller.	.57				.41
M09	Cümlelerin diziliş sırası anlamı değiştirebileceğinden onları uygun sıra ile kullanırım.	.54				.32
M11	Cümlede geçen belirsiz bir ifadeyi cümlelerin geneline bakarak belirgin bir hale getiririm.	.50				.33
M10	Mantık kurallarına uygun cümleler kullanmayı tercih ederim.	.35				.22
M41	Var olan her şeyin bir var oluş sebebinin olduğunu düşünürüm.	.7				.52
M18	Bir şey ya doğrudur ya da yanlıştır.	.6				.47
M42	Parça ve bütün arasında bağ kurabilirim.	.6				.46
M52	Çıkarımda bulunabilmek için durumu kanıtlama işine giderim.	.6				.45
Özdeğer:		7.04	2.03	1.22	1.	-
Açıklanan Varyans:		30.16	10.12	6.88	6.	-
Açıklanan Toplam Varyans:		52.85			69	

* 0.30'dan düşük yük değerleri tabloda gösterilmemiştir.

Tablo 4’de görüldüğü üzere birinci boyut 9 maddeden oluşmakta ve faktör yükü .41 ile .82 arasında değişmektedir. Her bir faktörün önem derecesi ve ağırlığına ilişkin bilgi veren birinci boyuta ait özdeğer 7.04 olarak bulunmuştur. İkinci boyut 6 maddeden oluşmakta ve faktör yükü .51 ile .79 arasında değişmektedir. Bu boyuta ait özdeğer 2.03 olarak bulunmuştur. Üçüncü boyut da 6 maddeden oluşmakta ve faktör yükü ise .34 ile .68 arasında değişmektedir. Üçüncü boyuta ait özdeğer ise 1.22 olarak bulunmuştur. Son olarak dördüncü boyut ise 4 maddeden oluşmakta ve faktör yükü ise .60 ile .72 arasında değişmekte olduğu görülmüştür. Bu son boyuta ait özdeğer 1.17 olarak bulunmuştur. Birinci faktör toplam varyansın %30.16’nı, ikinci faktör toplam varyansın %10.20’sini, üçüncü faktör toplam varyansın %6.88’ini ve dördüncü faktör toplam varyansın ise %6.69’unu açıklamaktadır. Her bir faktör isimlendirilerek boyutları oluşturulmuştur. Birinci faktör “T-D-G”, ikinci faktör “Kavram”, üçüncü faktör “Dil-Anlam” ve dördüncü faktör de “Akıl Yürütme” olarak isimlendirilmiştir. Tüm bu bulgular ışığında tüm faktörlerin toplam varyansın %52.85’ ini açıkladığı görülmüştür.

Daha sonraki süreçte ise aynı çalışma grubu üzerinden ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Alt boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları da Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Alt Faktörler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Faktör 1	1.00	.59**	.52**	.29**
Faktör 2		1.00	.49**	.12**
Faktör 3			1.00	.13**
Faktör 4				1.00

** $p < 0.01$

Tablo 5’te ölçeğin alt faktörleri arasındaki korelasyonların .59 ile .12 arasında değiştiği görülmüştür. Analiz sonucuna göre boyutların birbirleriyle düşük ama a.01 düzeyinde anlamlı farklılığa sahip olduğu görülmektedir.

Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA): Açımlayıcı faktör analizi ile bulunan yapının doğrulanması amacıyla doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulamalı faktör analizinde değişkenler arasındaki ilişkiye dair daha önce saptanan bir hipotezin ya da kuramın test edilmesi söz konusudur (Büyüköztürk, 2018). Bir ölçme aracının doğrulamalı faktör analiziyle test edilmesi için

literatürde, verilerin uyumunu test etmek için birçok uyum değeri bulunmaktadır. Bu uyum değerlerinden en yaygın olarak kullanılanlar: 0 ile 1 arasında değer alan ve değer 0'a yaklaşmasıyla mükemmel uyuma işaret eden yaklaşık hataların ortalama karekökü RMSEA, modelin açıklanan kovaryans ile gözlenen kovaryansları arasındaki farkların ortalamasını veren standardize edilmiş hataların ortalama karekökü SRMR, gizli değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığını varsayan modelle, önerilen yapısal eşitlik modelinin kovaryans matrislerini karşılaştıran ve 0 ile 1 arasında bir değer alıp, değer 1'e yaklaşmasıyla uyumun mükemmelliğinin arttığını gösteren sınıyanan modelin karşılaştırmalı uyum indeksi CFI, model uyumunun örneklem büyüklüğünden bağımsız olarak test eden 0 ile 1 arasında bir değer olarak değer 1'e yaklaşmasıyla uyumun mükemmelleştiğini gösteren iyilik uyum indeksi GFI, normalleştirilmemiş uyum indeksi NFI/NNFI, düzeltilmiş iyilik uyum indeksi AGFI, ki kare (χ^2) uyum testi, görel uyum indeksi RFI, fazlalık uyum indeksi IFI (Tabachnick & Fidell, 2007). Doğrulayıcı faktör analizi için uyum indeksleri Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi için Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı
SRMR	.05 ≤ SRMR ≤ .10	.00 ≤ SRMR ≤ .05
RMSEA	.05 ≤ RMSEA ≤ .08	.00 ≤ RMSEA ≤ .05
CFI	.90 ≤ CFI ≤ .95	.95 ≤ CFI ≤ 1.00
NFI	.90 ≤ NFI ≤ .95	.95 ≤ NFI ≤ 1.00
NNFI (TLI)	.90 ≤ NNFI (TLI) ≤ .95	.95 ≤ NNFI (TLI) ≤ 1.00
GFI	.90 ≤ GFI ≤ .95	.95 ≤ GFI ≤ 1.00
RFI	.90 ≤ RFI ≤ .95	.95 ≤ RFI ≤ 1.00
IFI	.90 ≤ IFI ≤ .95	.95 ≤ IFI ≤ 1.00
AGFI	.85 ≤ AGFI ≤ .90	.90 ≤ AGFI ≤ 1.00
(χ^2)/sd	Bulunan değer istatistiksel olarak anlamsız olmalıdır ve (χ^2)/sd=3'ten küçük olmalıdır.	

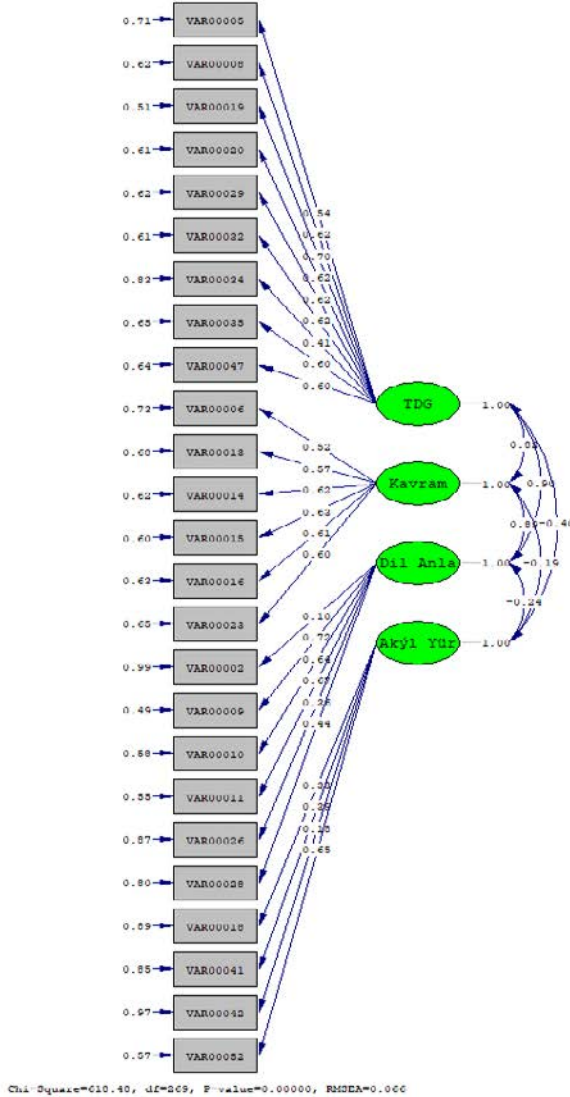
(Hooper & Mullen 2008; Munro, 2005; Schreiber, Nora, Stage, Barlow & King, 2006; Şimşek, 2007; Schumacker & Lomax, 2010; Waltz, Strickland & Lenz 2010; Wang & Wang, 2012)

Tablo 6'da da görüleceği üzere CFI, NFI, NNFI, GFI, RFI, IFI ve AGFI indeksleri için alt sınır kabul edilebilir uyum değeri .90, mükemmel uyum değeri .95 iken RMSA için bu durum kabul edilebilir uyum .08 ve mükemmel uyum değeri .05'tir.

Bu çalışmada model uyum indeksleri olarak χ^2/df Chi-square/Degree of freedom, RMSEA, SRMR, GFI, AGFI, NFI ve CFI göz önünde bulundurulmuştur. Model üzerinde hiçbir modifikasyon gerçekleştirilmeden

önce dört faktörden oluşan yapıya ilişkin olarak gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi ile ulaşılan uyum iyiliği indeksleri şöyledir: [$\chi^2/df=2.69$ ($p=.000$); RMSEA= .07; GFI= .09; AGFI= .08; CFI=0.94; NFI= .09; SRMR= .06].

Uyum indekslerine ilişkin bilgi DFA yorumlarına göre Şekil 7’de verilmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 7’de toplamda dörtlü faktörlü yapıya ilişkin model ortaya çıkmış ve bu model sunulmuştur.

Şekil 2. DFA Modeli

Şekil 2’de verilen DFA modelinin uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde, X^2/df değerinin 618.48/ 2.69 olduğu görülmektedir. Literatürde bu değer için küçük örneklem için 2.5’in altında çıktığı modellerde mükemmel uyum olarak görülmektedir (Kline, 2005). RMSEA değerine bakıldığında .07 olarak değer bulunmuştur. Bu duruma göre RMSEA değeri genelde .09 üzeri iyi olduğundan kabul edilebilir uyuma işaret etmektedir. CFI ve NFI değerleri ise beraber incelendiğinde, iki indeks değerinin de .90 ve üstü olduğu görülmektedir. 95 ve bu değerden büyük olması mükemmel uyuma sahip olduğunu göstermektedir (Sümer, 2000; Thompson, 2004). Bu durumda CFI ve NFI değerleri kabul edilebilir bir değeri göstermektedir. SRMR değeri ele alındığında ise .06 değer olduğu görülmektedir. Bu değer ile SRMR iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir (Brown, 2006; Byrne, 1994). GFI ve AGFI değerleri ise GFI için .85 ve yukarısının, AGFI için ise .80 ve yukarısının kabul edilebilir, .90 ve yukarı olması modelin mükemmel uyumu yansıttığı kabul edilmektedir (Jöreskog & Sörbom, 1993). Bu açıdan bakıldığında; AGFI değeri içinse kabul edilebilir, GFI indeksi için ise modelin uyumunun mükemmel olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen doğrulayıcı faktör analizi uyum indeks değerleri incelendiğinde 25 maddelik ölçme aracının uygulanabilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

3.2. Madde Analizi ve Güvenirlğe İlişkin Bulgular

Madde özelliklerini incelemeye yönelik analizlere madde analizi denilmektedir. Madde analizi için kullanılan istatistiklerden biri madde ayırt ediciliğidir. Bu değer, maddelerin ölçülen özelliikle ilgili olarak bireyleri ne derece ayırt ettiğini göstermektedir. Crocker & Algina (1986) madde ayırt edicilik indeks değerleri belirlemişlerdir. Onlara göre bu değerler; <.20 madde ölçekten çıkarılmalı ya da bütünüyle gözden geçirilmelidir. .20 ile .29 arasında maddelerin düzeltilerek geliştirilmesi önerilir. .30 ve .39 arasında ise madde düzeltme yapmadan ölçekte tutulabilir. $\geq$ .40 ise maddenin çok iyi olduğunu gösterir. Bu değerler temel alındığında ölçekteki maddelerin madde-toplam korelasyonları hesaplanmış ve ölçekten atılacak maddeler için madde-toplam korelasyon alt kesme noktası .30 olarak belirlenmiştir. Yani .30’un altında kalan madde-toplam korelasyona sahip maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin geçerliliğini sağladıktan sonra ölçeğin ne kadar güvenilir sonuçlar verdiğini ya da hata miktarının ne kadar azaltıldığını belirlemek için ölçeğin güvenilirlik katsayısının hesaplanması gerekir. Demircioğlu (2007) ve Tan (2009)’a göre bir ölçeğin güvenilirliği test tekrar-test, Cronbach Alpha, standart hata hesaplaması Kuder Richardson (KR20, KR21), eşdeğer veya paralel test ve Hoyt varyans analizi yöntemleriyle hesaplanabilir. Bu çalışmada olduğu gibi likert tipi

ölçeklerde ilk önce iç tutarlığın hesaplanması gerekir. Buna istinaden seçilen en uygun yol Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının hesaplanmasıdır. Bu amaçla çalışmanın güvenilirlik hesaplanmasında Cronbach Alpha yöntemi kullanılmıştır. Hem ölçeğin tamamı için hem de her bir faktör için ayrı ayrı Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan maddelere ilişkin madde-toplam korelasyon sayıları ve her bir alt boyuta ya da kategoriye ilişkin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Maddelere İlişkin Madde-Toplam Korelasyonları ve Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Faktörler ve Maddeler	— X	Ss	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
Faktör 1: T.D.G $\alpha=.83$				
M5	4.16	.86	.47	.82
M8	4.05	.81	.57	.80
M19	3.95	.77	.58	.80
M20	4.22	.79	.58	.80
M29	4.07	.80	.56	.81
M32	4.02	.80	.59	.80
M34	4.03	.81	.39	.82
M35	3.85	.82	.52	.81
M47	4.17	.87	.53	.81
Faktör 2: Kavram $\alpha=.75$				
M6	3.82	.83	.43	.73
M13	3.56	.95	.47	.72
M14	3.55	.77	.54	.70
M15	3.81	.84	.53	.70
M16	3.86	.84	.54	.70
M23	3.78	.80	.45	.73
Faktör 3: Dil-Anlam $\alpha=.74$				
M2	3.01	1.03	.30	.71
M9	3.99	.82	.47	.56
M10	3.98	.85	.44	.57
M11	3.78	.88	.47	.56
M26	3.70	.89	.40	.59
M28	3.77	.81	.41	.58
Faktör 4: Akıl Yürütme $\alpha=.71$				
M18	2.14	1.04	.36	.57
M41	2.47	1.21	.38	.56
M42	3.14	1.00	.39	.52
M52	2.26	1.24	.37	.57
Toplam Güvenirlik Katsayısı $\alpha=.83$				

Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı için kabul edilen en düşük değer .70'dir (Şeker & Gençdoğan, 2014). Çalışmada elde edilen sonuçlarda ölçeğin genel Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısının .83 olduğu görülmektedir. Bu da ölçeğin güvenirlik katsayısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Alt faktörler için yapılan güvenirlik katsayıları ise Tablo 7'de yer almaktadır. Ölçeğe ait birinci alt faktöre ilişkin Cronbach alpha değerinin .83, ikinci alt faktöre ilişkin Cronbach alpha değerinin .75, üçüncü alt faktöre ilişkin Cronbach alpha değerinin .74, dördüncü alt faktöre ilişkin Cronbach alpha değerinin ise .71 olduğu tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre hem ölçeğin tamamının hem de alt faktörlerin Cronbach alpha güvenirlik katsayılarının tatmin edici düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör analizi ile madde analizleri yapılarak belirlenen 25 maddelik 4 alt boyuttan/kategoriden oluşan ölçek maddelerinin ölçülmek istenen özelliklerinin ölçme amacına hizmet edip etmediği ise madde toplam korelasyonu ile belirlenmiştir. Her bir kategori için işlem gerçekleştirilmiştir. Birinci faktör olarak belirlenen "T-D-G" boyutunda madde-toplam test korelasyonları ($r=.39$) ile ($r=.59$) değerleri arasında değişmektedir. İkinci faktör olarak belirlenen "Kavram" boyutunda madde-toplam test korelasyonları ($r=.43$) ile ($r=.54$) değerleri arasında değişmektedir. Üçüncü faktör olarak belirlenen "Dil-Anlam" boyutunda madde-toplam test korelasyonları ($r=.30$) ile ($r=.47$) değerleri arasında değişmektedir. Son olarak dördüncü faktör olan "Akıl-Yürütme" boyutunda ise madde-toplam test korelasyonları ($r=.36$) ile ($r=.39$) değerleri arasında değişmektedir. Tablo 17'de görüldüğü gibi maddelerin madde-toplam korelasyonu .30 - .59 arasında değer almaktadır. Ölçekte yer alan her bir maddenin, ölçmek istediği özelliği ölçüp ölçmediği ve ölçtüklere özellik açısından kişileri ayırt etmede ne kadar yeterli olduklarının belirlenmesi amacıyla bakılan madde-toplam korelasyonlarının .30 ve daha yüksek olması ölçek maddelerinin geçerli olduğunu göstermiştir. Yani bütün maddeler belirlenen madde-toplam korelasyon değerini geçmiştir (Çakmak, Çebi & Kan, 2014).

Sonuç olarak araştırma için geliştirilen "Mantıksal Düşünme Ölçeği"nin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları ölçeğin uygulanabilir olduğunu göstermiştir. Geliştirilen ölçeğin en son hali toplam 25 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Mantıksal Düşünme Ölçeği'nin TDG alt boyutunu 2, 4, 13, 14, 18, 19, 20, 21 ve 24. maddeler, Kavram alt boyutunu 3, 8, 9, 10, 11 ve 15. maddeler, Dil-Anlam boyutunu 1, 5, 6, 7, 16 ve 17. maddeler, Akıl Yürütme boyutunu ise, 12, 22, 23 ve 25. maddeler temsil etmektedir. Ölçeğin 1, 2, 4, 8, 12 ve 14. maddeleri ise ters maddelerdir.

Puanlama: Beşli likert tipinde olan ölçekte puanlama normal maddeler (19) ve ters maddeler (6) için farklı yapılmıştır. Ölçekte normal puanlama “Her zaman” seçeneğinden başlayarak 5’ten 1’e doğru puanlanmış, olumsuz-ters puanlama ise “Hiçbir zaman” seçeneğinden başlayarak 5’ten 1’e doğru puanlanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin genelinden elde edilebilecek en yüksek puan 101, en düşük puan ise 49’dur. Ölçeğin alt boyutlarından elde edilebilecek en yüksek ve en düşük puanlar ise boyutlara göre değişmektedir. Ölçeğin “T-D-G” alt boyutlarında en yüksek 33, en düşük 21 puan alınırken, ölçeğin “Kavram” ve “Dil-Anlam” alt boyutlarında en yüksek 26, en düşük 10 puan alınmaktadır. Ayrıca ölçeğin “Akıl Yürütme” alt boyutunda ise en yüksek 16, en düşük 8 puan alınmaktadır. Bireyin ölçekten elde ettiği puan ne kadar yüksek olursa mantıksal düşünmesi o kadar yüksek olur. Aynı şekilde bireyin ölçekten elde ettiği puan ne kadar düşük ise mantıksal düşünmesi de o kadar düşük olmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Mantıksal düşünme ile ilgili ölçek geliştirme çalışmaları sayısal ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiş, fen alanlarına uygun nitelikteki çalışmalara rastlanılmıştır. Mantıksal düşünme ile ilgili test ve ölçek geliştirme bağlamında yapılan çalışmalarda mantıksal düşünmeyi içeren çeşitli ölçek geliştirme çalışmaları bulunmaktadır. (Aksu, Berberoğlu & Paykoç, 1990; Geban, Aşkar & Özkan, 1992; Lawson, 1978; Lawson vd. 2000; Pacini & Epstein, 1999; Roadrangka, Yeany & Padilla, 1982; Sezen & Bülbül, 2011; Tobin & Capie, 1981; Yüzüak & Dökme, 2015). Özellikle yurt dışında konu ile çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Yurt içinde yapılan çalışmalar ise uyarlama çalışmaları çerçevesinde kalmıştır.

Bu ölçek geliştirme çalışmasından ilki, 1999 yılında Pacini & Epstein tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada yaş ortalaması 20.52’dir. Toplamda 399 üniversite öğrencisi ile çalışma yürütülmüş olup Mantıksal Deneyimsel Düşünme Ölçeği (MDDÖ) çalışma kapsamında geliştirilmiştir. Mantıksal düşünme ve deneyimsel düşünme olmak üzere iki temel boyut içeren ölçek, 40 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutlar ise iki alt ölçek kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Buna göre deneyimsel düşünme, deneyimsel beceri ve deneyimsel düşünmeyi olumlama ile ilgili maddeleri içerirken, mantıksal düşünme ise, mantıksal beceri ve mantıksal düşünmeyi olumlama ile ilgili maddeleri içermektedir. Deneyimsel sisteme yaptığı vurgudan dolayı MDDÖ, diğer ikili işleme yaklaşımlarından farklı bir bakış açısı yansıtarak sezgi ve duyguyu düşünme biçimlerinden birinin içine yerleştirmektedir (Epstein, 2006;

Evans,2008). Aynı zamanda MDDÖ, bir düşünme biçimi olarak deneysel sistemin değerlendirilmesini mümkün kılan bir ölçektir.

Yurt içinde mantıksal düşünme ile ilgili ölçek geliştirme çalışmasında bulunan çalışma sadece Sezen & Bülbül (2011)'e aittir. Onlar da Mantıksal Düşünme Becerileri Ölçeği geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, matematik öğretmen adaylarının mantıksal düşünme yeteneklerini belirlemek için bir ölçek geliştirmektir. Geliştirme süreci iki aşamadan, yani ön çalışma ve geçerlilik-güvenilirlik çalışmalarından oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçek farklı boyutlarla ve farklı alanlarla dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ama yine sayısal alanların dışına çıkamayan bir ölçek olarak kalmıştır.

Yapılan bu çalışma ile sayısal alanın dışına çıkan tüm kesimlere hitap eden bir ölçek geliştirilmiştir. Toplamda 25 madde ve 4 alt boyuttan oluşan bu çalışmanın geçerlilik ve güvenilirlik verilerine bakıldığında ölçek geliştirmek için yeterli düzeyde verilere sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Böylece ölçmek istenen mantıksal düşünme düzeyi ölçülebilecek bir form hali bulmuştur.

KAYNAKLAR

- FEYERABEND, P. (2015), *Bilimin Tiranlığı*, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- AKARSU, B. (1984), *Felsefe Terimler Sözlüğü*, Ankara, Savaş Yayınları.
- AKSU, M., BERBEROĞLU, G. & PAYKOÇ, F. (1990). Mantıksal düşünmenin belli değişkenlere göre incelenmesi, Eğitimde Arayışlar I. Sempozyum bildiri metinleri (ss.291-294). İstanbul: Kültür Yayınları.
- ARISTOTELES (1947). *Organon I, kategoriler*,(Çev. H. R. Atademir). (2. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- ARISTOTELES. (2015). *Metafizik*. (Çev. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- BAŞERER, D. (2017). Bir düşünme türü olarak mantıksal düşünme. *The Journal of Academic Social Sciences*, 5(41), 433-442. Erişim adresi: http://www.asosjournal.com/Makaleler/374286518_12011%20Dilek%20BA%C5%9EERER.pdf
- BİNGÖL, A. (1999). İletişim bağlamında mantık ve dil. *İstanbul Üniversitesi. İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 9 105-115. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9483.pdf>

- BROWN, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*.(24.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- BYRNE, B. M. (1994). *Structural equation modeling with EQS and EQS/Windows: Basic concepts, applications, and programming*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- CEVİZCİ, A. (2010). *Felsefeye giriş*. (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- CROCKER, L.. & ALGINA, J. (1986). *Introduction to classical and modern. Test theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- ÇAKMAK, E.K., ÇEBİ, A. & KAN, A. (2014). E-öğrenme ortamlarına yönelik sosyal bulunuşluk ölçeği geliştirme çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 14(2), 755-768. DOI: 10.12738/estp.2014.2.184. Erişim adresi: <http://oldsite.estp.com.tr/pdf/tr/4e417faa9d4c4d4008f76af55fddca63maktr.pdf>.
- ÇAPAK, İ. (2015). *Anahatlarıyla mantık*. (3. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- ÇÜÇEN, A.K. (2013). *Mantık*. (8. Baskı). Bursa: Sentez Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, G. (2007). Geçerlilik ve güvenirlik, E. Karip, (Ed.), *Ölçme ve değerlendirme içinde* (s.89-122). Ankara: Pegem Akademi.
- EMİROĞLU, İ. (2004). *Klasik mantığa giriş*.(2. Baskı). Ankara: Elis Yayınları.
- EMİROĞLU, İ. (2011). *Mantık yanlışları*. (2. Basım).Ankara: Elis Yayınları.
- EPSTEIN, S. (2006). Conscious and unconscious self-esteem from the perspective of cognitive experiential self theory. In M.H. Kernis (Ed.), *Self-esteem issues and answers: a sourcebook of current perspectives* (ss.69-76). Newyork: Psychology.
- EVANS, J. (2008). Dual processing accounts of reasoning, judgement and social cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255-278. Retrieved from: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.ps.59.010808.200001>
- FARABİ (1990). *Kitabu kıyasi's-sağir*. (Çev. M. Türker Küyel). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- GAZALİ, İ. (1994). *Mihakku'n-nazar*. (Çev. R. Acem). Beyrut Yayınları.
- GEBAN, Ö., Aşkar, P. & Özkan, İ. (1992). Effects of computer simulated experiments and problem solving approaches on high school students. *Journal of Educational Research*, (86), 5-10. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220671.1992.9941821>.
- GRÜNBERG, T. (1991). Mantık ve gerçeklik. Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu bildirimleri, 231-236. Ankara: Ülke Yayınları.
- GRÜNBERG, T. (1999). *Anlama, belirsizlik ve çok anlamlılık*. (2. Baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- GRÜNBERG, T., Onart, A., Grünberg, D. & Turan, H. (2003). *Mantık terimleri sözlüğü*, Ankara: Metu Yayınları.
- HAUSMAN A, Kahane H, Tıdman, P (2007). *Logic and philosophy*, USA: Thomson Wadsworth.
- HEGEL, G.W. (2014). *Mantık bilimi-anahatlarda felsefi bilimler ansiklopedisi I*. (Çev. A.Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- HOOPER, D.; COUGHLAN, J. & MULLEN MR. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1). 53-60. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00287744>
- INHELDER, B. & PIAGET, J. (1958). *The growth of logical thinking: from childhood to adolescence*. New York: Basic Books.
- İBN SİNA (1938). *En-necat*. (S.El. Kudi). Mısır.
- İBN-İ RÜŞD (1972). *Telhîsu's-safsata*. (Çev. M. S. Salim). Kahire.
- JÖRESKOG, K. G. & SÖRBOM, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Chicago: SSI Scientific Software International Inc.
- KANT, I. (2016). *Arı usun eleştirisi* (Çev. İ. Z. Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları.
- KLINE, R. B. (2005). *Principle sand practice of structural equation modeling* (2.Baskı). New York: Guilford.
- LACHELIER, J.(1949). *Tümevarımın Temeli Hakkında*, (Çev. A. H. Ragıp) İstanbul: M.E.B Yayınları.

- LAWSON, A. E. (1978). The development and validation of classroom test of formal reasoning. *Journal of Research In Science Teaching*, 15(1), 11-24. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/tea.3660150103>
- LAWSON, A. E., CLARK, B., CRAMER-MELDRUM, E., FALCONER, K. A., SEQUIST, J. M. & KWON, Y. (2000), Development of scientific reasoning in college biology: Do two levels of general hypothesis-testing skills exist? *Journal of Research in Science Teaching*, 37 (1), 81-101. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/%28SICI%291098-2736%28200001%2937%3A1%3C81%3A%3AAID-TEA6%3E3.0.CO%3B2-I>
- MUNRO, B.H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- ÖNER, N. (2014). *Klasik mantık*. (13. Baskı). Ankara: Divan Kitap.
- ÖZLEM, D. (2004). *Mantık klasik/sembolik mantık, mantık felsefesi*. (7. Baskı). Ankara: İnkılap Yayınları.
- PACİNİ, R. & EPSTEIN, S. (1999). The relation of rational and experiential information processing styles to personality, basic beliefs, and the ratio-bias phenomenon. *Journal of Personality And Social Psychology*, 76, 972-987. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/12896008_The_Relation_of_Rational_and_Experiential_Information_Processing_Styles_to_Personality_Basic_Beliefs_and_the_Ratio-Bias_Phenomenon
- ROADRANGKA, V., YEANY, R.H. & PADIİLLA M.J. (1982). *Group test of logical thinking*. University of Georgia, Athens, GA.
- SEÇER, İ. (2015). *SPSS ve Lisrel ile pratik veri analizi*.(2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- SEZEN, N. & BÜLBÜL, A. (2011). A scale on logical thinking abilities. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15. 2476–2480. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281100677X>
- SCHREIBER, J.B., NORA, A., STAGE, F.K., BARLOW, E.A. & KING, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: a review. *The Journal of Educational Research*, 99(6),

- p.323-38. Retrieved from: http://steinhardtapps.es.its.nyu.edu/create/courses/3311/reading/7-Reporting_SEM_and_CFA_Schreiber_Stage_King_Nora_Barlow.pdf
- SCHUMACKER, R.E.& LOMAX R.G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. New York: Taylor & Francis Group.
- SMITH, J., DISESSA, A., & ROSCHELLE, J. (1993). Misconceptions reconceived: A constructivist analysis of knowledge in transition. *The Journal of the Learning Sciences*, (3), 115-163. Retrieved from: https://people.ucsc.edu/~gwells/Files/Courses_Folder/ED%20261%20Papers/Misconceptions%20reconceived.pdf.
- SOYLU, H. (2004). *Fen öğretimde yeni yaklaşımlar (1. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayınları.
- SÜMER, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- ŞEN, Z. (2003). *Modern mantık*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ŞEKER, H. & GENÇDOĞAN, B. (2014). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- ŞİMŞEK, Ö.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş, temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- TABACHNICK, B. & FİDELL, L. (2007). *Using multivariate statistics*. Amerika-Boston: Pearson Education.
- TAN, Ş. (2009). *Öğretimde ölçme ve değerlendirme KPSS el kitabı*, Ankara: Pegem Akademi.
- TAVŞANCIL, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TAYLAN, N. (2011). *Ana hatlarıyla mantık*. (4. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- THOMPSON, B. (2004). Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications. *American Psychological Association*. Washington, DC. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/232442908_Exploratory_and_Confirmatory_Factor_Analysis_Understanding_Concepts_and_Applications.

- TOBİN, K. & CAPIE, W. (1981). The development and validation of a group test of logical thinking, *Educational and Psychological Measurement*, 41, 413-423.
- UBUZ, B. (1999). 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin temel geometri konularındaki hataları ve kavram yanlışları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 95-104. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/8809>.
- URAL, Ş. (2011). *Temel mantık*. (3. Baskı). İstanbul: Çantay Yayınları.
- VENEZİANO, L., & HOOPER, J. (1997). A method for quantifying content validity of health related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.
- WALTZ, C.F., STRICKLAND, O. L. & LENZ, E.R. (2010). *Measurement in nursing and health research*. New York: Springer.
- WANG, J.& WANG, X. (2012). *structural equation modeling: applications using mplus: methods and applications*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- WARBURTON, N. (2006). *A'dan Z'ye düşünmek*. (Çev. S. Çalışkan). Ankara: Dost Kitabevi.
- YILDIRIM, C. (1976). *100 soruda mantık el kitabı*. (1. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınları.
- YURDUGÜL, H. (28- 30 Eylül, 2005). *Test geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması*, XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- YÜZÜAK, A. & DÖKME, İ. (2015) Lawson mantıksal düşünme testinin (çoktan seçmeli versiyonu) uyarlanması. *GEFAD*, 35(3), 443-456. Erişim adresi: <http://gefad.gazi.edu.tr/article/view/5000105644/5000150643>.
- ZEMBAT, I. O. (2008). Kavram yanlışlığı nedir? M. F. Özmantar, E. Bingölbali, ve H.Akkoç (Ed.), *Matematiksel kavram yanlışlığı ve çözüm önerileri* içinde (s. 1-8). Ankara: Pegem Akademi.

FLÜT REPERTUVARINDA YUNAN MİTOLOJİSİNİN YERİ VE MİTOLOJİK KARAKTER PAN'IN ETKİLERİ

Sezin ALICI¹

Geliş: 13.11.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.646416

Öz

Mitoloji; edebiyat, müzik, resim ve heykel başta olmak üzere birçok sanat dalının esin kaynağı olmuştur. Özellikle Batı sanatı Antik Yunan uygarlığından ve Yunan mitolojisinden beslenmiş ve mitolojik temalı birçok sanatı eseri bugün yerini bulmuştur. Müziğin birçok farklı dalında olduğu gibi flüt repertuarı da mitolojiden esinlenmiş eserlere sahiptir. Hatta flütün, mitolojik bir karakter olan yarı keçi yarı insan Pan'ın tasviri için belki de en uygun çalgı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, flüt repertuarındaki Pan temalı eserleri daha iyi yorumlayabilmek için önce Yunan mitolojisi, mitolojide müziğin yeri, çalgıların önemi ve mitolojide çalgı ethosu, Pan karakterinin kim olduğu, Pan'ın flüt ile olan ilişkisi, flüt eserlerinde bestecilerin Pan'ı nasıl işlediği ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Yapılan kaynak taramaları sonucunda, eser örnekleri incelendiğinde flüt ile Pan karakteri arasında özel bir ilişki olduğu ve eserlerde Pan temasını flütün Yunan modlarını yansıtan diziler ile seslendirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, Mitoloji, Pan, Syrinx, Flüt.

GREEK MYTHOLOGY IN FLUTE REPERTORY AND THE EFFECTS OF MYTHOLOGICAL CHARACTER PAN

Abstract

Mythology has been a source of inspiration for many kinds of arts such as literature, music, painting and sculpture. In particular, the Western art, which

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Anabilim Dalı, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4288-283>.

was nurtured from the ancient Greek civilization and Greek mythology, has found its special place today. As in many different areas of music, the flute repertoire also has works inspired by mythology. It can be said that the flute is perhaps the most suitable instrument for describing a semi-goat half human Pan who is an important mythological character in music.

In this study, in order to interpret better the Pan themed works in the flute repertory, it is firstly focused on to present Greek mythology, the place of music in mythology, the importance of the instruments and the ethos of the instruments in the mythology, who is the character of Pan, the relationship of Pan with the flute, how the composers process Pan in their flute work. As a result of the literature reviews, it is concluded that there is a special relationship between the flute and the Pan character, and in the flute works it is concluded that the the flute plays Pan theme with the scales which are reflecting the Greek modes.

Keywords: *Ancient Greece, Mythology, Pan, Syrinx, Flute.*

“Yunan sanatı ve destanı ile toplumsal gelişmenin belli biçimleri arasındaki ilişkiyi görmek güç değildir. Güç olan o yapıtların bugün bile sanattan aldığımız tadın kaynağı olması, bazı durumlarda ise erişilemez bir düzey ve örnek olarak sürüp gitmesini anlamaktır.” Karl Marx (Fischer,1995:13)

Giriş

Sanat ve din insanlık tarihi boyunca birbirlerini hep beslemişler ve bunun sonucunda resim ve müzik sanatında büyük başarıların ortaya çıkışına sebep olmuşlardır.

İnanç, insan var olduğundan beri farklı biçimlerde, farklı kültürlerde mutlaka kendine bir form bulmuştur. Taş devrinden bu yana, insanın doğa ile mücadelesi hızla gelişmiş ve insanın yarattığı ölüm sonrası yaşam inancı yetersiz kalmıştır. İnsan kendini doğa karşısında iyi hissettirecek yeni güçler keşfetmiş, Tanrıları soyutlaştırarak tanrıçalar üretmiştir (Gezgin 2011: 22).

Günümüze doğru çağ ilerledikçe, insanın yaşadığı fiziksel koşullar, yaşam biçimleri, çağ ile birlikte gelişmiş ve değişmiştir, değişmeyen ise inanç arayışları ve inancı somutlaştırdıkları semboller (Tanrılar) olmuştur.

Fischer'e (1995: 94) göre, insanoğlunun bir tarafta büyük oranda karmaşık bir gerçekliği sadeleştirme, onu özüne indirme isteği, diğer bir tarafta da insanları maddi olmayan, insan ilişkileriyle bağlıymış gibi gösterme arzusu sanatta miti yaratmıştır.

Amaç

20. yüzyıl, müziğin çeşitlilik açısından zengin ve dorukta olduğu bir dönemdir. Bu zenginliği kimi zaman tarihsel olarak geçmiş uygarlıkların etkilerini yansıtarak ve işleyerek kazanmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda başlayıp, empresyonizm (izlenimcilik akımı) ile günümüze kadar gelişerek artan programlı müzik, işlediği konular ve temalar itibariyle tarih, mitoloji, doğa, aşk, ölüm gibi başlıkları ele almıştır. Özellikle mitolojide yer alan düşünsel ve duygusal olaylar müziğe büyük ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada, birçok kaynaktan birbirinden bağımsız olarak ele alınan antik Yunan tarihi, mitolojisi, felsefesi ve müziğinin birbirleriyle olan etkileşimi ve Yunan mitolojisinin konu ve karakter olarak günümüz müziğinde yansımaları, Yunan mitolojisinde önemli bir karakter olan Pan'ın flüt repertuarındaki etkileri ve bu tema ile yazılmış eserler araştırılmış, belgeler ve bulgular ışığında sentezlenip sunulmuştur. Ayrıca bu çalışmanın, Pan temalı eserlerin icrasında, icracılara ışık tutup, eserlerin daha iyi yorumlanabilmesi için bir rehber olması amaçlanmıştır.

Yöntem

Makale, Antik Yunan uygarlığında, tüm batı medeniyetlerine aktırılmış mitolojik hikayelerde bulunan Pan karakterinin flüt repertuarında nasıl bir yansımaları olduğu, hangi bestecilerin bu karakteri işlediği, eserlerinde nasıl bir form bulunduğunu inceleyen betimsel bir araştırmadır. Araştırmada nitel araştırmanın yöntemlerinden biri olan genel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmada ilk olarak, Antik Yunan uygarlığında mitolojinin ne olduğu, Antik Yunan uygarlığında müziğin yeri ve önemi, mitoloji ve müzik arasındaki ilişki çeşitli kaynaklardan taranarak araştırılmış ve açıklanmıştır. Bununla bağlantılı olarak, Antik Yunan uygarlığında çalgıların önemi ve çalgı ethosu, bu çalgıların içerisinde flütün yeri ve önemi anlatılmıştır. Mitolojideki karakterlerden Pan'ın kim olduğu, Pan ve flüt arasındaki özel ilişki açıklanmıştır.

Son olarak günümüz bestecilerinin Pan karakterini işlediği eserler listelenmiş, bu eserlerden üç tanesi örnek olarak seçilmiş ve bu eserlerde kullanılan Pan teması, bu temanın ve motifin analizi, Pan temasını yansıtan Yunan müziğini işleyen modlar ve diziler incelenmiş analiz edilmiştir. Yeni müziğin yapı taşlarından biri olarak kabul edilen Claude Debussy'nin Bir Pan'ın öğleden sonrasına Prelüd adlı eseri, Pan karakterinin belki de diğer tüm

bestecilere örnek olan ilk eser olduğu için kısaca bu esere de değinilmiştir. Flüt için yazılmış olan üç eser C. Debussy -Syrinx, A. Roussel - Joueurs de Flute “Pan” ve C. Delaney - Hymn of Pan olarak sınırlandırılmıştır. Debussy ve Roussel’in eserleri tüm dünyada sıkça seslendirilen, yarışmalarda, seçkin müzik kurumlarının giriş ve mezuniyet sınavlarında eser listelerinde sıklıkla karşımıza çıkan flüt eserleridir. Bu eserler analizlerde de görüldüğü üzere Pan karakterini çok iyi yansıtan eserlerdir ve bu çalışma için en uygun örnekler olacağı düşünülmüştür. C. Delaney - Hymn of Pan daha yeni bir eser olmakla birlikte diğer iki eser kadar başarılı bir şekilde Pan karakterini ve ruhunu taşımaktadır. Bu eseri seçerken hem bu eserin de tanınmasına vesile olmak, hem de kaynak taramalarında besteci üzerine yapılmış kapsamlı bir tez çalışmasının bulunması etkili olmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacından yola çıkarak Antik Yunan Tarihinde Mitos, Mitoloji başlıkları altında mitos ve mitoloji kavramları tanımlanmış, sözlük anlamları aktarılmıştır. Yunan Mitolojisinde Müzik başlığı altında müzik sözcüğünün kelime kökeni dahil mitolojide müziğin anlamı, yeri ve önemi vurgulanmıştır. Antik Yunan Müziğinde Çalgılar ve Ethos başlığı altında Yunan kültüründe çalgılara yüklenen manevi değerler ve anlamlar yani ethos kavramı anlatılmış ve mitolojiden çalgı ethosuna ait örnekler sunulmuştur. Antik Yunan Müziğinde Flüt başlığı altında ise Flüt çalgısı ve bunun mitolojideki özel yeri yine mitolojik hikayeler ile sunulmuştur. Mitolojide Pan başlığı altında Pan karakteri tanıtılmış. Ardından gelen Flüt Repertuarında Pan Karakterini İşleyen Besteciler ve Eserleri başlığı altında seçilen 3 örnek eser analiz edilip sunulmuştur.

1. Antik Yunan Tarihinde Mitos

Mitler doğanın olağanüstü güçlerini ve doğaüstü yaratıkları analatan hayal gücüne dayalı öykülerdir. Bu öyküler yüzyıllar boyunca birbirlerinden beslenerek gelişmiş ve zenginleşmiştir. Estin ve Laporte (2007: 1) Yunan kültürünün temelini mitlerin oluşturduğunu ve mitin simgesel ve kutsal bir ağırlığı olduğunu vurgulamışlardır. Yunanca Mitos, dilimizde Mit olarak adlandırılan geçmişten günümüze aktarılan efsanelerin sözlük anlamlarına bakıldığında şöyle tanımlanmıştır:

Mit; geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos (<http://www.tdk.gov.tr/>

Erişim tarihi: 16 Ocak 2019). Mitos; Tarih öncesi tanrıların yaşamlarını ve kahramanların serüvenlerini anlatan ve bir toplumun inançlarını, duygularını, eğilimlerini dolayısıyla yansıtan efsane <https://kelimeler.gen.tr/mitos-nedir-ne-demek-223277> Erişim tarihi: 16 Ocak 2019).

1.1. Mitoloji

Mitoloji kelimesinin anlamını ve kökünü incelediğimizde; mitoloji, Yunanca dilinde masal, hikaye anlamındaki *mythos* ile söz anlamındaki *logos* sözcüklerinden oluştuğunu görmekteyiz. Mitos, tarihte yaşanmış olayların gerçek boyutundan uzak, o olaylara şahitlik edenlerin hayal ürünlerini de yansıtmaktadır. Çünkü İnsanlar gördüklerini ve duyduklarını doğrudan aktarmanın yanında, hayal güçlerini kullanarak, olayların anlamını güçlendirici birçok eklemeler yapabilmektedir. Mitos hayal ürününe dayalı, logos ise gerçeğe dayalı söz anlamına gelmektedir. Bu yüzden logosun mitolojideki görevi hayal ürünü olan mitosun gerçeklik boyutunu, olayın özünü bilmektir. (Sariboğa ve Akıncı 2018: 3, Olgunlu 2014: 22).

2. Yunan Mitolojisinde Müzik

Müzik sözcüğü bütün dillerde hemen hemen aynı olmakla birlikte kökeni Yunanca'dan gelmiştir. Yunanca'daki *mousike* kelimesi Latince'ye *musica*, Arapça'ya *musikıy* şeklinde geçmiştir. Türklerin İslam dünyasına katılmasıyla birlikte 10. yüzyıldan itibaren musiki kelimesi Arapçadan dilimize geçmiştir (Şen 2015: 8, Öztuna 1990: 72).

Günümüz Türkçesinde kullanılan müzik sözcüğü, Fransızca dilindeki *musique* sözcüğünden dilimize geçtiği bilinmektedir. Fransızca'ya girişi ise mitolojideki *Mus* veya *Musa* sözcüğüne, latin dillerinde aidiyet bildiren *ique* (ik) ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Sariboğa ve Akıncı 2018: 5, Günay2006: 19).

Müzik sözcüğünün kökeni ve ortaya çıkışına ilişkin pek çok mit, efsane bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olan Antik Yunan mitolojisindeki inanış, bazı kaynaklarda şöyle yer almaktadır;

“Yunanca mousa, Latince musa sözcüğü esin perisi anlamına gelmektedir. Müzik sözcüğü Yunan mitolojisindeki esin perileri musalardan kaynaklanır. Musaya ait, musaya yaraşır bir sanat (perilerin sanatı, perilere yaraşır sanat) anlamındadır. Efsaneye göre eski Grekler baş tanrı Zeus'un bellek tanrıçası Mnemosyne'den olan dokuz kızına Mus'lar adını vermişlerdir. Eski Yunanlılar bu kızların tüm dünyanın güzelliklerini, yaratıcılığını ve ahengini düzenlemekle görevli olan esin perileri olduklarına inanırlardı. (Bkz.

Görsel 1) Bu kızların anlattıcı sevindirici ve arındırıcı becerilerine muslar sanatı, muslar becerisi anlamına gelen mousiki tekhne diyorlardı” (Erhat 1993: 208-209; Şen 2015: 7-8, İlyasoğlu 1999: 2).

Resim 1. Musaların lahitleri, beyaz mermer lahit, Miladi takvim 180 – 200 Viyana Sanat ve Tarih Müzesi

Yunanlılar her musayı belli bir işin temsilcisi olarak göstermektedirler. Hesiodos'a göre bu musaların adları ve görevleri şöyledir:

1. **Kleio** Kahramanlık destanı ve tarih musası.
2. **Euterpe** Flüt çalmasını öğretir, şiir musası.
3. **Thalia** Üç Kharitlerden biri ve Komedyaya musası.
4. **Melpomene** Tragedya musası.
5. **Terspsikhore** Kithara çalmasını öğretir, raks yani dans musası.
6. **Erato** Aşk şiiri musası.
7. **Polyhmnia** Tanrı törenlerinde söylenen şarkılar, şiirler musası.
8. **Urania** Astronomi musası.
9. **Kalliope** Ağıt şiiri musası. (Necatigil 1988: 106)

Yunan mitolojisinin, zengin ve renkli doğası sebebiyle sanatta büyük etkileri görülmektedir. Edebiyat, Güzel Sanatlar; resim, heykel, Fonotik Sanatlar; müzik, opera, bale, tiyatro gibi tüm sanat dallarında kendine özel bir yer bulmuştur. Mitlerde gizlenen anlam, aslında düşünsel ve duygusal olarak birçok sanat dalının da hammaddesi gibidir. Bu nedenle sanat dallarına büyük esin kaynağı olmuştur.

Sarıboğa ve Akıncı'ya (2018: 4) göre mitoloji ve müzik, mitolojinin diğer sanat dallarıyla olan ilişkisi gibi hayal gücünü kullanarak gelişen iki alan olması sebebiyle Antik çağdan günümüze kadar sıkça birlikte anılmaktadır. Müzikte

mitolojik temalara, mitolojide de müziğe sürekli rastlanmaktadır. Besteciler mitolojik öyküleri yapıtlarında sıkça işlerken, özellikle Yunan mitolojisinde müziğe ilişkin birçok öyküye rastlamak mümkündür.

2.1. Antik Yunan Müziğinde Çalgılar ve Ethos

“Antik Yunan toplumunda ilk akla gelen müzik çalgıları Aulos (flüt), kithara ve lirdir. Yunan uygarlığında ve felsefesinde flüt olarak adlandırılan çalgı, çift borulu zurnaya benzeyen aulos isimli üflemeli bir çalgıdır. Kökeninin Asya’ya dayandığı bilinmektedir. Bu çalgı, yunan toplumunda çoğunlukla şiiirlere eşlik eden bir çalgı olmakla birlikte, ayrıca aulosun, kithara ile birlikte tanrılara ibadet törenlerinde korolara eşlik ettiği bilinmektedir.” (Sariboğa vd. 2018: 8)

Aulos, (Bkz. Görsel 2) Silindirik veya konik delik borudan oluşan bir saz olup, sabit kamış takılı bir ağızlık ve zeytin şeklinde iki veya üç hareketli eleman ile donatılmıştır. Aulos, Nilüfer, kemik, boynuz veya fildişi, bazen de metal gibi maddelerden yapılmıştır (Dictionnaire de musique, Charles Soullier, 1880, <https://www.medecine-des-arts.com/fr/article/aulos.php>, Erişim tarihi 6 Aralık 2018)

Resim 2. Antik Yunan uygarlığına ait üflemeli çalgı Aulos

Antik Yunan uygarlığında müzik daima önemli bir yer tutmuştur. Yunanlılar insan ve müzik arasında özel ve derin bir bağ kurmuştur. Müzik üzerine tüm düşünürler fikirlerini dile getirmiş ve Antik Yunan toplumunda müziği en üst seviyeye taşımışlardır.

Antik Yunan’da müziksel düşüncenin gelişimine etki eden önemli bir filozof Platon (M.Ö. 428-348)’dur. İslam dünyasında Eflatun olarak da bilinen Platon, müziğin derin etkilerinden söz eder ve müziğin eğitimdeki yerine ve şiiirsel astronomi gücüne vurgu yapar. Platon’a göre müzik, insan ruhunu sakinleştiren, dinginleştiren bir sanattır (Yıldırım ve Koç 2011:32).

Platon’un öğrencisi olmuş bir başka filozof olan Aristoteles (MÖ.384-322)’e göre ise müzik doğrudan ruhsal tutkuları dile getirmekte, huzursuzluk,

mutluluk, yüreklilik gibi duyguları sergilemektedir. Aristoteles, sürekli kötü müzik dinleyen kişinin aynı oranda kişiliği kötü yönde gelişeceğine inanır. Beden disiplini için beden eğitimi gerektiği gibi, beynin disiplini için de mutlaka müzik eğitimi gerektiğini savunur. (İlyasoğlu 1996: 6).

Aristoteles (2012: 19), bir şiir sanatının oluşumunda bu sanatı oluşturan parçalar ve özellikler arasında aulos ve kithara sanatının da önemini vurgular. Aulos, Apollon ve Dionysos adına düzenlenen festivallerde kithara ve lir ile birlikte en çok kullanılan çalgılardır. Aristoteles'e göre müzik ve tragedya yoluyla insanlar temizlenir, arınırlar. Bu temizlenme ve arınma etkinliğine ise Katharsis der.

Antik dünyada çalgıların her birinin değişik karakter tiplerine sahip olduğu inancı yaygındır. Bu inanca göre, her çalgının kendine özgü ahlaki ve enerji içeriğine sahip olmaları sebebiyle, insan üzerinde bu doğrultuda etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Antik Yunan felsefesinde çalgıların insanların kişiliğini etkileme olayına Ethos denir (İsababayeve 2013: 83).

Felsefenin olumlu değer biçtiği çalgılar lir ve kitharadır. (Bkz. Görsel 3, 4) Çok telli çalgılar, vurmali çalgılar ve flüt gibi birçok çalgıya antik felsefe çok sert biçimde olumsuz yaklaşmış, bu çalgılara negatif değerler yüklemiştir (İsababayeve 2013: 84). Bunun sebebi, ethos inancına dayanmaktadır. Aulos yani flütün sesinin insanlar üzerinde canlandırdığı güçlü duyguların olumsuz davranışlara yol açtığı düşünülmüş ve bu düşünce farklı mitolojik hikayeler ortaya çıkmıştır. Böylece çalgılar başlıbaşına mitolojinin karakterleri olmuş diyebiliriz.

Resim 3. *Apollon kithara ve Palmiye ağacıyla*

Resim 4. *Antik Yunan'da Pentatonik Lir*

Mitoloji denince görsel sanat eserlerinden, çömleklerden de anlaşıldığı gibi lir çalgısı da mitolojide baş rol oynayan çalgılardandır. Günümüzde flüte arpın eşlik etmesi gibi Antik Yunan'da flütün eşlikçisi olmuştur. Fakat flütten yani aulostan daha şanslı bir kaderi olmuştur.

Hermes'in daha doğduğu gün lir çalgısını icat ettiği söylenir. Beşiğinden çıkarak kabuğunu aldığı kaplumbağanın karışık kenarlarında delikler açmış ve içlerinden çarşaf iplerini çekerek lir çalgısını yapmıştır. Zeus ve Mnemosyne'nin kızları olan dokuz Musaların onuruna dokuz kordon kullanmıştır. Efsanelere göre Orfeus lirini o kadar güzel çalardı ki kayalar bile dans ederdi. Antik Yunan uygarlığında lir, atletik oyunlara, tanrılara ibadet törenlerinde ve hikaye anlatıcılığına her zaman eşlik ediyordu. Lirik şiir biçiminin lir eşliğinde anlatıdan geldiği düşünülür.

2.2. Antik Yunan Müziğinde Flüt

Antik Yunan kültüründe, günümüzde dilimize flüt olarak çevrilen aulos'un özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Yunan kültürünü günümüze aktaran resim, seramik gibi birçok tarihi eserde de resmedilen bu çalgı üzerine bir çok mitolojik hikaye de bulunmaktadır.

Antik felsefenin önemli sayılmakla birlikte flüte yönelik olumsuz yaklaşımları da olmuştur. Bunun nedeni, flütün ses özellikleridir. Felsefe, Antikite'deki çalgıların içinden lir (bazı kaynaklara göre kithara) ve flütü seçip, bu iki çalgıya zıt özellikler yükleyerek aralarında kıyaslamalar yapmıştır. Bu tartışmanın felsefi temelleri İyonyalı filozof Pisagor (MÖ 570 –495) 'un, çalgıların Ethos inancına dayanmaktadır. Flüt ve lirin etik özelliklerini karşılaştırmayı Pisagor ortaya sürmüştür. Ona göre flütün sesi rahatsız edicidir. Ünlü bir efsaneye göre Pisagor, flütle çalınan frigen melodiler ile coşan ve ateşlenen bir genci lir çalarak sakinleştirmiştir. Bu hikayeye göre flütün sesiyle gencin ruhsal dengesini kaybettiği, lirin sesiyle tekrar nasıl iyileştiği görülmektedir (İsababayeve 2013: 87)

Antik Yunan flütünün günümüz flütünden ayrı olduğunu vurgulamak gerekir. Bu konu ile ilgili Losev'in düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“O, (flüt/aulos) bizim bakır çalgıların sesine benzer metalik keskin sesler çıkarmaktadır. Bu yüzden de Yunanca da aulos, flüt olarak değil de, trompet gibi keskin sesli bakır bir çalgı olarak tercüme edilmelidir. Fakat asırlar süren çevirmen geleneği aulos kelimesini flüt olarak sabitleştirmiştir” (Sariboğa vd. 2017: 9 İsababayeve 2013'den).

Bu yüzden tüm kaynaklarda flüt olarak kabul edilsede aslında aulos, bugünkü flüt değildir. Sadece günümüzde Yunan kültürünü ve müziğini canlandıran çalgı olarak aulos olmadığından flüt ile eşleştirilmiştir.

O zamanlarda kullanılan tüm çalgılar, felsefe tarafından incelenip ve ahlaki açıdan değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, tüm çalgılardan sadece kithara ve lire ahlak açısından olumlu değerler yüklenmiştir. Diğerlerinin ise toplumda ve özellikle eğitimde tehlikeli olabileceği kabul edilmiş ve onlara olumsuz değerler yüklenmiştir. Bu çalgıların, arp dâhil çok telli olan çalgılar, vurma çalgılar ve flüt olduğu bilinmektedir. Özellikle flüt en katı eleştiriye uğramış, hatta Platon, bu inancı daha da ileri götürerek, ideal devletinden flütü kovmuştur (İsababayeve ve Arslan 2015: 327).

Antik kaynaklardan anlaşıldığı gibi flüt, son derece güçlü, trajik, komik ve şehvetli duyguların ifadesinde kullanılmak için uygun bulunmuştur. Keskin sesiyle gülme ve ağlama krizleri yaratmak için kullanılmıştır. Bu konu hakkında Boethius şöyle der:

“Eskilerin geleneğinde, cenazede ağlayan kadınların yanında flüt de çalınmaktaydı. Papinius Statius da şu satırlarla aynı konuyu anlatmaktadır: ...anıran boynuz gibi, Flüt ölen ruhları kendine çeker... Sophokles'e göre, ölülerin çalgısı lir değil flüttür” (Sariboğa ve Akıncı 2017: 10 İsababayeve Apaydın 2013'den).

3. Mitolojide Pan

Mitolojide müzikte karşımıza çıkan önemli karakterlerden biri de Çoban Tanrısı Pan'dır. Pan ve onun yapmış olduğu pan flüt belki de mitolojinin resmedildiğinde sembolü sayılabilecek kadar tanınmış bir karakterdir. Pan flüt, diğer antik çalgıların aksine günümüzde hala bilinen ve çalınan bir çalgıdır.

Dağlık Arkadia'da küçükbaş hayvanların ve çobanların tanrısı kabul edilen, keçi ayaklı Pan, Hermes'in oğludur. Tanrıların, çoğunlukla insan kılığında değil de hayvan kılığında düşünüldüğü zamanlarda Pan'ın kafası keçi görünümlüdür; sonradan bu keçi kafasından sadece boynuzlar ve sakal kalarak, yüzü insan yüzüne dönüşmüştür. Pan çobanlık yaparken, kaval çalar, azgın tekeler gibi güzel (nymph) su ya da orman perilerini kovarlarmış. İnsanların, hayvanların uyuyor olduğu kızgın, ıssız yaz öğleden sonralarında, muzhiplik olsun diye beklenmedik gürültüler koparıp, dört bir yana *panik* korkular saçarmış. (Pan-ic, yani Pan tarafından ortaya çıkan kargaşa anlamına gelmektedir) Marathon savaşı gecesini Persleri bu becerisiyle paniğe uğrattığı

için, Atinalılar savaşı kazanmış ve savaştan sonra tanrı Pan'a Akropolis eteğinde bir tapınak yaparak onu yüceltmıştır. Pan sözü Yunanca'da bütün anlamına geldiğinden Mistikler, sonraları Pan'ı herşey yapabilir bir tanrı payesine çıkarmışlardır (Necatigil 1988: 52).

“Plutharkas, Korfu'nun güneyinde sefer yapan bir gemideki gemicilerin, Paksos adasında gelen bir ses duyduklarını anlatır. Gemi dümencisinin adını söyleyen bu ses, dümenciye: *Ulu Pan öldü!* haberini vermiş, dümenci aldığı bu haberi emredilen yerde karaya doğru seslenince, karadan korkunç bir inilti, bir feryat duyulmuş, Pan'ın ölümünden ötürü tabiat yas tutmaya başlamıştır. Mitolojiye göre bu hadise, İmparator Tiberius (İ.S. 14 - 37) zamanında olmuştur” (Necatigil 1988: 52).

Pan Yunan mitolojisinde çoban-tanrı olarak adlandırılan, keçi ayakları ve boynuzları olan yarı hayvan yarı insan görünüşlü bir karakterdir. Günlerini pan flüt çalarak, perileri kovalayarak ve keyif yaparak geçiren kaprisli bir karaktere sahiptir. Perileri kovalarken son derece baştan çıkarıcı görünür. Diğer zamanlarını pan flüt çalarak, keçi dansı yaparak ya da uyuklayarak geçirirdi. Pan hakkında, en yaygın efsane *Syrinx* adındaki periye olan aşkıdır ki pan flütün ortaya çıkışı bu aşkın sayesinde.

Resim 5. *Syrinx'i takip eden Pan Gilles*
Lambert Godecharle
Belçika 1804

Resim 6. *Büyük Tanrı Pan*

Efsaneye göre Pan orman perisi *Syrinx*'e aşık olmuştur. Fakat *Syrinx* onu istememektedir ve ondan kaçarak gizlenmektedir. (Bkz. Görsel 6) Bir gün kız kardeşlerinden kendisini bambu kamışına dönüştürmelerini ister, böylece Pan onu bulamayacaktır. Pan ne olduğunu fark ettiğinde, kamışları keserek kendine kamışlardan bugünkü pan flüt olarak adlandırılan flütü yapar (Bkz. Görsel 7) (Lakić, 2017: 6).

4. Flüt Repertuvarında Pan Karakterini İşleyen Besteciler Ve Eserleri

Müzikte tasvir birçok farklı konu ve temalar üzerine yapılmıştır. Müzik tarihinde, yer, mevsim, karakter ve kişi tasvirleri üzerine birçok örneğe rastlanmaktadır. Mitolojik tema ve karakterlerin müzikte işlenmesi ise oldukça çok görülmektedir. C. Monteverdi'nin Orfeo (1607), C. W. Gluck'un Orfeo ve Euridice operası (1762), H. Purcell'ın Dido ve Aeneas operası (1689), L. Cherubini'nin Médeé operası (1797), Beethoven'ın The Creatures of Prometheus Op. 43 balesi (1801) ve bu balenin sıkıca selendirilen Prometheus üvertürü, C. Debussy'nin L'apres midi d'un faune (1894), M. Ravel'in Daphnis et Chloé balesi (1912) belki de ilk akla gelenlerdendir. Bunların dışında, I. Stravinsky'nin Apollo, Agon, Orpheus başlıklarıyla yazdığı 3Yunan Balesi (1928), yine Stravinsky'nin opera-oratoryosu Oedipus Rex (1927), B. Britten'in Genç Apollo Op. 16 piyano ve yaylı quartet için orkestra eseri (1939), R. Strauss'un operası Ariadne auf Naxos (1916), Strauss'un bir diğer operası Electra (1909), Iannis Xenakis'in kadın korusu için yazdığı À Hélène (1977) ve daha nice eserler müzik tarihinde yerini almıştır.

Türk çağdaş bestecilerimizden Ferit Tüzün'ün oyun yazarı Güngör Dilmen'in kaleminden 1966-1969 yıllarında bestelediği 2 perdelik opera Midas'ın Kulakları ise ülkemizde hayat bulan bir başka mitolojik temalı eserdir.

Müzikte mitolojik etkiler flüt repertuvarında da yerini bulmuştur. Yapılan taramalar sonucu elde edilen bulgular, günümüze değin yazılmış Pan temalı flüt eserleri Tablo 1 de sunulmaktadır. Görüldüğü gibi daha çok 20. yüzyıl repertuvarını kapsayan eserlerden oluşmaktadır. Bunun bir nedeni flütün tarihsel olarak, teknik olanaklarının gelişmesiyle birlikte en parlak çağının 20. yüzyıl olması, diğer bir neden ise 20. yüzyıl müziğinde tasvirin daha çok eserlerde tema olarak seçilmesi kabul edilebilir.

Tablo 1. *Flüt Repertuvarında Pan Karakterinin Bulunduğu Başlıca Eserler Listesi*

ESER ADI	BESTECİ	ÇALGILAR	ÜLKE	YILI
La Flute de Pan Op.15	Jules Mouquet	Flüt ve Piyano	Fransa	1903
Joueurs de flute Op. 271 1.Pan	Albert Roussel	Flüt ve Piyano	Fransa	1923

Pan und die Sylphiden Op.72	José Berr	Flüt ve Piyano	İsviçre	1916
Pan, Pastoral for Flute	Johannes Donjon	Flüt ve Piyano	Fransa	1982
Syrinx	Claude Debussy	Flüt Solo	Fransa	1913
Suite Mythologique Op 38 1.Pan	Leonardo de Lorenzo	Flüt Solo	İtalya	1928
I seguaci di Pan	Leonardo de Lorenzo	Flüt Kuartet	İtalya	1930
Hymn of Pan	C.Oliver Delaney	Flüt ve Piyano	Amerika Birleşik Devletleri	1949
Flute of Pan	ArthurVincent Lourie	Flüt Solo	Rusya	1957
Pour Syrinx	Jacques Charpentier	Flüt ve Piyano	Fransa	
Le Chanson de Pan	Roger Bourdin	Flüt Solo	Fransa	1968
Pan Blessé	Roger Bourdin	Flüt Solo	Fransa	
Pan	Dieter Schnebel	Flüt ve Piyano	Almanya	1978
Pieces of Pan	Rory Boyle	Flüt ve Piyano	İskoçya	
Pan Dreams	Jon Kimura Parker	Flüt ve Piyano	Kanada	1989
Pan	Harald Genzmer	Flüt Solo	Almanya	1992
Pan	S.Arvid Bergh	Flüt Solo	Norveç	1959
Pan(ic)	Gene Pritsker	Flüt Solo	Rusya	2000

4.1. Claude Debussy – Prelude a l'apres midi d'un faune

Müzik tarihinde Pan karakterini en güzel işleyen ve tanıtan eser şüphesiz C. Debussy'e de ilk büyük başarısını kazandıran, Fransız edebiyatının ünlü simbolist şairi Stéphane Mallarmé'nin aynı adı taşıyan eserinden esinle yazmış olduğu, *Prelude á l'apres midi d'un faune* (Bir Pan'ın Öğleden Sonrasına Prelüd) adlı senfonik şiirdir. Mallarmé'nin bu şiiri 1876'da ressam Manet'nin resimleriyle yayınlanmıştır. (Bkz. Görsel 8) Pierre Boulez bu eser için; *yeni*

müziğin temel taşlarından biri ifadesini kullanmıştır. Eserin konusu, sıcak bir öğleden sonrasında orman perilerini kovalamaktan yorgun düşerek uyuyakalan Pan'ın ihtiras ve tutkularını anlatmaktadır (Lockpeiser 1936: 139; Alıcı 2017: 2991).

Resim 7. Manet'nin Mallarme'nin *A L'Après Midi d'Une Faune* için çizdiği illüstrasyon

Mallarmé'nin bu şiiri, bir orman perisinin erotik düşlerini tasvir eder. Debussy bu şiirin kendinde bıraktığı izlenimle, hem kır perisinin yaz sıcaklığındaki uygulu ortamını yansıtır hem de şiirin yapısını müziğe aktarır. Giriş ve sonuç düşünceli, uykulu havayı tasvir eder, orta bölümdeki tutkulu doku, şiirin anlatım temposuna birebir uymaktadır. Flüt, arabesk üslupta, kromatik bir dizi ile (Pan) Faunus'u simgeleyen temaları çalarak meşhur temasıyla müzik tarihinde yerini almıştır (Alıcı 2017: 2991 İlyasoğlu 1996: 202).

Rus balet ve koreograf Vaslav Nijinsky'nin dansıyla canlanan Pan karakteri müzikte olduğu kadar dans tarihine de iz bırakmıştır.

Bu orkestra eseri olmakla birlikte Pan karakterini eserin hemen başında duyuran temanın flüt için yazılmış olması ve bu ezginin hep flüt ile duyurulması Pan ve flüt arasındaki ilişkiyi bir kez daha vurgulamaktadır. (Bkz. Şekil 1)

Şekil 1. Debussy'nin *A L'Après Midi d'Une Faune* eserinin giriş flüt teması.

Pan mitini çizen Fransız eserler arasındaki, Debussy'nin *Prélude à L'Après-midi d'un Faune* (1895), *Chansons de Bilitis* (1900), flüt, viyola ve arp için trio (1915), ve *Syrinx* ile flütün karakter rolünü yenilemiş; geç romantik anlayışın tonu ve dinamiklerdeki çeşitlilik ile geleneksel melodik rolü

birleştirmiş olduğu söylenebilir. Debussy'nin flüt tınısı, enstrümanın efsanevi geçmişine dayanmakla birlikte, kullanmış olduğu oryantal stiller, pentatonik ve tam tonlu diziler ile yenilikçi bir müzik dili oluşturmuştur (Powell 2002: 272). Bu anlamda özellikle flüt repertuarında Debussy'nin diğer bestecileri etkilediği ve onlara örnek olduğunu söyleyebiliriz.

4.2. Pan ve Syrinx

Syrinx, bugünkü adıyla pan flüt, ruhani ve etik özellikleri gereği, felsefe tarafından derin anlamlar yüklenen başka bir çalgıdır. Antik Yunan felsefesi aulos ve syrinx'i karşı karşıya getirmektedir. İsababayeva Apaydın'a göre (2015: 53) çalgıların arasındaki tüm bu felsefi ilişkileri ve bu çalgıların birbirine karşı pozisyonlarını incelemek karmaşık bir durumdur. Burada en büyük problem antik Yunancadan yapılan yanlış tercümelere kaynaklanır.

Hem syrinx (pan flüt) hem aulos (flüt) antik Yunan toplumunda önem taşıyan çalgılardı. Bu çalgıların karakteristik özelliklerini, bazı mitoslardan öğrenmekteyiz. Syrinx ile ilgili mitos şunu anlatmaktadır:

“Frigler'in doğa tanrısı Pan ülkesinde dolaşırken güzeller güzeli orman perisi Syrinx'le karşılaşır. Syrinx nehir tanrısı Ladon'un kızı ve Artemis'in arkadaşıdır. Ona aşık olur, diller döker ama orman perisi kendini Tanrıça Artemis'e adanmıştır. Artemis ve rahibeleri sonsuza kadar bakire kalmaya ant içmişlerdir. Syrinx, Tanrı Pan'dan kurtuluş olmadığını anlayınca kaçar, Pan onu kovalar ve bir pınarın kenarında tam onu yakalayıp sarılmak isteyince, Syrinx, kardeşleri su perilerine yalvarıp yardım ister. (Bkz. Görsel 9) Su perileri Syrinx'i saz kamışlarına çevirirler, bu yüzden Pan'ın kolları bir demet saza sarılır. Pan üzüntü içinde derin bir of çeker. Birden ortalığı hüznü ve tatlı bir melodi kaplar. Pan anlar ki bu ses saz kamışlarından çıkmıştır. Değişik boylarda yedi sazı kamışını keser, bunları balmumuyla yan yana yapıştırarak Syrinx (pan flüt) adını verdiği müzik aletini yapar” (İsababayeva Apaydın 2015: 57).

Resim 8. Pan ve Syrinx, Yağlı boya Royal Palaces İngiltere, Peter Paul Rubens 1620

“Bu mitosta, syrinx’e (çalgıya) olan hem antik hem ortaçağ felsefesinin ve dinin sonraki pozitif yaklaşımının temelini rahatça görebiliyoruz. Pitoresk mitolojik hikâyeye kaplı ideolojik fikir; iffet ve masumiyet hayattan bile daha önemli ve değerlidir. Bu fikir syrinx’i daimi olarak ilahi saflık tonlarına boyamıştır. Syrinx’i anlatan mitos saflık ideasını canlandırıyor, aulos’u anlatan mitos ise tam tersidir” (İsababayeva Apaydın 2015: 57).

Bu mitosta aulosu (flütü) yaratan Atina, onu çalarken, suda kendisinin yansımaları görmüş ve bu yansımada yanaklarını o kadar çirkin bulmuş ki, bu nedenle iğrenerek flütü yere fırlatmıştır. Bununla da kalmayıp Atina, flütü yerden alıp çalmaya cesaret eden herkesi lanetlemiştir. Bu lanetten habersiz, Marsyas isimli satir bir gün Atina tarafından atılan flütü bulur ve alır, flüt çalmaya başlar.

“Marsyas, Yunan mitolojisinde yaşlanmış satirlerden biridir. Marsyas, Doğa Tanrısı olan Pan için ilahiler yazıp, flütüyle seslendirirdiği bilinir. Marsyas’ın flütte ünü her yere yayılan bir müzisyene dönüşür ve bu Tanrı Apollon’un kulağına dek gider. Güzel Sanatlar Tanrısı Apollo bunu bir meydan okuma sanarak Marsyas’ı Frig Kralı Midas, halkın ve su perilerinden oluşan bir hakemlerin huzurunda bir yarışmaya davet eder. Yarışma sonrasında kazanan kaybedene dilediği cezayı verecektir.

Apollo, üç telli gümüş liri çalar, Marsyas ise flütü ile dinleyenleri adeta büyüler. Kral Midas, Marsyas’ı su perileri ise Apollo’yu seçer. Bu durumda berabere kaldıkları için Apollo çok kızar ve lirini ters çevirip aynı melodiyi çalar. Marsyas ise flütü tersten çalamayacağı için yarışmayı kaybeder.

Apollo, Kral Midas ve Marsyas’ı cezalandırmaya karar verir. Kral Midas’ın kulakları iyi duymadığını söyleyerek onu lanetler ve kulakları eşek kulağına dönüşür. Marsyas’ı ise ağaca astırıp derisini yüzdürür.”

(<https://orionunevi.weebly.com/writings/yetenegin-cezalandirilmas-apollo-ve-marsyas> Erişim tarihi: 11 Ekim 2019.)

Bu efsaneden de anlaşıldığı gibi, syrinx mitosundan farklı olarak, bu mitos aulosun negatif ethosunu ortaya sermekte ve bundan dolayı bu çalgıya tarihsel olarak daha zor bir yere koymaktadır.

4.3. Claude Debussy- solo flüt için Syrinx

İzlenimci müziğin öncüsü kabul edilen Debussy müzik dilinde armoniye değil ritim ve tınılara önem vermiş, biçimsel olarak ise izlenimci ressamların ışığı parçacıklara bölme tekniğinden esin almıştır. Herhangi bir anın içindeki

görüntüyü ışık etkilerini kullanarak tasvir eden izlenimci ressamlar gibi Debussy de farklı armoni, ritim ve ses renkleriyle ördüğü müzik dile ile yepyeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur (Alicı 2017: 2990).

Debussy ve flüt repertuarı dendiğinde şüphesiz ilk akla gelen solo flüt için yazdığı *Syrinx*'dir. Bu eser hem 20. yüzyıl flüt repertuarında ilk solo eser olma özelliğini taşır. İlk yazıldığında besteci tarafından *La Flute de Pan* olarak adlandırılmıştır. Daha sonra bestecinin başka bir Pan temalı eseri olan *Chanson de Bitilis*'de bir bölümün aynı adı taşıması sebebiyle bu solo esere *Syrinx* adı verilmiştir.

Bu eser her ne kadar re bemol majör/ si bemol minör donanımına sahip olsa da, tonal bir yapıda olduğu söylenemez. Bu eser için Dominguez (2011:7), tonalite, modalite ve atonalite üçlüsü içinde sallandığını söylemektedir.

Syrinx tonal bir müzik kabul edilmediği için, cümle sonlarında tonik kararlar kullanılmamıştır. 3 kısma ayrılabilir:

1. 1- 8. ölçüler *trés modéré* (çok ılımlı)
2. 9-25. ölçüler *un peu mouvementé mais très peu* (biraz hareketli ama çok değil)
3. 26-35. ölçüler *au mouv. Très modéré* (tekrar ilk tempo, çok ılımlı)

Her kısım aynı tema ile başlar fakat temanın gelişimi farklı çizgilerde devam eder. Hatta aynı motif bazen farklı oktavda bazen çeşitleme ile bazen de kromatik iniş olarak yeni biçimlere bürünmüş kendini gösterir.

Ana tema olan motif kromatik dizi şeklinde duyulmakla beraber, ana sesler ve süsleme sesleri ayırdığımızda tam ton inici bir dizi görmekteyiz. (Bkz. Şekil 2) Ana sesler si bemol, la bemol, sol bemol; ara sesler la, sol, fa olarak ayrıştırılabilir. Bu iki tetrakord Yunan armonik sistemindeki elemanların dolayısıyla Yunan mitolojisini temsil etmektedir (Dominguez 2011: 8).

Şekil 2. *Syrinx* eserinin giriş, ana teması 1-2. ölçü.

İkinci kısım aynı motifin bir oktav aşağıdan duyulmasıyla başlar, bu daha karanlık bir ortam oluşturur. (Bkz. Şekil 3)

Şekil 3. 9-10. ölçü

13. Ölçü ile arabesk bir değişim ile kromatik iniş duyulur. La – mi bemol, la – mi bemol (Dominguez 2011: 9). (Bkz. Şekil 4)

Şekil 4. 13-14. ölçü

23. Ölçüden itibaren büyük bir crescendo ile enerjik bir biçimde son kısma bağlanır. 29. ölçü ana temanın ritmik çeşitleme ile tekrar 1. oktavda duyulmaktadır. (Bkz. Şekil 5) Eser sönerek ve tekrar tam ton diziyi duyurarak, küçük bir final kodası ile sonlanır. (Bkz. Şekil 6)

Şekil 5. 29-30. Ölçü

Şekil 6. Bitiş, final kodası

4.4. Albert Roussel – Joueurs de Flute / Pan

Fransız besteci Albert Roussel müzikal yaratıcılığında, eğitim aldığı Schola Cantorum'un kontrapuan izleri, hem İzlenimcilik akımının etkileri, hem de ilerleyen zaman ile yeni klasikçilik akımının etkileri görülmektedir. Tüm bu akımların sentezi olarak kendi müzik dilini yaratmış, bağımsız, temiz ve otantik bir dil oluşturmuştur.

Roussel Flüt Çalıcıları anlamına gelen *Joueurs de Flute* eserini 1924 yılında yazmıştır. Eser *Pan*, *Tityre*, *Krishna* ve *Monsieur de la Péjaudie* isimli dört farklı karakterli bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm olan Pan Dorian mod diye adlandırdığımız diziyiyle başlar. Fakat bu dizi zaten Antik Yunan'da mevcuttur ve Frigyan dizi olarak adlandırılır. Bu dizi heyecan ve tutkuyu yansıtır.

Şekil 7. Frigyan Dizi

Majör dizinin her bir derecesi üzerine kurulan ve o majör diziyle aynı sesleri içeren yedi diyatonik diziye Majör Dizi Modları diyorum. Bu modlar kuruldukları dereceye göre şu isimleri alır:

- I. Derece – Ionian
- II. Derece – Dorian
- III. Derece – Phrygian
- IV. Derece – Lydian
- V. Derece – Mixolydian
- VI. Derece – Aeolian
- VII. Derece – Locrian

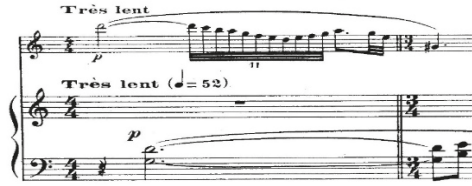
Ionian modu majör, Aeolian modu minör dizinin kendisidir. Majör ve minör dizi, Modal müzikte bu adla tanımlanır. Tüm majör dizilerde bu şekilde olduğu gibi derecelerin üzerine modlar kurulur. Örneğin Re majör dizinin Dorian modu Mi Fa# Sol La Si Do# Re Mi seslerinden oluşur ve başlangıç ses mi sesi olduğu için, Mi dorian adlandırılır. Dorian mod minör karakterli bir moddur. Doğal minörden daha parlaktır ve duygusal bir etkiye sahiptir. (<https://gitarmaj.com/muzik-teorisi-modlar/> Erişim tarihi: 12 Şubat 2019). Tablo 2’de Do majör dizi üzerine modların sıralanışını göstermektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Do majör dizinin yedi modu.

Do Ionian	do	re	mi	Fa	Sol	La	Si	Do
Re Dorian	Re	Mi	Fa	Sol	La	Si	Do	Re
Mi Phrygian	Mi	Fa	Sol	La	Si	Do	Re	Mi
Fa Lydian	Fa	Sol	La	Si	Do	Re	Mi	Fa
Sol Mixolydian	Sol	La	Si	Do	Re	Mi	Fa	Sol
La Aeolian	La	Si	Do	Re	Mi	Fa	Sol	La
Si Locrian	Si	Do	Re	Mi	Fa	Sol	La	Si

Joueurs de Flute eserinin Pan bölümünün giriş teması frigyan dizi (Re Dorian) ile başlar. (Bkz. Şekil 8) Bu dizi parça boyunca, birçok kez incici şekilde kullanılır. Bu parça kendi içinde 5 kısma ayrılabilir.

1. 1-8. ölçüler Très lent (çok yavaş) Frigyan dizi ile başlayan Pan karakteri ve giriş.
2. 9- 18. ölçüler Moins lent (az yavaş) gelişme.
3. 19 -31. ölçüler Modérément animé (hafifçe hareketli) Pan'ın keçi dansı.
4. 32- 49. ölçüler Lent (yavaş) Pan'ın faklı baştan çıkarıcı yüzü.
5. 50- 56. ölçüler Très lent (çok yavaş) Frigyan dizi ile başlayan giriş benzeri bir bitiş.

Şekil 8. Joueurs de Flute – Pan, 1 ve 2. ölçü

Kaprisli Pan karakteri ölçü sayılarının değişimi, tempo ve karakter değişimleri ve motiflerde duyulan karşıtlıklarla verilmiştir. Modérément anime kısmında Pan adeta keçi dansını yapmaktadır. Pan'ın baştan çıkarıcı bir hileyle belirlediği zamanlarda, piyano karakteri tamamlayan bir rol üstlenmiştir (Lakic 2017: 7). 19. Ölçüden itibaren yürüyen tempo ve piyanodaki sekizlik staccato notalar, Pan'ın keçi dansını duyurur. (Bkz. Şekil 9)

Şekil 9. Joueurs de Flute - Pan 19 - 22. Ölçü

Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi flüt neredeyse aynı temayı çalarken piyano tamamen farklı bir yapıda eşlik yapmaktadır. İkinci örnekte piyano

Pan'ın keçi ayaklarını hissettirmektedir. Bu aynı zamanda Roussel'in aynı elemanı başka biçimlere dönüştürebilmesinin mükemmel bir göstergesidir (Lakic 2017: 7). (Bkz. Şekil 10, 11)

Şekil 10. 32-33. Ölçü

Şekil 11. 43-44. Ölçü

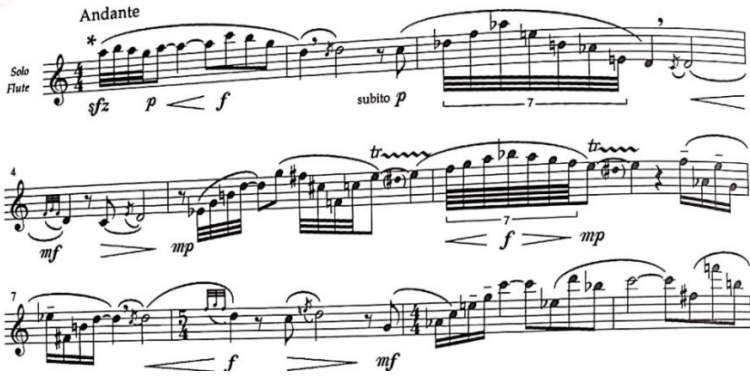
4.5. Charles Delaney – Hymn of Pan

1925 yılında doğan, Amerikalı besteci Delaney, Debussy'nin müziğinden ciddi şekilde etkilenmiş bir bestecedir. Müzik dilinde ve kullandığı kompozisyon tekniklerinde Debussy'nin yansımaları hissedilir. Kendisi de flütçü ve flüt eğitimcisi olan Amerikalı besteci, flüt için orijinal olarak 14 eser yazmıştır. Ayrıca yine flüt için 10 eseri düzenlemiştir. Neo romantik kabul edilen besteci şiir, edebiyat ve mitolojiden çokça esinlenmiş ve eserlerinde bu etkileri işlemiştir (Hayes 2011: 41).

Delaney'in eserleri, tipik olarak enstrüman veya sese bağlı olan lirik geçişlerle zenginleşmiş, oldukça melodiktir. Tonal ve modal melodilelerinde, Claude Debussy (1862- 1918) ve Béla Bartók'un (1881-1945) etkileri, tam ton, pentatonik, oktatonik ve modal dizileri kullanımıyla duyulmaktadır (Hayes 2011: 51). Delaney'in ilk flüt eseri olan Hymn of Pan, romantik İngiliz şair ve felsefeci Percy Bysshe Shelley'nin aynı adı taşıyan bir şiiri üzerine esinlenerek yazılmıştır. Şiir, Posthumous Şiirleri adında yayımlanmış olan kitaptan alınmıştır. Bu kitapta Hymn of Pan şiirinin ardından Hymn of Apollo gelir. Kitapta anlatılan Midas konulu dramada, Pan ve Apollo arasında bir şarkı yarışması olur. Jüri olan Timulus Apollo'yu Midas ise Pan'ı tercih eder (Hayes 2011: 54).

Giriş kısmında Re Dorian mod (Do majör dizi 2. Derecesi üzerine kurulan mod) ve tam ton dizi belirgin bir biçimde kullanılmıştır. Melodik, armonik ve yapısal içerikler arasında bağlantılar belirgin roller içerir. Örneğin girişte ilk duyduğumuz 32 lik notalar, ardından gelen re dorian diziyi hazırlar ve tam ton dizinin seslerini tamamlar özelliindedir. (Bkz. Şekil 12)

Şekil 12. Hymn of Pan 1-11. Ölçü, giriş

Melodik çizgideki ani dinamik düşüş P ve ardından ani bir yükseliş F ile karakterdeki sürpriz ve yaramazlık unsuru vurgulanmaktadır. Ayrıca tam ton melodik motifler kompozisyon boyunca giriş ve finalde dorian modu anımsatırcasına duyulmaktadır. Finaldeki dorian, giriş temasının bir triton üstten La bemol Dorian dizide (Yani sol bemol majör 2. Derecesi üzerine kurulan mod) yazılmış şeklindedir. (Bkz. Şekil 13)

Şekil 13. Hymn of Pan 45 -53. Ölçüler eserin finali

Karakteristik motif ayrıca 2. Kısımda biraz daha farklı daha az belirgin olmakla beraber Do dorian modda (Si bemol Majör 2. Derece üzerine kurulu mod) tekrar duyulur. (Bkz. Şekil 14)

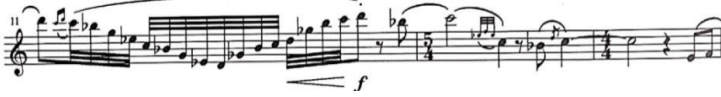
Şekil 14. Hymn of Pan 14 -16. Ölçü, Do dorian.

3. ve 4. Ölçünün son ikilik notasıyla çalınan çarpma, süsleme notalı motif olup bir başka eleman olarak kabul edilebilir. (Bkz. Şekil 15) Çünkü bu eleman

yani çarpma ile çalınan notalar yine Pan karakteriyle bütünleşmiş kıvrak bir motif olup, eser boyunca birçok kez cümle sonlarında farklı sesler, farklı oktavlarda duyulmaktadır. Aynı motifi 13. ve 34. ölçünün sonunda görüldüğü gibi duyulmaya devam eder. (Bkz. Şekil 16, 17)

Şekil 15. Hymn of Pan 3. Ve 4. Ölçü

Şekil 16. Hymn of Pan 11-13. Ölçü

Şekil 17. Hymn of Pan 30-34. Ölçü

Geliştirilmiş armonileriyle birlikte, tam ton, oktatonik ve pentatonik gibi farklı dizi örneklerini tanımak ve Pan karakterini canalandırmak için Hymn of Pan mükemmel bir eser olduğu söylenebilir.

Tartışma Ve Sonuç

Müzik diğer tüm sanat dallarında olduğu gibi esin kaynağını yaşamdaki sonsuz çeşitlilik içinden almaktadır. Özellikle romantizm, izlenimcilik akımı ve ardından gelen modernizm ile müzik dili daha da gelişmiş, hayal gücü ve müzik ile tasvir edilenler ileri boyutlara taşınmıştır. Günümüz müziği daha çok çağımızı aktarıyor gibi görünse de, besteciler için tarih, mitoloji, ve geçmişte yaşamış önemli karakterler, müzikte anlatılmakta hep tercih edilen başlıklar olmuştur. Bu anlamda müzik eserleri, yazılı metinler gibi kimi zaman geçmişte gelecek kuşaklara aktaran belgeler kadar kalıcı ve bilgiyi aktarıcı somut eserlerdir.

Mitoloji, edebiyatta, operada, tiyatrodada olduğu gibi şüphesiz müzik alanında da vazgeçilmeyen temalardan biri olmuştur. Bu araştırmada her ne kadar sadece flüt repertuarına odaklanılmış olsa da, diğer müzik türlerinde de mitolojinin önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir.

Yunan mitolojisinin müzik için ayrı bir önem taşıdığı ve bunun

sonucunda Yunan mitolojisinin batı sanatına nasıl etkide bulunduğu, müzik sanatında ortaya nasıl eserler çıktığı Flüt Repertuvarında Pan Karakterini İşleyen Besteciler Ve Eserleri başlığı altında örneklerle sunulmuştur.

Mitolojik konular üzerine yazılmış yüzlerce eserden söz edilebilir. Bunların tamamı olmasa da önde gelen belli başlı eserlere baktığımızda Monteverdi'den başlayıp Gluck, Beethoven, Cherubini, Ravel, Debussy, Stravinsky, Britten gibi bir çok büyük bestecinin mitolojik konular üzerine eserleri olduğunu görmekteyiz. Fakat kabul edilmesi gereken flütün mitolojik bir karakter olan Pan ile birlikte anılması ayrı bir yer tutar. Orkestra veya opera eseri bile olsa Pan karakterini duyuran her zaman flüt çalgısı olmuştur. Bu ilişki flüt repertuvarına da çok sayıda eser katılmasına vesile olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda çalışmada Tablo 1'de listelenen, solo flüt veya piyano eşlikli 18 flüt eseri olduğu tespit edilmiştir.

Bu eserlere armonik ve melodik açıdan baktığımızda Dorian modun, tam ton dizinin, pentatonik motiflerin, kıvrak ezgi motiflerinin hepsinde önemli yer tuttuğu ve Pan karakteriyle özdeşleştiği görülmektedir. Pan teması bir liedmotif gibi kıvrak tartımlar, ton gözetmeksizin tam ton dizi sesleri ya da Yunan müziğini ifade eden modlara uygun sesler tercih edilerek sunulmuştur.

Pan teması denildiğinde ilk aklı gelen eser şüphesiz Debussy'nin solo flüt için yazdığı *Syrinx*'dir. Bu eser tarihsel olarak ilk Pan temalı flüt eseridir ve diğer eserlere ışık tutmuştur. Dominguez'e göre bu eserde Pan teması, tam ton diziler, kromatik çeşitlemeler, temaların etrafına serpiştirilmiş süsleme notalar, kıvrak motifler ve Yunan müziğini yansıtan tetrakordlar, pentatonik diziler kullanılarak duyurulmuştur.

Bu araştırmada flüt ve Pan arasındaki bağlantı, seçilen 3 örnek eserin; Debussy-Syrinx, Rousell-Pan, Delenay-Hymn of Pan, müzikal ve yapısal olarak da incelenmesiyle hem hikayesel hem de armonik ve melodik olarak biçimsel analizinde ortak özellikler tespit edilmiştir. Bu çalışma ile sunulan bulguların, eserlerin icrasında, daha iyi yorumlanabilmesi için icracılara açıklayıcı bir kaynak olması amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- ALICI, S. (2017), "19. Yüzyılda Sanatın Başkenti Paris Ve Paris'te Doğan Yeni Sanat Akımları" *İdil Sanat ve dil Dergisi*, 6 (38), ss. 2977-2998.
- DOMINGUEZ, L. T. (2011), *Solo Flute Pieces Throughout The Twentieth Century :Syrinx, Density 21.5 and Sequenza I*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gothenburg: Academy of Music and Drama, University of Gothenburg.

- ESTIN, C., LAPORTE, H. (2007), *Yunan Ve Roma Mitolojisi* (Çev: Musa Eran) Ankara: Tübitak Yayınevi.
- FISCHER, E. (1995), *Sanatın Gerekliliği* (Çev: Cevat Çapan) İstanbul: Payel Yayınevi.
- GEZGİN, İ. (2011), *Sanatın Mitolojisi* (3. Baskı), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- GÜNAY, E. (2006), *Müzik Sosyolojisi - Sosyolojiden Müzik Kültürüne Bir Bakış* (2. Basım), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- HAYES, K. D. (2011) *The Life and Contributions of Charles Oliver Delaney with a Survey of His Compositional Style within His Solo Flute Works*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Florida: The Florida State University College of Music.
- İSABABAYEVA, A. (2013), “Antik Yunan Felsefesinde Çalgıların Ethos’u” *DergiPark İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), ss. 82-99.
- İSABABAYEVA A. A., ARSLAN, F. (2015), “Antik Edebî Ve Felsefî Kaynaklarda Aulos Ve Syrinx Ve Tercüme Problemleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), ss. 53-72.
- İSABABAYEVA A. A., ARSLAN, F. (2015), “Antik Yunan Felsefesinde Ahlaki Eğitim Aracı olarak Müzik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), ss. 323-342.
- LAKIC, A. (2017), *Albert Roussel: Joueurs de flûte*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Graz: University of Music And Performing Arts Graz Institute For Wind And Percussion Instruments.
- LOSEV, A. F. (1996), *Mifolojiya Grekov i Rimlyan (Yunanlıların ve Romalıların Mitolojisi)*, Moskova: Mysl.
- NECATİGİL, B. (1988), *100 Soruda Mitolya*. (4. Baskı) İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- OLGUNLU, A. C. (2018), *Mitos'tan Logos'a Mitlerin Çözümlemesi*. (1. Baskı) İstanbul: Hükümdar Yayıncılık.
- ÖZTUNA, Y. (1990), *Büyük Türk Ansiklopedisi II*. Kültür Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- POWELL, A. (2002), *The Flute*. London: Yale University Press.
- SARIBOĞA, B. (2018), “Antik Yunan Mitolojisinde “Pan” Karakterinin Batı Müziği Bestecileri Üzerindeki Etkisi” *Ulakbilge*, Cilt: 6 Sayı: 28 ss 1147-1159
- SARIBOĞA, B., AKINCI, Ç. (2017), “Antik Yunan Toplumunda ve Felsefesinde Müzik ve Flüt Çalgısı”, *AKÜ Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 3(6), ss. 1-16.
- ŞEN, Ü. S. (2015), *Müzik Estetiği Üzerine*. Ankara: Pegem Akademi.
- YILDIRIM, V., KOÇ, T. (2011), *Müzik Felsefesine Giriş*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- <http://www.tdk.gov.tr/> Erişim tarihi: 16 Ocak 2019.
<https://kelimeler.gen.tr/mitos-nedir-ne-demek-223277> Erişim tarihi: 16 Ocak 2019.
<https://gitarmaj.com/muzik-teorisi-modlar/> Erişim tarihi: 12 Şubat 2019.
<https://www.medecine-des-arts.com/fr/article/aulos.php> Erişim tarihi: 6 Aralık 2018.
<https://orionunevi.weebly.com/writings/yetenegin-cezalandrmas-apollo-ve-marsyas> Erişim tarihi: 11 Ekim 2019.

Görsel Kaynakçası

- Resim1. Musaların lahitleri Viyana Sanat ve Tarih Müzesi
<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4565> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim2. Antik Yunan uygarlığına ait üflemler çalgı
Aulos <https://www.medecine-des-arts.com/fr/article/aulos.php> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim3. Apollon kitar ve Palmiye ağacıyla
<https://mythologer.tumblr.com/post/135116045316/via-appia-terracotta-lekythos-oil-flask> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim4. Antik Yunan'da Pentatonik
Lir <http://www.ithacanmythologies.com/the-pentatonic-lyre/> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim5. Syrinx'i takip eden Pan Gilles Lambert Godecharle 1804 Belçika
<https://www.alamy.com/pan-pursues-syrinx-1804-gilles-lambert-godecharle-1759-1835-belgian-image66278942.html> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim 6. Büyük Tanrı Pan <http://yunanmitolojisi.blogspot.com/2007/09/tanr-pan-flt-icat-ediyor.html> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Resim 7. Manet'nin Mallarme'nin A L'Apres Midi d'Une Faune için çizdiği ilüstrasyon. <http://patachonf.free.fr/musique/debussy/faunep.php> Erişim tarihi: 20 Ekim 2018.
- Şekil 1. Debussy'nin A L'Apres Midi d'Une Faune eserinin giriş flüt teması.
<http://patachonf.free.fr/musique/debussy/faunep.php> Erişim tarihi: 20 Ekim 2018.
- Resim 8. Pan ve Syrinx (Peter Paul Rubens 1577-1640)
<https://www.rct.uk/collection/404637/pan-and-syrinx> Erişim tarihi: 14 Kasım 2018.
- Şekil 2, 3, 4, 5, 6. C. Debussy - Syrinx for Flute solo, URTEXT G. Henle Verlag, München/ Germany
- Tablo 2: Do majör dizinin yedi modu. <https://gitarmaj.com/muzik-teorisi-modlar/> Erişim tarihi: 12 Şubat 2019.
- Şekil 8, 9, 10, 11. A. Roussel – joueurs de Flute – Pan, Durand Editions Musicales, Paris/ France
- Şekil 12, 13, 14, 15, 16, 17. C. Delenay – Hymn of Pan, Little Piper, Michigan/ Amerika Birleşik Devletleri

JAPONYA'NIN FİLİPİNLER SİYASETİ (1868-1912)

Emine SİCİM KAPLAN¹

Geliş: 04.11.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.642757

Öz

Japonya ve Filipinler arasındaki ilişkiler Sengoku Dönemi'ne kadar dayanmaktadır. Ancak Japonya'nın Sakoku Dönemi'ne girmesi ile ikili ilişkiler sekete uğramış ve ilişkilerin yeniden başlaması için de Meiji Dönemi'ne kadar beklemek gerekmiştir. Bu bakımdan Meiji Dönemi, hem ilişkilerin yeniden düzelmesi hem de resmi anlamda ilişkilerin başlaması açısından önemlidir. Diğer taraftan bize göre bu dönemin bir diğer önemi ise, Japonya'nın 1941 yılında Filipinlere yaptığı çıkartmanın temellerinin bu döneme kadar dayanıyor olmasıdır. Ancak Türkçe literatüre bakıldığında konuyla ilgili yeterince çalışma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle Meiji Dönemi'ndeki Japonya'nın Filipinlere yönelik ilgisi ve karşılıklı ilişkiler çalışmanın konusu olarak belirlenmiş, dönem entelektüellerinin yazdıkları üzerinden II. Dünya Savaşı'ndaki Japonya'nın Filipinlere yönelik işgalci siyasetinin temellerinin bu dönemde atılıp atılmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filipinler Devrimi, Benguet Yolu, Meiji Dönemi, Japonya, Filipinler.

JAPAN'S POLICY TOWARD PHILIPPINES (1868-1912)

Abstract

The relations between Japan and Philippines date back to the Sengoku Period. However, because of the Sakoku Period, bilateral relations were interrupted and it was necessary to wait until the Meiji Period for restarting relations. In this respect, the Meiji Period is important both in terms of the recovery of relations and the beginning of formal relations between Japan and

¹ Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Bölümü, emine.kaplan@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9328-1192>.

Philippines. On the other hand, another important point of this period for Turkey is that in 1941 Japan's occupation of the Philippines was based on this period. However, it has been seen that this issue has not been adequately addressed in the Turkish literature. So Japan's interest in the Philippines during the Meiji Period and mutual relations have been identified as the subject of this study. In this study, it has been discussed that whether it had been laid the basis of the occupation policy of Japan towards the Philippines in the Meiji Period by the writings of the Meiji intellectuals.

Keywords: *Philippines Revolution, Benguet Road (Kennon Road), Meiji Period, Japan, Philippines.*

Giriş

Japonya ve Filipinler arasındaki ilişkiler, Toyotomi Hideyoshi (1537-1598) zamanına kadar dayanmaktadır. Hideyoshi, döneminde yayılcı bir politika izleyerek, Kore ve Çin'den başlamak üzere Güneydoğu Asya'dan Hindistan'a kadar ele geçirmeyi, Japonya'nın gücünü karada ve denizde genişletmeyi amaçlamıştır (Seiichi, 1962: 20; Meyer, 2009: 97-98). Hideyoshi planları doğrultusunda, 1592-1597 yılları arasında Kore'ye iki kez askeri çıkartma düzenlemiştir, aynı zamanda 1591 yılından 1594 yılına kadar da İspanya'nın sömürgesinde bulunan Filipinlere elçileri aracılığıyla üç kez mektup göndermiştir. Mektuplarında, Filipinlerin Japonya'ya yönelik henüz bağımlık bildirme ya da haraç ödeme gibi bir harekette bulunmadığını, bundan dolayı kendilerini cezalandırmak üzere askeri güçlerinin yola çıkmaya hazır olduklarını belirterek, Filipinler yönetimini açıkça tehdit etmiştir (Asao, 2008: 77). Hideyoshi'nin tehditlerine karşılık İspanyol yönetim, Filipinlerdeki ülke savunmasını güçlendirmiştir (Hildreth, 1855: 110-111). Ancak o dönemde Hideyoshi için daha çok Kore ön planda olduğundan, mektup göndermenin dışında Filipinlere yönelik herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Dolayısıyla Hideyoshi'nin tehditleri sonuçsuz kalmış, aynı zamanda Filipinlere saldırmaya da ömrü yetmemiştir.

Hideyoshi'den sonra başa geçen Tokugawa Ieyasu (1543-1616), Hideyoshi'nin tam tersi Güneydoğu Asya ülkeleri ile dostane ve barışçıl siyaset izlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bozulan dış ilişkileri düzeltmek ve dostane ilişkiler kurmak için 1601-1614 yılları arasında içerisinde Filipinlerin de bulunduğu birçok Güneydoğu Asya ülkesine 41 adet mektup göndermiştir. Bu mektuplar, Ieyasu'nun iyi niyetini kanıtlamaktadır (Clulow, 2013: 339). Ieyasu mektuplarında, Hideyoshi'nin tehditlerinden ziyade karşılıklı diplomatik ve

ticari ilişkileri geliştirme isteğini dile getirmiştir. Dolayısıyla onun zamanında Japonya'nın, Güneydoğu Asya'da bulunan ülkeler ile olan diplomatik ilişkileri artmış, bu durum da Japonya'nın bölgeyle hem ticari hem de siyasi anlamda bağlarını iyileştirmesine katkı sağlamıştır. Elbette Ieyasu'nun ılımlı politikası, Japonya ve Filipinler arasındaki karşılıklı ilişkileri de düzeltmiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. Japonya'da artan Hristiyanlık faaliyetlerine karşılık Ieyasu, 1614 yılında Hristiyanlığı kontrol altına almak için Hristiyanları infaz etme ilkesine geri dönmüştür. Bu hareket iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Katolik İspanya yönetimindeki Filipinler, Hristiyan idamlarına tepki göstermiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuştur. Daha sonra Shimabara'da çıkan Hristiyanlık ayaklanmasıyla birlikte Japonya, 1639 yılından itibaren yaklaşık 250 yıl sürecek olan Sakoku politikası yani tecrit politikası uygulamaya karar vermiştir. Bu politika kapsamında Japonya'ya yabancıların girmeleri ve Japonların da ülke dışına çıkmaları yasaklanmıştır. Bunun sonucunda Japonya'nın Filipinler ile olan teması da tamamen kesilmiştir (Shūsaku, 1942: 12).

Sakoku Dönemi'nden (1639-1854) dolayı sekteye uğrayan iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması için Meiji Dönemi'ne (1868-1912) kadar beklemek gerekmiştir. Resmi anlamda ikili ilişkiler, 29 Aralık 1888'de Filipinlerin Manila şehrinde Japon konsolosluğunun açılması ile başlamıştır. Konsolosluğun açılmasında iki faktör etkili olmuştur. Birincisi; konsolosluk, iki ülke arasındaki ticareti geliştirmek ve Filipinlere yönelik Japon güçlerini artırmak amacıyla açılmıştır. Bir diğeri ise; İspanya'nın 1886 yılında Yokohama'da konsolosluk açmasıdır. Japonya'nın Hong Kong konsolosu Minami Teisuke, İspanya'nın konsolosluk açmasının ardından, Japon hükümeti tarafından Filipinlere gözlem yapmak amacıyla görevlendirilmiştir. Teisuke, yirmi günlük araştırmasının ardından Manila'da Japon konsolosluğu kurulmasını önermiştir (Yoshikawa, 1995: 165). Ancak iki ülke arasında gidip gelmeler yeterli seviyede olmayınca Filipinlerdeki Japon konsolosluğu, 13 Eylül 1893 tarihinden itibaren kapatılmıştır. Yaklaşık üç yıl süre ile kapatılan konsolosluk, 26 Ekim 1896 tarihinde yeniden açılmıştır (Yoshikawa, 1992: 38; Yu-Jose, 1999: 13). Japonya ve Filipinler arasındaki somut ilişkilerin başlaması da, konsolosluğun yeniden açılmasından sonrasına dayanmaktadır. Özellikle Filipinlerin 1898 yılında Amerika'nın sömürmesine girmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiği görülmektedir (Hayase, 2012: 9).

1. Filipinler Devrimi ve Japonya

Japonya, Amerika'nın zorlaması ile kapılarını dış dünyaya açtıktan sonra Asya'daki ülkelerin düştüğü duruma düşmemek, yani sömürge toprağı olmaktan

kaçınmak için emperyalist yolu seçmiştir. Bu doğrultuda genişlemede coğrafik anlamda kendine iki farklı güzergâh belirleyerek Meiji Dönemi'nden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kuzeye ve güneye yönelmiştir. Kuzeyinde 1894 yılından 1895 yılına kadar Çin ile savaştan Japonya, bu savaştan zaferle ayrılmasından sonra güneyine de önem vermeye başlamıştır. Bu bağlamda savaşın sonunda imzalanan Shimonoseki Antlaşması ile Tayvan'ın ele geçirilmesi, Japonya'nın güneye ilerlemesinin atlama taşı olarak kabul edilir (Yanaihara, 2008: 68). Diğer bir ifade ile Tayvan, Japonya'nın güneydeki ilk topağı ve güney siyasetinin başlangıcı olmuştur.

Japonya'nın Çin karşısında kazandığı zafer ve Tayvan'ı işgal etmesi, Filipinlerdeki İspanyol yönetimin Japonya'ya karşı olan endişelerini artırmıştır. Çünkü Tayvan'dan sonra Filipinlerin ele geçirilmesi, Japonya'nın güneye ilerlemesinin bir diğer adımı olarak görülmüştür. Ayrıca savaştan sonra Japonya, Avrupalıların sömürgelerinden kurtulmak isteyen Asyalı milliyetçiler tarafından ilgi çekici hale gelmiştir. Bunların içerisinde Filipinli milliyetçiler de yer almış, İspanya'ya karşı mücadelelerinde Japonya'nın yardım eli uzatacağı konusunda umutları artmıştır. Filipinler milliyetçilik topluluğu Katipunan'ın lideri Andres Bonifacio (1863-1897), 4 Mayıs 1896 tarihinde Manila'ya ulaşan Japon savaş gemisi Kongo'nun kaptanından, kendilerine yardım etmelerini istemiştir. Konuşma esnasında aradaki iletişimi Manila'daki Japon ticaret dünyasının öncülerinden olan Tagawa Moritarō (1864-1920) sağlamıştır (Yoshikawa, 1980: 387-421). Ancak Bonifacio, Kongo gemisinden herhangi somut bir yardım elde edememiştir (Goodman, 1998: 378). Bu görüşmeden yaklaşık dört ay sonra 1896 yılının Ağustos ayında da Filipinler Devrimi patlak vermiştir.

Filipinler Devrimi başladıktan sonra devrimcilerin lideri Emilio Aguinaldo (1869-1964), Japonya'dan askeri destek istemiştir. Ancak Meiji hükümeti, devrimcilerin isteklerine karşı tarafsız bir politika izlemeyi tercih etmiş, daha çok durumla ilgili gözlemlerde bulunmuştur. Çünkü bu dönemde Japonya'nın asıl derdi, Avrupalılar ile imzaladığı eşit olmayan antlaşmaları yeniden düzenlemek olup, Japonya'nın dış politikasında Batı ön planda olmuştur. Ayrıca Japonya'nın Filipinli devrimcilere açıktan yardım etmesi, Amerika'nın Filipinlerdeki çıkarlarına zarar vereceğinden iki ülke arasında sorun çıkmasına neden olabilirdi. Bundan dolayı bu dönemde Japonya'nın Filipinler ile ilişkileri soyut kalmıştır. Ancak Meiji hükümeti, Filipinlerdeki devrimi gözlemlemek üzere 1896 yılında Kususe Kiyohiko, 1897 yılında Shiroyo Sakamoto, 1898 yılında Tokizawa Uikichi adında gözlemciler göndererek durumu yakından takip etmiştir (Yu-Jose, 1996: 67). Bunun yanı sıra Japon

askeri görevlileri; siyaset adamları; Kokuryūkai² ve Genyōsha³ gibi Pan-Asyacı örgütler; Miyazaki Tōten (1871-1922), Inukai Tsuyoshi (1855-1932), Uchida Ryōhei (1879-1937) gibi Pan-Asyacılar, Filipinlerdeki devrim ile yakından ilgilenmişler ve müdahale etmek için fırsat kollamışlardır (Elbsree, 1953: 3; Hayase, 1996: 24).

Filipinler Devrimi başladıktan iki yıl sonra, Amerika ve İspanya arasında savaş patlak vermiş ve bu durum karşısında Japonya tarafsızlığını ilan etmiştir. Bundan dolayı İspanya'ya karşı Japonya'dan yardım bekleyen Filipinli devrimciler, resmi olmayan yollardan Japonya ile temas kurmaya yani Japon hükümetinden ve askeriye mensubu bazı kişilerden yardım istemeye devam etmişlerdir. Ancak Amerika, İspanya'ya karşı zafer elde edip, Filipinleri işgal edince devrimciler, bu kez yeni bir düşman ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak her ne kadar düşman değişse de, Filipinli devrimcilerin tavırları değişmemiş ve Amerika'nın güçlü silahları karşısında da Japonya'dan yardım beklemişlerdir (Yu-Jose, 1999: 9-10). Devrimcilerin beklentilerine karşılık bir süre durumu gözlemleyen Japon hükümeti, Amerika'nın Filipinleri işgal etmesini durdurmak için harekete geçerek, 19 Temmuz 1899 tarihinde Nunobiki Maru gemisi ile Filipinlere gizlice silah ve mühimmat göndermiştir. Ancak gemi, yolculuk esnasında tayfundan dolayı 21 Temmuz'da Şangay'da batmış ve gönderilen silahlar hiçbir zaman Filipinli devrimcilerin ellerine ulaşamamıştır (Hayase, 2014: 39; Matthiessen, 2016: 26). Geminin batması, taşıdığı mühimattan dolayı Japonya'yı Amerika karşısında zor duruma düşürmüştür. Çünkü kazayla birlikte Japonya'nın sergilediğinin aksine tarafsız bir politika izlemediği ortaya çıkmıştır. Hawaii göçünden dolayı Amerika ile bu dönemde ihtilaftan kaçınan Japonya, durumdan haberdar olan Amerika'ya geminin gönderildiğini onaylamış, ancak gönderilme amacının belirsiz olduğunu iddia ederek net bir tavır sergilememiştir (Tokushirō, 1978: 8-9; Junzo, 1991: 56-58). Ancak yaşanan olaylarla görünenin aksine Japonya'nın, Filipinlere kayıtsız kalmadığı,

² Kokuryūkai (Kara Ejder Örgütü): Şubat 1901'de Uchida Ryōhei tarafından kurulmuştur. Elemanlarını istihbaratçıların oluşturduğu bu derneğin amacı, sınırları Amur nehrinin hemen üzerinde başlayan Rusya ile savaşarak onu bu bölgeden çıkarmaktır. Aşırı milliyetçi derneklerin içerisinde en büyük ve en güçlüsü olan bu dernek, Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika, Habeşistan ve Kuzey Afrika'ya kadar etkili olmuştur. Bkz: Dünder, 2011: 185.

³ Genyōsha (Büyük Okyanus Topluluğu): Bu örgüt ismini anakaradan Kyūshū'yu ayıran körfezden almıştır. İsim, Kokuryūkai gibi deniz aşırı ya da kıtasal hedefi işaret eder. 1881 yılının şubat ayında *Kyōshisha*, *Kyoninsha*, *Kenshisha*, *Koyosha* gibi topluluklar bir araya gelerek Hiraoka Kotaro başkanlığında Genyōsha'yı oluşturmuşlardır. Büyük Asyacılığı destekleyen en eski ve etkili kuruluştur. Resmi olarak örgütün başı olarak ifade edilmese de en güçlü lider Tōyama Mitsuru olmuştur. Bkz: Norman, 1944: 267-269.

Filipinli devrimcileri gizliden gizliye desteklediği ortaya çıkmıştır. Silah gönderme de başarısız olmasına rağmen Japonya'nın Filipinler ve devrimcilere yönelik ilgisi devam etmiş, Japon askeri görevliler, Filipinlerde bulunan Japon kuruluşlardan ve Japon yanlısı Filipinlilerden bilgi toplamak üzere Manila'ya görevlendirilmişlerdir. Bilgi toplama faaliyetlerinin merkezi Manila'da bulunan Japon konsolosluğu olmuş ve Japon konsolos, bölgede teftiş gezileri yaparak ülkesi için ilk elden bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu dönemde sadece devrim hakkında değil, adayla ilgili coğrafik ve stratejik bilgi de toplanmıştır (Hashiya, 1986: 142; Hayase, 1999: 39).

Filipinli devrimciler, Japonya'dan silah yardımı alamadıkları için Amerika karşısında başarısız olmuşlardır. Dolayısıyla Amerika, 1901 yılında devrimcilere karşı zafer elde ederek Filipinlerde Amerikan tarzı demokrasi uygulamaya başlamış ve aynı zamanda Pasifik'te de gücünü artırmıştır (Atsushirō, 1991: 41). Japonya açısından bakıldığında ise, iki ülke arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. Çünkü Japonlar, Amerikan yönetimden önce İspanya'nın baskıcı tutumundan dolayı Filipinlerde, ticaret yapmak ve kalmak istememişlerdir. Dolayısıyla Amerika ile birlikte Japonya'nın, Filipinlerdeki hem nüfusu hem de ekonomik anlamda faaliyetlerinde artış yaşanmıştır (Yoshikawa, 1995: 165).

Devrimden sonra Japonya'da, Filipinler ile ilgili yayımlanan yazılı eserlerin sayısında da artış yaşanmıştır. Filipinler, daha çok siyasi romanlarda bahsedilirken, özellikle devrim ile ilgili çok sayıda kitap yayımlanmıştır. *Aginarudo* (アギナルウド), *Ankokusekai Manira no Yume* (暗黒世界まにらの夢), *Sabigatana* (さびがたな) bu romanlardan bir kaçıdır (Hayase, 1996: 28; Hayase, 2014: 25). Ancak devrimle beraber Filipinler üzerine yazılan kitap sayısında artış yaşanmış olsa da, Japon toplumunda Filipinler algısının oluşması, entelektüellerin yazdıklarından dolayı devrimden öncesine dayanır.

2. Japon Toplumunda Filipinler Algısının Oluşumu

Japonya'nın Sakoku Dönemi yaşadığı zamanlarda Batılı güçler, güneye ilerleyerek Güneydoğu Asya'da bulunan ülkeleri sömürgeleri altına almışlardır. Bunun sonucunda 1880'li yıllarda Güneydoğu Asya Bölgesi dört güçlü Batılı ülke tarafından yönetilir hale gelmiştir. Burma (Myanmar) ve Malaya (Malezya) İngiltere'nin; Hollanda Doğu Hint Adaları (Endonezya) Hollanda'nın; Hindişin (Laos, Kamboçya, Vietnam) Fransa'nın; Filipinler de Amerika'nın kontrolüne geçmiştir (Adachi, 2011: 342). Siam (Tayland) ise sözde bağımsız olarak

kalmış, ancak sömürgeci düzenlemelere ve İngiliz ekonomik danışmana sahip olmuştur (Huff, 2007: 152).

Amerika'nın baskısı ile 1854 yılında kapılarını dış dünyaya açan Japonya, yukarıda da bahsedildiği üzere başlangıçta güneye yönelik ilgi beslememiş, daha çok kuzey siyasetine ağırlık vererek Kore ve Çin ile ilgilenmiştir. Bu dönemde Japonya, Batı'daki sistemleri ve gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla gönderdiği heyetler aracılığıyla Güneydoğu Asya'nın durumundan haberdar olmuştur. 1862 yılında Avrupa'ya gönderilen Takeuchi Heyeti, Takeuchi Heyeti'nden sonra 1864 yılında gönderilen Ikeda Heyeti ve ardından 1871 yılında giden Iwakura Heyeti, yolculuklarını Güneydoğu Asya'daki limanlar aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Gönderilen elçiler, yolculukları esnasında Güneydoğu Asya'nın zengin kaynaklarının ve Japonya'ya olan yakınlığının farkına varmışlar, halkının Batılı güçlerin sömürgesinde olduğunu ve Batı'nın aç gözlülüğünden dolayı fakir halde yaşadıklarını gözlemlemişlerdir (Nishioka, 1997: 25-36). Japon hükümeti de, Avrupa'ya giden bu heyetler vasıtasıyla Güney'in durumundan haberdar olmuştur.

1873 yılının Ekim ayında Ōkubo Kabinesi kurulmuş, ardından yeni kabinede güney, Japon dış politikasının prensibini oluşturur hale gelmiştir. Bu doğrultuda Japonya, Güneye yönelik adımlar atarak Ogasawara Adalarının geri alınmasına karar vermiş, bu karardan iki yıl sonra Ogasawara Adaları ele geçirilmiştir. 1879 yılında da Ryūkyū Krallığı ortadan kaldırılarak Okinawa adı altında Japonya'nın topraklarına eklenmiştir (Yasukatsa, 2017: 19).

Japon toplumunda Filipinlere yönelik ilgi de bu dönemden sonra ortaya çıkmıştır. Bu ilgi yazılı kaynaklara da yansımış ve Filipinler ile ilgili dergilerde Japonca yazılar yazılmış, kitaplar ve siyasi romanlar yayımlanmıştır. Dolayısıyla Japon toplumunda, Güney algısının oluşmasında dönem entelektüellerinin katkılarının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bunların içerisinde Yokoo Tōsaku (1839-1903), Suigura Jūgō (1855-1924), Suganuma Teifū (Tadakaze) (1865-1889) gibi dönemin önemli şahsiyetleri Güneydoğu Asya'da Filipinleri ön plana çıkartmışlardır. Bu kişiler Japon ulusunun göç etmesi için en uygun ülkelerden birinin Filipinler olduğunu ve Japonya'nın Filipinlere genişlemesi gerektiğine dair görüşlerini yazılarıyla dile getirmişlerdir. Çünkü onlara göre; genişlemek, Japonya'nın milli saygınlığını ve gücünü artırması için bir yoldur. Bu genişleme yolu, Japonya'nın Batılı güçlerle yüzleşmesinde ve eşit olmayan anlaşmaların düzenlenmesinde uzlaşmaya varılmasını sağlayacaktır. Japonya'nın dünyadaki halklara, özellikle

komşularının geri kalmışlığına yardım etmek, onları medenileştirmek gibi bir misyonu vardır. Kaldı ki Japonya nüfus bakımından kalabalık, buna karşın kaynak bakımından ise fakirdir. Bundan dolayı Yokoo, Suigura ve Suganuma düşüncelerinde Japonya'nın güneye, özellikle Filipinlere ilerlemesi ve genişlemesini savunmuşlardır (Saniel, 1963: 1). Ancak üçünün içerisinde Filipinler konusunda en önemlisi ve kendisinden sonrakileri de düşünceleriyle etkileyen Yokoo Tōsaku'dur.

Yokoo Tōsaku, Japonya'nın barışçıl gibi görünen, ama aslında işgalci bir düşünceyi barındıran hareketle Filipinlere yönelmesini savunmuştur. Bu düşüncesi ile bağlantılı olarak Yokoo, güneyi sömürgeleştirmeyi üç alana bölmüştür. İlk bölge Palawan, Sulu ve Mindanao'yu içine alan Filipinlerden; ikinci bölge Caroline ve Marshall Adalarından; son bölge de Cava'ya yakın olan Ogasawara Adalarının güneyindeki adalardan oluşmuştur (Saniel, 2006: 52-54). Bu düşüncesini dile getirdiği 1885 yılında Güney Asya'ya yönelik düzenlediği toplantıda; maddi durumu olmayan fakir Japonları, Japon toplumunun en alt tabakasını ve suçluları Filipinlerin; Mindanao, Sulu ve Palawan Adalarına göndermeyi savunmuştur. Bu kişilerin yerel halk ile yakın temas kurarak, halkın iyi niyetini kazanmaları gerektiğini dile getirmiştir. Halkın güvenini kazandıktan sonra da toprak kiralayıp, ürün yetiştirmelerini, dahası toprak satın almalarını içeren planlarını açıklamıştır (Saniel, 2006: 52-54). Kısacası Yokoo, düzenlediği toplantıda adım adım Filipinleri kolonileştirme planını açıklamıştır.

Yokoo ile aynı dönemde Filipinlere yönelik ilerlemeyi savunan ve Yokoo'nun düşüncelerinden etkilenen kişilerden biri Suigura Jūgō'dur. Suigura, 1886 yılında *Hankai Yume Monogatari* (樊噲夢物語) adlı küçük bir kitapçık kaleme almış ve bu kitapçıkta Japon toplumunun en alt tabakasını Filipinlere göndererek, bölgeyi ele geçirmeye yönelik düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre; 90.000 kişi gönderilmeli ve giden kişiler bölge halkı ile dostane ilişkiler kurarak İspanyol yönetime saldırmak için doğru zamanı beklemelidir. Daha sonra bu kişiler, Filipinleri Japonya'nın sömürgesi haline getirmelidirler (Yoshikawa, 1992: 38; Hayase, 2012: 184). Ancak ne Yokoo ne de Suigura'nın Filipinlere gidip görmüşlüğü vardır. Bunların içerisinde sadece Suganuma Teifū, 7 Nisan 1889'da Filipinler ile ilgili araştırma yapmak üzere Manila'ya gitmiştir (Honjō, 1942: 141).

Suganuma, Manila'da yaklaşık üç ay kalmış ve kaldığı süre boyunca bölgede Japonya'nın muhtemel yapabileceği ticari girişimlerle ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Araştırması o dönem Japonya'nın en etkili gazetesi olan *Nihon'da* (日本) yayımlanmıştır (Hayase, 1999: 35). Gazetenin yanı sıra

Suganuma, Manila'daki gözlemlerini *Shin Nihon no Tonan no Yume* (新日本の 函南の夢) adlı eserinde toplamıştır. Suganuma kitabında Filipinleri, Tanrı'nın kısa süreliğine başkalarına ödünç verdiği Japonya'nın yeni alanı olarak nitelendirmiştir. Çünkü ona göre Tanrı, Filipinlerin başkaları tarafından işgal edileceğinden korkmuş ve Filipinleri korumak amacıyla bir süreliğine İspanya'ya ödünç vermiştir. Bundan dolayı Japonya, zaten kendisinin olan toprakları İspanya'dan geri almalı ve Filipinleri ele geçirmelidir (Suganuma, 1943: 33). Kitabın ilk kez 1940 yılında yayımlandığı göz önüne alınırsa, Suganuma'nın düşünceleri ile Meiji toplumunu etkilemesi söz konusu değildir. Ancak dönemin entelektüellerinin Filipinlerin ele geçirilmesi ile ilgili düşüncelere sahip olduklarına dair güzel bir örnektir.

Yukarıda adı geçen kişilerin dışında Meiji Dönemi'nde Filipinler ile ilgilenen başka şahsiyetler de olmuştur. Örneğin, dönemin bir diğer önemli kişiliklerinden ve aynı zamanda Suganuma'nın yakın arkadaşı olan Fukumoto Nichinan (1857-1921) da Japonya'nın Filipinlere kadar genişlemesini savunanlardan biridir (Hayase, 1989: 291). Dönemin bir diğer önemli isimlerinden Hattori Tōru, 1891 yılında kaleme aldığı *Nanyōsaku* (南洋策) adlı eserinde Filipinler ve Japonya'nın ticari ilişki kurmaları gerektiğini vurgulamıştır (Setsuho, 2003: 21). Çünkü Tōru, Filipinleri kenevir ve şeker üretiminde, tekstil endüstrisinde potansiyel olarak görmüştür (Matthiessen, 2016: 20).

Meiji Dönemi'nde yazılan siyasi romanlarda da Filipinler, Japonya'nın kolonisi olarak aktarılmıştır. Buna en iyi örnek Suehiro Tecchō'nun (1849-1896) 1891 yılında kaleme aldığı *Nanyō no Daiharan* (南洋の大波乱) adlı eseridir. Suehiro, Avrupa'nın durumunu yakından gözlemlemek için Londra, San Fransisko, Chicago ve New York'a gitmiş, yolculuğu esnasında Filipinler özgürlük hareketinin liderlerinden Jose Rizal (1861-1896) ile görüşmüştür. Görüşmesi esnasında Filipinlerin durumu ile ilgili çok fazla bilgi elde eden Suehiro'da, özgürlük hareketine karşı bir sempati oluşmuştur. Bundan dolayı romanında da devrimcilerin özgürlük hareketlerinden, Filipinlerin bağımsızlığından bahsetmiştir. Eserde, Filipinliler ile Japonların özgürlük mücadelesinde işbirliği yaparak İspanyollara karşı savaşmaları, Filipinler bağımsızlığını kazandıktan sonra bu yerin Japonya'ya sunulması aktarılmıştır (Setsuho, 2003: 24; Yasukatsa, 2007: 21-22). Ancak Suehiro, Filipinlere hiç gitmediği için romanı, ülkenin gerçek görüntüsünü ve yaşamını anlatması bakımından eksiktir. Meiji Dönemi entelektüellerinin düşünceleriyle ve romanların da kurgularıyla, dönemin Japon toplumunun Filipinlere yönelik

algısının şekillenmesinde etkili olduklarını söylemek mümkündür. Filipinlere yönelik Japon göçlerinin artması da bu durumu kanıtlar niteliktedir.

3. Meiji Dönemi Japonların Filipinlere Yönelik Göçleri

Modernleşmeden sonra ağır borçlar altında kalan ve topraklarını kaybedip kiracı konumuna düşen çiftçilerin fakirleşmesi, bunun yanı sıra Japonya'daki nüfus fazlalığı sorunu ve hammadde ihtiyacından dolayı dünyanın birçok yerine Japon göçleri gerçekleşmiştir. Bazıları Kore, Çin, Kuzey ve Güney Amerika'ya göç ederken, bazıları da Güneydoğu Asya Bölgesine, özellikle Filipinlere göç etmişlerdir. Öyle ki Filipinler, yüzde 57'lik oranla en fazla göç alan Güneydoğu Asya ülkesi olmuştur (Yoshikawa, 1992: 44; Hayase, 2012: 70). Yukarıda sayılan nedenlerin yanı sıra; Japonya'nın ekonomik gelişimi için kendine pazar arayışı içerisinde olması ve Filipinlerin, Japonya için uygun bir pazar alanı olarak görülmesi; Filipinlerdeki iş gücü ihtiyacı ve coğrafi yakınlık da Japonların Filipinlere olan göçlerini artırmıştır (Hayase, 1999: 32).

Kayıtlara göre Filipinlere ilk göç edenler Karayukisanlardır.⁴ Karayukisanlar, Filipinlere yasal olmayan yollarla Hong Kong ve Singapur Limanlarından giriş yapmışlardır. Filipinlerin günümüzdeki başkenti Manila'da Karayukisanların görülmesi, 1890 yılına kadar dayanmakta olup, 1900 yılında Filipinlerde 64 Karayukisan'ın olduğu bilinmektedir (Yu-Jose, 1998: 95). Ancak zamanla bu kişilerin varlığı, Filipinler toplumunu rahatsız etmiş ve 1902 yılında Filipinlerde kanunlarla Karayukisanların faaliyetleri yasaklanmıştır. Uygulanan yasağa rağmen hayat kadınlarının sayılarında Birinci Dünya Savaşı'na kadar azalma görülmemiştir. Çünkü 1900 yılından sonra Filipinlerdeki Karayukisanların sayısının artışı diğer bölümde değinilecek olan Benguet yol yapımı etkili olmuştur (Yoshikawa, 1992: 46).

Karayukisanların yanı sıra; inşaat işçileri, tarım işçileri, balıkçılar, tüccarlar ve oduncular da Filipinlere göç etmişlerdir (Hayase, 2014: 11). İnşaat işçileri, Benguet yol yapımı inşaatında çalışmak üzere 1903 – 1905 yılları arasında göç etmişlerdir. Tarım işçileri, adı geçen yol yapımı tamamlandıktan sonra kenevir yetiştirmek üzere yoğun olarak 1905 yılından sonra Filipinlere

⁴ Karayukisan (からゆきさん) kelimesi hayat kadını anlamındadır. Ancak tarih içerisinde Karayuki kelimesi sadece hayat kadınları için kullanılmamış, başlangıçta yani 19.yüzyılda mevsimlik işçi olarak Japonya'dan ayrılan erkek işçilere de Karayuki denmiştir. İşçi olarak giden erkeklerin bulunduğu yerlerde zamanla kadınlar çoğaldığından Karayuki kelimesi, dışarıya giden kadınlar yani hayat kadınları anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz: Stockwin, Tamura, 1977: 331; Yano, 1980: 225; Wada, 1986: 303; Hiroshi, Hitoshi, 1998: 21.

gelmişlerdir. Filipinlerdeki balıkçıların faaliyetleri ise, 1900'lü yıllarda başlamıştır. Japon elçilik raporlarına göre, Filipinlerde 1902 yılında 15, 1903 yılında 45, 1906 yılında da 110 Japon balıkçı bulunmaktaydı. Belirtilen dönemler, ilk Japon balıkçı göçü dalgası olup, ikinci göç dalgası ise 1920'li yılların ortasında gerçekleşmiştir (Hashiya, 1986: 142). Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen krizle tarım ürünlerinin oranında düşüş yaşanmış, bu durumdan Manila keneviri ve kauçuk üretimi de etkilenmiştir. Japon çiftçi sayısında azalma meydana gelirken, balıkçı sayısında da artış görülmüştür (Adachi, 2011: 347).

Japonların Filipinlere göçleri bazı dönemlerde en üst seviyelere ulaşmıştır. Japon hükümetinin yapmış olduğu istatistiklere göre bunlardan ilki, 1903 yılından 1904 yılının sonuna kadarki olan dönemdir. Bu dönemde göçlerin artmasında Amerika'nın Japonlara yönelik Hawaii göçünü yasaklaması ve Benguet yol yapımı etkili olmuştur. Çünkü Amerika'nın kısıtlaması ile birlikte bazı göç şirketleri, Filipinleri alternatif olarak görmüşler ve Japon işçileri bu ülkeye getirmişlerdir (Yu-Jose, 1998: 96; Hayase, 2014: 11).

4. Benguet Yol Yapımı Faciası

Meiji Dönemi'nde Filipinlere göç eden Japonların tam olarak sayısını ve hangi amaçlarla göç ettiklerini söylemek zordur. Ancak kayıtlara bakıldığında dönemin sonlarına doğru, özellikle 1903 yılından 1904 yılına kadarki süreçte Japonların, Filipinlere genel anlamda inşaat işinde çalışmak amacıyla göç ettikleri görülmektedir (Hayase, 1989: 295). Bu dönemde göç eden Japonlar, Amerika tarafından yaptırılan Baguio'daki Benguet yol yapımında çalışmak üzere gelmişlerdir. Filipinlerde işçi gücü az olduğu ve Amerikan hükümetine göre Filipinliler, fiziken zayıf ve tembel oldukları için yol yapımında dışarıdan işçiye ihtiyaç duyulmuştur (Hayase, 1986: 75-76). Bundan dolayı yol yapımı için Rusya, Almanya, Hindistan, Hawaii, Fransa, Meksika, İngiltere, İsveç, Peru, Çin, Amerika, Japonya vb. olmak üzere toplam 46 ülkeden işçiler gelmiştir (Hayase, 1986: 78). Yolun yapımına 15 Ocak 1901 tarihinde başlanmış, inşaat işi 1905 yılının Ocak ayında da sona ermiştir. Her ne kadar yol yapımı için 46 ülkeden işçiler gelse de çoğunlukla çalışanlar; Japonlar, Amerikalılar, Filipinliler ve Çinliler olmuştur (Hayase, 1989: 190). Japonlar 1903 yılının Ekim ayından 1904 yılının Mart ayına kadar yol yapımında çalışmışlardır. Yol yapımı için ilk Japon kafilesi, 16 Ekim 1903 tarihinde 125 kişi olmak üzere Manila'ya ulaşmıştır. İkinci kafilede sayı biraz daha artarak 166 işçi gelmiştir. Fakat Benguet yol yapımı için giden Japon sayısı ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte yol yapımında çalışan diğer kişilerin de sayısı tam

olarak bilinmemektedir (Hayase, 1989: 171). Ancak Japonların ilk gittikleri tarih olan 1903 yılından yolun yapımının tamamlandığı 1905 yılına kadar yaklaşık 5000 Japon işçinin çalışmak üzere Filipinlere göç ettiği tahmin edilmektedir (Hayase, 1985: 511-512).

Japonya'dan yol yapımı için genel anlamda Fukuoka, Hiroshima, Kumamoto, Wakayama ve Yamaguchi gibi yerlerden çiftçiler gelmişlerdir. Japonların yapmış oldukları anlaşmaya göre; işçilerin sözleşmesi üç yıllık olup, çalışma saatleri her gün sabah 6'dan 11'e kadar, öğleden sonra ise 1'den 6'ya kadar olmak üzere 10 saat olarak belirlenmiştir. Pazar günleri ve Filipinlilerin resmi tatil günlerinde çalışmak işçinin isteğine bırakılmış, eğer işçi çalışmak isterse ücretinin ödeneceği belirtilmiştir (Toraji, 1943: 237-238). Ancak ücret konusunda çalışanlar arasında farklılıklar yaşanmıştır. Çalıştıkları saatlere göre Japonlar, yol yapımında Filipinliler ve Amerikalılara oranla daha düşük ücret almışlardır. En yüksek ücreti Amerikalılar alırken, ikinci yüksek ücret ise Filipinlilere verilmiştir. Japonlar ise üçüncü sırada Çinliler ile aynı ücreti almıştır (Hayase, 1989: 145). Amerikalılar ile kıyaslandığında, Japonların sadece aldıkları maaşın değil, yemek için ayrılan bütçenin de az olduğu görülmektedir. Ancak bu kez Filipinlilerin de aldığı miktar, Japonlar ile aynı oranda azdır. Amerikalılara aylık yemek için 15 dolar verilirken Filipinliler, Çinliler ve Japonlara 5 dolar verilmiştir (Hayase, 1989: 153-154). Konaklama ile ilgili olarak ise anlaşmaya göre; işçilerin kalacak yerleri Beyazlar, Japonlar, Çinliler ve Filipinliler ayrı ayrı yerlerde olmak üzere işveren tarafından karşılanmıştır. İşçilerin kaldıkları yerler de bekledikleri gibi güzel ve konforlu yerler çıkmamıştır. Her bir yerde 100 kişiden fazla kişi bir arada kalmıştır. Japonlar çatısı akan yerlerde konaklamışlar, ıslak kıyafetleri ve aç bir halde işe gitmek zorunda kalmışlardır (Hayase, 1898: 163-166). Tüm bu olumsuzluklara rağmen en zor işler de Japonlara verilmiştir. Bu durumu eleştiren Yoshikawa Toshiharu, "*Amerikalıların, Çinlilerin ve Filipinlilerin yapamadığı zor işlerde, Japonların kan ve teri bulunmaktadır.*" şeklinde ifade eder (Yoshikawa, 1992: 43).

Filipinlere geldikten sonra düşünülenin aksine yol yapım işinin ağır olması, hayat şartlarının değişmesi, memleket hasreti çekme, olumsuz çalışma koşulları ve hastalık gibi nedenlerden dolayı işçilerin arasında üç yıllık sözleşmeyi tamamlayamadan Japonya'ya geri dönenler olmuştur (Hayase, 1989: 137). Bunun yanı sıra yetersiz beslenme, kötü koşullarda konaklama, sağlık sorunları (dizanteri, tifüs, sıtma ve sinir sistemi hastalığı (beriberi)), yol yapımına yönelik teknik hazırlığın yetersiz olması vb. sebeplerden dolayı hayatını kaybeden çok sayıda Japon işçi de olmuştur (Toraji, 1943: 342-343).

Özellikle sağlık sorunları yaşayan Japonlar; buldukları yerde dil sorunu yaşadıklarından, dertlerini tam anlatamadıklarından ve Filipinlilerin tedavi yöntemleri farklı olduğu için güvenemediklerinden dolayı hastaneye gitmeyi çok fazla tercih etmemişlerdir. Hastaneye gitmediklerinden dolayı kayıt altına alınmadıkları için de, ölen Japon sayısı az zannedilmiştir. Ancak yol yapım esnasında Japonlardan yaklaşık 700 kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Hayase, 1989: 169). Sadece Japonlar değil, diğer ülkelerin işçilerinden de, zor şartlarda sağlıklı ortamlarda çalıştıkları için hayatlarını kaybedenler olmuştur (Hayase, 1989: 75).

Benguet yolunun yapımı 1905 yılının Ocak ayında tamamlanmıştır. Yol yapımı tamamlandıktan sonra birkaç yüz Japon, Amerika ve Avrupalılarla kenevir yetiştiren Ōta Kyōzaburō (1876-1917) liderliğinde, Mindanao Adası'na giderek Davao merkezli Manila kenevirinin ve kauçuğunun üretimine başlamışlardır (Shin, 1938: 2-3; Hayase, 2014: 13). Kyōzaburō, 1905 yılının Temmuz ayında yetmiş kişilik Japon çalışanıyla kendi adını taşıyan Manila'nın ilk ve en büyük kenevir üretimi ile ilgilenen "Ōta Dūkkāni"ni açmıştır (Hayase, 1985: 512).

Manila keneviri, gemi halatı yapımında kullanıldığından, dış denizlere yolculuğun artmasıyla bu ürüne olan ihtiyaç da artmıştır. Talebin artmasıyla birlikte Japon şirketlerinin sayısında da artış yaşanmış ve bu durum Filipinlerdeki Japon nüfusunun çoğalmasına neden olmuştur (Adachi, 2011: 345-346). Nitekim kenevir üretimi ile birlikte Japonların Filipinlerdeki nüfusu o kadar çok artmıştır ki Filipinlerde Manchukuo gibi Davaokuo kelimesi ortaya çıkmıştır (Hajime, 1990: 40).

Kenevir yetiştiriciliğinin yanı sıra, Benguet yol yapımı tamamlandıktan sonra Filipinlere çoğunlukla marangozluk işiyle ilgilenen Japonlar göç etmişlerdir. Filipinliler, Japonlar kadar yetenekli olmadığından ve Amerikalıların ücretleri de Japonlara kıyasla yüksek olduğundan, Filipinler için Japon marangozlar cazip hale gelmiştir (Hayase, 2012: 23). Bunun sonucunda 1905 yılında 346, 1909-1912 yılları arasında da 318 kişi marangozluk yapmak üzere Filipinlere göç etmiştir. Göç edenlerin sayısında artış yaşanmasına rağmen hiçbir zaman Benguet yol yapımı için göç edenlerin sayısına ulaşamamıştır (Hayase, 2012: 11-13).

Sonuç

Japonya ve Filipinler arasındaki ilişkiler, Hideyoshi dönemine kadar dayanıyor olsa da, ikili ilişkilerin resmi anlamda başlaması, Meiji Dönemi'nde

Filipinlerin Manila şehrinde Japon elçiliğinin açılması ile gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Filipinler ve Japonya için Meiji Dönemi, hem resmi ilişkilerin başlaması hem de Japon işçilerin Filipinlere yönelmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu dönemde Filipinlere ilk göç edenler şaşırtıcı bir şekilde Karayukisanlar, yani hayat kadınları olmuştur. Bu durum Filipinlerdeki Japon imajını olumsuz anlamda etkilemiş, Japonya tarafından bu kadınların faaliyetleri küçük düşürücü ve utanç kaynağı olarak görülmüştür. Zamanla da hayat kadınlarının faaliyetleri yasaklanarak varlıkları ortadan kaldırılmıştır. Ancak Filipinlerde oluşan olumsuz Japon imajı ortadan kalkmamıştır. Bu durumu Japonya açısından pek de iyi sonuçlanmayan Benguet yol yapımının da tetiklediğini söylemek mümkündür. Çünkü yol yapımı için Japonya'dan genel anlamda vasıfsız işçiler, yani toplumun fakir kesimi göç ettiğinden, Benguet göçünün Filipinlerdeki Japon imajına olumlu anlamda katkısı olmamış ve Japonya'nın Batılı ülkelere kıyasla geri kalmışlığını göstermiştir.

Meiji Dönemi'nin bir diğer önemi ise, Japonya'nın Filipinlere yönelik işgal düşüncesinin bu dönemde yavaş yavaş şekillenmeye başlamasıdır. Bu konuda dönem entelektüellerin etkisi göz ardı edilemez. Entelektüeller, Japonya'daki nüfus fazlalığı ve kaynak azlığından dolayı toplumu, Güneydoğu Asya'ya yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda düşüncelerinde Filipinlere de yer verip, Japonya için uygunluğunu dile getirerek, bu ülkenin Japonya'nın toprağı olması gerektiğini savunmuşlardır. Filipinlerin işgali diğer bir deyişle ele geçirilmesi gerektiği noktası, aynı zamanda dönemin edebiyat dünyasında da yerini almıştır. Dönem içerisinde Filipinlerin işgalini içeren siyasi romanların yayımlanması, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Romanlarda, Filipinlerin özgürlüğüne kavuşmasının altında Japonya'nın işgali işlenmiştir. Romanların, toplumun ilgisini çekmede kullanılan en etkili araçlardan biri olduğu göz önünde bulundurulursa, Meiji Dönemi'nden itibaren Japon toplumunda, Filipinlerin işgal edilmesine yönelik algının oluşturulmaya çalışıldığını ve ikili ilişkilerin en azından Japonya açısından barışçıl niyetlerle ilerlemediğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak Meiji Dönemi'nde Japonya'nın Filipinlere yönelik ilgisi entelektüellerle başlamış, Filipinlerdeki devrim hareketiyle birlikte bölge; yönetimin, devlet adamlarının, siyasi örgütlerin de ilgilendiği yer haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

ADACHI, Hiroaki (2011), *Higashi Ajia Kingendaishi* (東アジア近現代通史), Cilt 4, Tokyo, Iwanami.

- ASAO, Naohiro (2008), “The Sixteenth-Century Unification”, Ed. John Whitney Hall ve Marius B. Jansen, *The Cambridge History of Japan*, Cilt 4, İngiltere, Cambridge University Press, ss. 40-96.
- ATSUSHIRŌ, Ohata (1991), “Daitōa Sensō Izen Nanshinron no Keifu (大東亜戦争以前南進論の系譜)”, Ed. Yano Tooru, *Tōnan Ajia to Nihon (東南アジアと日本)*, Cilt 10, Tokyo, Kōbunsha, ss. 33-48.
- CLULOW, Adam (2013), “Like Lambs in Japan and Devils outside Their Land: Diplomacy, Violence and Japanese Merchants in Southeast Asia”, *Journal of World History*, Cilt 24, Sayı 2, ss. 355-358.
- DÜNDAR, Ali Merthan (2011), *Panislamizm'den Büyük Asyacılığa Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, Ankara, Ötüken Yayıncılık.
- ELSBREE, Willard H.(1953), *Japan's Role in Southeast Asian Nationalist Movements*, Cambridge, Harvard University Press.
- GOODMAN, Grant K. (1998), “Filipino Secret Agents, 1896 – 1910”, *Philippine Studies*, Cilt 46, Sayı 3, ss. 376-387.
- HAJIME, Shimizu (1990), “Senkanki Nihon. Keizaiteki Nanshin no Shisōteki Haikai (戦間期日本、経済的南進の思想的背景)”, Ed. Ian Brown, Sugiyama Shinya, *Senkanki Tōnan Ajia no Keizaimasatsu (戦間期東南アジアの経済摩擦)*, Tokyo, Dobunkan, ss. 14-44.
- HASHIYA, Hiroshi (1986), “1930endai Zenhanki Firiipin ni taisuru Nihon no Keizaiteki Shinshutsu (1930年代前半期フィリピンに対する日本の経済的進出)”, Ed. Hajime Shimizu, *Ryōtaisenkanki Nihon . Tōnan Ajia Kankei no Shosō (両大戦間期日本・東南アジア関係の諸相)*, Tokyo, Ajia Keizai Kenkyūjo, ss. 119-154.
- HAYASE, Shinzō (1985), “American Colonial Policy and the Japanese Abaca Industry in Davao, 1898 – 1941”, *Philippine Studies*, Cilt 33, Sayı 4, ss. 505-517.
- HAYASE, Shinzō (1986), “Bengetto Dōrokōjikō (ベンゲット道路工事考)”, *Nanpō Bunka*, 13, ss. 71-103.
- HAYASE, Shinzō (1989), “Diplomats of Meiji Japan in the Philippines”, *Philippine Quarterly of Culture and Society*, Cilt 17, Sayı 4, ss. 290-308.
- HAYASE, Shinzō (1989), *Bengetto Imin no Kyojō to Jitsuzō (ベンゲット移民の虚像と実像)*, Tokyo, Dōbunkan.
- HAYASE, Shinzō (1996), “Meijiki Nanshinron to Daitōakyōeiken (明治期南進論と大東亜共栄圏)”, *Minami Taiheiyō Kaiiki Chōsa Kenkyū Hōkoku (南太平洋海域調査研究報告)*, 29, ss. 19-28.

- HAYASE, Shinzō (1999), “Japan and the Philippines”, *Philippine Studies*, Cilt 47, Sayı 1, ss. 30-47.
- HAYASE, Shinzō (2012), *Firipin Kingendaishi naka no Nihonjin* (フィリピン近現代史なかの日本人), Tokyo, Tokyo Daigaku Shuppan.
- HAYASE, Shinzō (2014), *Japanese in Modern Philippine History*, WIAPS Research Series No 5, Waseda University, Waseda.
- HILDRETH, Richard (1855), *Japan As It Was And Is*, New York, Philips Sampson and Company.
- HIROSHI, Shimizu, HITOSHI, Hirakawa (1998), *Karayukisan to Keizaishinsutsu* (からゆきさんと経済進出), Tokyo, Komonzu.
- HONJŌ, Eijirō (1942), *Senkakusha no Nanpō Keiei* (先覚者の南方経営), Tokyo, Nippon Hōsō Shuppan Kyōkai.
- HUFF, Gregg (2007), “Financial Transition in Pre-World War II Japan and Southeast Asia”, *Financial History Review*, Cilt 14, Sayı 2, ss. 149-175.
- JUNZO, Lida (1991), *Japan's Relations with Independent Siam up to 1933: Prelude to Pan-Asian Solidarity*, Doktora Tezi, Bristol University, İngiltere.
- MATSUSHIMA, Yasukatsa (2007), *Mikuroneshia — Chiisana Shimajima no Jiritsu e no Chōsen* (ミクロネシア—小さな島々の自立への挑戦), Tokyo, Waseda Daigaku Shuppan.
- MATTHIESSEN, Sven (2016), *Japanese Pan-Asianism and the Philippines from the Late Nineteenth Century to the End of World War II*, Boston, Brill.
- MEYER, Milton W. (2009), *Japan A Concise History*, İngiltere, Rowman & Littlefield Publishers.
- NISHIOKA, Kaori (1997), *Shingapo-ru no Nihonjin Shakaishi* (シンガポールの日本人社会史), Tokyo, Kalmia.
- NORMAN, Herbert E. (1944), “The Genyōsha: A Study in the Origins Of Japanese Imperialism”, *Pacific Affairs*, Cilt 17, Sayı 3, ss. 261-284.
- SANIEL, Josefa M. (1963), “Four Japanese: Their Plans for the Expansion of Japan to the Philippines”, *Journal of Southeast Asian History*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 1-12.
- SANIEL, Josefa M. (2006), “Four Japanese: Their Plans for The Expansion of Japan to The Philippines”, Ed. Mark Caprio, Matsuda Kōichirō, *Japan and The Pacific 1540-1920: Threat and Opportunity*, İngiltere, Routledge.
- SEIICHI, Iwao (1962), *Shuinsen to Nihonmachi* (朱印船と日本町), Tokyo, Shibundō.

- SETSUHO, Ikehata (2003), “Japan and the Philippines, 1885 – 1905: Mutual Images and Interests”, Ed. Ikehata Setsuho, Lydia Yu-Jose, Philippines – Japan Relations, Manila, Ateneo De Manila University Press.
- SHŪSAKU, Tanaka (1942), “Hōjin no Nanpōken Ninshiki to Nanshinron no Hatten (邦人の南方圏認識と南進論の発展)”, Chōsa Kenkyū (調査研究), Cilt 79, ss. 1-13.
- STOCKWIN, Arthur, TAMURA, Keiko (1977), “Karayuki-san: Japanese Prostitutes in Australia, 1887 – 1916”, Historical Studies, Cilt 17, Sayı 69, ss. 323-488.
- SUGANUMA, Teifū (1943), *Shin Nihon no Tonan Yume (新日本の図南の夢)*, Tokyo, Iwanami.
- TOKUSHIRŌ, Ohata (1978), “Nanshin no Shisō to Seisaku no Keifu (南進の思想と政策の系譜)”, Kindai Nihon no Tōnan Ajiakan (近代日本の東南アジア観), Tokyo, Ajia Keizai Kenkyūjo, ss. 1-27.
- TORAJI, Irie (1943), *Meiji Nanshinshikō (明治南進史稿)*, Tokyo, Idashoten.
- WADA, Motoe Terami (1986), “Karayuki-san of Manila: 1890 – 1920”, Philippine Studies, Cilt 34, Sayı 3
- YANAIHARA, Tadao (2008), *Teikokushugika no Taiwan (帝国主義下の台湾)*, Tokyo, Iwanami.
- YANO, Tooru (1980), *Tōnan Ajia Sekai no Ronri (東南アジア世界の論理)*, Tokyo, Chūōkōronsha.
- YOSHIKAWA, Toshiharu (1992), *Kingendaishi no naka no Nihon to Tōnan Ajia (近現代史のなかの日本と東南アジア)*, Tokyo, Tokyo Shoseki, 1992.
- YOSHIKAWA, Yoko (1980), “Beiryōge Manira no Shoki Nihonjin Shōgyō, 1898 - 1920: Tagawa Moritarō no Nanpō (米領下マニラの初期日本人商業, 1898-1920: 田川森太郎の南方関与)”, Japanese Journal of Southeast Asian Studies, Cilt 18, Sayı 3, ss. 387-421.
- YOSHIKAWA, Yoko (1995), “Jose M. Tagawa and the Japanese Commercial Sector in Manila, 1898-1920”, Philippine Studies, Cilt 43, Sayı 2, ss. 162-194.
- YU-JOSE, Lydia N. (1998), “Turn of the Century Emigration: Filipinos to Hawaii, Japanese to the Philippines”, Philippine Studies, Cilt 46, Sayı 1, ss. 89-103.
- YU-JOSE, Lydia N. (1999), *Japan Views the Phillipines 1900 - 1944*, Manila, Ateneo de Manila University Press.

YAPISAL AİLE SİSTEMLERİ YAKLAŞIMINA DAYALI OLARAK GELİŞTİRİLEN EVLİLİK DANIŞMA PROGRAMININ ÇİFTLERİN EVLİLİK UYUMUNA ETKİSİ

Gülşah TURA¹

Geliş: 03.07.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.586530

Öz

Bu araştırmada Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı'na dayalı olarak geliştirilen evlilik danışma programının ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu olan çiftlerin evlilik uyumuna etkisi incelenmiştir. Araştırmada ön test son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu olan 16 çift oluşturmaktadır. Deney grubundaki evli çiftlere on oturumdan oluşan Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli evlilik danışma programı uygulanmıştır. Uygulama öncesinde ve sonrasında çiftlerin evlilik uyumlarını ölçmek için Çiftler Uyum Ölçeği ve çalışma kapsamındaki çiftlerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, bağımsız gruplarda t-testi ve bağımlı gruplarda t-testi kullanılmıştır. Verilerin analizi için SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımına dayalı olarak geliştirilen evlilik danışma programının, ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumunu artırdığını ve benzer etkinin izleme testinde de sürdüğünü göstermiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ilgili literatür dahilinde yorumlanmıştır. Sonuç olarak Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli evlilik danışma programı, ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmak için kullanılabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Aile Sistemleri, Çift, Evlilik Uyum, Zihinsel Engel, Evlilik Danışmanlığı.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, gulsah.tura@kocaeli.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0611-7993>.

THE EFFECT OF MARRIAGE COUNSELING PROGRAM DEVELOPED BASED ON STRUCTURAL FAMILY SYSTEMS APPROACH TO MARITAL ADJUSTMENT OF COUPLES

Abstract

In this study, the effect of marriage counseling program developed based on Structural Family Systems Approach on the marital adjustment of couples with severe mentally handicapped children was examined. experimental design with pretest-posttest control group is used in the research. The study group consists of 16 couples with severe mentally handicapped children. A married counseling program based on the Structural Family Systems Approach consisting of ten sessions was applied to the married couples in the experimental group. Before and after the application, the Dyadic Adjustment Scale was used to measure the marital adjustment of the couples and the personal information form prepared by the researcher was used to determine the demographic characteristics of the couples in the study. In the analysis of the obtained data, t-test was used in independent groups and t-test was used in dependent groups. SPSS 18.0 software was used for data analysis. The findings showed that the marital counseling program developed based on the Structural Family Systems Approach increased the marital adjustment of couples with severe mentally retarded children and the similar effect continued in follow up test as well. The findings obtained from the study were interpreted within the related literature. As a result, it can be said that the marriage counseling program based on the Structural Family Systems Approach can be used to increase the marital adjustment of couples with severe mentally handicapped children.

Keywords: *Structural Family System, Couple, Marital Adjustment, Mental Disability, Marriage Counseling.*

Giriş

İnsan yaşamındaki önemli adımlardan biri hiç kuşkusuz evliliğdir. Evlilik, birbirinden farklı iki dünyanın bir araya gelerek yeni bir sistem oluşturdukları sosyal bir olgudur. Hayatı paylaşmak amacıyla eşleri bir araya getiren evlilik, aile kurumunu da meşru temellere oturtmaktadır. Sağlıklı ve dengeli bir ailenin en önemli işaretlerinden biri çiftler arasındaki evlilik uyumudur. Spainer (1976) tarafından evli çiftler arasındaki gerginliğin ve problemlerin azlığı olarak tanımlanan evlilik uyumu, bireylerin ve aile üyelerinin sağlık, psikolojik iyilik

ve yaşam doyumları için çok önemli bir rol oynamaktadır (Scheidler, 2008; Gülsün, Ak ve Bozkurt, 2009; Şentürk, 2013; Yıldız, 2016; Brandao ve diğ. 2017;). Uyumun sağlanmadığı evlilikler ise bireyleri fiziksel, duygusal ve sosyal alanlarda olumsuz etkileyebilmektedir. Robles, Slatcher, Trombello ve McGinn (2014) tarafından gerçekleştirilen bir meta analiz çalışmasında 11 ülkeden 72000’inden fazla evli bireyin incelendiği 126 araştırma ele alınmıştır. Çalışma sonucunda evlilik kalitesi arttıkça fiziksel sağlığın da arttığı bildirilmiştir. Evlilik uyumu ve psikolojik özelliklerin incelendiği araştırmalarda ise evlilik uyumunun, depresyon, kaygı ve somatizasyon ile ilişkili olduğu görülmüştür (Hanson ve Hanline, 1994; Fisanoglu, 2007; Düzgün, 2009; Erdoğan Taycan ve Çepik Kuruoğlu, 2014; Hershkowitz, Dekel, Fridkin ve Feedman, 2017; Abbas ve diğ., 2019).

Ailede gelişimsel bozukluğa sahip bir üyenin varlığı hem aile içi ilişkileri hem de bozukluğu olan bireyin gelişim ve sağaltımını karşılıklı olarak etkileyebilmektedir. Engelli çocuğu olan eşlerle gerçekleştirilen çalışmalar, eşler arasında düşük evlilik uyumunu göstermektedir (Kazak, 1987; Walker, Manion, Cloutier ve Johnson, 1992; Toros, 2002; Coşkun ve Akkaş, 2009). Benzer şekilde zihinsel engelli çocuğa sahip eşlerin, maruz kaldıkları stres nedeniyle evlilik uyumlarının olumsuz etkilendiğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Sarısoy, 2000; Sarı, Baser ve Turan, 2006). Köksal (2011) zihinsel engelli çocuğa sahip 200 ebeveyn ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında, ebeveynlerin yaşamlarından algıladıkları stresi yordayan tek değişkenin evlilik uyumu olduğunu ve evlilik uyumları düştükçe algıladıkları stresin arttığını saptamıştır. Bu çalışmalar engelli çocuğa sahip olmanın, evlilik üzerine olumsuz etkileri olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla evliliklerde oluşan sorunların giderilmesi ve engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumlarının artırılması uyumlu bireylere ve sağlıklı ailelere zemin hazırlaması açısından önemli hale gelmektedir.

Birbirlerine ilişkiler aracılığıyla bağlı olan aile üyeleri bireysel gelişimlerini aileleri aracılığıyla sağlayabildikleri gibi her bir üye de aile içinde kurduğu etkileşimler yoluyla aile sistemini etkileyebilmektedir. Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı’nın (YASY) kurucusu olan Salvador Minuchin, aileleri anlayabilmek için aile içi etkileşimin belirlenmesi ve bunun üzerine çalışılması gerektiğini belirterek aileyi bir sistem olarak ele almıştır (Minuchin, 1974). YASY’ye göre toplumsal sistemin bir alt sistemi olan aile; kendine ait rolleri ve kuralları olan, sınırlar, güç, hiyerarşi ve koalisyon gibi kavramlarla şekillenen ve belli bir organizasyona sahip bir yapıdır (Minuchin, 1974, 1981; Aponte ve

VanDeusen, 1981; Wetchler, 2003; Lee, 2011; Goldenberg ve Goldenberg, 2012). Bir sistem olarak ele alınan ailede, sistemlerin genel özelliği gereği, bir üyenin davranışı diğer tüm üyelerin davranışlarıyla ilişkilidir (Minuchin, 1974; Schwartz ve Nichols, 2004). YASY aile sisteminin parçalarının nasıl etkileşime girdiği, ailede fonksiyonsuz iletişim kalıplarının nasıl oluştuğu ve ailede dengenin nasıl sağlandığı üzerine odaklanmaktadır (Bitter, 2014; Gehart, 2016). Yaklaşımın en önemli kavramları arasında alt sistemler, sınırlar, ittifak, güç ve aile yapısı bulunmaktadır.

Alt Sistemler. Ailede her birey bir alt sistemi oluşturmaktadır. Aile, alt sistemler aracılığıyla farklılaşmakta ve işlevlerini yerine getirmektedir (Minuchin, 1981). Ailedeki her bir birey bir alt sistem olduğu gibi aile üyeleri arasında kurulan alt sistemler de bulunmaktadır. Alt sistemlerde bireylerin kendilerine ait rolleri, görevleri ve statüleri vardır ve bireylerin farklı alt sistemlerdeki rolleri, görevleri ve statüleri farklı olabilir. Çekirdek ailede en belirgin alt sistemler karı-koca, ebeveyn-çocuk ve kardeş alt sistemleridir (Sharf, 2010). Minuchin'e göre (1974) aile sistemini oluşturan tüm alt sistemler iç içe bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle bir alt sistemde yaşanan problem diğer alt sistemleri de kolaylıkla etkileyebilmektedir. Eş alt sistemi iki yetişkinin bir aile oluşturmak için bir araya gelmesiyle oluşmaktadır ve diğer alt sistemler açısından merkezi konumdadır. Eş alt-sisteminin, ailenin işlevselliğini sağlamak amacıyla belirli görevleri bulunmaktadır. Üyeler bu görevleri yerine getirirken karşılıklı uyum ve tamamlayıcılık becerilerini kullanmaktadırlar (Minuchin, 1974; Minuchin ve Fishman, 1981). Eş alt sisteminde bir takım problemlerin olduğu ailelerde, sistemler arası sınırlar, alt sistemler ve aile yapısı da kolaylıkla bozulabilmektedir (MacKinnon, 1989; Brody, Stoneman ve McCoy, 1994). Dolayısıyla bu alt sistemin güçlü ve sağlıklı kurulması, işlevsel aile için gereklidir. Eşler birbirlerini tanıır, kabul eder, ihtiyaçlarını karşılar ve rollerini tamamlarlarsa ailenin devamlılığı uzun soluklu olmakta ve işlevsel bir aile karşımıza çıkmaktadır.

Sınırlar. Ailede sınırlar, psikolojik, duygusal, davranışsal ve ilişkisel boyutlarda aileyi belirleyen, aileyi diğer ailelerden ayıran ve aile üyelerinin birbirleriyle olan temasını düzenleyen görünmez çizgilerdir (Gladding, 2011; Nichols, 2013). Ailede her bir alt sistem, kendi içinde ilişkilerin niteliğini belirleyen sınırlarla çevrilidir. Ailenin işlevsel olabilmesi için alt sistem sınırlarının açık ve net olması gerekmektedir. Sınırların nasıl oluşacağını belirleyen en önemli alt sistem ise eş alt sistemidir (Minuchin, 1974). Eşler kurdukları dengeli ve uyumlu karı koca ilişkisi ile aile içindeki sınırların da

belirginleşmesine katkı sağlamaktadırlar. Kısacası işlevsel ailede sınırlar, üyeler arasındaki ilişkiyi geliştirici nitelikte olmalı, sistemlerin birbirleriyle etkileşimini olumlu yönde desteklemelidir.

Katı, belirsiz ve belirgin olmak üzere üç tür sınır bulunmaktadır. Katı sınıra sahip ailelerde üyeler ve alt sistemler birbirlerinden uzaktır. Üyeler arasında sağlıklı iletişim olmadığı için aile üyeleri birbirlerinden duygusal olarak kopuktur (Gladding, 2011; White, Klein ve Martin, 2015). Katı sınırlara sahip ailelerin tam tersine belirsiz sınırlara sahip ailelerde üyeler arasında iç içe geçmişlik hakimdir. Aile üyelerinde bağımsızlık ve farklılaşma yerine bağımlılık bulunmaktadır. Belirgin sınırlara sahip ailelerde ise üyeler kendi bireyselliklerini korur ve ait olma duygusunu yaşarlar. Üyeler arasındaki iletişim açık ve sağlıklıdır (Rasheed ve diğerleri, 2011; Goldenberg ve Goldenberg, 2012). Herhangi bir problemle karşılaşıldığında üyelerin birbirlerinden yardım alacaklarını bilmeleri, bireylere güven vermekte ve “biz” duygusunun oluşumunu desteklemektedir.

İttifak. İttifak, aile sistemi içinde belli bazı işlevleri yüklenmiş bir kişinin karşısında olmak veya yanında yer almaktır (Minuchin, 1981). Ailelerde en yaygın ittifak biçimleri “koalisyon” ve “üçgenleşme”dir. Üçgenlerde ebeveynler, çocuğu kendilerinden taraf olmaya zorlamaktadırlar. Çocuk bir ebeveynin tarafında olduğunda diğer ebeveyn bunu saldırı ya da ihanet olarak görebilmektedir (Nazlı, 2016). Anne babası arasında seçim yapmaya zorlandığı durumlarda kararı ne olursa olsun duygusal yönden olumsuz etkilenebilmektedir. Koalisyon ise belirli aile üyelerinin ailenin bir üyesine karşı birleşmesidir. Bu birleşme aynı amacı paylaşan aile üyelerinin diğer aile üye veya üyelerine karşı olması temelinde olduğu için ailenin bazı üyeleri koalisyonun dışında kalmaktadır (Marley, 2004; Sharf, 2010). Koalisyonlar, her ailede belli düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Ancak ebeveynin başatlığına bir tehdit olduğunda veya üyeler arasında ilişki ve iletişimi bozduğunda sorun yaratabilmektedir (Minuchin, 1974).

Aile Yapısı. Aile yapısı, aile aktifken ortaya çıkan ve aile bireylerinin etkileşimlerini düzenleyen işlevsel kurallar bütünüdür (Aponte ve Van Deusen, 1981; Gladding, 2011; Nichols, 2013). Ailenin yapısı nasıl kurulduğuna bağlı olarak aileyi olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Bazı ailelerde yapı, aile üyelerinin birbirleriyle etkileşimlerini kolaylaştıracak şekilde iyi organize edilebilmekteyken bazılarında ise aile içi etkileşimleri sağlayacak belirgin bir yapı kurulamamaktadır (Figley ve Nelson, 1990; Gladding, 2011). İşlevsel aileler, aile yapısını yeniden yapılabilecek esnekliğe sahip olduğu için

yaşamın stresleriyle baş ederek aile bütünlüğünün devamını sağlayacak uyumu geliştirilebilmektedir (Goldenberg ve Goldenberg, 2012). Aile yapısının sağlıklı kurulduğu durumlarda ise özellikle eşler iyi organize olamadıkları ve dengeyi sağlayamadıkları için kriz durumlarını sağlıklı atlatabilmemektedir.

Güç. Ailede sorumluluk ve otoritenin hangi bireyde olduğunu, kararların kim tarafından alınacağını güç belirlemektedir (Sharf, 2010; Lee, 2011). İşlevsel ailelerde ise anne babaların çocuklarına göre daha fazla güce sahip olması gerekmektedir. İşlevsel olmayan ailelerde ise aile sistemini oluşturan hiyerarşik yapılanmada bazı farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Anne ve babaların çocuklarını disipline etmek için yeteri kadar güce sahip olmamalarının yanı sıra gücün eşlerden birinin üzerinde yoğunlaşması da ailede güç dengesizlikleri yaratabilmektedir (Aponte ve Van Deusen, 1981; Minuchin, 1981). Sağlıklı ailelerde eşler gücü dengeli bir şekilde paylaşmakta ve aile sisteminin sağlıklı devamı için etkili bir şekilde kullanabilmektedirler.

Ailede herhangi bir üyenin engeli, sadece o üyeyi değil, tüm aile sistemini etkilemektedir (Olkin, 1999). Yaklaşım, aile üyelerinde oluşabilecek herhangi bir hastalık ya da bozukluk durumunda, oluşan bu hastalık veya bozukluğa odaklanmak yerine aile sistemindeki fonksiyonel olmayan yapıya odaklanmaktadır (Minuchin, 1981). Ayrıca yaklaşım, ailenin işlevde bulunma yolunun sorumluluğunu eşlere vermek üzere planlanmıştır. Dolayısıyla aile sistemini yeniden yapılandırmak için sadece eşlerin katılımıyla gerçekleştirilecek çift danışmanlığı da uygulanabilmektedir (Simon, 2015). Özetle işlevsel aileler, üyeleri arasında uyumun ve bütünlüğün sağlandığı, sağlıklı iletişim becerilerinin kullanıldığı, sınırların açık, net ve esnek olduğu, alt sistemlerin (öncelikle ve özellikle eş alt sisteminin) sağlıklı ve dengeli bir şekilde yapılandığı aileler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yurt dışında gerçekleştirilen çalışmalarda YASY tekniklerinin aile sistemini yeniden yapılandırmada etkili olduğu belirlenmiştir (Dangel ve Polster, 1984; Hazelrigg, Cooper ve Borduin, 1987). Becerra ve Michael-Makri (2012) engelli çocuğa sahip anne ile gerçekleştirdikleri vaka çalışmasında YASY tekniklerinin anne ve çocuk arasında sağlıklı sınırlar kurulmasına ve aile içi iletişimin güçlenmesine katkı sağladığını belirtmiştir. Benzer şekilde dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuğa sahip eşlerle gerçekleştirilen YASK temelli programların, ebeveyn çocuk çatışmalarını ve çocuğun uyumsuzluğunu azalttığı, aile sistemini güçlendirdiği görülmüştür (Barkley, Guevremont, Anastopoulos ve Fletcher, 1992; Mann, Bourdin, Hengler ve Blaske, 1990; Szapocznik ve diğ., 1989). Yurt içinde gerçekleştirilen

çalışmalara bakıldığında ise evlilik uyumuyla ilgili deneysel çalışmalarla (Baygul, 2015; Kalkan, 2002; Sardoğan ve Karahan, 2005) ve zihinsel engelli çocuklara sahip ailelerle gerçekleştirilen betimsel çalışmalarla (Avşaroğlu ve Güleş, 2019; Duran ve Barlas, 2014) karşılaşılmaktadır. Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerle gerçekleştirilen çalışmaların ise grup rehberliği ve eğitim programı şeklinde gerçekleştiği görülmektedir (Cin ve Kılıç, 2017; Duran, 2014; Gördeles Beşer ve İnci, 2014; Nuri, 2019). Dolayısıyla zihinsel engelli çocuklara sahip eşlerin evlilik uyumu üzerine Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli bir evlilik danışma programının kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede bu çalışmanın engelli çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumlarını arttırmada YASY temelli uygulamaların etkililiğini görme noktasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak engelli çocuğa sahip eşlerin sağlıklı iletişim kurabilmeleri ve problemlerine yapıcı çözümler bulabilmeleri başta karı koca alt sisteminin dengeli kurulmasına ve dolayısıyla eşler arasındaki evlilik uyumunun artmasına zemin hazırlayacaktır. Eşler arasında uyumun yakalanması ile de sağlıklı ve uzun ömürlü aile sistemleri gelişecektir. Bu bilgiler ışığında YASY'ye dayalı olarak geliştirilen aile danışmanlığı programının ağır düzey zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmada etkili bir program olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, YASY'ye dayalı olarak geliştirilen evlilik programının, zihinsel engelli çocuğa sahip eşlerin evlilik uyumlarına etkisini incelemektir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip eşlere verilen Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli evlilik danışma programının çiftlerin evlilik uyumları üzerindeki etkililiğini incelemektir. Bu amaçla bu çalışmada Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli evlilik danışma programının evli çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmada bir farklılık yaratmakta mıdır? sorusuna cevap aranmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada YASY'ye dayalı olarak geliştirilen evlilik programının zihinsel engelli çocuğa sahip eşlerin evlilik uyumlarını arttırmadaki etkisini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada yarı-deneme modellerinden biri olan eşitlenmemiş kontrol gruplu model

kullanılmıştır. Yansız atama yoluyla oluşturulmuş deney ve kontrol grubu olmak üzere iki grubun bulunduğu çalışmada her iki gruba da öntest ve sontest uygulamaları yapılmıştır. İzleme ölçümü ise sadece deney grubuna gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Kocaeli ilinde yaşayan, çocuğu ağır düzeyde zihinsel engeli nedeniyle bir özel eğitim merkezine devam eden evli çiftlerden oluşmaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda seçilen çalışma grubu, ağır zihinsel engelli çocuğa sahip düşük evlilik uyumu olan evli çiftler arasından deney grubunda 8 erkek ve 8 kadın (16 kişi), kontrol grubunda da 8 erkek ve 8 kadın (16 kişi) olacak şekilde toplam 16 erkek ve 16 kadından (32 kişi) oluşmaktadır. Deney ve kontrol grubunda yer alan çiftlerin tümü ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahiptir. Ayrıca deney grubundaki çiftlerin biri ağır düzeyde engelli olmak üzere 5'inin iki çocuğu, 3'ünün 1 çocuğu bulunmaktadır. Kontrol grubundaki çiftlerin ise 6'sının iki çocuğu, 2'sinin 1 çocuğu bulunmaktadır. Çalışma grubundaki bireylere ait sosyo-demografik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubundaki Çiftlerin Sosyo-demografik Özellikleri

Değişkenler	Deney Grubu	Kontrol Grubu	Çalışma Grubu
Cinsiyet	8 Erkek 8 Kadın	8 Erkek 8 Kadın	16 Erkek 16 Kadın
Yaş Ortalaması	42.12 Yıl	44.35 Yıl	43.23 Yıl
Evlilik Yılı Ort.	13.35 Yıl	14 Yıl	13.67 Yıl
Eğitim Durumu	Lise: 6 Kişi Üniv.:10 Kişi	Lise: 9 Kişi Üniv.: 7 Kişi	Lise: 15 Kişi Üniv.: 17 Kişi
Çocuk Sayısı	5 Çift: 2 Çocuklu 3 Çift: Tek Çocuklu	6 Çift:2 Çocuklu 2 Çift: Tek Çocuklu	11Çift: 2 Çocuk 5 Çift: Tek Çocuklu

Veri Toplama Araçları

Çiftler Uyum Ölçeği (ÇUÖ): Spainer (1976) tarafından evli veya birlikte yaşayan çiftlerin algıladığı şekliyle ilişkilerinin niteliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Özkan (1995) tarafından yapılmıştır. Ölçek 32 maddeden oluşmaktadır. Evet-hayır soruları ve likert

tipinden oluşan ölçeğin fikir birliği, çift tatmini, çift birlikteliği ve duygulanım ifadesi olmak üzere toplam dört alt ölçeği bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan 151'dir. Türk örnekleme gerçekleştirildikleri çalışmalarında Fışiloğlu ve Demir (2000) ölçeğin iç tutarlılık katsayısını .90, yarıya bölme güvenilirlik katsayısını ise .85 olarak belirlemişlerdir. Paralel test yöntemi ile elde edilen geçerlilik katsayısı ise .82'dir. Ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği, evlilik uyumunun iyi olduğunu işaret etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin toplam puanı kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Çalışma kapsamındaki çiftlerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Form, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, evlilik yılı ve çocuk sayısını içeren 5 maddeden oluşmaktadır.

Süreç

Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı'na ilişkin literatür taraması yapılarak başlanan deneysel uygulamanın hazırlığına, yurt dışı ve yurt içinde gerçekleştirilen çalışmalar gözden geçirilerek devam edilmiştir. 90'ar dakikalık on oturumdan oluşan program eşler arasındaki hatalı yapılanmaları ortadan kaldırarak işlevsel aile sisteminin oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temel alınarak hazırlanmıştır. Hazırlanan evlilik programı temel olarak aile sistemine katılmayı, ailenin yapısal haritasını çıkarmayı, etkileşime odaklanarak bunları değiştirmeyi, işlevsel olmayan sınırları yeniden çizmeyi, aile içindeki dengeleri değiştirmeyi ve kısır varsayımları sorgulamayı kapsamaktadır.

Belirlenen hedefler doğrultusunda hazırlanan oturumlar, ilk oturumun sonrasındaki haftalarda üyelere bir haftalarının nasıl geçtiğinin sorulması, bir önceki haftanın özetinin yapılması, verilen ödevlerin değerlendirilmesi, oturumun hedefinin uygulanması, oturumun sonunda özetin yapılması, yeni ödevlerin verilmesi ve gerekli geribildirimlerin alınması şeklinde sürdürülmüştür. Programın içeriği aşağıda özetlenmiştir:

Birinci oturumun temel amacı çiftle tanışarak ilk oturumdan başlayarak içten ve samimi iletişim desteğiyle gerekli güveni oluşturmaya çalışmaktır. Bu nedenle oluşturulan katılım etkinlikleriyle bu güvenin desteklemesine odaklanılmıştır. Çiftin programdan beklentileri belirlenerek, uygulanacak olan programla ilgili gerekli bilgiler verilmiştir. Çiftin evliliğindeki temel problemleri belirlenmiş ve ortak bir amaç oluşturulmuştur. Bir sonraki oturuma

kadar verilen ödevleri uygulamaları için üyeler desteklenmiştir. İkinci ve üçüncü oturumlarda engelli çocuğa sahip olma noktasında eşlerin yaşadıkları güçlükleri belirlenmiş, duygu, düşünce ve davranışlara odaklanılmıştır. Eşlerin yaşadıkları güçlükleri somutlaştırmak ve birbirlerini daha net görebilmelerini sağlamak amacıyla canlandırma tekniklerinden yararlanılmıştır. Her bir oturum ev ödeviyle sonlandırılmıştır. Dördüncü oturumda aile haritası çıkarılmış, ailedeki alt sistemler, sınırlar ve ittifaklar belirlenmiştir. Beşinci ve yedinci oturumlar arasında işlevsel olmayan sınırları yeniden çizme, aile içi koalisyon ve ittifakları belirleme üzerine çalışılmıştır. Karı koca alt sisteminde belirgin sınırları yaratmak, eş uyumunu güçlendirmek amacıyla sağlıklı iletişim kalıpları üzerinde çalışılmıştır. Aile içindeki dengeleri yeniden yapılandırmak için canlandırma tekniğinden yararlanılmış ve farkındalığı güçlendirmek için ev ödevleri verilmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu oturumlarda çiftin işbirliği ve uyumu ile evlilik sürecinde karşılaştıkları problemlerinin çözülebileceğine ilişkin algı ve beceri kazanmaları desteklenmiştir. Aile sisteminde yer alan kısır varsayımlar sorgulanarak yerlerine alt sistemler arasındaki uyumu destekleyen becerilerin kazanılmasına odaklanılmıştır. Son oturumda ise çiftin süreçten kazanımlarına, ilk oturumda belirledikleri amaçlarına ne kadar ulaştıklarına ve sonlandırmaya ilişkin duygu ve düşüncelerine değinilmiştir.

İşlem

Çalışmaya katılacak çiftleri belirlemek amacıyla Kocaeli ilinde ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu nedeniyle bir özel rehabilitasyon merkezine gelen evli çiftlere ulaşılmıştır. Merkeze gelen tüm çiftlere programın içeriği, amacı ve süreçle ilgili bilgiler verilmesinin ardından, programa katılmak isteyen gönüllü çiftlerle tanışma ve içeriğin ayrıntılı paylaşımını içeren bir ön görüşme gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen ön görüşmede gönüllü çiftlere Çiftler Uyum Ölçeği ve araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Eşlerden alınan bilgiler ışığında programa devamlarını engelleyecek şiddet, madde bağımlılığı vb. gibi özel bir durumlarının olmadığı görülmüştür. Gerçekleştirilecek çalışmaya düzenli devam konusunda sıkıntı yaşayabilecek olan ve programın amaçlarıyla kendi beklentileri örtüşmeyen çiftler çalışma kapsamına alınmamıştır. Deney grubunda 8 evli çift ve kontrol grubunda 8 evli çift olacak şekilde çalışma grubu belirlenmiştir. Katılım Sözleşmesinin imzalatıldığı deney grubundaki her bir çift ile ayrı ayrı gerçekleştirilen uygulamaların her biri 90 dakika sürmüş ve on oturumda tamamlanmıştır. Deney grubunda yer alan çiftlerin uygulamaları özel bir rehabilitasyon merkezinde gerçekleştirilmiş, kontrol grubundaki çiftlere ise herhangi bir

uygulama gerçekleştirilmemiştir. Deney ve kontrol grubuna son test uygulanmasının ardından bir ay sonra izleme testi gerçekleştirilmiştir.

İstatistiksel değerlendirme

Verilerin analizinde ilişkili ve ilişkisiz örneklem t-Testi analizi yapılmıştır. İlişkili örneklem t-Testi uygulamasında ise öntest ve sontest puanları arasında farkın etki büyüklüğüne bakılmıştır. Veriler SPSS 18.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Deney ve kontrol grubu çiftlerinin ön test, son test ve izleme testi başarı puanlarına ilişkin betimsel analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Deney ve Kontrol Grubu Betimsel Analiz Sonuçları

Gruplar	Ölçümler	X	s
Deney Grubu	Ön test	5.62	0.74
	Son test	09.67	4.23
	İzleme testi	07.12	3.24
Kontrol Grubu	Ön test	5.82	0.16
	Son test	5.21	3.73
	İzleme testi	3.14	1.58

Deney ve kontrol grubunda yer alan çiftlerin Çiftler Uyum Ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde, deney grubunda yer alan çiftlerin son test puan ortalamalarının ($\chi=109.67$) öntest puan ortalamalarından ($X=85.62$) yüksek olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda öntest ve sontest puan ortalamaları neredeyse birbiriyle aynı iken izleme testinde deney grubu puan ortalaması öntest puan ortalamasına göre daha yüksek çıkmıştır ($X=107.12$).

Deney ve kontrol grubu çiftlerinin ön test başarı puanlarına ilişkin bağımsız gruplar için t-testi analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Deney ve Kontrol Grubu Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Bulgular

Tablo 2: Deney ve Kontrol Grubu Ön Test ve Sontest Başarı Puanlarına İlişkin t-Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	Ölçümler	N	$\bar{\chi}$	Ss	t	p
Deney Grubu	Öntest Ölçümü	16	85.62	20.74	10.91	.000
	Sontest Ölçümü	16	109.67	14.23		
Kontrol Grubu	Öntest Ölçümü	16	105.82	10.16	0.60	.538
	Sontest Ölçümü	16	105.21	13.73		

Tablo 2’de deney grubunun ön test ($X=85.62$; $Ss=20.74$) ve sontest ($X=109.67$; $Ss=14.23$) ortaları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($t=10.91$; $p<.05$). Kontrol grubuna gerçekleştirilen ön test ve son test ölçümlerinde anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ($t=0.60$; $p>.05$). Bir başka ifade ile deney grubunda kullanılan çift danışma programının ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumunu arttırmada etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca deney grubunda öntest ve sontest puanları arasında ortaya çıkan farkın etki büyüklüğü Cohen d değeri ile hesaplanmıştır. Elde edilen etki büyüklüğünün ($d=2.37$) büyük etki büyüklüğüne sahip olduğu söylenebilir.

Deney ve Kontrol Grupları Arasındaki Fark Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Tablo 3: Deney ve Kontrol Gruplarındaki Çiftlerin Fark Ortalamaları

Ölçümler	N	$\bar{\chi}$	Ss	t	p
Deney Grubu	16	22.93	7.86	9.62	.000
Kontrol Grubu	16	.82	4.32		

Tablo 3’te görüldüğü gibi deney grubundaki çiftlerin ön test ve son test puan farkı ortalamaları ($X=22.93$; 7.86) ile kontrol grubundaki çiftlerin ön test ve son test puan farkı ortalamaları ($X= -.82$; 4.32) arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($t=9.62$; $p<.001$). Deney grubunda ön test ve son test puan farkları arasındaki artışa karşın kontrol grubunda artış olmamasına dayanarak geliştirilen Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli evlilik programının ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip evli çiftlerin evlilik uyumlarını arttırdığı ifade edilebilir.

Deney Grubunun Sontest ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Bulgular

Tablo 4: Deney Grubunun Sontest ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin t-Testi Analiz Sonuçları

Ölçümler	N	$\bar{x}$	Ss	t	p
Sontest Ölçümü	16	109.67	14.23	1.725	.090
İzleme Testi Ölçümü	16	107.12	13.24		

Tablo 4'te görüldüğü gibi, deney grubunda yer alan çiftlerin ölçek toplam puanlarının son test ve izleme testi ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($t=1.725$; $p>.05$). Bu sonuca dayanarak eşlere uygulanan programın eşlerin evlilik uyumlarının devamında etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Deneysel desenin kullanıldığı bu çalışmada ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip anne babalara Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı temelli çift danışma programı uygulanmıştır. Çalışmanın verileri eşitlenmemiş kontrol gruplu model kullanılarak elde edilmiştir. Deney grubunda yer alan çiftlere YASY temelli evlilik danışma programı uygulanırken, kontrol grubundaki çiftlere herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir.

Araştırmanın sonuçları YASY temelli çift danışma programının, ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumunu artırdığını göstermektedir. Kontrol grubunda yer alan çiftlerin evlilik uyumlarında anlamlı bir değişimin olmaması ve deney grubuna uygulanan izleme testinde uygulanan programın etkililiğinin devam etmesi çalışmanın bulgusunu destekler niteliktedir. Elde edilen bu sonuç çiftler üzerinde Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımının etkilerinin incelendiği deneysel çalışmalarla paralellik göstermektedir (Barkley, Guevremont, Anastopoulos ve Fletcher, 1992; Mann, Borduin, Henggler ve Blaske, 1990; Szapocznik ve diğ., 1989).

Çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmak için gerçekleştirilen evlilik danışma programlarının etkililiği üzerine yapılan deneysel çalışmaların sonuçlarına benzer şekilde bu çalışmada da çiftlerin evlilik uyumlarının arttığı ve etkinin izleme testinde de devam ettiği gözlenmiştir (Baygül, 2015; Kahraman, 2011; Sardoğan ve Karahan, 2005).

Bu araştırmada zihinsel engelli çocuğa sahip çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmak amacıyla kullanılan evlilik danışma programı, Yapısal Aile Danışmanlığı Kuramı temelinde geliştirilmiştir. Deney grubunda yer alan çiftlerle yürütülen oturumlarda Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımının etkililiği kanıtlanmış yöntemlerinin kullanılmasının çiftlerin evlilik uyumlarını arttırmada katkısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çiftlerle yürütülen oturumlarda aile sistemini netleştirmek, alt sistemler arasındaki sınırları görebilmek için kullanılan aile haritası ve canlandırma tekniklerinin, eşlerin birbirlerini anlamalarında ve ortak amaç doğrultusunda ilerlemelerinde etkili olduğu söylenebilir. İkinci oturumdan sonraki oturumlarda canlandırma, ev ödevi verme, yeniden çerçeveleme, rol değişimi gibi tekniklerden yararlanılmıştır. Bu tekniklerin çiftlerin problemlerini netleştirmelerinde ve amaçlarına yönelik ortak adım atmalarında etkili olduğu gözlenmiştir. Bu tekniklerin, zihinsel engelli çocuğa sahip olan çiftlerin sorunlarının nereden kaynaklandığını anlamalarına, birbirlerinin ihtiyaç ve isteklerini fark etmelerine, zihinsel engelli çocuklarıyla ilgili konularda ortak karar alarak birbirlerine destek olmalarına katkı sağladığı söylenebilir.

Evlilik uyumu ile ilgili literatür incelendiğinde karı koca alt sistemindeki etkileşimler, ilişki ve rollerde uzlaşabilme, sağlıklı iletişim becerileri kullanma, net ve açık sınırlara sahip olma gibi faktörlerin evlilik uyumunda etkili olduğu görülmektedir (Kalkan ve Ersanlı, 2009; Segrin, Hanzal ve Domschke, 2009; Şener ve Terzioğlu, 2008). Bu çalışmada da bu becerileri güçlendirmeye yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Bu kapsamda çiftler arasındaki ilişkide birbirini anlama, sağlıklı iletişim kurabilme, problemlerine yapıcı çözümler üretebilme ve dolayısıyla zihinsel engelli çocuklarıyla ilgili konularda da bu becerileri kullanabilme konusunda farkındalık kazandıkları ifade edilebilir.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında çiftlerin ön test puanlarının kontrol grubuna göre daha düşük olması söylenebilir. Ayrıca araştırmanın diğer sınırlılıkları çiftlerin evlilik uyum düzeylerinin Çiftler Uyum Ölçeğinin ölçtüğü niteliklerle sınırlı olması, çocukların çalışma kapsamına alınmaması ve engel grubunun ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerle sınırlı olması şeklinde sıralanabilir.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalara yönelik olarak, farklı engel grubundaki çocuklara sahip ebeveynlerle benzer çalışmalar yürütülebilir ve engelli çocuğa sahip ebeveynlerle gerçekleştirilecek grup danışmanlığı uygulamaları geliştirilebilir. Farklı evlilik danışmanlığı yaklaşımları kullanılarak

geliştirilecek programlarla evlilik uyumunda farklı yaklaşımların etkililiği ölçülebilir.

KAYNAKLAR

- ABBAS, Jaffar, Ageel, Muhammad, Abbas, Jaffar, Shaher, B., Jaffar, A...Zhang, W. (2019), "The Moderating Role of Social Support For Marital Adjustment, Depression, Anxiety, and Stress: Evidence From Pakistani Working and Nonworking Women", *Journal of Affective Disorder*, vol. 244, no.1, pp. 231-238. doi: 10.1016/j.jad.2018.07.071.
- APONTE, Harry ve Van Deusen, John M. (1981), *Structural Family Therapy. In Handbook of Family Therapy*, Bristol, Brunner/Mazel.
- AVŞAROĞLU, Selahattin ve Güleş, Esen (2019), "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Anne Babaların Yaşam Doyumlarının Öz-anlayış ve Merhamet Düzeyleri Açısından İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.27, Sy.1, ss. 365-376. doi: 10.24106/kefdergi.2960.
- BARKLEY, Russell A., Guevremont, David C., Anastopoulos, A. D. ve Fletcher, K. E. (1992), "A Comparison of Three Family Therapy Programs for Treating Family Conflicts in Adolescents with Attention Deficit Hyperactivity Disorder", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 60, no. 3, pp. 450-462. doi: 10.1037/0022-006X.60.3.450.
- BAYGÜL, Şenol (2015), Çözüm Odaklı Kısa Süreli Aile Danışmanlığı Kuramına Dayalı Olarak Geliştirilen Evlilik Danışmanlığı Programının Çiftlerin Evlilik Uyumlarını Arttırmadaki Etkisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- BECERRA, Michael D. ve Michael-Makri, Stella (2012), "Applying Structural Family Therapy with a Mexican-American Family with Children with Disabilities: A Case Study of a Single-Parent Mother", *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, vol. 43, no. 2, pp. 17-24. doi: 10.1891/0047-2220.43.2.17.
- BITTER, James Robert (2014), *Theory and Practice of Family Therapy and Counseling*, 2nd Edition, Belmont, CA: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- BRANDAO, Tania, Pedro, Juliana, Nunes, Nuno, Martins, Mariana ve Costa, Emilia Maria (2017), "Marital Adjustment in the Context of Female Breast Cancer: A Systematic Review", *Psychooncology*, vol. 26, no.12, pp. 2019-2029. doi: 10.1002/pon.4432.

- BRODY, Gene H., Stoneman, Zolinda ve McCoy, J. Kelly (1994), "Forecasting Sibling Relationships in Early Adolescence From Child Temperaments and Family Process in Middle Childhood", *Child Development*, vol. 65, no.3, pp. 771-784. doi: 10.1111/j.1467-8624.1994.tb00782.x.
- CAMPBELL, Thomas L. (2003), "The Effectiveness of Family Interventions for Physical Disorders", *Journal of Marital and Family Therapy*, vol. 29, no. 2, pp. 263-281. doi: 10.1111/j.1752-0606.2003.tb01204.x.
- CİN, Ayşe ve Kılıç, Mustafa (2017), "Özrümlü Çocuğu olan Anne Babaların Kaygı Düzeylerini Azaltmaya Yönelik Bir Grup Rehberliği Uygulaması, *Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları 2*, Erkan, Serdar ve Kaya, Alim (Edt.), Ankara, Pegem Akademi.
- COŞKUN, Yemliha. ve Akkaş, Günbey (2009), "Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sy.1, ss. 213-227.
- DANGEL, Richard ve Polster, Richard (1984), *Parent Training: Foundations of Research and Practice*, New York, Guilford Press.
- DURAN, Songül ve Barlas, Gül (2014), "Zihinsel Engelli Bireylerin Ebeveynlerinin Öznel İyi Oluş, Öz Duyarlık Ve Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi", *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.7, Sy. 3, ss. 69-79.
- DÜZGÜN, Gökçen (2009), "Evli Kişilerde Depresyon, İlişkiye İlişkin İnanç, Kendini Ayarlama Düzeyinin Evlilik Uyumunu İle İlişkisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ERDOĞAN TAYCAN, Serap. ve Çepik Kuruoğlu, Aslı (2014), "Evlilik Uyumunu İle Bağlanma Stilleri Mizaç ve Karakter Özellikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C. 25, Sy.1, ss. 9-18.
- GÜLSÜN, Murat, Ak, Mehmet ve Bozkurt, Ali (2009), "Psikiyatrik Açından Evlilik ve Cinsellik", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C. 1, Sy. 1, ss. 68-79.
- FİŞİLOĞLU, Hürol ve Demir, Ayhan (2000), "Applicability of the Dyadic Adjustment Scale for Measurement Scale for Measurement of Marital Quality with Turkish Couples", *European Journal of Psychological Assessment*, vol.16, no. 3, pp. 214-218. doi: 10.1027//1015-5759.16.3.214.
- FİDANOĞLU, Oya (2007), "Evlilik Uyumunu İle Eşlerin Somatizasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki Ve Diğer Sosyodemografik Değişkenler Açısından

Karşılaştırılması, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halksağlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- FIGLEY, Charles R. ve Nelson, Thorana S. (1990), “Basic Family Therapy Skills: Structural Family Therapy”, *Journal of Marital and Family Therapy*, vol. 16, no. 3, pp. 225-239. doi: 10.1111/j.1752-0606.1990.tb00845.x.
- GEHART, Diane (2016), *Theory and Treatment Planning in Family Therapy: A Competency-Based Approach*, 1st Edition, Boston, Cengage Learning.
- GLADDING, Samuel T. (2011), *Aile Terapisi: Tarihi, Kuram ve Uygulamaları*, Çev. Keklik, İbrahim ve Yıldırım, İbrahim, Ankara, Atalay Matbaacılık.
- GOLDENBERG, Herbert ve Goldenberg, Irene (2012), *Family Therapy: An Overview*, 8th Edition, USA, Brooks/Cole Pub.
- GÖRDELES Beşer, Nalan ve İnci, Figen (2014), “Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelere Verilen Grup Danışmanlığının Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, *Psikiyatri Hemşireliği*, C.5, Sy.2, ss. 85-91. doi: 10.5505/phd.2014.94830.
- HANSON, Marci J. ve Hanline, Mary Frances (1994), “Parenting a Child With a Disabilities: A Longitudinal Study of Parental Stress and Adaptation”, *Journal of Early Intervention*, vol. 14, no. 3, pp. 234-248. doi: 10.1177/105381519001400305.
- HAZELRIGG, Mark D., Cooper, Harris M. ve Borduin, Charles M. (1987), “Evaluating the Effectiveness of Family Therapies: An İntegrative Review and Analysis”, *Psychological Bulletin*, vol. 101, no. 3, pp. 428-442. doi: 10.1037/0033-2909.101.3.428.
- HERSHKOWITZ, Michal, Dekel, Rachel, Fridkin, Shimon ve Freedman, Sara (2017), “Posttraumatic Stress Disorder, Parenting, and Marital Adjustment Among a Civilian Population”, *Frontiers in Psychology*, vol. 8, no. 4, pp. 1-6. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01655.
- KALKAN, Melek (2002). Evlilik İlişisini Geliştirme Programının, Evlilerin Evlilik Uyum Düzeyine Etkisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun.
- KALKAN, Melek ve Ersanlı, Ercumend (2009), “The Effects of the Cognitive-Behavioral Marriage Enrichment Program on the Dysfimctional Attitudes of Couples”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 36, ss. 129-135.
- KALKAN, Melek ve Yılmaz, Tuğba (2010), “Evlilik Öncesi İlişkileri Geliştirme Programının Çiftlerin İlişki Doyumuna Etkisi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, C. 10, Sy. 3, ss. 1893-1920.

- KAZAK, Anne E. (1987), "Families with disabled children: stres and social networks in three samples", *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 15, no. 1, pp. 137-146.
- KÖKSAL, Güler (2011), Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- LEE, Young (2011), Structural Family Therapy. *Marriage and Family Therapy. A Practice-Oriented Approach*, L. Medcalf (Ed.), New York, Springer Publishing Company.
- MACKINNON, Carol E. (1989), "An Observational Investigation of Sibling Interactions in Married and Divorced Families", *Developmental Psychology*, vol. 25, no.1, pp. 36-44. doi: 10.1037/0012-1649.25.1.36.
- MANN, Barton J., Borduin, Charles M., Henggeler, Scott W., Blaske, David M. (1990), "An Investigation of Systematic Conceptualizations of Parent-Child Coalitions and Symptom Change", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 58, no. 3, pp. 336-344.
- MARLEY, James A. (2004), *Family Involvement in Treating Schizophrenia: Models Essential Skills, and Process*, 1st Edition, New York, Routledge.
- MINUCHIN, Salvador (1974), *Families and Family Therapy*. Cambridge, Harvard University Press.
- MINUCHIN, Salvador (1981), Constructing a Therapeutic Reality. *Annual Review of Family Therapy*, G. Brenson ve H. White (Ed), pp. 129-147, New York, Human Sciences Press.
- MINUCHIN, Salvador ve Fishman, H. Charles (1981), *Family Therapy Techniques*, 1st Edition, Cambridge, Harvard University Press.
- NICHOLS, P. Michael ve Schwartz, C. Richard (1997), *The Essentials of Family Therapy*, 2nd Edition, USA, Pearson/Allyn Bacon.
- OLKIN, Rhoda (1999), *What Psychotherapists Should Know About Disability*, New York, The Guilford Press.
- ÖZKAN, Tolga (1995), Effects of Spousal Abuse on The Psychological Well-Being of His Partner and Evolution of Marital Satisfaction and Adjustment, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- RASHEED, Matthews, Rasheed, Mikal N. ve Maley, James A. (2011), *Family Therapy. Models and Techniques*, USA, Sage Pub.

- ROBLES, Theodore F., Slatcher Richard B., Trombello, Joseph M. ve McGinn Meghan M. (2014), “Marital Quality and Health: A Meta-Analytic Review”, *Psychological Bulletin*, vol. 140, no.1, pp. 140-187. doi: 10.1037/a0031859.
- SARI, Hatice Yıldırım, Baser, Günsel ve Turan, Janet Molzan (2006), “Experiences of Mothers of Children with Down Syndrome”, *Paediatric Nursing*, vol. 18, no.4, pp. 29-32.
- SARISOY, Murat (2000), Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Evlilik Uyumları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SHARF, Richard S. (2010). *Theories of Psychotherapy and Counseling: Concepts and Cases*, USA, Brooks/Cole.
- SZAPOCZNIK, Jose, Murray, Edward, Scopetta, Mercedes, Hervis, Olga, Rio, Arturo...Posada, Vivian (1989), “Structural Family Versus Psychodynamic Child Therapy for Problematic Hispanic Boys”, *Journal of Consulting Clinical Psychology*, vol. 57, no. 5, pp. 571-578.
- SCHEIDLER, Jo Anna (2008), Effects of Perceived Stress and Perceived Social Support on Marital Satisfaction in Doctoral Students, Walden University Doctoral Dissertation, Washington.
- SCHWARTZ, Richard C. ve Nichols, Michael P. (2004). *Family Therapy: Concepts and Methods, 10th Edition*, Pearson Allyn and Bacon.
- SIMON, George M. (2015). Structural Couple Therapy, *Clinical Handbook of Couple Therapy*, Gurman, Alan S., Lebow, Jay L. ve Snyder, Douglas K. (Eds.), Fifth Edition, New York, The Guilford Press.
- NAZLI, Serap (2016), *Aile Danışmanlığı*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- NURİ, Cahit (2019), Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Ailelerine Sunulan Destek Eğitim Programının Ailenin Güçlendirilmesine Etkisi, Yakındoğu Üniversitesi Özel Eğitim Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Lefkoşa.
- SARDOĞAN, Mehmet E. ve Karahan, Tefik F. (2005), “Evli Bireylere Yönelik Bir İnsan İlişkileri Beceri Eğitimi Programı'nın Evli Bireylerin Evlilik Uyum Düzeylerine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.38, Sy. 2, ss. 89-102. doi: 10.1501/Egifak_000000117
- SPAINER, Graham B. (1976), “Measuring Dyadic Adjustment: New Scales for Assessing the Quality of Marriage and Similar Dyads”, *Journal of Marriage and Family*, vol. 38, no. 1, pp. 15-28. doi: 10.2307/350547.

- ŞENER, Arzu ve Terzioğlu, Günsel (2008), “Bazı Sosyo-Ekonomik ve Demografik Değişkenler ile İletişimin Eşler Arası Uyuma Etkisinin Araştırılması”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C. 13, Sy. 13, ss. 7-20.
- ŞENTÜRK, Sera (2013), Evli Bireylerde Evlilik Uyumu İle İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TOROS, Fevziye (2002), “Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon, Evlilik Uyumunun ve Çocuğu Algılama Şeklinin Değerlendirilmesi”, *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, C. 3, Sy. 2, ss. 45-52.
- YILDIZ, Mehmet Ali ve Baytemir, Kemal (2016), “Evli Bireylerde Evlilik Doyumu ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracılığı”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 17, Sy. 1, ss. 67-80. doi: 10.17679/iuefd.17181627.
- WALKER, Jan Gordon, Manion, Ian G., Cloutier, Paula F. ve Johnson, Susan M. (1992), “Measuring Marital Distress in Couples With Chronically Ill Children: The Dyadic Adjustment Scale”, *Journal of Pediatric Psychology*, vol. 17, no.3, pp. 345-357. doi: 10.1093/jpepsy/17.3.345.
- WETCHLER, L. Joseph (2003), Structural Family Therapy. *An Introduction to Marriage and Family Therapy*. Lorna L. Hecker ve L. Joseph. Wetchler (Ed.), 2nd Edition, pp. 63-94. New York: The Haworth Clinical Practice Press.
- WHITE, James, Klein, David ve Martin, Todd F. (2015), *Family Theories*. Thousand Oaks, CA, Sage Publications.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Zahide GENÇTÜRK¹, Gülsüm KORKUT²

Geliş: 25.10.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.638308

Öz

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumunu ölçmek ve değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında 277 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Katılımcılara sosyo-demografik bilgilerinin ölçüldüğü veri formu ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından (2009) “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?” adlı çalışma için geliştirilen Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği 43 maddeden ve altı boyuttan (eğitim ortamları, kişilerarası ilişkiler, çalışma yaşamı, aile yaşamı, kişisel özellikler, yetkinlik bağımsız yaşam) oluşmaktadır. Araştırmanın sonucunda engelli bireylere yönelik üniversite öğrencilerinin olumlu tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmış olup, bu tutum sınıf, ailenin gelir düzeyi, engelli arkadaşı olma durumu, toplumda engelli bireylere yönelik önyargı olduğunu düşünme durumlarına göre farklılaşmamaktadır. Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları diğer bazı değişkenlere göre farklılaşmaktadır. Çalışma kapsamında engelli bireylere yönelik tutumların geliştirilmesi için toplumsal yaşamın her alanında koordineli çalışmaların yapılması, toplumda yaşayan bütün yaş aralıklarındaki bireylere empati yeteneğinin kazandırılması için programların yürütülmesi,

¹ Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Atabey Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, zahidegencturk@isparta.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2209-4357>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, gkorkut@mehmetakif.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5256-3890>.

fırsat eşitliğinin sağlanması için engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılık içeren hukuki altyapının ve denetimin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Üniversite Öğrencileri, Engelli Bireylere Yönelik Tutum.

EXAMINATION OF ATTITUDES OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS PERSON WITH DISABILITIES

Abstract

This research was carried out in order to measure and evaluate the attitudes of university students toward persons with disabilities. The population of the study consists of 277 university students. Participants performed data form, which socio-demographic data was measured with, and Attitudes Scale toward Persons with Disabilities developed for the research titled “How society perceives persons with disabilities” by Administration for Disabled People (2009). Attitudes Scale toward Persons with Disabilities consists of 43 questions and six factors which are education environment, interpersonal relations, working life, family life, personal characteristics, Competency-independent living. As a result of the research, it was concluded that university students have positive attitudes toward persons with disabilities and these attitudes can be changeable according to its grade, level of income, being friend with disabilities, thought of prejudice toward the disabled in society. University students’ attitudes toward persons with disabilities differentiate according to some variables. It is recommended that in order to improve attitudes toward persons with disabilities within the scope of the study, coordinated studies should be done in all areas of communal living, programs should be performed to gain ability for empathy toward persons with disabilities who are in all age ranges living in society, and legal infrastructure supervision containing positive discrimination toward persons with disabilities should be done in order to provide equal opportunities.

Keywords: Disabled, University Students, Attitudes towards Persons with Disabilities.

Giriş

Engellilik; bireyin sağlık durumu ile kişisel ve çevresel faktörleri arasındaki etkileşimin negatif yönlerini ön plana çıkaran, toplumsal katılımı kısıtlayan ve aktiviteleri sınırlayan bir olgudur (WHO, 2014: 3). Bir başka

tanımlamaya göre ise engellilik kavramı, yeteneklerin kısıtlı ya da noksan olmasını ifade etmektedir. Hastalık ve engellilik hali birbirine yakın iki kavramdır. Hastalık halinin iyileşme ya da ölümle sonuçlanan geçici bir durum, engellilik halinin ise kronik bir durum olması yönüyle bu iki kavram birbirinden ayrılmaktadır (Whyte ve Ingstad, 1995: 3).

Engelli bireyler genellikle tarihsel süreç içinde toplumda ötekileştirilen dezavantajlı gruplar arasında yer almıştır. Toplumun olumsuz tutum ve davranışları engelli bireylerin yaşamlarını daha da güç durumda bırakarak toplumun dışına itilmelerine neden olmuştur (Buz ve Karabulut, 2015: 27). Bilhassa Sanayi Devrimi engelli bireylerin yeni zorluklarla karşılaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu bu dönemde engelli-yoksul bireyler kategorileştirilerek olumsuz şartlarda yaşamaya zorlanmış ve sayıları gittikçe artmıştır. Sanayi Devrimi'nden itibaren üretimin fabrikalarda gerçekleştirilmesi ile birlikte emeğin ücreti yükselmiş olup, engellilerin üretime katkı sağlayabilecek olmalarına karşın engellerinden dolayı işgücü piyasasından da dışlanmışlardır (Özgökçeler, 2012: 268). 1970'li yıllarda gündeme gelmeye başlayan engelli hakları günümüzde sosyal dışlanma ile birlikte ele alınmakta olup, engelli bireylerin toplumsal katılımının sağlanmasına yönelik çeşitli politikalar hayata geçirilmektedir (Çaha, 2016: 124).

Engellilik, engelli birey ve aile çevresi olmak üzere bir bütün olarak ele alındığında nüfusun önemli bir kısmını doğrudan ilgilendirmektedir. Başka bir deyişle engellilik toplumun tamamını etkileyen bir sorun olabilmektedir (Ünal ve Yıldız, 2017: 344). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2014 yılındaki raporunda, dünyada bir milyardan fazla engelli bireyin olduğu ve bu rakamın dünya nüfusunun yaklaşık %15'ni oluşturduğu görülmektedir. Dünya ölçeğinde nüfusun yaşlanması ve kronik hastalıkların artmasına bağlı olarak engellilik daha da yaygınlaşmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde engellilik oranları yüksek gelirli ülkelerle kıyaslandığında daha yüksektir. Aynı zamanda engellilik kadınları, yaşlı bireyleri ve yoksul bireyleri daha fazla etkilemektedir (WHO, 2014: 1). Ülkemizde ise engellilik oranı 2002 yılı istatistiki verilerine göre %12,3'tür (TÜİK, 2020).

Bireye atfedilen ve onun bir psikolojik objeye yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturma eğilimi 'tutum' olarak ifade edilmektedir (Çöllü ve Öztürk, 2006: 377). Tutumlar günlük yaşantımızda büyük ölçüde eylemlerimizi ortaya koymadan önceki niyetlerimizi ifade etme yönünden güçlü bir etkiye sahiptir (Eroğlu, 2013: 128). Aynı durumlar karşısında farklılaşabilen söz konusu bu tutumlar engelli bireylere yönelik

olarak da şekillenebilmektedir. Engelli bireylere yönelik tutumların olumsuz olması durumunda, engelli bireylerin yaşama ilişkin hedeflerine erişmelerinde ve rollerini gerçekleştirmelerinde ciddi bir engel oluşturmaktadır (Antonak ve Livneh, 2000: 211). Aynı zamanda yetersizliği olan engelli bireylere yönelik tutumlar, engelli bireylerin bütün ekonomik ve toplumsal yaşamlarını etkileyebilmektedir (Şenel, 1996: 69).

Sosyal hayatta tutumlar duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan duygusal unsur; bir tutumun duygusal kısmını, bilişsel unsur; fikirler, inançlar ve görüşleri ifade eder. Davranışsal unsur ise; bir bireyin herhangi bir konuyla etkileşimde bulunmaya yönelik istekliliğini ve bunu gerçekleştirme tarzını tanımlamaktadır. Engelli bireylere yönelik tutumun belirlenmesinde tutumların söz konusu bu üç bileşenin iyi anlaşılması önemlidir. Bununla birlikte tutumlar ve davranışlar arasındaki ilişkinin oldukça karmaşık olduğu ve tutumların sadece davranışların küçük bir parçasını açıkladığı da göz ardı edilmemelidir (Maurya ve Parasar, 2017: 138-139).

Engellilik sadece fiziksel ve ruhsal yönüyle ele alınmayıp, aynı zamanda sosyal yönüyle de değerlendirilmelidir. Sosyal bir olgu olarak ele alındığında engelli birey ile engelli olmayan birey arasında, engelli bireyin sahip olduğu bedensel ve ruhsal bazı dezavantajlarının dışında bir farklılığın olmadığı düşüncesinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Fakat toplumda var olan farklılık temelli tutumu oluşturan unsurlar genellikle engelli bireylerin toplumsal yaşamda göz ardı edilmeleri ve engelli bireylere yönelik farkındalık düzeyinin düşük olmasına bağlanmaktadır (Burcu, 2015: 11). Gerek teknolojinin gelişmesi gerekse sağlık ve insan tanımlamalarındaki genişleme ve insan haklarının gündeme gelmesi, engelli bireylerin toplumdaki konumunu yeniden şekillendirmiştir. Engelli bireylerin söz konusu bu toplumsal konuları ülkelerin gelişmişlik düzeyi, uygulanan sosyo-ekonomik politikalar ve engelli bireylere yönelik farkındalık düzeyleri gibi faktörlerden etkilenmektedir (Güven Karahan ve Kuru, 2015: 37).

Engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlar engellilere yönelik fırsat eşitliğinin sağlanmasında büyük bir engel oluşturmaktadır. Tutumların geliştirilmesine yönelik programlar ülkeler ve kuruluşlar tarafından hayata geçirilmektedir. Buna rağmen çoğu engelli birey insan haklarına erişimde hala olumsuz tutumlardan kaynaklanan engellerle karşılaşmaya devam etmektedir (Fisher ve Purcal, 2017: 161). Hak eşitliği ilkesi üzerine inşa edilen insan hakları hukuku, evrensel olup, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin herkes için

geçerlidir. Dolayısıyla bireylerin hak ve özgürlüklerine erişimini zorlaştıran yahut kısıtlayan engellerin olabildiğince kaldırılması zaruridir. Toplumda yaşayan bireyler arasında fırsat eşitliğini ciddi anlamda sekteye uğratan olguların temelinde ise ayrımcılık gelmektedir (Kolat, 2009: 13-14). Bireyin sahip olduğu fiziksel fonksiyonlarındaki bozukluk ile bunların hareket yeteneği üzerinde meydana getirdiği eksiklik ve güçlükler, bireyi içinde yaşadığı toplumdaki diğer bireylerden farklı kılabilmektedir. Her türlü ayrımcılığın temelini oluşturan farklı olmak engelli bireyin toplumdan uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Engelli bireylere yönelik toplumsal yapıda hak temelinde eşitliğin sağlanamaması ise genellikle toplumsal destek düzeyinin düşük olması ile dışlayıcı tutum ve davranışlardan kaynaklanabilmektedir (Yetim, 2014: 5).

Birey ve gruplar arasında kurulacak ilişkilerin temelini tutumlar oluşturmakta olup, engelli bireylere yönelik toplumda gelişen söz konusu bu tutumların değiştirilmesi için genellikle davranışların değiştirilmesi iyi bir yol gibi gözükebilmektedir. Fakat tutumların değiştirilmesinin kolay bir süreç olmadığı, oldukça karmaşık ve zorlu bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Engelli bireylere yönelik tutumların geliştirilmesi için engelli bireylerin hakları, önyargılı ve ötekileştiren yaklaşımlar yerine daha eşitlikçi yaklaşım, engelli bireyin sahip oldukları bilgi, beceri ve yetenekleri gerçeklikten hareket edilerek değerlendirilmelidir (Tasa ve Mamatoğlu, 2018: 13).

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının belirlenmesi ve sosyo-demografik özelliklerin engelli bireylere yönelik tutumları üzerinde etkili olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Alanyazın taramasında engelli bireylere yönelik tutumla ilgili çalışmaların sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla elde edilecek bulguların engelli bireylere yönelik tutumların geliştirilmesi ile ilgili hayata geçirilecek politikalara katkı sağlayabilmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Engellilik insani bir durum olup, hemen hemen herkes yaşamının herhangi bir noktasında geçici veya kalıcı olarak birtakım fiziksel ve ruhsal anlamda yetersizlikler yaşayabilmektedir. Özellikle uzun bir yaşam sürecini deneyimleyen yaşlıların yaşa bağlı olarak çeşitli yetersizliklerle karşılaşmaları daha da muhtemeldir (WHO, 2011: 7). Bu anlamda geleceğimizin teminatı olan gençlerin engellilere yönelik tutumları ileride belirlenecek politika uygulamalarına yön verecek ve toplumsal bütünleşmeyi güçlendirecektir. Bunun için çalışmada üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “üniversite öğrencilerinin engelli

bireylere yönelik tutumları yaş, cinsiyet, sınıf, ailenin geliri, en uzun yaşanılan yer, aile, akraba ve yakın çevrede engelli birey olma durumu ve varsa yakınlık derecesi, engelli arkadaşı olma durumu, engelli bireylerin diğer bireyler gibi aynı okul/sınıfta eğitim görmeleri gerektiği ile toplumda engelli bireylere yönelik ön yargıların olup olmama durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?” sorularına cevap aranmıştır.

1.Gereç ve Yöntem

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarını belirlemek ve sosyo-demografik özelliklerin engelli bireylere yönelik tutum üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koymaktır.

1.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi bünyesindeki Orman Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş ve bütün evrene (400) ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı 20 Mayıs- 24 Mayıs 2019 tarihleri arasında araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler ile gerçekleştirilmiş olup toplam 277 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir.

1.3.Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğrencilerin engelli bireylere yönelik tutumları ve bu tutumların sosyo-demografik özelliklerini ölçmek için araştırmacılar tarafından literatür bilgisi (Çakırer Çalbayram vd., 2018; Ünal ve Yıldız, 2017; Şahin ve Bekir, 2016) dahilinde hazırlanan yaş, cinsiyet, sınıf, aile geliri, yaşanılan en uzun yer, engelli yakını olma durumu gibi 10 sorudan oluşan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarını ölçmek için ise ÖZİDA (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı) tarafından (2009) “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor?” adlı çalışma için geliştirilen “Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği, 43 maddeden ve altı faktörden (eğitim ortamları, kişilerarası ilişkiler, çalışma yaşamı, aile yaşamı, kişisel özellikler, yetkinlik bağımsız yaşam) oluşmaktadır. Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği’nde bazı maddeler olumlu, bazı maddeler ise olumsuz tutum ifadelerinden oluşmaktadır. Ölçekteki maddelerin beşi tutumun duygu, dördü davranış, diğerleri ise düşünce ve inanç boyutunu içeren maddelerdir. Ölçek beşli likert tipi olarak hazırlanmış olup, ölçekte ifadeler “tamamen katılıyorum” (5), “katılıyorum” (4), “kararsızım” (3), “katılmıyorum”

(2) “kesinlikle katılmıyorum” (1) şeklinde puanlanırken, ölçekteki olumsuz maddeler ters çevrilerek puanlanmaktadır.

1.4.Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 22 programı ile %95 güven düzeyinde yapılmıştır. Ölçek puanları normal dağılım göstermiştir ve analizlerde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır. Buna göre “Özürlüye Yönelik Tutum Ölçeği” ve alt boyut puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu parametrik olan test tekniklerinden t ve ANOVA testleri ile analiz edilmiştir.

2.BULGULAR

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	106	38,3%
	Erkek	171	61,7%
Sınıf	1.Sınıf	72	26,0%
	2.Sınıf	58	20,9%
	3.Sınıf	66	23,8%
	4.Sınıf	81	29,2%
Ailenin Gelir Durumu	Geliri Giderden Az	47	17,0%
	Geliri Gidere Eşit	159	57,4%
	Geliri Giderden Fazla	71	25,6%
En Uzun Süre Yaşanılan Yer	İl	148	53,4%
	İlçe	90	32,5%
	Köy/Kasaba	39	14,1%

Tablo 1’de araştırmaya katılan üniversite öğrencileri 18-25 yaş aralığında olup, %61,7’si erkek, %29,2’si 4.sınıf, %57,4’ünün ailesinin geliri giderine eşit, %53,4’ünün en uzun süre yaşadığı yer ildir.

Tablo 2. Engelli Bireylerle İlgili Bulgular

		n	%
Aile, Akraba ya da Yakın Çevrede Engelli Birey Olma Durumu	Evet	88	31,8%
	Hayır	189	68,2%
Engelli Bireyin Olması Durumunda Yakınlık Derecesi	Hala	7	8,0%
	Baba	1	1,1%
	Kuzen	30	34,1%
	Aile dostu	24	27,3%
	Komşu	10	11,4%
	Kardeş	5	5,7%
	Teyze	3	3,4%
	Dayı	3	3,4%
	Anneannem	2	2,3%
	Dede	1	1,1%
Engelli Arkadaşı Olma Durumu	Evet	104	37,5%
	Hayır	173	62,5%
Engelli Bireylerin Diğer Bireyler ile Aynı Okul/Sınıfta Eğitim Görmesi Gerektiğini Düşünme Durumu	Evet	218	78,7%
	Hayır	59	21,3%
Toplumda Engelli Bireylere Yönelik Ön Yargı Olma Durumu	Evet	225	81,2%
	Hayır	52	18,8%

Tablo 2’de öğrencilerin aile, akraba ya da yakın çevresinde engelli birey olanların oranı %31,8; yakınlık derecesi kuzen olanların oranı %34,1; engelli arkadaşı olanların oranı %37,5; engelli bireylerin diğer bireyler ile aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünenlerin oranı %78,7; toplumda engelli bireylere yönelik ön yargı olduğunu düşünenlerin oranı %81,2’dir.

Tablo 3. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler

	n	Minimu m	Maximu m	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach’ s Alpha
Eğitim Ortamı	27	7,00	15,00	13,67	1,81	-1,523	1,963	,504

Kişilerarası İlişkiler	27 7	19,00	42,00	35,25	5,48	-0,787	-0,301	,754
Çalışma Yaşamı	27 7	20,00	45,00	37,30	6,09	-0,646	-0,422	,786
Aile Yaşamı	27 7	3,00	15,00	10,96	2,60	-0,185	-0,438	,564
Kişisel Özellikler	27 7	15,00	35,00	29,30	4,81	-0,818	0,127	,754
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	27 7	23,00	60,00	50,48	7,49	-0,822	0,389	,831
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	27 7	113,00	211,00	176,96	23,79	-0,636	-0,534	,935

Tablo 3'te katılımcıların eğitim ortamı puanları ortalaması $13,67 \pm 1,81$; kişilerarası ilişkiler puanları ortalaması $35,25 \pm 5,48$; çalışma yaşamı puanları ortalaması $37,30 \pm 6,09$; aile yaşamı puanları ortalaması $10,96 \pm 2,60$; kişisel özellikler puanları ortalaması $29,30 \pm 4,81$; yetkinlik-bağımsız yaşam puanları ortalaması $50,48 \pm 7,49$; engelliye yönelik tutum puanları ortalaması $176,96 \pm 23,79$ 'dur. Güvenirlik testine göre eğitim ortamı ve aile yaşamı boyutlarının güvenilirliği düşüktür. Kişilerarası ilişkiler, çalışma yaşamı ve kişisel özellikler boyutlarının güvenilirliği oldukça yüksektir. Yetkinlik-bağımsız yaşam boyutu ve engelliye yönelik tutum ölçeğinin güvenilirliği çok yüksektir.

Tablo 4. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Cinsiyet Açısından İncelenmesi

Cinsiyet	n	Ortalama	ss	t	p
Eğitim Ortamı	Kadın	106	14,10	1,49	3,176 ,002*
	Erkek	171	13,40	1,95	
Kişilerarası İlişkiler	Kadın	106	35,79	5,41	1,293 ,197
	Erkek	171	34,92	5,51	
Çalışma Yaşamı	Kadın	106	38,33	5,64	2,233 ,026*
	Erkek	171	36,66	6,28	
Aile Yaşamı	Kadın	106	11,42	2,48	2,377 ,018*
	Erkek	171	10,67	2,64	
Kişisel Özellikler	Kadın	106	29,73	4,20	1,163 ,246

	Erkek	171	29,04	5,15		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Kadın	106	51,75	7,54	2,246	,025*
	Erkek	171	49,69	7,37		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Kadın	106	181,13	22,34	2,316	,021*
	Erkek	171	174,37	24,35		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok; t testi

Tablo 4’te engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının cinsiyet açısından farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p < 0,05$), “çalışma yaşamı” ($p < 0,05$), “aile yaşamı” ($p < 0,05$) ve “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p < 0,05$) alt boyutları ile “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p < 0,05$) arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre kadınların engelliye yönelik tutumlarında puan ortalamaları en yüksek iken, erkeklerin puan ortalamaları en düşüktür.

Üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumlarında cinsiyet değişkenine göre ölçeğin “kişilerarası ilişkiler” ($p < 0,05$) ve “kişisel özellikler” ($p < 0,05$) alt boyutlarında anlamlı fark bulunmamaktadır. Cinsiyete göre kişilerarası ilişkiler ve kişisel özelliklere yönelik tutumlar değişmemektedir.

Tablo 5. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Sınıf Açısından İncelenmesi

Sınıf	n	Ortalama	ss	F	p	
Eğitim Ortamı	1.Sınıf	72	13,90	1,48	1,452	,228
	2.Sınıf	58	13,29	2,07		
	3.Sınıf	66	13,83	1,72		
	4.Sınıf	81	13,60	1,93		
Kişilerarası İlişkiler	1.Sınıf	72	35,33	5,45	1,529	,207
	2.Sınıf	58	34,17	5,79		
	3.Sınıf	66	35,02	5,78		
	4.Sınıf	81	36,15	4,94		
Çalışma Yaşamı	1.Sınıf	72	37,25	5,96	2,234	,085
	2.Sınıf	58	35,59	7,06		
	3.Sınıf	66	38,15	5,29		

	4.Sınıf	81	37,88	5,93		
Aile Yaşamı	1.Sınıf	72	11,43	2,28	1,369	,253
	2.Sınıf	58	10,59	2,51		
	3.Sınıf	66	10,73	2,87		
	4.Sınıf	81	10,99	2,68		
	1.Sınıf	72	29,67	4,90		
Kişisel Özellikler	2.Sınıf	58	28,52	5,04	0,693	,557
	3.Sınıf	66	29,50	4,79		
	4.Sınıf	81	29,37	4,61		
	1.Sınıf	72	51,40	6,84		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	2.Sınıf	58	48,66	8,84	1,587	,193
	3.Sınıf	66	50,80	7,37		
	4.Sınıf	81	50,70	6,98		
	1.Sınıf	72	178,99	23,46		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	2.Sınıf	58	170,81	26,24	1,665	,175
	3.Sınıf	66	178,03	22,98		
	4.Sınıf	81	178,69	22,57		

*p<0,05 anlamlı fark var, p>0,05 anlamlı fark yok; ANOVA testi

Tablo 5’te engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının sınıf açısından anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının sınıf değişkenine göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p>0,05$), “kişiler arası ilişkiler” ($p>0,05$), “çalışma yaşamı” ($p>0,05$), “aile yaşamı” ($p>0,05$), “kişisel özellikler” ($p>0,05$), “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p>0,05$) alt boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p>0,05$) arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Buna göre üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumları sınıf değişkenine göre değişmemektedir.

Tablo 6. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Ailenin Gelir Durumu Açısından İncelenmesi

Ailenin Gelir Durumu	n	Ortalama	ss	F	p	
Eğitim Ortamı	Geliri Giderden Az	47	13,34	2,21	1,007	,367
	Geliri Gidere Eşit	159	13,71	1,75		

Üniversite Öğrencilerinin Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

	Geliri Giderden Fazla	71	13,80	1,65		
Kişilerarası İlişkiler	Geliri Giderden Az	47	34,34	6,30		
	Geliri Gidere Eşit	159	35,14	5,45	1,536	,217
	Geliri Giderden Fazla	71	36,10	4,89		
Çalışma Yaşamı	Geliri Giderden Az	47	36,62	5,62		
	Geliri Gidere Eşit	159	37,25	6,38	0,598	,551
	Geliri Giderden Fazla	71	37,86	5,74		
Aile Yaşamı	Geliri Giderden Az	47	11,09	2,82		
	Geliri Gidere Eşit	159	10,77	2,59	1,005	,367
	Geliri Giderden Fazla	71	11,28	2,48		
Kişisel Özellikler	Geliri Giderden Az	47	28,89	4,75		
	Geliri Gidere Eşit	159	29,46	4,74	0,265	,767
	Geliri Giderden Fazla	71	29,21	5,05		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Geliri Giderden Az	47	50,04	7,67		
	Geliri Gidere Eşit	159	50,21	7,70	0,676	,510
	Geliri Giderden Fazla	71	51,37	6,89		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Geliri Giderden Az	47	174,32	23,63		
	Geliri Gidere Eşit	159	176,55	24,29	0,755	,471
	Geliri Giderden Fazla	71	179,62	22,82		

*p<0,05 anlamlı fark var, p>0,05 anlamlı fark yok; ANOVA testi

Tablo 6’da engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının ailenin gelir durumuna göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının ailenin gelir durumuna göre ölçeğin “eğitim ortamı” (p>0,05), “kişiler arası ilişkiler” (p>0,05), “çalışma yaşamı” (p>0,05), “aile yaşamı” (p>0,05), “kişisel özellikler” (p>0,05), “yetkinlik-bağımsız yaşam” (p>0,05) alt boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” (p>0,05) arasında anlamlı farklılaşma bulunmamaktadır. Buna göre üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumları ailenin gelir durumuna göre değişmemektedir.

Tablo 7. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının En Uzun Süre Yaşanılan Yer Açısından İncelenmesi

En Uzun Süre Yaşanılan Yer		n	Ortalama	ss	F	p
Eğitim Ortamı	İl	148	13,74	1,69		
	İlçe	90	13,61	1,86	,212	,809
	Köy/Kasaba	39	13,56	2,16		
Kişilerarası İlişkiler	İl	148	35,29	5,36		
	İlçe	90	35,42	5,27	,231	,794
	Köy/Kasaba	39	34,72	6,43		
Çalışma Yaşamı	İl	148	37,41	5,93		
	İlçe	90	37,27	6,22	,091	,913
	Köy/Kasaba	39	36,95	6,54		
Aile Yaşamı	İl	148	10,89	2,57		
	İlçe	90	11,03	2,62	,120	,887
	Köy/Kasaba	39	11,05	2,73		
Kişisel Özellikler	İl	148	29,37	5,21		
	İlçe	90	29,28	4,08	,059	,943
	Köy/Kasaba	39	29,08	4,90		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	İl	148	50,47	7,13		
	İlçe	90	50,68	7,54	,088	,916
	Köy/Kasaba	39	50,08	8,78		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	İl	148	177,16	23,75		
	İlçe	90	177,29	22,77	,093	,911
	Köy/Kasaba	39	175,44	26,69		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok; ANOVA testi

Tablo 7’de engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının uzun süre yaşanılan yer açısından farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının en uzun süre yaşanılan yere göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p > 0,05$), “kişiler arası ilişkiler” ($p > 0,05$), “çalışma yaşamı” ($p > 0,05$), “aile yaşamı” ($p > 0,05$), “kişisel özellikler” ($p > 0,05$), “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p > 0,05$) alt

boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p>0,05$) arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Tablo 8. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Aile, Akraba ya da Yakın Çevrede Engelli Birey Olma Durumu Açısından İncelenmesi

Aile, Akraba ya da Yakın Çevrede Engelli Birey Olma Durumu		n	Ortalama	ss	t	p
Eğitim Ortamı	Evet	88	13,86	1,87	1,205	,229
	Hayır	189	13,58	1,78		
Kişilerarası İlişkiler	Evet	88	36,39	5,06	2,370	,018*
	Hayır	189	34,72	5,60		
Çalışma Yaşamı	Evet	88	38,34	5,72	1,951	,052
	Hayır	189	36,81	6,21		
Aile Yaşamı	Evet	88	11,23	2,47	1,182	,238
	Hayır	189	10,83	2,66		
Kişisel Özellikler	Evet	88	29,85	4,74	1,306	,193
	Hayır	189	29,04	4,83		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Evet	88	51,94	7,05	2,234	,026*
	Hayır	189	49,80	7,61		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Evet	88	181,61	21,71	2,237	,026*
	Hayır	189	174,79	24,45		

* $p<0,05$ anlamlı fark var, $p>0,05$ anlamlı fark yok; t testi

Tablo 8’de engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının aile, akraba ya da yakın çevrede engelli birey olma durumu açısından farklılaşmış ve farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının aile, akraba ya da yakın çevrede engelli birey olma değişkenine göre ölçeğin “kişilerarası ilişkiler” ($p<0,05$) ve “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p<0,05$) alt boyutlarında ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p<0,05$) arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre kişilerarası ilişkiler ve yetkinlik-bağımsız yaşam alt boyutları ile engelliye yönelik tutumlarında aile, akraba ya da yakın çevrede engelli yakını olan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları en yüksek iken, engelli yakını olmayanların puan ortalamaları en düşüktür.

Aile, akraba ya da yakın çevrede engelli birey olma değişkenine göre “eğitim ortamı” ($p<0,05$), “çalışma yaşamı” ($p<0,05$), “aile yaşamı” ($p<0,05$) ve “kişisel özellikler” ($p<0,05$) alt boyutları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Buna göre üniversite öğrencilerinin eğitim ortamı, çalışma yaşamı, aile yaşamı ve kişisel özelliklere yönelik tutumları yakın çevresinde engelli birey olma durumuna göre değişmemektedir.

Tablo 9. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Engelli Arkadaşı Olma Durumu Açısından İncelenmesi

Engelli Arkadaşı Olma Durumu		n	Ortalama	ss	t	p
Eğitim Ortamı	Evet	104	13,50	2,04	-1,222	,223
	Hayır	173	13,77	1,66		
Kişilerarası İlişkiler	Evet	104	35,31	5,68	0,129	,897
	Hayır	173	35,22	5,37		
Çalışma Yaşamı	Evet	104	37,82	5,43	1,097	,274
	Hayır	173	36,99	6,45		
Aile Yaşamı	Evet	104	10,91	2,62	-0,214	,831
	Hayır	173	10,98	2,60		
Kişisel Özellikler	Evet	104	29,85	4,48	1,469	,143
	Hayır	173	28,97	4,99		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Evet	104	50,54	7,87	0,100	,920
	Hayır	173	50,45	7,28		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Evet	104	177,92	23,30	0,522	,602
	Hayır	173	176,38	24,13		

* $p<0,05$ anlamlı fark var, $p>0,05$ anlamlı fark yok; t testi

Tablo 9’da engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının engelli arkadaşı olma durumu açısından farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının engelli arkadaşı olma durumuna göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p>0,05$), “kişiler arası ilişkiler” ($p>0,05$), “çalışma yaşamı” ($p>0,05$), “aile yaşamı” ($p>0,05$), “kişisel özellikler” ($p>0,05$), “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p>0,05$) alt boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p>0,05$) arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Tablo 10. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Engelli Bireylerin Diğer Bireylerle Aynı Okul/Sınıfta Eğitim Görmesi Gerektiğini Düşünme Durumu Açısından İncelenmesi

Engelli Bireylerin Diğer Bireyler ile Aynı Okul/Sınıfta Eğitim Görmesi Gerektiğini Düşünme Durumu	n	Ortalama	ss	t	p
Eğitim Ortamı	Evet 218	13,83	1,65	2,922	,004*
	Hayır 59	13,07	2,22		
Kişilerarası İlişkiler	Evet 218	35,72	5,49	2,791	,006*
	Hayır 59	33,51	5,10		
Çalışma Yaşamı	Evet 218	37,94	6,04	3,456	,001*
	Hayır 59	34,92	5,71		
Aile Yaşamı	Evet 218	11,06	2,61	1,324	,186
	Hayır 59	10,56	2,53		
Kişisel Özellikler	Evet 218	29,48	4,95	1,211	,227
	Hayır 59	28,63	4,22		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Evet 218	51,45	7,09	4,289	,000*
	Hayır 59	46,88	7,90		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Evet 218	179,50	23,62	3,490	,001*
	Hayır 59	167,56	22,17		

* $p < 0,05$ anlamlı fark var, $p > 0,05$ anlamlı fark yok; t testi

Tablo 10’da engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının engelli bireylerin diğer bireylerle aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünme durumu açısından farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının engelli bireylerin diğer bireylerle aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünme durumuna göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p > 0,05$), “kişilerarası ilişkiler” ($p > 0,05$), “çalışma yaşamı” ($p > 0,05$), “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p > 0,05$) alt boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p > 0,05$) arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre engelli bireylerin diğer bireyler ile aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünenlerin puan ortalaması en yüksek iken, aynı okul/sınıfta eğitim görmemesi gerektiğini düşünenlerin puan ortalamaları en düşüktür.

Engelli bireylerin diğer bireylerle aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünme durumuna göre ölçeğin “aile yaşamı” ($p>0,05$) ve “kişisel özellikler” ($p>0,05$) alt boyutları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Tablo 11. Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Toplumda Engelli Bireylere Yönelik Ön Yargı Olduğunu Düşünme Durumu Açısından İncelenmesi

Toplumda Engelli Bireylere Yönelik Ön Yargı Olma Durumu		n	Ortalama	ss	t	p
Eğitim Ortamı	Evet	225	13,75	1,74	1,439	,151
	Hayır	52	13,35	2,08		
Kişilerarası İlişkiler	Evet	225	35,40	5,34	0,903	,367
	Hayır	52	34,63	6,04		
Çalışma Yaşamı	Evet	225	37,36	6,06	0,343	,732
	Hayır	52	37,04	6,28		
Aile Yaşamı	Evet	225	11,09	2,58	1,826	,069
	Hayır	52	10,37	2,63		
Kişisel Özellikler	Evet	225	29,32	4,67	0,114	,909
	Hayır	52	29,23	5,43		
Yetkinlik-Bağımsız Yaşam	Evet	225	50,76	7,27	1,295	,196
	Hayır	52	49,27	8,34		
Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği	Evet	225	177,67	23,13	1,035	,302
	Hayır	52	173,88	26,48		

* $p<0,05$ anlamlı fark var, $p>0,05$ anlamlı fark yok; t testi

Tablo 11’de engelliye yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarının engelli bireylere yönelik ön yargı olduğunu düşünme durumu açısından farklılaşmış farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının engelli bireylere yönelik ön yargı olduğunu düşünme durumuna göre ölçeğin “eğitim ortamı” ($p>0,05$), “kişiler arası ilişkiler” ($p>0,05$), “çalışma yaşamı” ($p>0,05$), “aile yaşamı” ($p>0,05$), “kişisel özellikler” ($p>0,05$), “yetkinlik-bağımsız yaşam” ($p>0,05$) alt boyutları ve “engelliye yönelik tutum ölçeği” ($p>0,05$) arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının yaş, cinsiyet, sınıf, ailenin gelir durumu, en uzun yaşanılan yer, aile, akraba ve yakın çevrede engelli birey olma durumu ve varsa yakınlık derecesi, engelli arkadaşı olma durumu, engelli bireylerin diğer bireyler gibi aynı okul/sınıfta eğitim görmeleri gerektiği ile toplumda engelli bireylere yönelik ön yargıların olup olmama durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Engelliye yönelik tutum ölçeği toplam puanı temel alındığında; 129 ve üzerinde alınan puanlar “olumlu tutum” sergilemektedir (ÖZİDA, 2009; 104). Buna göre çalışmamızda üniversite öğrencilerinin Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği’nden elde edilen puanın 176,96 olması öğrencilerin engellilere yönelik tutumunun olumlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin Engelliye Yönelik Tutum Ölçeği’nin alt boyutlarında da olumlu tutuma sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir. Çakırer Çalbayram ve arkadaşlarının (2018) yaptığı çalışmada sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğu belirtilmiştir. Ünal ve Yıldız’ın (2017) yapmış oldukları çalışmada üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumlarında cinsiyete göre ölçeğin “eğitim ortamı”, “çalışma yaşamı”, “aile yaşamı”, “yetkinlik-bağımsız yaşam” alt boyutları ile “engelliye yönelik tutumları”nda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Ölçeğin “kişilerarası ilişkiler” ve “kişisel özellikler” alt boyutlarında ise anlamlı farklılık bulunmamıştır. Gedik ve Toker’in (2018) yaptığı çalışmada engellilere yönelik tutumda kaynak dağıtımı alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı fark bulunmazken, duyarlık ve toplumsal değerler alt boyutlarında anlamlı farklılaşmanın olduğu bulunmuştur. Akyıldız’ın (2017) yaptığı başka bir çalışmada ise engellilere yönelik tutumlarda cinsiyete göre eğitim ortamı ve çalışma yaşamı alt boyutlarında anlamlı farklılık bulunurken, kişilerarası ilişkiler, aile yaşamı, kişisel özellikler, yetkinlik ve bağımsız yaşam alt boyutlarında anlamlı fark bulunmamıştır. Çakırer Çalbayram ve arkadaşlarının (2018) yaptığı bir başka çalışmada eğitim ortamı alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ünal ve Yıldız’ın (2017) yaptığı bir çalışmada ise cinsiyet değişkeni ile engelliye yönelik tutum puanı arasında anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumlarında aile, akraba ya da yakın çevrede engelli birey olma durumuna göre ölçeğin “kişilerarası ilişkiler” ve “yetkinlik-bağımsız yaşam” alt boyutları ile “engelliye yönelik tutum” arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Ölçeğin “eğitim ortamı”, “çalışma yaşamı”, “aile yaşamı” ve “kişisel özellikler” alt boyutları ile aile, akraba ya da yakın çevrede engelli birey olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Çolak ve Çetin’in (2014) öğretmenler ile yaptığı çalışmada ailesinde engelli birey bulunma durumu ile engellilik algısı arasında anlamlı farklılığın olduğu bulunmuştur. Altıparmak ve Yıldırım Sarı’nın (2012) yaptığı benzer bir çalışmada ise engellilere yönelik tutumları ile yakınlarında engelli birey olma durumu arasında anlamlı farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumlarında engelli bireylerin diğer bireylerle aynı okul/sınıfta eğitim görmesi gerektiğini düşünme durumuna göre “aile yaşamı” ve “kişisel özellikler” alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmazken, “eğitim ortamı”, “kişilerarası ilişkiler”, “çalışma yaşamı” ve “yetkinlik-bağımsız yaşam” alt boyutları ile “engelliye yönelik tutum” arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Kösterelioğlu’nun (2013) yaptığı çalışmasında katılımcıların engelli bireylerin eğitim görmeleri ve eğitim ortamlarında bulunmaları gerektiğine inandıkları ifade edilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin engelliye yönelik tutumlarında sınıf, ailenin gelir durumu, engelli arkadaşı olma durumu, toplumda engelli bireylere yönelik ön yargı olduğunu düşünme durumu ve en uzun süre yaşanan yer açısından bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Şahin ve Bekir’in (2016) yaptığı çalışmada öğrencilerin sınıfı ve gelir durumu açısından ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Dezavantajlı gruplar içinde yer alan engelli bireylere yönelik tutum, sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Engelli bireylere yönelik tutumun olumlu ya da olumsuz olması bireylerin toplumsal bütünleşmesinde doğrudan etkilidir. Tutumun olumsuz olması beraberinde engelli bireylerin sosyal dışlanması sonucunu getirebilmektedir. Toplumsal gelişmelere yön veren gençler bir toplumda toplumsal duyarlılığın sağlanmasında kilit role sahiptir. Engelli bireylerin toplumsal bütünleşmelerinin sağlanmasında da gençlerin tutumları belirleyici olabilmektedir. Çalışma kapsamında engelli bireylere yönelik tutumların geliştirilmesinde toplumsal

yaşamın her alanında farkındalık oluşturmaya yönelik koordineli çalışmaların yapılması, toplumdaki bütün yaş aralıklarındaki bireylere empati yeteneğinin kazandırılması için programların hayata geçirilmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması için engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılık içeren hukuki altyapının ve denetimin güçlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- AKYILDIZ, Salih (2017), “Öğretmen Adaylarının Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17 (39), ss. 141-175.
- ALTIPARMAK, Saliha ve YILDIRIM SARI, Hatice (2012), “Manisa İlinde Engelli Bireylere Karşı Toplumsal Tutum”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*; 13, ss. 110-116.
- ANTONAK, Richard F. ve LIVNEH, Hanoch (2000), “Measurement of Attitudes towards Persons with Disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, 22(5), ss. 211-224.
- BURCU, Esra (2015), *Engellilik Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- BUZ, Sema ve KARABULUT, Abdülkadir (2015), “Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.7, Nisan, 25-45.
- ÇAHA, Havva (2016), “Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri”, *İnsan ve Toplum*, 5(10).
- ÇAKIRER ÇALBAYRAM, Nazan, AKER, Menekşe Nazlı, AKKUŞ, Büşra, DURMUŞ, Fatma Kübra, TUTAR, Samet (2018), “Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumları”, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7, (1), ss. 30-40.
- ÇOLAK, Murat, ÇETİN, Cemile (2014), “Öğretmenlerin Engelliliğe Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), ss. 191-211.
- ÇÖLLÜ, Ersan Fazıl ve ÖZTÜRK, Yunus Emre (2006), “Örgütlerde İnançlar-Tutumlar Tutumların Ölçüm Yöntemleri ve Uygulama Örnekleri Bu

Yöntemlerin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9, (1-2), ss. 373 – 404.

EROĞLU, Ömer (2013), ‘Tutumlar’, s.127- 164, (Ed. Ali ŞİMŞEK, Ömer EROĞLU), *Davranış Bilimleri*, Eğitim Yayınevi, Konya.

FISHER, Karen R. ve PURCAL, Christiane (2017), “Policies to Change Attitudes to People With Disabilities”, *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol. 19, No. 2, 161–174.

GEDİK, Zümrüt ve TOKER, Huriye (2018), “Üniversite Öğrencilerinin Engelli Bireylere Yönelik Tutumları ve Sosyal Beğenirlik Düzeyleri”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(1), ss. 111-116.

GÜVEN KARAHAN, Bengü ve KURU, Emin (2015), “Ortopedik, Görme ve İşitme Engelli Öğrenciler İçin Beden Eğitimi ve Spor Dersi Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10 (1), ss. 36-46.

KOLAT, Serkan (2009), “Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları”, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Uzmanlık Tezi*, Ankara.

KÖSTERELİOĞLU, İlker (2013), “Engelli Bireylerin Eğitilmesine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (3), ss. 211-226.

MAURYA, Ajay Kumar ve PARASAR, Ashok (2017), “Attitudes toward Persons with Disabilities: A Relationship of Age, Gender, and Education of Students”, *The International Journal of Indian Psychology*, September.

ÖZGÖKÇELER, Serhat (2012), “Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalar”, (Editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper), *Sosyal Politika*, Dora Yayınları, 3. Baskı, Ekim.

ÖZİDA (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı) (2009), *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?*, Ankara.

ŞAHİN, Hande ve BEKİR, Hatice (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), ss. 767-779.

- ŞENEL, Hatice Günayer (1996), “Yetersizliği Olan ve Olmayan Gençlerin Yetersizliğe Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması”, *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (2), ss. 68-75.
- TASA, Hande ve MAMATOĞLU, Nihal (2018), “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Değişimi ve Duyarlılık Eğitimleri”, *Türkiye Klinikleri Psychol-Special Topics*, 3(1):11-21.
- TÜİK, www.tuik.gov.tr, ET: 17.01.2020.
- ÜNAL, Vehbi ve YILDIZ, Murat (2017), “Üniversite Gençliğinin Engellilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sivas Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57, ss. 341-358.
- WHYTE, Susan Reynolds ve INGSTAD, Benedicte (1995), "Disability and Culture: An Overview", (Ed. Benedicte Ingstad ve Susan Reynolds Whyte), *Disability and Culture, California: University of California Press*, 3-34.
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON (WHO) (2011), World Report On Disability, WHO/NMH/VIP/11.01, Malta.
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON (WHO) (2014), Disability: Draft WHO Global Disability Action Plan 2014–2021; Better Health for All People with Disability, Report by the Secretariat, Sixty-Seventh World Health Assembly, A67/16, 4 April, http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA67/A67_16-en.pdf?ua=1 (ET:21.01.2020)
- YETİM, A. Azmi (2014), “Engelliler Sporuna Sosyolojik Yaklaşım”, 2. Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi Özet Kitapçığı, 2-4 Mayıs.

BULANIK AHP YÖNTEMİ İLE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAĞI SEÇİMİ

Aygülen KAYAHAN KARAKUL¹

Geliş: 30.10.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.640162

Öz

Bu çalışmada Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi kullanılarak Türkiye'deki yenilenebilir enerji kaynakları arasında, belirli kriterlere göre öncelik sıralaması yapılmıştır. Araştırmanın kriterleri yenilenebilir enerji alanında etkin olan teknik, ekonomik, çevresel ve sosyal başlıkları altındaki 12 alt kriter, alternatifleri ise biyokütle, güneş, hidrolik, jeotermal ve rüzgâr enerjileridir. Enerji alanındaki çok kriterli karar verme problemlerinde karar vericilerin seçimlerinin sayısallaştırılması bulanık mantık ilkeleri ile daha iyi sağlanabilmektedir. Çalışmada enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde Üçgensel Bulanık Sayılara dayalı, Bulanık AHP yöntemi kullanılmış, kriterler de maliyet odaklıktan ziyade, sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olarak yeşil-çevre odaklı anlayışla oluşturulmuştur. Alternatiflerin bulanık ağırlıklarının sıralanması hem Kwong-Bai, hem de Kareli Ortalama yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda ele alınan kriterlere göre öncelik sıralaması güneş enerjisi, hidrolik enerji, rüzgâr enerjisi, biyokütle enerjisi ve jeotermal enerji olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulanık AHP, Üçgensel Bulanık Sayılar, Yenilenebilir Enerji Kaynakları.

SELECTION OF RENEWABLE ENERGY SOURCE USING FUZZY AHP METHOD

Abstract

In this study renewable energy sources in Turkey are prioritized by using fuzzy Analytical Hierarchy Process according to defined criteria. The 12 sub

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, aygulen.kayahan@ikc.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8310-1709>.

criteria that can be grouped under the titles of technical, economic, environmental and social has been considered among the effective ones in the renewable energy field. The alternatives of research are biomass, solar, wind, hydraulic and geothermal energy sources. The quantification of linguistic terms perform better with fuzzy logic in decision making problems for energy field. The fuzzy Analytical Hierarchy Process based on the Triangular Fuzzy Numbers is used in the research. The criteria are determined by the green environmental perspective as a part of sustainable development. Both Kwong-Bai and Quadratic Mean Methods was used to de-fuzzification of weights of alternatives. As the result of both methods, the order of priority of alternatives was obtained as solar, hydraulic, wind, biomass and geothermal respectively.

Keywords: Fuzzy AHP, Triangular Fuzzy Numbers, Renewable Energy Sources.

Giriş

Enerji alanında verilen kararlar çok sayıda seçim problemi içermektedir. Bu kararlar politik, çevresel, ekonomik ve toplumsal anlamdaki dengeleri gözetmeyi gerektirmektedir. Dengelerin gözetilmesi ilgili alanlarda etkin olan kriterlerin karar aşamasında dikkate alınmasını gerektirir. Türkiye’de ve dünyada gerçekleşen gelişmelerle birlikte enerji alanındaki kararlarda kullanılan kriterler çoğalmış, ve bu durum karar problemlerini karmaşıklştırmıştır. Özellikle son yıllarda çevre konusundaki duyarlılıkların artışı ile birlikte enerji alanındaki karar problemlerinde çevresel kriterler önem kazanmıştır. Enerji alanındaki karar problemlerinde çok sayıda kriterin olması problemlerin çözümünde matematiksel yöntemleri kullanmayı gerekli hale getirmektedir. Türkiye’de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yapılan planlamalarda matematiksel yöntemler 1984 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Erdoğdu, 2007, 1131). Bugün gelinen noktada Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin (ÇKKVT) de gelişimi ile birlikte enerji alanındaki planlama problemlerinde birçok matematiksel teknik kullanılmaktadır (Beccalı, Cellura ve Ardente, 1998; Chatzimouratidis ve Pilavachi, 2008; Aras, Erdoğmuş ve Koç, 2004; Erdoğdu, 2007; Uysal, 2011; Karaca ve Ulutaş, 2018). Bulanık mantık ilkelerinin ÇKKVT’ye uygulanması ile elde edilen bulanık teknikler de enerji planlanması problemlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Kaya ve Kahraman, 2010; Heo, Kim ve Boo, 2010; Sağır ve Doğanalp, 2016; Solangi, Tan, Mirjat, Valasai, Khan ve Ikram; 2019).

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden birisi de Analitik Hiyerarşi Prosesidir (AHP). AHP karar problemlerinde dilsel ifadelerden

faydalanarak kriterleri ya da kriterlere göre alternatifleri ikili olarak kendi aralarında karşılaştırma olanağı veren bir tekniktir. Bulanık mantığın ÇKKV tekniklerine entegre edilmesiyle elde edilen Bulanık AHP ile dilsel ifadelerin sayısal temsili, klasik yöntemlere göre gerçeğe daha yakın olarak yapılmaktadır. Böylece enerji alanındaki planlama, kaynak seçimi, kaynak için yer seçimi, enerji politikası, enerji yönetimi, enerji sistemlerinin dağıtım ve iletimi gibi karar problemlerinde Bulanık AHP kullanılabilir.

Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranları gittikçe artmasına rağmen yine de bu oranlar yenilenebilir olmayan kaynaklara göre daha azdır: 2015 yılı itibari ile Türkiye toplam enerji tüketiminin % 87,6’sını fosil yakıtlardan, sadece % 13,4’ünü yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmiştir (HDR, 2018). Dünyada fosil yakıt rezervlerinin azalması bu yakıt türünü çokça kullanan ülkeleri enerji kesintileri riskleri ile karşı karşıya getirmektedir. Öte yandan fosil yakıtların çevreye verdiği zarar da ortadadır. Üstelik Türkiye’de bu fosil yakıtların büyük çoğunluğu ithal edilmekte (Karaca ve Ulutaş, 2018) bu durum da yabancı kaynaklara olan bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Tüm bu sorunların çözümü için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması gerekmektedir. 2019-2023 yılları arasını kapsayan 11. Beş Yıllık Kalkınma planında yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak elektrik üretiminin artırılması için gerekli planlama ve yatırımların gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca Plan’da yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payı 2018 yılı itibari ile % 32,5 iken bu oranın 2023 itibari ile % 38,5’a çıkarılmasının hedeflendiği ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, s.119-121). Bu hedefler yenilenebilir enerji alanında hem kamu hem de özel sektör tarafından yeni yatırımların yapılacağını, yeni enerji santrallerinin kurulacağını göstermektedir. Bu çalışmada bulanık AHP ile yenilenebilir enerji kaynaklarından biyokütle, güneş, hidrolik, jeotermal ve rüzgâr enerjisi kaynakları arasından belirlenen kriterlere göre en uygun olanın seçim problemi ele alınmıştır. Birinci bölümde konu ve yöntem ile ilişkili literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde araştırma yöntemi olan Bulanık AHP algoritması anlatılmış, üçüncü bölümde Bulanık AHP yöntemi kullanılarak yenilenebilir enerji kaynakları arasında kriterlere göre öncelik sıralaması gerçekleştirilmiş, dördüncü bölümde ise araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Enerji planlaması temelde birçok kısıt ve faktöre dayalı olan girdi ve çıktı değerlerini değişkenler olarak ifade eden arz ve talep dengelerinden oluşmaktadır (Beccali, Cellura ve Mistretta, 2003). Enerjiye bağımlı olan gündelik yaşamın

sürdürülmesi için dünya üzerinde coğrafi olarak dengesiz dağılmış olan enerji kaynaklarının (Tatlı ve Koç, 2018) ihtiyaç noktalarına ulaştırılması gereklidir. Bu dağıtımın yanı sıra her ülkenin elindeki yenilenebilir enerji potansiyelini kullanarak kendi enerjisini üretmesi için gereken altyapı çalışmaları da enerji planlamasının bir parçasıdır. Bu planlama çalışmasının ilk aşaması enerji alanındaki yatırım alternatifleri arasından en uygun olanın seçilmesidir. Bu başlık altında ÇKKVT kullanarak enerji alanındaki karar problemlerinin çözümünü konu edinen çalışmalar ele alınmıştır.

Beccali, Cellura ve Ardente (1998) enerji planlaması alanında yaptıkları ve 12 kriter kullandıkları çalışmada ELECTRE III yöntemini kullanmıştır. Kullandıkları kriterler, enerji tasarruf hedefleri, teknik uygunluk-güvenirlilik, kurulum ve bakım gerekliliklerinin yerelde bilinirliği, tasarruf edilen enerji maliyeti, performansın sürekliliği, arazi gereksinimleri, yeşil çevreci faktörlere göre sürdürülebilirlik, kirlilik yaratan diğer emisyonlara göre sürdürülebilirlik, diğer çevresel faktörlere göre sürdürülebilirlik, piyasa uygunluğu, işgücü etkisidir.

Aras, Erdoğan ve Koç (2004) Türkiye’de bir üniversite kampüsüne rüzgâr araştırma türbini kurulumu için en uygun yerin belirlenmesini amaçladıkları çalışmalarında AHP yöntemini kullanmışlardır. Araştırmalarında maliyet, topografya, altyapı, güvenlik ve ulaştırma uygunluğu kriterlerini dikkate almışlar; alt kriterleri ise tesis kurulumu, onarım-bakım, gözlem, yer çalışmaları, kurulum, doğal bariyer, yön, bölgenin yapısı, elektrik kaynağına yakınlık, diğer altyapı kriterleri, hırsızlık ve zarar olarak belirlemişlerdir. Araştırmacılar bu çalışma sonucunda kampüs içindeki beş alternatif noktadan en uygun olanını belirlemişlerdir.

Sağır ve Doğanalp (2006) çalışmalarında Bulanık TOPSIS yöntemini kullanarak Türkiye’deki enerji kaynaklarını değerlendirmişlerdir. Kriter olarak güvenirlilik, rezerv miktarı, maliyet, çevresel etki, risk, üretim kapasitesi, iklim değişimi üzerine etkileri, sürdürülebilirliğe olan katkısı, hükümet politikalarınca desteklenme, ülke ekonomisi açısından sahip olunan önem, basitlik ve sosyal kabul kriterlerini dikkate almışlardır. Çalışmaları sonucunda alternatiflerin en uygun olan sıralamasının yenilenebilir, nükleer ve fosil kaynaklar olduğunu belirtmişlerdir.

Chatzimouratidis ve Pilavachi (2008) içinde yenilenebilir enerji kaynaklarının da yer aldığı 10 enerji kaynağını, yerel toplulukların yaşam kalitesi üzerindeki etkilerine göre değerlendirdikleri çalışmalarında AHP yöntemini kullanmışlardır. Araştırmacılar kriterleri yaşam kalitesi ve sosyoekonomik konular olarak iki ana başlıkta gruplandırmış, yaşam kalitesi kapsamında ölümcül

olaylar, radyoaktif olmayan emisyonlar, radyoaktivite, arazi gereklilikleri maddelerini; sosyoekonomik konular kapsamında ise yeni işler yaratma kapasitesi, fayda oranı ve sosyal kabul maddelerini dikkate almışlardır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre alternatifler arasındaki yenilenebilir enerji kaynakları ilk beş sırada jeotermal, rüzgâr, biyokütle, güneş ve hidrolik olarak yer almış, diğer enerji kaynakları ise sonraki beş sırada yer almıştır.

Carrion, Estrella, Dols, Toro, Rodriguez ve Ridaio (2008) araştırmalarında bir şebekeye bağlı olan fotovoltatik enerji santrali için en uygun yerin seçim probleminde çözüm aramışlardır. Araştırmacılar yöntem olarak AHP ve Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) kullanmışlardır. Çalışmalarında çevre, orografi, yer bilgisi ve iklim olarak 4 ana kriterin ağırlıklandırılması AHP yöntemi ile gerçekleştirilmiş, bu ağırlıklara göre var olan alternatifler arasından en uygun yerin seçimi CBS ile gerçekleştirmişlerdir.

Kaya ve Kahraman (2010) en uygun yenilenebilir enerji kaynağının ve bu kaynak için İstanbul'da en uygun üretim yerinin seçimi problemlerine odaklandıkları çalışmalarında yöntem olarak bulanık VIKOR ve bulanık AHP yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırmacılar yenilenebilir enerji kaynaklarını teknik, ekonomik, çevresel ve sosyal ana kriterleri altındaki 9 alt kritere göre değerlendirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre alternatiflerin en uygun sıralaması rüzgâr, güneş, biyokütle, jeotermal, hidrolik olarak belirlenmiştir. Sonrasında en iyi alternatif olarak rüzgâr enerjisi üretim tesisi için belirledikleri 7 kriteri dikkate alarak İstanbul'daki 6 ilçe arasından en uygun olan yeri belirlemişlerdir.

Heo, Kim ve Boo (2010) yenilenebilir enerji dağıtım programını değerlendirme faktörlerini analiz ettikleri araştırmalarında yöntem olarak Bulanık AHP kullanmışlardır. Faktörleri belirlerken Kore'de yenilenebilir enerji alanındaki ilişkili kamu kurumlarından, özel kuruluşlardan ve sivil toplum örgütlerinden oluşan tüm paydaşlardan oluşturdukları geniş bir uzmanlar kümesini kullanmışlardır. Araştırmada teknoloji, piyasaya uyum, ekonomiklik, çevre ve politika olarak grupladıkları 5 ana kriter altında toplamda 17 alt kriteri önem derecelerine göre sıralamışlardır.

Uysal (2010) Türkiye'de yenilenebilir enerji alternatiflerinin değerlendirilmesini amaçladıkları çalışmada yöntem olarak teori ve matris yaklaşımı kullanmıştır. Teknolojik, çevresel, sosyo politik, ekonomik ve yenilenebilir enerji potansiyeli kriterleri olarak grupladıkları kriterleri kullanmış ve beş yenilenebilir enerji kaynağını kriterlere göre sıralamışlardır. Araştırma sonunda alternatiflerin en uygun sıralamasını güneş, rüzgâr, biyokütle, hidrolik ve jeotermal biçiminde oluşturmuşlardır.

Yakıcı-Ayan ve Babuççu (2013) yenilenebilir enerji kaynakları üzerine yatırım projelerini değerlendirdikleri çalışmalarında AHP yöntemini kullanmışlardır. Araştırmalarında ana kriterleri enerji kriterleri, ekonomik, çevresel, kurumsal kriterler olmak üzere dört başlıkta ele almışlar, ana kriterleri 17 alt kritere ayırmışlardır. Araştırma sonucunda yenilenebilir enerji alanındaki yatırım projelerinin en uygun sırası hidrolik, rüzgâr, biyokütle, jeotermal ve güneş enerjisi olarak belirlenmiştir.

Özcan, Ünlüsoy ve Eren (2017) Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarından en uygun olan kaynağın seçimini araştırdıkları çalışmalarında ANP ve TOPSIS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmalarında teknik, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler olarak grupladıkları ana kriterlere göre 12 kriter üzerinden yenilenebilir enerji alternatiflerini sıralamış, bu kaynaklarla yapılacak yatırım önceliklerini elde etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre alternatiflerin en uygun sıralaması rüzgâr, hidrolik, biokütle, jeotermal ve güneş şeklinde olmuştur.

Karaca ve Ulutaş (2018) Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağının seçimini amaç edindikleri çalışmalarında Entropi ve WASPAS yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırmalarında teknik, ekonomik, çevresel ve sosyal kriterler olarak grupladıkları ana kriterleri toplamda 20 alt kritere ayırmışlardır. Araştırmacılar kriterleri Entropi yöntemi ile ağırlıklandırmış, alternatifleri de bu kriter ağırlıklarını kullanarak WASPAS yöntemi ile sıralamışlardır. Sonuçlara göre alternatiflerin en uygun sıralanması hidrolik, jeotermal, rüzgâr, biokütle ve güneş şeklinde belirlenmiştir.

Solangi, Tan, Mirjat, Valasai, Khan ve Ikram (2019) Pakistan’daki yenilenebilir enerji kaynaklarını Bütünleşik Delphi, AHP ve Bulanık TOPSIS kullanarak değerlendirmişleridir. Araştırmacılar çalışmalarında yenilenebilir enerji kaynağı seçimindeki en önemli kriterleri Delphi yöntemi ile ekonomik, çevresel, teknik ve sosyo-politik olarak dört ana başlıkta belirlemişlerdir. Bu kriterlerin toplamda 20 alt kriterini oluşturmuşlar, ağırlıklandırmada AHP, alternatifleri sıralamada Bulanık TOPSIS kullanmışlardır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre alternatiflerin en uygun sıralamasını rüzgâr, hidrolik, güneş, biyokütle ve jeotermal kaynaklar olarak belirlemişlerdir.

Yapılan literatür taraması sonucunda enerji alanındaki karar problemlerinde çok sayıda ÇKKVT kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada bulanık AHP kullanılması klasik ÇKKV tekniklerine göre bulanık ortamın sağladığı bir avantaj olacaktır. Ayrıca bu araştırmada literatürdeki çalışmalarda rastlanmamış olan ancak sürdürülebilir yeşil ekonominin bir parçası olan çevreci alt kriterler diğer kriterler arasında dağıtılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntem ve Modeli

2.1. Bulanık Mantık

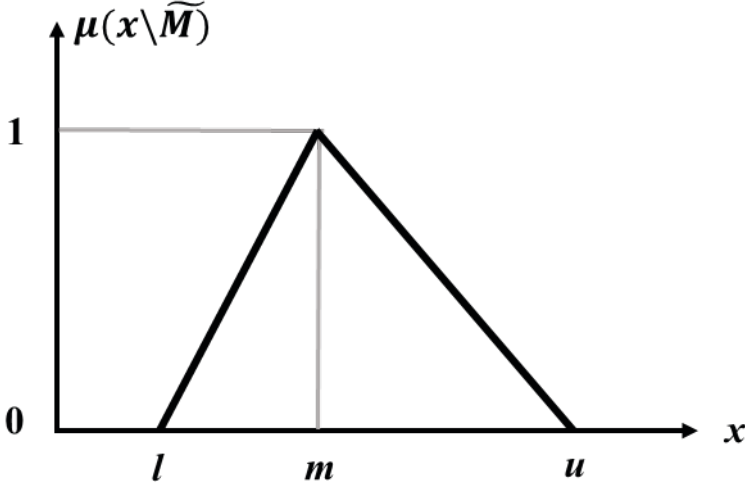
İlk defa Azeri asıllı Lütfi Askerzade (Lotfi Askar Zadeh) tarafından literature kazandırılan “bulanık ilkeler” uzun yıllar bilim dünyasında kabul görmemiş, Japonya’nın 1970 sonrasında bulanık mantık ve sistemlere ilişkin yapılar kullanarak teknolojik alanda yarattığı devasa gelişmeler sonucunda dikkate alınmaya başlamıştır. Mamdani ve Assilian tarafından 1975’de buhar makinesi kontrolünün bulanık mantıkla modellenmesi sonucu bulanık kümeler kuramına ilişkin felsefi yaklaşımlar pratikte de uygulanmaya başlamıştır (Şen, 2003).

Bulanık mantık, klasik kümeler teoreminin nesnelere bir kümeyle ait olup olmaması gibi iki keskin sınırla belirlenen ölçütün esnetilmesi ile ortaya çıkan yeni bir kümeler kuramına dayanmaktadır. Aristo mantığı ile kurulan klasik anlamdaki kümeler teorisi, nesnelere bir kümeyle ait olma ya da olmama gibi ikici (düalist) durumu kümeyle ait olma derecesine genişletilerek yeniden ele alınmıştır. Böylece, bulanık mantık sayesinde özellikle insan algıları, tercihleri ve düşüncelerinin “var-yok”, “evet-hayır”, “sıcak-soğuk”, “siyah-gri-beyaz”, “az katılıyorum-çok katılıyorum-hiç katılmıyorum-fikrim yok” gibi keskin sınırlarla belirlenmesi yerine, bir yargıdan diğerine geçişkenlik derecelerinin de dikkate alınması mümkün hale getirilmiştir. Bulanık mantığın bu yeni bakış açısı, klasik mantık ve istatistik biliminin algoritmalarıyla ifade edilen insan algı, görüş ve düşüncelerinin daha açıklayıcı olmasını; düşünce ile ilişkili dilsel ifadelerin sembolleştirilmesinin daha kavrayıcı olarak yapılmasını sağlamıştır. Koç (2019) karar vericilerin cinsiyetiniz nedir gibi sonlu net yanıt içeren sorularla karşı karşıya olmadığını, dolayısıyla karar verme problemlerinde geleneksel “Boolean Mantığı”ndan daha ileri bir mantık kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Sosyal yaşamdaki ÇKKV problemleri matematiksel olarak modellenirken karar vericilerin algılarının dilsel ifadeler aracılığı ile sayısal sembollere dönüştürülmesi ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bulanık ÇKKV tekniklerinin kullanımı, insan algılarının matematiksel olarak modellenmesine dayanan klasik ÇKKV tekniklerine göre daha gerçekçi bir yaklaşımı temsil etmektedir.

2.1.1. Üçgensel Bulanık Sayılar:

Bulanık ÇKKV tekniklerinden birçoğu Üçgensel Bulanık Sayıları kullanmaktadır. Bir Üçgensel Bulanık Sayı bir olaydaki en düşük olasılık l (lower), net değer m (middle) ve en yüksek olasılık u (upper) olmak üzere (l,m,u) şeklinde ifade edilmektedir (Şekil 1)

Şekil 1. Üçgensel Bulanık Sayı

Üçgensel Bulanık Sayı Eşitlik (1)'de verilen fonksiyonla ifade edilmektedir (Göktolga ve Karakış; 2018: 96).

$$\mu(x|\tilde{M}) = \begin{cases} 0 & x < l \\ (x-l)/(m-l) & l \leq x \leq m \\ (u-x)/(u-m) & m \leq x \leq u \\ 0 & x > u \end{cases} \quad (1)$$

$\mu(x|\tilde{M}) = 1$ olmak üzere m 'ye Üçgensel Bulanık Sayının tepesi denir ve m 'nin l ve u 'nun orta noktası olma zorunluluğu bulunmamaktadır (Baykal ve Beyan, 2004:234).

$M_1 = (p_1, r_1, s_1)$ ve $M_2 = (p_2, r_2, s_2)$ iki Üçgensel Bulanık Sayı olmak üzere temel matematiksel işlemler Eşitlik (2), Eşitlik (3) ve Eşitlik (4)'te açıklandığı gibi yapılmaktadır (Ecer, 2018a:621).

$$(p_1, r_1, s_1) \oplus (p_2, r_2, s_2) = (p_1 + p_2, r_1 + r_2, s_1 + s_2) \quad (\text{Toplama}) \quad (2)$$

$$(p_1, r_1, s_1) \otimes (p_2, r_2, s_2) = (p_1 p_2, r_1 r_2, s_1 s_2) \quad (\text{Çarpma}) \quad (3)$$

$$(p_1, r_1, s_1)^{-1} = \left(\frac{1}{s_1}, \frac{1}{r_1}, \frac{1}{p_1}\right) \quad (\text{Çarpımsal Tersini Alma}) \quad (4)$$

2.2. Bulanık AHP

Bulanık AHP, belirli kriterlere göre amaca en uygun seçeneği belirlemek üzere Bulanık Küme teorisinin AHP algoritmalarına uygulanması ile oluşturulmuş bir yöntemdir. Bu yöntem Chang (1996) tarafından kurulan mertebeye analizine dayanmaktadır. Yöntemin gelişimi ile ilgili olarak çok sayıda araştırmacının katkıları bulunmaktadır. Liou ve Wang (1992) çalışmalarında bulanık AHP algoritmasına, iyimserlik indeksini dâhil etmiştir. Stam, Minghe ve Haines (1996) ise AHP'deki bulanık tercihleri belirlerken yapay sinir ağlarını kullanmışlardır. Öte yandan gerçekleştirilen diğer çalışmalar kapsamında, Weck, Klocke, Schell ve Rüenauer (1997) bulanık AHP'de bulanık kümeyi ortaya çıkaran bir yöntemi, Kwong ve Bai (2003) ise Bulanık AHP'de son aşamadaki Üçgensel Bulanık Sayıları sıralamak için kullanılan bir yöntemi geliştirmiştir. Bir diğer çalışmada kapsamında, Abdel-Kader, Dugdale (2001), Bulanık Sayıları sıralamada α yöntemini geliştirmiştir.

2.2.1. Bulanık AHP Algoritması:

Günümüze kadar, seçim ya da sıralama yaptıkları alanları farklı olsa da yöntem olarak bulanık ÇKKVT kullanan çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Awasthi, Govindan ve Gold (2018) Bulanık AHP ve Bulanık VIKOR yöntemlerini sürdürülebilir küresel tedarikçi seçim problemine uygulamışlardır. Ecer (2018b) mobil bankacılık hizmetlerini değerlendirmek için Bulanık AHP ve ARAS modelini kullanmıştır. Perçin ve Aldalou (2018) Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS yöntemlerini bütünleştirerek havacılık sektöründe çalışan şirketleri finansal performanslarına göre sıralamışlardır. Göktolga ve Karakış (2018) bireysel emeklilik şirketlerinin finansal değerlendirmesini Bulanık AHP ve VIKOR yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Güler ve Yomralıoğlu (2018) Elektrikli araçlar için şarj istasyonu yeri seçim problemini Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Bulanık AHP yöntemlerini kullanarak ele almışlardır. Ecer (2018a) Bulanık AHP ve EDAS yöntemlerini kullanarak üçüncü parti lojistik tedarikçi seçim problemini ele almıştır. Çalık, Pehlivan ve Kahraman (2018) istatistiki bölge birimlerinin performanslarına göre değerlendirilmesi için Bulanık AHP ve Veri Zarflama yöntemlerini kullanmışlardır.

Bulanık AHP'de ilk adım problemin amaç, kriterler, alt kriterler ve alternatifleri gösterecek şekilde hiyerarşik bir yapıda ifade edilmesidir (Awasthi, Govindan ve Gold, 2018: 112). İkinci aşamada ise amaç ile ölçütler arasında sayısal bağ kurulmaktadır.

$X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ ölçüt kümesi, $U = \{u_1, u_2, \dots, u_n\}$ amaç kümesini temsil etmek üzere her bir nesne bir amacı gerçekleştirmek üzere ele alınmaktadır (Chang, 1996). Böylece her ölçüt için İfade (5)' te gösterildiği gibi m tane genişletilmiş mertbe analiz değeri elde edilmektedir.

$$M_g^1, M_g^2, \dots, M_g^m \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

Bu gösterimdeki tüm M_g^j ($j = 1, 2, \dots, m$) sayıları Üçgensel Bulanık Sayılardır. Chang'ın Bulanık AHP için geliştirdiği mertbe analizi aşağıdaki adımlarda anlatılmıştır (Chang, 1996; Çalık, Pehlivan ve Kahraman; 2018):

Ölçüt i'ye göre bulanık sentetik mertbenin değeri Eşitlik (6)'da verildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_g^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_g^j \right]^{-1} \quad (6)$$

Bu çarpımdaki $\sum_{j=1}^m M_g^j$ değerini elde etmek için verilen m mertbe analiz değerine Eşitlik (7)'de verilen bulanık toplama işlemi uygulanmaktadır.

$$\sum_{j=1}^m M_g^j = \left(\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j \right) \quad (7)$$

Eşitlik (6)'daki ikinci vektör ise Eşitlik (8)'de verilen işlem uygulanarak elde edilmektedir.

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_g^j = \left(\sum_{i=1}^n l_j, \sum_{i=1}^n m_j, \sum_{i=1}^n u_j \right) \quad (8)$$

Eşitlik (8) kullanılarak belirlenen vektörün çarpımsal tersi Eşitlik (9) kullanılarak elde edilmektedir.

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_g^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right) \quad (9)$$

Böylece Eşitlik (7) ve Eşitlik (9) kullanılarak hesaplanan iki vektör çarpılarak Eşitlik (6) elde edilmiş olur. Bundan sonraki aşamadaki hedef, S_i

Bulanık Sayılarının sıralanması olup bu konu ile ilgili çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden bazıları Chang Yöntemi, Kwong-Bai Yöntemi ve Kareli Ortalama Yöntemidir.

2.2.2. Bulanık Sentez Değerlerin Chang Yöntemi ile Sıralanması:

$M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ve $M_2 = (l_2, m_2, u_2)$ iki Bulanık Sayı olmak üzere

$M_2 \geq M_1$ in olabilirlik derecesi Eşitlik (10)'daki gibi tanımlanmaktadır.

$$V(M_2 \geq M_1) = \sup_{y \geq x} [\min \mu_{M_1}(x), \mu_{M_2}(x)] \quad (10)$$

Eşitlik (10)'daki ifadenin farklı bir gösterimi Eşitlik (11)'de verilmiştir:

$$V(M_2 \geq M_1) = \text{hgt}(M_1 \cap M_2) = \mu_{M_2}(d) \\ = \begin{cases} 1 & \text{eğer } m_2 \geq m_1 \\ 0 & \text{eğer } l_1 \geq u_2 \\ \frac{l_1 - u_2}{(m_2 - u_2) - (m_1 - l_1)} & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (11)$$

Eşitlik (11)'deki d değeri Üçgensel Bulanık Sayıların kesişim noktasının ordinatıdır. Yani $M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ve $M_2 = (l_2, m_2, u_2)$ yi karşılaştırabilmek için, hem $V(M_1 \geq M_2)$ hem de $V(M_2 \geq M_1)$ değerlerinin bulunması gerekmektedir.

Bir konveks Bulanık Sayının k tane konveks Bulanık Sayıdan büyük olmasının olabilirlik derecesi Eşitlik (12)'de olduğu gibi tanımlanmaktadır:

M_i ($i = 1, 2, \dots, k$) bulanık sayılar olmak üzere,

$$V(M \geq M_1, M_2, \dots, M_k) = V(M \geq M_1) \text{ ve } V(M \geq M_2) \text{ ve... ve } V(M \geq M_k) \\ = \min V(M \geq M_i) \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (12)$$

Eşitlik (12) kullanılarak Eşitlik (13) elde edilmektedir.

$$\min V(S_i \geq S_k) = d'(A_i) \quad (13)$$

Böylece Reel Sayılara dönüştürülen bulanık sentez değerleri Reel Sayılardaki büyüklük sırasına göre sıralanabilir. Karşılaştırılan kriter ya da seçeneklere ilişkin bir ağırlık elde edilmeye çalışılıyorsa; elde edilmesi amaçlanan ağırlık vektörü $( )^T$ operatörü matrisin transpozunu (devriğini) temsil etmek üzere Eşitlik (14)'te verilen formül kullanılarak elde edilmektedir.

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T \quad (14)$$

Normalize edilmiş ağırlık vektörü Eşitlik (15)'de verilmektedir.

$$W' = (d(A_1), d(A_2), \dots, d(A_n))^T \quad (15)$$

2.2.3. Bulanık Sentez Değerlerin Kwong-Bai Yöntemi ile Sıralanması:

$M = (l, m, u)$ Üçgensel Bulanık Sayı olmak üzere, bu Bulanık Sayı Eşitlik (16) kullanılarak Reel (Gerçel) Sayılara dönüştürülmektedir (Kwong, Bai, 2003:623).

$$M = \frac{l+4m+u}{6} \quad (16)$$

Böylece Eşitlik (16) ile elde edilen Reel Sayılar arasından en yüksek değerini seçimi en iyi çözüm olarak belirlenerek diğer alternatifler de ağırlıkların Reel Sayılardaki bilinen büyüklük sıralamasına göre sıralanarak değerlendirilmektedir.

2.2.4. Bulanık Sentez Değerlerin Kareli Ortalama Yöntemi ile Sıralanması:

$M = (l, m, u)$ Üçgensel Bulanık Sayısı, Eşitlik (17) kullanılarak reel sayılara dönüştürülür ve sonrasında sıralama yapılır (Göksu ve Güngör, 2008:4)

$$M = \sqrt{\frac{l^2+m^2+u^2}{3}} \quad (17)$$

Eşitlik (17) ile bulanık sayılar, Reel Sayılara dönüştürülerek durulaştırılır, alternatiflerin ağırlıkları arasından en büyük değerini seçimi en iyi çözüm olup, bulanık değerlerin karşılıklarının Reel Sayılardaki sıralaması da alternatiflerin sıralanmış halini vermektedir. Chang tarafından önerilen algoritmada Eşitlik (11) kullanılmakta ve bazı ağırlıklar sıfır değerini almaktadır. Bu nedenle bu çalışmada alternatiflerin sentez değerleri Chang'ın mertebeye analiz yöntemi ile hesaplanmış olup, sıralama için Kwong-Bai ve Kareli Ortalama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek dereceleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. AHP'de Kullanılan Ölçek, Bulanık Ölçek ve Karşılık Ölçek

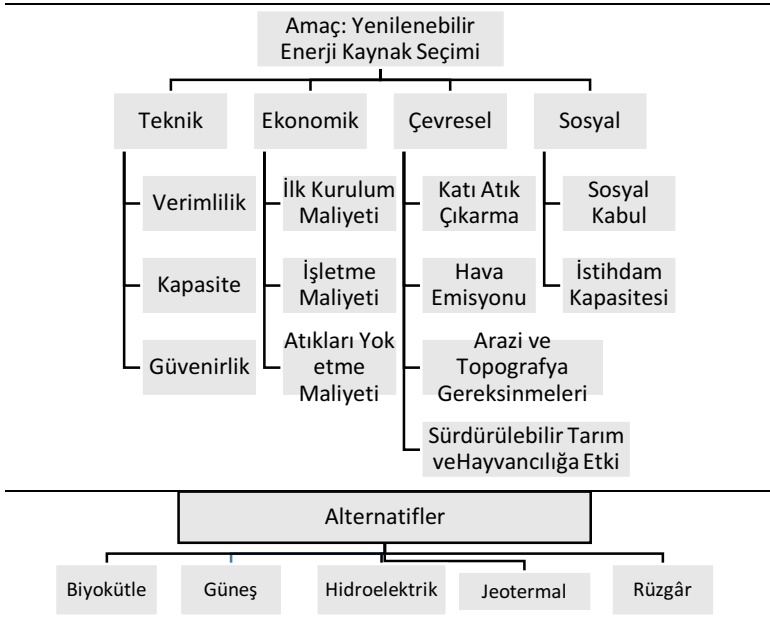
Sözel Önem	Bulanık Ölçek	Karşılık Ölçek
Eşit Önem	(1,1,1)	(1/1,1/1,1/1)
	(1,2,3)	(1/3,1/2,1/1)
Biraz daha fazla önemli	(2,3,4)	(1/4,1/3,1/2)
	(3,4,5)	(1/5,1/4,1/3)
Kuvvetli derecede önemli	(4,5,6)	(1/6,1/5,1/4)
	(5,6,7)	(1/7,1/6,1/5)
Çok Kuvvetli derecede önemli	(6,7,8)	(1/8,1/7,1/6)

	(7,8,9)	(1/9,1/8,1/7)
Tamamıyla önemli	(8,9,9)	(1/9,1/9,1/8)
Kaynak: Saaty ve Vargas, 2001:6-7		

3. Uygulama

Gerçekleştirilen literatür taraması yenilenebilir enerji alanındaki ÇKKV problemlerinde kullanılacak kriterlerin seçiminin kullanılacak olan yöntem konusunda da bir gereklilik getirdiğini göstermektedir (Wang, Jing, Zhang ve Zao: 2009). Karar verme problemlerinin genel özelliği bulanıklıktır ve bulanık AHP karar vericilerin tercihlerinin yaklaşık veya adapte edilebilir yollarla ifade edilmesini sağlar (Güler ve Yomraloğlu, 2018: 250). Ayrıca klasik ÇKKV yöntemleri insan düşüncesinin muğlaklığını çok fazla ortaya çıkarmamaktadır (Ecer, 2018b: 674). Bu sebeplerle bu çalışmada Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada yenilenebilir enerji alanında diğer pek çok çalışmada da yer alan 4 ana gruptaki kriterler arasından bazıları seçilmiş, ayrıca sürdürülebilir yeşil ekonomi için yeşil çevreci kriterler de diğer kriterler arasında dağıtılmıştır. Seçilen kriterlere ilişkin hiyerarşi ağacı Şekil (2) de verilmiştir.

Şekil 2. Kriter ve Alternatiflere İlişkin Hiyerarşi Ağacı

Seçilen kriterlere ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir:

(C1) Verimlilik: Bir enerji kaynağından elde edilen enerji miktarının kullanılan enerji miktarına oranıdır (Kaya ve Kahraman, 2010:2523).

(C2) Kapasite: Enerji kaynağından üretilebilecek enerjinin büyüklüğü, kurulu güç miktarıdır.

(C3) Güvenirlilik: Enerjiye ihtiyaç duyulduğu anda kesintisiz olarak temin edebilme durumudur, enerji kaynağının sürekliliği anlamına gelmektedir (Sağır ve Doğanalp:243).

(C4) İlk Kurulum Maliyeti: Araç ve donanım tedariki, gerekli yasal izinler ve vergiler, kaynağın ana yollara bağlantı yollarının kurulması, web ve iletişim hizmetlerinin satın alınması, sondaj ve diğer ilk hizmetlerdir (Kaya ve Kahraman, 2010:2523).

(C5) İşletme Maliyeti: Bir işletmenin sabit ve değişken maliyetleri, yani çalışan maaş ve ücretleri, enerji mal ve hizmet maliyetleri, bakım onarım maliyetleridir (Kaya ve Kahraman, 2010:2523).

(C6) Atıkları Yok Etme Maliyeti: Yeni sürdürülebilir çevresel politikalardan birisi olarak atıkların yok edilmesi ya da dönüştürülmesi maliyetidir.

(C7) Katı Atık Çıkarma: Enerji üretimi esnasında çıkan katı atık miktarıdır.

(C8) Hava Emisyonu: Enerji üretimi esnasında çıkan ve havaya karışan gaz atıklardır. Sera gazı salınımı olarak da adlandırılır. Yenilenebilir kaynaklarda bu salınım az da olsa vardır (Özcan, Ünlüsoy ve Eren:2017).

(C9) Arazi ve Topografya Gereksinimleri: Toplam alan kullanımı, birim m² ye göre üretilen enerji miktarı ile yatırım alanının sahip olması gereken özellikler, hammadde, yakıt ve işgücüne yakınlığıdır (Özcan, Ünlüsoy ve Eren:2017).

(C10) Sürdürülebilir Tarım ve Hayvancılığa etki: Yatırım alternatifinin çevrede yaşayan yöre halkının yaşamı için gelir kaynağı durumunda olan hayvancılık ve tarımın zarar görmeden, fayda görerek sürdürülmesine olumlu katkısıdır.

(C11) Sosyal Kabul: İşletmenin kurulacağı yerdeki yerel toplulukların o enerji kaynağına ilişkin olumlu görüşleridir (Kaya ve Kahraman, 2010:2523; Özcan ve Erol:2014).

(C12) İstihdam Kapasitesi: Enerji kaynağının kurulumu ve işletmesi sırasındaki iş yaratma büyüklüğüdür (Kaya ve Kahraman, 2010:2523; Özcan ve Erol:2014).

Araştırmada hazırlanan Saaty'nin ikili karşılaştırma ölçeği yenilenebilir enerji sistemleri alanında Uzman olan Mühendis-Akademisyen tarafından doldurulmuştur. Uzman Karar Vericinin doldurduğu ölçeğe göre oluşturulan kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ve bu matrislere Bulanık AHP algoritması uygulandıktan sonra elde edilen bulanık ağırlıklar Tablo 2-5' te verilmiştir. Örnek teşkil etmesi amacıyla Tablo 2'deki Teknik kriterlere ilişkin ağırlıkların Bulanık AHP algoritması kullanılarak elde edilmiş biçimi aşağıda verilmiştir.

$$\begin{aligned} & \begin{bmatrix} (1,1,1) & (4,5,6) & (6,7,8) \\ (1/4,1/3,1/2) & (1,1,1) & (4,5,6) \\ (1/8,1/7,1/6) & (1/6,1/5,1/4) & (1,1,1) \end{bmatrix} \xrightarrow{\text{Eşitlik 7}} \begin{bmatrix} (1,1,1) \square (4,5,6) \square (6,7,8) \\ (1,1,1) \square (4,5,6) \square (6,7,8) \\ (1/8,1/7,1/6) \square (1/6,1/5,1/4) \square (1,1,1) \end{bmatrix} \\ & = \begin{bmatrix} (6,7,8) \\ (5.20,6.25,7.33) \\ (2.17,2.20,2.25) \end{bmatrix} \xrightarrow{\text{Eşitlik 8}} [(6,7,8) \square (5.20,6.25,7.33) \square (2.17,2.20,2.25)] \\ & = [(13.37,15.45,17.58)] \xrightarrow{\text{Eşitlik 9}} \left[\left(\frac{1}{17.58} \right), \left(\frac{1}{15.45} \right), \left(\frac{1}{13.37} \right) \right] \\ & = [(0.0569,0.0647,0.0748)] \xrightarrow{\text{Eşitlik 6}} = \begin{bmatrix} (6,7,8)(0.0569) \\ (5.20,6.25,7.33)(0.0647) \\ (2.17,2.20,2.25)(0.0748) \end{bmatrix} \\ & = \begin{bmatrix} (0.3412,0.4531,0.5985) \\ (0.2957,0.4045,0.5486) \\ (0.1232,0.1424,0.1683) \end{bmatrix} \end{aligned}$$

Örnek çözümde bulanık sayıların toplanması, çarpılması ve çarpımsal tersinin alınmasını içeren Eşitlik (2), Eşitlik (3) ve Eşitlik (4)'te verilen temel matematiksel işlemlerle; karar vericiden elde edilen ve Tablo 1 kullanılarak sayısallaştırılan ölçek değerleri üzerinde Eşitlik (6), Eşitlik (7), Eşitlik (8) ve Eşitlik (9)'da verilen işlemler uygulanmıştır. Aynı algoritma Ekonomik, Çevresel ve Sosyal başlıkları altındaki diğer kriterlere de uygulanmış olup elde edilen ağırlıklar da Tablo 3-5 arasında verilmiştir.

Tablo 2. Teknik Kriterlere İlişkin İkili Karşılaştırma Matrisi ve Bulanık Ağırlık Değerleri

	Verimlilik	Kapasite	Güvenirlilik	Bulanık Ağırlık
Verimlilik	(1,1,1)	(4,5,6)	(1,1,1)	(0.3412, 0.4531,0.5985)
Kapasite	(1/5,1/4,1/3)	(1,1,1)	(4,5,6)	(0.2957,0.4045,0.4171)
Güvenirlilik	(1,1,1)	(1/6,1/5,1/4)	(1,1,1)	(0.1232, 0.1424,0.1280)

Tablo 3. Ekonomik Kriterlere İlişkin İkili Karşılaştırma Matrisi ve Bulanık Ağırlık Değerleri

	İlk Kurulum	İşletme	Atıkları Yok etme	Bulanık Ağırlıklar
İlk Kurulum	(1,1,1)	(2,3,4)	(6,7,8)	(0.4106, 0.5890,0.8365)
İşletme	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(4,5,6)	(0.2395,0.3391,0.4826)
Atık Yok	(1/8,1/7,1/6)	(1/6,1/5,1/4)	(1,1,1)	(0.0589,0.0719,0.0912)

Tablo 4. Çevresel Kriterlere İlişkin İkili Karşılaştırma Matrisi ve Bulanık Ağırlık Değerleri

	Katı Atık Çıkarma	Hava Emisyonu	Arazi_Gereksin im	Süred. Tar. ve Hayv.	Bulanık Ağırlıklar
Katı Atık	(1,1,1)	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(2,3,4)	(0.1315,0.2214,0.3588)
Hava Emis.	(2,3,4)	(1,1,1)	(2,3,4)	(2,3,4)	(0.2072,0.3516,0.5961)
Arazi_Gerek	(1,1,1)	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(2,3,4)	(0.1155,0.1823,0.2845)
Süred.TarHay	(1/4,1/3,1/2)	(1/4,1/3,1/2)	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(0.0598,0.0781,0.1113)

Tablo 5. Sosyal Kriterlere İlişkin İkili Karşılaştırma Matrisi ve Bulanık Ağırlık Değerleri

	Sosyal Kabul	İstihdam Kapasitesi	Bulanık Ağırlıklar
Sosyal Kabul	(1,1,1)	(2,3,4)	(0.4615,0.7500,1.1765)
İstihdam Kapasitesi	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(0.1923,0.2500,0.3529)

Bundan sonraki aşamada Karar Verici-Uzman tarafından 5 alternatif olan Biyokütle, Güneş, Hidrolik, Jeotermal ve Rüzgâr enerjileri kriterlere göre değerlendirilmiş, sonuçlar Tablo 1’de verilen Bulanık ölçek ve Karşılık Ölçek değerlerine göre sayısallaştırılmıştır. Bulanık AHP algoritması uygulanmış ve her alternatife ilişkin sentez değerleri elde edilmiştir. Elde edilen bulanık sentez değerlerine ilişkin matrisler ile her alternatife ilişkin hesaplanan toplam bulanık öncelik değerleri Tablo 6-10 arasında verilmiştir.

Tablo 6-10 arasındaki ilk sütun olan Global Bulanık Ağırlıklar Tablo 2-5 arasında hesaplanan değerlerdir. İkinci sütundaki sentez değerleri, karar vericinin her alternatifi kriterlere göre değerlendirdiği ölçeklerin karar matrisine geçirilmesi sonrasında, Tablo 2-5 öncesindeki örnekte gösterildiği gibi Bulanık AHP algoritması uygulanarak elde edilmişlerdir. Son sütun ise global bulanık ağırlıklarla sentez değerlerin Eşitlik (3)’te verilen çarpma kuralı ile çarpılması ile elde edilmiştir. Her bir alternatife ilişkin Toplam Bulanık Öncelik de üçüncü sütundaki değerlerin Eşitlik (2) deki toplama kuralı ile toplanması ile elde edilmiştir.

Tablo 6. Biyokütle için Toplam Bulanık Öncelik

	Global Bulanık Ağırlıklar	Sentez Değerleri	Ağırlık
Verimlilik	(0.3412, 0.4531, 0.5985)	(0.1049, 0.1638, 0.2459)	(0.0358, 0.0742, 0.1472)
Kapasite	(0.2957, 0.4045, 0.4171)	(0.1041, 0.1695, 0.2615)	(0.0308, 0.0686, 0.1090)
Güvenirlilik	(0.1232, 0.1424, 0.1280)	(0.1591, 0.2941, 0.5166)	(0.0196, 0.0419, 0.0661)
İlk Kurulum	(0.4106, 0.5890, 0.8365)	(0.0673, 0.0813, 0.1017)	(0.0277, 0.0479, 0.0851)
İşletme	(0.2395, 0.3391, 0.4826)	(0.0556, 0.0791, 0.1309)	(0.0133, 0.0268, 0.0632)
Atık Yok etme	(0.0589, 0.0719, 0.0912)	(0.0495, 0.0588, 0.0724)	(0.0029, 0.0042, 0.0066)
Katı Atık Çık.	(0.1315, 0.2214, 0.3588)	(0.4491, 0.6161, 0.8354)	(0.0590, 0.1364, 0.2997)
Hava Emis.	(0.2072, 0.3516, 0.5961)	(0.0238, 0.0305, 0.0455)	(0.0049, 0.0107, 0.0259)
Arazi Gereks.	(0.1155, 0.1823, 0.2845)	(0.0828, 0.1343, 0.2177)	(0.0096, 0.0245, 0.0619)
Süred. Tar. Hayv.	(0.0598, 0.0781, 0.1113)	(0.4121, 0.5888, 0.1225)	(0.0246, 0.0460, 0.0136)
Sosyal Kabul	(0.4615, 0.7500, 1.1765)	(0.1818, 0.2392, 0.3404)	(0.0839, 0.2553, 0.4005)
İstihdam	(0.1923, 0.2500, 0.3529)	(0.3143, 0.3158, 0.3692)	(0.0604, 0.0923, 0.1303)
Toplam Bulanık Öncelik			(0.3725, 0.8288, 1.4091)

Tablo 7. Güneş için Toplam Bulanık Öncelik

	Global Bulanık Ağırlıkları	Sentez Değerleri	Ağırlık
Verimlilik	(0.3412, 0.4531, 0.5985)	(0.0434, 0.0537, 0.0703)	(0.0148, 0.0243, 0.0421)
Kapasite	(0.2957, 0.4045, 0.4171)	(0.3317, 0.4809, 0.6881)	(0.0981, 0.1945, 0.287)
Güvenirlilik	(0.1232, 0.1424, 0.1280)	(0.0625, 0.0882, 0.1391)	(0.0077, 0.0126, 0.0178)
İlk Kurulum	(0.4106, 0.5890, 0.8365)	(0.3030, 0.4545, 0.6683)	(0.1244, 0.2677, 0.559)
İşletme	(0.2395, 0.3391, 0.4826)	(0.2058, 0.3755, 0.6577)	(0.0493, 0.0101, 0.3174)
Atık Yok etme	(0.0589, 0.0719, 0.0912)	(0.2178, 0.2941, 0.3947)	(0.0128, 0.0211, 0.036)
Katı Atık Çık.	(0.1315, 0.2214, 0.3588)	(0.0741, 0.1093, 0.1561)	(0.0097, 0.0242, 0.056)
Hava Emis.	(0.2072, 0.3516, 0.5961)	(0.2088, 0.2689, 0.3457)	(0.0433, 0.0945, 0.1967)
Arazi Gereks.	(0.1155, 0.1823, 0.2845)	(0.1185, 0.1748, 0.2613)	(0.0137, 0.0319, 0.0743)
Süred. Tar. ve Hayv.	(0.0598, 0.0781, 0.1113)	(0.0525, 0.0617, 0.0110)	(0.0031, 0.0048, 0.0012)
Sosyal Kabul	(0.4615, 0.7500, 1.1765)	(0.2121, 0.3189, 0.4681)	(0.0979, 0.3511, 0.5507)
İstihdam	(0.1923, 0.2500, 0.3529)	(0.1000, 0.1395, 0.1560)	(0.0192, 0.039, 0.0551)
Toplam Bulanık Öncelik			(0.4940, 1.0758, 2.1933)

Tablo 8. Hidrolik için Toplam Bulanık Öncelik

	Global Bulanık Ağırlıkları	Sentez Değerleri	Ağırlık
Verimlilik	(0.3412, 0.4531, 0.5985)	(0.3759, 0.5215, 0.7233)	(0.1283, 0.2363, 0.4329)
Kapasite	(0.2957, 0.4045, 0.4171)	(0.1398, 0.1878, 0.2546)	(0.0414, 0.0760, 0.1062)
Güvenirlilik	(0.1232, 0.1424, 0.1280)	(0.1439, 0.2794, 0.5166)	(0.0177, 0.0398, 0.0661)
İlk Kurulum	(0.4106, 0.5890, 0.8365)	(0.0690, 0.0845, 0.1090)	(0.0283, 0.0498, 0.0911)
İşletme	(0.2395, 0.3391, 0.4826)	(0.0720, 0.1520, 0.2923)	(0.0173, 0.0015, 0.1411)
Atık Yok etme	(0.0589, 0.0719, 0.0912)	(0.2178, 0.2941, 0.3947)	(0.0128, 0.0211, 0.0360)
Katı Atık Çık.	(0.1315, 0.2214, 0.3588)	(0.0741, 0.1093, 0.1561)	(0.0097, 0.0242, 0.0560)
Hava Emis.	(0.2072, 0.3516, 0.5961)	(0.2088, 0.2689, 0.3457)	(0.0433, 0.0945, 0.1967)
Arazi Gereks.	(0.1155, 0.1823, 0.2845)	(0.0790, 0.1012, 0.1393)	(0.0091, 0.0184, 0.0396)
Süred. Tar. ve Hayv.	(0.0598, 0.0781, 0.1113)	(0.0828, 0.0991, 0.0184)	(0.2567, 0.0077, 0.0020)
Sosyal Kabul	(0.4615, 0.7500, 1.1765)	(0.1061, 0.1827, 0.2908)	(0.0490, 0.2181, 0.3421)
İstihdam	(0.1923, 0.2500, 0.3529)	(0.1000, 0.1395, 0.1560)	(0.0192, 0.0390, 0.0551)
Toplam Bulanık Öncelik			(0.6328, 0.8264, 1.5649)

Tablo 9. Jeotermal için Toplam Bulanık Öncelik

	Global Bulanık Ağırlıkları	Sentez Değerleri	Ağırlık
Verimlilik	(0.3412, 0.4531, 0.5985)	(0.0448,0.0564,0.0763)	(0.0153,0.0255,0.0457)
Kapasite	(0.2957,0.4045,0.4171)	(0.0667,0.0809,0.1032)	(0.0197,0.0327,0.0430)
Güvenirlilik	(0.1232, 0.1424,0.1280)	(0.1439,0.2500,0.4371)	(0.0177,0.0356,0.0559)
İlk Kurulum	(0.4106, 0.5890,0.8365)	(0.0690,0.0845,0.1090)	(0.0283,0.0498,0.0911)
İşletme	(0.20395,0.3391,0.4826)	(0.0583,0.0849,0.1462)	(0.0140,0.0001,0.0705)
Atık Yok etme	(0.0589,0.0719,0.0912)	(0.0495,0.0588,0.0724)	(0.0029,0.0042,0.0066)
Katı Atık Çık.	(0.1315,0.2214,0.3588)	(0.0382,0.0561,0.1055)	(0.0050,0.0124,0.0378)
Hava Emis.	(0.2072,0.3516,0.5961)	(0.1148,0.1627,0.2244)	(0.0238,0.0572,0.1277)
Arazi Gereks.	(0.1155,0.1823,0.2845)	(0.2484,0.4139,0.6619)	(0.0287,0.0755,0.1883)
Sürd Tar ve Hayv.	(0.0598,0.0781,0.1113)	(0.1051,0.1514,0.0318)	(0.0063,0.0118,0.0035)
Sosyal Kabul	(0.4615, 0.7500,1.1765)	(0.0909,0.1130,0.1348)	(0.0420,0.1011,0.1585)
İstihdam	(0.1923,0.2500,0.3529)	(0.3143,0.3588,0.5106)	(0.0604,0.1277,0.1802)
Toplam Bulanık Öncelik			(0.2641,0.5336,1.0088)

Tablo 10. Rüzgâr için Toplam Bulanık Öncelik

	Global Bulanık Ağırlıkları	Sentez Değerleri	Ağırlık
Verimlilik	(0.3412, 0.4531, 0.5985)	(0.1395,0.2046,0.2954)	(0.0476,0.0927,0.1768)
Kapasite	(0.2957,0.4045,0.4171)	(0.0667,0.0809,0.1032)	(0.0197,0.0327,0.0430)
Güvenirlilik	(0.1232, 0.1424,0.1280)	(0.0625,0.0882,0.1391)	(0.0077,0.0126,0.0178)
İlk Kurulum	(0.4106, 0.5890,0.8365)	(0.1869,0.2951,0.4504)	(0.0767,0.1738,0.3767)
İşletme	(0.2395,0.3391,0.4826)	(0.1715,0.3084,0.5481)	(0.0411,0.1046,0.2645)
Atık Yok etme	(0.0589,0.0719,0.0912)	(0.2178,0.2941,0.3947)	(0.0128,0.0211,0.0360)
Katı Atık Çık.	(0.1315,0.2214,0.3588)	(0.0741,0.1093,0.1561)	(0.0097,0.0242,0.0560)
Hava Emisy.	(0.2072,0.3516,0.5961)	(0.2088,0.2689,0.3457)	(0.0433,0.0945,0.1967)
Arazi Gereks.	(0.1155,0.1823,0.2845)	(0.1185,0.1748,0.2613)	(0.0137,0.0319,0.0743)
Sürd Tar ve Hayv.	(0.0598,0.0781,0.1113)	(0.0828,0.0991,0.0184)	(0.0049,0.0077,0.0020)
Sosyal Kabul	(0.4615, 0.7500,1.1765)	(0.1212,0.1462,0.1702)	(0.0559,0.1277,0.2003)
İstihdam	(0.1923,0.2500,0.3529)	(0.1000,0.1395,0.1560)	(0.0192,0.0390,0.0551)
Toplam Bulanık Öncelik			(0.3047,0.7625,1.3224)

Bundan sonraki aşamada Tablo 6-10 arasında koyu renklerle verilmiş olan alternatiflere ilişkin toplam bulanık öncelikler durulaştırılarak karşılaştırma ve sıralama yapılmıştır, sonuçlar Tablo 11’de verilmiştir. Durulaştırma işlemi için hem Kwong Bai hem de Kareli Ortalama Yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 11. Durulaştırılmış Öncelikler ve Sıralama

	Bulanık Ağırlık	Kwong-Bai Y. ile Durulaştırılmış Ağırlık	Y. Kwong Bai Y.ile Sıra	Kareli Ortalama ile Durulaştırılmış Ağırlık	Kareli Ortalama Y. ile Sıra
Biyokütle	(0.3725,0.8288,1.4091)	0,8495	3	0,9680	3
Güneş	(0.4940,1.0758,2.1933)	1,1651	1	1,4390	1
Hidro	(0.6328,0.8264,1.5649)	0,9172	2	1,0851	2
Jeotermal	(0.2641,0.5336,1.0088)	0,5679	5	0,6763	5
Rüzgâr	(0.3047,0.7625,1.3224)	0,7795	4	0,8987	4

Tablo 11 incelendiğinde, iki yönetime göre de en uygun sıralama Güneş, Hidrolik, Biyokütle, Rüzgâr ve Jeotermal olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, iki yöntemin de birbiri ile tutarlı bir sıralama oluşturduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarının literatürdeki yenilenebilir enerji kaynaklarını çeşitli kriterlere göre en uygun şekilde sıralayan diğer çalışmalarla karşılaştırılabilmesi için Tablo 12 oluşturulmuştur.

Araştırmacı	Kaynakların En uygun Sıralaması
Kaya ve Kahraman (2010)	Rüzgâr, Güneş, Biyokütle, Jeotermal, Hidrolik
Uysal (2010)	Güneş, Rüzgâr, Biyokütle, Hidrolik, Jeotermal
Yakıcı, Ayan ve Babuççu (2013)	Hidrolik, Rüzgâr, Biyokütle, Jeotermal, Güneş
Özcan & Eren (2017)	Rüzgâr, Hidrolik, Biokütle, Jeotermal, Güneş.
Karaca & Ulutaş (2018)	Hidrolik, Jeotermal, Rüzgâr, Biokütle, Güneş
Solangi ve diğerleri (2019)	Rüzgâr, Hidrolik, Güneş, Biyokütle, Jeotermal

Bu çalışmadan elde edilen sonuca göre birinci sırada Güneş enerjisinin, son sırada ise Jeotermal kaynakların bulunması Uysal'ın (2010) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan Solangi ve diğerlerinin (2019) çalışmalarında da son sırada Jeotermal kaynakların bulunması bu çalışma sonuçlarını teyit eder niteliktedir. Yakıcı, Ayan ve Babuççu'nun (2013) ve Özcan & Eren (2017) ile Karaca & Ulutaş'ın (2018) çalışmalarında ise güneş enerjisi bu çalışmada elde edilen sonuçla uyumsuz olarak en son sırada yer almaktadır. Tablo 12'deki çalışmalardan Kaya ve Kahraman (2010) ile Solangi ve diğerlerinin çalışmalarında bulanık ÇKKV teknikleri kullanılırken diğer çalışmalarda klasik teknikler kullanılmıştır. Çalışmalarda dikkate alınan kriterlerin farklılıkları ve farklı ağırlıklandırılmaları öncelik sıralaması farklılıklarının nedenini açıklamaktadır.

Sonuçlar

21. yüzyıldaki değişimler ve çevre konusundaki artan farkındalıklar sayesinde biyokütle enerjisi, güneş enerjisi, hidrolik enerji, jeotermal enerji ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılacağı öngörülmektedir. Bu enerji kaynaklarının ise birbirlerine göre üstünlükleri ve zayıf yönleri bulunmaktadır.

Bu araştırma kapsamında yenilenebilir enerji kaynakları alternatifleri Chang'ın geliştirdiği Bulanık AHP algoritması kullanılarak üstünlüklerine göre sıralanmıştır. Söz konusu sıralama Güneş, Hidrolik, Biyokütle, Rüzgâr ve Jeotermal biçiminde oluşmuştur. Karar vermenin doğasında olan bulanıklığı sayısallaştırmak ve belirsizlikleri daha iyi ifade etmek için Üçgensel Bulanık Sayılar temel alınmıştır. Bulanık ortam karar vericinin tercihlerinin daha gerçeğe

yakın olarak sayısallaştırılmasını sağlamıştır. Kullanılan Bulanık AHP algoritması ile nitel kriterler nicel kriterlere dönüştürülebilmiştir. Ayrıca dilsel ifadeler de kullanılan yöntem ile sayısallaştırılabilmiştir.

Algoritmanın uygulanması sonucu oluşan bulanık ağırlıklar hem Kwong-Bai hem de Kareli Ortalama yöntemleri ile durulaştırılarak sıralanmıştır. İki yöntemde de aynı sıralama oluşmuştur. İki yöntemin de birbiri ile tutarlı bir sıralama yaptığı görülmektedir. İleriki araştırmalarda aynı konu için farklı tekniklerle en uygun sıralamanın yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDEL-KADER, M. ve DUGDALE, D. (2001), Evaluating Investments in Advanced Manufacturing Technology: A Fuzzy Set Theory Approach, *British Accounting Review*, 33, pp. 455-489.
- ARAS, H., ERDOĞMUŞ, Ş. ve KOÇ, E. (2004), Multi-Criteria Selection for a Wind Observation Station Location Using Analytic Hierarchy Process. *Renewable Energy*, 29, pp. 1383–1392.
- AWASTHI, A., GOVINDAN, K. ve GOLD S. (2018), Multi-tier Sustainable Global Supplier Selection Using a Fuzzy AHP-VIKOR Based Approach, *International Journal of Production Economics*, 195, 106–117.
- BAYKAL, N. ve BEYAN, T. (2004), *Bulanık Mantık İlke ve Temelleri*, Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- BECCALI, M., CELLURA, M. ve ARDENTE, D. (1998), Decision Making in Energy Planning: The Electre Multi criteria Analysis Approach Compared to A Fuzzy-Sets Methodology, *Energy Convers, Mgmt* Vol, 39, No, 16-18, pp. 1869-1881.
- BECCALI, M., CELLURA, M. ve MISTRETTA, M. (2003), Decision Making in Energy Planning: Application of the Electre Method at Regional Level for the Diffusion of Renewable Energy Technology, *Renewable Energy* 28, ss. 2063-2087.
- CARRION, J.A., ESTRELLA, A.E., DOLS, F.A., TORO, M.Z., RODRIGUEZ, M. ve RIDAO, A.R. (2008), Environmental Decision-Support Systems for Evaluating the Carrying Capacity of Land Areas: Optimal Site Selection For Grid-Connected Photovoltaic Power Plants, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12,ss. 2358–2380.

- CHATZIMOURATIDIS, A. I. ve PILAVACHI, P.A. (2008), Multi Criteria Evaluation of Power Plants Impact on the Living Standard Using the Analytic Hierarchy Process. *Energy Policy*, 36.ss. 1074–1089.
- CHANG, D.Y. (1996), Applications of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP, *European Journal of Operational Research*, 95(3), pp. 649-655.
- ÇALIK, A., YAPICI-PEHLIVAN, N. ve KAHRAMAN, C. (2018), An Integrated Fuzzy AHP/DEA Approach for Performance Evaluation of Territorial Units in Turkey, *Technological and Economic Development of Economy*, Vol:24 (4), ss. 1280-1302.
- ECER, F. (2018a), Third-Party Logistics (3PLs) Provider Selection via Fuzzy AHP and EDAS Integrated Model, *Technological and Economic Development of Economy*, Vol 24 (2) ss. 615-634.
- ECER, F. (2018b), An Integrated Fuzzy AHP and ARAS Model to Evaluate Mobile Banking Services, *Technological and Economic Development of Economy*, Vol 24 (2) ss. 670-695.
- ERDOĞDU, E. (2007), Electricity Demand Analysis Using Co-integration and ARIMA Modelling: A case study of Turkey, *Energy Policy*, 35, 1129–1146.
- ETKB (2017), Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, <https://www.enerji.gov.tr> > File > Documents > Sayı_15.
- GÖKSU, A. ve GÜNGÖR, İ. (2008), Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.3 s. 1-26.
- GÖKTOLGA, Z.G. ve KARAKIŞ, E. (2018), Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performansının Bulanık AHP ve VIKOR Yöntemi ile Analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol 19, Sayı 1, ss. 92-108.
- GÜLER ve YOMRALIOĞLU (2018), GIS and Fuzzy AHP Based Area Selection for Electric Vehicle Charging Stations, ISPRS TC IV Mid-term Symposium on 3D Spatial Information Science –The Engine of Change, Delft, Hollanda, 01-05 Ekim 2018,
- HDR (2018), Human Development Report 2018-Renewable Energy Consumption, <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506> Adresinden 13.09.2019 tarihinde alınmıştır.

- HEO, E., KIM, J. ve BOO, K.J. (2010), Analysis of the Assessment Factors for Renewable Energy Dissemination Program Evaluation Using Fuzzy AHP, *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 14. Ss. 2214–2220.
- KARACA, C. ve ULUTAŞ, A. (2018), Entropi ve Waspas Yöntemleri Kullanarak Türkiye için Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Seçimi, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 18, Sayı 3. ss. 483-494,
- KAYA, T. ve KAHRAMAN, C. (2010), Multi Criteria Renewable Energy Planning Using an Integrated Fuzzy VIKOR & AHP Methodology: The Case of Istanbul, *Energy*, 35, ss. 2517-2527.
- KOÇ, E. (2019), Uluslararası Tedarikçi Seçim Probleminde Bulanık Dematel Yönteminin Kullanımı, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, sayı: 17, ss. 339-355.
- KWONG, C.K. ve BAI, H. (2003), Determining the Importance Weights on the Customer Requirements in QFD Using a Fuzzy AHP with an Extent Analysis Approach, *IIE Transactions*, 35, pp. 619-626.
- LIOU, T.S. ve WANG, M.J.J. (1992), Ranking Fuzzy Numbers with Integral Value, *Fuzzy Sets and Systems*, 50(3), pp. 247-255.
- T.C, CUMHURBAŞKANLIĞI, STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI.(2019), Onbirinci Kalkınma Planı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> Adresinden 28.10.2019 tarihinde alınmıştır.
- ÖZCAN, E.C., ÜNLÜSOY, S. ve EREN, T. (2017), ANP ve TOPSIS Yöntemleriyle Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Yatırım Alternatiflerinin Değerlendirilmesi, *SUJEST*, v.5, n.2.pp. 204-219.
- ÖZCAN, E.C. ve EROL, S. (2014), “A Multi-Objective Mixed Integer Linear Programming Model for Energy Resource Allocation Problem: The Case of Turkey”, *Gazi University Journal of Science*, Vol, 27(4), SS. 1157-1168.
- PERÇİN, S. ve ALDALOU, E. (2018), Financial Performance Evaluation Of Turkish Airline Companies Using Integrated Fuzzy AHP Fuzzy TOPSIS Model, *Uluslararası İktisadi İncelemeler Dergisi*, 18, EYİ Özel Sayısı, ss.583-598.
- SAATY T.L. ve VARGAS, L.G. (2001), *Models, Methods Concepts & Applications of the Analytic Hierarchy Process*. Kluwer Academic Publishers, Boston.
- SAĞIR, H. ve DOĞANALP, B. (2016), Bulanık Çok-Kriterli Karar Verme Perspektifinden Türkiye İçin Enerji Kaynakları Değerlendirmesi,

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
Sayı:11, ss. 233-256.

- SOLANGI, Y.A., TAN, Q., MIRJAT, N.H., VALASAI, G.D., KHAN, M.W.A. ve IKRAM, M. (2019), An Integrated Delphi-AHP and Fuzzy TOPSIS Approach toward Ranking and Selection of Renewable Energy Resources in Pakistan, *Processes*, Vol 7 (2), 118.
- STAM, A., MINGHE, S. ve HAINES, M. (1996), Artificial Neural Network Representations for Hierarchical Preference Structures, *Computers and Operations Research*, 23(12), pp. 1191 -1201.
- ŞEN, Z. (2003), *Modern Mantık*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TATLI, H. ve KOÇ, B. (2018), Enerji Tüketimi ve Enerji Fiyatları Bağlamında Türkiye'nin OECD Ülkeleri İçindeki Yeri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 15, ss. 353-375.
- UYSAL, F. (2011), Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Alternatiflerinin Seçimi İçin Graf Teori ve Matris Yaklaşım, *Ekonometri ve İstatistik* Sayı:13 (12, Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı) 23-40.
- YAKICI-AYAN, T. ve PABUŞÇU, H. (2013), Yenilenebilir Enerji Kaynakları Yatırım Projelerinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi İle Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 3, s. 89-110.
- WECK, M., KLOCKE, F., SCHELL, H., R ve RUENAUVER, E. (1997), Evaluating Alternative Production Cycles Using the Extended Fuzzy AHP Method, *European Journal of Operational Research* 100(2), 351-366.
- WANG, J.J., JING, Y.Y., ZHANG C.F. ve ZHAO, J.H. (2009), Review on Multi-Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision-Making, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, ss. 2263-2278.
- XIAOHUA, W. ve ZHENMIN, F. (2002), Sustainable Development of Rural Energy and its Appraising System in China, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 6 (2002) 395-404.
- YEGM. (2019), Yenilenebilir Enerji, <http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir.aspx> Adresinden 13.09.2019 tarihinde alınmıştır.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA VE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE HABERLEŞME ARAÇLARININ KULLANIMI VE ASAYİŞ¹

Erhan TAŞ²

Geliş: 09.11.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.644678

Öz

Osmanlı Devleti merkez ile taşranın haberleşmesini sağlamak amacıyla menzil-ulak sistemini kurdu. 1840 yılında posta teşkilatı kurularak menzil ve posta teşkilatı birlikte kullanıldı. Kırım Savaşı sırasında telgraf hattı kuruldu. Haberleşmede posta teşkilatının yanında telgraf da kullanılmaya başlandı. Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'a ulaştı. Bu yenilik, haberleşmeyi geliştirerek idari işlevişi kolaylaştırdı. Devlet bu yöntemle Dersim'in (Tunceli) de içinde bulunduğu Doğu illerine daha hızlı ulaşmaya başladı, bu da merkezi otoritenin hâkimiyetine katkı sağladı.

19.yüzyılın ikinci yarısında Ma'muratu'l-aziz (Elazığ) vilayetine bağlı Dersim (Tunceli) sancağının güney kazalarında posta taşımacılığı ve telgraf hatları kısmen kullanılmıştır. İç Dersim denilen kısımda ise feodal aşiret yapısı etkin olmuştur. Aşiretlere bağlı eşkıya grupları, çevredeki ilçe ve köylere sürekli saldırarak güvenlik zafiyeti oluşturmuştur. Asayiş probleminden dolayı İç ve Doğu Dersim'e posta taşımacılığı yapılamamıştır. Devlet 1890'lı yıllarda otoritesini hâkim kılmak ve askeri birimlerle iletişim kurabilmek amacıyla Dersim'in İç ve Doğu kısmına telgraf hatları çekmiştir. Fakat sürekli isyan eden ve eşkıyalık yapan silahlı aşiret üyeleri, hükümetin bölgeye erişimini engellemek için zaman zaman telgraf hatlarını tahrip ederek posta araçlarına saldırmış ve malzemelerini gasbetmişlerdir. Bu da devletin bölgeyle iletişimini ve bölgeye hâkimiyetini kesintiye uğratmıştır.

¹ Bu çalışma 1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, etas@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2962-7689>.

Bu çalışmada, 19.yy. sonlarında ve 20. yy. başlarında Dersim sancağı sınırlarında posta taşımacılığı ve telgraf hatlarının tarihi seyri, kullanımı hakkında genel bilgiler verilerek, bölgede sürekli asayiş sorunlarının yaşanmasına neden olan aşiretlerin haberleşme kanallarının kullanımına olan etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Haberleşme, Posta, Telgraf, Asayiş.

THE USE OF COMMUNICATION TOOLS AND PUBLIC ORDER IN DERSIM IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abstract

The Ottoman Empire established the range-messenger system to enable the center to communicate with the provinces. In 1840, the range and postal organization were used together after having established the postal organization. During the Crimean War, a telegraph line was also established. In addition to the postal organization, telegraph was used in the communication. The telegraph line reached Sivas, Elazığ and Diyarbakır in 1860. This innovation facilitated administrative functioning by improving communication. With this method, the state started to reach the eastern provinces, which also included Dersim (Tunceli), more rapidly, and this contributed to the domination of central authority.

In the second half of the 19th century, the postal transport and telegraph lines were partially used in the southern subprovinces of Dersim (Tunceli) Sanjak of the province of Ma'muratul-aziz (Elazığ). In the so-called Interior Dersim, feudal tribal formation was effective. The bandits of the tribes caused constantly security problems by attacking the surrounding towns and villages. Due to the public order problem, there was no postal transportation in Interior and Eastern Dersim. In the 1890s in order to make its authority dominant and communicate with the military units, the state installed telegraph lines to some parts of Interior and Eastern Dersim. But the members of the armed tribes and bandits, who were constantly rebelling, attacked the mail vehicles and usurped their materials from time to time by destroying the telegraph lines to prevent the government from accessing the region. This interrupted the state's communication and dominance with the region.

In this study, general information about the historical course and usage of postal transportation and telegraph lines in Dersim Sanjak borders at the late nineteenth century and beginning of the twentieth century has been given and

the effects of tribes that cause continuous public order problems on the use of communication channels have been examined.

Keywords: *Dersim, Communication, Post, Telegraph, Public Order.*

Giriş

Dersim’de haberleşme ve asayiş ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Dersim coğrafyası ve toplumu hakkında bazı açıklayıcı değerlendirmelerin yapılması yararlı olacaktır.

Dersim ismi, 1935 yılına kadar Tunceli bölgesi için kullanılmıştır. Bölge 19. yüzyıl ortasına kadar Çemişgezek ilçesinin ön planda olduğu idari bir birim iken, Tanzimat’tan sonra merkezileşme faaliyetlerine bağlı olarak yapılan ıslahat çalışmalarıyla Hozat ilçesi merkez olmak üzere yeni bir idari birim hâline getirilmiştir (Tunceli İl Yıllığı 1967: 17, Tunceli Valiliği 2012: 13-16).

Dersim, doğudan Kiğı ve Palu, kuzeydoğudan Tercan, kuzeyden Erzincan ve Kemah, batıdan Kemaliye ve Arapgir, güneyden Keban, Elazığ ve Palu ile çevrili bölgedir. Çevresi nehirlerle kuşatılmış bir ada görünümündedir. Doğudan Büyüksu/Perisuyu, Güneyden Murat Nehri, kuzeyden Munzur silsilesinin hemen kuzeyindeki Fırat-Karasu ile çevrilidir (Dersim Raporu 2011: 21). Çevresindeki nehirler ve dağlar birer doğal set gibi çevreyle teması zorlaştıran ve sosyal hayatı şekillendiren önemli unsurlardır.

Genel olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan Dersim’in birçok bölümünde ormanlarla kaplı olan dağlar, bölge içi geçişleri sınırlandırmıştır. Çemişgezek, Pertek, Mazgirt hattı boyunca akan Murat Nehri’nden kuzey yönüne ilerledikçe artan yükselti (Sevgen 1999: 13) iklimi, dolayısıyla insan yaşamını doğrudan etkilemiştir.

Topraklarının büyük kısmının tarıma elverişli olmaması, iklim koşullarının olumsuz etkisi gibi nedenler, toplumun yaygın bir şekilde tarım üretimi yapmasını ve hayvancılığın yeterli düzeye ulaşmasını engellemiştir. Sanayi üretimi de çok düşük seviyede kalmıştır. Bu tabii problemlerin yanı sıra toprak, aşirete ait olmasına rağmen, toprak kullanımı ile ilgili hususlarda ve toplumsal hayatın her alanında aşiret ağalarının kurmuş olduğu feodal düzen hâkim olmuştur (Günel 2010: 15, 92).

Dersim’in Toplumsal Yapısı ve Asayiş

Dersim’de toplumun büyük kısmı aşiretlerden oluşmuştur. Her aşiret en az bir reis tarafından idare edilmiştir. Sözleri emir olarak algılanan bu reislere, hükümdara karşı sergilenen itaate benzer, mutlak bir itaat sergilenmiştir (Dersim Raporu 2011: 69, Kemali 2013: 225). Dersim toplumunun devlete ve çevre toplumlara karşı olan davranışlarından dolayı Çemişgezek, Pertek, Çarsacak, Mazgirt, Pülümür mıntıkları muti (itaat eden) olarak değerlendirilirken, bunun dışında kalan bazı kısımlar gayri muti (itaat etmeyen) olarak değerlendirilmiştir (BOA.Y.A.HUS.235.76.8-2, Yıldırım 2014: 181).

Merkezi idarenin Dersim’e hâkim olamamasından doğan otorite boşluğu, aşiret ağaları ve seyyidler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Eğitim kurumlarının ve çevre ile temasın çok az olduğu bölgede toplumun büyük bir kısmı, eylemleri sorgulama ve yanlış itiraz etme şuuruna sahip olamamıştır. Bu da Diyarbakır Vali Vekili’nin Dersim ile ilgili hazırlamış olduğu layihasında belirttiği gibi birçok reisin gücü kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasına ve halkı kışkırtarak şekavete yönlendirmesine zemin hazırlamıştır (BOA.İ.DH.1467.1.5.1). Böylece yerleşik yapının etkisiyle bazı reislerden ve toplumun bir kısmından kaynaklı gasp, hırsızlık gibi birçok asayiş hadisesi yaşanmıştır.

Dersim’de soygunculuk, gasp, vergi ve asker vermeme gibi hadiseler 19. yüzyılda dinî, etnik veya siyasi nitelik taşımamıştır (Yılmazçelik 2017: 260). Bazı aşiretlerin günlük hayat tarzı hâline gelmiş olan hadiseler, 19. yüzyıl ve sonrasında diğer birçok nedenle birlikte, “bazı aşiretlerin ve reislerinin kendileri için rakip olarak gördükleri” devlete karşı yürüttükleri iktidar mücadelesinden kaynaklanmıştır (Danık 2014: 116). 1921 yılında yaşanan Koçgiri İsyanı siyasi nitelik taşıdığı için bir istisna olarak bu değerlendirmenin dışında kalmıştır.

Dersim’de yaygın olarak görülen asayiş olaylarının nedeni fakirlik kabul edilse de bu olayların farklı birçok sebebi vardır. Bu sebepler merkezi otorite boşluğu, eğitimden yoksunluk, toplumun ahlaki değer eğitiminin yetersiz olması sonucu ortaya çıkan zafiyet (Yılmazçelik 2017: 193), toplumda lider konumundaki bazı şahısların kişisel menfaatleri için toplumu suça yönlendirmeleri (BOA.İ.DH.1467.1.5), toplumdaki ahlaki zafiyeti gidermeye yönelik bir uygulamanın ve eğitim sisteminin olmaması, eşkıyalık olaylarının toplum nazarında övünme ve kahramanlık algısına sebep olan teşvik edici yönü şeklinde sıralanabilir.

Farklı bölgelerde genellikle bireylerin veya toplumun haksızlığa uğraması sonucu eşkıyalık hareketleri ortaya çıkarken (Yılmazçelik 2017: 260), yukarıda

sayılan nedenlerin etkisiyle Dersim’de gasp, soygunculuk ve çapulculuk toplumun bir kısmında ahlaki yönü sorgulanmadan sergilenen günlük hayat tarzı hâline gelmiştir. Böylece eşkıya açısından çapulculuk eylemi, hemen her ilkbahardan itibaren başlayan ve karlar yağıp, yollar kapanana kadar icra edilen bir meslek olmuştur. (BOA.BEO.4610.345718.4.1) Bu eşkıyalık faaliyetleri esnasında köy basmak, adam öldürmek, hayvanları çalmak sıradan eylemler hâline gelmiştir (Kemali 2013: 228).

Dersim’de vuku bulan asayiş olayları genel hatlarıyla üç grupta değerlendirilebilir. Bunlar, bazı aşiretlerin tek başına ya da ittifak yaparak devlet görevlilerine ve kurumlarına karşı silahlı eylemde bulunması, “silahlı kolların” çevredeki topluluklara gasp amaçlı saldırılarda bulunması, aşiretler arası kan davaları ve mücadeleler şeklinde sıralanabilir.

Düzenin sağlanmasından sorumlu olan devlet, mevcut aşiret yapısından dolayı Dersim’de hiçbir zaman tam hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti bölgeden vergi ve asker toplamaya çalışmış, asayiş ile alakalı mevzular dışında Dersim bölgesi ile ilgilenmemiştir (Yılmazçelik 2017: 210). Dersim sancağı veya vilayetini oluşturduğu ilk andan itibaren burayı idareyi maslahat yöntemiyle yönetmeye çalışmıştır. Devletin otoritesini yerleştiremediğinin kanıtı olan bu uygulama, bazı aşiretlerin ve ağaların suçlarının cezasız kalmasına ve bunların pervasızca hareket etmelerine sebep olmuştur (Kemali 2013: 157).

Osmanlı Devleti, Dersim’deki sorunları teşhis edip sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla, bölgeye müfettişler, idari ve askeri uzmanlar göndermiştir. Bu uzmanlar Dersim’in ıslah edilmesiyle alakalı çeşitli raporlar hazırlayarak bazı önerilerde bulunmuştur. Fakat sorunları ortadan kaldıracak yeterlilikte çözümler üretilmediği için Dersim’deki sorunlar Cumhuriyet’in ilk yıllarında da devam etmiştir.

1. Dersim Sancağında Haberleşme

Osmanlı Devleti, devlet ve toplum için temel bir zorunluluk olan haberleşme ihtiyacını karşılamak amacıyla geçmişte kullanılmış olan haberleşme sistemlerinden yararlanarak sınırları boyunca “menzil sistemi”ni kullandı. Ulaklar aracılığıyla devlet kurumları arasında idari iletişimi sağladı. Şartlardan dolayı menzil teşkilatı her yerde kurulamadı (Çetin 2011: 18) fakat sistem peyderpey geliştirildi. 1840 yılında posta sisteminin kurulmasıyla devlet evrakının yanı sıra halka ait mektup ve benzeri emanetler de taşınmaya başlandı

(Yazıcı 1992: 336). 1860’lı yıllarda telgraf sisteminin Anadolu’da kurulmasıyla haberleşme daha da hızlandı.

Devlet kurumlarının yanı sıra toplumun bilgi ve etkileşim kaynağı olan haberleşme sistemi, Dersim sancağında kesin sınırlarla resmi ve gayriresmi haberleşme sistemi şeklinde sınıflandırılmamıştır. Fakat araştırma konusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından haberleşmeyi, toplumun haberleşme yöntemleri ve devlet kurumlarının resmi haberleşme yöntemleri şeklinde değerlendirmekte yarar telakki edilmiştir. Zira Dersim’de toplumun bir kısmı sancağın üca köşelerinde merkezi otoriteden bigâne yaşamış ve bu durum sosyal hayatı bütün yönleriyle etkilemiştir.

Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Dersim halkının büyük çoğunluğu da köylerde yaşamıştır. Toplumun tabiatın içinde yaşaması, arazinin dağlık ve ormanlık olması, etrafı nehirlerle çevrili olan sancağın 5-6 ay karla kaplı olması ve aşiretler arası mücadele gibi nedenlerden dolayı mıntıklar arası gidiş-gelişler çok sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi bazı aşiret kollarının saldırı, soygun ve çapulculuk faaliyetlerinden (Sevgen 1999: 73) dolayı Dersim’de düzenli haberleşme ve taşımacılık yapılamamış, posta taşımacılık sistemi de ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaştırılmamıştır. Dersim’i birkaç defa gezen ve değerlendirmelerine kuşkuyla yaklaşılması gereken bir seyyah, Dersim’in ilkel ve ulaşımı daha sınırlı olan iç kısımlarının haberleşme durumu için şu saptamada bulunmuştur: Dersim’de aşiretlerin haberleşmelerinde ne telgraf ne postaları vardır, haberler ağızdan ağıza yayılır. Mektupları ise tamamen sözlü mesajlardır, bunları muhataplarına belli ya da tesadüfi bir yolcu aracılığı ile iletilir. Dersimlilerin Telgrafları ise bir dağbaşına çıkıp seslenmektir. Bu yöntemle Dersim’in doğu ucunda meydana gelen herhangi bir meselenin haberi ağızdan ağıza çarpıtılarak ve ilavelerle gün batımına kadar Dersim’in batı ucuna ve her tarafına ulaştırılır (Antranik 2014: 153). Biraz abartılı olmakla birlikte bu değerlendirme “İç Dersim” toplumunun haberleşme yöntemlerini büyük oranda yansıtmıştır.

Dersim’de coğrafyanın kendi hususiyetinden kaynaklanan olumsuz etkilerinin yanı sıra coğrafya ile bağlantılı asayiş olayları da çok sık yaşanmıştır. Hem coğrafyanın ve asayişin hem de devletle ilişkilerde belirleyici konumda olan mezhepsel durumun (Sunni-Alevi/Kızıldaş) etkisiyle Dersim’in kuzey ve doğu bölümleri posta taşımacılığı ve telgraf hizmetleri bakımından Osmanlı Devleti’nin diğer kısımlarına göre daha az gelişmiştir. Mutasarrıflık merkezi olan Hozat ve Dersim’in güney hattını oluşturan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Peri’de (Çarsacak-Akpazar) ise posta ve telgraf sistemi kısmen

kullanılabiliştir. (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 136,165) Bu bakımdan Dersim'e bağlı birçok yerde posta hattı ve telgraf sistemi ya hiç kullanılmamış ya da ihtiyaca cevap verecek düzeye ulaşmamıştır. Bu da insanların ihtiyaçlarını mevcut imkânlarla karşılamasına neden olmuştur.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Dersim'in merkezi olan Hozat'ın yanı sıra Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Peri (Çarsacak-Akpazar) gibi merkezlere devlet otoritesi belli düzeyde yansımıştır. Dolayısıyla haberleşme araçlarının kısmen kullanıldığı bu birimlerde toplum eksik de olsa gelişmelerden haberdar olabilmiş ve devlet kurumlarıyla iletişim halinde olmuştur. Nazımiye-Hozat hattının kuzeyinde olup da iç kısımda kalan bölge halkı ise muhtemelen hem toplumun diğer kısmıyla iletişim kuramadığı hem de mevcut haberleşme araçlarından bigâne yaşadığı için gelişmelerden yeterince haberdar olamamıştır.

Dışarıdan gelen ve tanımadıkları bir kişiye “düşmana bilgi taşıyacak casus” şüphesiyle yaklaşan (Antranik 2014: 117) İç Dersim halkı, içinde bulunduğu tabii ve beşeri şartların etkisiyle farklı yöntemlerle gelişmelerin ancak bir kısmından haberdar olabilmıştır.

Gelişmelerden haberdar olmanın bir yolu da misafirlerdir. Aşiretlerin hâkim olduğu iç kısma giden herhangi bir misafir aşiretin ve köyün ağası tarafından ağırlandırılmıştır. Köyün en etkin şahsı olan ağa, ağırladığı bu misafirden öğrendiği yeni havadisleri şahsi menfaatine uygun bir şekilde, yönetimindeki topluma aktarmak suretiyle toplum nezdindeki otoritesini biraz daha arttırmıştır (Bruinessen 2015: 134, Uluğ 2014: 122).

Aşiretler ve ağalar muhtelif yerlere gönderdikleri veya çeşitli birimlerde çalışan adamları vasıtasıyla da olaylardan haberdar olabilmıştır. Dışarıdan gelen memurlar veya memurların eşleri zaman zaman kendilerini topluma kabul ettirmek, “üstünlüklerini kanıtlama hevesini tatmin etmek” gibi durumlarda bilerek veya farkında olmadan kimi bilgileri toplumla paylaşarak, toplumun gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştır (Uluğ 2011: 69,70). Bahsi geçen yöntemler, İç Dersim toplumunun haber alma yöntemlerinin başlıcaları olmuştur. Dolayısıyla toplum genelde, metne dayanmayan yani “kulaktan dolma” bilgilerle, gelen habercinin aktarabildiği kadarıyla ya da aktaranın niyeti doğrultusunda olayları öğrenebilmiştir.

Dersim, biraz bilinçli olarak biraz da toplumsal farklılıklardan kaynaklanan sürecin doğası gereği dış dünya ile bağlarını karşılıklı zayıflatmıştır. Bu da Dersim'deki kültürel kapalılığı daha da pekiştirmiştir. Dersim ile ilgili hazırlanmış olan raporların genelinde toplumsal yapıdan

kaynaklanan belli sorunlara ve çözüm yollarına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede toplumsal, ekonomik, askeri ve idari amaçlı olarak eğitim kurumlarının açılması, yolların yapılması, haberleşme hatlarının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bahsedilen eksiklerin tamamlanmasıyla aşiretlerin ıslah edilmesi ve çevredeki topluluklara saldırması engellenmek istenmiştir. Fakat hiçbir zaman arzu edilen neticeye ulaşamamıştır.

1.1. Dersim Sancağında Posta Taşımacılığı

Osmanlı Devleti’nde 1840 yılına kadar haberleşme ulak ve menzilhane üzerinden yürütülmüştür. Menzil taşıma sisteminde ilk dönemler sadece resmi evrak ve malzeme taşınmıştır. 1840 yılından itibaren halkın haberleşme vazifesini de üstlenen posta teşkilatı kurulmuştur. İstanbul’dan Anadolu ve Rumeli yönüne posta kervanları gönderilmiştir (Yazıcı 1992: 336). Posta taşımacılığı ile ilk zamanlar sadece mektup, gazete ve matbu evrak taşınmışsa da zamanla para ve bazı hafif eşya da taşınmaya başlanmıştır (Yurtoğlu 2016: 50, Bezaz 2006?: 18).

Postacılık hizmetleri bir bölgeye ulaşabilme imkanlarına bağlı olarak “muntazam ve gayrimuntazam” şeklinde yapılanmıştır. Tatarlar tarafından yürütülen muntazam postacılıkta her türlü postacılık faaliyetleri yapılmış ve ücretler alınmıştır. Muntazam posta bölgesine işleri yürütecek posta müdürü atanmıştır. Sürücüler tarafından taşınan gayr-ı muntazam postacılık da ise yalnız sıradan mektup ve evrak taşınmış, ücret alınmamıştır. Gayr-ı muntazam posta bölgesine müdür atanmadığı için işler o bölgedeki memurlar tarafından yürütülmüştür (Yazıcı 1992: 337, Bezaz 2006?: 57). Tanzimat’tan sonraki dönemde posta teşkilatı yeterli düzeyde yaygınlaşmadığı için menzil teşkilatı posta teşkilatının yanında faaliyetlerine devam etmiştir (Yazıcı 1992: 338).

Dersim’de eşkıya ve aşiret saldırılarının çok sık yaşanmasından dolayı güvenlik sorunları yaşanmıştır. Arazi şartlarının zorluğu ve nehirlerin fazlalığından dolayı da ulaşım sorunları yaşanmıştır. Her iki neden Dersim sınırları içerisinde posta taşımacılığının yaygınlaşmasını engellemiştir. Güvenlik endişelerinin yanında aşılması gereken büyük nehirler özellikle ulaşımı sekteye uğratmıştır. Örneğin Elaziz (Elazığ)-Pertek güzergâhından Pertek ve Çarsancak’a (Peri-Akpazar), Aşuvan güzergâhından da Çemişgezek kazalarına gemi ile gidilebilmiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 241). Özellikle Peri (Çarsancak-Akpazar) ve Pertek civarlarında bahar mevsimlerinde debisi çok

yükselen nehirlerden “Kelek”³ adı verilen taşıma araçları kullanılarak geçilebilmiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 254).

1894 yılına gelindiğinde Dersim sancak merkezi olan Hozat’ın yanı sıra Kemaliye (Eğın), Kemah, Çemişgezek, Arapgir ve Kuruçay gibi idari merkezler posta merkezi olarak hizmet vermekteydi. Kemaliye (Eğın), Arapgir, Hozat, Çemişgezek, Kebanmadeni ve Malatya gibi birbirine yakın güzergâhtaki bir çok bölge Birinci Posta Dairesinin görev sahasıydı (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 243-248). Bunlardan Dersim sınırları içerisinde olan birimler Dersim’in güney ve batı kısmında yer alan ve merkezi otoritenin büyük oranda etkili olduğu idari birimlerdir.

Tatar Postası, Elazığ-Erzincan arasında Keban, Arapgir, Kemaliye, Kuruçay, Refahiye ve Kemah güzergâhını kullanarak her pazar günü Erzincan’a gitmiş ve pazartesi günü aynı güzergâhı kullanarak tekrar Elazığ’a dönmüştür (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 164). Bu dönemde Elazığ’dan kayıkla Pertek’e, devamında Hozat Kasabasından Mercan Boğazı’na geçilen ve 36 saatte Erzincan’a ulaşan kısa bir yol olmasına rağmen Tatar Postası bu yolu kullanmamıştır. Tatar Postası, mesafe olarak daha uzun fakat güvenlik riski daha az olan Keban-Kemaliye yolunu tercih etmiştir. Daha kısa olmakla beraber Ovacık aşiretlerinin nüfuz sahasından geçmekte olan ve kışın kapanabilen Hozat yolu, ciddi güvenlik riski barındırdığı için resmi ve ticari taşımacılıkta tercih edilememiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 136).

Tatar Postası’na göre daha resmi mahiyette olan Mükèffel Sürücü Postası, cuma günü Elazığ’dan Pertek’e, oradan mutasarrıflık merkezi olan Hozat’a ve daha sonra da Çemişgezek’e giderek çarşamba günü aynı güzergâhtan Elazığ’a geri dönmüştür. Buna ilaveten bir posta aracı da Pertek’ten Mazgirt’e ve oradan da Çarsancak’a sefer düzenlemiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 165).

Sancağın güney kısmında devlet otoritesi kısmen hâkim olduğu için posta teşkilatı, faaliyetlerini belli bir düzen içerisinde yürütebilmiştir. Aşiretlerin kontrolünde olan Dersim’in iç bölgelerinde ise bazı feodal aşiretlerin saldırılarının etkisiyle sürekli güvenlik kaygısı yaşanmış ve merkezi otorite bölgeye hâkim olamadığı gibi bölgede kurumlarını oluşturmakta yetersiz kalmıştır. Posta teşkilatı da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

---

³Kelek; koyun, keçi, oğlak tulumlarının şişirilerek üzerlerinin sırlıkla kapatılması sonucu elde edilen ve nehir üzerinde taşımayı sağlayan kare veya dikdörtgen şeklindeki araçtır.

1.2. Dersim Sancağında Telgraf Sisteminin Kullanılması

Elektrikli telgraf ABD’li Samuel Morse tarafından 1837 yılında icat edilmiş, telgrafla haberleşme 1844 yılında gerçekleştirilebilmiştir (Mercan 2009: 160). Haberleşme ve iletişim konusunda Avrupa’daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti ise Tanzimat Fermanı ile birlikte resmi haberleşmeyi daha sistematik hale getirmek ve halkın haberleşme ihtiyacını sağlamak amacıyla posta teşkilatı kurma faaliyetlerine ağırlık vermiş (Hanilçe 2017: 66) ve bu doğrultuda ilk olarak 1840 yılında Osmanlı Posta Nezareti kurulmuştur (Akbulut 2010: 2).

Osmanlı Devleti’nde ilk telgraf hattı Kırım Savaşı (1853- 1856) sırasında kurulmuştur (Hanilçe 2017: 65). Askeri amaçlarla kurulduğu için halk tarafından kullanılmayan bu ilk hatlar süreç ilerledikçe resmi ve özel haberleşmenin temel aracı hâline gelmiştir. Bu süreçte devlet, merkezi otoritesini güçlü tutmak ve taşradaki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla telgraf sisteminden azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Telgraf hattının daha geniş bir alana daha hızlı bir şekilde kurulumunu sağlamak amacıyla 1855 yılında Osmanlı Telgraf İdaresi kurulmuş ve 1871 yılında Posta Nazırlığıyla birleştirilerek (Hanilçe 2017: 66,67) Dahiliye Nezaretine (İçişler Bakanlığı) bağlı Posta ve Telgraf Nezareti şeklinde adlandırılmıştır (Hanilçe 2017: 67, Yazıcı 1992: 346) .

Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Harput ve Diyarbakır’a ulaşabilmiş (Akbulut 2010: 4) ve 1861 yılında işletmeye açılmıştır. Bu hattın yapılması Anadolu’nun içlerine kadar yeni telgraf hatlarının kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bundan sonra peyderpey Anadolu’nun en uç bölgelerine kadar telgraf hatları kurulmuştur. 1864 yılında Sivas-Erzincan, 1865 yılında Erzincan-Kars, 1866 yılında da Erzurum-Van hattı tamamlanarak hizmete açılmıştır. Böylece devletin merkezi olan İstanbul’dan, Van şehrine kadar olan telgraf hattı hizmete açılmıştır (Mercan 2009: 161). Ana hatların Harput’a ulaşması Harput çevresindeki taşraya telgraf hattı çekilmesine zemin hazırlamıştır.

1870 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki telgrafhanelerin sayısı 301’e ulaşmış (Keskin ve Sönmez 2009: 71) fakat bu sayı Osmanlı Devleti için yeterli olmamıştır. Haberleşme teknolojisinin yeterli düzeye ulaşmamış olmasında hem ülke içinden hem de ülke dışından kaynaklanan faktörler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin sınırlarının geniş olmasının yanı sıra merkezi otoritesinin ve ekonomisinin zayıf olması, sanayi ve teknoloji alanındaki geri kalmışlık, altyapı eksikliği gibi nedenler dâhilden kaynaklanan faktörlerin başlıcalarını teşkil etmiştir. İletişim teknolojisinin diğer

ülkelerden transfer edilmesinin zorlukları, baskın devletlerin engelleme faaliyetleri ise dış faktörlerin başlıcalarını oluşturmuştur. Örneğin; o dönemde toplumsal etkileşim ve haberleşmeyi sağlayan en önemli araçlardan bir tanesi olan demiryolu hattı ulaşımı, Dersim'e sınır olan Erzincan sancağına, Rusya'nın baskı politikalarından dolayı, gecikmeli olarak gelebilmiştir (Geçikli ve Akcan 2016: 201). Netice itibariyle hatların nakillerine dayanan mors postalarından ibaret olan basit düzey Osmanlı telgraf hatları Cumhuriyet Dönemi'ne kadar faaliyete devam etmiştir (Yurtoğlu 2016: 93). Osmanlı Devleti'nin genel gelişmişlik düzeyiyle kıyaslandığında, kullanım ve yararlılık bakımından bir adım önde olan telgraf iletişim teknolojisi, Osmanlı'nın her idari birimine ulaştırılamamış bu da haberleşmede ve merkezi otoriteyi güçlendirmede hedeflenen düzeye ulaşılmasını zorlaştırmıştır.

1264 (1848) yılında gerçekleştirilen Dersim ıslahatı çerçevesinde sancak merkezindeki asker için bir kışla yapılmıştır (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 227, Yılmazçelik 2017: 93). Dersim sancak yapılarak mutasarrıflık hâline getirilmiş olduğu için önemli bir idari birim hâline gelmiştir. Eşkîyanın köylere baskın ve soygun yapması, aşiretler arası çatışma, devlet görevlilerine itaatsizlik gibi asayiş durumlarının sıkça yaşandığı bu bölge ile muhaberenin yapılabilmesi için iletişim hatlarının kurulması ve geliştirilmesine acil ihtiyaç duyulmuştur.

Dersim'de Tanzimat Fermanı ile birlikte ağırlık verilmiş olan merkezileşme faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında artarak devam etmiştir. Erzurum Müşiri Samih Paşa 1860'lı yıllarda, kurmaya çalıştığı telgraf hatları ile Dersim'in muhtelif idari birimlerini birbirine bağlamak istemiştir. Samih paşa bu girişimiyle hem Dersim halkı nezdinde devletin itibarını arttırarak asayiş sağlama hem de Dersim'deki toplumun gönlünü kazanmak için çabalamış fakat netice alamamıştır (Dersim Raporu 2011: 154, Uluğ 2014: 146). Telgraf hattı kurma gayretleri Samih Paşa'dan sonraki süreçte de devam etmiştir.

Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Harput ve Diyarbakır'a ulaştırılmıştı. (Akbulut 2010: 4) Merkezileşmeyi güçlendirip bölgede asayiş temin etme faaliyetleri çerçevesinde 1876 yılında Harput-Hozat arasında telgraf hattı kurularak işletmeye açıldı. (Sunguroğlu 1958: 213) 1884 yılında telgraf hattı Eğin'e (Kemaliye) uzatıldı (Mamuratülaziz Salnamesi 1301: 121). 1890 yılında Mazgirt'te telgraf hattı aktif olarak kullanılıyordu (BOA. ŞD.2565-18-4/5). 1891 yılına gelindiğinde Hozat, Çemişgezek, Çarsacak ve Mazgirt'te telgrafhane mevcut ve ilgili memurlar vazifelendirilmiş (Mamuratülaziz Salnamesi 1308: 70) durumdaydı. Telgraf hatlarının ulaştırıldığı bu bölgeler

merkezi otoritenin etkili olduğu ve halkın da genel olarak, devlete itaat ettiği kısımdır.

1887 yılında Kiğı’dan Pülümür (Kuzican) kazasına, oradan da Erzincan’a bir telgraf hattı inşa edilmesi düşünülmüşse de ekonomik durumun müsait olmamasından dolayı ertelenmiştir (BOA.DH.MKT.1455.13.1). 1892 yılında konularının öneminden dolayı Erzurum çevresinde Kiğı ve Pülümür kazalarının da dahil olduğu birçok idari birime telgraf hattı çekilmesi kararlaştırılmıştır. Devletin mali durumunun kötü olmasından dolayı, halk masrafların büyük bir kısmını karşılama sözü vermiştir (BOA.BEO.13.906.1). Düşünülen güzergâhta Mamahatun (Tercan) kazasından Pülümür kazasına 60 kilometre, Pülümür’den de Kiğı’ya 60 kilometrelik hat yapılması uygun görülmüştür (BOA. BEO.13.906.6). 1892 yılı sonlarında Kiğı posta ve telgraf merkezine memur alımı yapılmıştır (BOA.BEO.111.8271.1).

1890 yılında Seraskerlik tarafından gönderilen bir emirde Nazımiye (Kızılkilise) ve Pah kazalarının askeri daire mevkileri olduğu ve kışın karın çok yağmasından dolayı irtibatın kesildiği, buraların telgraf merkezi bulunan Mazgirt’e dörder saat mesafede olmalarından dolayı Mazgirt’ten Pah’a ve oradan da Nazımiye’ye kadar bir telgraf hattı kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölgelerin ormanlık olmasından dolayı gerekli meşe direklerinin ormandan temin edilerek mesafesi kısa olan telgraf hattının maliyetinin düşürülmesi, gerekli olan tel ve fincanlar temin edilerek telgraf hattının biran önce yapılması talep edilmiştir (BOA.ŞD.2565-18-4/5).

Seraskerlik makamının talebi başlangıçta ekonomik imkânsızlıklardan dolayı yerine getirilmek istenmemişse de o mahaldeki askeri birlikler ve diğer devlet görevlileriyle muhabereyi sağlayabilme gerekliliğinden dolayı 1891 yılında Telgraf ve Posta Nazırı tarafından kabul edilmiştir (BOA. ŞD.2565-18-6/12). Fakat karantina uygulamasından dolayı telgraf malzemeleri ve ilgili memurlar gecikmeli olarak Eylül 1892’de gönderilebilmiş (BOA. BEO.108-8033-1/2), Aralık 1892’de Pah ve Nazımiye kazalarına gecikmeli de olsa telgraf hatları çekilebilmiştir (BOA.Y.PRK.UM.26-11-1).

Osmanlı sınırlarındaki birçok noktaya telgrafın ulaşmış olduğu 1907 yılı gibi geç bir tarihte mutasarrıflık merkezi olan Hozat (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 242), Çemişgezek (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 247), Çarsancak (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 252), Mazgirt (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 257), Kızılkilise (Nazımiye) (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 261) de birçok kurumun yanı sıra birer hükümet konağı ve birer telgrafhane mevcutken mutasarrıflık merkezi olan Hozat’a 8 saat (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 262)

gibi çok uzak olmayan bir mesafede bulunan Ovacık'ta telgraf hattı kurulmamıştı. Ovacık kazası birçok hususiyeti barındırıyordu. Öncelikle burası güvenlik endişelerinin yaşanmasına neden olan birçok aşiretin nüfuz sahasını teşkil ediyordu ve bu aşiretler zaman zaman askeri birliklere saldırıyordu (BOA. Y.MTV.297-68-1). Kışın 6-7 ay karla kaplı olan Ovacık'ta (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 263) kar kalınlığı yer yer iki metre civarına ulaştığı için muhabere ihtiyacı hasıl olduğunda bir piyade asker karda çığır açarak ancak gidebiliyordu (BOA.Y.MTV.297-68-2).

Barındırdığı birçok olumsuzluğa rağmen telgraf hattı bulunmayan Ovacık'a 1907 yılında rutin olarak askeri birlik sevk edilmiştir. Sevkiyat sırasında askerler çektikleri büyük sıkıntıların yanı sıra eşkıya saldırısına uğramıştır. Telgraf hattı olmadığı için yardım istenememiş, her zaman olduğu gibi piyade askerler gönderilerek yardım talep edilmiş ve bu sayede askeri kuvvet kurtulabilmiştir. Yaşanan bu hadisenin etkisiyle, hem Ovacık'taki askeri birlikle iletişimi sağlamak hem de bölgedeki hadiselerden erken haberdar olabilmek ve tedbir alabilmek için telgraf hattının acil bir şekilde inşa edilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır (BOA.Y.MTV.297-68-1). 1907 yılında Ovacık kazasında hâlâ telgraf hattının kurulmamış olması, muhtemelen mülki ve askeri görevlilerin buraya yeterli ehemmiyet vermemelerinin ve ihmallerinin yanı sıra bazı aşiretlerin bölgedeki etkin nüfuzundan kaynaklanmıştır.

Devlet işleyişindeki düzeni sağlamak için kurumlar oluşturulduğu gibi kimi merkezlerde de tedbir amaçlı geçici faaliyetler yürütülürdü. Dersim eşkiasının Erzincan taraflarında yaptıkları soygunlar için kullandıkları güzergâhlardan ve geçitlerden biri de Erzincan Gürlevik köyü mıntıkasıydı. Bundan dolayı Milli Mücadele sürecinde tedbir amaçlı olarak, geçici bir süre, Erzincan Gürlevik köyünde bir askeri müfreze bulundurulmuş, bu müfreze ile irtibatın sağlanabilmesi ve gelen-geçen eşkıyanın idarecilere bildirilebilmesi için 1920 yılı başlarında Liva Jandarma Tabur Kumandanlığı tarafından Gürlevik köyüne bir telefon makinası konularak muhabere sağlanmıştır (BOA. DH.İ.UM. 19-11-1-101-1/2). Bu şekilde önemli bir geçiş noktası tutularak eşkıyanın buradan geçmesi engellenmeye, bu yapılamadığında ise eşkıyadan haberdar olunmaya çalışılmıştır.

20. yüzyılın başlarında Dersim'de eşkıyalık olayları veya idarecilerden kaynaklanan sorunların şikayet edilmesi dışında toplumun günlük yaşamında telgrafla haberleşme pek kullanılmamıştır. Fakat aşiret ve ağalık sisteminden dolayı büyük bir kısmı feodal bir yapıda olan sancakta, sürekli hadise yaşandığı

için merkezle haberleşme her zaman büyük önem taşımıştır. Bu bağlamda resmi iletişimde, bir meseleye dair hususi adam göndermek (BOA. Y.A.HUS.523-128-2, ATASE. İSH.5621/1164/72ab) ya da savaş (ATASE. BDH.2910/455/4), isyan (ATASE. İSH./13148/202/259) gibi istisnai durumlarda gizli bir şekilde bilgi toplamak ve getirmek amacıyla vazifelendirilmiş muhbirler (ATASE. BDH. 2910/455/4, ATASE. İSH.13148/202/259) dışında genel iletişim aracı posta ve telgraf hatları olmuştur.

İklim ve yer şekillerine bağlı olarak tarım ve nispeten daha fazla yapılan hayvancılık çok sınırlı olduğu için sancağın geliri yetersiz kalmıştır. Toplum eğitim kurumlarından yoksun bırakılmıştır. Toplum başında ağaların veya seyyidlerin bulunduğu otoriter aşiret anlayışı ile yönetildiği için merkezi yönetim bölgede etkin olamamıştır. Bu unsurların da etkisiyle aşiretlerden kaynaklanan eşkıyalık olayları güvenlik kaygılarına sebep olmuştur.

Dersim coğrafyasında yaşanan güvenlik kaygısının yanı sıra Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gerekli önem verilmeyip bölge ihmal edilmiştir. İhmaller neticesinde sancağının alt idari birimlerindeki memur kadrolarının genelinde olduğu gibi telgrafhanelerde de liyakatli ve işi bilen muhaberat memurlarının sıkıntısı çekilmiştir (Gül 2015: 27). Liyakatsiz memur, eşkıyanın telgraf hatlarını tahrip etmesi, iklim ve coğrafya şartlarına bağlı olarak hatların kesilmesi gibi nedenlerin etkisiyle Dersim sancağında telgraf hatları çok verimli kullanılamamıştır. Dolayısıyla zaman zaman teknolojik imkânlar kullanılarak yapılamayan haberleşme piyade asker gönderilerek ya da özel şahıslar görevlendirilerek yapılmaya çalışılmıştır (BOA. Y.MTV.297-68-1).

1.3. Olaylardan Haberdar Olunması ve Haberlerin Doğruluğunun Araştırılması

Dersim bölgesinden sancak merkezine, vilayet merkezine veya İstanbul'a haberler genelde telgraf, posta veya hususi görüşme yoluyla ulaştırılmıştır. Fakat bu haberler veya ihbarlar her zaman gerçeği yansıtmadığı için, ilgili birim tarafından haberin geldiği yerin şartlarına, uygunluğuna, aşiretlerin o dönemdeki durumuna bakılarak tenkide tabii tutulmuş ve haberin doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla genellikle hadisenin geçtiği yer ile bağlantılı idari ve askeri merkezlere telgraf gönderilmiş ya da istihbarat bilgileri toplayabilecek kişiler görevlendirilmiştir. Görevlendirilen kişilerden olayla ilgili rapor veya değerlendirmeler istenmiştir.

Aşiretler arası ilişkilerden dolayı aşiret mıntukaları arasında geçişler çok zorlaşmıştır. Süreklilik arz eden çatışma ve isyan hâlimden dolayı Dersim

toplumunun bir kısmı, gelen yabancılara casus şüphesiyle yaklaşmıştır (Antranik 2014: 117). Ulaşımı sağlayacak olan yollar olmadığı gibi yolcular sürekli eşkıya saldırısına maruz kalmıştır. Bu durum da Dersim'e ya da Dersim içinde farklı bir mıntıkaya gidecek olan kişiler açısından güvenlik problemine sebep olmuştur. Kaza veya nahiye merkezlerindeki jandarmanın sayısının az olması ve bazı aşiretlerle sürekli yaşanan çatışmalar kimi idarecilerin korkmasına ve pasif kalmasına sebep olmuştur. Kimi idareciler de aşiret ağalarının etkisi altında kaldığı için vazifesini ihmal etmiştir (Karabekir 2004: 88, Kaya 2010: 318, Karerli 2007: 79). Bütün bu olumsuzluklar Dersim'deki gelişmelerden haberdar olunmasını zorlaştırırken, gelen bilginin doğruluğunun araştırılmasını da zorunlu hâle getirmiştir.

Hükümet Dersim sancağında, yaşanan olaylardan farklı yollarla haberdar olabilmıştır. İdareciler hadiselerin bir kısmından halkın ihbarı sonucunda haberdar olabilmıştır. 1892'de Ermenilerin topluma ve devlete zarar veren faaliyetlerini zaman zaman köy halkı ihbar etmiştir (BOA. BEO. 37-2744-4). 1917 Haziran ayında Dersim ve çevresindeki savaş durumu hakkında bilgi edinebilmek amacıyla muhbir beyanatlarından istifade edilmiştir (ATASE. BDH.2910/455/8).

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1920 yılında Dersim'de daha etkili bir şekilde örgütlenmeye ve Kürtçülüğü yaymaya çalışmıştır (Tunaya 1986: 190). İdari ve askeri birimler bu cemiyetin faaliyetlerini engellemek için zaman zaman Dersim'de mektupları sansürleyerek hem gelişmeler hakkında bilgi edinmeye çalışmış hem de yazışmaları engelleyerek hadiselerin yayılmasını önlemeye gayret etmiştir. Birimler ayrıca muhbirlerin ifadesine başvurarak da durum hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır (ATASE.İSH.13148/202/259).

1920 yılında İliç halkından alınan bilgiye dayandırılan telgrafta 4000 kadar Dersimli isyancının Sivas'ı işgal edeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine bilginin doğruluğunu tespit etmek amacıyla Kemaliye, Divriği Kaymakamları ve Divriği Askeri Şube Başkanı ile ayrı ayrı telgraf yazışmaları yapılmıştır (ATASE. İSH.2378/825/29aa).

Kasım 1921'de 500 kişilik Dersim eşkiasının Şeytan Köprüsü'nü tamir ettiği, oradan Divriği taraflarına geçerek köyleri soyup yağmaladıkları Sivas'tan bildirilmiş, bunun üzerine Merkez Ordusu Komutanlığı Divriği Kaymakamlığından bu bilginin doğruluğunun araştırılmasını istemiştir (ATASE. İSH.14898/773/113). Divriği Kaymakam Vekili verdiği cevapta bu bilgiyi köy ahalisinden sözüne itibar edilebilecek meşhur bir ağanın beyanatına

dayandırdığını ve bizzat giderek meseleyi araştıracağını belirtmiştir (ATASE. İSH.14898/773/113ab).

Dersim sancağında hükümet bazı hadiseler için hafiye kullanarak doğru bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. 1893’te bir kısım Dersimlinin bir köyde barut ürettikleri görevlendirilen adamlar vasıtasıyla tespit edilebilmiş ve gerekli tedbir alınmıştır (BOA. BEO.201-15051-7). 1895 yılında bazı Dersim aşiretleri Hristiyan halka saldırınca hükümet tarafından askeri tedbirler alınmıştır. Uyarı ve nasihatlerden sonra Dersimlilerin geri döndüğü Miralay Şükrü Bey tarafından bildirilmişse de bir grubun Harput’un kuzeyinde olduğu haber alınmıştır. Durum hakkında bilgi toplamaları için bazı kişiler gönderilmiştir (BOA. Y.PRK.ASK.108-47-2). Bu şekilde, korunmaya çalışılan Hristiyan halkın durumundan emin olunabilmiştir.

Muhabere imkânının olmadığı savaş durumlarında düşman hatlarının içlerine doğru çeşitli yollarla ve çeşitli isimler altında adam gönderilerek bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda hem Rusların hem de Erzincan’ın durumu hakkında bilgi edinebilmek amacıyla görevlendirilen bir aşiret ağası yanına birkaç kişi alarak ve kendisine gerekli parasal ve kurumsal destek sağlanarak Dersim içlerine gönderilmiştir (ATASE. BDH.2910/455/4/4-2).

Osmanlı Devleti’nde yetkililer zaman zaman olayları kendi menfaatlerine uygun ve gerçeğe mugayir bir şekilde sunmuşlardır. Dersim sancağı ile alakalı olarak gelen haberlerin bir kısmı da ya yalan olabileceği ya da şüpheli bilgi olarak değerlendirildiği için mahallindeki ilgili birimlere talimat verilerek olayın hakikati öğrenilmeye çalışılmıştır.

1891’de yöneticilerin hatasına bağlı olarak yeterli hazırlık yapılmadan Şamuşağı Aşireti üzerine tedip hareketına girişilmiştir. Askere yardımcı olan aşiretlerin ihaneti, isyancı aşiretlerin ittifakı sonucu hükümet kuvveti bir Miralay, bir Tabip, 12 askeri şehit ve birçok esir vererek geri dönmek zorunda kalmıştır. Sorumluluğunun ve hatasının farkında olan Dersim Mutasarrıfı bu hezimetin duyulmaması için askeri kuvvetten 3 şehit, 6-7 yaralı olduğunu, asilerden de 6 ölü ve 15 yaralı olduğunu belirtmiştir. Mutasarrıf hezimetini bir zafer elde edilmiş gibi göstermeye çalışmıştır. Ma’muratü’l-aziz valisinin yaptığı tahkikat sonucunda durumun mutasarrıfın bildirdiğinden farklı olduğu ve zayıfın da çok fazla olduğu anlaşılmıştır (BOA.İ.DH. 1244-97466-1). Sadece bu olay bile Dersim’den gelen haberlere doğrudan inanılmayıp tahkikat yapılmasındaki haklılığı ortaya koymuştur.

1914 yılında ortada herhangi bir isyan emaresi yokken Dersim aşiretlerinin isyan hazırlığında olduğu hakkında bazı haberler çıkartılmıştır. Gelen haberler değerlendirilmiş, yapılan tahkikattan sonra haberin asılsız olduğu anlaşılmıştır (BOA. HR.SYS.84-87-3).

Koçgiri İsyan hadisesinin yaşandığı 1921 yılında Zara Kaymakamlığından alınan bir şifreli telgrafta 400 kişilik bir isyancı grubunun çevreyi talan ve soygun faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Merkez Ordusu Komutanlığına bu bilginin abartılı olduğuna, dolayısıyla da itibar edilmemesi gerektiğine kanaat getirilmiş ve Ümraniye nahiyesinden bu hadise hakkında bilgi istenmiştir (ATASE. İSH.8630/1259/4). Koçgiri hadisesinin yaşandığı dönemde gelen başka bir telgrafta Karacaviran’da 600 kadar isyancı eşkiyanın saldırılarından ve Kızılkayalı Mahmut Bey adında bir eşkiya liderinin 3 gün önceki vukuatlarından bahsedilmiştir. Fakat ilgili üst birim tarafından bu bilgiler doğru kabul edilmemiştir. Yapılan değerlendirmede 600 sayısının gayet abartılı ve “yalan” olduğu Mahmut Bey’inde Sivas’ta tutuklu olduğu notu düşülmüştür (ATASE. İSH.8630/1259/4ab).

Kasım 1921’de gelen bir haberde Sarıçubuk’un Deliktaş mevkinde Dersim eşkiyası tarafından 250 sığır ve 10 katır gasbedildiği bildirilmiştir (ATASE. İSH.14888/773/103a). Dersim’de bu tür hadiseler sürekli yaşanmasına rağmen tahkikat yapma ihtiyacı hissedilmiş, tahkikat neticesinde haberin kısmen doğru olduğu ve eşkiyanın 10 katırı çaldığı (ATASE. İSH. 14888/773/103aa) anlaşılmıştır. Tahkikatın sonucu, diğer birçok olayda olduğu gibi gelen habere itibar edilmemesindeki haklılığı göstermiştir.

Osmanlı Devleti Dersim’in asıl kısmına hiçbir zaman gerçek anlamda hâkim olamamıştır. Bazı aşiret ağaları birer feodal bey gibi toplumu yönlendirmiştir. Çoğu zaman toplumu kendi şahsi çıkarları için kullandıkları gibi hükümeti temsil eden idareciler üzerinde de etkili olmuşlardır. (Sevgen 1999: 62-69) Dolayısıyla devlet, hâkim olamadığı bu bölgeden gelen haberlere çoğu zaman kuşkuyla yaklaşmış ve bu haberlerin doğrulunu çeşitli yollarla teyit etmeye çalışmıştır. Merkezin bu anlayışı onlarca yılda yaşanan tecrübelerin ve asayişsizliğin doğurduğu bir sonuçtur. Nitekim bölgede hâkimiyetini tam olarak kuramayan devlet 1927’de bile Dersim’de istihbarat şubesi açamamış ve sistematik bir istihbarat düzeni kuramamıştır (BCA. FK.30.10.YN.110. 740.12.) Bu da bilginin doğrulunun teyit edilmesinde her zaman ciddi sorunlar ve noksanlıkları beraberinde getirmiştir.

2. Telgraf Hatları ve Posta Taşımacılığına Yapılan Saldırıları

Dersim aşiretlerinin bir kısmının gerçekleştirdiği, köy basma, yol kesme, soygun, aşiretler arası çatışma gibi asayişle alakalı kanun dışı eylemler, eşkıya nezdinde devlet kuvvetleri tarafından takip edilip cezalandırılma kaygısını da beraberinde getirmiştir. Bu kaygı neticesinde eşkıya, takibi ve cezalandırılmayı daha da önemlisi saldırı sırasında askere yardımcı kuvvet gönderilmesini önlemek için birçok yola başvurmuştur. Kimi zaman başvuru telgraf hatlarının tahrip edilmesi de muhtemelen bu yollardan bir tanesi olmuştur.

Eşkıyalık hadiseleri sürekli yaşanmasına rağmen, telgraf hatlarını kesme eylemi eşkıya tarafından sürekli kullanılan bir yöntem değildi. 20-30 kadar eşkıyanın gerçekleştirdiği ve Dersim için küçük sayılabilecek soygun olaylarında eşkıya amacına ulaştıktan sonra soygun bölgesinden uzaklaşarak kurtulurdu. Dolayısıyla daha ciddi sonuçlar doğuracak olan telgraf hatlarının tahribine ihtiyaç duymazdı. Nitekim bu tür olaylarda telgraf hatlarının tahrip edildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmedi. Küçük çaplı olayların aksine birçok aşiretin katılımıyla gerçekleştirilen isyan mahiyetindeki büyük olaylarda ise isyancılar telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi engelledi.

1908 ve 1916 yıllarında görüldüğü gibi (Özkök 1937: 9-69) Dersim aşiretlerinin bir kısmı 5-10 yıl arayla idari makama karşı birleşerek güçlü ve örgütlü bir isyana girişmişlerdir. “Küçük Kollar “ tarafından halka karşı gerçekleştirilen soygun ve gasp hadiselerinden farklı olarak mülki ve askeri idarecilere yani hükümete karşı gerçekleştirilen bu toplu isyan durumlarında örneklerde de görüldüğü gibi planlı hareket eden aşiretler birçok defa telgraf hatlarını tahrip ederek kullanılamaz hâle getirmişlerdir.

Dersim'de “Aşiret Kollarının” saldırıları genelde plansız olmayıp, saldırılar sistematik bir şekilde yapıldı. Bazı dönemler bir kaza veya kasabaya saldırmadan önce veya saldırı esnasında mutasarrıflık veya vilayet merkezi ile hızlı bağlantıyı sağlayan tek vasıta olan telgraf hatları hedef alınır. Bununla merkeze bilgi verilmesinin ve gelebilecek yardımın engellenmesi hedeflenirdi. Merkezle irtibatı kesmek için telgraf direkleri sökülür, teller koparılır ve hatlar kullanılamaz hâle getirilirdi (Dersim Raporu 2011: 178). Hatta bazen telgraf hattının malzemeleri olayın faili olan eşkıya grubu tarafından götürülürdü. Saldırıları neticelendikten sonra hükümet temsilcileri ile herhangi bir şekilde anlaşmaya varıldığı takdirde veya eşkıyalar teslim olduklarında telgraf hattının malzemeleri kimi zaman geri alınabilirdi (Kemali 2013: 162). Eşkıyanın, merkezi otoritenin etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bu asi tutumu bazı kişilerce “doğru ve haklı bir eylemiş gibi savunulurdu” (Dersimi 1952: 18).

1896 yılında Yusufanlı, Ademanlı ve bunlar dışında bazı aşiretlerin hükümete karşı isyan ederek Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tahrip ettikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine görevlendirilen Telgraf Müfettiş Muavini Haşim Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tamir ettikten sonra bazı aşiret ağalarıyla görüşmüş ve onlara padişahın ve hükümetin otoritesine itaat etmeleri noktasında bazı nasihatlerde ve telkinlerde bulunarak ümitvar bir şekilde geri dönmüştür (BOA. Y.PRK.PT.10-77-1).

1907 yılında Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı üzerine bir askeri hareket düzenlenmiştir, aşiretler bunun intikamını almak gayesiyle ittifak faaliyetlerine başlamıştır. Hükümet, otoritesini tekrar kurmak amacıyla bazı tedbirler alınca aşiretler 10 Mayıs 1908’de Elaziz’den Hozat’a erzak getirip dönen müteahhidin hayvanlarını gasbetmiş böylece isyan hareketi başlamıştır. Eşkiya o istikametten geçen Postayı soyarak çevre karakol ve köylere saldırmıştır. İsyancılar belli bir düzen içerisinde Ovacık kışlasına, Çemişgezek ve Pertek’e saldırmıştır (Dersim Raporu 2011: 176-179, Sevgen 1999: 74). Bu durum hem eşkiyanın planlı hareket ettiğini hem de sayısının çokluğunu göstermesi açısından önemlidir.

İsyan hâlindeki aşiretler, mutasarrıflık merkezi Hozat’ın Ovacıkla ve Elaziz’le iletişim kanalı olan telgraf hatlarını tahrip ederek bağlantıyı kesmiştir. Elaziz-Pertek arasında gemi ile geçilebilen ve çok önemli olan geçidi de ele geçirmiştir. Böylece Dersim’le muhabere 25 Mayıs 1908 tarihinden itibaren kesintiye uğramıştır. Hatta hükümet hatları onarmaya çalışınca isyancı aşiretler, Ovacık ve diğer telgraf hatlarını, tamir etmeye çalışan telgraf müfettişine ve maiyetinde çalışanlara saldırıp telgraf hatlarını tekrar keserek telgraf malzemesini de gasbetmiştir. Bu süreçte kaza ve nahiyelerle bağlantı kesildiği için sadece “hususî görevliler” gönderilerek bilgi alınabilmiştir. Bu arada askeri birlikler de 17 Temmuz 1908’de başlatmış oldukları tedip hareketinin şiddetini arttırarak isyanı bastırmaya çalışmıştır (BOA. Y.MTV.311-34-2/4, Dersimi 1952: 82, Dersim Raporu 2011: 178, Sevgen 1999: 74, Kemali 2013: 160).

Neşet Paşa komutasındaki hareket neticesinde asker Hozat’a girmeyi başarmış, telgraf hatları tamir edilerek muhabere kanalı tekrar açılmıştır (Kemali 2013: 161). Pertek halkının çabaları neticesinde Pertek’teki telgraf hatları tamir edilmiş (Yolga 1994: 65), askerinin bu başarısı karşısında Ferhaduşağı ve Laçınuşağı Aşiretleri teslim olarak gasbettikleri telgraf malzemelerini ve silahları getirme sözü vermiştir (Kemali 2013: 162). Böylece devlet bölgede sarsılan otoritesini tekrar kurmayı başararak aşiretleri kontrol altına almıştır.

1916 yılında Osmanlı Devleti aynı anda farklı cephelerde yoğun bir şekilde savaştığı bir sırada Dersim’deki aşiretler ittifak kurarak isyan etmiştir. Kureyşanlı, Arilli, İzoli, Şamuşağı, Demenan, Koçuşağı, Alanlı, Kırgan, Suroğlu ve daha birçok aşiret (Dersim Raporu 2011: 198) Rusya’nın kışkırtmalarının da etkisiyle planlı bir şekilde ve aynı anda harekete geçmiştir. Aşiretler Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Çarsancak başta olmak üzere Dersim genelindeki birçok kaza merkezi ve nahiye müdürlüklerini işgal etmiştir (ATASE. BDH.2293/39/1-3, Dersim Raporu 2011: 192, Öke 1990: 13, Akgül 2009: 44).

Aşiretler isyan sırasında idari birimleri işgal etmekle yetinmeyip gelebilecek yardımları önlemek amacıyla Mart 1916’da daha önce bazı aşiretlerin birçok defa yaptıkları gibi Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Pertek, Nazımiye, Pah, Mazgirt kısmen Palu telgraf tellerini tahrip ederek muhabere imkânını ortadan kaldırmıştır. Böylece askeri birliklerin arasındaki irtibatı keserek askeri hareketleri engellemeye veya en azından hareketlerin gücünü kırmaya çalışmıştır. Buna karşı İstanbul Hükümeti de 18 Mart 1916 tarihinde Mamuratülaziz vilayetine gönderdiği şifreli telgrafta Dersim eşkıyasının tahrip ettiği Nazımiye, Pah, Mazgirt telgraf tellerinin tamir edilmesi ve tekrar tahrip edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması hususunda emir vermiştir (BOA. DH. EUM. 2.Şb.19-10, ATASE. BDH.2293/39/1-7, Dündar 2002: 145, Akgül 2009: 43).

1916 yılında, isyan eden aşiretler telgraf hatlarını kesmekle beraber işgal ettikleri merkezlerden Çarsancak, Mazgirt, Nazımiye kayıt defterlerini yakmış ve Erzincan ile Kemaliye (EğİN) arasındaki posta arabalarına yönelik saldırılarını sıklaştırmıştır (BOA.DH.SN.THR.75.101.1, Dündar 2002: 145). Bu dönemde Dersim’de bir kısım aşiret ağalarının devlete sadakat, aidiyet ve bağlılık anlayışları o kadar esnektir ki bu ağalar bir yandan Osmanlı Devleti’ne tabii iken diğer yandan Rusya ile işbirliği yapmaya çalışmıştır (ATASE. BDH. 3182/11/6). ÖrneğİN bir dönem polis ve daha sonra da telgraf hattı muhafızı olarak görev yapan yani devletin memuru olarak çalışan Maksuduşağı aşireti reisi Kasımoğlu Polis Munzur, Ruslar’ın Erzincan’ı işgali sırasında Rusya’ya tabii olarak onlarla işbirliği yapmış ve daha sonra da Osmanlı Devleti’nin hizmetine girerek faydalı hizmetlerde bulunmuştur (Karabekir 2004: 81-83).

20 Mart 1916 tarihinde Mazgirt, Nazımiye, Çarsancak telgraf hatlarının ikinci defa tamir edilmesi için, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı tarafından, bir çavuş askeri kuvvetin muhafazası altında “hat’a çıkarılmıştır.” Çavuş 7 saatlik mesafeye kadar gidebilmiş ise de bazı aşiretlerin saldırılarından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Tellerin tamirinin, ancak askeri güç kullanılarak

bu aşiretler dağıtıldıktan sonra gerçekleştirilebileceği hükmüne varılmıştır. Kesik olan muhaberenin tekrar gerçekleştirilebilmesi için telgrafhanenin farklı yerlere taşınabileceği de kararlaştırılmıştır (BOA. DH.EUM.2.Şb.19-10-4). Nisan 1916'da Galatalı Şevket Bey komutasında görevlendirilen askeri birliklerin şiddetli hareketi neticesinde bu sorun çözüme kavuşturulabilmiştir (Dersim Raporu 2011: 198).

Aralık 1920'de Dersim eşkiyasından kalabalık bir "kol" Kemah ve Kuruçay'daki geçitleri ele geçirerek Kemah ve Kuruçay'ın birçok köyünü yıkmış, yağma ve talan etmiştir. "Siyasi hedeflerin" de etkili olduğu bu durumdan Ankara Hükümeti'nin haberdar olup askeri birlik göndermesini engellemek amacıyla eşkiya, telgraf hatlarını keserek merkezle bağlantıyı engellemiştir. İdari makamlar muhaberenin kesik olmasından şüphelenerek "hususî vazifeli adam" göndererek durumdan emin olabilmış ve girişimlerde bulunmaya başlamıştır (ATASE. İSH.5745/618/33AB, ATASE. İSH. 6061/631/180). Yine Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gelen önemli bir mektuba el koymak amacıyla Kangal-Divriği posta müdürü öldürülmüş ve postaya el koyulmuştur (Dersim 2014: 111-121). Mart 1921'de 81 kişilik isyancı çetesi Zara-Koyulhisar caddesinde postaya saldırmıştır (Kemali 2013: 188). Mayıs 1921 tarihinde Erzincan-Kemah arasında 60 kadar eşkiya telgraf direk ve tellerini tahrip ederek telgraf hat malzemesini gasbetmiştir (ATASE. İSH.12447/620/85aa).

Görüldüğü gibi Dersim'deki bir kısım feodal aşiret ağaları zaman zaman merkezi otoriteyi tanımayarak kendilerini bölgenin tek hâkim gücü olarak görmüşlerdir. Bu ağalar, herhangi bir eğitim görmemiş ve devleti ağasının gücüyle kıyaslayarak anlamlandırabilecek kadar dış dünyaya kapalı ve farklı toplumları görme, tanıma imkânına sahip olamamış, kıyas ve eleştiri yapmaktan uzak olan aşiret mensuplarını kendi kişisel hırsları uğrunda kullanmışlardır. Bu bağlamda gerçekleştirilen kanun dışı eylemlerin bir kısmı soygun ve gasp amaçlı eşkiyalık olarak nitelenebilirken, bir kısmı da devlet otoritesini tanımayan isyan nitelikli olaylardır.

Dersim'deki eşkiyalık hadiselerinin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında yaşanan klasik denilebilecek eşkiyalıktan çok farklı mahiyette olmuştur. Dersim eşkiyası, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki eşkiyalıklardan farklı olarak zaman zaman askeri kışlaları basmış, subay ve askerleri öldürmüş veya rehin almıştır. Hatta eşkiya, o dönemde en önemli iletişim aracı olan telgraf hatlarını tahrip ederek muhaberenin kesilmesine sebep

olmuştur. Ayrıca kimi zaman da posta araçlarının yollarını keserek araçları gasbetmiştir.

Sonuç

Dersim’de sosyal hayatı şekillendiren en önemli unsurların başında coğrafya, iklim ve mezhepsel yapı gelmiştir. Daha az dağlık ve iklimi daha yumuşak olan güney kısımlarında kısmen tarım ve hayvancılık yapılabilirken merkezi otorite de kısmen sağlanabilmiştir. Bu durum toplumsal hayatı da olumlu etkileyerek belli bir hukuki ve idari düzen kurulmasına zemin hazırlamıştır. Devlet kurumları oluşturulabildiği gibi posta taşımacılığı ve daha sonra kurulan telgraf hatları sayesinde hem sosyal hem de yönetsel hayat kısmen daha pratik hâle gelmiştir.

Merkeze uzak ve çok dağlık olan Kuzey ve Doğu Dersim’de devlet otoritesi çok az hissedilebilmiştir. Ortaya çıkan otorite boşluğunu akrabalık ilişkilerinin şekillendirdiği aşiretler doldurmuştur. Aşiretler arası otoritede belirleyici faktörler mezhepsel bağlamda dinî liderlik, silahlı üye sayısı ve sahaya yansıtılan güç olmuştur. İklimin sert, yeryüzünün engebeli, tarımın sınırlı olması ve ulaşımı sağlayacak yolların olmaması gibi nedenler toplumun yoksulluğuna zemin hazırlamıştır.

Etkinliklerini silaha dayalı gücünden alan aşiretlerin bir kısmı, yoksulluğa karşı çözümlü; çevredeki köylere baskın yaparak hırsızlık, soygun ve talanda bulmuştur. Bu gasp ve saldırılar bölgede uzun yıllar devam etmiştir. Devlet bu aşiretler karşısında otoritesini hâkim kılabilmek ve asayişini temin edebilmek amacıyla idari ve askeri birimler oluşturmuş ve bu merkezlerle bağlantıyı sağlamak için posta ve telgraf hatları tesis etmiştir. Fakat devletin otoritesini hâkim kılma gayretleri iç kısımda istenilen sonucu vermemiştir.

Aşiretlerin eşkıya kolları, merkezle bağlantıyı sağlayan kanalları ortadan kaldırmak suretiyle eşkıyalık eylemlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu tarz hareketlerin sergilenmesinde, askeri kuvvetlerle girilen çatışmalarda askerin gücünü zayıflatma, takip edilmeme ve cezalandırılmama düşüncesi önemli bir etken olmuştur. Eşkıya bahsedilen nedenlerden dolayı defalarca posta araçlarına saldırmış, telgraf hatlarını tahrip ederek iletişimi kesmiştir. Zorunlu olarak yaşanan iletişim kopuklukları, devlet kuvvetlerinin ve eşkıya saldırısı altındaki bölge halkının büyük sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur.

Eşkıya, genellikle saldırılarını muti olarak tanımlanan, isyandan ve eşkıyalıktan uzak halk kitleleri üzerine yapmıştır. Eşkıya saldırılarından bezmiş

olan halk, devletin otorite ve gücünü hissedemediği gibi çoğu zaman yardım çığıllıklarına da karşılık alamamıştır. Halkın bu sıkıntıları yaşamasında bölgedeki mülki ve askeri birimlerin yetersizliğinin yanında bazı dönemler iletişim kanallarının tahrip edilmiş olmasının da etkisi olmuştur. Yaşanan olumsuzluklar muti halk kitlelerini, topraklarını terk etmeye ya da en azından bunu düşünmeye zorlamıştır. Bu yöntemlerle hedeflerine ulaşan eşkıya ise silahlı gücünün etkisiyle yaptıklarının yanına kâr kaldığını gördükçe isyan ve eşkıyalık hareketlerine devam etmiştir. Var olan mezhepsel ayrılığın yanı sıra oluşturulan güvensiz ortamın da etkisiyle toplumun birbiriyle olan iletişimi ve etkileşimi çok zayıf kalmıştır.

Güvenlik problemlerinden dolayı Dersim’de haberleşme ve ulaşım kanallarının yetersiz olması, toplumun çevresinden kopuk yaşamının devam etmesine sebep olmuştur. Böylece sosyo-kültürel yaşam, dış etkiye kapalı kalmıştır. Bu da toplumun, sosyal hayatın en önemli dinamiklerinden olan değişime ve dolayısıyla da gelişime kapalı kalmasında etkili olmuştur. Kültürel değişim alanındaki bu statiklik mevcut sosyal anlayışın devam etmesine ve aşiret ağalarının hâkim statülerini korumalarına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BEO.: Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 13, Göm. No 906-1/6.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 37, Göm. No 2744-4.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 108, Göm. No 8033-1/ 2.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 111, Göm. No 8271-1.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 201, Göm. No 15051-7.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 4610, Göm. No 345718-4/1.

DH.EUM.2.Şb.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube

BOA., Fon K. DH.EUM. 2.Şb., Dos. No 19, Göm. No 10-2/4.

DH.İ.U.M.: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye

BOA., Fon K. DH.İ.U.M., Dos. No 19, Göm. No 11-1-101-1/2.

DH.MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

BOA., Fon K. DH.MKT., Kutu No.1455, Göm. N. 13-1.

DH.SN.THR.: Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirât Kalemi

BOA. Fon K. DH.SN.THR. Dos. No 75. Göm. No 101-1-1.

HR.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi

BOA., Fon K. HR.SYS., Dos. No 84, Göm. No 87-3.

İ.DH.: İrade Dahiliye

BOA., Fon K. İ.DH., Dos. No 1244, Göm. No 97466-1.

BOA., Fon K. İ.DH., Dos. No 1467, Göm. No 1-5-1.

ŞD.: Şura-yı Devlet Evrakı

BOA., Fon K. ŞD., Dos. No 2565, Göm. No 18-4/5/6/12.

Y.A.HUS.: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

BOA., Fon K. Y.A.HUS., Dos. No 235, Göm. No 76-8-2.

BOA., Fon K. Y.A.HUS., Dos. No 523, Göm. No 128-2.

Y.MTV.: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

BOA., Fon K. Y.MTV., Dos. No 297, Göm. No 68-1/2.

BOA., Fon K. Y.MTV., Dos. No 311, Göm. No 34-2/4.

Y.PRK.ASK.: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

BOA., Fon K. Y.PRK.ASK., Dos. No 108, Göm. No 47-2.

Y.PRK.PT.: Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf

BOA., Fon K. Y.PRK.PT., Dos. No 10, Göm. No 77-1.

Y.PRK.UM.: Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahrirâtı

BOA., Fon K. Y.PRK.UM., Dos. No 26, Göm. No 11-1.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi**

BCA., Fon Kodu: 30.10.00, Yer No: 110.740.12, Belge No: 2.

**Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı
Arşivi**

ATASE Arşivi, BDH, Klasör No 2293, Yeni Dosya No 39, Fihrist 1-3/7.

ATASE. Arşivi, BDH, Klasör No 2910, Yeni Dosya No 455, Fihrist 4-2,4-8.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 8630, Kutu No 1259, Gömlek No 4, 4ab.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 14888, Kutu No 773, Gömlek No 103a, 103aa.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 5745, Kutu No 618, Gömlek No 33AB.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 6061, Kutu No 631, Gömlek No 180.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 12447, Kutu No 620, Gömlek No 85aa.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 13148, Kutu No 202, Gömlek No 259.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 2378, Kutu No 825, Gömlek No 29aa.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 14898, Kutu No 773, Gömlek No 113, 113ab.
ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 5621, Kutu No 1164, Gömlek No 72ab.

Salnâmeler

1301 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1301), Vilayet Matbaası.
1308 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1308), Vilayet Matbaası.
1312 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1312), Vilayet Matbaası.
1325 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1325), Vilayet Matbaası.

Tetkik Eserler

AKGÜL, Suat (2009), *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, 4. Basım, İstanbul, Yaba Yayınları.
Ali Kemali (2013), *Erzincan*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
ANTRANİK (2014), *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan, İstanbul, Aras Yayıncılık.
BEZAZ, Yurda Güven (2006?), *Haberleşme ve Tarihçesi*, Ankara.
BRUİNESSEN, Martin Van (2015), *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları.
DANIK, Ertuğrul (2014), *Dersim'in Siyasi Tarihi*, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
Dersim Raporu (2011), T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Şube I. Kısım, Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
DERSİMİ, M. Nuri (1952), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep, Ani Matbaası.
DERSİMİ, M. Nuri (2014), *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhafifin Yaşamı (1892- 1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan; Mehmet Bayrak, İstanbul, Dam Yayınları.
DÜNDAR, Fuat (2002), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
GÜNEL, Necmi (2010), *Dersim isyanı*, İstanbul, Paraf Yayınları.
KARABEKİR, Kazım (2004), *Kürt Meselesi*, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, 12. Baskı, İstanbul, Emre Yayınları.
KAYA, Ali (2010), *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, 1. Basım, İstanbul, Demos Yayınları.
ÖKE, M. Kemal (1990), *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, 3. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
ÖZKÖK, Burhan (1937), *Osmanlı Devrinde Dersim İsyancıları*, İstanbul, Askeri Matbaa.
SEVGEN, Nazmi (1999), *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk- Folklor- Teogoni*, Ankara, Kalan Yayınları.

- SUNGUROĞLU, İshak (1958), *Harput Yollarında*, Birinci Cilt, İstanbul, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922 Cilt II, Genişletilmiş İkinci Baskı*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları
- T.C. Tunceli Valiliği (1968), *Tunceli İl Yıllığı 1967*, Ankara.
- T.C. Tunceli Valiliği (2012), *Bir Tutam Tunceli*, Ankara, Anıt Matbaası.
- ULUĞ, Naşit Hakkı (2011), *Derebeyi ve Dersim*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- ULUĞ, Naşit Hakkı (2014), *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (2017), *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 3. baskı, Ankara, Kripto Yayınları.
- YOLGA, Mehmet Zülfü (1994), *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara, Volkan Matbaacılık.
- Makaleler**
- AKBULUT, Uğur (2010), “Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı* ss. 1-11.
- ÇETİN, Cemal (2011), “Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi”, *Tarih Peşinde*, Sy. 5, ss. 17-38.
- GEÇİKLİ, Recep Murat, Akcan Erol (2016), “Osmanlı Devleti Ve Çarlık Rusya İlişkileri Ekseninde Erzincan Demiryolu Hattı”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu 28 Eylül – 1 Ekim 2016, Bildiriler*, 1.Cilt, Editör Hüsrev Akın, ss. 201-208.
- GÜL, Abdulkadir (2015), “Dersim Sancağının İdari Yapısı Ve İdarecileri (1846-1918)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sy. 17, ss. 23-54.
- HANİLÇE, Murat (2017), “Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği”, *Journal of History Studies*, Vol. 9, Issue 4, pp. 63-99.
- KESKİN, Özkan, Sönmez, Ali (2009), “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi OTAM* 25, ss. 67-81.
- MERCAN, Mehmet (2009), “Giresun Telgraf İdaresi Ve Telgrafhane Binası (1869 -1904)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Vol. 2/7, ss.159-174.
- YAZICI, Nesimi (1992), “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi OTAM*, 3. Cilt, Sy. 3, ss. 333-377.

- YILDIRIM, Mehmet (2014), “Cumhuriyet Öncesi Dersim’de Üretim Ve Tüketim İlişkileri,” *Tunceli Üniversitesi 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 20 – 22 Eylül 2013, Bildiriler*, 1.Baskı, ss. 180-193.
- YURTOĞLU, Nadir (2016), “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye’de Posta, Telgraf Ve Telefon (Ptt) Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32. Cilt, Sy. 93, ss. 47-104.

REKLAM ETKİNLİĞİNİN TÜKETİCİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdulvahap BAYDAŞ¹, Mehmet Emin YAŞAR²

Geliş: 12.11.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.645700

Öz

Bu çalışma, reklamın tüketicinin satın alma davranışı üzerindeki etkisini ile reklamın ürün ve hizmet alımlarında değiştirici bir özelliği olup olmadığının tüketici bakış açısıyla belirlemek için yapılmıştır. Çalışma, tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 194 tüketiciyle yüz yüze anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS paket programında analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir. Reklam etkinliğini artıran en önemli faktörlerin reklamda kalite, çekicilik, fiyat, görünüm ve marka unsurlarının ön plana alınması olduğu vurgulanmıştır. Reklamın senaryosu, reklam metninin mizahi, komik yönü ve reklamı canlandıran insanlar, reklamda kullanılan müzik ve reklamın kendisi gibi faktörler ise reklam etkinliğini daha az etkileyen faktörler olarak bulunmuştur. En etkili reklam ortamının televizyon ve internet olduğu, açık hava reklamcılığı, katalogla tanıtım, gazete, dergi ve radyo reklam mecraların daha az etkili olduğu, özellikle de radyo reklamcılığının etkisinin azaldığı tespit edilmiştir.

Reklamın bir ürünü satın almada etkili olduğu, toplumun tüketim kültürünü etkilediği, ürün hakkında bilgi sağladığı, çok iyi bir reklamın toplumun bu ürün hakkındaki algısını değiştirdiği ve reklamın ürünün ayrılmaz bir parçası olduğu belirlenmiştir. Özellikle, kamu güvenliği reklamlarının toplum üzerinde birleştirici bir etkisi olduğu görülmüştür. Öte yandan reklamın hizmet sektörü ile

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, abdulvahapbaydas@düzce.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4471-3470>.

² Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi, meyasar@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8137-2946>.

*Bu çalışma "Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu 26-29 Ekim 2019, İzmir" Sempozyumunda sunulan ve Tam Metin Kitabında Yayınlanan sunumun geliştirilmiş halidir.

ilgili bilgilendirici bir özelliğe sahip olması, reklamda yer alan kişilerin toplumda tanidik isimler olması, reklamın güven ve kalite faktörleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Reklamın satın alımda karar verme sürecini kısalttığı, reklamın ürünün kalitesi hakkında bilgi verdiği ve özellikle programlar sırasında aniden yayınlanan reklamların sürekli hatırlandığı görülmüştür.

Reklam etkinliği ile ilgili faktör analizinde Performans/Görüntü, Eğence ve Tanıtım olmak üzere üç faktör belirlenmiştir. Reklam işlevleri ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizi sonucunda; Reklam ve Ürün İlişkisi, Reklam ve Tanıtım İlişkisi, Reklam ve Güvenirlik İlişkisi, Reklam ve Ünlü Kişilik İlişkisi ile Reklam ve Ürün Yerleştirme İlişkisi şeklinde beş faktör belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Reklam Etkinliği, Reklam İşlevleri, Etkin Reklam Mecraları, Satın Alma Davranışı

EVALUATION OF ADVERTISEMENT EFFECT WITH THE PERSPECTIVE OF CONSUMERS

Abstract

This study was conducted to determine the effect of advertising on consumer's buying behavior and whether the advertisement has a modifying feature in product and service purchases. The study was conducted by applying face to face survey with 194 consumers using the sampling method. The data obtained was analyzed with SPSS package program. The results of the research can be summarized as follows: The most important factors that should be in a good advertisement can sortable as quality, charm, price, appearance, brand and comfort. It is seen that the factors such as the script of the ad, humorous, humorous aspects of the ad text and people who revive the ad, the music used in the ad, the ad itself and the famous people in the ad have far less impact on consumers.

It is found in the study that the most effective advertising medium is television and internet while outdoor advertising, catalogs, newspapers, magazines and radio advertising channels have less effect, especially effectiveness of radio advertising is getting decreased. It is seen that ads are effective in purchasing a product, influencing the consumption culture of the society, providing information about the product, that an advertisement prepared well can change the perception of the society about this product; therefore advertisement is accepted as an integral part of the product. In particular, public safety ads have been seen to have a unifying effect on society. On the other hand, advertising has an informative feature on the service sector, and that people

involved in the advertisement are familiar figures in the society causes a positive effect on trust and quality factors. Also it is seen that advertisement shortens the decision process of the purchase, that advertisement gives information about the quality of the product and especially that advertisements broadcasted suddenly during the programs are constantly remembered.

In the factor analysis about advertisement activity, three factors have been determined which are Performance/Image, Entertainment and Publicity. At the end of the factor analysis performed with advertisement function scale, five different factors have been determined, all of which are relationships between advertisement and product, between advertisement and publicity, between advertisement and reliability, between advertisement and famous people, and lastly between advertisement and product placement.

Keywords: *Advertising, Effectiveness of Advertisement, Advertisement Functions, Effective Advertising Channels, Purchasing Behavior.*

Giriş

Rekabet ortamında işletmelerin devamlılıklarını sürdürebilmeleri ürettikleri ürün veya hizmetin karlı satışına bağlıdır. Ürün veya hizmetlerin satışı ise tüketicilerin istek ve beğenilerine bağlıdır. Tüketicilerin istek ve beğenilerini artırmak ve sağlamak için tanıtım faaliyetleri hayati öneme sahiptir. Tanıtım faaliyetleri içinde en önemli ve en çok kullanılan pazarlama iletişim aracı reklamdır.

Ürün veya hizmet tanıtımı için reklam yapmak her zaman yeterli değildir. Reklamın hedef tüketici kitlesi tarafından beğenilmesi ve satın alma işlemine yönlendirmesi reklam etkinliği için önem arz etmektedir. Her zaman çok iyi tasarlanmış, kaliteli ve beğenilmiş reklamlar satın alma işlemi ile sonuçlanmaz. Çünkü tüketicilerin reklama atfettikleri değer ve etkilenme konusu tüketici bakış açısından bakılmadığından, istenen sonucu vermemektedir. Tüketici bakış açısıyla reklam etkinliğinin ölçülmesi, işletme, sektör ve ekonomi açısından fayda sağlamaktadır. Reklamın en önemli işlevi, tüketiciyi etkilemek ve onu satın alma davranışına sevk etmesidir.

Reklâm yoluyla tüketicilerde yeni bir zevk ve tercihin oluşması sağlanarak pazara sunulan ürün lehine bir durumun ortaya çıkması sağlanır (Khan, Siddiqui, Shah ve Hunjra, 2012). Bir süre sonra sürekli olarak yapılan reklâm sayesinde değişen tüketici zevklerinin iyice yerleşmesiyle potansiyel rakipler pazardan pay alamama ve zarar etme endişesi ile pazara girmeye cesaret edemez hale gelir.

İşletmeler ürünlerinin satışını ve müşterilerine sundukları hizmetleri artırabilmek, mevcut ve gelecekteki potansiyel müşterileriyle iletişim kurabilmek adına davranışları etkilemeye yönelik olarak reklâmları kullanır. Bu nedenle reklâm verenler açısından reklâm bütçesi oluşturmak, yapılan reklâmın maliyetinden daha fazla gelir sağlanıp, sağlanmadığı konusunda bilgi sahibi olmak, bunun içinde reklâmın satış üzerindeki etkisini ölçmek oldukça önemlidir.

Reklamlar, ürünün tüketicilerle duygusal bir bağ kurmasının en iyi yoludur (Eastman, 1997). Reklam, ürün kalitesini gösteren önemli bir dışsal ipucudur (Milgrom ve Roberts, 1986; Aaker ve Jacobson, 1994; Yoo, Donthu ve Lee, 2000). Yüksek reklam harcamaları, firmanın markaya yatırım yaptığını göstermektedir, bu da organizasyonun büyük bir yatırıma sahip olduğu ve dolayısıyla daha iyi bir ürün kalitesine sahip olabileceği anlamına gelmektedir (Kirmani ve Wright, 1989).

Bu çalışmada reklamların satın alma davranışı üzerindeki etkisi etkin reklam unsurları ve reklam işlevlerinin tüketici bakış açısı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Reklamların tüketicileri satın almaya nedenli sevk ettiği, hangi ürün gruplarında reklamların daha etkin olduğu ve kullanılan reklam mecralarının etkinliği belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Reklam

Reklam; insanları bir ürün veya hizmetten gönüllü olarak faydalanmaya teşvik etmek, dikkatlerini ürüne, hizmete, markaya çekmek amacıyla yapılan yazılı, görsel ve işitsel çalışmaların bütünüdür (Ahmed ve Ashfaq, 2013:3; Kumar ve Raju, 2013:37; Frolova, 2014:6). Hedef kitleyi marka veya ürünü kullanmaya, denemeye ikna etmek anlamına gelen reklam, özgün bir içeriğe sahip olmalıdır. Reklam çalışmalarında tüketicilerin dikkatini ürüne yönlendirmek, görsel ve işitsel anlamda algıda seçicilik gibi temel amaçlar yer almaktadır. Markaların, kuruluşların satış grafiklerini artırmak üzere yaptıkları reklamlar, daima iyi bir seviyede olmalı, markanın değerine ya da sektörel imajına zarar vermeyecek nitelikte olmalıdır. Reklam çalışmalarında amaç her zaman ticari başarı yakalama ve kurumun büyümesini (Ryans, 1996) sağlamaktır.

Reklamlar genellikle çevremizdeki şeyleri nasıl algıladığımızı etkilemekte (Haider ve Shakib, 2018), ideal tüketicinin konumunu göstererek sosyal mesaj ve yaşam tarzını teşvik etmekte ve tüketicinin satın alma isteğini artırmaktadır (Pollay ve Mittal, 1993). Reklam genellikle televizyon, gazete, radyo, dergi, açık hava reklamcılığı veya bloglar, web siteleri ve kısa mesajlar gibi modern medya

gibi çeşitli geleneksel medyalara ulaşan bazı sponsorlar tarafından ödenen bir tanıtım şeklidir (Ahmed ve Ashfaq, 2013).

Reklamın etkisi ve reklamların nasıl çalıştığı, çoğu pazarlamacı ve yöneticinin cevap bulmaya çalıştığı bir konudur. Reklamın temel amacı, genellikle tüketicinin satın alma davranışını etkilemektir. Tüketicilerin satın alma davranışları çoğu zaman, tüketicinin reklamı yapılan ürünün reklamını beğenmesi veya beğenmemesinden etkilenir (Smith ve Neijens, 2006). Gorn'un (1982) ifadesiyle, bir ürüne yönelik tüketici davranışı, ürünün özelliklerine bakılmaksızın tamamen reklama dayalıdır.

Cooper (1993, 248)'a göre reklamın rolü farkındalık sağlama, bilgi sunmanın yanında izleyicilerinin istek, tercih ve tutumlarını şekillendirerek satışı desteklerken sosyal ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Bu nedenle reklam tüketicilerce bilgi verici ve yol gösterici olmanın ötesinde kavramlarla da değerlendirilir. Mackenzie ve Lutz (1989), tüketicinin reklam tutumunun marka algısı ve satın alım niyeti üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Yani, tüketiciye ulaştırılan reklamın oluşturduğu çok boyutlu etik algı, tercihleri ve medya türlerine göre reklam değerlendirmelerini şekillendirebilmektedir (Sağlık Özçam ve Bilgin, 2012:66).

Amerikan Pazarlama Birliği'nin (AMA) yaptığı tanıma göre reklam; bir mal, hizmet veya fikrin karşılığının ödenerek, kişisel olmadan açıkça anlaşılabilir şekilde yapılan, yüz yüze satış dışında kalan tanıtım faaliyetleridir (Türkmen, 1996:23).

Reklam mesajı, hedef kitlede daha önceden belirlenmiş ve tanımlanmış bir tepkiyi uyandırması beklenen bir uyarıdır ve reklamda söylenen, dinlenen ve görülen her şeydir. Kişinin bu uyarıcıları yorumlaması algılama ve öğrenme süreçlerine bağlıdır. Reklamlarda kullanılan kelime, sözcük, resim, sembol, renk, görüntü ve diğer özellikler reklam mesajıdır. Reklamlarda istenilen amaca ulaşmak için kullanılan kelime, resim, sembollerin amaca uygun olarak ve ulaşılması istenilen hedef kitleye göre seçilmesi, başarı ya da başarısızlık üzerinde etkilidir (Göksel, Kocabaş ve Elden, 1997:153; Güz, 1998:201; Smith vd. 2006). Kaliteli bir reklamın tüketicileri reklamı yapılan ürün veya markayı satın almaya yönlendirme ihtimali çok daha yüksek iken, kalitesiz bir reklamın satışları artırma ihtimali daha düşüktür (Haider ve Shakib, 2018:2).

1.2. Reklam Etkinliğinin Ölçülmesi

Reklam araştırmaları reklam veren kurumların reklamın hedef kitle üzerinde etkinliğini ölçebilmek ve harcamalarının doğru boyutta gerçekleşip gerçekleşmediğinin farkına varabilmek adına uyguladıkları ölçümlerdir.

Reklam araştırmaları; reklam etkilerinin yani mesajının ve kullanılan medya mecralarının ölçümlenmesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Reklamın etkinliğini ölçme süreçleri üç farklı zaman dilimi içerisinde; reklam öncesi, reklam esnası ve reklam yayınlandıktan sonra ölçmek üzere gerçekleştirilmektedir. Reklam yayınlanmadan önce reklamdaki olası değişikliklerin saptanabilmesi, hataların gözlemlenebilmesi ve değişikliklerin uygulanabilmesi açısından pre-testler yani reklam öncesi testler uygulanmaktadır.

Reklamdan önce yapılan bir etki araştırması ile reklamda yer alacak olan tema, slogan başlık gibi öğelerden en uygun olanı seçilebilmektedir. Reklam esnasında hedef kitlenin mesajdan kaynaklanan tepkisini ölçme ve reklam süresini ayarlayabilmek adına testler yapılmaktadır. Reklam sonrasında ise; reklamın ne derece etkin olduğunu ve bütçenin doğru kullanılıp kullanılmadığını saptamak adına post-testler uygulanmaktadır. Elde edilen bilgiler ışığında yöneticiler reklam harcamalarının hangi medya mecralarında daha etkin kullanabileceklerine karar verebilmektedirler (Yaman, 2014:2).

Reklam etkinliğinin belirlenmesi ve doğru biçimde saptanabilmesi açısından kampanya sürecinde en bağıntılı olan aşama **reklamın amacının** doğru şekilde tespitidir. Kampanya sonunda hangi değişkenlerin inceleneneğinin tespiti; amaca tekrar dönülerek analiz edilmektedir. Reklam ölçülmesinde kullanılan yöntemler reklâmın satış etkisinin ölçülmesinde kullanılan yöntemler ve reklâmın iletişim etkisinin ölçülmesinde kullanılan yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Özkaya, 2008:102).

Genel olarak reklamın satın alma davranışını olumlu etkilediği (Maheshwari, Seth ve Gupta, 2016), reklamın sıklıkla verilmesi satışları arttırdığı (Ha, John, Janda ve Muthaly, 2011) bulunmuştur. Reklamın bazı ürünlerin satışlarını arttırdığı ve tüketicileri ürün değiştirmeye yönelttiği (Kumar ve Raju, 2013), mizah düzeyi yüksek ve eğlendirici reklamların daha etkin sonuç verdiği (Duncan ve Nelson, 1985; Chang, 2006; Mandan, Hossein ve Furuzandeh, 2013; Teixeira, Picard ve Kaliouby, 2013) ortaya çıkmıştır. Ayrıca, deneyimin ürün satışlarını arttırdığı (Zajonc ve Markus, 1982; Ballester, Navarro ve Sicilia, 2012), bilinen ve sevilen müziklerin reklamda çalması reklam etkinliğini arttırdığı (Macinnis ve Park, 1991) tespit edilmiştir.

Öte yandan reklamlarda mizah ölçüsünün kaçırılmasının reklam etkinliğini düşürdüğü (Gulas ve Weinberg, 2006) bulgulanmıştır.

2. Reklam Etkinliğinin Tüketici Perspektifinden Değerlendirilmesi

2.1. Araştırmanın Önemi

Reklam etkinliği doğru bir şekilde ölçüldüğünde, reklam veren işletmelere görünmez olan giderlerini, belirsiz oldukları karar veya şüphe duydukları yöntemleri azaltarak etkili, gerçekçi reklamlardan yararlanmaya ve her türlü önlemleri alma imkânlarına yol açmaktadır. Bundan dolayı reklamdaki riski en aza indirilebilecektir. Hedef kitlede ne kadar etkili olduğu, planladığı amacı gerçekleştirip gerçekleştiremediği ve toplum üzerinde nasıl bir izlenim etkisi oluşturacağı konusunda, güncel faaliyet ve kampanyalarda olsun ya da maliyetin etkin kullanım seviyesini belirlemede olsun reklam etkinliğinin ölçülmesi büyük bir önem sağlamaktadır (Aizezi, 2017:48).

Rekabette meydana gelen yoğunluk ve şiddet işletmeleri müşteri odaklı olmaya zorlamıştır. Müşteri odaklılık, müşteriyi işlemlerin odağına alarak ona göre faaliyetlerde bulunma ve stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmelerin müşteri perspektifinden değerlendirme, işletme ve sektör açısından hayati öneme sahiptir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, işletmelerin müşteri odaklı stratejiler geliştirmelerine katkı sunacak, bu konuda literatüre pozitif bir katkı yapacaktır.

2.2. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Reklamcılıkta amaç ürüne veya hizmete simgesel bir anlam yükleyerek tüketiciyi satın almaya ikna etmektir (Güler İplikçi, 2015:65). “Reklam, tüketiciye üretilen mal ve hizmetler hakkında yeterli ve doğru bilgiyi çeşitli iletişim araçları yardımı ile iletmektir” (Tenekecioğlu, 1983:65). Reklamın üreticiler açısından ve genel olarak yapılmış tanımları da bulunmaktadır. Genel olarak reklam, “tüketicileri bir mal veya markadan haberdar etmek ve mala, markaya, hizmete, müesseseye veya fikre meyilli bir hale getirmek amacıyla göze veya kulağa hitap eden mesajların hazırlanması ve bu mesajların paralı vasıtalarla yayılmasıdır” (Kurtuluş, 1973:20).

Kısaca reklam ürün, hizmet, fikir ve değerlerin tüketiciye tanıtılarak satışının gerçekleştirilmesi ya da mevcut satışların artırılması amacıyla hazırlanan mesajların, belli bir bedel karşılığında görsel ya da işitsel iletişim araçlarıyla hedef müşteri kitlesine ulaştırılması sonucunda reklam verene (ilgili firma ya da kuruluşa) fayda sağlayacağı beklentisiyle gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

Araştırma Bingöl il merkezinde tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılarak, yüz yüze anket uygulanmak sureti ile 194 katılımcı üzerinden yürütülmüştür. Bu çalışmada ana amaç firmalar tarafından yapılan reklamların tüketiciyi satın almaya yönlendirme derecesinin tespitidir. Yapılan reklamların tüketicileri satın almaya teşvik edip etmemesinin tüketici bakış açısı ile incelenmesidir. Ayrıca yan amaçlar olarak ise; çeşitli medya kanallarındaki reklamlara verilen önemi belirlemek, reklamlardan etkilenecek satın alınan ürün gruplarının tespiti, satın almada etkili olan faktörlerin belirlenmesi, reklamın satın alma ile ilgili müşteriye vermiş olduğu mesajın ne olduğu, satın alınmak istenilmediği halde reklamlardan etkilenecek satın alma işleminin gerçekleştirilme durumunun tespit edilmesidir. Özellikle reklam etkinliğini artıran unsurların neler olduğu ve reklam işlevlerinin tüketici bakış açısından değerlendirilmesi diğer önemli amaçlar arasındadır.

2.3. Araştırmanın Yönetimi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Genel olarak reklam etkinliğinin tüketici bakış açısı ile ilgili iki ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden biri reklam işlevleri ile ilgili ifadelere katılım düzeyi ölçeğidir. Söz konusu ölçek 15 değişkenden oluşmuştur. Diğer ölçek ise reklama etki eden unsurlardır. Söz konusu ölçek de 12 değişkenden oluşturulmuştur. Her iki ölçek ortalama, standart sapma ve katılım düzeyi ile genel olarak değerlendirildikten sonra, her iki ölçeğe faktör analizi uygulanarak reklam etkinliği ve reklam işlevleri ile ilgili faktörler belirlenmiştir. Araştırma ile ilgili demografik bilgilerin yer aldığı anket kısmı ise frekans ve oran dağılımları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

2.4. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1. Araştırmanın genel profili

Cinsiyet	Frekans	Oran	Eğitim	Frekans	Oran
Erkek	129	66,5	Okur-yazar değil	5	2,6
Kadın	65	33,5	İlköğretim	10	5,2
Toplam	194	100,0	Lise	21	10,8
Yaş			Ön lisans	37	19,1
20 ve daha az	31	16,0	Lisans	107	55,2
20-29	123	63,4	Lisansüstü ve Doktora	14	9,2
30-39	17	8,8	Toplam	194	100,0

40-49	16	8,2	Medeni durumu		
50 ve üzeri	5	3,6	Evli	46	23,7
Toplam	194	100,0	Bekâr	148	76,3
Meslek			Toplam	194	100,0
Öğrenci	128	66,0	Gelir		
Ev hanımı	13	6,7	2020'DEN AZ ₺	127	65,5
Memur	18	9,2	2021-3000 ₺	28	14,4
İşçi	10	5,2	3001-4000 ₺	16	8,2
Serbest meslek	13	6,7	4001-5000 ₺	14	7,2
Esnaf-tüccar	12	6,2	5001 ₺ ve üzeri	9	4,6
Toplam	194	100,0	Toplam	194	100,0

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların % 66,5 erkek, % 33,5'nin bayan olduğu, yaş aralıkları % 63,4'nün 20-29 yaş, % 16'sının 20 ve daha az yaş aralığında, % 8,8'nin 30-39 yaş, % 8,6'sının 40-49 yaş, ise % 3,6'sının 50 ve üzeri yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan cevaplayıcıların eğitim düzeyleri açısından bakıldığında; % 55,2 lisans, % 19,1'i ön lisans, % 10,8'i lise, % 5,2'si ilköğretim, % 9,2'si lisansüstü ve doktora % 2,6'sının ise okur-yazar olmadığı görülmüştür. Katılımcıların % 76,3 bekâr, % 23,7'sinin evli olduğu görülmüştür. Meslek açısından % 66'nın öğrenci, % 9,2'sinin memur, % 6,7'sinin serbest meslek, % 6,2'sinin esnaf-tüccar, % 5,2'sinin işçi, % 6,7'nin ise ev hanımı olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeylerine bakıldığında % 65,5'nin 2020'den ₺ daha az, % 14,4'nün 2021-3000 ₺ gelir, % 8,2'si 3001-4000 ₺ gelir, % 7,2'sinin 4001-5000 ₺ gelir, % 4,6'sının ise 5001 ve üzeri ₺ gelire sahiptir.

Özetle ankete cevap verenlerin çok büyük bir kısmı erkek (66,5), bekar (% 76,3), lisans eğitimine sahip (% 55,2), önemli bir kısmı öğrenci (% 66), genç yaş grubu (% 63,4), gelir seviyelerinin ise 2020 ₺ 'den az (% 65,5) gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. TV reklamlarından etkileneren en çok satın alınan hizmet veya ürün grubu

	Gıda ürünleri	Giyim / aksesuar	Teknoloji aletleri	Dayanıklı Tüketim (Mobilya ve Otomotiv)	Kişisel bakım	Hizmetler	Toplam
Frekans	33	69	50	12	14	16	194
Oran	17,0	35,6	25,8	6,2	7,2	8,2	100,0

Tablo 2'ye göre katılımcıların TV reklamlarından etkilenerek en çok satın alınan ürün veya hizmetin % 35,6'sı giyim/aksesuar olduğu tespit edilmiştir, en az% 6,2 ile dayanıklı tüketim (mobilya ve otomotiv) olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Satın almada etkili olan reklam unsurları ve etkinlik durumları

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	Toplam
Reklamda markanın ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	93	49	13	14	25	194
	Oran	47,9	25,3	6,7	7,2	12,9	100,0
Reklamda kalitenin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	136	31	7	3	17	194
	Oran	70,1	16,0	3,6	1,5	8,8	100,0
Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	38	46	69	13	28	194
	Oran	19,6	23,7	35,6	6,7	14,4	100,0
Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	97	43	31	9	14	194
	Oran	50,0	22,2	16,0	4,6	7,2	100,0
Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	99	42	22	14	17	194
	Oran	51,0	21,6	11,3	7,2	8,8	100,0
Reklamda konforun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	91	45	18	18	22	194
	Oran	46,9	23,2	9,3	9,3	11,3	100,0
Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	69	47	29	26	23	194
	Oran	35,6	24,2	14,9	13,4	11,9	100,0
Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	65	57	30	15	27	194
	Oran	33,5	29,4	15,5	7,7	13,9	100,0
Reklamda jingle (müziğin) ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	Frekans	55	49	38	26	26	194
	Oran	28,4	25,3	19,6	13,4	13,4	100,0
Reklamda ünlü kişilerin oynatılması etkinliğini artırır.	Frekans	52	50	28	26	38	194
	Oran	26,8	25,8	14,4	13,4	19,6	100,0
Reklamın komik olması etkinliğini artırır.	Frekans	59	53	31	23	28	194
	Oran	30,4	27,3	16,0	11,9	14,4	100,0
Reklamın ilgi çekiciliği etkinliğini artırır.	Frekans	123	30	12	8	21	194
	Oran	63,4	15,5	6,2	4,1	10,8	100,0

Reklam ve satın alma ilişkisi incelendiğinde satın almaya en çok etki eden unsur ve reklam içeriğinin Kalitenin ön plana çıkarılması (86,1), reklamın ilgi çekiciliği (78,9), Reklamda markanın ön plana çıkarılması (73,2), Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması (72,7), Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması (72,2) ve Reklamda konforun ön plana çıkarılması (70,1) reklamın etkinliğini artırdığı görülmektedir².

Reklam ve satın alma ilişkisi incelendiğinde satın almaya ikinci derecede etki eden unsur ve reklam içeriğinin Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması (62,9), Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması (59,8) ve Reklamın komik olması (57,7) reklam etkinliğini artırdığı görülmektedir.

Reklam ve satın alma ilişkisi incelendiğinde satın almaya en az etki eden unsur ve reklam etkinliğini en az artıran Reklamda jingle (müziğin) ön plana çıkarılması (53,7), Reklamda ünlü kişilerin oynatılması (52,6) ve Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması (43,3) olduğu görülmektedir.

Delaysıyla reklamda kalitenin ön plana çıkarılması, reklamının ilgi çekicilik özelliği ve reklamda markanın ön plana çıkarılmasının reklam etkinliğini artırdığı, reklamda kullanılan müziğin, reklamlarda kullanılan ünlü kişilerin satın almaya etkisinin çok az olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Reklamın satın alma davranışı üzerinde verdiği mesaj

	Kalite	Toplumsal sınıf	Mutluluk	Düşük fiyat	Toplam
Frekans	128	22	21	23	194
Oran	66,0	11,3	10,8	11,9	100,0

Tablo 4: Ankete katılan katılımcıların ‘Sizce reklamın satın alma davranışı üzerinde nasıl bir mesajı olmalıdır?’ sorusuna verdikleri cevaplara bakıldığında % 66’sının kalite, % 11,95’unun düşük fiyat, % 11,3’ünün toplumsal sınıf ve % 10,8’inin ise mutluluk olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre ankete katılanların büyük çoğunluğunun kalitenin satın alma davranışında etkili bir faktör olduğunu vurgulamışlardır.

Tablo 5. Hiç satın alınması düşünülmeyen bir ürünü TV reklamlarından etkilenerek satın alınma durumu

	Frekans	Oran
Evet	97	50,0
Hayır	97	50,0
Toplam	194	100,0

² Değerlendirme yapılırken olum olan ifadeler (tamamen katılıyorum ve katılıyorum) bir araya getirilmiş, olumsuz olan ifadeler (katılmıyorum ve hiç katılmıyorum) de bir araya getirilerek yorum yapılmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların ‘Hiç satın alınması düşünülmeyen bir ürünü TV reklamlarından etkilenerek satın alınma durumu yarı yarıya çıkmıştır. Yani tüketicilerin yarısı reklamdan etkilenerek ürün veya hizmeti satın aldığı diğer yarısı ise reklamdan etkilenmedikleri için ürün veya hizmeti satın almadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 6. Hangi reklam mecrası satın almada daha etkilidir

	I. Derece	II. Derece	III. Derece	IV. Derece	V. Derece	Toplam Puan	Önem Derecesi
Televizyon	625	144	27	16	16	828	1
Radyo	65	156	90	64	80	455	7
Dergi	130	256	123	64	31	604	5
Katalog	230	264	114	48	20	676	3
Gazete	215	272	108	52	21	668	4
İnternet	515	160	51	24	22	771	2
Açık hava reklamları	130	196	135	58	45	562	6

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların reklam mecralarını önem sırasına göre televizyon (828 puan), internet (771 puan), katalogla tanıtım (676 puan), gazete (668 puan), dergi (604 puan) açık hava reklamları (562 puan) ve radyo (455 puan) şeklinde sıralandırmışlardır. Dolayısıyla televizyon, internet ve katalogla tanıtım mecralarının çok önemli olduğu, radyo reklamlarının ise önemini yitirdiği söylenebilir.

Tablo 7. Reklam ile ilgili ifadelere katılım düzeyi

		Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Fikrim Yok	Katılmıyor	Hiç Katılmıyor	Toplam
Reklam bir ürünü almada çok etkilidir.	Frekans	96	62	17	10	7	194
	Oran	49,5	32,0	8,8	5,2	4,6	100,0
Reklamları yapılan markaların güvenilirliği yüksektir.	Frekans	27	49	38	48	32	194
	Oran	13,9	25,3	19,6	24,7	16,5	100,0
Reklam ürün hakkında bilgi verir.	Frekans	67	76	25	16	10	194
	Oran	34,5	39,2	12,9	8,2	5,2	100,0

Reklam hizmet hakkında bilgi verir.	Frekans	50	70	46	15	13	194
	Oran	25,8	36,1	23,7	7,7	6,7	100,0
Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir.	Frekans	75	72	16	11	20	194
	Oran	38,7	37,1	8,2	5,7	10,3	100,0
Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir.	Frekans	46	80	36	22	10	194
	Oran	23,7	41,2	18,6	11,3	5,2	100,0
Reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanınmış simalar olması reklamın güvenilirliği ve kalitesi üzerinde etki eder.	Frekans	61	65	26	18	24	194
	Oran	31,4	33,5	13,4	9,3	12,4	100,0
Reklam satın alma kararı sürecini kısaltır.	Frekans	44	71	50	16	13	194
	Oran	22,7	36,6	25,8	8,2	6,7	100,0
Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır.	Frekans	53	72	38	16	15	194
	Oran	27,3	37,1	19,6	8,2	7,7	100,0
Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırimda kalmasını sağlar.	Frekans	40	60	33	31	30	194
	Oran	20,6	30,9	17,0	16,0	15,5	100,0
Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü, hizmet satın alma isteği uyandırır.	Frekans	39	63	32	37	23	194
	Oran	20,1	32,5	16,5	19,1	11,9	100,0
Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder.	Frekans	57	72	32	19	14	194
	Oran	29,4	37,1	16,5	9,8	7,2	100,0
	Frekans	62	88	22	17	5	194

Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder.	Oran	32,0	45,4	11,3	8,8	2,6	100,0
Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder.	Frekans	47	64	39	28	16	194
	Oran	24,2	33,0	20,1	14,4	8,2	100,0
Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır.	Frekans	76	62	25	12	19	194
	Oran	39,2	32,0	12,9	6,2	9,8	100,0

Tablo 7'ye bakıldığında katılımcıların reklamlarla ilgili ifadelere katılım düzeyleri sayı ve toplam içindeki % payları görülmektedir. Katılımcıların 'Reklam bir ürünü almada çok etkilidir (% 81,5)', 'Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder (% 77,4)' 'Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir (% 75,8)', 'Reklam ürün hakkında bilgi verir (% 73,7)', 'Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır (% 71,2)', ifadeleri en olumlu orana sahip olan ifadelerdir.

Reklam ile ilgili ifadelere katılım düzeyi ile ilgili olumlu faktörler; 'Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder (% 66,5)', 'Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir (% 64,9)', 'Reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanındık simalar olması reklamın güvenilirliği ve kalitesi üzerinde etki eder (% 64,9)', 'Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır (% 64,4)', 'Reklam hizmet hakkında bilgi verir (% 61,9)', şeklinde sıralanabilir.

Reklam ile ilgili ifadelere katılım düzeyinin daha az etki eden faktörler; 'Reklam satın alma kararı sürecini kısaltır (% 59,3)', 'Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder (% 57,2)', 'Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü, hizmet satın alma isteği uyandırır (% 52,6)', 'Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırımda kalmasını sağlar (% 51,5)', 'Reklamları yapılan markaların güvenilirliği yüksektir (% 39,2)' şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 8. Reklama etki eden unsurlarla ilgili ortalama, standart sapma ve katılım düzeyleri

	Ortalama	Standart Sapma	Katılım Düzeyi
Reklamda markanın ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,1186	1,41105	Yüksek
Reklamda kalitenin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	1,6289	1,20723	Yüksek
Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,7268	1,26434	Orta
Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	1,9691	1,22541	Yüksek
Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,0103	1,30757	Yüksek
Reklamda konforun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,1495	1,39329	Yüksek
Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,4175	1,39425	Orta
Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,3918	1,38127	Orta
Reklamda jingle (müziğin) ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	2,5825	1,37555	Orta
Reklamda ünlü kişilerin oynatılması etkinliğini artırır.	2,7320	1,47880	Orta
Reklamın komik olması etkinliğini artırır.	2,5258	1,40386	Orta
Reklamın ilgi çekiciliği etkinliğini artırır.	1,8351	1,34804	Yüksek
Tamamen katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, hiç katılmıyorum			

$\bar{x}$ = 1,00-2,33 Yüksek Katılım Düzeyi, 2,34-3,66 Orta Katılım Düzeyi ve 3,67-5,00 Düşük Katılım Düzeyi

Tablo ayrıntılı incelendiğinde iyi bir reklamda olması gereken unsurların önem sırasına göre; “Reklamda kalitenin ön plana çıkarılması”, “Reklamın ilgi çekiciliği”, “Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması”, “Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması”, “Reklamda markanın ön plana çıkarılması” ve “Reklamda konforun ön plana çıkarılması” sıralandığı görülmektedir. Söz konusu ifadelerin katılım düzeyi yüksek olduğu için reklam etkinliğini en çok artıran unsurlar oldukları söylenebilir.

Ayrıca iyi bir reklamda olması gereken unsurlardan; “Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması”, “Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması”, “Reklamın komik olması”, “Reklamda jingle (müziğin) ön plana

çıkarılması”, “Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması” ve “Reklamda ünlü kişilerin oynatılması” değişkenlerinin tüketiciler tarafında orta katılım derecesine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu unsurların reklam etkinliğine daha az etki ettiği söylenebilir.

Tablo 9. Reklam mecrası ile ilgili ortalama, standart sapma ve katılım düzeyleri

	Ortalama	Standart Sapma	Katılım Düzeyi
Televizyon	1,7320	1,23855	Yüksek Katılım Düzeyi
Radyo	3,6546	1,36549	Orta Katılım Düzeyi
Dergi	2,8866	1,29067	Orta Katılım Düzeyi
Katalog	2,5155	1,26420	Orta Katılım Düzeyi
Gazete	2,5567	1,27120	Orta Katılım Düzeyi
İnternet	2,0206	1,37693	Yüksek Katılım Düzeyi
Açık hava reklamları	3,0928	1,36638	Orta Katılım Düzeyi
Çok etkili, etkili, fikrim yok, etkisiz, hiç etkili değil			

$\bar{x}$ = 1,00-2,33 Yüksek Katılım Düzeyi, 2,34-3,66 Orta Katılım Düzeyi ve 3,67-5,00 Düşük Katılım Düzeyi

En etkili reklam mecrası ile ilgili “Televizyon” ve “İnternet” yüksek katılım düzeyine sahip iken, “Açık hava reklamları”, “Katalog”, “Gazete”, “Dergi” ve “Radyo” mecraları orta katılım düzeyi şeklinde çıkmıştır. Dolayısıyla “Açık hava reklamları”, “Katalog”, “Gazete”, “Dergi” ve “Radyo” reklam mecraları daha az etkiye sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan “Radyo” reklam mecrası düşük katılım düzeyine yakın bir oranda çıkması, söz konusu reklam mecrasının eski etkinliğini yitirdiği söylenebilir.

Tablo 10. Reklam etkinliği ile ilgili ortalama, standart sapma ve katılım düzeyleri

	Ortalama	Standart Sapma	Katılım Düzeyi
Reklam bir ürünü almada çok etkilidir.	1,8351	1,08862	Yüksek
Reklamları yapılan markaların güvenilirliği yüksektir	3,0464	1,31272	Orta
Reklam ürün hakkında bilgi verir.	2,1031	1,12425	Yüksek
Reklam hizmet hakkında bilgi verir.	2,3351	1,14091	Orta

Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir.	2,1186	1,27200	Yüksek
Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir.	2,3299	1,11254	Yüksek
Reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanıdık simalar olması reklamın güvenilirliği ve kalitesi üzerinde etki eder.	2,3763	1,34189	Orta
Reklam satın alma kararı sürecini kısaltır.	2,3969	1,12540	Orta
Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır.	2,3196	1,18318	Yüksek
Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırimda kalmasını sağlar.	2,7474	1,36314	Orta
Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü, hizmet satın alma isteği uyandırır	2,7010	1,30892	Orta
Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder.	2,2835	1,19456	Yüksek
Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder.	2,0464	1,00924	Yüksek
Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder.	2,4948	1,23527	Orta
Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır.	2,1546	1,27828	Yüksek
Tamamen katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, hiç katılmıyorum			

$\bar{x}$ = 1,00-2,33 Yüksek Katılım Düzeyi, 2,34-3,66 Orta Katılım Düzeyi ve 3,67-5,00 Düşük Katılım Düzeyi

Reklam etkinliği ile ifadeler değerlendirildiğinde; “Reklam bir ürünü almada çok etkilidir”, “Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder”, “Reklam ürün hakkında bilgi verir”, “Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir”, “Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır”, “Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder”, “Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır” ve “Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir” unsurlarının katılım düzeyinin yüksek olduğu dolayısıyla reklamın etkinliğinin artırılmasına en çok etki eden değişkenler olduğu söylenebilir.

Ayrıca, “Reklam hizmet hakkında bilgi verir”, “Reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanındık simalar olması reklamın güvenilirliği ve kalitesi üzerinde etki eder”, “Reklam satın alma kararı sürecini kısaltır”, “Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder”, “Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü, hizmet satın alma isteği uyandırır”, “Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırımda kalmasını sağlar” ve “Reklamları yapılan markaların güvenilirliği yüksektir” ifadelerinin katılım düzeyinin orta olması reklam etkinliğine daha düşük oranda etki eden faktörler olduğu ifade edilebilir.

Reklam Unsuru Ölçeğinin Faktör Analizi

Tablo 11. Reklam Unsurlarının KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,791
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	678,727
	Serbestlik derecesi	66
	Anlamlılık düzeyi	,000

George ve Mallery'ye (2003) göre, 0,7 güvenilirlik katsayısı kabul edilebilir, 0,8'den fazlası iyidir ve 0,9'dan fazlası mükemmel olarak kabul edilir.

Tablo 12. Reklam Unsuru Ölçeği Faktörlerinin Özdeğer ve Varyans Açıklama Yüzdesi

Faktörler	Öz değer	Açıklanan Varyans %	Kümülatif %
1	7,266	33,150	33,150
2	3,397	15,499	48,649
3	1,978	9,026	57,675

Faktör analizi sonucunda özdeğer istatistiği 1'den büyük olan unsurlar anlamlı olarak belirlenmiştir (Tablo 12). Dolayısıyla analiz sonucunda 12 değişkenin 3 farklı faktör altında değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Çünkü özdeğer istatistiği 1'den büyük olan üç faktör tespit edilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın % 33,15'ini, ikinci faktör % 15,499 ve üçüncü faktör ise varyansın % 9,026'sını açıklamaktadır. Üç faktör ise toplam varyansın %57.675'ini açıklamaktadır.

Reklam Unsuru Ölçeği Faktörlerinin Rotasyonu

Tablo 13. Tüketicilerin etkin bir reklamda olması gereken unsurlarla ilgili görüşlerinin faktörleri

Faktör isimleri ve ifadeler	Faktör Yükleri
Performans/Görüntü	
Reklamda kalitenin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,807
Reklamda konforun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,793

Reklamda markanın ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,730
Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,711
Reklamın ilgi çekiciliği etkinliğini artırır.	,530
Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,490
Eğlence	
Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,870
Reklamın komik olması etkinliğini artırır.	,821
Reklamda jingle (müziğin) ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,627
Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,618
Tanıtım	
Reklamda ünlü kişilerin oynatılması etkinliğini artırır.	,896
Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır.	,577

Çalışma ile faktör sayısı belirlenmiş ve hangi değişkenin hangi faktör altında yer alınmasına geçilmiştir. Mutlak değeri yüksek olan değişken ile beraber diğer değişkenlere de bakıldıktan sonra, yüksek değerli ifade dikkate alınarak faktör ismi belirlenmiştir. Analiz sonucu üç faktör belirlenmiştir. Reklamla ilgili etkin unsurların faktör isimleri ve faktör yükleri Tablo 13'te verilmiştir. Birinci faktörün altında faktör yükleri ve değerleri dikkate alınarak birinci faktör "Performans/Görüntü" olarak isimlendirilmiştir. Birinci faktör diğer iki faktöre göre en yüksek varyansa sahiptir. Birinci faktör altı değişkenden meydana gelmiştir. En büyük değere sahip (0.807), olan birinci faktör; "Reklamda kalitenin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır", ifadesidir. Diğer unsurlar ise sırasıyla; "Reklamda konforun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" (0,793), "Reklamda markanın ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" (0,730), "Reklamda görünüş ve görüntünün ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" (0,711), "Reklamın ilgi çekiciliği etkinliğini artırır" (0,530), ve en küçük değere sahip "Reklamda ürün fiyatının ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" (0,490) şeklinde belirlenmiştir.

İkinci faktörü meydana getiren dört ifade göz önüne alınarak birinci faktör "Eğlence" olarak isimlendirilmiştir. Eğlence faktörü değişkenleri ve faktör yükleri dikkate alındığında faktör yükü bakımından en büyük değere sahip (0.870) olan değişken, "Reklamda güldürü öğesinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" değişkenidir. İkinci faktörün en küçük değere sahip (0.680) olan ifadesi, "Reklamda senaryonun ön plana çıkarılması etkinliğini artırır" değişkenidir.

Üçüncü faktörü meydana getiren iki ifade göz önüne alınarak üçüncü faktör "Tanıtım" olarak isimlendirilmiştir. Tanıtım faktörü değişkenleri ve faktör

yükleri dikkate alındığında en büyük değere sahip (0.896) olan reklam unsuru, “Reklamda ünlü kişilerin oynatılması etkinliğini artırır” değişkenidir. Diğer ifade ise 0,577 faktör yükü değeri ile “Reklamın kendisinin ön plana çıkarılması etkinliğini artırır” değişkenidir.

Satın alma davranışını etkileyen reklam özellikleri ve reklam işlevleri ile ilgili faktör analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Reklam İşlevi Ölçeğinin Faktör Analizi

Tablo 14. Reklam işlevlerinin KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,798
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	541,187
	Serbestlik derecesi	105
	Anlamlılık düzeyi	,000

Reklam işlevi ölçeğinin KMO Bartlett Testi sonucu 0,798 olarak çıkmıştır. Söz konusu oran sosyal bilimler için yeterli bulunduğundan faktör analizi yapmaya elverişlidir. Aynı zamanda ölçeğın anlamlılık düzeyi de çok önemli bulunmuştur.

Tablo 15. Reklam İşlevlerinin Belirlenen Faktörlerin Özdeğer ve Varyans Açıklama Yüzdesi

Faktörler	Öz değer	Açıklanan Varyans %	Kümülatif %
1	5,484	24,955	24,955
2	2,251	10,244	35,199
3	2,067	9,406	44,605
4	1,799	8,189	52,793
5	1,529	6,961	59,754

Faktör analizi sonucunda özdeğer istatistiği 1’den büyük olan reklam işlevleri anlamlı olarak belirlenmiştir (Tablo 15). Dolayısıyla analiz sonucunda 15 değişkenin 5 faktör altında değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Çünkü özdeğer istatistiği 1’den büyük olan beş faktör tespit edilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın % 24,955, ikinci faktör % 10,244, üçüncü faktör % 9,406, dördüncü faktör % 8,189 ve beşinci faktör ise varyansın % 6,961’ini açıklamaktadır. Beş faktör ise toplam varyansın %59,754’ünü açıklamaktadır.

Reklam İşlevi Ölçeği Faktörlerinin Rotasyonu

Tablo 16. Tüketicilerin reklam işlevleri ile ilgili görüşlerini yansıtan faktör analizi

Faktör İsimleri ve İfadeler	Faktör Yükleri
Reklam ve Ürün İlişkisi	
Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır.	,785
Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir.	,698
Reklam satın alma kararı sürecini kısaltır.	,521
Reklam bir ürünü almada çok etkilidir.	,516
Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder.	,515
Reklam ve Tanıtım İlişkisi	
Reklam ürün hakkında bilgi verir.	,807
Reklam hizmet hakkında bilgi verir.	,779
Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir.	,516
Reklam ve Güvenirlilik İlişkisi	
Reklamları yapılan markaların güvenirliliği yüksektir.	,775
Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder.	,636
Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder.	,499
Reklam ve Ünlü Kişilik İlişkisi	
Reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanınmış simalar olması reklamın güvenirliliği ve kalitesi üzerinde etki eder.	,825
Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü, hizmet satın alma isteği uyandırır.	,692
Reklam ve Ürün Yerleştirme İlişkisi	
Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırlanmasında kalmasını sağlar.	,869
Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır.	,662

Faktör analizi ile öncelikle faktör sayısı belirlenmiş ve hangi değişkenin hangi faktör altında bulunması gerektiği konusuna geçilmiştir. Mutlak değeri yüksek olan değişken ile beraber diğer değişkenlere de bakıldıktan sonra, yüksek değerli ifade dikkate alınarak faktör ismi belirlenmiştir. Analiz sonucu beş faktör belirlenmiştir. Reklamla işlevleri ile ilgili faktör isimleri ve faktör yükleri Tablo 16’da verilmiştir. Birinci faktör diğer dört faktöre göre en yüksek varyansa sahiptir. Birinci faktörün altında faktör yükleri ve değerleri dikkate alınarak birinci faktör “Reklam ve Ürün İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. Birinci faktör beş değişkenden meydana gelmiştir. En büyük değere sahip (0.785), olan birinci

faktör; “Reklam ürünün ayrılmaz parçasıdır”, ifadesidir. Diğer unsurlar ise sırasıyla; “Çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirir” (0,698), “Reklam bir ürünü almada çok etkilidir” (0,521), “Reklam bir ürünü almada çok etkilidir” (0,516) ve en küçük değere sahip “Reklamlar bir toplumun tüketim kültürüne etki eder” (0,515) şeklinde belirlenmiştir.

İkinci faktörün altında faktör yükleri ve değerleri dikkate alınarak ikinci faktör “Reklam ve Tanıtım İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. En büyük değere sahip (0,807) olan birinci ifade “Reklam ürün hakkında bilgi verir” değişkenidir. En küçük değere sahip (0.516), “Reklam aradığımız özellikteki ürünler hakkında bize yol gösterir” ifadesidir.

Üçüncü faktörün altında faktör yükleri ve değerleri göz önüne alınarak üçüncü faktör “Reklam ve Güvenirlik İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü faktör üç değişkenden meydana gelmiştir. En büyük değere sahip (0.775) olan ilk ifade, “Reklamları yapılan markaların güvenirliliği yüksektir” değişkenidir. Diğer ifade 0,636 faktör yükü değeri ile “Reklam ürünün kalitesi hakkında etki eder” ve üçüncü ifade ise 0,499 faktör yükü ile “Toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılması toplum üzerinde birleştirici etki eder” değişkenidir.

Dördüncü faktörün altında faktör yükleri ve değerleri incelendiğinde dördüncü faktör “Reklam ve Ünlü Kişilik İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. Dördüncü faktörde en büyük değere sahip olan ifade (0.825) faktör yükü ile “Reklamda rol alan kişilerin tanıdık simalar olması reklamın güvenirlik ve kalitesi üzerinde etki eder” reklam işlevidir. Diğer ifade ise 0,692 faktör yükü değeri ile “Reklamlarda gördüğüm oyuncu, şarkıcı, politikacı gibi ünlü şahsiyetler bende o ürünü veya hizmeti satın alma isteği uyandırır” değişkenidir.

Beşinci faktörün altında faktör yükleri ve değerleri değerlendirildiğinde beşinci faktör “Reklam ve Ürün Yerleştirme İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. Beşinci faktör iki değişkenden oluşmuştur. İlk değişken (0.869) faktör yükü ile “Dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırımda kalmasını sağlar” reklam işlevi ifadesidir. Diğer ifade ise 0,662 faktör yükü değeri ile “Reklamlarda aynı işlevi gören ve aynı olan fakat markası değişik olan bir sürü ürünün sunulması toplumda seçicilik ve kararsızlığa neden olmaktadır” değişkenidir.

Sonuç

Bu araştırma, reklamın tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisini tüketici perspektifinden incelemiştir. Bu amaçla, reklam etkinliğini artıran

unsurlar ve reklam işlevleri kapsamlı olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına dayanarak, etkin reklam unsurları ve reklam işlevlerinin tüketici satın alma davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varılabilir. Ancak çalışmanın daha etkin olması için uygulama alanı ve alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın öncelikle pazarlama bilimine, üretici ve satıcılara ve araştırma yapan bireylere kaynaklık teşkil etmesi açısından önemli sonuçlar yansıttığı söylenebilir.

Küresel bazda olduğu gibi Türkiye’de de sektörel açıdan yoğun rekabetin yaşanması ve devam etmesinden dolayı işletmelerin bu ortamda ayakta kalmaları ve varlıklarını sürdürebilmeleri için meydana gelen değişmelere ayak uydurmasına bağlıdır. Çünkü küreselleşen dünyada ve küresel işletmelerin etkisi ile işletmeler ürettikleri ürün, hizmet veya değerleri pazarda pazarlama iletişim unsurları ile başarı elde etmesi için büyük bir müşteri kitlesine ve belirlenen amaçlarını gerçekleştirmeleri için ilgili tüketici kitlesine ihtiyaç duymaktadırlar.

İşletmeler süreklilik, büyüme, topluma hizmet, finansal değerlerinin artırılması ya belirledikleri özel amaçları doğrultusunda yola çıkarak reklam ve diğer tutundurma elemanlarını kullanarak hedef kitledeki tüketicilerin dikkatini çekerek, onları satın almaya ikna etmeli ve satın alma kararlarını vermeleri için onları motive etmelidirler. Hedef kitlenin bilgilendirilmesi, haberdar edilmesi, harekete geçirilmesi ve satın alma kararlarının verilmesi için en etkin pazarlama iletişim elemanlarından biri de, kitlesel tanıtıma katkı sağladığı için, reklamdır.

Yoğun rekabet ortamında reklam ve reklam faaliyetleri ile ilgili birçok kurum kurulmuş ve reklamcılık, etkin pazarlama iletişim aracı, hedef kitleyi bilgilendirici ve harekete geçirmesi özelliğinden dolayı bir sektör haline gelmiştir. Reklam ve diğer tanıtım elemanlarının doğru biçimde, ölçütte ve etkin bir biçimde kullanılması işletmenin başarısını da artıracaktır. Reklam ülke, üretici, toplum, aracı kurum ve tüketiciler açısından da çok önemli bir unsur haline gelmiş, günümüzde işletme ve insanların yaşam standartlarının olmazsa olmaz parçalarında biri haline gelmiştir. Tüketicilerin eğitim ve bilinç düzeylerinin artması, bilgi işlem araçlarının hızlı bir şekilde gelişmesi, reklam sektörünün de tüketicilerin zihninde işletme, ürün veya markaların etkisini kazımak için etkili şekilde kullanılması gerekmektedir. Dolayısıyla reklamın işletmelere yarar sağlaması için ilgili sektörün sürekli daha çok çalışması, Ar-Ge faaliyetleri ile kendilerini geliştirmesi ve sürekli tüketici ve hedef kitlenin dikkatini çekecek yeni fikir ve düşünceler ortaya koyması gerekmektedir.

Tarihsel gelişim açısından reklam çalışmalarında geçmişten bugüne kadar farklı çok sayıda reklam ve tanıtım iletişim araçları kullanılmıştır. İşletmeler

başarı elde etmek ve devamlılıklarını sağlamak için radyo, televizyon, dergi, gazete, internet ve sosyal ağlar gibi çeşitli reklam araçları kullanmış, en etkileyici olanının televizyon reklamlarının olduğu, internet ve sosyal medya reklamlarının giderek önem kazandığı bilimsel çevrede kabul görmüştür. Ancak televizyon reklamlarının maliyet olarak yksekliti reklam veren için yeni alternatif mecraların bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Doğrusu televizyon reklamlarının görsel ve işitsel özelliğinin aynı anda büyük kitlelere ulaşması önemini artırmıştır. Ancak televizyon reklamlarındaki mesajın tek taraflı olması hedef kitleye ulaşılıp ulaşılmadığının bilinmemesi ve reklamların izlenme oranlarının düşmesi gibi nedenler TV reklamlarının etkinliğini düşürmektedir. Yine de reklamda verilmek istenen mesajın daha kolay anlaşılması, hedef kitlenin hatırında kalması, tüketiciden hızlı geri dönüş sağlaması reklam mecraları içinde televizyon reklamlarının önemini artırmaktadır.

İşletmeler açısından yapılan reklamın hedef kitle üzerinde nedenli etki gösterdiği, tüketicilerin satın alma davranışına etki eden unsurların neler olduğu, reklamın satın alma ile ilgili vermiş olduğu mesajın hedef kitle tarafından nasıl algılandığı, satın alınmak istenilmediği halde reklam gücü ile satın alma işleminin gerçekleşme durumu, hangi reklam mecralarının daha etkin sonuç verdiği reklam veren açısından hayati öneme sahip olan durumlardır. Söz konusu durumları araştıran çalışma sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Araştırma sonucuna göre en etkin reklam unsurunun kalite, ilgi çekiciliği, fiyat, görünüş, marka ve konfor olduğu görülmektedir. Ayrıca, reklamın senaryosu, reklamın izlenme oranının artırma için kullanılan güldürü öğesi, reklam metni ve reklamı canlandıran kişilerin komikliği, reklamda kullanılan müzik, reklamın kendisi ve reklamlarda ünlü kişiler kullanılmasının reklam etkinliğine az etki ettiği vurgulanmıştır.

Çalışmada öne çıkan en etkili reklam mecrası televizyon ve internet ortamlarıdır. Açık hava reklamları, katalog, gazete, dergi ve radyo reklam mecraları ise etkisi daha az olan araçlardır. Ayrıca radyo reklam mecrasının etkinliğinin düşüğü görülmektedir.

Bir ürünü almada reklamın etkin olduğu, reklamın bir toplumun tüketim kültürüne etki ettiği, reklamın ürün hakkında bilgi verdiği, çok iyi bir reklam toplumun o ürüne olan algısını değiştirdiği, reklamın ürünün ayrılmaz parçası olduğu, toplum güvenliğine yönelik reklamların yapılmasının toplum üzerinde birleştirici etkiye sahip olduğu, reklamın aranan özellikteki ürünler hakkında yol gösterici özelliğinin olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan reklamın hizmet hakkında bilgi verici özelliğinin olması, reklamda rol alan kişilerin kamuoyunda tanınmış simalar olması reklamın güvenilirlik ve kalitesi üzerinde olumlu etki bıraktığı, reklamın satın alma karar sürecini kısalttığını, reklam ürünün kalitesi hakkında bilgi verdiği, dizi, program esnasında ansızın giren reklamlar o reklamın sürekli hatırdta kalmasını sağladığı ve reklamları yapılan markaların güvenilirliğinin yüksek olması konularının daha az etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- AAKER, D.A. ve JACOBSON, R. (1994), *The Financial Information Content of Perceived Quality*, Journal of Marketing Research, 31(2), 191-201.
- AHMED, S. ve ASHFAQ, A. (2013), *Impact of Advertising on Consumer Buying Behaviour through Persuasiveness, Brand Image and Celebrity Endorsement*, Global Media Journal, 6(2), pp. 149-157.
- AİZEZİ Y. (2017), *Televizyon Reklamlarının Ölçülmesi: Ürün Hatırlamaları Üzerine Bir Uygulama*, T.C İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BALLESTER, E.D., NAVARRO, A. ve Sicilia, M. (2012), *Revitalising Brands through Communication Messages: The Role of Brand Familiarity*, European Journal of Marketing, 46(1/2), 31-51.
- CHANG, C. (2006), *Beating the New Blues: Mood Repair through Exposure to Advertising*, Journal of Communication, 56, pp. 198-217.
- COOPER, R.G. (1993) *Winning at New Products – Accelerating the Process from Idea to Launch, 2nd Ed., MA: Perseus Boks.*
- DUNCAN, C. ve NELSON, J. (1985), *Effects of Humor in a Radio Advertising Experiment*, Journal of Advertising, 14(2), 33-64.
- EASTMAN, J.K. (1999), “*Status Consumption in Consumer Behavior: Scale Development and Validation*”, Journal of Marketing Theory and Practice, vol. 7, no. 2, pp. 41-51.
- FROLOVA, S. (2014) *The Role of Advertising in Promoting a Product, Centria University of Applied Sciences, Degree Programme in Industrial Management, Thesis.*
- GEORGE, D. ve MALLERY, P. (2003), *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Allyn & Bacon, Boston.

- GORN, G.J. (1982), *The Effects of Music in Advertising On-Choice Behaviour: A Classical Conditioning Approach*, Journal of Marketing, 46, pp. 94-101.
- GÖKSEL, A.B., KOCABAŞ, F. ve ELDEN, M. (1997), *Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam*, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul.
- GULAS, C.S. ve WEINBERG, M.G. (2006), *Humour in Advertising: A Comprehensive Analysis*, M.E, Sharpe, NY.
- GÜZ, H. (1998) *Reklamlarda İkna Stratejileri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- HA, Y.H., JOHN, J., JANDA, S. ve MUTHALY, S. (2011), *The Effects of Advertising Spending on Brand Loyalty in Services*, European Journal of Marketing, 45(4), 673-691.
- HAIDER, T. ve SHAKIB, S. (2018) *A Study on The Influences of Advertisement on Consumer Buying Behavior*, Business Studies Journal, Vol: 9 Issue: 1, pp. 1-13.
- GÜLER İPLİKÇİ, H. (2015), *Reklamlarda Tüketiciyi İkna Etmek için Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri*, Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, ss, 65-77.
- KHAN, N.G.S., SIDDIQUI, J., SHAH, B.A. ve HUNJRA, A.I. (2012), *Effective Advertising and its Influence on Consumer Buying Behaviour*, Information Management and Business Review, 4(3), 114-119.
- KIRMANI, A. ve WRIGHT, P. (1989), *Money Talks: Perceived Advertising Expenditures and Expected Product Quality*, Journal of Consumer Research, 16(3), pp. 344-353.
- KUMAR, D.P. ve RAJU, K.V. (2013), *The Role of Advertising in Consumer Decision Making*, IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM), Vol: 14, No: 4, pp. 37-45
- KURTULUŞ, K. (1973) *Reklam Harcamaları*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.
- MACINNIS, D.J. ve PARK, C.W. (1991), *The Differential Role of Characteristics of Music on High- and Low-Involvement Consumers' Processing of Ads*, Journal of Consumer Research, 18(2), pp. 161-173.

- MACKENZIE, S.B. ve R.J, Lutz. (1989) *An Empirical Examination of the Structural Antecedents of Attitude Toward the ad in an Advertising Pretesting Context*, Journal of Marketing, 2, pp. 48-65.
- MAHESHWARI, P., Seth, N. ve Gupta, A.K. (2016), *An Emphirical Approach to Consumer Buying Behaviour in Indian Automobile Sector*, Industrial and Commercial Training, 48(3), pp. 156-162.
- MANDAN, M., HOSSEIN, S. ve FURUZANDEH, A. (2013), *Investigating the Impact of Advertising on Customer's Behavioural Intentions*, Business and Economic Research, 3(1), pp. 1-20.
- MILGROM, P. ve ROBERTS, J. (1986), *Price and Advertising Signals of Product Quality*, Journal of Political Economy, 94(4), pp. 796-821.
- ÖZKAYA, B. (2008), *Reklam Etkinliğinin Ölçülmesinde Kullanılan İstatistiksel Yöntemler*, Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
- POLLAY, R.W. ve MITTAL, B. (1993), *Here's the Beef: Factors, Determinants and Segments in Consumer Criticism of Advertising*, Journal of Marketing, 57(3), pp. 99-114.
- RYANS, C. (1996), *Consumer Resources*, Journal of Small Business Management, 34, pp. 63-65.
- SAĞLIK ÖZÇAM, D. ve BİLGİN, F.Z. (2012) *Satınalma Davranışında Reklamın ve Reklam Türlerinin Önemi ve Etik Algısı*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 4, Sayı 1, ss, 65-74,
- SMITH, E.G., LEX VAN., M. ve Neijens, P.C. (2006), *Effects of Advertising Likeability: A 10-Year Perspective*, Journal of Advertising Research, 46(1), pp. 73-83.
- TEIXEIRA, T., PICARD, R. ve KALIOUBY, R. (2013), *Why, when and how much to Entertain Consumers in Advertisements?* Harvard Business School, Harvard University, Massachusetts.
- TENEKECİOĞLU, B., (1983) *İşletmelerde Reklam*, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 1 (1), Eskişehir.
- TÜRKMEN, İ. (1996), *Reklam Yönetimi*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 583.

- YAMAN, P. (2014) *Pre-Test ve Post-Testler ile Reklam Etkinliğinin Ölçülmesi; Ölçümleme Sürecince Kullanılan Reklam Araştırmaları Teknikleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss, 1-24.
- YOO, B., DONTU, N. ve LEE, S. (2000), *An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equality*, Journal of the Academy of Marketing Science, 28(2), 195-211.
- ZAJONC, R.B. ve MARKUS, H. (1982), *Affective and Cognitive Factors in Preferences*, Journal of Consumer Research, 9, pp. 123-131.

ÜNİVERSİTE PERSONELİ PERSPEKTİFİNDEN YÖNETİŞİMİN UYGULANABİLİRLİĞİNİN ÖLÇÜMÜ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

Bekir PARLAK¹, Ferhat ARI²

Geliş: 06.12.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.656333

Öz

Yönetim sürecinin paydaşlarla birlikte gerçekleştirmelerini esas alan “yönetişim”, son yıllarda popüleritesi artmakta olan bir yaklaşımdır. Yönetişimin uygulamada ne gibi sonuçlar doğurduğunu ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada, Bingöl Üniversitesi akademik ve idari personelinin yönetişime ilişkin tutumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama modeli kullanılmıştır. Veriler 336 Bingöl Üniversitesi personelinden elde edilmiştir. Veri toplama aracı olarak “Çalışanların Algularına Göre Kurumların Yönetişim Kültürü” ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistikler ile normallik dağılımı dikkate alınarak uygun testler kullanılmıştır. Araştırmada, çalışanların yönetişime ilişkin olumlu yönde tutuma sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca unvana göre çalışanların yönetişim tutumlarının “çok aktörlülük” boyutunda akademik personel lehine anlamlı bir şekilde farklılaştığı, diğer değişkenlere göre ise farklılaşmadığı gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, İyi Yönetişim, Yeni Kamu Yönetimi, Bingöl Üniversitesi

¹ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bparlak21@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8919-6481>.

² Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, fari@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6397-1398>.

EVALUATION OF THE GOVERNANCE PRACTICALITY WITH THE PERSPECTIVE OF UNIVERSITY STAFFS: BİNGÖL UNIVERSITY

Abstract

The term of "governance", which is based on the fact that management process is needed to be carried out together with participants, is getting become more popular. It is aimed to determine the approaches of the academic or administrative staffs in Bingöl University about governance in the article in which kind of results the governance cause are assessed. Therefore, screening model, which is a quantitative research method was preferred in the study. The population of the study consists of 336 staffs of Bingöl University. In order to collect data, the researcher used the scale of "Governance Culture of Institutions according to the Perceptions of Employees". While analysing the data, suitable tests were used considering descriptive statistics and normality distribution of the obtained data. Arithmetic mean and standard deviation values are also used for descriptive analysis. In the survey, it was found that the employees had positive attitudes towards governance. In addition, it was referred from the study that only according to the title, not other factors the management attitudes of the employees differ significantly in favour of the academic staff in the "dimension of multi-activeness".

Keywords: *Governance, Good Governance, New Public Administration, Bingöl University.*

Giriş

1989'dan itibaren ortaya çıkan ve çok aktörlü bir yönetim sürecini öngören "yönetişim" kavramını, Güler (2013: 316), "kamunun yönetimi yetkisinin doğrudan devlet eliyle kamusal mekanizmalara göre değil de, devlet, özel sektör, sivil toplum (üçüncü sektör) adı verilen kesimlerce piyasa mekanizmalarına göre yönetilmesini öngören bir politika" şeklinde ifade etmiştir. Bu kavramı ilk olarak dile getiren Dünya Bankası, 1989 yılında Afrika üzerine hazırlanan bir raporda, Afrika'daki kalkınma ile ilgili sorunların bu coğrafyada yaşanan bir "yönetişim krizi"nden kaynaklandığını ifade etmektedir (Güler, 2005: 141). Afrika'da olduğu gibi dünyanın birçok ülkesinde benzer sorunlarla karşılaşılmaktadır. İşte bu sorunların çözümü açısından referans alınan 'yönetişim' kavramı ve bu kavramın bazı standartlara vurgu yapar haliyle kullanıldığı 'iyi yönetişim' kavramı her geçen gün biraz daha önemini hissettirmektedir.

Bu çalışmanın amacı da kamu yönetiminin gelişim süreciyle beraber bu kavramları ayrıntılı bir şekilde ele almak, bu alanda yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktır. Aynı zamanda uygulama çalışmasıyla saha deneyimlerini aktarmakla beraber, çeşitli kamu kurumlarındaki kişilerce bu konular üzerindeki farkındalıklarını ölçmek ve bu konulara dikkatlerini çekmek amaçlanmıştır. Demokratik bir toplumun inşa edilme sürecinde büyük öneme sahip olan yönetim kavramının etrafında odaklanan bu çalışmanın birinci bölümünde, yönetim kavramı detaylarıyla analiz edildikten sonra iyi yönetim kavramı ve bürokrasi/siyaset alanlarında çoğunlukla müracaat edilen iyi yönetimin temel bazı ilkeleri ifade edilecektir. İkinci bölümde ise Bingöl Üniversitesi'nde (pilot üniversite seçilmesi itibarıyla yerel kalkınma alanındaki uygulamaları açısından yönetime örnek olarak gösterilebileceğinden dolayı) iyi yönetim ve ilkeleri bağlamında, çalışanların algılarına göre yönetim kültürü ölçülmeye çalışılacaktır.

1. Yönetimde Köklü Dönüşüm: Yönetişim

Yönetişim kavramının kökenine bakıldığında, bu kavramın İngilizce kökeni olan “governance” kavramının, Yunanca dümen tutmak, kılavuzluk yapmak anlamlarına gelen “kubernân” fiilinden geldiği görülmektedir. Bu kelime, Ortaçağda Latince “gubernare”, kural koymak, yönetmek, kılavuzluk yapmak anlamında kullanılmıştır (Gündoğan, 2013: 17). Eryılmaz (2014: 60) da bu kavramın (governance), “yönetim” veya “yönetmek” anlamlarına gelen “to govern” kökeninden türediğini ifade etmektedir. Bu terim Fransızca “gouvernance”, Almanca ise “steuerung” şeklinde çevrilerek kullanılmaya başlanmıştır (Güler, 2005: 130).

Bu kavramı, 1989 Dünya Bankası (Afrika ile ilgili hazırlanan bir raporda), 1992 OECD, 1992 Rio Zirvesi, Habitat toplantıları ve en nihayetinde 1997'de Birleşmiş Milletler, “governance” terimi kapsamında etraflıca ele almışlardır (Güler, 2005: 38). Bu bağlamda yakın süreçte bu terimi ilk olarak dile getiren Dünya Bankası, 1989 yılında Afrika üzerine hazırlanan bir raporda Afrika'daki kalkınma ile ilgili sorunların kaynağının bu coğrafyada yaşanan bir “yönetişim krizi”nden dolayı ortaya çıktığını öne sürmektedir (Bayramoğlu, 2014: 34).

Yönetişimi bu şekilde köken ve tarih itibarıyla ifade ettikten sonra kavramsal analizi yönüyle birkaç ayrı pencereden bakacak olursak; İlk olarak, uluslararası aktörlerden biri olan Dünya Bankası (1992: 1) bu kavramı, bir ülkenin kalkınabilmesi için ekonomik ve sosyal kaynakların yönetiminde politik gücün etkin kullanılması olarak tanımlamaktadır. OECD, “bir ülkenin ekonomik ve

sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerin kullanımı”; Birleşmiş Milletler ise “bir ülkenin meselelerini yönetmek için ekonomik, politik ve idari yetkinin kullanımı” şeklinde tanımlamışlardır (Akt. Zeren, 2013: 144-145).

Chhotray ve Stoker (2009: 3) ikilisi de bu konuyu detaylı irdeledikleri eserinde, yönetişimin, birden fazla aktörün veya örgütün bulunduğu ortamlarda toplu karar alma kurallarıyla ilgili olduğunu ve bu aktörler veya örgütler arasındaki ilişkinin koşullarını hiçbir resmi kontrol sisteminin belirleyemeyeceğini ifade etmektedirler.

Rhodes (2007: 1247) da kavramın, “düzenlenmiş kuralların değişime uğramış hali; yeni bir yönetim süreci; ya da toplumun yönetildiği yeni yöntem” şeklindeki tanımlamalarına yer vermiştir. Ayrıca başka bir eserinde Rhodes (1996: 653), yönetişim (governance) kavramının en az altı ayrı kullanımının olabileceğine dikkat çekmiştir. Bunlar; minimal devlet, kurumsal yönetişim, yeni kamu işletmeciliği, iyi yönetişim, sosyo-sibernetik sistem ve kendinden organize ağlar şeklinde sıralanmaktadır.

1.1. İyi Yönetişim İlkeleri

İyi yönetişim ilkelerinin sıralanmasında temel bir kriter olmamakla beraber, bu ilkeleri ele alan kurum veya düşünörlere göre sayıca ya da ele alındığı başlıklar itibarıyla değişiklik arz etmektedir. Bu çalışmada da şeffaflık, hesapverebilirlik, katılımcılık, hukukun üstünlüğü, adem-i merkeziyetçilik, etkinlikve cevap verabilirlik ilkeleri incelenecektir.

Maliye Bakanlığı'nca (2003: 1) yapılan bir çalışmada şeffaflık, “devletlerin ekonomik, politik ve sosyal konularda aldıkları kararlara, özel sektörde faaliyet gösteren kuruluşların mali durumlarına, uluslararası kuruluşların faaliyetlerine ilişkin zamanında, anlaşılır, ilgili, nitelikli, güvenilir bilgiye bireyler tarafından erişilebilmesi” olarak tanımlanmaktadır.

İyi yönetişimin temel ilkelerinden biri olan hesapverebilirlik (accountability) kavramı gerek idari kuruluşların gerekse de özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işlem ve eylemlerinden ötürü ilgili kurum-kuruluşlara veya halka karşı hesap verebilir olmasını ifade etmektedir (Yıldırım, 2004: 233).

İyi yönetimin bir ilkesi olarak ‘katılımcılık’, halkın kendi hür iradesi ile mutabakata dayalı olarak temsilcilerini seçmesini ve siyasal karar alma sürecine katılımını ifade etmektedir. Katılımcılık, kavram olarak aynı zamanda halkın

temsili vekâlet ile devredilen güç ve yetkilerin amaç dışı kullanımının denetimini de ifade etmektedir (Aktan ve Çoban, t.y.: katılım ilkesi).

Hukukun üstünlüğü ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir gereği olarak yargının bağımsızlığını gerektirmektedir. Yargı erkinin bağımsızlığı ise, yürütmenin keyfi uygulamalarının sınırlandırılması ve yürütme gücünün hukuki bir çerçevede kullanımını ifade etmektedir (Aktan ve Çoban, t.y.: hukukun üstünlüğü ilkesi).

Adem-i merkeziyetçilik/yerellik kavramı, “klasik anlamda, merkezi idareden yerel yönetimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımı” anlamına gelmektedir. Ancak bugün daha geniş bir boyutta bu kavram ele alınmaktadır. Bu bağlamda, yani “modern anlamda desantralizasyon, merkezi idarenin elindeki planlama, karar verme (decision making) ve kamu gelirlerini toplama gibi işlevlerin bir kısmını, taşra kuruluşlarına, yerel yönetimlere, yarı özerk kamu kurumlarına, meslek kuruluşlarına ve idarenin dışındaki gönüllü örgütlere (dernek ve vakıf gibi) aktarılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Eryılmaz, 2013: 235-236).

Maliye Bakanlığı’na ([MB], 2003: 78) göre etkinlik ilkesi, “sonuca ulaşmada gösterilen başarı olarak ifade edilmekte olup; uzun dönem vizyonu koruma, kaynakların etkin kullanımı, bunun için teknik donanım, insanların birtakım kaygılarına karşı duyarlı olma, bu kaygıların ifade edilebildiği ve çözüm arandığı bir ortam yaratma gibi kriterlerle ölçülmektedir”.

İyi yönetişimin önemli ilkelerinden biri olan cevap verebilirlik ilkesi; “vatandaşların, hükümette ya da kamu yönetiminde yer alanlar tarafından dinlenerek cevaplandırılacaklarını bilmeleri” şeklinde tanımlanmaktadır. Bürokratik veya siyasi merciler de duyarlılık içerisinde, vatandaşların taleplerinin farkında olup cevap verebilir bir yapıda olmaları gerekmektedir ([MB], 2003: 51-52).

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde, nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Çalışmanın bu kısmında yapılan araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama yöntem ve aracı ile verilerin çözümlenmesi başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada tarama tipi (betimsel) araştırma modeli kullanılmıştır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı, bağımsız değişkenler üzerinde herhangi bir şekilde oynama yapmaz. Mevcut durumu olduğu gibi betimlemek esastır (Can, 2017:12).

2.2. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Bingöl Üniversitesi'nde çalışmakta olan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Hedeflenen ana kütlenin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zor olacağı göz önünde bulundurularak sadece Bingöl Üniversitesi'nin Bingöl şehir merkezinde yer alan fakülte, yüksekokul ve üniversiteye bağlı diğer birimlerde bu çalışma gerçekleştirilmiştir. 1000 kişiden oluşan bir evrende % 95 güvenle 278 kişi örneklem büyüklüğü için yeterlidir (Can, 2017: 28). Bu nedenle 800 civarındaki akademik ve idari personelden oluşan evrende toplamda 355 kişilik örneklem seçilmiştir. Seçilen kişilerinde 19 tanesinden elde edilen verilerin fiziksel olarak bazı hatalar göstermesi veya sağlıklı sonuçlar doğuramayacağı öngörülmesinden işleme alınmamıştır. Dolayısıyla toplamda 336 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırma yürütülmüştür.

2.3. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Çalışanların algılarına göre kurumların yönetim kültürünü ölçmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, verileri toplama yöntemi olarak anket tekniği tercih edilmiştir. Bu yöntemle, verilerin elde edileceği kişilerin, doğrudan okuyarak cevaplandıracakları bir soru listesi hazırlanması yoluyla verilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Anket temel olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, kişisel özellikleri ölçmeye yönelik yedi sorudan meydana gelmektedir. İkinci kısım ise çalışanların yönetişime ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik hazırlanmış olan bir ölçekten oluşmaktadır. Ölçek sorularında beşli Likert derecelendirilmesi kullanılmıştır. Bu ölçek, “kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, orta derecede katılıyorum, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinden meydana gelmektedir.

Veri toplama aracının güvenilirlik çalışmaları için öncelikle faktör analizi yapılmıştır. Başlangıçta 37 maddeden oluşan ölçeğin faktör analizine uygunluğunu test etmek için KMO (Kaiser Meyer Olkin) ve Bartlett testi değerlerine bakılmıştır. KMO değeri .911 ve Bartlett testi χ^2 testi 7972,65 ($p < .05$) anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar, ölçek üzerinden faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir.

Faktör analizinde ilk olarak öz değeri 1 ve yukarısı olan 7 bileşen tespit edilmiştir. Grafikte üçüncü bileşenden sonra eğimin plato yaptığı görülmektedir. Eğim dikkate alınarak faktör sayısının üç olmasına karar verilmiştir.

Birinci faktörün altında olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak birinci faktör “Çok Aktörlülük” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör on iki değişkenden oluşmaktadır. Değişkenler içinde en yüksek değere sahip olan değişken “Karar alma mekanizmalarında özel sektör ve STK’ların dahil olması şeffaflığı arttırmaktadır.” (0,790) iken en düşük değere sahip olan değişken ise (0,492) ile “Özel sektör temsilcileri kamu kurumlarının karar alımına iştirak etmelidir.” değişkenidir. Birinci faktör tek başına toplam varyansın % 32.754’ünü açıklarken, özdeğeri de 11.136 olarak belirlenmiştir.

İkinci faktörün altında olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak ikinci faktör “Yönetişimde Etkinlik” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör on iki değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.799), “Kurumda yönetişimin uygulanması, kaliteyi arttıracaktır” iken (0,449) “Alt birimlerin karar verme sürecine dâhil olması, kurumdaki işleyişi daha güçlü kılacaktır.” değişkeni ise en düşük değere sahip olan faktördür. Yine ikinci faktör tek başına toplam varyansın % 13.344’ünü açıklarken özdeğeri de 4.537 olarak ölçülmüştür.

Üçüncü faktörün altında olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak üçüncü faktör “Yönetişimde Şeffaflık” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör on değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.761), “Kurumumuz, bütün personellerine eşit düzeyde muamele göstermektedir” iken (0,440) “Kurumumuz, özel sektör ve STK’larla yeterli düzeyde işbirliği yapmaktadır.” değişkeni ise en düşük değere sahip olan faktördür. Yönetişimde Şeffaflık alt faktörü toplam varyansın % 6.766’sını açıklamakta ve özdeğeri de 2.30 olarak belirlenmiştir.

Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach’s Alpha değerleri göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, analize tabi tutulan 34 maddenin Cronbach’s Alpha kat sayısı 0,90 olduğu tespit edilmiştir. Alt faktörler boyutunda ise birinci faktör için iç güvenilirlik katsayısı .923, ikinci faktör için .920 ve üçüncü faktör için ise .835 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin çözümlenmesi

Verilerin analiz edilmesinde SPSS 21 istatistik paket programı kullanılmıştır. Alt problem cümlelerine cevap aranmadan önce betimsel

istatistikler hesaplanmış, ayrıca Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi 0.5 olarak alınmıştır.

Çalışanların yönetişime ilişkin tutum ölçeği için her bir maddeye verilen görüş kodları 1 ile 5 arasında değişmektedir. Bunlar; 1-1.80: “Kesinlikle Katılmıyorum”; 1.81-2.60: “Katılmıyorum”; 2.61- 3.40: “Orta Derecede Katılıyorum”; 3.41- 4.20: “Katılıyorum”; 4.21- 5.00: “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde belirlenmiştir.

Verilerin betimsel analizinde betimsel istatistiklerden olan ortalama, standart sapma gibi değerler kullanılmıştır. Değişkenlere uygulanacak anlamlılık testlerin belirlenmesi için ise Kolmogorov Smirnov testi sonuçları esas alınarak normallik dağılımı dikkate alınarak çalışanların cinsiyet, medeni durum ve unvanlarına göre, çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutlarında parametrik olmayan Mann- Whitney U testi, yönetişimde şeffaflık boyutunda ise parametrik olan T testi uygulanmıştır.

Çalışanların yaş, öğrenim durumu, kurumdaki görev süresi ve toplam görev süresi değişkenlerine göre, çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutlarında görüşlerin farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Bu değişkenlerin yönetişimde şeffaflık boyutunda ise ANOVA testi uygulanmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirmeler

Çalışmanın bu bölümünde, yapılan araştırmanın amaçları doğrultusunda çalışanların, yönetişimin uygulanmasına yönelik tutumlarını ölçmek amaçlanmıştır. Bu amaçla nicel boyutta elde edilen verilerin istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Kişisel Bilgiler

Bu bölümde ankete katılan kişilerin kişisel ve demografik bilgilerinden yola çıkılarak bu kişilerin toplam sayısının incelenen başlıklara göre dağılımları ve yüzdelik değerlerine ait sonuçlarına yer verilmiştir.

Katılımcılara ilişkin kişisel veriler incelendiğinde araştırmaya katılanların cinsiyetlerine göre dağılımlarında, 272’sinin erkek (% 81), 64’ünün kadın (% 19) olduğu görülmüştür. Medeni durumlarına göre katılımcıların 232’sinin (% 69) evli, 104’ünün (% 31) ise bekâr olduğu saptanmıştır. Katılımcıların yaş aralıklarında, 104’ünün (% 31) 20-30 yaş, 175’inin (% 52.1) 31-40 yaş, 45’inin

(% 13.4) 41-50 yaş, 9'unun (% 2.7) 51-60 yaş ve 3'ünün (% 0.9) 61 ve üstü yaş aralıklarında olduğu görülmüştür. Öğrenim durumlarına göre katılımcıların 7'sinin (% 2.1) ortaöğretim, 27'sinin (% 8) ön lisans, 62'sinin (% 18.5) lisans, 88'inin (% 26.2) yüksek lisans ve 152'sinin (% 45.2) doktora düzeyinde olduğu görülmüştür. Unvana göre dağılımda akademik personel sayısının 234 kişi (% 69.6) olduğu ve idari personel sayısının 102 kişi (% 30.4) olduğu saptanmıştır. Kurumdaki görev süresi göz önünde bulundurulduğunda 152 kişinin (% 45.2) 1 ile 4 yıllık bir zaman diliminde, 160 kişinin (% 47.6) 5 ile 9 yıllık bir zaman diliminde ve 24 kişinin (% 7.1) 10 ile 14 yıllık bir zaman diliminde bu kurumda görev aldığı görülmüştür. Katılımcıların herhangi bir kamu kurumundaki toplam görev süresine göre dağılımlarına bakıldığında, katılımcılardan 218 kişi (% 64.9) 0-9 yıl aralığında, 80 kişi (% 23.8) 10-19 yıl aralığında, 31 kişi (% 9.2) 20-29 yıl aralığında, 5 kişi (% 1.5) 30-39 yıl aralığında ve 2 kişi (% 0.6) 40 ve üstünü kapsayan yıl aralığında kamuda görev aldığı tespit edilmiştir.

3.2. Çalışanların Yönetişime İlişkin Tutum Ölçeği Maddelerine Ait Frekans Dağılımı

Tablo 1. Frekans Dağılımı

Nu	İFADELER	Kesinlikle	Katılıyorum	Orta derecede	Katılıyorum	Kesinlikle	Ortalama
		%	%	%	%	%	%
1	Kurumumuz, çok aktörlü bir yönetimi sağlamak adına karar alımında özel sektör ve STK'larla ortak hareket eder.	4.8	20.8	43.5	24.4	6.5	2.92
2	Kurumumuz, karar alımında özel sektör ve STK'ları kendisine eşit düzeyde ortak paydaş olarak görür.	2.4	17.0	39	31.3	10.4	2.69
3	Kurumumuzun karar alma mekanizmalarında sivil toplum örgütlerinin de rol alması gerekir.	26.8	39.9	18.8	11.6	3	3.75
4	Kurumumuzun karar alma mekanizmalarında özel sektörün de rol alması gerekir.	18.8	36.3	27.1	14	3.9	3.52
5	Kamusal kurumların karar alma mekanizmalarının çok aktörlü bir	29.5	47.9	14	6.3	2.4	3.95

	temele dayanması sosyo-ekonomik gelişimi arttıracaktır.						
6	Kamusal kurumların karar alma mekanizmalarının çok aktörlü bir temele dayanması refah düzeyini arttıracaktır.	24.1	48.8	18.2	6.8	2.1	3.86
7	Karar alma mekanizmalarında çok aktörlülüğü baz alan kurumlar, daha güçlü hale gelecektir.	25.6	51.2	15.8	4.5	3	3.91
8	Karar alma mekanizmalarında özel sektör ve STK'ların dahil olması şeffaflığı arttırmaktadır.	27.4	44.3	18.8	6.5	3.0	3.86
9	Karar alma mekanizmalarında özel sektör ve STK'ların dahil olması hesap verilebilirliği arttırmaktadır.	25	44	19	8.9	3	3.79
10	Şeffaflık ilkesinin tam olarak uygulanması durumunda kurum çalışanları her türlü bilgi, belge ve veriye erişebilecektir.	29.8	43.2	19.6	5.7	1.8	3.93
11	Kurumumuz, eylem ve işlemlerinden kaynaklı her türlü soruya cevap verebilmektedir.	6.8	26.5	37.5	22.6	6.5	3.04
12	Karar alma mekanizmalarına özel sektör ve STK'ların dahil olması katılımı arttıracaktır.	15.8	45.5	29.8	6.5	2.4	3.65
13	Karar alma mekanizmalarında özel sektör ve STK'ların dahil olması katılım bağlamında demokrasinin uygulanabilirliğini arttıracaktır.	22.9	46.4	19.9	8.9	1.8	3.79
14	Kurumumuz, bütün personellerine eşit düzeyde muamele göstermektedir.	5.7	16.7	24.7	.7	5.3	2.49
15	Kurumumuz alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını gerçekleştirmektedir.	4.2	19.9	40.8	22.0	13.1	2.80
16	Alt birimlerin karar verme sürecine dahil olması, kurumdaki işleyişi daha güçlü kılacaktır.	31.8	43.5	17	6	1.8	3.97
17	Alt birimlerin karar verme sürecine dahil olması daha etkin çalışmalarını sağlayacaktır.	31.3	48.8	12.8	5.7	1.5	4.02
18	Kurumumuz, özel sektör ve STK'larla yeterli düzeyde işbirliği yapmaktadır.	5.4	17	47.6	22.3	7.4	2.89
19	Kurumumuz, sivil toplum örgütleriyle aktif bir iletişim halindedir.	3.3	17.6	49.4	24.1	5.7	2.88

20	Kurumumuz, özel sektörle işbirliği içerisindedir.	3.3	17.6	48.5	22.6	8	2.85
21	Özel sektör temsilcileri kamu kurumlarının karar alımına iştirak etmelidir.	12.2	36.3	29.5	15.2	6.8	3.31
22	STK'lar kamu örgütlerinin karar alımına iştirak etmelidirler.	12.8	42.6	27.7	11.9	5.1	3.46
23	Kurumların yönetişimi baz alması, buldukları mahalli birimlere fayda sağlayacaktır.	19.6	51.8	19.9	6.0	2.7	3.66
24	Kurum düzeyinde yönetişimin uygulanması, yönetim ve personelin işbirliği yapmasına olanak tanıyacaktır.	21.4	54.5	19.9	2.1	.1	3.79
25	Kurumda yönetişimin uygulanması çalışanların motivasyonunu arttıracaktır.	27.4	52.4	16.4	2.1	1.8	3.91
26	Kurumda yönetişimin uygulanması, kaliteyi arttıracaktır.	26.8	53.0	15.2	2.7	2.4	3.99
27	Kurum düzeyinde yönetişimin uygulanması, demokratik yapının korunması ve gelişmesi için önemlidir.	28.0	49.1	16.4	4.2	2.4	3.96
28	Yönetişimin istenen düzeyde uygulanabilmesi birtakım yasal dayanakları gerektirir.	20.5	49.7	21.4	6.3	2.1	3.80
29	Yönetişimin uygulanmasında kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını ortak karar almaya teşvik etmelidir.	21.4	44.3	22.9	7.7	3.6	3.72
30	Kamu kurumlarının özel sektör pratiklerine göre çalışması verimliliği arttıracaktır.	23.8	51.2	18.5	5.7	0.9	3.91
31	Kamu kurumlarının özel sektör pratiklerine göre çalışması kaynak israfını engelleyecektir.	26.2	40.8	25.0	4.8	3.3	3.81
32	STK'ların mümkün olduğunca geniş halk tabakasına ulaşması yoluyla temsiliyeti arttırması gerekir.	28.6	46.1	17.0	0.4	3.0	3.91
33	Kurumumuzda çalışanlar idareyle işbirliği yapmaktadır.	10.1	27.7	36.9	19.0	6.3	3.16
34	Kurumumuzda çalışanlar sorunlarını idari birimlere kolayca ifade edebilmektedir.	7.7	23.2	32.1	18.8	18.2	3.54
	Genel Ortalama						3.77

Kurum personelinin yönetime ilişkin tutumlarının aritmetik ortalaması incelendiğinde, ölçeğin tamamına ilişkin ortalamanın 3.77 “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu da Bingöl Üniversitesi akademik ve idari personelinin yönetime ilişkin tutumlarının olumlu ve yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Maddeler bazında incelendiğinde ise en yüksek ortalamaya sahip maddenin “Alt birimlerin karar verme sürecine dahil olması daha etkin çalışmalarını sağlayacaktır.” ifadesi olduğu görülmektedir. Bu ifadeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması $\bar{X} = 4.02$ “Katılıyorum” değerlendirme aralığında olup, ölçeğin en yüksek ortalamasına sahip maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu maddede kurum içerisindeki karar alma mekanizmasının geniş yelpazede ele alınması ve bu sürece alt birimlerinde dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çalışanların %80’inden fazlası bu maddeye göre karar verme işleminde kendilerinin de payı olması gerektiğine inanmaktadırlar.

İkinci en yüksek ortalamaya sahip olan madde, “Kurumda yönetişimin uygulanması, kaliteyi arttıracaktır.” maddesidir. Bu maddeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması $\bar{X} = 3.99$ “Katılıyorum” değerlendirme aralığında olup, ölçeğin en yüksek ortalamasına sahip ikinci maddesidir. Bu maddeye yüksek oranda katılan katılımcılar açısından, kurumdaki kalitenin artması için karar verme mekanizmasının bütün birimleri kapsayacak şekilde tanzim edilmesi ve iyi yönetim ilkelerinin sağlıklı bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Yukarıdaki maddelere benzer şekilde en yüksek ortalamaya sahip olan üçüncü madde ise, “Alt birimlerin karar verme sürecine dâhil olması, kurumdaki işleyişi daha güçlü kılacaktır.” maddesidir. Bu maddeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması, $\bar{X} = 3.97$ “Katılıyorum” değerlendirme aralığında olup, ölçeğin en yüksek ortalamasına sahip üçüncü maddesidir. Bu maddeye göre de alt birimlerin karar verme sürecine dahil edilmesi onların motivasyonunu artırıcı yönde etki oluşturacaktır. Bu açıdan çalışanların daha özverili çalışacağı varsayılarak kurumdaki işleyiş daha güçlü hale gelecektir.

Diğer taraftan yönetim ölçeğinin maddelerine ait frekanslar incelendiğinde en düşük katılım oranına sahip olan madde, “Kurumumuz, bütün personellerine eşit düzeyde muamele göstermektedir.” maddesidir. Bu maddeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması, $\bar{X} = 2.49$ “Katılmıyorum” değerlendirme aralığında olup, ölçeğin en düşük ortalamasına sahip olan maddedir. Bu maddeye göre katılımcılar kurumda herkese eşit düzeyde muamele

gösterilmediğine inanmaktadır. Bunun da kurum çalışanlarının verimliliğini, motivasyonunu düşürücü bir etki oluşturacağı söylenilebilir. Dolayısıyla kurum amirlerinin bu tür uygulamalara mahal vermeyecek tarzda kurum çalışanlarına eşit düzeyde davranması gerekmektedir.

En düşük katılım oranına sahip olan 2. madde, “Kurumumuz, karar alımında özel sektör ve STK’ları kendisine eşit düzeyde ortak paydaş olarak görür.” maddesidir. Bu maddeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması, $\bar{X}= 2,69$ “Orta Derecede Katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almakta olup, ölçeğin en düşük katılım oranına sahip ikinci maddesidir. Yönetişimin istenen düzeyde uygulanmaya geçirilebilmesi için kamu kurumlarının karar alımında STK’lar ve özel sektörü kendisine eşit düzeyde muhatap olarak kabul etmesi gerekmektedir. Bu yolla özel sektörün desteği alınabilecek ve STK’ların daha etkin bir şekilde, temsil ettiği kimselerin haklarını savunacağı söylenilebilir. Bundan hareketle de kastedilen düzeyde yönetişimin sağlanması yoluyla daha demokratik bir toplumun inşa edileceğinden söz edilebilir.

Ölçeğin en düşük katılım oranı düzlemindeki 3. madde ise, “Kurumumuz alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını gerçekleştirmektedir.” maddesidir. Bu maddeye ilişkin çalışanların belirttikleri görüşlerin ortalaması, $\bar{X}= 2.80$ “Orta Derecede Katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almakta olup, ölçeğin en düşük katılım oranına sahip üçüncü maddesidir. Bu maddeye katılan katılımcıların, kurumlarının alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını gerçekleştirmekte olduğuna dair görüşlerinin orta düzeyde seyretmesinin, kurumdaki ihtisaslaşmanın yüksek düzeylere henüz ulaşmadığının göstergesi olduğu söylenilebilir. Bu doğrultuda kurum amirlerinin alt birim personelini daha aktif istihdam edebilmesi ve kurumu daha ihtisaslı hale getirebilmesi için alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını gerçekleştirmesi gerekmektedir.

3.3. Yönetişime İlişkin Tutumun Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Bu başlık altında yönetişime ilişkin tutumların cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu, kurumdaki unvan, kurumdaki görev süresi ve toplam görev süresinin değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin analiz bulguları verilmiştir.

3.3.1. Cinsiyete Göre Yönetişim Tutumunun Farklılaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının cinsiyete göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için yönetişimde çok aktörlülük boyutunu ve yönetişimde etkinlik boyutunu için Mann Whitney U testi ve yönetişimde şeffaflık boyutunu için T testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 21. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük Boyutunun Cinsiyete Göre U testi Sonucu

Grup 1	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	272	170.14	46277.00	8259.00	.524
Kadın	64	161.55	10339.00		

İki yüz yetmiş iki erkek ve 64 kadından oluşan 336 kişilik grupta, erkeklerle kadınların yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, erkeklerin yönetişime ilişkin tutumları ile kadınların yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=8259.00$, $p>0,05$). Bu grupta cinsiyetin araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Etkinlik Boyutunun Cinsiyete Göre U testi Sonucu

Grup 2	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	272	170.07	46259.00	8277.00	.541
Kadın	64	161.83	10357.00		

İki yüz yetmiş iki erkek ve 64 kadından oluşan 336 kişilik grupta, erkeklerle kadınların yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, erkeklerin yönetişime ilişkin tutumları ile kadınların yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=8277.00$, $p>0,05$). Bu grupta cinsiyetin araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo 4. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Cinsiyete Göre T testi Sonucu

Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Erkek	272	2.87	.72	336	.801	.955
Kadın	64	2.86	.74			

Yönetişime ilişkin tutumun değerlendirilmesinde cinsiyetin, yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkisiz örneklem için t testinde, yönetişime ilişkin tutumu değerlendirilen erkeklerin ortalaması ile ($\bar{X}_{Erkek}=2.87$) kadınların ortalaması ($\bar{X}_{kadın}=2.86$) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir [$t_{(336)} = .801, P > 0.05$]. Bu durumda cinsiyetin yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

3.3.2. Medeni Duruma Göre Yönetişim Tutumunun Farklılaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının medeni durumuna göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutunu için mann Whitney U testi ve yönetişimde şeffaflık boyutunu için T testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük Boyutunun Medeni Duruma Göre U testi Sonucu

Grup	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Evliler	232	174.34	40446.50	10709.50	.100
Bekarlar	104	155.48	16169.50		

İki yüz yetmiş iki erkek ve 64 kadından oluşan 336 kişilik grupta, evlilerle bekarların yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, evlilerin yönetişime ilişkin tutumları ile bekarların yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=10709.50, p>0,05$). Bu grupta medeni durumun araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 6. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Etkinlik Boyutunun Medeni Duruma Göre U testi Sonucu

Grup	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Evli	232	172.61	40046.50	11109.50	.245
Bekar	104	159.32	16569.50		

İki yüz yetmiş iki erkek ve 64 kadından oluşan 336 kişilik grupta, evlilerle bekarların yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, evlilerin yönetişime ilişkin tutumları ile bekarların yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=11109.50$, $p>0,05$). Bu grupta medeni durumun araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo 2. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Medeni Duruma Göre T testi Sonucu

Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	T	P
Evli	232	2.88	.67	336	.096	.684
Bekar	104	2.84	.83			

Yönetişime ilişkin tutumun değerlendirilmesinde medeni durumun, yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkisiz örneklem için t testinde, yönetişime ilişkin tutumu değerlendirilen evlilerin ortalaması ile ($\bar{X}_{evli}=2.88$) bekarların ortalaması ($\bar{X}_{bekar}=2.84$) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir [$t_{(336)} = .096$, $P > 0.05$]. Bu durumda medeni durumun yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

3.3.3. Yaş Göre Yönetişim Tutumunun Farklaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının yaşlarına göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutu için Kruskal Wallis Testi testi ve yönetişimde şeffaflık boyutu için Anova testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 8. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük ve Yönetişimde Etkinlik Boyutlarının Yaşa Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Farklılık	
Çok Aktörlülük	20-30 (A)	104	158.86	4	2.213	.697	YOK	
	31-40 (B)	175	171.02					
	41-50 (C)	45	178.57					
	51-60 (D)	9	166.44					
	61 ve üstü (F)	3	211.17					
Yönetişimde Etkinlik	20-30 (A)	104	162.23		4	3.296	.510	YOK
	31-40 (B)	175	165.55					
	41-50 (C)	45	188.32					
	51-60 (D)	9	185.39					
	61 ve üstü (F)	3	209.83					

* $p > .05$

Tablo 8'deki verilerden hareketle ve çok aktörlülük boyutundaki veriler baz alınarak, 5 ayrı yaş grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 5 ayrı

yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=2.213$; $p>0.05$]. Ayrıca bu verilere bakılarak, 61 ve üstü yaş grubunun en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Tablo 8'deki verilerden hareketle ve yönetişimde etkinlik boyutundaki veriler baz alınarak, 5 ayrı yaş grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 5 ayrı yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=3.296$; $p>0.05$]. Ayrıca çok aktörlülük boyutundaki sonuçlara paralel olarak bu verilere bakıldığında, 61 ve üstü yaş grubunun en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Yaşa Göre Anova Testi Sonuçları

Yaş	N	Ortalama	ss
20-30	104	2.86	.83
31-40	175	2.80	.62
41-50	45	3.06	.79
51-60	9	3.01	.51
60 +	3	3.46	.85

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	3.76	4	.941	1.808	.127	yok
Gruplarıçi	172.29	331	.521			
Toplam	176.06	335				

Analiz sonuçları, yönetişimde şeffaflık boyutunun uyum düzeyleri arasında yaş bakımından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. $F_{ist}=1.808$ $p=0.127>0.05$.

3.3.4. Öğrenim Durumuna Göre Yönetişim Tutumunun Farklaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının kurumdaki öğrenim durumlarına göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutları için Kruskal Wallis Testi testi ve yönetişimde şeffaflık boyutu için Anova testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük ve Yönetişimde Etkinlik Boyutlarının Öğrenim Durumuna Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	s_d	x^2	p	Anlamlı Farklılık
Çok Aktörlülük	Ortaöğretim (A)	7	97.64	4	7.304	.121	YOK
	Önlisans (B)	27	170.83				
	Lisans (C)	62	149.44				
	Yüksek Lisans (D)	88	176.02				
	Doktora (F)	152	174.77				
Yönetişimde Etkinlik	Ortaöğretim (A)	7	178.14	4	.804	.938	YOK
	Önlisans (B)	27	158.46				
	Lisans (C)	62	173.92				
	Yüksek Lisans (D)	88	163.89				
	Doktora (F)	152	170.30				

* $p > .05$

Tablo 10'daki verilerden hareketle ve çok aktörlülük boyutundaki veriler baz alınarak, 5 ayrı öğrenim grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 5 ayrı öğrenim grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=7.304$; $p>0.05$]. Ayrıca bu verilere bakılarak, D grubunun (yüksek lisans) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Tablo 10'daki veriler göz önünde bulundurulduğunda ve yönetişimde etkinlik boyutundaki veriler baz alındığında, 5 ayrı öğrenim grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, bu 5 ayrı öğrenim grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=0.804$; $p>0.05$]. Ayrıca çok aktörlülükteki sonuçlara benzer şekilde bu verilere bakıldığında, A grubunun (ortaöğretim) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Öğrenim Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları

Öğrenim Durumu	N	Ortalama	ss
Ortaöğretim	7	2.62	.73
Önlisans	27	2.71	.80
Lisans	62	2.85	.74
Yüksek lisans	88	2.86	.85
Doktora	152	2.91	.62

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	1.379	4	.345	.653	.625	yok
Gruplariçi	174.684	331	.528			
Toplam	176.062	335				

Analiz sonuçları, yönetişimde şeffaflık boyutunun uyum düzeyleri arasında öğrenim durumu bakımından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. $F_{ist}=0.653$ $p=0.625>0.05$.

3.3.5. Unvana Göre Yönetişim Tutumunun Farklılaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının unvanlarına göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutları için Mann Whitney U testi ve yönetişimde şeffaflık boyutu için T testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük Boyutunun Unvana Göre U testi Sonucu

Grup 1	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Akademik	234	175.56	41080.50	10282.50	.043
İdari	102	152.31	15535.50		

İki yüz otuz dört akademik ve 102 idari personelden oluşan 336 kişilik grupta, akademik personelle idari personelin yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, akademik personelin yönetişime ilişkin tutumları ile idari personelin yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($U=10282.50$, $p<0,05$). Bu grupta cinsiyetin araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 135. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Etkinlik Boyutunun Unvana Göre U Testi Sonucu

Grup 2	n	Sıra ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Akademik	234	168.76	39489.00	11874.00	.941
İdari	102	167.91	17127.00		

İki yüz otuz dört akademik ve 102 idari personelden oluşan 336 kişilik grupta, akademik personelle idari personelin yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, akademik personelin yönetişime ilişkin tutumları ile idari personelin yönetişime ilişkin tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=11874.00$, $p>0,05$). Bu grupta cinsiyetin araştırmaya konu yönetişim tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo 14. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Unvana Göre T testi Sonucu

Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	T	P
Akademik	234	2.94	.68	336	.023	.003
İdari	102	2.69	.78			

Yönetişime ilişkin tutumun değerlendirilmesinde unvanın, yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkisiz örneklem için T testinde, yönetişime ilişkin tutumu değerlendirilen akademik personelin ortalaması ile ($\bar{X}_{akademik}=2.94$) idari personelin ortalaması ($\bar{X}_{idari}=2.69$) arasında anlamlı bir fark görülmüştür [$t_{(336)} = .096, P < 0.05$]. Bu durumda medeni durumun yönetişime ilişkin tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

3.3.6. Kurumdaki Görev Süresine Göre Yönetişim Tutumunun Farklılaşması

Bingöl Üniversitesi çalışanlarının kurumdaki görev sürelerine göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutları için Kruskal Wallis Testi ve yönetişimde şeffaflık için Anova testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 65. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük ve Yönetişimde Etkinlik Boyutlarının Kurumdaki Görev Süresine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Farklılık
Çok Aktörlülük	1-4 (A)	152	161.13	2	1.612	.447	YOK
	5-9 (B)	60	174.87				
	10-14 (C)	4	172.71				

Yönetişim de Etkinlik	1-4 (A)	152	159.76	2.51 5	.28 5	YOK
	5-9 (B)	60	21 177.12			
	10-14 (C)	4	62 166.38			

* $p > .05$

Tablo 15'deki veriler incelendiğinde ve çok aktörlülük boyutundaki veriler göz önüne alındığında, kurumdaki görev süresi kapsamında 3 grubun yönetime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 3 ayrı yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(2)=1.612$; $p > 0.05$]. Aynı zamanda bu verilere bakılarak, B grubunun (5-9) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Tablo 18'deki verilerden hareketle ve yönetişimde etkinlik boyutundaki veriler baz alınarak, incelenen 3 grubunun yönetime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 3 grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(2)=2.515$; $p > 0.05$]. Ayrıca çok aktörlülük boyutundaki sonuçlara benzer şekilde bu verilere bakıldığında, B grubunun (5-9) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 16. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Kurumdaki Görev Süresine Göre Anova Testi Sonuçları

Görev süresi	N	Ortalama	ss
1-4	152	2.93	.72
5-9	160	2.85	.72
10-14	24	2.64	.77

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	1.805	2	.902	1.724	.180	yok
Gruplariçi	174.258	333	.523			
Toplam	176.062	335				

Analiz sonuçları, yönetişimde şeffaflık boyutu için uyum düzeyleri arasında kurumdaki görev süresi bakımından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. $F_{ist}=1.724$ $p=0.180>0.05$.

3.3.7. Toplam Görev Süresine Göre Yönetişim Tutumunun Farklılaşması

Bingöl Üniversitesi toplam görev süresine göre yönetişime ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla çok aktörlülük ve yönetişimde etkinlik boyutları için Kruskal Wallis Testi testi ve yönetişimde şeffaflık boyutu için Anova testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 17. Yönetişim Tutumlarının Çok Aktörlülük ve Yönetişimde Etkinlik Boyutlarının Toplam Görev Süresine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	s d	χ^2	p	Anlamlı Farklılık
Çok Aktörlülük	0-9 (A)	218	167.75	4	2.818	.589	YOK
	10-19 (B)	80	177.64				
	20-29 (C)	31	145.37				
	30-39 (D)	5	189.30				

		40 ve üstü (F)	2		190.75			
Yönetişimde Etkinlik		0-9 (A)	218		164.44	2.291	.682	YOK
		10-19 (B)	80	2	179.54			
		20-29 (C)	31	6	162.31			
		30-39 (D)	5	8	205.90			
		40 ve üstü (F)	2		171.50			

* $p > .05$

Tablo 17’de yapılan analiz sonuçları ve çok aktörlülük boyutundaki veriler ele alınarak, 5 ayrı toplam görev süresi grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testine göre, söz konusu 5 ayrı toplam görev süresi grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=2.818$; $p > 0.05$]. Ayrıca bu verilere bakılarak, F grubunun (40 ve üstü) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Tablo 17’deki verilerden yola çıkılarak ve yönetişimde etkinlik boyutundaki veriler göz önünde bulundurularak, 5 ayrı toplam görev süresi grubunun yönetişime ilişkin tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Bu testin sonuçlarına göre, söz konusu 5 ayrı grubun arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$\chi^2(4)=2.291$; $p > 0.05$]. Ayrıca bu verilere bakıldığında, D grubunun (30-39) en yüksek sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 18. Yönetişim Tutumlarının Yönetişimde Şeffaflık Boyutunun Toplam Görev Süresine Göre Anova Testi Sonuçları

Toplam görev süresi	N	Ortalama	ss
0-9	218	2.86	.74
10-19	80	2.81	.66
20-29	31	2.95	.81
30-39	5	3.04	.36
40 ve üstü	2	3.90	.57

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	2.747	4	.687	1.311	.265	yok
Gruplarıçi	173.316	331	.524			
Toplam	176.062	335				

Analiz sonuçları, yönetişimde şeffaflık boyutu açısından uyum düzeyleri arasında toplam görev süresi bakımından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. $F_{ist}=1.311$ $p= .265>0.05$.

Sonuç ve Öneriler

Bilimsellik arz eden her alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da içerisinde bulunulan zamanın gereklilikleri doğrultusunda değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Uzun yıllar geleneksel yönetim tarzıyla yönetilen Kamu Yönetimi, yönetsel alandaki bazı sorunlara çözüm üretemez hale geldiğinden, belirli noktalarda geçerliliğini yitirmiş ve yeni yönetim tarzı arayışlarına doğru yol alınmıştır. Bu açıdan kamu yönetimi, yeni yönetim paradigmalarına göre bir modernizasyon sürecine girmiştir.

Bu süreçte, popülaritesi hızla artmakta olan kavramlardan biri de “yönetişim” başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımla, yönetsel sürecin toplumun bütün paydaşlarına bölüştürülmesi yoluyla yönetsel

fonksiyonların kolaylaştırılması hedeflenmektedir. Bu açıdan, 1989'dan itibaren ortaya çıkan "yönetişim" anlayışı, karar verme süreçlerinde, devlet, özel sektör, sivil toplum adı verilen aktörlerin, yönetim sürecini birlikte gerçekleştirmelerini esas almaktadır.

Yönetişimin pratikte ne denli uygulamaya geçirildiğini ölçmeye yönelik yapılan çalışmanın bu bölümünde nicel verilerden elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlardan yola çıkılarak yapılan bazı önerilere yer verilmiştir. Ulaşılan sonuçların geniş ayrıntıları ilgili bölümlerde yer aldığından burada sadece en genel anlamıyla bazı sonuçlara kısaca yer verilmiştir.

Çalışanların yönetime ilişkin tutumları "katılıyorum" değerlendirme aralığında olup, çalışanlar yönetime ilişkin olumlu yönde tutuma sahiptirler. Yönetişim ölçeğinin maddelerine ait frekanslar incelendiğinde en yüksek katılım oranına sahip olan madde, "Katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alan "Alt birimlerin karar verme sürecine dâhil olması daha etkin çalışmalarını sağlayacaktır." maddesidir. İkinci en yüksek katılım oranına sahip olan madde, "Katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alan "Kurumda yönetişimin uygulanması, kaliteyi arttıracaktır." maddesidir. Üçüncü madde ise, yine "Katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alan "Alt birimlerin karar verme sürecine dâhil olması, kurumdaki işleyişi daha güçlü kılacaktır." maddesidir.

Yönetişim ölçeğinin maddelerine ait frekanslar incelendiğinde en düşük katılım oranına sahip olan madde, "Katılmıyorum" değerlendirme aralığında yer alan "Kurumumuz, bütün personellerine eşit düzeyde muamele göstermektedir." maddesidir. En düşük katılım oranına sahip olan 2. madde, "Orta Derecede Katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alan, "Kurumumuz, karar alımında özel sektör ve STK'ları kendisine eşit düzeyde ortak paydaş olarak görür." maddesidir. Bu düzlemdeki 3. madde ise, "Orta Derecede Katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alan, "Kurumumuz alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımını gerçekleştirmektedir." maddesidir. Unvana göre çalışanların yönetim tutumları çok aktörlülük boyutunda akademik personel lehine anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır. Yönetişimde etkinlik ve yönetişimde şeffaflık boyutlarında farklılaşmamıştır. Cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu, kurumdaki görev süresi ve toplam görev süresi değişkenlerine göre çalışanların yönetim tutumlarının çok aktörlülük, yönetişimde etkinlik ve yönetişimde şeffaflık boyutlarında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Bu sonuçlardan hareketle kurumların var oluş amaçlarına uygun olarak istenen düzeyde sonuçları elde edebilmesi için yönetişimi, şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, katılım, etkinlik ve verimlilik gibi ilkeler bağlamında uygulamaya geçirmeleri gerekmektedir. Bu açıdan alt birimlerin

karar verme sürecine dâhil olması yoluyla daha etkin çalışmaları sağlanmalıdır. Bu yolla kurumdaki işleyişi daha güçlü hale gelecek ve kalite de o nispette artacaktır.

Benzer şekilde, kurumlar personelleri arasında ayırım yapmaksızın hepsine eşit muamelede bulunmalı ve alt birimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımı yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- AKTAN C. C. ve ÇOBAN H, “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, ss. yok, tarih yok, www.canaktan.org/politika/kurum-devyonetimi/aktan-coban.pdf, (çevirmci), Erişim tarihi: 12 Haziran 2019.
- BAYRAMOĞLU, S. (2014), *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, (3. Baskı), İstanbul. İletişim Yayınları, 410-411.
- CAN, A. (2017), *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*, (5. Baskı), Ankara, Pegem Akademi, 12.
- CHHOTRAY, V. ve STOKER, G. (2009), *Governance Theory and Practice: A Cross-Disciplinary Approach*, (1. Baskı), Basingstoke, United Kingdom (UK), Palgrave Macmillan, 3-7.
- ERYILMAZ, B. (2014), *Kamu Yönetimi*, (7.Baskı), İstanbul. Umuttepe Yayınları, 1-62. Eryılmaz, B. (2013), *Bürokrasi ve Siyaset*, (5. Basım), İstanbul, Alfa Yayınları, 198-204, 222-263.
- GÜLER B. A. (2005), *Yönetişim: Tüm İktidar Sermaye*, Devlette Reform Yazıları, 1. Baskı, Paragraf Yayınevi, Ankara, s.129-160.
- GÜLER, B. A. (2013), *Türkiye’nin Yönetimi*. (4. Baskı), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 19-86, 313-318.
- GÜNDOĞAN, E. (2013), *Yönetişim: Kavram, Kural ve Boyutlar*. M. A. Çukurçayır. ve H. T. Eroğlu. (editörler), *Yönetişim*, Konya, Çizgi Kitapevi, s.15-55. Maliye Bakanlığı, (2003), *İyi Yönetişimin Temel Unsurları*, Ankara, 78.
- RHODES, R. A. W. (1996), *The New Governance: Governing Without Government*, *Political Studies*, XLIV, 652-667.
- RHODES, R. A. W. (2007), *Understanding Governance: Ten Years on*, *Organization Studies*, 28 (8), 1243-1264.
- WORLD BANK. (1992), *Governance and Development*, Washington, D.C., U.S.A.
- YILDIRIM, İ. (2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, (1. Baskı), Ankara, Seçkin Yayıncılık, 193-233.
- ZEREN, H.E. (2013), *Yönetişim Ekseninde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları*, F. N. Genç. (editör), *Yönetişim: Türk Kamu Yönetimine Yansımaları*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, s.143-168.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ BAKIŞ AÇILARIYLA LİSELERDE MUHASEBE BECERİ EĞİTİMİ*

İsmail Fatih CEYHAN¹, Ramazan ULUTAN²

Geliş: 09.11.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.644717

Öz

Uygulamalı meslek derslerinin öğrencileri iş hayatına hazırlamada önemli bir rolü bulunmaktadır. Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde zorunlu olarak uygulanan muhasebe alanı beceri eğitimi uygulaması muhasebe meslek mensubu adaylarına mesleki gelişim açısından nitelik kazandıran bir uygulamadır. Bilgi teknolojilerinin sürekli olarak geliştiği dünyamızda yeterli mesleki deneyim ile okuldan alınan teorik eğitimin birbirini destekleyerek kariyer gelişimine pozitif katkıda bulunması bakımından da gereklidir. Literatürde öğretmenlerin ve öğrencilerin bakış açılarıyla beceri eğitiminin değerlendirildiği pek çok araştırma bulunmaktadır. Beceri eğitimi alacak öğrencilerin işyerindeki öğretmenlerden birtakım beklentileri olduğu gibi, öğretmenlerin de bu öğrencilerden bazı beklentileri olacaktır. Bu araştırmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarının liselerde beceri eğitimi uygulaması faaliyetiyle ilgili görüşlerini ortaya çıkararak, beceri eğitiminin kalitesinin iyileştirilmesine yönelik sonuç ve önerilerle alana katkı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmada beceri eğitimi vermiş olan muhasebe meslek mensuplarının, bu eğitim süreci ile ilgili görüşleri anket tekniği kullanılmak suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Anket verilerinin analizi sonucunda, beceri eğitiminin istenilen verimlilikte olmadığı, öğrencilerin sektörün beklentilerine cevap veremediği, müfredatın eksik kaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

* Bu makale Bartın Üniversitesi S.B.E. İşletme A.B.D.'nce kabul edilen "Muhasebe Meslek Mensuplarının Ortaöğretim Muhasebe Alanı Beceri Eğitimine Bakış Açılı" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finans A.B.D., ismailc@bartin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4314-7374>.

² İstanbul Kumburgaz Mehmet Erçağ Anadolu Lisesi, ulutan74@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1440-6437>.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Meslek Mensubu, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Beceri Eğitimi, İşyerinde Öğrenme, Muhasebe Stajı.

ACCOUNTING SKILLS TRAINING IN HIGH SCHOOLS FROM THE PERSPECTIVE OF ACCOUNTING PROFESSIONALS

Abstract

Applied vocational courses have an important role in preparing students for business life. The application of accounting skills training, which is compulsory in Vocational and Technical Anatolian High Schools, is an application that gives qualifications to candidate of professional accountants in terms of professional development. In the world where information technologies are constantly evolving, skills training is also necessary in order to have a positive contribution to career development by supporting the theoretical education received from the school together with sufficient professional experience. There are some researches on skill training which is evaluated from the perspectives of teachers and students in the literature. The students who will receive skills training will have some expectations from the instructors in the workplace, and the instructors will have some expectations from these students. For this purpose the study is to contribute to the field with conclusions and suggestions for improvement of the quality of skill training in high schools by revealing the opinions of the accounting profession by using survey technique. In this study, it is tried to determine the opinions of accounting professionals who have provided skills training about training process. As a result of the analysis of survey data it is reached that the internship is not as efficient as intended, the students cannot meet the expectations of the sector and the present curriculum lacks some vital elements.

Keywords: Professional Accountants, Vocational and Technical Anatolian High School , Skill Training, Work Integrated Learning, Accounting Internship.

Giriş

Eğitim, kültürlenme sürecinin kasıtlı bir aracı ve biçimi şeklinde tanımlanabilir (Ertürk, 1988: 12). Bu tanıma bağlı olarak muhasebe eğitimi, muhasebe kültürünün kişiye kazandırılması şeklinde ifade edilebilir. Muhasebe kültürünün kişiye kazandırılabilmesi yani mesleki açıdan yeterliliğinin sağlanabilmesi için teorik bilginin yanı sıra uygulamalı eğitimin de verilmesi gerekmektedir. Uygulamalı eğitim ise genellikle staj olarak bilinen, mesleki orta öğretim kurumları mevzuatında “Beceri Eğitimi” olarak adlandırılan eğitimidir.

Beceri eğitimi öğrenciler açısından değişen ve gelişen teknolojiyi takip edebilmelerinin yanı sıra, mezun olduktan sonra çalışmaya başlayacakları işyerlerini tanıma imkânı vermesi bakımından faydalı bir uygulama olarak eğitim sisteminde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda işyeri sahipleri açısından daha nitelikli insan kaynağı ve daha az maliyetli işgücü anlamına gelmektedir.

Türkiye’de mesleki ve teknik eğitim kapsamında 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında elli dört alanda ve bu alana ait yüz doksan dokuz dalda eğitim verilmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan muhasebe beceri eğitimi mesleki eğitimin bir parçasıdır. Çalışma hayatında ihtiyaç duyulan ara elemanların başında muhasebe meslek mensupları gelmektedir. Devletin vergi gelirlerine aracılık etmesi nedeniyle özel bir yere sahip olan muhasebe mesleği aynı zamanda çalışma hayatında işletme yöneticilerinin ihtiyaç duyduğu yönetim muhasebesi, denetim gibi konularda da önemli görevler üstlenmektedir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensubu adaylarının teorik eğitimin yanında pratik olarak da çalışma hayatına hazır hale getirilmelerinde muhasebe beceri eğitiminin önemli bir rolü bulunmaktadır.

Bununla birlikte, beceri eğitimi almış öğrencilerin bu eğitimden sonra elde ettikleri beceriler ve yeterlilik düzeyleri tartışma konusu olmuştur. Konuya ilişkin literatürde beceri eğitiminin değerlendirilmesine ilişkin pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte, bu çalışmaların büyük kısmı öğretmen ve öğrencilerin beceri eğitimine yönelik tutum ve düşüncelerini tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışmada ise beceri eğitimi vermiş olan muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi almış öğrencilerin bu eğitimden sonra elde ettikleri beceriler ve yeterlilik düzeyleri konusunda görüş ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada muhasebe meslek mensubu olan eğitimcilerin beceri eğitimi alan öğrencilerden, bu öğrencilerin geldikleri okullardaki öğretmenlerinden ve genel olarak beceri eğitimi sisteminden beklentileri araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmada İstanbul ilinde faaliyetlerini sürdüren ve beceri eğitimi uygulamasında yer almış 210 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmış ve bulgular analiz edilmiştir. Çalışmada–bu kapsamda öncelikle mesleki eğitim ve beceri eğitimi hakkında bilgiler, literatür taraması ve son olarak uygulamadan elde edilen bulgular ile sonuç ve öneriler yer almaktadır.

1. Mesleki Eğitim ve Beceri Eğitimi

1.1. Mesleki Eğitim

Mesleki eğitim, bireye belirli bir meslek ile ilgili bilgi, beceri ve iş alışkanlığı kazandıran ve yeterliliklerini geliştiren eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2006: 5). Bu eğitimle bireylerin teorik bilgilerinin pratik uygulamalar eşliğinde kavratılması amaçlanır (Erol & Erkan, 2008: 286). Mesleki eğitim kişiyi bir mesleğe hazırlamanın yanında, onun çok yönlü ilerlemesinde de etkili bir araçtır.

Mesleki eğitim belirli bir mesleki alandaki istihdam ihtiyaçlarına göre hazırlanmış eğitim programlarının uygulanmasıdır. Mesleki eğitimde yaparak öğrenme esastır. Öğrenim - öğretim ortamı iş ortamının kendisi veya tamamen benzeridir. Topluma ve iş dünyasına dayanan eğitimin içeriği, meslekteki tecrübeli şahısların bilgi, beceri ve faaliyetleri esas alınarak geliştirilir (Doğan vd., 1980: 11).

Mesleki eğitimin amacı; kişilerin sektörde geçerliliği olan bir işe yönelmesi ve bu işte kalıcılığını sağlayacak bilgi, beceri ve davranışların kazandırılmasıdır (Alkan, 1996: 1).

Meslek eğitimi Osmanlı Devletinde 1860'lı yıllardan itibaren örgün eğitim kurumları olarak adlandırılan meslek ve sanat okullarında gerçekleştirilmiş, muhasebe eğitimi ise ticaret eğitimi adı altında Ticaret Nazırı Suphi Paşa döneminde verilmiştir. Bu dönemde ilk ticaret okulu 1883 yılında eğitime başlamıştır. Okulun sonraki dönemdeki adı İstanbul Hamidiye Ticaret Mektebi Alisi olmuştur. Buradaki fenni programda meslek derslerine öncelik verilmiştir (Fındık & Öztürk, 2016: 243).

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarından itibaren yayımlanan raporlarda milli ekonominin gelişmesi için, ortaöğretim ve üniversitelerde mesleki programlar açılması tavsiye edilmiştir (Sezgin, 1983: 32). Buna göre 1936'daki "Mesleki Tedrisatın İnkişaf Planı" mesleki eğitimin planlanması, eğitim ile istihdam kesiminin birlikte çalışması bakımından önemlidir. Planda yer alan çırak okulları, sanat ve orta sanat okulları, akşam sanat okulları, tekniker okulları, mühendis okulları ile gezici köy kursları süratle hayata geçirilerek, öğrenci, öğretmen ve okul sayılarının artmasını sağlamıştır (Demir & Şen, 2009: 44).

Muhasebe eğitimi de bir tür meslek eğitimi olup "İşletme ile ilgili kararlarının verilebilmesi için faydalı görülen mali bilgilerin saptanması, toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, doğruluğunun denetlenmesi, sonuçların

raporlar halinde özetlenmesi ve elde edilen bilgilerin karar alma sürecinde nasıl kullanılacağı konularında öğrenci yeteneğinin geliştirilmesi süreci” olarak tanımlanabilir (Şengel, 2010: 171).

Tanım dikkatle incelendiğinde muhasebe eğitiminin teorik ve pratik olmak üzere iki önemli ayağı olduğu görülmektedir. Muhasebe eğitiminin teorik ayağında mali nitelikteki bilginin, kavramların, fonksiyonların, teorilerin, hesapların, mali tabloların, beyannamelerin, defterlerin, belgelerin öğrenilmesi yer almaktadır. Muhasebe eğitiminin pratik ayağında ise öğrenilen tüm teorik bilgilerin tamamının bir araya getirilerek uygulanması süreçleri yer almaktadır.

Türkiye’de kısmî muhasebe eğitimi sunan orta öğretim kurumlarının mevcut durumu Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılında Muhasebe Eğitimi Veren Okul Sayısı

Okul Türü	Okul Sayısı
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	507
Çok Programlı Anadolu Lisesi	247
Toplam	754

Kaynak: <http://mtegm.meb.gov.tr/tr/okullar.asp?PAGE=Liste>08.04.2019

1.2. Ortaöğretim Muhasebe Alanı Beceri Eğitimi

Beceri eğitimi, mesleki anlamda teorik bilgiler alan kişilerin aldıkları bu bilgileri iş yaşamında kullanma ve uygulama başka bir deyişle, bu bilgileri yaparak-tecrübe ederek davranışa dökme şeklinde tanımlanabilir (Çetin, 2005: 154). Bu anlamda beceri eğitimi eğitim-öğretimin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Beceri eğitimi öğrencilere işin yapısını, gereklerini, özelliklerini tanıtmada konusunda önemli rol oynamaktadır (Akoğlan Kozak, 2016: 133).

Mesleki ve teknik eğitimin niteliği ile ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında çok güçlü bir bağ bulunmaktadır. Meslek eğitiminde belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi adına en çok dikkat edilmesi gereken unsur; verilecek eğitimin uygulamaya yönelik olmasının sağlanmasıdır (Fer, 2000: 22). Muhasebe eğitiminde istenilen seviyeye ulaşabilmek için teorik bilginin yanında pratik bilgiyi de içeren uygulamalara yönelik kazanımlara yer verilmesi gerekir. Muhasebe eğitiminde öğrencilere meslek mensubu olabilmeleri için gerekli olan yeterlilikler verilmeli ve stres altında çalışabilme yolları öğretilmelidir (Çamtosun, 2008: 89).

Beceri eğitimi uygulaması hem öğrenciye hem de beceri eğitimi gördüren işletmeye yararlar sağlamaktadır. İşletmeler beceri eğitimi sayesinde aradıkları nitelikli ara elamanı bulma fırsatına sahip olurken, beceri eğitimi alan öğrenciler ise aşağıdaki fırsatlara ulaşabilirler (Acar & Tuğay, 2007: 3);

- Çalışma şartlarındaki uygulamalara aşına olma,
- Belli bir mesleki çevre oluşturma,
- Meslek gelişimi için şart olan yeterlilik düzeyini gözlemleme,
- Mevcut olan teorik bilgileriyle uygulamada gördüklerini uyumlaştırma,
- Mesleklerini tam tanıma,
- Meslekleriyle alakalı güncel gelişmeleri takip etme,
- Meslekleriyle alakalı kurum ve kuruluşları tanıma.

Bununla birlikte, beceri eğitiminden sonra öğrencilerde bilgi, stratejik düşünme, liderlik, kişilik özellikleri ve iletişim gibi yumuşak becerilerinde ve kişiliklerinde farklılık meydana gelmektedir (Albu vd., 2016: 147). Beceri eğitiminin öğrencilere, mesleki becerilerini pratikte de uygulama olanağı verme, işletmelerin sosyal imkânlarından yararlanabilme, iş bulma olanağının artması, kendine güven duyma, sorumluluk duygusunun gelişmesi, sosyal becerisinin artması, belirli bir ücret alabilme ve sigortalı olabilme olanağı sağlaması gibi faydaları bulunmaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin beceri eğitimine bakış açıları genellikle olumludur. Bununla ilgili olarak Endonezya’ da yapılan bir çalışmada, muhasebe öğrencileri ve mezunlarının, beceri eğitiminin beceri geliştirme üzerindeki etkisine ilişkin olumlu algılarının olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Favorieta & Yuniasih, 2018, 31).

İşletme açısından beceri eğitimi uygulamasının faydaları arasında; nitelikli insan gücünü yetiştirme, işgücü katılımı ile işlerini yapabilme, işletme bünyesinde çalışabilecek potansiyel personelleri tanıyabilme gibi fırsatlar sayılabilir (Nayır, 2006: 41). Ayrıca beceri eğitimi alan öğrenciler, işverene ağır iş yükü içerisinde geçici yardım ve tatil ihtiyacını sağlamaktadır. Buna ek olarak, işveren öğrencinin çalışmalarını gözlemleme fırsatı, bu sayede kötü bir istihdam kararı verme olasılığını azaltmakta ve kıdemli muhasebeciler ve denetçiler stajyerlere görev vermek için kendi görevlerini yeniden incelemektedirler. Bu inceleme genellikle şirketin işletim sistemlerinde ve prosedürlerinde gelişmelere yol açmakta ve denetçilere sorumluluklarını hatırlatmaktadır (Thompson, 2011: 55).

Türkiye’de liselerde beceri eğitimi; “İşletmelerde Beceri Eğitimi” dersi adıyla anılır ve notla değerlendirilir. Bu ders 24 kredi olup, öğrencinin diploma notuna etkisi oldukça yüksektir. Ayrıca, ara eleman yetiştirilmesi hususunda 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ile gerekli tedbirler alınmıştır. Bu kanuna göre; 10 personel ve üzeri çalışanı olan işletmelerin stajyer öğrenci çalıştırma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu kapsamda işletmeler çalışan sayısının en az %5’i oranında stajyer öğrenci çalıştırmakla yükümlüdürler. 10 personelden az çalışanı olan işletmeler de isteğe bağlı stajyer öğrenci çalıştırabilmektedirler.

Genellikle iş yaşamındaki bireyler emir verme, talimat yazma ve yapılan işleri denetleme işlerini yürütürler. Bu nedenle öğrencilerin iş başındaki eğitimlerini yönlendirecek usta öğretici veya eğitici personelin yetiştirilmesi gerekir (Çaylan vd., 2016: 243). İşletmelerde beceri eğitimi, 2002 tarihli Milli Eğitim Bakanlığının Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği Madde 198’ e göre, eğitici personel/usta öğreticilerce yaptırılır. Buna göre eğitici personel/usta öğreticinin görevleri ise şunlardır (<https://bariserdem.blob.core.windows.net/files/7fd46674-65b4-4f44-be52-54aeaab04990.pdf>):

- *İşletmelerde yapılacak beceri eğitiminin plânlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla kurum ve işletme yetkililerince yapılacak toplantılara katılır.*
- *Teorik konular da dikkate alınarak koordinatör öğretmenle birlikte eğitim uygulamasına ait plânlar yapar ve eğitime başlanılan ilk hafta içinde plânları işletme yetkilisi ile kurum müdürünün onayına sunar.*
- *Öğrenci/kursiyerlerin, işletmelerde yapacakları uygulamalı eğitime devam durumlarını günü gününe izleyerek sonuçlarını işletme yetkililerine bildirir.*
- *Öğrenci/kursiyerlerin başarı durumlarını belirleyerek sonuçlarını işletme yetkililerine bildirir.*
- *Eğitim hizmetlerini mevzuatına göre yürütür, bu konuda kurum ve işletmelerin yapacakları hizmet içi eğitim etkinliklerine katılır.*
- *Eğitim etkinliklerinde, çalışma takvimine uyar.*
- *Göreve gelememeleri durumunda, özürlerini zamanında işletme yetkililerine bildirir.*
- *Beceri eğitiminde her öğrencinin, mesleğin özelliğine göre yaptığı temrin, iş, proje, deney veya hizmetin değerlendirilmesini çizelge üzerinde yapar, öğrenci ile birlikte imzalar ve bu dokümanın yer alacağı birer iş dosyası tutmasını sağlar.*
- *İşletmenin genel işleyişi, üretimi, iş akışı, iş güvenliği konularında öğrencilere bilgi verir.*

Ayrıca, beceri eğitimi sonrası işveren ile yapılacak değerlendirmede, öğrencinin iletişim, problem çözme, takım çalışması, liderlik ve bilgisayar uygulamaları becerileri ile ilgili sorulara cevap aranması gerektiği vurgulanarak sonuçların beceri eğitimi sisteminin geliştirilmesi açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Deborah, 2007: 219).

2. Literatür Taraması

Beceri eğitiminin hedeflerine ulaşabilmesi için, eğitimi veren meslek mensuplarının görüş ve düşüncelerine ilgi göstermek gerekmektedir. Türkiye’ de ve dünyada lisans düzeyindeki stajlarla ilgili birçok çalışma yer alırken, orta öğretim kurumları mesleki beceri eğitimi ile ilgili muhasebe meslek mensuplarının görüşlerinin alındığı çalışma sayısı sınırlıdır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda iki başlık halinde sunulmuştur.

2.1. Türkiye’ de Yapılmış Çalışmalar

Bursa’ da 295 muhasebe meslek mensubuna anket yöntemi ile yapılan ve meslek mensuplarının bakış açısı ile Bursa’ daki Ticaret Meslek Liselerinde verilen muhasebe eğitiminin muhasebecilik mesleğine uygunluğu değerlendirilen bir çalışmada, kayıt tutma ve mevzuat başta olmak üzere dokuz konuda verilen eğitimi oldukça yetersiz, bilgisayar programları konusunda ise bilgili oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca eğitim faaliyetleri ile ilgili konularda meslek mensupları ile daha çok diyalog kurulması gerektiğini belirtmişlerdir (Akbulut vd., 2014: 87).

2016 yılında yayımlanan bir çalışmada ise, Erzurum ilindeki ticaret meslek lisesi öğrencilerinin işletmelerde yaptıkları beceri eğitimi, 235 öğrenciye yönelik yapılan anket uygulaması ile incelenmiştir. Araştırmaya göre işletmelerde öğrencilere, çoğunlukla müfredat ve kendi alanları dışında, devamlı benzer işleri yaptırdıkları ortaya çıkmış ve bu nedenle öğrencilerin beceri eğitimini anlamlı bulmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yılmaz, 2016: 564).

Diğer bir çalışmada Gaziantep Ticaret Meslek Lisesi son sınıfta okuyan 319 öğrenciyle yapılan anket çalışmasında işletmelerde beceri eğitimi uygulaması ile ilgili öğrencilerin görüşleri alınarak ortaya çıkan öğrencilerin, farklı işler yapma ve işin geneli hakkında bilgi sahibi olma oranının yeterli olmadığı, öğrencilerin çoğunluğunun işletmelerin stajyer öğrencileri eğitmekten çok eğitim dışı işlerini yaptırmak için kullanıldığını ve sürekli aynı işleri yapmanın kendilerini beceri eğitiminden soğuttuğunu, 1/3’ü usta öğreticileri, gelişim

tablosunda yer alan bilgi ve becerileri aktarmada yeterli görmedikleri vb. problemler için çeşitli öneriler sunulmuştur (Özkan & Aksoy, 2015: 299).

235 ön lisans öğrencisi ile staj uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik olarak yapılmış olan diğer bir anket çalışmasında, uygulamaya dönük sorunların; yetersiz koordinatör rehberliği, ucuz işgücü olarak görülmeleri, stajın okuldaki eğitimle uyumsuz olması, sektördeki yoğun çalışma şartları olduğu tespit edilmiştir (Tektaş vd., 2016).

Muhasebe eğitimi ve ara eleman istihdamı sorunu üzerine Mersin’ de 300 muhasebe meslek mensubuyla yapılmış olan bir anket çalışmasında; ders başarısı düşük olan öğrencilerin mesleki eğitimi tercih ettiği, okullardaki muhasebe müfredatının yetersiz olduğu, öğrencilerin temel muhasebe becerilerini kazanamadığı, kişiler arası iletişimin zayıf olduğu, muhasebe paket programı kullanımını bilmediği, ön muhasebe işlemlerini tam olarak yapamadığı, mesleğin icrası için gerekli temel hukuk bilgilerinin olmadığı muhasebede ara eleman ihtiyacının karşılanamadığı, okul ile meslek mensupları arasında kopukluk olduğu, eğitim ve stajda gerekli planlamaların yapılmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Uzun, 2018).

Mesleki eğitim kapsamında bir Ticaret Meslek Lisesi’nde kazandırılması gereken yeterliklerin, işverenlerin veya firma yetkililerinin bakış açısıyla ne ölçüde kazandırıldığını ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmada, meslek mensupları tarafından, öğrencilerin okulda aldıkları genel muhasebe eğitimine ilişkin “yasal defterlere kayıt yapabilme, bilanço ve gelir tablosu düzenleme” ve “tekdüzen hesap planında yer alan hesapları tanıma ve kaydetme” gibi işlemlerde yetersiz kaldıkları düşüncesinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Önal vd., 2017).

Diğer bir çalışmada ise İstanbul’da üç, Eskişehir ve Kütahya’da birer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde okuyan 426 adet 12.sınıf muhasebe ve finansman öğrencisinin işletmelerde beceri eğitimi hizmet kalitesine yönelik beklentileri SERVQUAL yöntemiyle tespit edilmiş ve eğitimin sonunda algıları belirlenmiştir. Beceri eğitimi hizmet kalitesine yönelik beklenti ve algılarında demografik özelliklerine göre anlamlı farklılık var olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılarak, öğrencilerin beceri eğitimi aldıkları kurum, eğitim bölgesi ve meslek lisesi tercih sebebi değişkenlerinde beklenti boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmazken, hizmet kalitesi algı boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Sevim vd., 2018).

2.2. Yurtdışında Yapılmış Çalışmalar

1999 da Amerika’ da üç büyük muhasebe organizasyonu ve en büyük 5 denetim firmasının bir araya gelerek yaptırdığı bir ulusal anket araştırmasında en iyi eğitim inovasyonunun “staj” olduğu ortaya çıkmış ve bu sonuçlara uygun olarak öğrencilere verilmesi gereken eğitimde nelerin daha çok önemli olduğuna dair 76 muhasebeci ve 32 işveren ile yaptığı anket araştırmanın sonucunda, en yüksek ihtiyaç duyulan dört mesleki beceri; analitik / eleştirel düşünme, yazılı iletişim, sözlü iletişim ve karar verme, en önemli üç teknoloji becerisi; Excell, Word ve Windows, en iyi eğitim inovasyonunun ise staj olduğu sonuçları tekrarlanmıştır (Burnett, 2003).

Birleşik Arap Emirlikleri’ nde bir üniversitedeki öğrenci stajlarının sonrasındaki eğitim üzerindeki etkisini araştıran başka bir çalışmada; öğrencilerin muhasebe stajı sonrası ders performansı, staj tecrübesi olmayan öğrencilerle karşılaştırılmış buna göre genel not ortalamasında ve muhasebe derslerinde staj yapmış öğrencilerin staj yapmamış öğrencilerden önemli ölçüde daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmış ve işverenlerin staj eğitimini, işe alacak genç mezunların belirlenmesi için bir platform olarak kullanılabileceği ifade edilmiştir (Ebied, 2004).

Moghaddam (2011); çeşitli çalışmaların bulgularına atıfta bulunarak, dört adet kariyere hazırlık becerisi kategorisinin olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; iletişim becerileri, akademik beceriler, kişilerarası beceriler ve iş edinme becerileridir. Moghaddam’a göre, etkili bir staj programı, bu becerileri sağlayabilmeli ve / veya geliştirebilmeli ayrıca öğrencileri mezun olduktan sonra gerçek hayattaki zorluklarla yüzleşmeye hazırlayabilmelidir.

Maertz vd. (2014) işverenler ile yaptıkları araştırmada, stajdan sonra tam zamanlı olarak bir stajyer istihdam etmenin, işe alım konusunda tasarruf sağlayacağını, vergisel avantajını, stajyerlikten gelen çalışanların staj yapmadan alınan çalışanlara göre daha sadık olduklarını ve işyeri için “taze kan” sağladıklarını, ancak öğrencinin yetersiz ve ilgisiz olduğu durumlarda stajın işverenler için zaman israfı da olabileceğini söylemişlerdir.

İşverenlerin pazarlama stajyerlerini ve staj uygulamasını nasıl algıladıklarını tespit etmek için, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki 352 yönetici ile yapılan bir araştırmada katılımcılar, staj programlarını en etkin işe alım metodu olarak değerlendirmişler ve staj programlarına sahip şirketlerin gelecekte işe alım oranlarını artırması ihtimalini yükselteceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sosyal ağlar da dahil olmak üzere stajyerleri işe almak için

tercih edilen yöntemleri tanımanın önemini vurgulamışlardır (Swanson vd., 2011).

Texas Midwestern Üniversitesi'nde muhasebe beceri eğitimi almış 33 öğrenci üzerinde yapılan bir anket çalışmasında, iş için gerekli bilgiler (zor beceriler) ve iletişimsel yeteneklerindeki (yumuşak beceriler) değişim araştırılmış ve işverenlerin işe alımda uzun staj dönemi geçiren öğrencileri tercih ettiği, öğrencilerle ilgili olarak insanlarla konuşma ve yazılı iletişim kurma yeteneğinin de staj sonunda arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Pernsteiner, 2015).

Kuala Lumpur Üniversitesi'ndeki 116 muhasebe öğrencisi ile yapılan anket çalışmasında işverenlerin staj programına yönelik alguları araştırılmış, işverenlerin öğrencilere 6 aylık staj performans notunun bildiri ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ayrıca öğrencilerin kendilerini sektöre hazırlamada ve üniversitenin staj program yapısını geliştirmesinde işveren algısının önemli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Mohaidin vd., 2017).

Malezya'da muhasebe meslek mensuplarına uygulanan anket ile, stajyerlerin kişilik özellikleri ile bilişsel becerileri ve muhasebe bilgileri ile ilgili memnuniyet düzeyini belirlemeyi amaçlayan bir çalışmada, iş yapma becerisi, iş sorumluluğu ve iş bilgisi ile ilgili meslek mensuplarının çoğunlukla stajyerlerin performansından memnun oldukları ancak fikirlerini iletme ve teknik rapor hazırlama konusunda stajyerlerin problemlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir (Sawani vd., 2016).

3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Ortaöğretim Muhasebe Alanı Beceri Eğitimine Bakış Açıklarına Yönelik Ampirik Bir Çalışma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; beceri eğitimi vermiş ya da halen vermekte olan muhasebe meslek mensuplarının öğrencilerin aldıkları beceri eğitimi ile ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalışmaktır. Beceri eğitime katılmış öğrencilerin bu eğitim ile elde ettikleri beceri ve yeterlilik düzeyleri hakkında pek çok çalışma bulunmakla beraber, bu çalışmalarda çoğunlukla öğretmenler ve öğrencilerin düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın önemi, beceri eğitiminin muhasebe meslek mensupları tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya çıkarmaktır.

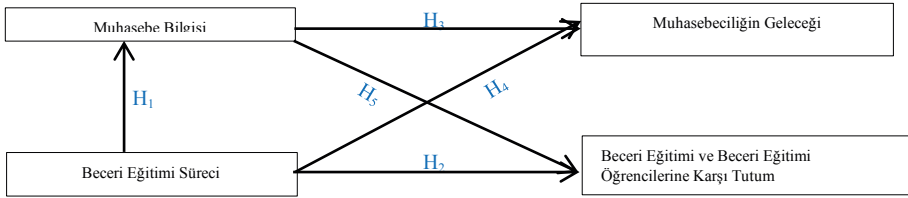

3.2. Metodoloji

Bu araştırmada demografik bilgilerle ilgili sorular ve beceri eğitimi süreci ile ilgili on dokuz ifadeden oluşan anket ile ortaöğretim düzeyindeki öğrenciler tarafından alınan muhasebe beceri eğitimi ile ilgili, öğrenci istihdam etmiş muhasebe meslek mensuplarının görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan araştırma betimsel bir araştırmadır. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe alanı beceri eğitimine bakış açıları, beceri eğitimi öğrencileriyle ilgili memnuniyet düzeyleri, muhasebe mesleğinin geleceği ve beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe mesleğine karşı ilgisi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada; öğrencilerin mevcut muhasebe bilgi düzeyleri, öğrencilerin beceri eğitimi sürecindeki faaliyetleri, meslek mensuplarının beceri eğitimi süreci ve beceri eğitimi öğrencileriyle ilgili tutumları ve muhasebe mesleğinin gelecekteki konumu ana faktörler belirlenmiştir.

Araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma kapsamında kurgulanan hipotezler şunlardır:

H₁: Beceri eğitimi sürecinin olumlu olarak geçmesi beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe bilgisini pozitif olarak etkilemektedir.

H₂: Beceri eğitimi sürecinin olumlu olarak geçmesi muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencilerine karşı tutumunu pozitif olarak etkilemektedir.

H₃: Beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe bilgisinin artması, muhasebe meslek mensuplarının muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algısını pozitif yönde etkilemektedir.

H₄: Beceri eğitimi sürecinin olumlu olması muhasebe meslek mensuplarının muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

H₅: Öğrencilerin muhasebeye ilişkin temel becerileri okullarında edinmiş olmaları muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimine ve beceri eğitimi öğrencilerine olan tutumunu pozitif yönde etkilemektedir.

3.2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini İstanbul ilinde faaliyet gösteren İstanbul Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı toplam 38.605 serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavir oluşturmaktadır (www.muhasbedr.com). Anket kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 275 meslek mensubuna gönderilmiş, 218 meslek mensubu anketi cevaplamış ancak 8 anket geçersiz bulunarak toplamda 210 anket analize dâhil edilmiştir. Sonuç olarak ulaşılan örneklem sayısı, %7 hata payı, %95 güven düzeyi ile evreni temsil yeteneğine sahiptir (Ural & Kılıç, 2013).

Veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anketler araştırmacı tarafından 2016 Mart-Haziran döneminde yüz yüze veya internet yoluyla muhasebe meslek elemanlarına ulaştırılmış ve aynı yöntemle geri toplanmıştır. Ankette kişisel ve mesleki bilgilerle ilgili 6, çalışma ortamına ait 8 soru yer alırken, beceri eğitimine ilişkin 19 ifade yer almaktadır.

Bu ölçeğin tüm boyutlarının güvenilirliği için Cronbach's Alpha istatistiği kullanılmıştır. Ölçeğin tümünün güvenilirliği 0,82, "beceri eğitimi süreci" boyutunun güvenilirliği 0,76, "muhasebe bilgisi" boyutunun güvenilirliği 0,77, "muhasebeciliğin geleceği" boyutunun güvenilirliği 0,76 ve "beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencilerine karşı tutum" boyutunun güvenilirliği 0,62'dir. Bu değerler ölçeğin ve boyutlarının güvenilir olduğunu göstermektedir. Literatürden derlenen anket formundaki bu ifadelerin, yapılan güvenilirlik testi ile oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kalaycı, 2010: 405). Ankette 1-Kesinlikle Katılıyorum...5-Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

3.2.2. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler istatistik paket programı ve yapısal eşitlik paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz için, yüzde analizi, frekans analizi, korelasyon analizi, güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

Ölçeğe açıklayıcı faktör analizi uygulanmadan önce uygunluk testi kapsamında KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi ve Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde değişkenler tarafından oluşturulan ortak

varyans miktarını bildiren KMO değeri $0,773 > 0,70$ olarak bulunmuştur. Bu değer 1,00'a yakın olması verinin faktör analizi için uygun olduğunu gösterirken, 0,50'nin altına düşmesi bu veriler ile faktör analizi yapmanın yanlış olacağını belirtmektedir ve Bartlett küresellik testi (Bartlett's Test of Sphericity) değeri ve onun anlamlılığı ise değişkenlerin birbirleri ile korelasyon durumunu ölçer. Bu değer anlamlılığı, $p = 0,10$ ve üzerinde ise, bu verilerle faktör analizi yapmanın uygun olmadığı söylenebilir. Çalışmada ($p = 0,00 < 0,05$) anlamlı olduğu için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi için temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Faktör analizi sonucunda öz değerleri 1'den büyük, toplam varyansın %72,293'ünü açıklayan dört faktörlü yapı elde edilmiş ve isimlendirilmeleri şu şekilde yapılmıştır;

1. Faktör: Muhasebe Bilgisi,
2. Faktör: Beceri Eğitimi Süreci,
3. Faktör: Muhasebecinin Geleceği,
4. Faktör: Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum.

Sosyal bilimlerde yapılan çok faktörlü ölçek yapılarında %40 ile %60 arasında değişen toplam varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2002). %72,293 varyans oranı, bu ölçüte dayalı olarak, anketin muhasebe meslek mensuplarının algılarını kabul edilebilir düzeyde ölçtüğünü göstermektedir. Aşağıda faktör yükleri ve diğer sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre, faktörlerin göreceli önemi birbirlerine yakın olmakla beraber en yüksek öneme sahip olan faktör "Muhasebe Bilgisi" dir.

Tablo 1: Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yükleri
Muhasebe Bilgisi	
BE1 Öğrenciler beceri eğitimi öncesi temel muhasebe bilgilerini okullarında öğrenmişlerdir.	,830
BE2 Beceri eğitimi öğrencileri okullarında gördükleri teorik bilgiyi beceri eğitiminde uygulamaktadırlar.	,715
BE3 Beceri eğitimi öğrencileri muhasebenin genel işleyişine hakimdirler.	,746
Beceri eğitimi Süreci	
BE4 Beceri eğitimi öğrencileri sözleşmesindeki hak, yükümlülük ve sorumluluklarını bilirler.	,648
BE7 Beceri eğitimi öğrencileri, devam-devamsızlığa dikkat etmektedirler.	,674

BE8	Beceri eğitimi öğrencileri, işyeri ortamına rahatlıkla uyum sağlayabiliyorlar.	,823
BE9	Beceri eğitimi öğrencilerinin iş ortamımıza verdiği katkıdan memnunuz.	,659
BE10	Beceri eğitimi süresi istenilen amaçlara ulaşabilmek için yeterlidir.	,490
BE11	Beceri eğitimi öğrencileri beceri dosyası tutmaktadırlar.	,544

Muhasebeciliğin Geleceği

SG1	Beceri eğitimi öğrencileri kanaatimce muhasebe mesleğini icra edeceklerdir.	,701
SG2	Muhasebe mesleğinin popülerliği gün geçtikçe artmaktadır.	,841
SG3	Beceri eğitimi öğrencilerinin mesleğe olan ilgisi gün geçtikçe artmaktadır.	,788

Beceri eğitimi ve Beceri eğitimi öğrencilerine karşı tutum

SG4	Bundan sonraki süreçte de lise muhasebe beceri eğitimi öğrencileri çalıştırırım.	,670
SG6	TÜRMOB ile MEB'in muhasebe eğitiminde ortaklaşa hareket etmesi gerekir.	,765
SG7	Beceri eğitimi dönemi, öğrencinin bundan sonraki hayatına olumlu katkılar sağlar.	,695
SG8	Beceri eğitimi biten öğrencileri istemeleri halinde sürekli istihdam ederim.	,453

Faktör öz değerleri (Eigenvalue)	2,878	2,247	2,078	1,937
Faktörlere ait açıklanan varyans değerleri (%)	17,989	14,047	12,990	12,108
Açıklanan toplam varyans değeri (%)	72,293			
KMO değeri	,773			
Bartlett Küresellik Testi Değeri	985,913			

Çalışmaya başlangıçta 19 maddeli ölçek ile başlanmış ancak daha sonra güvenilirliği düşüren 3 madde çıkarılarak araştırmaya 16 maddeli ölçek ile devam edilmiştir. Ölçekten çıkartılan 3 ifade aşağıda yer almaktadır.

- BE5: Okullarda verilen birçok muhasebe konusu gereksiz ve faydasızdır.
- BE6: Koordinatör öğretmenler beceri eğitimi öğrencileri ile yakından ilgilenmektedirler.
- SG5: Muhasebe müfredatı ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalmaktadır

Muhasebe meslek mensuplarının ortaöğretim muhasebe alanı beceri eğitimine bakış açılarını belirlemeye yönelik olarak oluşturulan ölçeğin faktör analizi sonuçlarına göre; birinci faktör grubunun muhasebe bilgisi ile ilgili ifadelerden oluştuğu, dolayısıyla “Faktör 1: Muhasebe Bilgisi” olarak

isimlendirilen bu grupta en yüksek faktör yükünün “Öğrenciler beceri eğitimi öncesi temel muhasebe bilgilerini okullarında öğrenmişlerdir.” ifadesine ait ve 0,830 seviyesinde olduğu, en düşük faktör yükünün ise, “Beceri eğitimi öğrencileri okullarında gördükleri teorik bilgiyi beceri eğitiminde uygulamaktadırlar.” ifadesine ait ve 0,715 seviyesinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, birinci faktör grubundaki değişkenlerin faktör yükleri 0,700’ün üzerindedir.

Faktör analizi sonuçlarına göre; ikinci faktör grubunun beceri eğitimi süreci ile ilgili ifadelerden oluştuğu, dolayısıyla “Faktör 2: Beceri eğitimi Süreci” olarak isimlendirilen bu grupta en yüksek faktör yükünün “Beceri eğitimi öğrencileri, işyeri ortamına rahatlıkla uyum sağlayabiliyorlar.” ifadesine ait ve 0,823 seviyesinde olduğu, en düşük faktör yükünün ise, “Beceri eğitimi süresi istenilen amaçlara ulaşabilmek için yeterlidir.” ifadesine ait ve 0,490 seviyesinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ikinci faktör grubundaki değişkenlerin faktör yükleri 0,823 ile 0,490 arasında gerçekleşmiştir.

Faktör analizi sonuçları incelendiğinde; üçüncü faktör grubunun muhasebeciliğin geleceği ile ilgili ifadelerden oluştuğu, dolayısıyla “Faktör 3: Muhasebeciliğin Geleceği” olarak isimlendirilen bu grupta en yüksek faktör yükünün “Muhasebe mesleğinin popülerliği gün geçtikçe artmaktadır.” ifadesine ait ve 0,841 düzeyinde olduğu, en düşük faktör yükünün ise, “Beceri eğitimi öğrencileri kanaatimce muhasebe mesleğini icra edeceklerdir.” ifadesine ait ve 0,701 seviyesinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak üçüncü faktör grubundaki değişkenlerin faktör yükleri 0,841 ile 0,701 arasında gerçekleşmiştir.

Yine faktör analizi sonuçları incelendiğinde; dördüncü faktör grubunun beceri eğitimi öğrencilerine karşı meslek mensuplarının tutumu ile ilgili ifadelerden oluştuğu, dolayısıyla “Faktör 4: Staj ve Stajyerlere Karşı Tutum” olarak isimlendirilen bu grupta en yüksek faktör yükünün “TÜRMOB ile MEB’in muhasebe eğitiminde ortaklaşa hareket etmesi gerekir.” ifadesine ait ve 0,765 seviyesinde olduğu, en düşük faktör yükünün ise, “Beceri eğitimi biten öğrencileri istemeleri halinde sürekli istihdam ederim.” ifadesine ait ve 0,453 seviyesinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak üçüncü faktör grubundaki değişkenlerin faktör yükleri 0,765 ile 0,453 arasında gerçekleşmiştir.

3.3. Bulguların Değerlendirilmesi

3.3.1. Demografik Bulgular

Tablo 2’ de yer aldığı üzere medeni durum ile cinsiyete göre dağılım incelendiğinde katılımcıların evli-erkek oranının %46 (96 kişi) olduğu belirlenmiştir. Bunu %23 ile (49 kişi) evli-kadın, %20 ile (43 kişi) bekar-kadın ve %10 ile (22 kişi) bekar-erkek takip etmektedir. Eğitim durumları incelendiğinde ankete katılanların yaklaşık %76’ sının lisans mezunu olduğu, buna göre eğitim seviyesinin yüksek olduğu söylenebilir. Yaş dağılımı incelendiğinde ise %39,4 ile 31-40 yaş grubunun çoğunlukta olduğu söylenebilir. Unvana göre dağılım incelendiğinde ise katılımcıların yaklaşık %41’inin Mali Müşavir, yaklaşık %35’inin Muhasebe Personeli, yaklaşık %19’unun Muhasebe Müdürü, yaklaşık %5’inin ise Ön Muhasebe Elemanı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Araştırmanın Demografik Bulguları

Demografik Değişken	Frekans	Yüzde	Demografik Değişken	Frekans	Yüzde		
Medeni Durum ve Cinsiyet	Evli-Erkek	96	45,5	Eğitim	İlköğretim	3	1,4
	Evli-Kadın	49	23,2		Ortaöğretim	30	14,4
	Bekâr-Erkek	22	10,4		Lisans	160	76,1
	Bekâr-Kadın	43	20,9		Lisansüstü	17	8,1
Toplam	210	100,0	Toplam	210	100		
Yaş	18-30 yaş	56	26,5	Unvan	Mali Müşavir	87	40,6
	31-40 yaş	83	39,4		Muhasebe Müdürü	39	18,8
	41-50 yaş	54	25,6		Muhasebe Personeli	73	35,3
	51 ve üstü	18	8,5		Ön Muhasebe Elemanı	11	5,3
	Toplam	210	100,0		Toplam	210	100,0

3.3.2. Meslek Mensuplarıyla İlgili Bulgular

Tablo 3’ te yer aldığı üzere muhasebe meslek mensuplarının çalışma süreleri incelendiğinde %46,6’ sının 12 yıl ve üstü mesleki deneyime sahip olduğu belirlenmiştir. Bunu %22,9 ile 8-11 yıl mesleki deneyime sahip olanlar, %17,6 ile 4-7 yıl mesleki deneyime sahip olanlar ve %12,9 ile 1-3 yıl mesleki deneyime sahip olanlar takip etmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının çalışılan ortama göre dağılımları incelendiğinde %42’ sinin özel sektörde muhasebe departmanında, %40,1’ inin mali müşavirlik bürosunda çalıştıkları belirlenmiştir.

Tablo 3: Meslek Mensubuyla İlgili Bulgular

Mesleki Değişken		Frekans	Yüzde	Mesleki Değişken		Frekans	Yüzde
Çalışma Süresi	1-3 Yıl	27	12,9	Yapılan Stajlar	Meslek	103	48,8
	4-7 Yıl	37	17,6		Üniversite	91	43,3
	8-11 Yıl	48	22,9		Lise	94	44,5
	12 Yıl	98	46,6		Yapmadım	28	13,3
	ve üstü						
Toplam		210	100,0				
Çalışılan Ortam	Büro (Bağımsız)	83	40,1	Beceri eğitimi öğrencisi istihdam nedenleri	Eğitime destek	101	48,3
	Özel Sektör (Bağımlı)	88	42,0		İş yüküne destek	90	43,0
	Kamu Sektör	25	11,6		Ucuz işgücü	11	4,8
	Diğer	14	6,3		Hatır, rica	8	3,9
	Toplam	210	100,0		Toplam	210	100,0

Katılımcıların yaptıkları stajlara göre dağılım incelendiğinde yaklaşık %49'unun mali müşavirlik stajı yaptığı, yaklaşık %44' ünün lise stajı yaptığı ve yaklaşık %43' ünün ise üniversite stajı yaptığı tespit edilmiştir. Son olarak muhasebe meslek mensuplarının, beceri eğitimi öğrencisi istihdam nedenleri incelendiğinde ise yaklaşık % 48' inin eğitime destek, yaklaşık %43' ünün işgücüne destek ve %10' unun ucuz işgücü sağlamak gibi sebeplerden dolayı beceri eğitimi öğrencisi istihdam ettikleri belirlenmiştir. Buna göre muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi öğrencisi istihdam etmesindeki en önemli etkenin eğitime destek vermek olduğu söylenebilir.

3.3.3. Beceri Eğitimi Öğrencileriyle İlgili Bulgular

Tablo 4'te görüldüğü gibi Muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi öğrencisi çalıştırma sıklığı incelendiğinde yaklaşık %53' ünün her dönem beceri eğitimi öğrencisi çalıştırdığı belirlenmiştir. Beceri eğitimi öğrencisine ödenen ücretler incelendiğinde ise yaklaşık %78 'inin asgari ücretin yüzde otuzunu ödediği tespit edilmiştir. Beceri eğitimi öğrencisinde aranan özelliklere bakıldığında, yaklaşık %32' sinin ders başarısını önemseydiği, yaklaşık %30' unun sosyal ve aktif olmasını ve yaklaşık %22' sinin öğrencilerden referans talep ettiği görülmektedir. İşyerinde beceri eğitimi öğrencisine sunulan imkânlar açısından incelendiğinde ise yaklaşık %48' ine çalışma masası ve yaklaşık %42' sine

bilgisayar verildiği belirlenmiştir. Beceri eğitimi öğrencisi temininin ise daha çok şahsi ilişkiler ve okullar aracılığıyla sağlandığı söylenebilir.

Tablo 4: Beceri Eğitimi Öğrencisiyle İlgili Bulgular

Mesleki Değişken	Frekans	Yüzde	Mesleki Değişken	Frekans	Yüzde	
Beceri eğitimi öğrencisi çalıştırma sıklığı	Sadece bu dönem	18	8,6	Çalışma masası	170	48
	Nadiren	41	19,6	Bilgisayar	149	42
	Sıklıkla	39	18,7	Muhasebe oturum şifresi	42	8
	Her dönem	112	53,1	Diğer	46	9
Toplam	210	100,0				
Beceri eğitimi öğrencisine ödenen ücret	Asgari ücretin tamamı	9	4,4	Okulla iletişim	114	54,3
	Asgari ücretin %50'si	25	11,2	Şahsi başvuru	112	53,3
	Asgari ücretin %30'u	168	78,7	Önceki öğrenciler aracılığıyla	36	17,1
	Hiç ödenmiyor	8	3,8	Diğer	42	20
Toplam	210	100				
Beceri eğitimi öğrencisinde aranan özellik	Ders başarısı	68	32	Evrak tasnifi	134	63,8
	Sosyallik-Aktiflik	63	30,1	Muhasebe işlemleri	29	13,8
	Referans	46	22,3	Evrak getir- götür	10	4,8
	Diksiyon-Hitabet	33	15,5	Ofisboy işlemleri	37	17,6
Toplam	210	100	Toplam	210	100	

3.3.3. İlişki Analizi

Tablo 5 incelendiğinde, Model 1'de "Beceri eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencisine Karşı Tutum" üzerinde en etkili boyut olarak, "Muhasebe Bilgisi"

pozitif yönlü düşük ilişkili olarak ($\beta = 0.16$) saptanmıştır. Bununla birlikte, determinasyon katsayısı ($R^2 = 0,19$) olarak hesaplanmış olup, beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencisine karşı tutumun %19'unun muhasebe bilgisi boyutları tarafından açıklandığı söylenebilir. Buna göre muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencisine karşı tutumunda muhasebe bilgisinin etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Tablo 5 Model 2'de ise "Muhasebe Bilgisi" nin, "Muhasebeciliğin Geleceği" üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için yine bir regresyon analizi yapılmış ve aralarındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$). Model 2'deki analiz sonucuna göre muhasebeciliğin geleceği üzerindeki en etkili boyut pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişkisi olan ($\beta = 0.42$) "Muhasebe Bilgisi" dir. Buna ek olarak, determinasyon katsayısı ($R^2 = 0,23$) olarak bulunmuş olup, "Muhasebeciliğin Geleceği" nin %23'ünün "Muhasebe Bilgisi" tarafından açıklandığı söylenebilir. Buna göre muhasebeciliğin geleceği üzerinde muhasebe bilgisinin etkisi vardır.

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	B	SE	β	t	Sig.
Constant	2,451	0.246		10,101	0.00**
Muhasebe Bilgisi	0.10	0.042	0.16	,242	0.809
Beceri Eğitimi Süreci	0.14	0.06	-0.21	6,528	0.00**

R= 0.449 R² = 0.202 adjusted R² = 0.194 standard error = 0.55 Bağımlı Değişken: Beceri Eğitimi
Ve Beceri Eğitimi Öğrencisine Karşı Tutum * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ level

Model 2	B	SE	β	t	Sig.
Constant	1,039	0.395		2,633	0.009*
Muhasebe Bilgisi	0.445	0.069	0.426	6,446	0.00**
Beceri Eğitimi Süreci	0.188	0.102	0.122	-1,850	0.066

R= 0.489 R² = 0.239 adjusted R² = 0.232 standard error = 0.89 Bağımlı Değişken: Muhasebeciliğin Geleceği * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ level

Tablo 6 incelendiğinde "Muhasebe Bilgisi" ile "Beceri Eğitimi Süreci" arasında istatistiki olarak anlamlı, pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır ($r = 0,405$; $p < 0,01$). Yani, muhasebe bilgisi arttıkça beceri eğitimi sürecinin daha verimli geçeceği söylenebilir.

Ayrıca "Muhasebe Bilgisi" ile "Muhasebeciliğin Geleceği" arasında istatistiki olarak anlamlı, pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır ($r = 0,476$; $p < 0,01$). Yani, muhasebe bilgisi arttıkça beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe alanında gelecek sahibi olabileceği söylenebilir.

Son olarak, “Beceri Eğitimi Süreci” ile “Muhasebeciliğin Geleceği” arasında istatistiki olarak anlamlı, pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır ($r=0,295$; $p<0,01$). Yani, beceri eğitimi süreci iyileştiğinde beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe alanında gelecek sahibi olabileceği söylenebilir.

Tablo 6: Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyutlar	Ort.	Std. Sapma	1	2	3	4
1.Muhasebe Bilgisi	3,55	,97	1			
2.Beceri Eğitimi Süreci	4,12	,66	,405**	1		
3.Muhasebeciliğin Geleceği	3,39	1,02	,476**	,295**	1	
4.Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum	4,16	0,61	,196	-,015	,186**	1

3.3.4. Farklılık Analizleri

Muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine göre işletmelerde beceri eğitimine bakış açısında bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla t testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Tablo 7’ de sonuçları verilen bu testlere göre, sadece medeni durum ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Yaş, eğitim durumu, meslek unvanı ve kıdeme göre anlamlı ve açıklanabilir bir farklılık görülmemektedir.

Bu farkta yapılan Post Hoc testi sonuçlarına göre, Muhasebe Bilgisi için Evli Bayan ve Bekar Bayanların ortalamalarının farklılığından, Beceri Eğitimi Süreci için, Bekar Erkek ve Evli Bayanların ortalamalarının farklılığından ve Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum için, Evli Bayan ve Bekar Bayanların ortalamalarının farklılığından meydana geldiği söylenebilir.

Tablo 7: ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi (df)	F	Anlamlılık
Muhasebe Bilgisi	Gruplar Arası	8,601	3	3,075	,029
	Gruplar İçi	192,057	206		
	Toplam	200,658	209		
Beceri Eğitimi süreci	Gruplar Arası	4,326	3	3,354	,020
	Gruplar İçi	88,575	206		
	Toplam	92,901	209		
Muhasebeciliğin Geleceği	Gruplar Arası	3,142	3	1,002	,393
	Gruplar İçi	215,283	206		
	Toplam	218,425	209		
	Gruplar Arası	3,860	3	3,537	,016

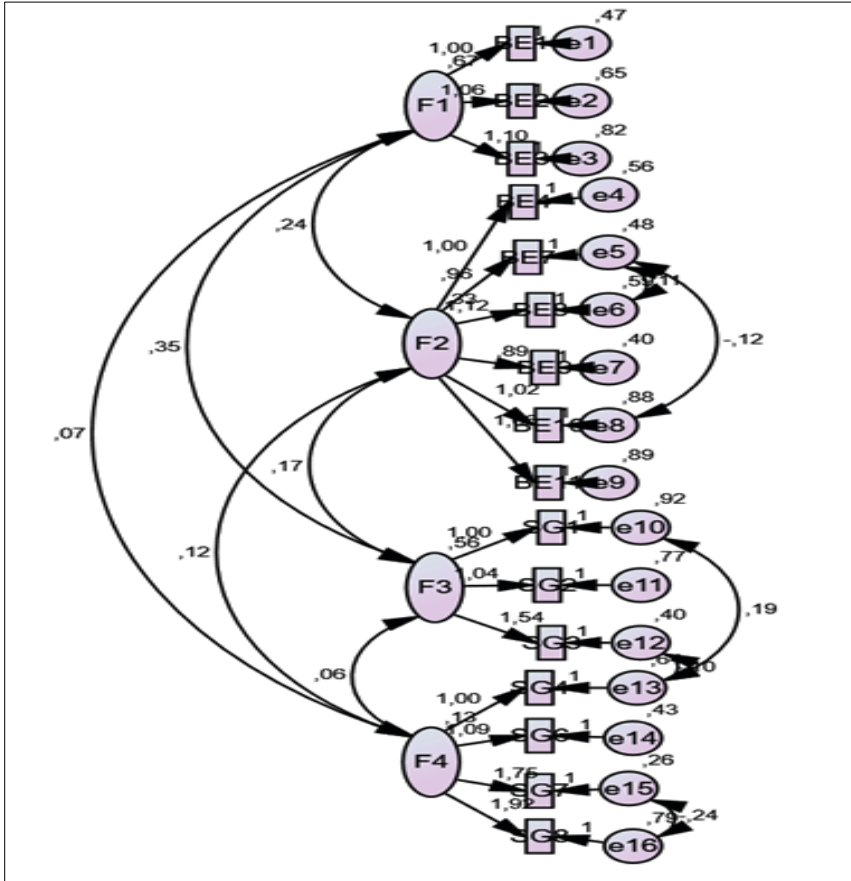
Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum	Gruplar İçi	74,931	206
	Toplam	78,792	209

* $p < ,05$

Muhasebe Bilgisi faktörü evli kadınlar ile bekâr kadınlar arasında anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p = 0,029 < 0,05$). Bekâr erkekler ile evli kadınların staj sürecine yönelik düşünceleri istatistikî olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p = 0,020 < 0,05$). Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum faktörü, evli kadınlar ile bekâr kadınlar anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p = 0,016 < 0,05$).

3.3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Faktörler ve faktör yüklerinin bulunması amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin dört faktörlü yapısı doğrulanmıştır.

Şekil 1: Yapısal Eşitlik Modeli Faktörleri ve Faktör Yükleri

Yapısal eşitlik modeli faktörleri ve faktör yükleri Şekil 2’ de yer almaktadır.

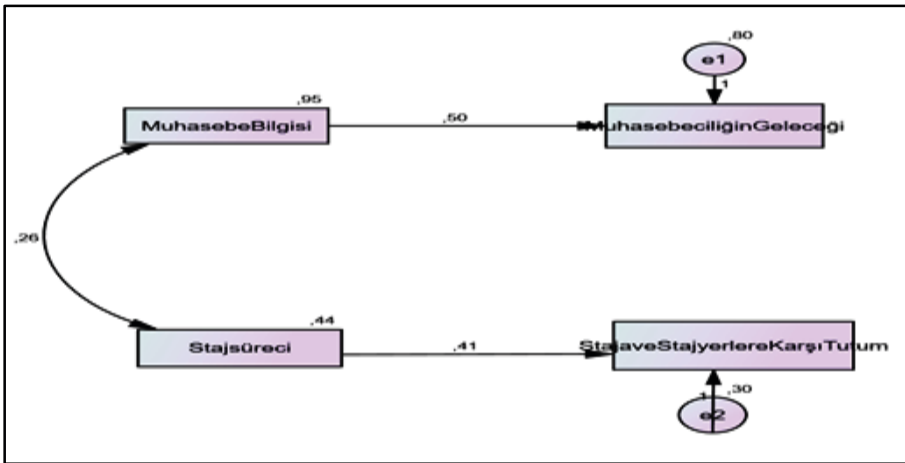
Tablo 8. Doğrulayıcı faktör analizi için uyum indeksleri

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	CFI	NFI	IFI	RMSEA
169,298	93	,000	1,82	,91	,91	,83	,92	,063

Tabloda verilen uyum indeksleri incelendiğinde tümü kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Tablo 8’ deki toplam örneklem için hazırlanan modelin uyum indeksleri incelendiğinde; χ^2/df değeri 3’ün aşağısında kaldığından kabul edilebilir bir uyum sağlandığını, GFI değerinin 0,91 olması yine kabul edilebilir bir uyumun sağlandığını, CFI değerinin 0,91 olması iyi bir uyumun sağlandığını ve RMSEA değerinin 0,06 olması kabul edilebilir bir uyumun sağlandığını göstermiştir. Sonuçta ortaya çıkan bu uyum indeksleri, modelin iyi bir uyuma sahip bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Etki Analizi-Modelin Testi

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
Muhasebeciliğin Geleceği	<--	Muhasebe Bilgisi	,497	,063	7,844	***	
Beceri Eğitimi ve Öğrencilerine Karşı Tutum	<--	Beceri eğitimi süreci	,414	,057	7,282	***	

Şekil 2: Etki Analizi Sonuçları

Tablo 9’ daki Etki Analizi-Modelin Testi incelendiğinde muhasebe bilgisinin muhasebeciliğin geleceğine etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. Aynı şekilde beceri eğitimi sürecinin, beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencilerine karşı tutum üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. Şekil 3’ teki etki analizi sonuçlarına göre Muhasebe Bilgisinin Muhasebeciliğin Geleceği üzerinde, Beceri Eğitimi Sürecinin, Beceri Eğitimi ve Beceri Eğitimi Öğrencilerine Karşı Tutum üzerinde etkisi bulunmaktadır. Aşağıda verilen uyum indeksleri de istatistiki olarak modelin doğruluğunu test etmektedir ve Tablo 10’ da yer alan sonuçlar kabul edilebilir sınırlar içerisinde.

Tablo 10: Yol Analizi İçin Uyum İndeksleri

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	CFI	NFI	IFI	RMSEA
4,285	3	,232	1,428	,99	,99	,97	,99	,045

Tablo 10’ daki toplam örneklem için modelin uyum indeksleri incelendiğinde; χ^2 / df değeri 3’ün altında olduğu için iyi bir uyum olduğunu, GFI değerinin 0,99 olması yine iyi bir uyumun olduğunu, CFI değerinin 0,99 olması iyi bir uyumun olduğunu ve RMSEA değerinin 0,045 olması iyi bir uyumun olduğunu göstermiştir. Elde edilen sonuçlar modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin kabul/ret durumu Tablo 11’ de verilmiştir.

Tablo 11. Hipotezlerin Kabul veya Ret Durumu

Hipotez	Durum
H₁ Beceri eğitimi sürecinin olumlu olarak geçmesi beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe bilgisini pozitif olarak etkilemektedir.	Kabul
H₂ Beceri eğitimi sürecinin olumlu olarak geçmesi muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi ve beceri eğitimi öğrencilerine karşı tutumunu pozitif olarak etkilemektedir.	Kabul
H₃ Beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe bilgisinin artması, muhasebe meslek mensuplarının muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algısını pozitif yönde etkilemektedir.	Kabul
H₄ Beceri eğitimi sürecinin olumlu olması muhasebe meslek mensuplarının muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algılarını pozitif yönde etkilemektedir.	Kabul

H₅ Öğrencilerin muhasebeye ilişkin temel becerileri okullarında edinmiş olmaları muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimine ve beceri eğitimi öğrencilerine olan tutumunu pozitif yönde etkilemektedir.	Kabul
---	--------------

Yapılan analizler sonucunda çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlerin tamamı kabul edilmiştir. Buradan hareketle, beceri eğitimi sürecini iyi değerlendirebilen öğrenciler açısından, meslek mensubunun kendisi ile ilgili tutumunu iyileştireceği, muhasebecilik kariyerlerinde iyi bir gelecek sağlayacağı ve muhasebe bilgisinin artacağı, öğrencilerin muhasebe bilgisinin artması ise muhasebeciliğin geleceği ile ilgili meslek mensuplarının algılarını iyileştireceğini, muhasebe temel becerilerini okullarında edinmiş öğrencilere meslek mensuplarının tutumunu da olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde beceri eğitimi uygulaması öğrencilerin iş ortamını tanımaları bakımından faydalı olmakta ve iş bulmalarına katkı sağlamaktadır. Bununla beraber, meslek mensupları öğrencilerin sorunlarıyla ilgilenmekte ve öğrencilere yardımcı olmaktadır. Ayrıca meslek mensupları ile koordinatör öğretmenler arasındaki uyum da eğitimin kalitesini artıran bir unsurdur. Yurtiçinde yapılan çalışmalar incelendiğinde beceri eğitimi ile ilgili olarak meslek mensupları ile yapılmış az sayıda çalışmanın bulunduğu söylenebilir.

Elde edilen bulgular, neticesinde araştırmadan elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir:

- Beceri eğitimi sürecinin olumlu geçmesi; beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe bilgisini, meslek mensuplarının öğrencilere karşı tutumunu ve muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

- Öğrencilerin muhasebe bilgisinin artması, meslek mensuplarının muhasebeciliğin geleceği ile ilgili algısını pozitif yönde etkilemektedir.

- Öğrencilerin muhasebe temel becerilerini kendi okullarında edinmiş olmaları, muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimine ve öğrencilere karşı tutumunu pozitif yönde etkilemektedir.

• “Muhasebe Bilgisi” ile “Beceri Eğitimi Süreci” arasında ve “Muhasebe Bilgisi” ile “Muhasebeciliğin Geleceği” arasında istatistiki olarak anlamlı, pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu, “Beceri Eğitimi Süreci” ile “Muhasebeciliğin Geleceği” arasında ise istatistiki olarak anlamlı, pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkarak, muhasebe bilgisi arttıkça beceri eğitimi sürecinin daha verimli geçeceği, muhasebe bilgisi arttıkça öğrencilerin muhasebe alanında gelecek sahibi olabileceği, beceri eğitimi süreci iyileştiğinde beceri eğitimi öğrencilerinin muhasebe alanında gelecek sahibi olabileceği söylenebilir.

• Muhasebe meslek mensuplarının öğrencilerin beceri eğitimi öncesi temel muhasebe bilgilerini okullarında öğrendiklerine dair, okullarında gördükleri teorik bilgiyi beceri eğitimi sırasında uyguladıklarına dair ve muhasebenin genel işleyişine hâkim olduklarına dair görüşler medeni duruma göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

• Muhasebe meslek mensuplarının öğrenci sözleşmesindeki hak, yükümlülük ve sorumluluklarını bilmeleri, öğrencilerin beceri eğitiminde devam-devamsızlığa dikkat etmeleri, öğrencilerin işyeri ortamına rahatlıkla uyum sağlayabilmeleri, öğrencinin iş ortamına katkılarında memnuniyetleri, beceri eğitimi süresinin yeterliliği ve öğrencilerin beceri dosyası tutmaları ile ilgili düşünceler bekâr erkekler ile evli kadınların istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

• Muhasebe meslek mensuplarının beceri eğitimi öğrencisi çalıştırmaya devam etme konusundaki, TÜRMOB ile MEB'in muhasebe eğitiminde ortaklaşa hareket etmesi, beceri eğitiminin öğrencinin bundan sonraki hayatına sağladığı katkı ve beceri eğitimi alan öğrencileri istemeleri halinde sürekli istihdam etme ile ilgili fikirler, evli kadınlar ile bekâr kadınlar anlamlı bir farklılık göstermektedir.

• Muhasebe meslek mensuplarının büyük oranda hemen hemen her dönem beceri eğitimi öğrencisi çalıştırdıkları ve çalıştırma isteğinde olduğu görülmüştür. Sürdürülebilirlik açısından muhasebe eğitiminde nitelik yakalandığında iyi bir beceri eğitimi sürecinin iyi bir muhasebe meslek elamanı yetiştireceği değerlendirilmektedir.

Ortaya çıkarılan diğer sonuçlar ise şunlardır:

• Muhasebe meslek mensuplarının ortaöğretim beceri eğitimi öğrencilerinde aradıkları özelliklerin çok boyutlu olduğu görülmektedir. Tek başına ders başarısının yeterli olmadığı, bunun yanında öğrencinin sosyal ilişkilerinin güçlü ve aktif olması, diksiyon ve hitabetinin düzgün olması, iletişim becerisinin yüksek olması, öğretmenleri veya tavsiye eden kişilerin görüşlerinin önemli olduğu kanısına ulaşılmıştır. Çok yönlü gelişen öğrencilerin hem mesleğinde başarılı olacağı, hem de ülke ekonomisine sunacağı katkının artacağı beklenmektedir.

• Muhasebe programı kullanmadan, veri girişi yapmadan, raporlama almadan muhasebe beceri eğitimini tamamlayan bir öğrencinin sektöre nitelikli ara eleman olarak sunulmasının mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının öğrencilere kullandıkları muhasebe paket programının şifre veya oturum açma yetkisi vermemesi üzerinde durulması gereken diğer bir husus olup, bu durumun araştırmacılar tarafından yeni bir araştırma konusu yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

• Bürolarda öğrencilerin muhasebe işlemlerinden çok az muhasebe dışı işlemler yaptırıldığı sonucu da çıkarılmaktadır. Bu durum Demir (2015)'in araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Ortaöğretimdeki muhasebe beceri eğitiminde acilen çözüm bulunması gereken noktasının bu sonuç olduğu değerlendirilmektedir. Öğrencilere beceri eğitimi sırasında muhasebe iş ve işlemleri yaptırılmamasının nedenlerinin ve işletmedeki usta öğreticiler tarafından öğrencilere muhasebe ile ilgili sorumluluk verilmemesinin sebeplerinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

• Okullarda muhasebe eğitiminde kullanılan ders kitapları veya modül içeriklerinin güncelliğini yitirdiğini, uygulamaya katkısının olmadığını ve müfredatın meslek odaları ile birlikte ihtiyaçlara cevap verir nitelikte hazırlanması konusunda muhasebe meslek mensuplarının fikir birliğine vardıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Özel sektörün, kamu sektörünün ve muhasebe meslek mensuplarının nitelikli muhasebe ara elemanına olan ihtiyacı devam ettiği sürece mesleki eğitim ile ilgili tüm tarafların planlı ve organize bir şekilde araştırma yapmaları, proje üretmeleri, sorunlara çözüm yolları bulmaları, eksiklikleri yerinde tespit edip acil çözüm üretmeleri, denetim ve rehberlik mekanizmalarını çalıştırmalarının gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- ACAR, Durmuş & TUĞAY, Osman (2007), “Üniversite Sanayi İşbirliği Bağlamında Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin KOBİ’lerde Staj Olanakları: Burdur’da Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), ss. 1-12.
- AKBULUT, Halim, PEKKAYA, Mehmet, & AKSAKALOĞLU, Hakan (2014), “Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, ss. 73-92.
- AKOĞLAN KOZAK, Meryem (2016), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- ALBU, Nadia, St.CALU, Daniela Artemisa & GUSE, Raluca (2016), “The Role of Accounting Internships in Preparing Students' Transition from School to Active Life”, *Accounting and Management Information Systems*, 15(1), pp. 131-153.
- ALKAN, Cevat (1996), *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*, Ankara, Gazi Büro Kitapevi.
- BURNETT, Sharon (2003), “The Future of Accounting Education: A Regional Perspective”, *Journal of Education for Business*, 78(3), pp. 129-134.
- ÇAMTOSUN, İsa (2008), *Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi Sürecindeki Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitiminin Meslek Yüksekokullarındaki Muhasebe Eğitimine Etkileri: İstanbul’da Bir Alan Araştırması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÇAYLAN ÖZER, Didem, AKPINARLI, Verda & DEVECİ Durmuş Ali (2016) “Öğrencilerin Staj Programları İle İşe Alım Süreci”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), ss. 241-264.
- ÇETİN, Şule (2005), “Öğrenci Stajlarında Yararlanılan Dersler Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme: Mersin İli Örneği.” *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), ss: 153-169.
- DEBORAH, F. Beard (2007), “Assessment of Internship Experiences and Accounting Core Competencies”, *Accounting Education: An International Journal*, 16(2), pp. 207-220.
- DEMİR, Berna (2015), “Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitiminde Stajın Önemi Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), ss. 76-80.

- DEMİR, Engin & ŞEN, H. Şenay (2009), “Cumhuriyet Dönemleri Mesleki ve Teknik Eğitim Reformları-2” *Ege Eğitim Dergisi*, 10(2), ss: 39-59.
- DOĞAN, Hıfzı, ALKAN Cevat & SEZGİN, İlhan (1980), *Mesleki ve Teknik Eğitimin Prensipleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- EBIED, Hussein (2004), “An Empirical Investigation of the Impact of the Student Accounting Internships on Subsequent Academic Performance: The Case of UAE University”, *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 20(2), pp. 33-44.
- EROL, Mikail & ERKAN Gülgün (2008), “Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Bir Araştırma.” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(14), ss. 284-301.
- ERTÜRK, Selahattin (1988), “Son Makalesi Türkiye’de Eğitim Felsefesi Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1988(3), ss. 11-16.
- FAVORIETA E.Y. & YUNIASIH, Rafika (2018), Perception of Accounting Students and Alumni of the Influence of Internships on Skill Development, Competition and Cooperation in Economics and Business – Gani et al. (Eds), pp. 27-32.
- FER, Seval (2000), “Modüler Program Yaklaşımı ve Bir Öneri”, *Milli Eğitim Dergisi*, 147(3), ss. 21-37.
- FINDIK, Hakkı & ÖZTÜRK, Erkan (2016), “Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Uluslararası Muhasebe Standartları İle Uyumlaştırılması Sürecinde Karşılaşılan Problemlerin Muhasebe Alt Kültür Değerleri Çerçevesinde Tartışılması”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(3), ss. 241-256.
<https://bariserdem.blob.core.windows.net/files/7fd46674-65b4-4f44-be52-54aeaab04990.pdf>. Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2019.
- <http://mtegm.gov.tr>. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019.
- <http://mtegm.meb.gov.tr/tr/okullar.asp?PAGE=Liste>. Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019.
- <http://www.muhasebedr.com/2016-yili-serbest-muhasebeci-mali-musavir-ve-vergi-mukellefi-sayilari/>
- KALAYCI, Şeref (2010), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, Ankara, Asil Yayınevi.

- MAERTZ, Carl P. Jr., STOEBERI, Philipp A., & MARKS, Jill (2014), “Building successful internships: Lessons from the research for interns, schools, and employers”, *Career Development International*, 19(1), pp. 123- 142.
- Mesleki Eğitim Kanunu 3308 Sayılı, (1986), Resmi Gazete, 19.06.1986, Sayı:19139.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). İşletmelerde meslek eğitimi değerlendirmesi.,http://www.meb.gov.tr/earged/earged/Isletmelerde_meslek_egtm_degerlendirilmesi.pdf. Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2019.
- MOGHADDAM, John (2011), “Perceived Effectiveness of Business Internships: Student Expectations, Experiences, and Personality Traits”, *International Journal of Management*, 28(4), pp.287-303.
- MOHAIDIN, Nur Jannah, SUPAR, Masniza, IBRAHİM, Mohd Adha & JAAFAR SIDİK, Morni Hayati (2017), Employers’ Perception on Internship Programme, SHS Web of Conferences 36, 00010 DOI: 10.1051/shsconf/20173600010, 2016 ICGA.
- NAYIR, İlknur (2006), *Ticaret Meslek Lisesi Öğrencilerinin Staj Eğitiminden Beklentileri ve Staj Eğitimi Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Büro Yönetimi Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖNAL, Servet, GEDİK, İsmet & MAT, Murat (2017), “İş Yeri Eğitimi Gören Ticaret Meslek Lisesi Öğrencilerinin İşverenlerin Bakış Açısıyla Mesleki Yeterliliklerinin İncelenmesi: Osmaniye İlinde Bir Uygulama”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(10), pp.45-55.
- ÖZKAN, Fatih & AKSOY, Cenk (2015), “Ticaret Meslek Lisesi Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi Uygulaması, Gaziantep İlinde Bir Alan Araştırması”, *Bartın İİBF Dergisi*, 6(12), ss. 283-305.
- PERNSTEINER, Aimee J. (2015), “The Value of an Accounting Internship: What Do Accounting Students Really Gain?”, *Academy of Educational Leadership Journal*, 19(3), ss. 223-233.
- SAWANİ, Yussri, ABDİLLAH, Azlin, RAHMAT, Mariam, NOYEM, Josephine Avelind & SIRAT, Zahrah (2016), “Employer's Satisfaction on Accounting Service Performance: A Case of Public University Internship Program”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 224, 15 June 2016, pp. 347-352. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.386>

- SEZGİN, İlhan (1983), *Mesleki eğitimin kapsam ve gelişimi: Türkiye’de meslek eğitimi ve sorunları*. Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- SEVİM, Şerafettin, SAVAŞ, Feride & BOZDOĞAN, Tunga (2018), “Ortaöğretim Mesleki Eğitimi Muhasebe Ve Finans Alanında İşletmelerde Beceri Eğitimi Uygulamalarının Hizmet Kalitesi Üzerine Bir Araştırma”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(24), ss.1729-1749.
- SWANSON, Scott R. & TOMKOVICK, Chuck (2011), “Perspectives from Marketing Internship Providers”, *Marketing Education Review*, 21(2), pp. 163-176. DOI: 10.2753/MER1052-8008210206.
- ŞENGEL, Salim (2010), “Sürekli Muhasebe Meslek Eğitiminin Önemi ve Bir Değerlendirme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2010(47), ss. 81-94.
- TAVŞANCIL, Ezel (2002), *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- TEKTAŞ, Necla, YAYLA, Ayşe, SARIKAŞ, Ali, POLAT, Zühal, TEKTAŞ, Mehmet & ÖZ CEVİZ, Nuray (2016), “Ön Lisans Öğrencilerinin Staj Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Marmara Üniversitesi Örneği”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(36), ss.310-318.
- THOMPSON, James H. (2011), “A Comparative Empirical Analysis of Characteristics Associated With Accounting Internships”, *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1(1), pp. 54-68.
- URAL, Ayhan & KILIÇ, İbrahim (2013), *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- UZUN, Fazlı (2018), *Muhasebe Eğitimi ve Ara Eleman İstihdam Sorunu: Meslek Mensubunun Bakış Açısıyla Teknik Lise ve Anadolu Meslek Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- YILMAZ, Yunus (2016), “Ticaret Meslek Lisesi Öğrencilerinin İşletmelerdeki Beceri Eğitimi Uygulaması Aracılığıyla İş Bulma Olanaklarının İncelenmesi: Erzurum İlinde Bir Araştırma”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(2), ss. 688-703.

TÜRKİYE'DE DEVLET MEMURLARININ BAŞARISININ DEĞERLENDİRİLMESİ: MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI ÖRNEĞİ¹

Derya AKTAŞ²

Geliş: 25.10.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.638185

Öz

Personel değerlendirme, personel yönetiminin temel unsurlarından biridir ve kamu yönetimindeki değişim ve dönüşümlerle birlikte yeniden şekillenmektedir. Türkiye'de 2011 yılına kadar sicil sistemi uygulanmış, 2011 yılı itibarıyla sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçiş için adım atılmıştır. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) öncü kurumlardan biri olmuştur. Öğretmenlere yönelik performans değerlendirmelerinin bir kısmı yargı kararları sonucunda iptal edilince uygulama bir süre durdurulmuş ve daha sonra yeni bir değerlendirme modeli ortaya konmuştur. Yeni model 360 derece performans değerlendirme esasına dayalıdır. 360 derece performans değerlendirme sistemi ile değerlendirme sürecine öğrenci ve veliler de dahil edilmiştir. Ancak düzenleme eğitim camiasından, sendikalardan ve sosyal medyadan gelen tepkilerle karşılaşmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçişe neden ihtiyaç duyulduğu, performans değerlendirme sisteminin sicil sisteminden farklı bir uygulama getirip getirmediği, performans değerlendirmesinin öğretmenleri nasıl etkilediğini incelemektir. Çalışmada belge analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, İzmir ili ile sınırlandırılmıştır ve Milli Eğitim Bakanlığı özelinde yürütülmüştür. Araştırma güncel gelişmeleri içermesi ve sendikaları kapsamı bakımından önemlidir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, öğretmenler çoğunlukla performans değerlendirmesi

¹ Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü'nün Yüksel Lisans programına bağlı olarak, Doç. Dr. İbrahim Arap danışmanlığında yürütülen Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, derya.aktas@ikc.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1985-536X>.

hakkında olumsuz görüş taşımaktadır. Performans değerlendirme sistemi, sicil sisteminden önemli bir fark yaratmamıştır. Uygulandığı biçimiyle performans değerlendirme sistemi, sicil sisteminin gerisinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen, Performans Değerlendirme, Personel Değerlendirme, Sicil.

AN EVALUATION OF THE PERFORMANCE OF CIVIL SERVANTS IN TURKEY: THE CASE OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION

Abstract

Staff evaluation, which reshapes with changes and transformations in public administration, is one of the basic elements of personnel management. Registration system had been used as to 2011, after that steps have been taken to transition to performance evaluation system. In this regard, the Ministry of Education has been one of the leading institutions. When some of the performance evaluations of teachers were cancelled by judicial decisions, the application process was stopped for a while and a new evaluation model was introduced. This model was based on 360-degree performance evaluation, which included students and parents in the process. However, the regulation faced reactions from the educational community, trade unions and social media. The aim of this research is to facilitate the shift from registration system to performance evaluation system where it is needed. This transformation applied in the Performance evaluation of teachers affects. The document analysis and semi-structured interview method were used in the study. The research was restricted to the province of İzmir and conducted in the Ministry of National Education. The findings of this research are significant in current developments and trade unions. According to the data obtained as a result of the research, teachers mostly shared negative views on teacher performance evaluation. The performance evaluation system did not make a significant difference from the registry system. The performance evaluation system as applied lagged behind the registry system.

Keywords: Education, Teacher, Performance Evaluation, Personel Evaluation, Registry.

Giriş

Ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve kültürel gelişmeler devlet yapı ve işleyişinde değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bu değişim ve dönüşümler kamu yönetimini de etkilemektedir. Kamu yönetimi değiştikçe kamu personel rejimi de değişmektedir. Kamu personel rejimi içerisinde önemli bir yere sahip

olan personel değerlendirme sistemi de bu süreçten etkilenmiş ve yeni bir değerlendirme modeli arayışına girilmiştir.

Fordist sistemden post-fordist sisteme geçişle, özellikle 1980 sonrası kamu yönetimi yapı ve işleyişinde ciddi değişikliklere yol açan ve piyasa modeline ve kamuda özel sektör yönetim tekniklerinin kullanılmasına dayalı olan reformlar; devletin yapısını, fonksiyonlarını, kamu kurumlarının işleyişi ve yapılanmasını büyük oranda etkilemiştir (Coşkun, 2004: 153; Eryılmaz, 2010: 15; Güler, 2003: 8-9; Şener, 2013: 565). Bu çerçevede personel rejimi ve bunun içinde yer alan kamu personelinin performanslarının değerlendirilmesiyle ilgili düzenlemeler önemli hale gelmiştir.

Bu çalışma yaşanan değişimi karşılaştırmalı bir şekilde çözümlmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 2011 yılında kaldırılan sicil sistemi ve üzerinde çalışmalara devam edilen performans değerlendirme sistemi temel inceleme konusudur. Performans değerlendirmeye geçişte öncü kurumlardan biri olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) değerlendirme politikaları üzerinden kurgulanan çalışmada, MEB'in performans değerlendirme ile ilgili çalışmaları ve bununla ilgili eğitim paydaşlarının görüşleri kullanılmıştır.

2018 yılı verilerine göre Türkiye'de toplam kamu personeli sayısı 3.390.738'dir. Bunun yaklaşık 2.5 milyonunu memurlar oluşturmaktadır. Toplam öğretmen sayısı 1.030.130'dur (DPT, 2019; MEB, 2019). Görüleceği üzere öğretmenler, memur kesimi içinde önemli bir paya sahiptir. Bu önem eğitim camiasının diğer unsurlarını da göz önünde bulundurunca daha da artmaktadır. Öğretmenin sorumlu olduğu öğrenciler, bu öğrencilerin velileri ve sendikalar sürecin parçalarıdır. Dolayısıyla bu konu oldukça geniş bir kesime hitap etmektedir.

Araştırma güncel gelişmeleri içermesi ve sendikaları kapsamı bakımından önemlidir. Konuyla ilgili diğer çalışmalar süreç içerisinde (uygulama aşamasında) performans değerlendirmeyi incelerken (Altun ve Memişoğlu, 2008; Aslanargun ve Göksoy, 2013; Balkar ve Şahin, 2010; Demirtaş, 2005; Ernalbant, 2014; Falak, 2017; Kayıkçı ve Şarлак, 2013; Konan ve Yılmaz, 2019; Tunç vd., 2013) bu çalışma uygulama aşamasının yanında, süreç tamamlandıktan sonraki gelişmeleri de içermektedir. Diğer taraftan öğretmenlerin performans değerlendirmesi konusu çoğunlukla eğitim bilimciler tarafından çalışılmıştır. Personel rejiminin kamu yönetiminin önemli konularından birisi olması nedeniyle konunun bu perspektiften değerlendirilmesi yaklaşım açısından önemlidir. Yapılan bu çalışmalarda genelinde anket yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Bu çalışmanın özgünlüğü ise diğer araştırmalardan farklı olarak görüşme tekniği

kullanılması ve görüşmelere sendikaların dâhil edilmesidir. Eğitim kolunda faaliyet gösteren, en çok üyeye sahip üç sendikanın temsilcileri ile görüşülmüştür.

Bu kapsamda çalışma üç bölüm olarak kurgulanmıştır. Birinci bölümünde personel değerlendirme genel olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde, Türkiye’deki personel değerlendirme sisteminde yaşanan değişimler ve getirilmek istenen yeni sistemin özellikleri incelenmektedir. Son bölümde performans değerlendirme ile ilgili yarı yapılandırılmış mülakatlar ile elde edilen öğretmen, yönetici ve sendika görüşleri analiz edilecektir.

1. Genel Olarak Personel Değerlendirme

Personel değerlendirme “personelin işteki başarı düzeyinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen ve çoklukla, işgörene, önceden belirlenmiş ve tanımlanmış birtakım faktörlere göre pekiyi, iyi, orta, zayıf gibi sıfatlar ya da rakamsal puanlar takdir edilerek yapılan işlem” olarak ifade edilmektedir (Bozkurt vd, 1998: 204). Performans değerlendirme, örgüt içinde işgörenleri kendi potansiyellerinin farkına varmalarını sağlayarak, örgütlerden ve işgörenlerden daha etkin sonuçlar almak için hedef belirleme, değerlendirme, geribildirim, ödüllendirme aşamalarından oluşan sistematik bir yönetim aracı olan performans yönetiminin en önemli boyutudur (Helvacı, 2002: 155).

Personel değerlendirme sistemi isimleri farklılık gösterse de (örneğin, sicil sistemi, performans sistemi...vb) her zaman mevcuttur. Performans değerlendirme ise özellikle 1980 sonrası postfordist personel rejiminin değerlendirme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslan, 2005: 35-155). Ancak “performans değerlemesi”, “başarı değerlemesi”, “personelin çalışmasının değerlemesi” ve “personel değerlemesi” kavramlarının eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir (Geylan, 1995: 140).

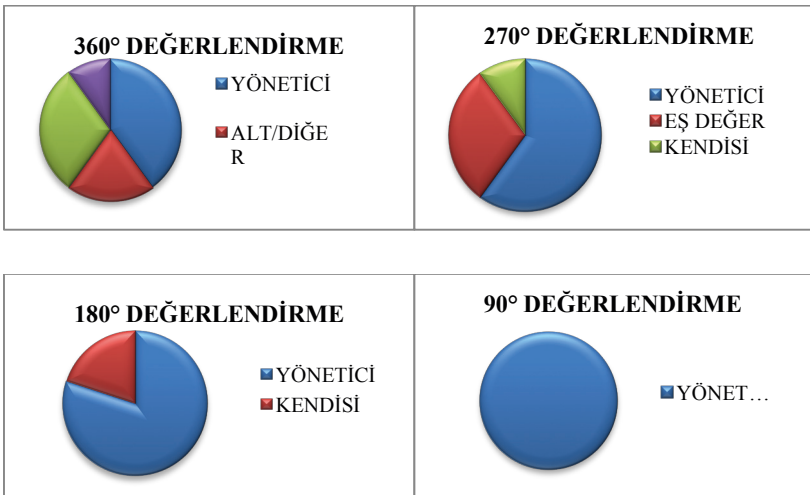
Hedeflere ne derece ulaşıldığının kontrol edilmesi, eğitim ihtiyacının belirlenmesi, gerekli eğitim programlarının düzenlenmesi, insan kaynağının daha etkin ve verimli kullanılması, iş başarısını görme ve böylece iş tatmini sağlama, ücret yönetimi için gerekli verileri sağlama ve işten ayrılacak kişilerin belirlenmesi gibi birçok konuda personel değerlendirme sonuçları önemli rol oynamaktadır (Fındıkcı, 2002: 300-301; Tyson ve York, 1989: 142).

Personel değerlendirmenin yukarıda belirtilen avantajlarının yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Değerlendirmeyi yapanın ve değerlendirme yapılanın insan olması ve insanın karmaşık doğasının kişiden kişiye farklılıklar göstermesi değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Özellikle de değerlendirme unsurlarının soyut kriterlere dayanması, zor olan süreci daha da zorlaştırmaktadır.

Mevcut personel değerlendirme yöntemlerinin içinde barındırdığı problemler, uygulamadan kaynaklanan sorunlar ya da geleneksel yöntemlerin dönemin ihtiyaçlarına artık cevap veremiyor olması gibi nedenler yeni bir değerlendirme sistemini gerekli kılmıştır. Bu gereklilik doğrultusunda yeni bir model olarak 360 derece performans değerlendirme (çoklu veri kaynağına göre değerlendirme) sistemi öne çıkmıştır.

360 derece performans değerlendirme; kısaca kişinin kendini değerlendirmesinin yanında, astları, üstleri, eşitleri ve müşterileri tarafından performansına ilişkin bilgi aldığı süreç olarak tanımlanabilir. Personel performansının çok taraflı değerlendirici tarafından incelenmesi nedeniyle performans değerlendirmesinin daha geçerli ve güvenilir olacağı beklenmektedir (Canitez ve Solmuş, 2000: 112; Uyargil, 2008: 43; Woods, 1997: 202-203). 360 derece performans değerlendirme sisteminde paydaşlar Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1: Değerlendirme Sisteminde Paydaşlar

2. Türkiye’de Personel Değerlendirme Sistemi

Türkiye’de personel değerlendirmeyi üç ayrı döneme ayırmak mümkündür. Sicil değerlendirme düzeninin temelleri liberal dönemde atılmış, fordist dönemde devam etmiştir. Post-fordist dönemde ise performans değerlendirme sistemi gündeme gelmiştir. Araştırma kapsamında esas olarak ele alınan kısım, fordist dönemden post-fordist döneme geçiştir. Bu nedenle aşağıda,

özellikle fordist dönemin sicil sistemi ve post-fordist dönemin performans değerlendirme sistemine yer verilmiştir.

2.1. Sicil Sistemi

Türk Dil Kurumu (TDK)’da sicil üç farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar, “1. Resmi belgelerin kaydedildiği kütük, 2. Görevlilerin meslek yaşamlarındaki çalışma durumları, 3. Görevlilerin meslek yaşamlarındaki çalışma durumlarının işlendiği dosya” şeklindedir (TDK, 2019).

Sicil, Osmanlı döneminde de var olan bir uygulamadır. Osmanlı Devlet yapısında görev yapan “memurların, görevde buldukları süre içerisindeki hallerinin, özel veya memuriyetle ilgili durumlarının kaydolunduğu sicil-i ahval defterleri” bulunmaktadır. Bu uygulama 1879 yılına dayanmaktadır (Aslan, 2005: 236; Gazel, 2007: 204). 1800’lerde kurulmaya başlanan sicil sistemi, cumhuriyetin kurulmasından sonra da varlığını korumuştur. Başka bir ifadeyle, liberal dönemde başlayan sicil uygulaması fordist dönemde büyük ölçüde korunarak devam etmiştir.

Modern Türkiye Cumhuriyeti’nde, 1986’da, 657 sayılı DMK’nın öngördüğü Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği ile değerlendirmenin esasları belirlenmiş ve eski uygulamalara son verilmiştir (Canman, 1993: 84; Tortop, 1994: 144). 1986 yönetmeliği ile öngörülen değerlendirme sistemi, yükseltilmesi gereken devlet memurlarının ayırt edilmesi, emekliye ayrılması, hizmetle ilişkisinin kesilmesi ve görev değiştirmede başlıca dayanak olmuştur (Canman, 1993: 84).

657 sayılı DMK’ya tabi olan devlet memurlarının performans değerlendirmesi sicil amirleri tarafından yapılmaktadır. Gizli sicil raporuna göre denetimin esasları ilgili yönetmelikte belirtilmiştir. Öğretmenler, bu kanunun birinci maddesinin birinci fıkrası kapsamına giren devlet memurlarıdır. Bu nedenle gizli sicil raporu ile değerlendirilmekteydiler.

2.1.1. Sicil Sisteminin İlkeleri

Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği’ne göre sicil sistemi beş temel ilkeden oluşmaktadır.

1. Sicil yıllıktır (md.12).

2. Sicil verme yetkisi amir(ler)e aittir. Her personel kendisine en yakın yöneticiden başlayarak yukarıya doğru (varsa) üç amir tarafından değerlendirilir

(md.13, md.16). Birinci ve ikinci sicil amirlerinin verdikleri notlar arasında 10 ya da daha fazla fark olması halinde varsa üçüncü sicil amirinin değerlendirmesi esas alınır (md.20).

Memurların sicil amirleri, memurların mesleki yeterliliğinin belirlenmesini sağlayan soruları not ile, kişilik ile ilgili konuları mütalaa yoluyla değerlendirerek sicil raporlarını doldurur. İlköğretim okulu öğretmenlerinin birinci sicil amiri okul müdürü, ikinci sicil amiri ilköğretim müfettişi, üçüncü sicil amiri merkez ilçede ilgili il milli eğitim müdür yardımcısı (yoksa şube müdürü), diğer ilçelerde ilçe milli eğitim müdürüdür (Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı [EARGED], 2001: 49).

3. Puanlama usulü esastır (60-75 arası orta, 76-89 iyi, 90-100 arası çok iyi biçimindedir. 59 ve altında not alanlar olumsuz sicil almış sayılmaktadır) (md.16).

4. Sicil gizlidir. (4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu ile birlikte gizlilik ilkesi değerlendirilen açısından kaldırılmıştır).

5- İki yıl üst üste olumsuz sicil alan memur bir başka amirin emrine verilir. Bu durumda da olumsuz sicil alırsa memuriyetle ilişkisi kesilir (md. 24).

2.1.2. Sicil Değerlendirmesinin Niteliği ve Değerlendirme Ölçütleri

Devlet memurları “Devlet Memuru Sicil Raporu”nda yer alan aşağıdaki 11 kıstasa göre değerlendirilmekteydi. Bunlar (Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği):

- 1) Sorumluluk duygusu,
- 2) İş heyecanı, işe bağlılığı,
- 3) Meslek bilgisi, yazılı ve sözlü ifade kabiliyeti, kendini yenileme gayret
- 4) İntizam ve gayreti,
- 5) İşbirliği yapma ve değişen şartlara, görevlere uymada gösterdiği başarı,
- 6) Tarafsızlığı,
- 7) Amirlerine, mesai arkadaşlarına, iş sahiplerine karşı tutum ve davranışı
- 8) İnsan haklarına saygısı,
- 9) Disipline riayeti,
- 10) Görevini yerine getirmede çalışkanlığı, kabiliyeti ve verimliliği,

11) Yurtdışı görevlerde temsil yeteneği, mesleki ehliyeti ve yabancı dil bilgisidir.

Değerlendirme ölçütlerinden anlaşılacağı üzere, değerlendirmede daha çok memurun kişiliği ve mesleki yeterliliği temel alınmaktadır. Sicil formu örneği incelendiğinde, başarı değerlendirmesine ilişkin sorular işindeki başarısından çok personelin işyerindeki düzen ve iş arkadaşlarıyla uyumu ile üstün verdiği emirlere riayeti gibi “kişilik” özelliklerini değerlendirmektedir. Mesleki yeterlilik kriteri ile başarı ölçülmek istenmektedir (Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği). Ancak bu durum uygulamada başarılamamaktadır. Başarı ve amaçları gerçekleştirme derecesini ölçmemektedir (Ekinci, 2008: 182).

MEB, 2001 yılında hazırlattığı “Öğretmenlerin Performans Değerlendirme Modeli ve Sicil Raporları” adlı çalışmada sicil sistemine ve müfettiş değerlendirmesine eleştiriler getirerek çoklu veri kaynağına dayalı performans değerlendirmesi modelini ortaya koymuştur. Bu raporda sicil sistemine eleştiriler getirilerek sicilin gizli oluşu, subjektifliği, geliştirici olmayışı üzerinde durulmaktadır.

Sicil raporu ile değerlendirilen öğretmenler raporun sonucundan habersizdir. Yalnızca 6 yıllık ortalaması 90’ın üzerinde olanlar ile 60 puanın altında olanlar haberdar olmaktadır. Bu da memurların yetersiz bulunduğu konularda kendisini yetiştirmesi, hatalarını ve eksikliklerini gidermesine imkan vermemektedir (EARGED, 2001: 50).

2.2. Performans Değerlendirme Sistemi

Özellikle “gizliliği” ve değerlendirmedeki “objektifliği” eleştirilen sicil sistemi yerine daha objektif bir personel değerlendirme sisteminin kamu yönetimi ve eğitim yönetiminde uygulanması gerektiği son dönemlerin gündeminde yer alan bir konudur (Kayıkçı ve Şarlak, 2013: 28; Konan ve Yılmaz, 2018: 151). Bu doğrultuda 2000’li yıllardan itibaren hazırlıkları süren çalışmaların sonucunda 2011 yılında sicil sisteminden performans değerlendirmesi sistemine geçiş için adım atılmıştır.

Bunda Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla (2001-2005) birlikte başlayan kamu yönetiminde performans değerlendirmeye geçme çalışmalarının payı büyüktür. Buna göre, “eğitim kurumlarının başarı değerlendirmesi için toplam kalite yönetimini de dikkate alan performans ölçümüne dayalı bir model geliştirilecektir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, md.683). Bu doğrultuda kamu yönetiminde yasal düzenlemeler hızlandırılmıştır.

“Öğretmen Performans Değerlendirme Modeli ve Sicil Raporları” hazırlanmıştır. Bu çalışmanın sonunda ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenler için “öğretmen performans değerlendirme modeline” yer verilmiştir. Bu değerlendirme modelinde, çoklu veri kaynaklarına göre öğretmenlerin performansının değerlendirilmesi temel dayanaktır (EARGED, 2001). MEB aynı doğrultuda çalışmalarını sürdürerek 2002 yılında “Okulda Performans Yönetimi” taslağını hazırlamıştır (EARGED, 2002).

14.10.2005 tarihli Kamu Personel Kanunu Tasarı Taslağı’nda “Personel ve Başarı Değerlendirmesi” sicil sistemi yerine önerilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı da kamu yönetiminin diğer alanlarına paralel olarak performans değerlendirme çalışmalarını hızlandırmış ve pilot çalışmalara başlamıştır (Kayıkçı ve Şarlak, 2013: 29).

Bu çalışmaların akabinde MEB 2006 yılında “Performans Değerlendirme Yöntemi Modeli” yayımlamıştır. MEB öğretmenlerin performansının değerlendirmesinde çoklu veri kaynağına dayalı “performans değerlendirme modelini” benimsemiştir. Buna göre, öğretmenlerin değerlendirilmesinde değerlendirilenin kendisi, üstleri, çalışma arkadaşları ve denetim grubu veri kaynağını oluşturmaktadır (Altun ve Memişoğlu, 2008: 8).

2011’de yapılan düzenleme ile 657 sayılı Kanunda yer alan sicile ilişkin maddeler mülga edilerek sicil uygulaması kaldırılmıştır. Ardından Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır. Yine 657 sayılı DMK’nın 122. maddesinin son fıkrasında “kamu kurumları yürütmekte oldukları hizmetlerin özelliklerini göz önünde bulundurarak memurlarının başarı, verimlilik ve gayretlerini ölçmek üzere, Devlet Personel Başkanlığı’nın uygun görüşü alınarak, değerlendirme ölçütleri belirleyebilir (DMK.m.122/4).” ifadesine yer verilerek performans değerlendirme kamu kurumlarının isteklerine bırakılmıştır.

Sicil sisteminin kaldırılmasının ardından devlet memurlarının genelini kapsayan bir değerlendirme sistemi getirilmemiştir. Ancak yeni düzenlemenin getirilmesinin ardından bazı bakanlıklar ve bazı köklü kurumlar kendi bünyelerinde performans değerlendirme sistemini kurmaya başlamışlardır. Bu kurumlardan biri de Milli Eğitim Bakanlığı’dır. MEB, 17 Nisan 2015 tarihinde “MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği”ni yayımlamıştır. Bu yönetmelik performans değerlendirme sistemini öngörmektedir.

İlgili Yönetmeliği’nin 54’üncü maddesinde “öğretmenlerin başarı, verimlilik ve gayretlerini ölçmek üzere her ders yılı sonunda, görev yaptığı eğitim

kurumunun müdürü tarafından değerlendirilmesi yapılır” denilmek suretiyle öğretmen performans değerlendirmesine yer verilmiştir.

2.2.1. Performans Değerlendirme Sisteminin İlkeleri ve Niteliği

Sicil sisteminde olduğu gibi performans değerlendirme sistemi de bazı temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Aşağıda performans değerlendirmeye ilişkin mevzuatta yer alan düzenlemelere değinilmiştir.

Devlet Personel Başkanlığı’nın tüm kamu kurumlarını kapsayan bir değerlendirme sistemi oluşturmak amacıyla “Kamu Personelinin Başarılarının Değerlendirilmesine İlişkin Genel Yönetmelik Taslağı” hazırlamıştır (<http://www.dpb.gov.tr>). Yönetmelik taslağı ile yöneticiler dahil tüm memurlar ve sözleşmeli personel için performans değerlendirmesi öngörülmektedir (md.7, md.13).

Yönetmelik taslağı incelendiğinde başarı değerlendirme yani performans değerlendirme sisteminin temel ilkeleri şunlardır (md.5);

- a) Adalet ve nesnellik,
- b) Saydamlık ve alenilik,
- c) Belirlilik,
- d) Katılımcılık ve uzlaşma,
- e) Stratejik planlar ve ilgili mevzuat ile uyumluluk,
- f) Ölçülebilirlik,
- g) İşlevsellik ve çok yönlülük.

657 sayılı DMK’nın 3. maddesinde ise temel ilkeler olarak “sınıflandırma”, “kariyer” ve “liyakat” ilkelerine yer verilmiştir. Taslakta kamu personel yönetiminin temel ilkelerinde değişikliğe gidilerek yeni kamu işletmeciliği anlayışının benimsendiği söylenebilir.

Düzenleme ile getirilen değişikliklerden bir diğeri personelin en yakın “amirinin yanında iş arkadaşları, en yakın astları ve hizmetten faydalananlar” tarafından değerlendirilmesidir (md.7). Amirlerce verilecek puanlar izleme formuna dayanacaktır (md.17). Arka arkaya üç başarı değerlendirme döneminde yüksek başarı puanı alan (A ve B düzeyinde) personelin bu durumu “görevde yükselmelerinde, göreviyle ilgili kişisel gelişim imkânlarının desteklenmesinde,

yer değiştirme uygulamalarında, yurt dışı görevlendirmelerde ve insan kaynakları planlamasının değer alanlarında” esas alınacaktır (md.27).

Düşük başarı puanı (C ve D düzeyinde) alan personelin eksikliklerinin saptandığı alanlarda amir ile personel arasında görüşme yapılarak “gelişim planlarının hazırlanması ve uygulanması” zorunludur (md.27). Arka arkaya üç başarı değerlendirme döneminin en az ikisinde de başarı puanı düşük olan (D düzeyinde) personele ilişkin “kurumlar görev veya görev yeri değişikliği” gibi gerekli tedbirleri alır (md.27). Personelin hedef, görev ve yetkinliklerinin değerlendirilmesi esastır (md.10)

Arap (2017: 8)’a göre bu tip bir değerlendirme sistemi, sicil sisteminden farklılıklar içermekle birlikte, temel bir farklılık getirmemektedir. Bir başka ifadeyle, sicil sisteminden vazgeçme nedenlerini ortadan kaldırmamaktadır.

17 Nisan 2015 tarihinde yayımlanan MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği’nin getirdiği değerlendirme ölçütleri şunlardır:

- Eğitim ve öğretimi planlayabilme,
- Eğitim ve öğretim ortamlarını düzenleyebilme,
- İletişim becerilerini etkili kullanabilme,
- Öğrencileri hedef kazanımlar doğrultusunda güdüleyebilme,
- Çevre olanaklarını öğrenme sürecini destekleyecek biçimde kullanabilme,
- Zamanı yönetebilme,
- Öğretim yöntem ve tekniklerini etkin biçimde kullanabilme,
- Eğitim öğretim sürecini değerlendirebilme,
- Okulun eğitim öğretim politikalarına uyum ve katkı sağlayabilme,
- Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği genel tutum ve davranışları sergileyebilme.

İlgili yönetmelik çerçevesinde 2015-2016 döneminde öğretmenlerin performans değerlendirmesi yapılmış ve akabinde kurumlardan geri bildirimler alınmıştır. Bu süreçte eğitim camiası, sendikalar ve sosyal medyadan yoğun tepkiler gelmiştir. Bu doğrultuda “kurum müdürünün tekli değerlendirmesi yerine çoklu veri kaynağına dayalı performans değerlendirme sistemine” geçilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

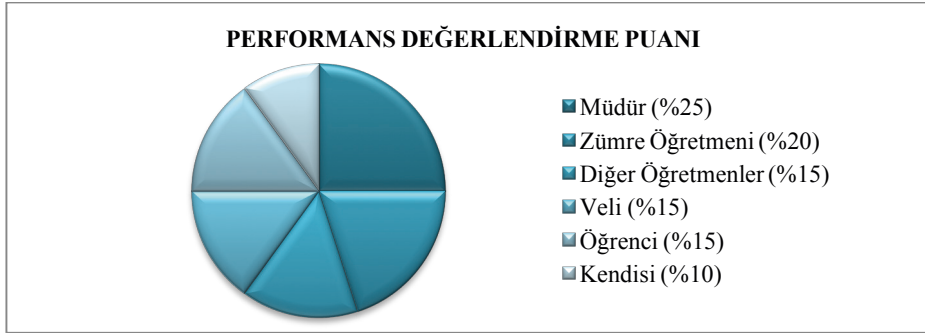
Özetle, okul müdürünün tekli değerlendirmesi 2015-2016 eğitim öğretim yılında bir defa uygulanmasının ardından gelen tepkiler üzerine rafa kaldırılmıştır. Ancak MEB sistem üzerinde çalışmalarına devam etmiştir.

23 Şubat 2018 tarihinde Yüksek Öğretim Kurulu’nun (YÖK) internet sitesinde yayınlanarak görüşe açılan “MEB Öğretmen Performans Değerlendirme ve Aday Öğretmenlik İş ve İşlemleri Yönetmeliği” taslağı ile çoklu performans değerlendirme sistemi ortaya konmaktadır (<https://www.yok.gov.tr>, 2019). Buna göre bir öğretmeni değerlendirecek kişiler; öğretmenin görev yaptığı eğitim kurumunda

- Okul müdürü,
- Zümre öğretmenleri,
- Zümre öğretmenleri dışındaki öğretmenleri,
- Sorumlu olduğu öğrencilerin velileri,
- Sorumlu olduğu öğrencileri,
- Kendisidir (md.18).

Öğretmenlerin değerlendirmesine katılacak olan paydaşların değerlendirmeye katılım yüzdesi Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Performans Puanı Verecek Olan Paydaşların Değerlendirmeye Katılım Yüzdesi

En son gelinen noktada ise Bakanlık öğretmenlere performans değerlendirmesi uygulanmayacağını açıklamıştır.³

³ 20 Temmuz 2018 tarihli “Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk: öğretmen performans sistemini uygulamayacağız” haberi için bkz.

https://www.google.com/amp/s/www.ntv.com.tr/amp/egitim/milli-gitimbakaniziyaselcuk-ogretmenperformanssisteminiuygulamayacagiz,ui7xWDCODU2D4EPoXe3_xg

3. Öğretmen, Yönetici ve Sendikaların Performans Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

3.1. Veri Toplama Tekniği

Bu çalışma kapsamında İzmir'in farklı ilçelerinde bulunan 8 ayrı okuldan 33 öğretmen ile kartopu örnekleme tekniği kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Okul tipi olarak farklı okullar seçilmiştir. Yine farklı okul ve ilçelerden 3 yönetici ile görüşülmüştür. Ayrıca eğitim kolunda önde gelen sendikaların (Eğitim Sen, Eğitim Bir-Sen ve Türk Eğitim-Sen) yetkilileri ile görüşme yapılmıştır. Böylece toplam görüşülen kişi sayısı 39'a ulaşmıştır.

Araştırma, İzmir ili ile sınırlandırılmıştır ve Milli Eğitim Bakanlığı özelinde, öğretmenler ve yöneticiler kapsamında yürütülmüştür. 2018-2019 öğretim yılında İzmir ilinde görev yapan öğretmen sayısı 40.583'dür. Toplam okul sayısı ise 2.419'dur. Araştırma evreninin çok geniş olması nedeniyle örneklem üzerinden araştırma yürütülmüştür. Bu kapsamda 7 ilçede 36 kişi ve 3 sendika yetkilisi olmak üzere toplam 39 kişi ile görüşme yapılmıştır. Verilerin yinelenmesi, ek bilgi elde edilememesi nedeniyle veri toplama aşamasına son verilmiştir.

Araştırma kapsamında temel olarak şu sorulara yanıt aranmıştır: Sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçişe neden ihtiyaç duyuldu? Performans değerlendirme sistemi sicil sisteminden farklı bir uygulama getirdi mi? Performans değerlendirme öğretmenleri nasıl etkilendi? Bu temel üç sorunun akabinde katılımcılara, nasıl bir değerlendirme olması gerektiği ile ilgili soru yöneltilmiş ve katılımcılardan gelen cevaplar çalışmaya eklenmiştir. Katılımcılarla en az 15 dakika, en çok 2 saat süren görüşmeler yapılmıştır. Veriler içeriklerine göre gruplanmış olup, alıntılarla desteklenerek aktarılmıştır. Tablo 3'de görüşme yapılan öğretmenlerin profilleri yer almaktadır:

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Profilleri

Katılımcı	Cinsiyet	Branş	Okul Türü
Ö1	K	Matematik	Ortaokul
Ö2	K	Matematik	Mesleki Lise
Ö3	E	Tarih	Lise
Ö4	K	Edebiyat	Lise
Ö5	K	Matematik	Lise
Ö6	K	Tarih	Lise

Ö7	K	Fizik	Lise
Ö8	E	Almanca	Lise
Ö9	K	Kimya	Lise
Ö10	K	Müzik	Lise
Ö11	E	Matematik	Lise
Ö12	E	Matematik	Lise
Ö13	K	Sınıf öğretmeni	İlkokul
Ö14	K	Sınıf öğretmeni	İlkokul
Ö15	K	Sınıf öğretmeni	İlkokul
Ö16	E	Sınıf öğretmeni	İlkokul
Ö17	E	Tarih	Ortaokul
Ö18	E	Biyoloji	Lise
Ö19	E	Matematik	Lise
Ö20	K	Edebiyat	Lise
Ö21	K	Tarih	Lise
Ö22	K	Kimya	Lise
Ö23	E	Tarih	Lise
Ö24	E	Grafik tasarım	Teknik Lise
Ö25	K	Sosyal bilgiler	Ortaokul
Ö26	K	Yabancı dil	Ortaokul
Ö27	K	Teknoloji ve tasarım	Ortaokul
Ö28	K	Matematik	Ortaokul
Ö29	K	Matematik	Ortaokul
Ö30	K	Din kültürü	Ortaokul
Ö31	K	Yabancı dil	Ortaokul
Ö32	K	Fen bilgisi	Ortaokul
Ö33	K	İngilizce	Ortaokul

Toplam: 33

3.2. Öğretmenlerin Performans Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

1) Sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçişe neden ihtiyaç duyuldu?

Yapılan görüşmeler sonucunda öğretmenlerin büyük çoğunluğu sicil sisteminin objektif olmadığını, değerlendirmenin sicil amirinin inisiyatifine bağlı olduğunu belirtmiştir. Sicil amirinin kişisel ilişkilere, siyasi görüşe ve duygusal eğilimlere göre değerlendirme yapabildiğini bu yüzden sistemin şeffaf ve objektif bulmadıklarını dile getirmişlerdir.

Sicil sistemi sıkıntılı bir süreçti. Şeffaf değildi. Sicil notunu veren amirler kişisel hareket ediyordu. Örneğin kendi giyimi kötü olduğu halde benim kılık kıyafetimi eleştiriyor ya da her akşam içki içtiğini bildiğimiz kişi benim ahlakımı değerlendiriyor...(Ö19)

Ahbab çavuş ilişkisi geçerli... Şov yapan, siyasi davranabilen, müdürle arasını iyi tutan ama ders anlatmayan kişi takdir, teşekkür alabiliyor. Öğrenciye ağırlık veren görülüyor. Objektif değildi...(Ö5)

Bazı öğretmenler devletin kamu hizmetinden elini çekme ve verdiği hizmetleri özele aktarma politikalarının bir parçası olarak sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçildiğini ifade etmiştir.

Devlet kamudan elini çekmeye çalışıyor. Özele aktaracak, azaltmak için. Liberal politikalarla eğitimin içi boşaltılıyor...(Ö21)

Eğitimin kalitesini artırmak adına böyle bir değişikliğe gidildiği ancak eğitimin kalitesini artırmanın sadece öğretmenin performansı ile alakalı olmadığı da belirtilen hususlardan biri olmuştur.

Öğretmenin performansını artırmak için değişikliğe gidildi. Eğitimin kalitesini artırmak sadece öğretmen performansı ile alakalı değil. Öğrencinin ailesi ilgilenmiyor. Okula çağırıyoruz veliyi. Veli çocuğunun kaçınıcı sınıfa gittiğini bilmiyor...(Ö24).

Performansı ölçmek için birçok evrak ve dosya kalabalığı ile uğraşmak zorunda kaldıklarını hatta bu evrak kalabalığının öğrencilerin önüne geçtiği de ifade edilmiştir.

Eğitim öğretimden ayrı birçok şeyle uğraşıyoruz. Proje adı altında öğrenci ve öğretmeni ilgilendirmeyen, ilgisini de çekmeyen sözde çalışma yaptırılıyor. Bunların geribildirimi olsun da ne olursa olsun. Anlamadan yaz gönder. İçi boş... Öğrenci vs. bir kenara bırakılıyor (Ö2).

Ayrıca öğretmenin performansını artırmak için değişikliğe gidildiğini de ifade eden öğretmenler olmuştur. Hakkaniyetli bir şekilde işini iyi yapan

öğretmenlerin ayırt edilip ödüllendirilmesinin öğretmenleri motive edeceği ve performanslarını artıracaklarını belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler ise eğitimin verilere bakılarak ölçülemeyeceğini bu yüzden değerlendirme olmaması gerektiğini söylemişlerdir.

2) Performans değerlendirme sistemi sicil sisteminden farklı bir uygulama getirdi mi?

Literatür taraması ve görüşmelerden elde edilen verilere göre sicil sisteminin yetersizlikleri kabul edilmekle birlikte, sicil sistemi yerine getirilmek istenen performans değerlendirmesi sistemi bu yetersizlikleri giderebilecek yeterlikte değildir. Yapılan görüşmelerde yeni sistemin objektifliği sağlamadığı, değerlendirmenin sadece adının değiştiği ifade edilmiştir.

Sicilde aynı performans değerlendirme de aynı. Sadece adı değişti. Değişen bir şey yok. Verilerin yine ayakları yere basmıyor. İdare ile personel karşı karşıya kaldı. Performans değerlendirmesi bu yüzden uygulanmak istenmiyor. Kimlik, cinsiyet nedeniyle performans notu uygulanıyor. Objektifliği sağlamadı (Ö18).

Bilgi Edinme Kanunu çıktıktan sonra [değerlendirilen açısından gizlilik kalktıktan sonra] objektif değerlendirme yapılmadığı ortaya iyice çıktı. Bu nedenle performans değerlendirmesi getirildi ama değişen bir şey olmadı (Ö19).

Değerlendirme sonucunda herkese 100 puan verildiği, düşük not alanların müdüre itiraz etmesi üzerine notların geri alınıp yükseltildiği ya da öğretmenlerin kendilerince bu değerlendirmeyi yapması gibi örneklerle karşılaşmıştır. Uygulamadan anlaşılan öğretmenler ve yöneticiler performans değerlendirmeye inanmamaktadır ve bir formaliteden ibaret görmektedir.

Performans değerlendirmesi başından sonuna fiyasko. Bir kere yapıldı. Liyakat sistemi işlemediği için performans hiçbir zaman değerlendirme olamaz. İki sene önce not verildi sadece. Öğretmenler çok tepki gösterdi. Çok iyi olana 50 verdi sağlıklı olmadı. Tepkiler üzerine notlar geri alındı herkese 100 verildi (Ö5).

Müdür öğretmeni karşısına almamak için yüksek not veriyor. Verilen notu değiştiriyor. Okuldan okula verilen notlar değişebiliyor. Önceki çalıştığım okulda daha zor koşullarda daha çok çalıştığım halde düşük not alıyordum. Şehirde çok da yorulmadan daha yüksek not alıyorum (Ö7).

Öğretmenler, öğrenci, veli, iş arkadaşlarının dahil olduğu bir değerlendirme sisteminin ise daha da kötü olacağını belirterek karşı çıkmaktadır. Böyle bir değerlendirmenin iç barışı bozacağını, daha uygulama gelmeden öğrencilerin öğretmenleri tehdit ettiğini dile getirmektedirler. Bununla birlikte öğretmenler en iyi müfettişin öğrenci olduğunu düşünmektedirler. Ancak öğrencilerin öğretmene puan vermesini çok sakıncalı bulmaktadırlar. Öğrencilerin ve velilerin yeterince bilinçli şekilde davranamayacağını, öğrenci öğretmen arasında not alışverişine dönen bir ilişki olacağını belirtmektedirler. Öğretmenlerin birbirini değerlendirmesine ise aralarındaki işbirliği ve uyumu bozacağı, rekabet ortamı yaratacağı gerekçesiyle karşıdırlar.

Özetle sicil sisteminden farklı olarak öğretmenler kendilerine verilen notları görme imkanına sahiptir. Ancak sorun notların verilmiş aşamasındadır. Değerlendirmeyi yapan müdürün objektifliği yine soru işareti yaratmaktadır. Değerlendirme kriterleri sağlıklı bulunmadığı gibi notların görülmesinden sonra ayrı sorunlar çıkabilmektedir. Ayrıca sicil sistemindeki ödüllendirme öğretmenleri motive edici bir uygulama olarak görülmektedir. Altı yıl üst üste 90 puan üstü alan öğretmene bir kademe ilerlemesi verilmektedir. Bu da daha erken emeklilik hakkı kazanmalarını sağlamaktadır. Yeni uygulamada sadece sekiz sene hiçbir ceza almayan öğretmene bir kademe ilerlemesi verilmektedir. Şuanda bir ödül verilmediği, sadece başarı belgesi verildiği, bunun da düzenli olmadığı dile getirilmiştir.

3) Performans değerlendirme öğretmenleri nasıl etkiledi?

Performans değerlendirme yalnızca bir kere uygulandığı ve bunun sonuçları da kullanılmadığı için öğretmenler üzerinde somut bir etki yaratmadığı görülmektedir. Performans değerlendirmede en çok karşı çıkılan uygulama değerlendirmeye veli, öğrenci ve iş arkadaşlarının dahil edilmesidir. Özellikle velilerin ve öğrencilerin puanlama yapmasının çok sakıncalı olacağı belirtilmiştir. Daha sistem taslak halindeyken bile öğrencilerin öğretmenleri tehdit eder hale geldiği, öğretmenliğin itibarının zedelendiği ifade edilmiştir.

Öğrenciden alınan dönütler çok önemli olmakla birlikte öğrencinin öğretmene puan vermesi sakıncalı sonuçlar doğurabilecektir. En tehlikelisi de öğretmenin öğrenciye yaklaşımını olumsuz etkileyecek olmasıdır. “Öğrenci benim itibarımla oynuyor ben de ona böyle davranırım.” şeklinde düşüncelerin olabileceği ifade edilmiştir. Bir öğretmen çoklu değerlendirmede en sakıncalı sonucun bu olacağını belirtmektedir.

Performans değerlendirmenin olumlu yönleri olabileceği gibi yararından fazla olumsuzluklar barındırdığı gerekçesiyle, eğitim camiası, sendikalar ve sosyal medyada performans değerlendirmeye tepki gösterilmiştir. Bu süreçte yargıdan performans notuna gelen iptaller ve özellikle eğitim iş kolundaki sendikaların uygulamaya karşı tepkisi uygulamanın kaldırılmasında etkili olmuştur.

3.3. Yöneticilerin Performans Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

Araştırma kapsamında üç yönetici (iki müdür [M1, M2], bir müdür yardımcısı [M3]) ile görüşme yapılmıştır. Aşağıda bu görüşmelerden elde edilen verilere yer verilecektir. Belirtilen katılımcılardan ayrı olarak çift şapkalı yöneticiler bulunmaktadır. Bu kişiler için M4 ve M5 şeklinde kodlama yapılmıştır.⁴

1) Sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçişe neden ihtiyaç duyuldu?

Sicil sisteminde çalışanların değişik alanlardaki performansını ölçen kriterler vardı. 100 üzerinden değerlendireceksiniz. Ona da ya tam yüz vereceksiniz ya da 60-70 veriyorsanız gerekçeniz koyacaksınız. Yalnız maddelerin değerlendirilmesi yöneticinin kendi subjektif görüşlerini içeriyordu. Mesela amirlerine karşı tutum ve davranış. Net olarak ölçülebilecek davranış değil, kişiye göre değişir. Ben 80 veririm başka yönetici 100 verebilir. Burada bireysel ilişkiler devreye giriyordu. Mesela amire karşı tutumu. Günaydın, nasılsınız müdür bey veya selam vermeden geçme durumu notu etkiliyordu. Bu da şikayetlere yol açıyordu (M1).

---

⁴Görüşülen iki kişi hem sendika temsilcisi hem yöneticidir. Bu kişilerin ilgili görüşlerine bu kısımda yer verilecektir. M4-müdür, M5-müdür yardımcısıdır.

Sicil sistemindeki notları neye göre verdiler bilmiyorum. Verdiği notu ben göremiyorum saçma geliyor. İş motivasyonunu etkileyecek bir uygulama değildi. Sicil sisteminden performans değerlendirmeye geçişin sebebi, personel rejimi değiştirme çalışmaları doğrultusunda bir ön hazırlık olabilir (M3).

2) Performans değerlendirme sistemi sicil sisteminden farklı bir uygulama getirdi mi?

Genel olarak okul müdürleri performans değerlendirmenin sicil sisteminden farklı bir uygulama getirmediği görüşündedir. Öğretmelerle yapılan görüşmelerde de bu yönde sonuçlar alınmıştır. Performans değerlendirme, yararına inanılmayan bir uygulama olarak görülmüş ve aşağıdaki durumlarla karşılaşılmıştır:

Formları öğretmenlere dağıttım kendilerine puan vermeleri için. Öğretmenler kendilerine daha düşük puanlar verdi. Ben daha yüksek verirdim. (M4)

İlk uygulama olduğu için yüksek verdim sorun olmadı. (M2)

Müdür öğretmene 82 puan verdi. Öğretmenin itirazı üzerine puanı yükseltince 90 alan 100 istedi. Bir hafta boyunca notlar değişti. Müdürler de bu konuda uzman olmadıkları için verdikleri kararın arkasında duramıyor. İdarecinin kriterlere hakim olması gerekir. Kendisi teknoloji bilmiyor, teknoloji değerlendirecek. Projeye katılmıyor, proje değerlendirmesi yapıyor... bunun gibi örnekler çok.(M3)

Ayrıca değerlendirme kriterlerinin yeterince açık ve anlaşılır olmadığı gibi soyut kıstaslardan oluştuğu belirtilmiştir.

Kriterler çok soyut. Bu kriterleri değerlendirecek yönetici de yok. Anlayıp yorumlayacak müdür lazım. Müdürün bilemeyeceği ölçemeyeceği kriterler var. Ölçme ve değerlendirmeyi yapacak uzmanlar olmalı. İş yapacak kişi bilmiyor. 0.Hiç bir zaman 1.nadiren 2.bazen 3.sıklıkla 4.her zaman şeklinde veriliyor. Bu şekilde bir değerlendirme sağlıklı değil. Aldığı eğitim, yaşam

biçimi, hayatı anlama biçimi, hayat felsefesine göre değişir. Benim bazen'im ile seninki farklı. M4)

3.4. Sendikaların Performans Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

Bu bölümde eğitim iş kolundaki en çok üyeye sahip üç sendika ile yapılan görüşmelerin sonuçları aktarılmaktadır. Bu sendikalar; “Eğitim-Bir-Sen (Eğitimciler Birliği Sendikası), Türk Eğitim-Sen (Türkiye Eğitim, Öğretim Ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası) ve Eğitim-Sen (Eğitim Ve Bilim Emekçileri Sendikası)”dır.⁵

Eğitim kolundaki sendikalar performans değerlendirmeye karşı çıkmaktadır. Özellikle de velilerin ve öğrencilerin öğretmeni değerlendirmesine karşı çıkmaktadır. Eğitim kolundaki tüm sendikalar bu konuda ortak bir tutum sergilemişlerdir. MEB’in öğretmenlerin çoklu veri kaynağına dayalı performansının değerlendirmesine ilişkin yayınladığı “MEB Öğretmen Performans Değerlendirme ve Aday Öğretmenlik İş ve İşlemleri Yönetmeliği Taslağı” yoğun tepkilerle karşılaşmıştır. Sendikalarca bu konuda çeşitli basın açıklamalarında bulunmuş, imza kampanyası başlatılmış, eylem kararı alınmıştır.⁶

Görüşme yapılan sendikalar performans değerlendirme uygulamasının bilimsel ve objektif olarak yapılamayacağını, böyle bir sistemin öğretmenlik mesleğini değersizleştirdiği gibi öğretmen ve öğrenci ilişkisini bozacağını, öğretmen ve velileri karşı karşıya getireceğini belirtmektedir.

Türk-Eğitim-Sen yetkilisinin yaptığı açıklamalar uygulamadaki durumu örneklemetedir:

Performans değerlendirmeye biz de itiraz ettik. Velinin öğretmene performans puanı vermesi bizim kabul edemeyeceğimiz bir şey çünkü milli eğitim temel kanunu gayet açık. Öğretmenlik bir ihtisas mesleğidir. Bu mesleğin işleyişinden, içeriğinden, altında yatan onlarca argümandan habersiz bir velinin değerlendirmesi olmaz.

---

⁵ “Kamu Görevlileri Sendikaları İle Konfederasyonların Üye Sayılarına İlişkin 2018 Temmuz İstatistikleri Hakkında Tebliğe” göre eğitim kolunda en çok üyeye sahip üç sendikanın üye sayıları şu şekildedir: 1) Eğitim-Bir-Sen, 426645; 2) Türk Eğitim-Sen, 201475; 3) Eğitim-Sen, 83131 (<https://www.ailevecalisma.gov.tr>).

⁶ Türk Eğitim-Sen’in Öğretmen Performans Değerlendirme Yapılmaması Hakkında Kararı için bkz. (Ek 9).(www.turkegitimsen.org.tr)

Sonuçta velilerle de arkadaş da olabiliyoruz. Çok yakın bir arkadaşım da olsa bana puan vermesini doğru bulmam çünkü çok yakın görüştüğünüz biriye doğal olarak 100 verecek. Anlaşamadığınız veli, acısını buradan çıkarmaya çalışacaktır. Nitekim bunlar yaşandı. 2014 yılında yönetici görevlendirme ile ilgili bir mevzuat çıktı. Mevcut okul müdürlerinin tamamının görevi sona erdi. Ancak devam edebilmeleri için bir kriter getirildi. Öğretmen performans değerlendirmesine benzer bir belgeye puanlar verilecek. İlçe milli eğitim müdürü, şube müdürü, okul öğretmenler kuruluna seçilen iki öğretmen, okul aile birliği başkanı, okul öğrenci meclisi başkanı gibi çokta bilimsel yaklaşamayacak kişiler okul müdürünü değerlendirdiler. 70'i geçerseniz müdürlüğe devam edebilirsiniz tamamlayamazsanız kalırsınız. O dönem sendikalar arasında bir rekabet vardı. Çoğunluğu bizim sendikamızdan olmak üzere okul müdürlerine geçer not verilmedi. Bu süreç mahkemelik oldu. Bugün halen devam eden mahkemeler oldu. Kriterler objektif verilere dayanmayan bir şekilde dolduruldu. Özellikle ilçe milli eğitim müdürleri okul müdürlerine sıfır puan verdi. 70'in üzerinde alanlar bir sendika mensubuydu alamayanlar başka sendika mensubuydu. Milli eğitimde çalışma barışı bozuldu. İç huzur kalmadı. Bunun akabinde öğretmene performans getirilince tabi insanlar 2014'e döndü. Siz müdürlere ne yaptılar bize ekim bilir ne yaparlar dedi insanlar. Performans uygulaması pilot olarak başladı. İlimiz de bunlardan birisiydi. Anında itiraz ettik. Bunun böyle olamayacağını söyledik. Okul müdürlerinin değerlendirilmesine itirazımız olmuştu sonra öğretmenlerin değerlendirilmesine veli, öğrenci gireceğine tamamen itiraz ettik çünkü ihtisas sahibi mesleğin erbaplarıyız. İşin içinden olmayan insanların değerlendirmesi olmaz. Nitekim uygulama pilotunu dahi uygulayamadan yarım kaldı.

Eğitim-sen yetkilisinin ifadeleri aşağıda yer almaktadır.⁷

Ortada plan, program yok. Asıl sorun bu. Zaman denetimi, net karar yok. Karar ilgili kişilere sorulmalı. Bütün sendikalar karşıydı. Bütün sendikaların görüşleri alınmalı ona göre karar olmalı. Sicil

---

⁷ Eğitim-sen yetkilisi aynı zamanda okul müdürlüğü görevini yerine getirmektedir. Uygulama ile ilgili görüşlerine yönetici görüşleri kısmında yer verilmiştir.

sistemi müdürün inisiyatifine dayalıydı, müfettiş değerlendirmesinin de eksikleri vardı. Ancak müfettiş değerlendirmesi eksikleri olmasına rağmen çok daha iyiydi. Elinde somut veri vardı. Şimdi başıboş bir durum var.

“Performans değerlendirme taslağının geri çekilmesi” talebiyle 81 ilde imza kampanyası başlatan Eğitim-Bir-Sen, uygulamanın öğretmenlerin mesleki gelişimlerine ve eğitimin niteliğine de faydası olmayacağını belirtmektedir. Tam tersi kurumsal bütünlük bozulacak, öğretmenlerin motivasyonu düşecek, çalışma barışı bozulacak, iş birliği zedelenecektir (www.ebs.org.tr).

Eğitim-Bir-Sen yetkilisinin ifadelerine göre.⁸

Türkiye’de öğretmen değerlendirmek mutlaka gerekiyor. Kendini yenilemesi açısından performans değerlendirme olmalı. Sendika olarak değerlendirmeye karşı değiliz. Dışardan bir göz lazım. Ancak bu şekilde değerlendirme sağlıklı değil. Buna karşıyız. Performans değerlendirmesine tüm sendikalar karşı çıktı. Biz sendika olarak herkese 100 verdik. Diğer sendikalar puan vermedi.

Görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre sendikalar öğretmenlerin değerlendirmesine değil, değerlendirmenin uygulama biçimine karşıdır. Her üç sendika yetkilisi de öğretmenlerin değerlendirilmesi gerektiğini ve mesleki gelişimlerini sağlamak adına çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Her üç katılımcı grubunun (öğretmenlerin, yöneticilerin ve sendikaların) araştırma sorularına verdiği yanıtların özeti Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Öğretmenlerin, Yöneticilerin ve Sendikaların Araştırma Sorularına Verdiği Yanıtlar

Araştırma Soruları	Görüş	Katılımcı
		(39 kişi)
	Sicil sisteminin objektif olmaması	39

⁸Eğitim-Bir-Sen yetkilisi aynı zamanda okul müdür yardımcılığı görevini yerine getirmektedir.

Sicil sisteminden performans değerlendirme sistemine geçişe neden ihtiyaç duyuldu?	Devletin kamu hizmetinden elini çekmek istemesi-devlet politikası gereği	3
	Öğretmenlerin performansında düşüş olması	2
	Eğitimin kalitesini artırmak istenmesi	2
	Sicil sistemindeki gizliliğin kaldırılması	1
Performans değerlendirme sistemi sicil sisteminden farklı bir uygulama getirdi mi?	Hayır	39
	Sadece adı değişti	34
	Sadece şekilsel farklılık	5
Öğretmenler nasıl etkilendi?	Sadece bir kez uygulandığı için çok etkilemedi	39
	İtibar kaybı, motivasyon düşüşü, kızgınlık	39

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere objektiflik konusunda sicil sisteminin sıkıntılarının olduğu görüşü tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu yanıtı ilave olarak bazı katılımcılar performans değerlendirmeye geçişin sebebi olarak öğretmenlerin performans düşüklüğü, eğitimin kalitesinin artırılması, devlet politikası gereği ve gizliliğin kaldırılmasının ardından objektif bir değerlendirme yapılmadığının ortaya çıkması gibi gerekçelerin olabileceğini belirtmiştir. Performans değerlendirmenin önemli bir fark yaratmadığı yönünde de ortak görüş söz konusudur. Burada bazı katılımcılar tek farkın değerlendirmenin adının değişmesinden ibaret olduğunu ifade ederken bazı katılımcılar sadece şekilsel olarak bir takım değişiklikler getirdiğini belirtmiştir. Bu süreç öğretmenler üzerinde genel olarak somut bir etki yaratmamıştır ancak öğretmenlerde sisteme kızgınlığa ve motivasyon düşüşüne yol açmıştır. Bazı öğretmenler, öğrenci ve velilere verilen hakların yanlış kullanılacağını ve itibar kaybı yaşadıklarını dile getirmiştir.

Sonuç

Personel yönetiminin temel unsurlarından birisi olarak personel değerlendirme, geçmişten günümüze önemini koruyan bir konudur. Her dönemin

kendi koşullarına özgü bir değerlendirme sistemi oluşturulmuş, değişen koşullarla birlikte oluşturulan sistemde değişim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Tarihsel-toplumsal bir sistem olan kapitalist aşama içerisinde liberal dönemin, fordist dönemin ve post-fordist dönemin kendine özgü ayrı ayrı değerlendirme sistemleri olmuştur. Başka bir ifadeyle değerlendirme her dönem için söz konusudur ancak değerlendirmenin uygulama biçimleri farklılık göstermektedir.

Fordist dönemin değerlendirme sisteminde aranan temel unsurlar personelin uyumu ve kişilik özellikleridir. Bu dönemin koşullarına uygun olarak hazırlanan sicil sistemi, 1970’li yıllarda bir takım değişikliklere uğramıştır ancak ülkemizin kendi iç dinamiklerinde yaşanan sorunlar nedeniyle değişiklikler uygulanamamıştır. Tarihsel olarak bu dönem dünyada post-fordist döneme geçiş yılları olarak ifade edilmektedir. Türkiye’de bu süreç daha geç ilerlemekle beraber, post-fordist uygulamalar aşama aşama hayata geçirilmektedir.

Kamu yönetimi yapı ve işleyişindeki bu gelişmeler çerçevesinde MEB gibi köklü kurumlar kendi bünyelerinde çalışmalar yürütmektedir. MEB, bu yıllarda sicil sistemi ve müfettiş değerlendirmesine eleştiriler getirerek çoklu performans değerlendirmeyi esas alan bir model üzerinde çalışmaktadır. Ancak Türkiye’de öğrenci ve velinin dahil olduğu değerlendirme sistemine başından itibaren kuşkuyla yaklaşmıştır. Türkiye’nin sosyo-kültürel yapısı bu modelle uyumlu olamamıştır. MEB bazı revizyonlarla bu sisteme ilişkin çalışmalarına devam etmiştir.

Performans değerlendirme sistemine ilişkin çalışmalar yürütülürken süreç katılımcı bir şekilde ilerlememiştir. Öğretmenlerin, eğitim kolunda çalışan sendikaların ve üniversitelerin katılımı ve işbirliği sağlanmamıştır. Bu sonuca görüşmelerde elde edilen verilerden ve performans değerlendirmesine gelen tepkilerden açıkça ulaşılmaktadır. MEB hazırladığı çalışmaları kamuoyuna açtığını ve paydaşların görüşüne sunduğunu ifade etmektedir. Ancak MEB EARGED 2001 raporundan bu yana çoklu veri kaynağına dayalı değerlendirme sistemi oluşturma çalışmaları söz konusudur. Bu süreçte öğrenci ve velilerin öğretmenleri değerlendirmesine karşı çıkılmasına rağmen MEB’in bu konudaki çalışmalarını sürdürdüğü görülmektedir. Öğretmenlerin yanı sıra farklı görüşlerden tüm sendikaların bu konuda ortak tavır sergilemeleri ve performans değerlendirmeye karşı çıkmaları dikkat çekmektedir. Oldukça geniş bir kesimi etkileyecek bir uygulamanın taraflara sorulmadan hayata geçirilmek istenmesi ciddi bir eksikliklerdir.

Bu araştırma kapsamında yanıt aranan üç temel soruya ilişkin bulgular değerlendirildiğinde ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

İlk olarak, sicil sisteminin objektif değerlendirme konusunda sıkıntılarının olduğu görüşü tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Sadece öğretmenler değil, değerlendirmeyi yapan müdürler, değerlendirme yapmayan ama müdürlerce yapılan değerlendirmeye şahit olan müdür yardımcılı ve her üç sendika temsilcisi tarafından bu görüşün belirtilmesi yanıtın geçerliliğini göstermektedir.

İkinci olarak, katılımcıların tamamı tarafından performans değerlendirmenin önemli bir değişiklik getirmediği sadece teknik anlamda bazı değişikliklerin öngörüldüğü ama bunun da uygulanmadığı belirtilmiştir. Katılımcılar performans değerlendirmenin mevcut haliyle sicil sisteminin sorunlarına çözüm olabileceğini düşünmemektedir. Bu görüş büyük ölçüde haklılık payı içermektedir. Gerek düzenlemenin içeriği gerekse uygulamada yaşanan sorunlar performans değerlendirmenin sicil sisteminin yetersizliklerine çözüm olamadığını göstermektedir.

Sicil sisteminde temel sorun objektif ve şeffaf olmaması iken performans değerlendirme ile de objektifliğin sağlanamadığı dile getirilmiştir. Hatta eksiklikleri kabul edilmekle beraber sicil sistemi ve müfettiş denetiminin mevcut uygulamadan daha iyi olduğu belirtilmiştir. Sicil sisteminin kendi içinde dengeleyici unsurları olmasının yanında, müfettiş değerlendirmesinin de oluşu bir nevi fren denge mekanizması görevi görmektedir.

Sicil sisteminden farklı olarak öğretmenler kendilerine verilen notları görme imkanına sahiptir. Ancak sorun notların verilmiş aşamasındadır. Değerlendirmeyi yapan müdürün objektifliği yine soru işareti yaratmaktadır. Değerlendirme kriterleri sağlıklı bulunmadığı gibi notların görülmesinden sonra ayrı sorunlar çıkabilmektedir.

Her iki sistemin de temel sorunu objektifliği sağlayamamasıdır. Bunun temel nedeni ise değerlendirme kriterlerinin soyut olmasından kaynaklanmaktadır. Değerlendirmenin nesnel ölçütlere dayanmaması süreci zorlaştırmaktadır. Ancak burada ifade etmek gerekir ki; nesnel-somut ölçütlerin oluşturulması oldukça güçtür. Bu nedenle performans değerlendirme kolaylıkla uygulanamamaktadır. Bu ölçütler üzerinde katılımcılığı sağlayarak ciddi bir çalışma yapılması gerekmektedir. Bu kadarı da yeterli olmayacaktır. Değerlendirmeyi yapacak kişilerin niteliği de burada önem kazanmaktadır. Nesnel ölçütler oluşturulsa, değerlendirmeyi yapacak kişilere bu konuda eğitimler verilse dahi yine yüzde yüz objektif bir değerlendirme garanti edilemeyecektir. Bunun bir sebebi değerlendirme yöntemlerinin kendi içinde barındırdığı eksikliklerdir. Başka bir sebebi ise toplumsal yapımızdan kaynaklanmaktadır.

Hangi sistem olursa olsun, kültürel nedenlerle değerlendirmede objektifliği sağlama konusunda sıkıntılarımızın devam edeceği söylenebilir.

MEB’in öğretmen değerlendirme politikalarının analiz edilmeye çalışıldığı bu araştırmada elde edilen bulgular ışığında denebilir ki; MEB personel değerlendirme politikaları başarısız olmuştur. Altyapısı hazırlanmadan, ülke koşulları, eğitim seviyesi ve kültürel yapısı gözetenmeden uygulanmak istenen hemen her çalışma başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Eğitim uzun soluklu bir süreçtir ve çıktıları hemen elde edilemez. Uygulamaların sık sık değişmesi ciddi bir olumsuzluk yaratmaktadır.

Son olarak, öğretmenlerin bu süreçten nasıl etkilendiğine bakıldığında; performans değerlendirme yalnızca bir kere uygulandığı ve bunun sonuçları da kullanılmadığı için öğretmenler üzerinde somut bir etki yaratmadığı görülmektedir. Performans değerlendirmede en çok karşı çıkılan uygulama değerlendirmeye veli, öğrenci ve iş arkadaşlarının dahil edilmesi olmuştur. Çoklu performans değerlendirmesi hiç uygulanmamıştır. Ancak uygulama daha hayata geçmeden öğrencilerin öğretmenleri tehdit eder duruma gelmesi öğretmenlerde moral bozukluğu oluşturmuştur. Öğretmenlerde sisteme bir kızgınlık ve motivasyon düşüşü gözlemlenmiştir. Öğretmenler kendilerini güvencesiz hissetmekte ve öğrencilerin eline verilen hakkın yanlış kullanılacağını düşünmektedirler. Daha sistem taslak halindeyken bile öğrencilerin öğretmenleri tehdit eder hale geldiği, öğretmenliğin itibarının zedelendiği ifade edilmiştir.

Eğitimciler değerlendirmenin kendisine karşı değildir. Öğretmenlere yönelik bir değerlendirmenin yapılmaması gerektiğini ifade edenler bulunduğu gibi çoğunluk değerlendirmenin olması gerektiğini ve yararlı olduğunu ifade etmiştir. Öğretmenler genel olarak performans değerlendirmenin uygulama biçimine karşı çıkmaktadır. Öğretmenler eksikliklerini görebilecekleri ve kendilerini yenileyebilecekleri bir sistem olmasını istemektedir. Ancak ne sicil sistemi ne performans değerlendirme sistemi öğretmenlerin mesleki gelişimlerine katkı sağlamaktadır.

Sicil sisteminin yetersizlikleri kabul edilmekle birlikte sicil sistemi yerine getirilmek istenen performans değerlendirme sistemi bu yetersizlikleri giderebilecek nitelikte değildir. Hatta performans değerlendirme sistemi bu haliyle sicil sisteminin de gerisinde kalmıştır.

Özetle, kamu personel rejiminde yaşanan değişimlerin arka planında içsel ve dışsal birçok unsur yer almaktadır. Fordist dönemden post-fordist döneme geçişle birlikte dönemin koşullarına uygun bir kamu personel rejimi gerekli

olmuştur. Türkiye’de bu doğrultuda kamu personel rejiminde değişikliklere gitmiştir ve gidecektir. Dünya değişmeye devam etmektedir ve post-fordizmin de bu değişimden payını alması kaçınılmazdır. Kapitalizm yeni bir krizle karşılaştığında mevcut sistem de değişecektir. Liberal sistemde farklı, fordistte farklı, post-fordistte farklı bir sistem görülmektedir. Bütün dönemler için geçerli olacak bir sistem de söz konusu değildir. Ancak tüm dönemler için geçerli olan nokta, değerlendirmeden vazgeçilmemesidir. Mevcut durumda MEB’de değerlendirmenin kaldırıldığı söylenebilir ama dünyayla ve farklı bileşenlerin etkileşimine göre, nasıl bir insan modeli, nasıl bir öğretmen profili ve nasıl bir eğitim sistemi istendiğine göre yeni değerlendirme sistemi şekillenecektir. Bu çalışmanın bitme aşamasında TBMM’de kabul edilen Onbirinci Kalkınma Planı’nda da yine performans değerlendirmeye yer verilmiştir. Ancak doğrudan öğretmenlerin performansının değerlendirmesi demek yerine öğrenci kazanımları ile teşvik mekanizmaları arasında bağlantı kurulmuştur. Bu da gösteriyor ki, mevcut durumda öğretmen performans değerlendirmesi kaldırılrsa bile ilerleyen aşamalarda bir biçimde yeniden tezahür etmesi mümkündür.

KAYNAKLAR

- ALTUN, S. Akbaba ve Memişoğlu, S, Paşa (2008), Performans Değerlendirmesine İlişkin Öğretmen, Yönetici ve Müfettiş Görüşleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (53), 7-24.
- ARAP, İbrahim (2017), *Türkiye’de Kamu Yönetiminde Dijital Personel Değerlendirme: Fırsatlar – Tehditler*, 15, Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu, Düzenleyen Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F, Isparta, 1-4 Kasım 2017.
- ASLAN, O. Ender (2005), *Kamu Personel Rejimi: Statü Hukukundan Esnekliğe*, Ankara: TODAİE.
- ASLANARGUN, Engin ve Göksoy, Süleyman (2013), Öğretmen Denetimini Kim Yapmalıdır? *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 98-121.
- BALKAR, Betül ve Şahin, Sevilay (2010), The Opinions of Secondary School Teachers on Teacher Performance Appraisal Model and Implementations, *Elementary Education Online*, 9(1), 396–412.
- BOZKURT, Ömer, Ergun, Turgay ve Sezen, Seriy (Ed.) (1998), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE.

- CANITEZ, A. Burcu ve Solmuş, Tarık (2000), Performans Değerlendirmesi, *Türk Psikoloji Bülteni*, 16-17.
- CANMAN, Doğan (1993), *Personelin Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar Ve Türkiye’de Kamu Personelinin Değerlendirilmesi*, Ankara: TODAİE.
- COŞKUN, Selim (2004), *Kamu Reformları: Değişim ve Süreklilik, Çağdaş Kamu Yönetimi II: Konular, Kuramlar, Kavramlar* (ss.129-158), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DEMİRTAŞ, Zülfü (2005), İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Performanslarını Değerlendirme Ölçütleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (44): 489-506.
- EARGED (2001), *Öğretmenlerin Performans Değerlendirme Modeli Ve Sicil Raporları*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- EARGED (2002), *Okulda Performans Yönetimi (Taslak)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi,
- EARGED (2006), *Okulda Performans Yönetimi Modeli*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- EKİNCİ, Filiz (2008), Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Uygulamasına Geçisin Çalışanların Verimliliğine Etkisi, *Maliye Dergisi*, (155), 175-185.
- ERNALBANT, Özden (2014), 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemi Hakkında Öğretmen ve Yönetici Görüşleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ERYILMAZ, Bilal (2010), *Kamu Yönetimi*, Ankara: Okutman Yayıncılık.
- FALAK, Ömer (2017), 2016 Yılı Öğretmen Performans Değerlendirme Sisteminin Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FINDIKÇI, İlhami (2002), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

- GAZEL, A. Ali (2007), Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi'nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar, *A, Ü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (32), 203-213.
- GEYLAN, R. (1995), *Personel Yönetimi*, Eskişehir: Birlik Ofset.
- GÜLER, B. Ayman (2003), Devlette Reform, *Mimarlık Dergisi*,
- HELVACI, M. Akif (2002), Performans Yönetimi Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35 (1-2), 155-169.
- KAYIKÇI, Kemal ve Şarлак, Şenol (2013), İlköğretim Okullarında Performans Değerlendirme: Öğretmenlerin Sicil Uygulamasına İlişkin Görüşleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (43), 23-46,
- KONAN, Necdet ve Yılmaz, Salih (2018), Öğretmen Performans Değerlendirmeye İlişkin Öğretmen Görüşleri: Bir Karma Yöntem Araştırması, *Milli Eğitim Dergisi*, (219), 137- 160.
- ŞENER, H. Engin (2013), *Türkiye'deki Kamu Personel Politikalarının Bir Analizi, Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*.Ankara: Adres Yayınları.
- TORTOP, Nuri (1994), *Personel Yönetimi*, Ankara: Yargı Yayınları.
- TUNÇ, Binali, İnandı, Yusuf, Öksüz, Fidel ve Çal, Serdar (2013), Eğitimde Çok Bileşenli Değerlendirme: Velilerin Okul Yöneticilerinin Performans Değerlendirmesine Katılımı, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1): 90-99.
- TYSON, Shaun ve York, Alfred (1989), *Personnel Management*, Oxford: Made Simple Books.
- UYARGİL, Cavide (2008), *İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi*, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti,
- WOODS, Robert H. (1997), *Human Resources Management*, East Lansing, Mich: EducationalInstitute of theAmerican Hotel and Motel Association.
- Bilgi Edinme Kanunu, (24.10.2003), <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.4982&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=4982&Tur=1&Tertip=5&No=4982>, (16.02.2019).

<http://ebs.org.tr>, 10.04.2019

Devlet Memurları Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/> (19.06.2018).

Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği, (18.10.1986 tarih ve 19255 sayılı RG) (19.06.2018).

Devlet Personel Başkanlığı (DPB), (2017), Kamu Personelinin Başarılarının Değerlendirilmesine İlişkin Genel Yönetmelik Taslağı, http://www.dpb.gov.tr/F/Root/daireler/strateji_gelistirme/proje/pdf/Kamu_Pers.BasarilarininDeg.iliskinGenel_YonetmelikTaslagi_bakanliklari_gorusleri_cercevesinde-13.01.2017.pdf, (20.01.2019).

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), <http://www.dpb.gov.tr/>, (20.05.2019).

<https://www.yok.gov.tr/>, (20.05.2019).

<https://www.ailevecalisma.gov.tr/>, (20.05.2019).

https://www.google.com/amp/s/www.ntv.com.tr/amp/egitim/milli-egitimbakaniziyasalcukogretmenperformanssisteminiuygulamayacagiz,ui7xWDCODU2D4EPoXe3_xg, (20.07.2018).

MEB, <https://sgb.meb.gov.tr/>, (20.05.2019),

Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, (17.04.2015), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150417-4.htm>, (08.03.2019).

Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Performans Değerlendirme ve Aday Öğretmenlik İş ve İşlemleri Yönetmeliği (Taslak), (23.02.2018) <http://www.google.com/amp/s/www.memurlar.net/haber/730414/meb-ogretmen-performans-degerlendirme-yonetmelik-taslagini-goruse-acti.html%3amp=1>, (17.02.2019).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFB654E1718CECE5A14>, (20.05.2019).

Türk Dil Kurumu, (Erişim Tarihi: www.tdk.gov.tr -08.02.2019).

www.turkegitimsen.org.tr/, (6.02.2019).

www.ebs.org.tr/, (6.02.2019).

WOLVES IN SHEEP'S CLOTHING: SPOTTING THE DARK TRIAD OF PERSONALITY IN ORGANIZATIONS AND OVERCOMING THE TROUBLES THEY CAUSE

Can BİÇER¹

Geliş: 31.10.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.641095

Abstract

The purpose of this paper is to examine the Dark Triad personality traits and to show the ways of spotting them easily and exactly at workplaces in order to reduce their destructive effects in organizations. The dark personality characteristics mainly refer to socially aversive behaviors and associated with various kinds of interpersonal difficulties, problems and cover potentially destructive behaviors such as aggression, deception, manipulation and exploitation. The Dark Triad of personality is the group of personality traits which includes narcissism, Machiavellianism and psychopathy. The maladaptive features of the Dark Triad often deteriorate the work flow and relationships among employees at work. The Dark Triad traits are related with behaviors and features that lead to impaired social relationship functioning including aggressive tendencies, limited empathic abilities, hostility, and deception at workplaces. The Dark Triad traits: are the prominent socially destructive personality traits that simply poison the organizations because these traits might cause serious counterproductive behaviors that may lead to huge hidden costs (e.g., employee burnout, higher employee turnover) for the organizations. In this conceptual study, the Dark Triad of Personality, will be outlined and the behaviors of the employees that show the Dark Triad traits will be focused on thoroughly. In the conclusion section, the recommendations will be made and solutions will be offered in order to reduce and overcome their devastating effects at workplaces.

Keywords: *Dark Triad, Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy.*

---

¹ Dr Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu MYO, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, canbicer@karabuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7270-7417>.

KUZU POSTU GIYMIŞ KURLAR: ÖRGÜTLERDE KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİ TESPİT ETME VE NEDEN OLDUKLARI SORUNLARIN ÜSTESİNDEN GELME

Öz

Bu çalışmanın amacı karanlık üçlü kişilik özelliklerini incelemek ve örgütlerde neden olacakları olumsuz etkilerini azaltmak için onları kolayca tespit etmenin yolları ele alınacaktır. Karanlık kişilik özellikleri ağırlıklı olarak kişiler arası çeşitli türde güçlüklerle ilgili sosyal yönden itici davranışları, sorunları ve öfke, aldatma, hileyle yönlendirme ve suiistimal gibi potansiyel açıdan yıkıcı davranışları işaret etmektedir. Kişiliğin karanlık üçlüsü narsizim, makyavelizm ve psikopatiyi içeren bir kişilik özelliği grubudur. Karanlık üçlünün uyumu bozan özelliği sıklıkla işlerin işleyişini ve işteki çalışanların arasındaki ilişkiyi bozar. Karanlık üçlü kişilik özellikleri işyerlerinde sosyal ilişkiyi bozan saldırganlık eğilimine, sınırlı empati yeteneklerine, düşmanlığa ve aldatmacalara neden olan davranışlar ve özelliklerle ilgilidir. Karanlık üçlü kişilik özellikleri olan narsizim, makyavelizm ve psikopati örgütler için büyük gizli maliyetlere yol açabilecek (örn. çalışan tükenmişliği, yüksek düzeyde işgücü devri) amaca zararlı ciddi davranışların oluşmasına neden olabileceğinden örgütü açıkça zehirleyen, sosyal açıdan belirgin yıkıcı kişilik özellikleridir. Bu çalışmada, Karanlık üçlü kişilik özellikleri olan narsizim, makyavelizm ve psikopati ana hatlarıyla irdelenecek ve karanlık üçlü kişilik özelliklerini yansıtan çalışanların davranışları ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise bu kişilik özelliklerinin yıkıcı etkilerini azaltmak ve başa çıkılmasıyla ilgili çözüm ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Karanlık üçlü kişilik özellikleri, Narsizim, Makyavelizm, Psikopati.*

Introduction

Today, hundreds of millions of people go to work every day. There are lots of reasons that motivate these people to get up early and, they work almost one third of the day at workplaces. Majority of the individuals sometimes see and interact with their coworkers more than their family members. So, the relationships among employees play a vital role in their daily life. Since personality is a set of traits and characteristics unique to an individual, it's so real that everyone all has their own personality just like everyone's fingerprints are unique. Thus, it's obvious that while individuals working in an organization, they will experience different reactions or perceptions from their coworkers or supervisors and they will have to deal with all different kinds of people (e.g.

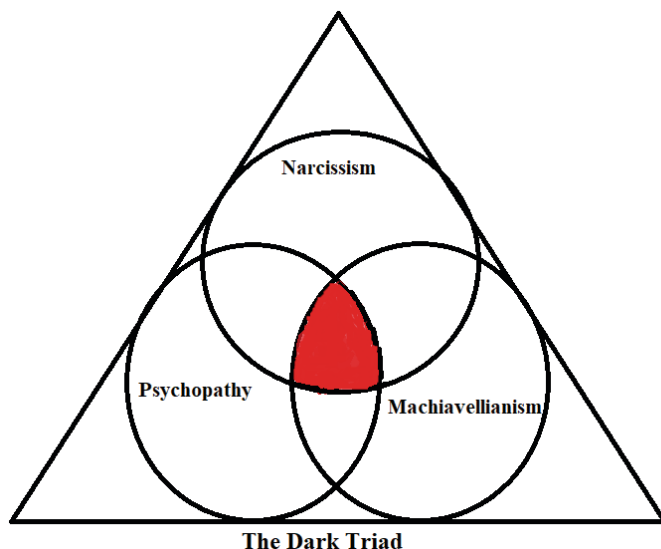
stubborn, modest, optimistic, pessimistic or mean etc.) at their workplaces. However, apart from basic personality traits like optimism, pessimism, competitiveness or shyness, some people have poisonous, darker ones such as narcissism, Machiavellianism, and psychopathy that are really toxic and very hard to deal with. Because it's so difficult to predict their behaviors and insidious plans in advance and it might be too late when you find out that you have been abused by one of the darkest triad of personality at work.

The term the Dark Triad was first coined by Paulhus and Williamsin(2002: Jones and Paulhus, 2017:1). narcissism, Machiavellianism, and psychopathy are called as the Dark Triad personalities and they are often guided by evil values and individuals who have these personality traits usually lack a moral compass and mercy for other people. They can do anything possible, for example they can use their position to pursue their own goals because they somehow think that it's fair and permissible to get whatever they want. Employees who engage in behaviors that are related to, Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy, really hurt organizations in many ways, potentially poison and destroy a team because their interests aren't organizational interests, their interests are just for themselves. The Dark Triad is well-known for showing no remorse, telling lies, stabbing and showing malevolent or harmful behaviors in organizations. In brief, The Dark Triad is composed of three personality components: have much in common but they are partly interrelated each other and reflect different tendencies on their ownso in this conceptual study, The Dark Triad, Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy will be define thoroughly, the distinct and common behaviors that The Dark Triad engage in in organization will be outlined. Then, in the conclusion section, recommendations will be made in order to deal with The Dark Triad and reduce their devastating effects in organizations.

1. The Dark Triad of Personality, Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy

Some individuals are the different members of the society as they volatile, aggressive, arrogant or domineering. It's very hard to get along with these people but the Dark Triad is quite different for their behaviors that they can be seriously damaging and may sabotage the organization on the whole. Figure 1 displays the three toxic traits that constitute the "toxic triangle", the Dark Triad. The red section in the middle where the three circles meet shows the main features of the dark triad traits; these are arrogant, callousness, antisocial, emotional coldness, dishonesty, antagonistic, volatile, and criminal behaviors which are all associated with the Dark Triad (Lyons, 2019:5).

Figure 1. The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy

Source: Lyons, M. (2019). *The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy in Everyday Life*. Academic Press. p.5.

Jones and Neria (2015) maintained in their study that all three Dark Triad traits, Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy are high in callousness and manipulation so it is essential to focus on the differences in their motivations and behavioral reflections. Additionally, Paulhus and Williams (2002) stated that the personalities that compose the Dark Triad have diverse origins but to some extent they share common features such as emotional coldness, duplicity, and aggressiveness and show socially malevolent character. So, it is important that the Dark triad should be focused on well to understand the differences among them in detail.

1.1. Narcissism

Narcissism is a personality disorder, namely narcissistic personality disorder (NPD), and subclinical personality trait and the term “Narcissist” evolved from Greek mythology which is about the handsome, self-aggrandizing, and vain young man Narcissus. He fell in love with his own reflection in a pool of water. Then, he couldn’t take his eyes off of himself and slowly pined away at the pool of water and died (Brummelman et al., 2016:8). Narcissism refers to a

personality trait reflecting a grandiose overtly immodest, self-centered and inflated self-concept with a high degree of extraversion and a low level of agreeableness or communion. Narcissists lack compassion and empathy and they often yearn for attention and admiration. Narcissistic individuals admire only themselves and they usually think that the other people around them are the audiences of them to applaud ceaselessly functioning as the mirror reflecting back the excellence and magnificence of the narcissistic individuals. The most distinguishing behaviors that they engage in are arrogant and haughty behaviors or attitudes and they usually envy of others or a feeling that others are envious of them (Jacoby, 2016:1; Buffardi and Campbell: 2008:1304). According to Miller et al. (2017), narcissism falls into two main dimensions that are grandiose narcissism and vulnerable narcissism. Grandiose narcissism refers to the prototypic manifestation of narcissism that covers higher trait levels of antagonism (e.g., grandiosity, selfishness, deceitfulness, oppositional, and callousness) and agentic extraversion. However, vulnerable narcissism represents higher levels of antagonism (e.g., distrust, selfishness, deceitfulness, oppositional, and callousness) and negative effect (e.g., anxiety, depression, self-consciousness, and vulnerability).

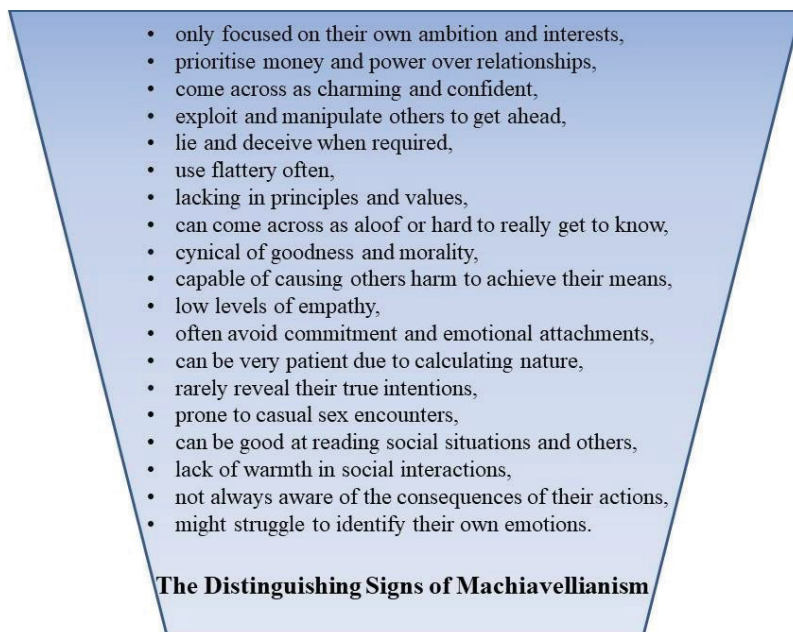
1.2. Machiavellianism

Machiavellianism is a construct originated from the book “The Prince” which was written in 1513 by Niccolo Machiavelli who was a philosopher, a diplomat and a political theorist. The root idea of the book was maintaining political control highly depends on "the end justifies the means." Again, a ruler with a clear agenda must be open to any and all effective tactics, including manipulative interpersonal strategies such as flattery, backstabbing and lying. Moreover, strong rulers must be grim with their subjects and rivals or enemies, and that glory and survival justified any way, even ones that were perceived as immoral and brutal. Today, Machiavelli's political strategies are common and associated with people's everyday social behavior (Christie and Geis, 2013:1-3). Machiavellian individuals can usually be observed as ambitious, strategic, capable of delaying gratification, highly manipulative, amoral manipulation, and they usually engage in unethical behaviors and attitudes (Jones and Paulhus, 2009:93; Miller et al., 2017:2). Machiavellianism is one of the toxic personality traits that Machiavellian individuals often seek control over others, for example coworkers at work, they seek status for oneself by engaging in amoral manipulation. The employees who show higher traits of Machiavellianism are highly destructive to the effective functioning of organizations and work flow

(Greenbaum et al, 2017:586). Since 16th century “Machiavellianism” became a popular term to define the art of being deceptive to get ahead and until the 1970s, Machiavellianism hadn’t been a psychological term when two social psychologists, Richard Christie and Florence L. Geis, developed “the Machiavellianism Scale” in their studies (Jacobson, 2015:1). Figure 2 below displays the distinct behaviors and attitudes that Machiavellian individuals show:

Figure 2. The Distinguishing Signs of Machiavellianism

Source: Sheri Jacobson, What is Machiavellianism in Psychology?, <https://www.harleytherapy.co.uk/counselling/machiavellianism-psychology.htm>, Accessed:12.10.2019.

1.3. Psychopathy

Psychopathy has been studied within the concept of psychology for a long time and has been a topic of clinical nomenclature since the mid-19th century and, researches that have been carried out especially within forensic and clinical psychology because of its intense links with crime and antisocial attitudes and behaviors (Vize et al., 2016:2). Psychopathy refers to callous, impulsive, and predatory behaviors and at clinical levels; psychopathy is the single best predictor of violent habitual crime and accounts for an excessive level of violent crime for example, psychopaths represent 15–30% of the prison population but commit up to 50% of violent crimes (Book et al., 2015:30). Psychopathy can be considered

as the “darkest” of the Dark Triad traits since it has stronger ties with disregard for others, manifesting in deteriorating interpersonal behaviors and attitudes such as sadism, pounding and bullying and they are prone to exhibit serious criminal activities (Lyons, 2019:11-12). Psychopathy is mainly distinguished by low neuroticism, guiltlessness, volatile, impulsivity, dishonesty, cynicism and antisocial behavior (Koladich and Atkinson, 2016: 253) and psychopaths have lower levels of corporate responsibility so that they can negatively affect the productivity in organizations and, they usually don't hesitate to pursue their own personal agendas without detection by creating chaos not only in the organization but also in coworkers' personal lives as well (Jonason et al., 2012:249). Last but not least, psychopathy is generally characterized by lack of remorse for hurting others and individuals with higher levels of psychopathic traits tend to appear as an issue in the criminal justice and corrections systems rather than the psychiatric system. In addition, psychopaths are thrill-seeking individuals who usually have erratic lifestyles and, they are highly related with higher rates of violent recidivism, criminal violence, and resistance to treatment, sub-clinical psychopathy is problematic in non-forensic settings. For instance, sub-clinical psychopathy is often associated with cheating, lying and aggression at school or in academic, marital-family life, and causing unrest in workplace relationships. (Visser and Campbell, 2018: 573; Wisse and Sleenbos: 2016:123).

2. Spotting the Dark Triad of Personality in Organizations

Before the Dark Triad employees sabotage the organization, spotting the individuals in sheep's clothing is the best way for maintaining the harmony at workplaces. Besides, it will be the best option and a kind of preemptive precaution if HR would be very careful while recruiting new employees at the beginning. Additionally, the Dark Triad can exhibit numerous tactics of influence independently, manipulation tactics or may adopt an aggressive or forceful style of interpersonal influence at the workplaces. So, observing the behaviors of the employees eminently is the key for distinguishing the Dark Triad personalities in the organization. Fortunately, as a manager or a supervisor at a company, there are some ways that supervisors can manage employees with dark triad traits effectively and reduce their negative effects. However, it's obvious that everyone might have characteristics of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy during their lives, and most people are aware of that these behaviors don't work well both professionally and personally, in contrast, some others never care for the malevolent, invidious behaviors they engage in, even giving harm other people. First of all, determining an employee who rates highly in one or more of

the Dark Triad characteristics is essential for outlining the issue well. Therefore, detecting and understanding the tactics of individuals with higher the Dark Triad traits well is so important for preventing counterproductive behaviors in organizations.

Although it's well known that the Dark Triad traits possess undesirable characteristics of personality, individuals with the Dark Triad are still being get hired. Because, these individuals also have a lot of desirable traits like determined, energetic, talkative, charm, leadership, ambition, decisive, assertiveness, and impression management skills. Since job interviews last in a limited time that may not permit HR professionals enough time for the darker sides of these individuals to be revealed efficiently and then they get the job and begin to work and, show their real faces gradually until they might be dismissed (Jonason et al.,2012:449). The Dark Triad traits are simply the collection of grandiose and entitled narcissism, strategically manipulative Machiavellianism and reckless and selfish psychopathy. In essence, they have common features like dishonesty/manipulation and callousness. Namely, if the core of callous-manipulation is removed, the traits can be considered as unrelated. However, the Dark triad traits are certainly related with a willingness to gain at the expense of other people. Additionally, these toxic traits refer to bad behaviors such as cheating, deceiving, stealing and fraud in organizations. For example, narcissistic individuals can be extremely toxic when in power (Jones, 2013:563). Therefore it's really important to reveal the striking attitudes and behaviors of the Dark Triad traits at workplaces.

- First, narcissism is associated with selfish behaviors, entitlement, callous-manipulation, envy, egotism, grandiosity, superiority and dominance and women may lack empathy through narcissism more than men (Jonason and Krause, 2013: 532). Narcissistic employees usually appear with an inflated self-view; need for attention and admiration plus vanity and exhibitionism, desire for status prestige, power, and leadership at the expense of others and come to the fore with entitlement, arrogance, and superiority toward coworkers. They usually tend to want coworkers to admire, to pay attention, to seek prestige or status to them and often to expect special favors or compliments from their coworkers (Rauthmann and Kolar, 2013: 622). Employees high in narcissism need others to constantly applaud and supply them with ego-reinforcement and they only focus on reinforcing their endless identity needs for superiority from their coworkers and their remarkable attitude is the chronic need for affirmation all the time. Again, both envy and pride with disregard and disrespect for the efforts of other employees' reflect the notable undesirable behaviors of the narcissistic employees

or bosses in the organization. Employees especially having higher traits of vulnerable narcissism may show stronger feelings of envy that they may get so jealous of their coworkers' success or happiness and they can make unfair competition with them and blame their coworkers for their own failures. (Jones, 2013:563; Book et al., 2015:30; Veselka et al., 2014:76).

• Second, Machiavellianism is dealt with glib social charm, manipulateness exploitation and self-interest (Jonason and Krause, 2013: 532). In organizations, employees high in Machiavellianism strategize in order to keep and maximize their long-term selfish gains and Machiavellian individuals exhibit antisocial behavior only when there is little to no risk of being caught and they are well-known for manipulative and deceptive proclivities, cynical worldviews, and overlooking conventional morality at workplaces (Jones, 2013:563; Djeriouat and Trémolière, 2014:12). Employees high in Machiavellianism often adopt callous and calculated behavioral strategies that are associated with career success and they are certainly “coercive controllers”, using an adaptive combination of both pro- and anti-social tactics to attain their goals at workplaces. They are often greedy of gain that they have a tendency to manipulate and betray others to keep or increase their personal gain in the organization and they can successfully adapt to the requirements of a given situation, and change tactics when it's necessary (Book et al., 2015:30; Veselka et al., 2014:76; Czibor and Bereczkei, 2012:202). They usually tend to show promiscuity, hostile sexual attitudes and various selfish and deceptive sexual tactics like cheating, divulging intimate sexual secrets to other people, feigning love and using tactics depending on sexual force (Ali and Chamorro-Premuzic, 2009: 229). Moreover, they can easily be observed for cynicism while commenting and misanthropy in relationships and coldness, strivings towards agentic goals (e.g., status, money, power), duplicity, and calculated manipulation tactics at workplaces are the distinguishing features of Machiavellian employees within the organizations (Rauthmann and Kolar, 2013: 622).

• Third, psychopathy characterized by lack of remorse, callous social attitudes, predatory behaviors, impulsivity, antisociality, impulsivity, and interpersonal antagonism and men may lack empathy through psychopathy comparing to women (Jonason and Krause, 2013: 532). Employees high in psychopathy take needless risks for minimal gain and erratic lifestyle is the main reason for risk-taking which means self-destruction for them (Jones, 2013:563). Psychopaths are regarded as professional cheaters who capitalize on the cooperation of their coworkers by lacking the natural emotional and cognitive approaches that hinder antisocial behaviors so they may be successful in business

and politics (Book et al., 2015:30). Their relationships are often distressful and result in nervous breakdown and domestic violence so their lack of empathy and callousness are counterproductive for organizational goals, status, wealth and successful intimate relationships in organizations (Ali and Chamorro-Premuzic, 2009: 229). In addition, they often indicate deficiencies in the abstract thinking that is essential to understand the results of their behaviors at workplaces, for example leaving a lot of broken hearts, shattered expectations, lacking in conscious and in feelings for their coworkers, they selfishly take what they desire and do until they are satisfied, without the slightest sense of guilt or remorse. They can easily be spotted with unnaturally low levels of empathy for coworkers at workplace, or don't hesitate to manipulate their friends for personal gain or interests (O'Boyle et al., 2013:789; LeBreton et al., 2018:164).

Conclusion and Solutions

It's so obvious that the Dark Triad traits can be poisonous and destructive at workplaces. If one or more employees exhibit narcissistic, Machiavellian, or psychopathic characteristics, the entire office will suffer in the end because other employees will certainly feel uncomfortable and unsafe because of the Dark Triad traits' bothering behaviors and attitudes in the organization. On the other hand, it must be remembered that employees showing these toxic traits might be a high achiever and charming, energetic, talkative, conscientious and achievement-oriented at first but it might be too late when they begin to undermine the organizational peace and harmony. So, being on alert and being aware of these bad traits at workplace and getting prepared to handle them properly are very important steps for overcoming the negative consequences of the bad behaviors such as employee burnout and higher employee turnover rates and achieving the organizational goals.

The first and the best ways to avoid the dark triad traits from any workplace are to eliminate them during the hiring phase. It's clear that it can be very difficult to determine them first among the job applicants on the interview day because there's limited time to distinguish them effectively. Indeed, it's easy to be fooled by a narcissist individual because he/she might seem to be energetic, charming, outgoing, charismatic, and confident which are often wanted features for the HR to hire anyone for the position. In sum if you have noticed that he/she is the one who displays the major signs of the Dark Triad traits, it's highly recommended to hire someone else immediately before your organization might have been demolished.

If the organization already has these kinds of difficult employees showing the Dark Triad traits, the management must be aware of them and should take precautions before it's too late. For example maintaining calm is the key for handling with these individuals at workplace. Otherwise, one can easily be intimidated, swayed, or wooed by the Dark Triad traits and it will only help to escalate the problems in the organization. For example, as a manager or a coworker, keeping your emotions in check and remaining calm are the first steps for describing the issue well and then handling their bad behaviors in a rational way seems to be the best option to stop the developing unwanted behaviors. Accordingly, taking notes about bad behaviors (e.g., showing low or no empathy to others, arrogant, manipulating their coworkers for their interests, domineering, lying, insulting etc.) doing an honest and fair evaluation of the organization and conducting questionnaires on employees would help managers or supervisors to learn about the degree and the prevalence of the Dark Triad traits at workplace. So, the managers/supervisors can neutralize the unsavory elements of their toxic behaviors, and restore team harmony and employee well-being in the organization.

After having evaluated the employees and the relationships among them in the organization fairly and honestly, then it's time to determine who the sufferers of the Dark Triad traits are and who the real perpetrators in the organization are. It must be remembered that this action must be handled with care because they might feel offended or embarrassed if they won't be treated properly while telling them about the bad behaviors they sometimes show in the organization, otherwise, improper approaches only makes things worse, triggers worse behaviors at workplace. Talking to the employees showing the Dark Triad traits when they in good mood and underlying the effects of their bad behaviors honestly to them face to face away from other employees might be effective for finishing the repetitive bad behaviors at workplace. Additionally, giving precise examples with the dates and time when the bad behaviors occurred to back up what you're telling them would be helpful to convince them about what they've done before so it will be easier to tell that they must change their ways immediately.

After having approached successfully to the perpetrators of the dark Triad traits, then it's time to check thoroughly the possible triggers of the bad behaviors that might originated from the working conditions or the sort of distributed duties and teams in the organization as well. Because there may be some specific situations at work that cause behaviors to develop associated with narcissism, Machiavellianism, or psychopathy. Or one of employees just can't stand working with a certain team member in the organization. It's obvious that every situation

doesn't have such a simple fix but removing the sufferers or perpetrators from the teams or changing them with other group members might help to sweep the triggers of the unwanted behaviors in the organization.

Last but not least, it's vital that one can never support a troublesome employee's bad behavior even indirectly or unintentionally. When any chaos or toxic behaviors appear in the organization, they must never be overlooked and neglected or managers/supervisors should never defend them or make excuses for them. If not, it will not only help them to continue acting badly and toxic, but it will also alienate your other innocent employees within the organization and simply destroy the healthy team performance and development.

REFERENCES

- ALI, Farah & CHAMORRO-PREMUZIC, Tomas (2010), "The Dark Side Of Love and Life Satisfaction: Associations With Intimate Relationships, Psychopathy And Machiavellianism", *Personality and Individual Differences*, 48(2), 228-233.
- BOOK, Angela, VISSER, Beth. A. & VOLK, A. Anthony (2015), "Unpacking "Evil": Claiming The Core Of The Dark Triad", *Personality and Individual Differences*, 73, 29-38.
- BRUMMELMAN, Eddie, THOMAES, Sander & SEDIKIDES, Constantine (2016), "Separating Narcissism From Self-Esteem", *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 8-13.
- BUFFARDI, E. Laura & CAMPBELL, W. Keith. (2008), "Narcissism And Social Networking Web Sites", *Personality And Social Psychology Bulletin*, 34(10), 1303-1314.
- CHRISTIE, R., & GEIS, F. L. (2013), *Studies in Machiavellianism*. Academic Press.
- CZIBOR, Andrea & BEREZKEI, Tamas (2012), "Machiavellian People's Success Results From Monitoring Their Partners", *Personality and Individual Differences*, 53(3), 202-206.
- DJERIOUAT, Hakim & TRÉMOLIÈRE, Bastien (2014), "The Dark Triad Of Personality And Utilitarian Moral Judgment: The Mediating Role Of Honesty/Humility And Harm/Care", *Personality and Individual Differences*, 67, 11-16.
- GREENBAUM, L. Rebecca, HILL, Aaron, MAWRITZ, B. Marry, & QUADE, J. Matthew (2017), "Employee Machiavellianism To Unethical Behavior:

- The Role Of Abusive Supervision As A Trait Activator”, *Journal of Management*, 43(2), 585-609.
- JACOBSON, Sheri (2015), “What is Machiavellianism in Psychology?”, *Harley Therapy Counselling Blog*. <https://www.harleytherapy.co.uk/counselling/machiavellianism-psychology.htm>. Accessed:12.10.2019.
- JACOBY, Mario (2016), *Individuation and Narcissism: The psychology of self in Jung and Kohut*. Routledge.
- JONASON, K. Peter & KRAUSE, Laura (2013) “The Emotional Deficits Associated With The Dark Triad Traits: Cognitive Empathy, Affective Empathy, And Alexithymia”, *Personality and Individual Differences*, 55(5), 532-537.
- JONASON, K. Peter, SLOMSKI, Sarah & PARTYKA, Jamie (2012), “The Dark Triad At Work: How Toxic Employees Get Their Way”, *Personality And Individual Differences*, 52(3), 449-453.
- JONES, N. Daniel, & PAULHUS, L. Delroy (2017), “Duplicity Among The Dark Triad: Three Faces Of Deceit”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(2), 329.
- JONES, N. Daniel & NERIA, L. Adon (2015), “The Dark Triad And Dispositional Aggression”, *Personality and Individual Differences*, 86, 360-364.
- JONES, N. Daniel (2013), “What’s Mine is Mine And What’s Yours is Mine: The Dark Triad And Gambling With Your Neighbor’s Money”, *Journal of Research in Personality*, 47(5), 563-571.
- JONES, N. Daniel & Paulhus, L. Delroy (2009), *Machiavellianism*. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 93-108). New York, NY, US: The Guilford Press.
- KOLADICH, J. Samantha & ATKINSON, E. Breanna (2016), “The Dark Triad And Relationship Preferences: A Replication And Extension”, *Personality and Individual Differences*, 94, 253-255.
- LEBRETON, M. James, SHIVERDECKER, K. Levi & GRIMALDI, M. Elizabeth (2018), “The Dark Triad And Workplace Behavior”, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 387-414.
- LYONS, Minna (2019), *The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy in Everyday Life*. Academic Press.

- MILLER, D. Joshua, HYATT, S. Courtland, MAPLES- KELLER, L. Jessica, CARTER, T. Nathan, & LYNAM, R. Donald (2017), "Psychopathy And Machiavellianism: A Distinction Without A Difference?", *Journal Of Personality*, 85(4), 439-453.
- MILLER, D. Joshua, LYNAM, R. Donald, HYATT, S. Courtland & CAMPBELL, W. Keith (2017), Controversies in narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology*, 13, 291-315.
- O'BOYLE, H. Ernest, FORSYTH, Donelson, BANKS, C. George & STORY, A. Paul (2013), "A Meta-Analytic Review Of The Dark Triad-Intelligence Connection", *Journal of Research in Personality*, 47(6), 789-794.
- PAULHUS, L. Delroy & WILLIAMS, M. Kevin (2002), "The Dark Triad Of Personality: Narcissism, Machiavellianism, And Psychopathy", *Journal Of Research In Personality*, 36(6), 556-563.
- RAUTHMANN, F. John & KOLAR, P. Gerald (2013), "Positioning The Dark Triad In The Interpersonal Circumplex: The Friendly-Dominant Narcissist, Hostile-Submissive Machiavellian, And Hostile-Dominant Psychopath?", *Personality And Individual Differences*, 54(5), 622-627.
- VESELKA, Livia, GIAMMARCO, A. Erica & VERNON, A. Philip (2014), "The Dark Triad And The Seven Deadly Sins", *Personality and Individual Differences*, 67, 75-80.
- VISSER, A. Beth & CAMPBELL, Stephanie (2018), *Measuring the Dark Side of Personality*, Chapter 27. The SAGE Handbook of Personality and Individual Differences: Volume III: Applications of Personality and Individual Differences. SAGE.
- VIZE, E. Colin, LYNAM, R. Donald, COLLISON, L. Katherine & MILLER, J. D. (2016), "Differences Among Dark Triad Components: A Meta-Analytic Investigation Personality Disorders: Theory, Research, And Treatment", *Advance online publication*. <http://dx.doi.org/10.1037/per0000222>
- WISSE, Barbara & SLEEBOS, Ed (2016), "When The Dark Ones Gain Power: Perceived Position Power Strengthens The Effect Of Supervisor Machiavellianism On Abusive Supervision in Work Teams", *Personality and Individual Differences*, 99, 122-126.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DIŞ BORÇLARIN DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİSİ : TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Mehmet Barış ASLAN¹, Zeki AKBAKAY²

Geliş: 28.10.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.638997

Öz

Küreselleşme ile beraber artan uluslararası sermaye akımları, ekonomik gelişimlerini kendi sermaye birikimleri vasıtası ile gerçekleştiremeyen gelişmekte olan ülkeler için birçok fırsatı da beraberinde getirmiştir. Söz konusu fırsatlardan en önemlisi ise dış borçlanmalardır. Dış borçlanmaların fırsat olarak kabul edilmesi ise bu türden kaynakların ekonomik büyümeye yönelik harcamalarda kullanılması ile paralellik arz etmektedir. Bundan yola çıkılarak hazırlanan çalışmada, 1980’li yıllardan itibaren ihracata dayalı büyüme stratejisi benimseyen ülkelerden biri olan Türkiye’de, dış borçlanmaların dış ticaret üzerindeki etkileri araştırma konusu edilmiştir. Zaman serisi ekonometrik yönteminin kullanıldığı ampirik çalışmada, 1980-2018 dönemleri arası yıllık veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’nin elde ettiği dış borçların, ülkenin hem ithalatı hem de ihracatı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etki oluşturduğunu göstermiştir. Çalışmaya kontrol değişkeni olarak dahil edilen doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ise dış ticaret üzerine istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Dış Borç, Doğrudan Yabancı Yatırımlar.*

THE EFFECT OF EXTERNAL DEBT ON FOREIGN TRADE IN THE GLOBALIZATION PROCESS: THE CASE OF TURKEY

Abstract

International capital flows, which have increased with globalization, have brought with itself many opportunities for developing countries that cannot

¹ Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mbaslan@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3783-4079>.

² Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zakbakay@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-6483>.

realize their economic development through their own capital accumulations. The most important of these opportunities is external borrowing. The acceptance of foreign borrowings as an opportunity is in line with the use of such resources in expenditures for economic growth. Based on this, the study focused on the effects of foreign borrowing on foreign trade in Turkey, one of the countries that adopted an export-based growth strategy since the 1980s. Annual data between 1980 and 2018 years were used in the empirical study in which time series econometric method was used. The results showed that Turkey's foreign debt had a positive and statistically significant impact on both imports and exports of the country. Foreign direct investment inflows included in the study as control variables had no statistically significant effect on foreign trade.

Keywords: Foreign Trade, Foreign Debt, Foreign Direct Investments.

Giriş

Devletler kamu harcamalarını finanse etmek veya bazı ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmek için emisyon, vergi ve borçlanma olmak üzere üç temel araç kullanmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde emisyon ve vergi gelirlerinin düşük olması nedeniyle hükümetler yurtiçi ve yurt dışı finans kaynaklarına sık sık başvurumaktadırlar. Ne var ki gelişmekte olan ülkelerde yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz olmasından dolayı iç piyasalardan gerektiği kadar borçlanamayan bu ülkeler yurtiçi yatırımları artırmak, kamu hizmetlerini finanse etmek, ithalat ve ihracat yapabilmek, kısacası kalkınmak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için dış borçlanma yapmak zorunda kalmaktadırlar. Aslında ekonomi teorisi de özellikle düşük tasarruf oranları ve düşük sermaye stokuna sahip olan erken gelişme safhasındaki ülkelerde borçlanmanın büyüme üzerindeki olumlu etkisi ve bu ülkelerde yatırım getirilerinin gelişmiş ekonomilerden daha yüksek olduğunu ileri sürerek makul düzeydeki bir dış borçlanmayı teşvik etmektedir.

Yetersiz yurtiçi tasarruflar veya tasarruf açığı (saving gap) yurt dışı borçlanmada önemli bir belirleyici olsa da döviz rezervlerinin yetersiz oluşu, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farkı gibi diğer faktörlerde borçlanma üzerinde etkili olmaktadır. Üretimini artırmak veya ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için sermaye mallarının ithalatına ihtiyaç duyan döviz yoksunu gelişmekte olan ülkeler aynı zamanda paraları da konvertible olmadığı için dış yurt dışı finans kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer taraftan neo-klasik büyüme modelinde de ileri sürüldüğü gibi gelişmiş ülkelerdeki bol sermaye marjinal verimliliği düşük olduğu için emek-bol ülkelere

doğru kayma eğilimindedir (Truneh 2004: 263-265). Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bu yapısal özellikleri sadece kamu kesimini değil aynı zamanda özel sektörü de yurt dışı piyasalara yönlendirmiştir. Küreselleşme olgusu ise tüm bu dış borç taleplerinin daha kolay karşılık bulduğu bir süreç olmuştur.

Savaş sonrası dönemde Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin dış borçlanma ihtiyacını gideren temel kuruluşlardı. 1980’li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik küreselleşme olgusu ile birlikte uluslar arası sermaye piyasaları arasındaki engeller minimize olmuştur. Böylece dış borçlanma imkanları artan geliştirmekte olan ülkeler IMF ve Dünya Bankası kaynakları yanında diğer dış finansman kaynaklarına da ulaşabilmişlerdir. Bu bağlamda ekonomik küreselleşmenin bir boyutu olan finansal küreselleşme geliştirmekte olan ülkelerde dış borç yükünü artırmıştır.

Ekonomik küreselleşmenin diğer bir boyutunu ise ticari küreselleşme oluşturmaktadır. Ticari küreselleşme veya ticari dışa açıklık, ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştıran ve bu bağlamda gümrük vergileri, kotalar ve bazı görünmez engellerin kaldırılmasına yönelik izlenen politikalar anlamında kullanılmaktadır. Bir ülkenin dış ticaret bağlamında ne kadar dışa açık olduğu ticari küreselleşme endeksi ile ölçülmektedir. Ticari küreselleşme endeksi bir ülkede ithalatı ve ihracatı yapılan mal ve hizmetlerin GSYH içindeki payı şeklinde hesaplanmaktadır (Gygly vd. 2018).

Finansal ve ticari küreselleşme aynı dönemde yaşanan olgulardır. Finansal olarak bütünleşmiş ekonomiler aynı dönemde ticari açıklık derecesini artıran ülkeler olmuşlardır (Kose vd. 2009: 8). Malların, hizmetlerin ve sermayenin önündeki engellerin eşzamanlı olarak kaldırılmasının arkasındaki temel ekonomik mantık; genişleyen ticaretin hem uzun vadede hem de kısa vadede güvenilir, yeterli ve verimli bir finansman gerektirmesidir. Bu süreçte yerel ve uluslararası düzeyde etkin olan bir bankacılık sistemi sağladığı finansal hizmetler sayesinde uluslararası mal ve hizmet ticaretinin genişlemesinde anahtar bir rol oynamaktadır (Auboin 2004: 1). Ticaretin serbestleşmesi ithal girdilere ve sermaye mallarına erişimi kolaylaştırarak ihracat performansının artmasına yol açan önemli bir kanaldır. Aksine kısıtlayıcı ticaret rejimleri potansiyel ihracatçıların ihtiyaç duyduğu girdileri veya ekipmana ulaşmalarını zorlaştırabilir. İhraç ürünlerinin üretiminde kritik öneme sahip olan bu girdiler ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte kullanılabilirlikleri de artar (Babatunde 2009: 73). Bu bağlamda artan finansal küreselleşmeyle birlikte uluslararası sermaye akımlarının önündeki engellerin kalkması dış ticaret hacmini genişletmek isteyen ve özellikle imalat sanayindeki ihracatı ithal sermaye

mallarına bağlılığı nispeten yüksek olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin borçlanma taleplerini artırmıştır. Bazı ekonomistlere göre gelişmekte olan ülkelerin uluslar arası piyasalarda borçlanma taleplerinin karşılık bulması bir tür teminat işlevi gören dışa açıklık derecesine bağlıdır. Bu yüzden daha yüksek ticaret hacmi ile karakterize edilen ekonomilerin daha yüksek dış borç seviyesine ulaşması beklenir (Colombo ve Longoni 2009: 6).

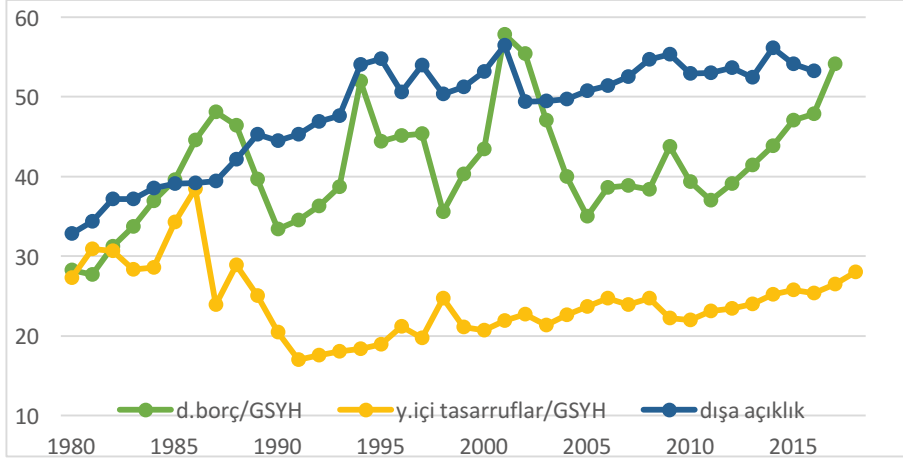
Küreselleşmenin sunmuş olduğu daha düşük faiz oranı bu süreçte gelişmekte olan ülkelerde borçlanma talebini artıran bir başka faktördür. Finansal entegrasyon ve serbest sermaye akımları ile karakterize olan küreselleşmiş bir dünyada, ortaya çıkan risk paylaşımı, faiz oranının borç arzına esnekliğini azaltır. Başka bir deyişle, bir hükümet için artık hem yerli hem de yabancı kaynaklardan borçlanabilme imkanının doğması faiz oranlarının düşük tutulmasına ve böylece hükümetlerin daha fazla borçlanmasına yol açacaktır (Vassalou ve Donaldson 2015: 4). Finansal küreselleşme ortamında hükümetlerin politikalarını koordine etmeleri durumunda ülkeler daha yüksek bir faiz esnekliği ile karşı karşıya kalabilirler. Dolayısıyla borçlanırken faiz oranlarına karşı daha duyarlı hale gelebilmektedirler (Azzimonti vd. 2014: 2269).

Dışa açılma bağlamında diğer gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sürecin bir benzeri de Türkiye’de de yaşanmıştır. 1980’li yıllara kadar korumacı politikalarla sadece iç talebe yönelik üretim yapan bir yaklaşımla uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek yerine dış ticarete korumayı azaltan, daha rekabetçi ve böylece ekonomik etkinliği artıran ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu strateji serbest piyasa koşullarını egemen kılmaya yönelik olduğu için aynı zamanda ithalat önündeki engellerin de kaldırılmasını gerekli kılmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinin dışa açılması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ekonomik liberizasyona yönelik atılan önemli bir adım ise 1989 yılında çıkarılan Türk Parasını Koruma Kanunu hakkındaki 32 sayılı karar olmuştur. Bu kanunla finansal serbestleşme süreci hızlanmış ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller azalmıştır.

Türkiye dışa açık büyüme politikasını uygulamaya koydukça uluslararası çevrelerde güvenilirliği yükselmiş ve dış borçlanma yapabilir bir konuma gelmiştir (Kepenek ve Yentürk 2001: 260). Dış ticarete benimsenen yeni strateji çerçevesinde Türkiye ihracatını artırmak için ara ve sermaye mallarına ihtiyaç duyan bir ekonomik yapıya sahipti. İhracat artırıcı ithalat sonuç itibarıyla hem ithalatın hem de ihracatın yani dış ticaret hacminin artmasında etkili olan bir faktör olarak görülmektedir. Daha çok ihracat yapabilmek için daha fazla ara ve sermaye malı ithal eden Türkiye yeterli döviz kaynaklarına sahip olmadığı için

ithalatının önemli bir kısmını uluslararası kaynaklardan borçlanarak finanse etmiştir. Dolayısıyla ticari ve finansal küreselleşme ile birlikte bir taraftan dış borçlar artarken diğer taraftan dış ticaret hacmi genişlemiştir.

Şekil 1: Dış Borçlar, Dışa Açıklık ve İç Tasarruflar (1980-2017)

Kaynak: World Bank, KOF Globalization Index

Şekil 1 dış borçlar, dışa açıklık ve yurt içi tasarrufların 1980 sonrası küreselleşme sürecindeki seyrini göstermektedir. 1980 yılında ticari ve finansal dışa açıklığı ifade eden ekonomik küreselleşme endeksi 32 iken 2017’ye geldiğinde 53’e yükselmiştir. Benzer şekilde aynı dönemde Türkiye’nin dış borcunun GSYH’ya oranı %28’den %54’e yükselmiştir. Dış ticaret ve dış borçlardaki artış trendinden farklı bir şekilde yurt içi tasarrufların GSYH içindeki payında önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir. Zira 1980’de yurtiçi tasarrufların GSYH’ya oranı %27 iken 2017’de %26 olmuştur.

1. Literatür

Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlar ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çok ampirik çalışma mevcuttur. Özellikle küreselleşme sürecinde sıklıkla başvurulan dış borçlanmanın temel nedenlerinden biri büyümenin itici gücü olan sermaye birikiminin bu ülkelerde yetersiz oluşudur. Bu yüzden yapılan çalışmaların çoğu dış borçlar ile büyüme veya dışa açıklıkla büyüme arasındaki ilişkiye odaklanılmışlardır. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak kullanımına zorlayan temel faktörün tasarruf açığı olduğuna dair büyüme ekonomistleri arasında bir görüş birliğinin de olduğu görülmektedir (Okafar ve Tyrowicz 2009:193). Teorik olarak borçlanmanın büyüme üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinin olması

mümkündür. Üzerinde önemle durulması gereken nokta yabancı fonların ekonomik büyümeyi artıran verimli yatırımlar için kullanılmasıdır. Ampirik çalışmalarda da genellikle optimal bir dış borçlanma ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu, belli bir eşik değerinden sonra bu ilişkinin tersine döndüğü şeklinde sonuçlara ulaşılmaktadır. Benzer şekilde dışa açıklık ile büyüme arasında da pozitif bir ilişkinin varlığına vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda benzer çalışma örneklerini aşağıdaki şekilde verebiliriz

Lao ve Kon (2014) 70 Asya ülkesini kapsayan çalışmasında dış borçların ekonomi üzerinde iki kanalla etkili olduğunu ifade etmektedirler. Buna göre dış borçlar GSYH'yı doğrudan artırırken, GSYH üzerinden de ihracatı artırmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında dışa açık ekonomilerin borçlanma taleplerinin altında genellikle ekonomik büyüme motivasyonu yatmaktadır. Dış borçlanmanın yanında doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)da önemli bir dış kaynak olarak görülmektedir. Bu tür kaynaklara tam anlamıyla ulaşabilmek için ülke ekonomisinin öncelikle dışa açıklık derecesinin yüksek olması gerekir.

93 gelişmekte olan ülkenin 1967-1998 dönemindeki verilerini kullanan Patillo vd (2002) dış borçlanmanın büyüme üzerinde doğrusal olmayan etkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır. Elde edilen eşikler, ihracatın %160-170'u ve GSYİH'nın% 35-40'ı civarındaki borç seviyeleridir. Bu eşik seviyelerinin sınırları dışındaki borç birikiminin büyüme üzerinde olumsuz etki yaptığı görülmüştür. Buna göre, ülkelerin özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterse de genellikle borcun marjinal etkisi çok düşük ve çok yüksek borç seviyelerinde negatif hale gelmektedir (Pattillo vd. 2002:14). Benzer şekilde Clements vd. (2003)'e göre belli bir eşik değerine kadar dış borçlanma yatırım ve büyüme üzerinde olumlu etki gösterirken bunun ötesindeki seviyelerde etki tersine dönmektedir. Simic ve Mustra (2012), 18 Avrupa ülkesini kapsayan çalışmalarında dış borçlanma ile büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Lane (2000) ekonomik küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklık ile dış borçlanma arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli çalışmalardan biridir. 87 gelişmekte olan ülkenin dahil edildiği çalışmada dış borcun başlangıçtaki çıktı düzeylerinde güçlü bir şekilde arttığı görülmüştür. Çalışmanın önemli sonuçlarından biri de ticari dışa açıklık ile dış borçlanma düzeyi arasında pozitif bir ilişkinin var olmasıdır. Benzer şekilde Colombo ve Longoni (2009) gelişmekte olan ülkelerde dış borç düzeyi ile açıklık derecesi arasında pozitif bir korelasyonun olduğu sonucuna varmışlardır. Pakistan'ın dış borcu ile ticari serbestleşme arasındaki ilişkiyi inceleyen Zafar ve Butt (2008)'ün çalışması her

iki değişken arasında uzun dönemde oldukça anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Ibhagui (2018), dış borçlar, ticari açıklık ve cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre dış borçlardaki artış cari açığı artırmakta, fakat, dışa açıklık oranının yüksek olduğu ülkelerde cari açıktaki artış daha fazla olmaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) yaptığı çalışmada ticaretin liberalleşmesinden sonra Afrika ülkelerinde ihracatın GSYH içindeki payının arttığı yalnız ithalattaki artışın daha büyük olduğu, bu durumun cari açığı artırdığı ampirik olarak ortaya konulmuştur (UNCTAD 2008: 12-17). Ticari açıklığın Sahra-Altı Afrika ülkelerinde ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerinin incelediği çalışmasında Kassim (2015) de benzer sonuçlar elde etmiştir.

Dış borçların dış ticaret üzerindeki etkileri ülkelerin şartlarına ve uyguladıkları iktisat politikalarına bağlı olarak değişebilmektedir. Shamim vd (2017) 1972-2014 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada Pakistan’da dış borçlar ile ihracat performansı arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlara göre bu durum artan dış borca bağlı olarak artan vergilerin yatırım talebini azaltmasından kaynaklanmaktadır.

Kızılgöl ve İpek (2014), 1990-2012 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye ekonomisi üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre dışa açıklık dış borçlar üzerinde pozitif bir etki oluşturmakta, dış borçlardaki artış ise ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Türkiye’de dışa açıklığın borçlanma üzerindeki etkisini araştıran Bölükbaş ve Peker (2017), dışa açıklığın dış borçlanmayı artırdığını ortaya koymuştur. Türkiye ekonomisi üzerinde yapılan Aslan ve Al Athwari (2019)’nin çalışmasında ise dış borçlanma ile GSYH, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

2. Ekonometrik Uygulama

2.1. Veri Seti ve Model

1980-2018 dönemleri arası yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, Türkiye’ye ait toplam dış borç düzeylerindeki yıllık değişimlerin Türkiye dış ticareti üzerine yansımaları araştırılmıştır. Çalışmaya ait tüm veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Yapılan analizlerde kullanılan veriler dolar cinsinden veriler olup, analizlere doğal logaritmik formları ile dahil edilmiştir.

Türkiye’de yıllar itibari ile gerçekleşen dış borçlanmaların Türkiye dış ticareti üzerindeki etkilerinin tahmin edildiği çalışmada, toplamda iki ekonometrik model kullanılmıştır. İhracat ve ithalat verilerinin bağımlı, toplam dış borç ve çalışmaya kontrol değişken olarak dahil edilen doğrudan yabancı yatırım verilerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı çalışma aşağıdaki modeller aracılığı ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Model 1; İhracat modeli

$$X_t = \theta_0 + \theta_1 DBS_t + \theta_2 DYY_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2; İthalat modeli

$$M_t = \gamma_0 + \gamma_1 DBS_t + \gamma_2 DYY_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıda yer alan modellerde X_t ; Türkiye’ye ait yıllık toplam ihracat rakamlarını, M_t ; Türkiye’ye ait yıllık toplam ithalat rakamlarını, DBS_t ; Türkiye’ye ait yıllık toplam dış borç stokunu, DYY_t ; ise Türkiye’ye yıllar itibari ile gelen net direk yabancı yatırım tutarlarını ifade etmektedir. θ_1 ihracatın, θ_2 ise ithalatın dış borç stoğu esneklik katsayılarını gösterirken, γ_1 ihracatın, γ_2 ise ithalatın doğrudan yabancı yatırım esneklik katsayılarını göstermektedir. ε_t ise modellere ait hata terimlerini ifade etmektedir.

2.2. Yöntem ve Bulgular

2.2.1. Durağanlık Analizi

Durağan bir yapıya sahip olmayan ve birim kök içeren veriler ile ekonometrik analizler yapmak, sahte regresyon problemi ile karşı karşıya kalmaya neden olabilmektedir. Dolayısıyla ekonometrik analizler yapılmadan önce söz konusu problem ile karşılaşmamak için analizde kullanılacak verilerin öncelikle durağanlık seviyelerinin araştırılması gerekir. Bu araştırma çalışmanın güvenilirliği bakımından büyük önem arz etmektedir (Atgür ve Altay 2015).

Son dönem uygulamalarında sıklıkla karşılaştığımız ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde diğer eş-bütünleşme testlerine nazaran önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Söz konusu kolaylıklardan en önemlisi ise gerçekleştirilen birim kök analizlerinde serilerin tamamının ilk farklarında (I(1)) durağan olma zorunluluğu içermemesidir. Diğer bir ifadeyle, İkinci farkları (I(2)) dışında serilerin tamamen düzey değerlerinde I(0), tamamen ilk farklarında (I(1)) veya karma bir yapı sergilemesi, eş-bütünleşme analizinin yapılması önünde bir engel teşkil etmemesidir (Özdamar 2015).

Çalışmada öncelikle verilere ADF birimkök testi uygulanmıştır. Daha sonra çalışmadan güvenilir sonuçların elde edilmesi adına verilere ayrıca Phillips ve Perron (PP) durağanlık testi uygulanmış ve elde edilen birimkök testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF(Düzey)			PHILLIPS-PERRON (Düzey)		
	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz
TOP-ITH	-1,10	-2,22	3,02	-1,13	-2,38	3,53
TOP-IHR	-2,79*	-2,72	4,98	-2,79*	-2,87	4,74
TOP_DBS	-1,67	-1,63	4,31	-1,73	-1,90	4,49
DYY	-1,99	-2,99	1,70	-2,10	-2,99	2,13
Değişken	ADF(1.Fark)			PHILLIPS-PERRON(1.Fark)		
	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz
TOP-ITH	-7,11***	-7,13***	-5,68***	-7,12***	-7,14***	-5,82***
TOP-IHR	-6,23***	-6,46***	-4,46***	-6,36***	-6,52***	-4,48***
TOP_DBS	-6,47***	-6,65***	-4,65***	-6,47***	-6,65***	-4,81***
DYY	-7,49***	-7,40***	-7,10***	-7,79***	-7,91***	-7,10***
Krit/Değ.	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz	Sabitli	Sab/Trend	Sab/Trendsiz
%1	-3,62	-4,22	-2,63	-3,62	-4,22	-2,63

Not: *** %1, anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunluğu otomatik olarak maksimum 9 gecikme, bilgi kriteri ise AIC bilgi kriteri olarak belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen birim kök analizi sonuçları (Sabitli, Sabitli-Trendli ve Sabitli-Trendsiz), toplam ihracat değişkeninin ADF ve PP sabitli birimkök sınaması sonucunda düzey değerlerinde $I(0)$, diğer tüm değişkenlerin ise ilk farklarında $I(1)$ durağan hale geldiklerini göstermiştir. Ayrıca elde edilen bu sonuç, verilere ait durağanlık düzeylerinin karma bir yapı sergilediğini dolayısıyla ARDL eş-bütünleşme testinin gerçekleştirilmesi yönünde bir engelin olmadığını göstermiştir.

2.2.2. ARDL Eş-Bütünleşme Testi

Çalışmanın ikinci adımında, gerçekleştirilen birimkök testleri sonucunda durağan oldukları görülen seriler arasında ki uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisi, ARDL Sınır Testi Yaklaşımının çalışmaya uyarlanmış halini ifade eden aşağıdaki denklemler aracılığı ile tahmin edilmiştir. Denklemlerde yer alan Δ , serilere ait birinci farkları sembolize etmektedir. Gecikme uzunlukları ise g ve r olarak ifade edilmektedir.

$$\Delta M_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^g \theta_{1i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=0}^g \theta_{2i} \Delta DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^g \theta_{3i} \Delta DYY_{t-i} + \theta_4 M_{t-1} + \theta_5 DBS_{t-1} + \theta_6 \Delta DYY_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^r \gamma_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=0}^r \gamma_{2i} \Delta DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^r \gamma_{3i} \Delta DYY_{t-i} + \gamma_4 X_{t-1} + \gamma_5 DBS_{t-1} + \gamma_6 \Delta DYY_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

Koentegrasyon testi sonrasında elde edilen istatistiki değer, Peseran v.d. (2001) tarafından geliştirilen kritik tablo değerinin üst değerinden daha yüksek bir değer olmalıdır. Şayet bu koşul gerçekleşir ise değişkenler arasında uzun dönem koentegrasyon ilişkisinin olduğu düşünülür. Bundan yola çıkarak uygulanan ARDL Sınır Testi eş-bütünleşme analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Sınır Testi (F Testi ve Kritik Sınır Değerleri)

Tüm Modeller	Değişken Sayısı(k)	F istatistiği	Kritik Değer(%1)	Kritik Değer(%1)
İhracatı Modeli	2	12,44***	I(0)-I(1) 4,13-5	I(0)-I(1) 3,1-3,87
İthalat Modeli	2	12,89***	I(0)-I(1) 4,13-5	I(0)-I(1) 3,1-3,87

Not: *** %1, anlamlılık düzeyini göstermektedir

Elde edilen F istatistikleri, kritik tablo değerlerinden daha yüksek değerler almıştır. Ayrıca söz konusu istatistikler istatistiki bakımdan %1 düzeyinde anlam ifade etmiştir. Bu sonuçlar, seriler arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

2.2.3. ARDL Model Tahminleri

Seriler arasındaki uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından model tahminleri aşağıdaki denklemler aracılığı ile tahmin edilmiştir.

$$M_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} M_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{2i} DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^m \theta_{3i} DYY_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=0}^t \gamma_{2i} DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^z \gamma_{3i} DYY_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

Denklemlerde yer alan M_t ve X_t sırasıyla ithalat ve ihracat modellerine ait bağımlı değişkenleri, k,l,m ve p,t,z gecikme uzunluklarını göstermektedir. Schwarz bilgi kriterine göre maksimum gecikme uzunluğunun 4 (yıllık veriler) olarak belirlendiği her iki modele ait model tahminleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4. ARDL Model Tahminleri

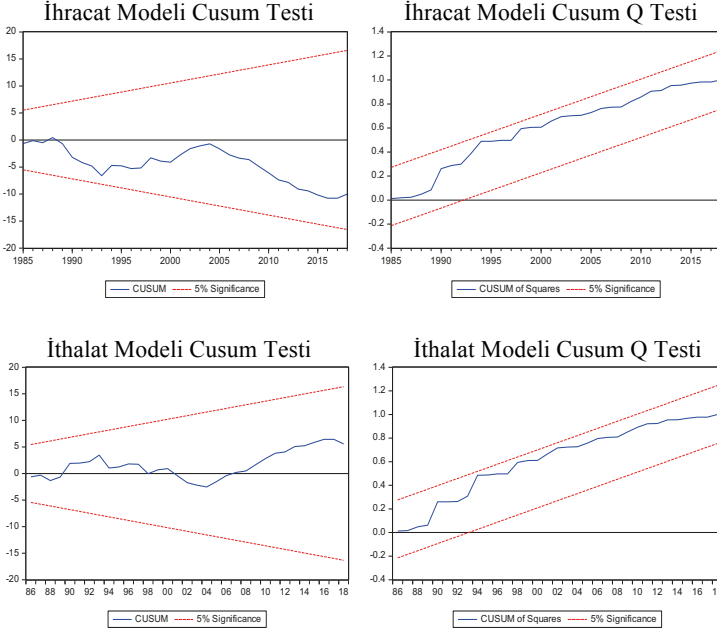
Tüm Modeller	İhracat (1,0,0) Modeli		İthalat (1,0,1) Modeli	
	Katsayı	t-İst.	Katsayı	t-İst.
Değişkenler				
TOP-IHR (-1)	0,28***	5,21	-	-
TOP-ITH (-1)	-	-	0,40***	3,67
TOP DBS	0,73***	11,76	1,23***	20,07
TOP DBS(-1)	-	-	-0,62***	-4,89
DYY	-0,002	-0,15	-0,001	-0,07
C	-0,22	-1,30	-0,22	-1,52
Tanısal Test	Katsayılar		Katsayılar	
R^2	0,9982		0,9986	
Düzeltilmiş R^2	0,9981		0,9984	
Otokorelasyon	1,66(0,44)		0,91 (0,63)	
Normallik	1,80(0,41)		4,09 (0,13)	
Değişen Vary.	5,04(0,17)		5,61 (0,23)	
Ramsey Test	2,66(0,09)		2,06 (0,14)	
Olasılık	0,000		0,000	

Not: *** %1, anlamlılık düzeyini göstermektedir. Tanısal testlere ait olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmiştir.

ARDL (1,0,0) ihracat modeli incelendiğinde, toplam ihracat değişkeni ilk gecikmeli değerinde, toplam dış borç stoku ise düzey değerinde istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı ve iktisadi beklentilere paralel bir sonuç vermiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ise istatistiki olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir. ARDL (1,0,1) ithalat modeli incelendiğinde, toplam ithalat değişkeni ilk gecikmeli değerinde, toplam dış borç stoku ise hem düzey hem de birinci gecikmeli değerinde istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı ve iktisadi beklentiler ile uyumlu bir sonuç vermiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri ise ihracat modelinde olduğu gibi ithalat modelinde de istatistiki olarak bir anlam ifade etmemiştir.

Elde edilen istatistiki sonuçların güvenilirliği açısından büyük önem arz eden tanısal test sonuçları incelendiğinde, elde edilen istatistiki değerlerin tüm testlerde %0,05'den büyük çıkarak modellerde Breusch-Pagan-Godfrey testine göre değişen varyans, Jarque-Bera testine göre normal dağılım, RamseyReset

testine göre model kurma hatası ve son olarak Breusch-Godfrey testine göre ise ardışık bağımlılık problemlerinin olmadığı görülmüştür.

Diğer taraftan, Modellerde yer alan parametrelere ait yapısal bir kırılmanın olup olmadığının tespitine yönelik Cusum ve Cusum of Squares testleri gerçekleştirilmiştir. Yukarıdaki grafiklerden de görülebileceği gibi elde edilen sonuçlar modellerde yapısal bir sorunun olmadığını göstermiştir. Ayrıca parametreler kararlı bir yapı sergilemiş ve yapay değişken ihtiyacı olmadan modellerin tahmin edilebileceği anlaşılmıştır.

2.2.4. Hata Düzeltme Modelleri

Seriler arasındaki kısa dönemli ilişkiler Hata Düzeltme Modelleri yardımıyla incelenirler. Model tahminlerine ait kalıntılardan elde edilen Hata Düzeltme Terimi (HDT) ise kısa dönem içerisinde oluşan sapmaların uzun dönem içerisinde ne kadar bir süre sonra dengeye geleceğini gösteren bir parametredir (Görüş ve Türköz 2016). Söz konusu parametrenin istatistiki olarak anlamlı ve katsayı işaretinin iktisadi beklentiler doğrultusunda negatif olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Seriler arasındaki kısa dönemli ilişkinin, serilerin ilk farkı alınarak oluşturulan ve çalışmaya uyarlanmış şekli ile ifade edilen kısa dönem Hata Düzeltme Modelleri, hem ihracat hem de ithalat modelleri için aşağıdaki denklemler aracılığı ile ifade edilmektedir.

$$\Delta M_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^r \theta_{1i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=0}^s \theta_{2i} \Delta DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^u \theta_{3i} \Delta DYY_{t-i} + \emptyset HDT_{t-1} + \mu_t \quad (7)$$

$$\Delta X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^h \gamma_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=0}^v \gamma_{2i} \Delta DBS_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_{3i} \Delta DYY_{t-i} + \gamma HDT_{t-1} + \mu_t \quad (8)$$

ΔM_t ithalat değişkeninin, ΔX_t ise ihracat değişkeninin birinci farkını göstermektedir. HDT ile $\emptyset$ ve γ değişkenleri sırasıyla Hata Düzeltme Terimi ve bu terime ait katsayıları ifade etmektedir. Hata Düzeltme Modeli sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Modeller	İhracat (1,0,0) Modeli		İthalat (1,1,1) Modeli	
	Katsayı	t-İst.	Katsayı	t-İst.
DYY	-0,003	-0,15	-0,002	-0,07
TOP_DBS	1,00***	25,80	1,00***	23,65
C	-0,31	-1,33	-0,38	-1,45
Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Tahmin Sonuçları				
D(DYY)	0,02	1,27	-0,02	-1,45
D(TOP_DBS)	0,75***	14,61	1,24***	26,93
HDT(-1)	-0,62***	7,95	-0,57***	-6,57

Not: *** %1, anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Hata Düzeltme Modelleri sonuçlarına göre, gerek ihracat gerekse ithalat modellerinde yer alan doğrudan yabancı yatırım değişkeni istatistiki olarak anlamsız çıkarak, Türkiye'ye kısa dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların, Türkiye ihracat ve ithalatı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermiştir. İhracat ve ithalat modellerinde yer alan toplam dış borç stoku değişkeni ise kısa dönemde her iki modelde de istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye dış borç stokundaki %1'lik bir artış sırasıyla Türkiye ihracat ve ithalatını % 0,75 ve %1,24 artırmaktadır. Elde edilen sonuç kısa dönemde alınan dış borçların özellikle de ithalat üzerindeki pozitif etkisinin daha büyük olduğunu göstermektedir. Her iki modele ait Hata Düzeltme Terimi (HDT) sonuçları incelendiğinde katsayı işaretleri negatif ve istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı çıkarak iktisadi beklentiler ile paralellik arz etmiştir. Hata Düzeltme Terimine ait katsayılar ise her iki modelde kısa dönemde meydana

gelen dengesizliklerin etkisinin, ihracat modelinde bir sonraki dönemde %62'sinin, ithalat modelinde ise %57'sinin dengeye geldiğini göstermektedir.

Elde edilen uzun dönem katsayı sonuçları incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de istatistiki bakımdan bir anlam ifade etmemiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde de Türkiye dış ticareti üzerinde önemli bir etkisini olmadığı görülmüştür. Dış borç stoku uzun dönem katsayısı incelendiğinde ise yine kısa dönem katsayı sonuçları ile paralellik göstererek istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmiştir. Bu sonuç Türkiye'nin elde edeceği toplam dış borç stokundaki %1'lik bir artışın Türkiye ihracat ve ithalatını veya diğer bir ifadeyle Türkiye dış ticaret hacmini aynı oranda yaklaşık olarak %1 artırdığını göstermektedir.

Sonuç

Küreselleşme olgusunun hız kazandığı 1980'li yıllardan itibaren diğer birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye de ticari ve finansal olarak dışa açılma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda 1980'lerin başında korumacı olan ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin terk edilerek yerine hem ithalatın hem de ihracatın serbestleşmesini gerektiren ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesiyle ticari dışa açıklığı ve bunun bir tamamlayıcısı olarak 1989'da kabul ettiği yeni kambiyo rejimi ile finansal dışa açıklığı artması Türkiye'nin uluslararası para ve mal piyasaları ile daha çok entegre olmasını sağlamıştır. Benimsediği yeni politikalar bir taraftan uluslararası finansal piyasalardan daha fazla borçlanabilme, diğer taraftan bu borçların bir kısmını ihracatını artırmanın bir yolu olarak ara malları ve sermaye mallarının ithalatında kullanabilme imkanı vermiştir. Dolayısıyla artan ekonomik küreselleşme olgusunun dış ticaret hacmini doğrudan, dış borçlanma üzerinden de dolaylı olarak artırması beklenen bir sonuç olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı küreselleşme sürecinde artan dış borçlanmanın Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. 1980-2018 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada yukarıdaki beklentilerin karşılandığı görülmektedir. Zira dış borçlar hem ihracat üzerinde hem de ithalat üzerinde pozitif bir etki yaparak dış ticaret hacminin artmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın sınırları dahilinde olmadığı için dış borçların hangi alanlarda veya verimli kullanılıp kullanılmadığı konusu bir tarafa bırakılırsa, dış ticaret hacmini artıran bir dış borçlanma Türkiye'nin dış dünyaya entegrasyonunu artırmaktadır.

KAYNAKLAR

- ASLAN, E., Al-Athwari, B. (2019), “The Factors Affecting The External Debt: Case of Turkey”, *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, Vol. 5, Issue, 31, pp. 1295-1301.
- ATGÜR, M., Altay, N. O. (2015), “Enflasyon Hedeflemesi Sürecinde Para Talebi İstikrarının ARDL Modeli Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye ve Endonezya Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 10, no. 1, ss. 79- 97.
- AUBOİN, Marc. (2004), “ The Trade, Debt and Finance Nexus: at the Cross-roads of Micro- and Macroeconomics”, WTO Discussion Papers 6, World Trade Organization (WTO), Economic Research and Statistics Division.
- AZZİMONTÌ, M., De Francisco, E., & Quadrini, V. (2014), “Financial Globalization, Inequality, and the Rising Public Debt ”, *The American Economic Review*, vol.104, no.8, pp. 2267-2302, Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/42920889>.
- BABATUNDE, M.A. (2009), “Can Trade Liberalization Stimulate Export Performance in Sub-Saharan Africa”, *Journal of International and Global Economic Studies*, vol. 2, no. 1, pp. 68-92.
- BÖLÜKBAŞ, M, Peker, O. (2017), “Ticari Dışa Açıklık ve Dış Ticaret Hadleri Dış Borçlanma Üzerinde Etkili mi? Türkiye İçin Bir Analiz”, *Sosyoekonomi*, vol. 25, no. 34, pp. 213-225.
- CLEMENTS, B., Bhattacharya, R., Nguyen, T.Q. (2003), “External Debt, Public Investment, and Growth in Low-Income Countries”, *International Monetary Fund Working Paper*, WP/03/247.
- COLOMBO, E., Longoni, E. (2009), “The Politics of External Debt in Developing Countries”, *University of Milan Working Papers*, no.176.
- GYGLİ, S., Haelg, F., Potrafke, N., Sturm, J.E. (2018), The KOF Globalisation Index – Revisited, *Review of International Organizations*.
- IBHAGUI, O.W. (2018), “External debt and current account adjustments: The Role of Trade Openness”, *Cogent Economics & Finance*, vol. 6, no. 1, pp. 1-42.
- KASSIM, L. (2015), “The Impact of Trade Liberalization on Export Growth and Import Growth in Sub-Saharan Africa”, *Regional Integration and Trade in Africa*, pp. 47-68.
- KEPENEK, Y., Yentürk, N. (2001), “*Türkiye Ekonomisi*”, Remzi Kitabevi.
- KIZILGOL, O.A., Ipek, E. (2014), “An Empirical Evaluation of the Relationship between Trade Openness and External Debt: Turkish Case”, *International*

- Econometric Review (IER)*, Econometric Research Association, vol. 6, no.1, pp. 42-58.
- KOF Globalization Index, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.
- KOSE, M. A., Prasad, E.S., Rogoff, K.S., Wei, S.J. (2009), “Financial Globalization and Economic Policies”, IZA Discussion Paper, No. 4037.
- LANE, P.R. (2000), Empirical Perspectives on Long-Term External Debt, <http://qed.econ.queensu.ca/pub/students/dunbar/826/4/lane.pdf> (Erişim: 01.09.2019).
- LAU, E., Kon, T.L. (2014), “External Debt, Export and Growth in Asian Countries: 1988-2006”, *Journal of Applied Sciences*, vol. 14, pp. 2170-2176.
- OKAFOR, L.E., Tyrowicz, J. (2009), “Foreign Debt and Domestic Savings in Developing Countries”, *Latin American Business Review*, vol. 9, no. 3-4, pp. 189-226.
- ÖZDAMAR, G. (2015), “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: ARDL-Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 15, no.32, ss. 66-97.
- PATTILLO C., Poirson H., Ricci L. (2002), “External Debt and Growth”, International Monetary Fund Working Paper, WP/02/69.
- SHAMİM, M.A., Jawaid, S.T., Kamal, M. (2017), “External Debt and Export Performance in Pakistan: An Empirical Investigation”, *Journal of Business Studies – JBS*, Vol.13, no. 2.
- SIMIC. V., Mustra, V. (2012), “Debts (Public and External) and Growth – Link or No Link”, *Croatian Operational Research Review (CRORR)*, Vol. 3, pp. 91-103.
- TİRUNEH, M.W. (2004), “An Empirical Investigation Into The Determinants of External Indebtedness”, *Prague Economic Papers*, vol. 3, pp. 261– 277.
- UNCTAD. (2008), “Export Performance Following Trade Liberalization: Some Patterns and Policy Perspectives”, https://unctad.org/en/Docs/aldafrica2008_en.pdf (Erişim: 15.08.2019).
- VASSALOU, M., Donaldson, J. (2015), “Globalization, the Global Debt Overhang, and Economic Policy Tools: Why Economic Growth Is Likely to Stay Muted”. <https://www.pwpartners.com/wpcontent/uploads/2015/12/GlobalMacro-Insights-12.9.2015.pdf> (Erişim:01.09.2019).
- WORLD BANK, <https://data.worldbank.org/topic/external-debt>
- ZAFAR, S., Butt, M.S. (2008), “Impact of Trade Liberalization on External Debt Burden: Econometric Evidence from Pakistan”, MPRA Paper No.9548.

ŞARK CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'İN ÇOCUK TERBİYESİ VE EĞİTİMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ: SARIKAMIŞ ANA MEKTEBİ ÖRNEĞİ

Meral KUZGUN¹

Geliş: 05.11.2019 / Kabul: 31.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.643031

Öz

Milli mücadelenin başarıya ulaşmasında önemli katkıları bulunan Kâzım Karabekir, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918 yılında Tekirdağ'da 14. Kolordu Komutanı iken kendi isteği üzerine 1919 yılının Mart ayında Doğu Anadolu'daki 15. Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Kâzım Karabekir, Mütareke şartları gereğince Osmanlı ordusunun silahlarıyla terhis edilme şartını, bölgenin coğrafi şartlarını öne sürerek geciktirmeyi ve bölgedeki Ermenilerinin yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Doğu Anadolu'da onun himayesinde Erzurum Kongresi düzenlenmiş ve Şark Cephesi Komutanı olarak İstiklâl Savaşına katılmış, Elviye-i Selase'nin kurtarılmasında büyük başarı göstermiştir.

Şark Cephesi Komutanı olarak Sarıkamış, Kars, Erzurum ve çevre illerden topladığı sahipsiz çocukları himayesine alarak onların hayata tutunmalarına vesile olmuştur. Himayesinde bulunan çocukların eğitilmelerine ve yaşam becerisi kazanmalarına önem veren Kâzım Karabekir, bu becerinin ana sınıflarından başladığına inanmıştır. Memleketteki çocuk israfının bir nebze önüne geçip, sahipsiz çocuklara manevi babalık ta yapmış olan Kâzım Karabekir, Sarıkamış'ta tesis ettirdiği ana sınıfının modellenmesinde bölgede bulunan Amerikan okullarını temel almıştır. Ana mektebi olarak adlandırılan ana sınıflarında masa, sandalye, yapılacak etkinlikler, etkinliklerin çocuklar üzerindeki kazanımlarından duvardaki renk ve tabloların içeriğine varıncaya kadar büyük bir hassasiyet gösteren Kâzım Karabekir'in amacı, söz konusu çocukları üreten ve meslek sahibi iyi insanlar olarak ülkesine kazandırmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kâzım Karabekir, Şark Cephesi, Eğitim, Anasınıfı, Çocuk.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, meralkuzgun@kilis.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1314-0128>.

**VIEWS OF KAZIM KARABEKIR, COMMANDER OF THE EASTERN
FRONT, ON BRINGING UP AND EDUCATING CHILDREN: AN
EXAMPLE OF SARIKAMIS KINDERGARTEN**

Abstract

As Kâzım Karabekir, who considerably contributed to the success of the national struggle, was the commander of the 14th Corps in Tekirdağ in 1918 when the Armistice of Mudros was concluded, he was assigned as the commander of the 15th Corps in Eastern Anatolia in March 1919 upon his request. Aiming to delay the stipulated demobilization of the Ottoman army as per terms of the armistice by asserting the geographical conditions of the region, Kâzım Karabekir also intended to prevent the destructive activities of the Armenians in the region. The Erzurum Congress was held under his auspices in Eastern Anatolia, and he was involved in the Turkish War of Independence as the Commander of the Eastern Front where he displayed great success in the rescue of Elviye-i Selase.

As the Commander of the Eastern Front, Kârabekir brought the orphan children from Sarıkamış, Kars, Erzurum and the surrounding provinces together in the corps under his auspices and enabled them to hold on to life. Attaching importance to educating the children under his protection and letting them acquire life skills, Kâzım Karabekir believed that this skill started from the nursery classes. Kâzım Karabekir, who partially prevented the loss of children in his country and became a spiritual father to orphaned children, based the modelling of kindergartens established in Sarıkamış on the American schools in the region. Highly sensitive to the components of kindergartens, which he named as primary schools, from desks and chairs to activities and their positive impacts on children and the colors and contents of paintings on the wall, Kâzım Karabekir aimed to contribute productive professionals with good manners to the country.

Keywords: *Kâzım Karabekir, Eastern Front, Education, Kindergarten, Children.*

Giriş

İstiklal Savaşı'nın önde gelen kumandanlarından biri olan Kâzım Karabekir, iyi bir asker olmasının yanı sıra birçok lisan bilen, çocuk şarkıları besteleyen, piyesler yazan, derin tarih ve edebiyat bilgisi olan değerli bir şahsiyettir (Ortaylı, 2018: 190).

1907 yılında Balkanlarda görevini tamamlayan Kâzım Karabekir, İstanbul'daki Harbiye Mektebi'nde Tabiye dersi öğretmen yardımcılığına tayin edilmiş, burada bir yıl çalıştıktan sonra Edirne'deki 2. Kolorduya bağlı 3.

Nizamiye Tümenine atanmıştır. 1909 Nisanında Hareket Ordusu emrinde 31 Mart vakasının bastırılmasında yer almıştır. Daha sonrasında da Arnavutluk isyanının bastırılmasında Mürettep Kolordu'da görev alan Kâzım Karabekir, tekrar Edirne'ye dönmüştür.

1912 yılında binbaşı rütbesine terfi ederek Ekim ayında görevine başlayan Kâzım Karabekir, Balkan Savaşı'nda Edirne'yi savunan kuvvetler içinde bulunmuş ve burada Bulgar ordusuna esir düşmüştür. Barış imzalandıktan sonra 1914 yılında İstanbul'daki Osmanlı Genelkurmay Karargâhında İstihbarat Şube Müdür yardımcısı, sonrasında söz konusu şubenin başına geçerek görevine devam etmiştir (Ulus, 1948: 2).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle 1914 yılı sonunda kurmay yarbay olan Kâzım Karabekir, Çanakkale Cephesi'nde tümen komutanı sıfatıyla özellikle Kerevizdere'de Fransızlara karşı verilen muharebelerde başarı göstermiştir. Kasım 1915'te Irak Cephesi'nde İngilizlere karşı Goltz Paşa komutasında kurulan 6. Ordu'nun kurmay başkanlığını yapmıştır. Albaylığa terfi ederek Kut'ül Amare'nin teslim alınmasında etkili olmuş ve 1916 Nisan'ında aynı orduya bağlı 18. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır.

1917 Nisan'ında Irak Cephesi'ndeki görevini tamamlayan Kâzım Karabekir, Doğu Cephesi'nde önce 2. Kolordu sonrasında 1. Kafkas Kolordusu komutanı olarak Rus ve Ermenilere karşı başarı elde etmiştir. Buradaki başarıları Erzurum, Erzincan, Kars, Sarıkamış ve Gümrü'nün alınmasında etkili olmuştur. Bu başarıları nedeniyle 1918 Temmuz'unda rütbesi Paşalığa (Mirliva) yükseltilmiştir (Karabekir, 2019:335-356).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütareke'si imzalanmış ve bu tarihten iki ay sonra Tekirdağ'da bulunan 14. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen Kâzım Karabekir'in gönlünde Doğu Anadolu'ya gitmek vardır. Bunun sebepleri arasında, Mütareke'nin 20. maddesi gereğince terhis edilecek Türk birliklerinin elindeki silahların İtilaf devleti temsilcilerinin gözetiminde teslim edilmesi şartına karşılık, Doğu Anadolu'da Kasım ayından Nisan ayına kadar ağır kış şartları nedeniyle yolların kapalı olması ve bu bölgedeki silahların hemen teslim edilemeyeceği gerçeği vardır. Bir diğeri ise Mütareke'nin 24. maddesi gereğince Vilayet-i Sitte denilen Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas illerinin Ermeni vilayetlerine dönüştürmek istenmesi ve onun buna engel olmak için bir fırsat arama çabası gösterilebilir.

Doğu'dan kurtuluşa giden yolun açılacağına inanan Kâzım Karabekir, kendi isteğiyle merkezi Erzurum olan 15. Kolordu Komutanlığı'na 1919

Mart'ında atanmıştır (Eken,2017: 70). Burada onun himayesi ve yardımlarıyla Erzurum Kongresi düzenlenmiştir. Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) denilen Üç Sancağın Rusların eline geçme olasılığı karşısında Ankara hükümetince 1920 Haziran'ında Ermenistan'a karşı saldırıya geçilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı ay içinde doğu illerinde seferberlik ilan edilmiş ve 15. Kolordu Komutanlığı, Şark Cephesi Komutanlığı'na çevrilerek Kâzım Karabekir'in yetkileri de artırılmıştır (Turan, 2012: 201). Elviye-i Selase'nin kurtarılmasında büyük başarı gösteren Kâzım Karabekir, Kars'ın zaptındaki başarıları üzerine ferikliğe terfi ettirilmiş (TCCCA, Yer: 30-18-1-1 / 1-16 -18, Dosya Ek: 39-4) ve İstiklâl madalyası ile ödüllendirilmiştir. (Ulus, 1948: 4).

Bu çalışmada, Kâzım Karabekir'in Balkan Savaşlarından Doğu Cephesine önce 15. Kolordu Komutanı olarak sonrasında da Şark Cephesi Komutanlığı'na atanmasına kadar geçen süreçteki askeri hayatına yer verilmekle birlikte, Sarıkamış Ana Mektebi'nin kuruluşu üzerinden çocuk eğitime yönelik derin bakışının ortaya konulması amaçlanmıştır. Anadolu'nun istikbal için önemli gördüğü eğitim ve çocuk ilişkisini birbirinden ayrı tutmayan Kâzım Karabekir'in bu konudaki hassasiyetinin oluşmasında mizacı, aldığı eğitimin kişiliğinin inşasındaki yansımaları ve geniş vizyonunun da etkisi olduğu söylenebilir.

1. Kâzım Karabekir'in Eğitime Yönelik Görüşleri

Kâzım Karabekir, asker olmasının yanı sıra iktisat ve eğitim konularıyla yakından ilgilenmiş, Şark Cephesi Komutanlığı yaptığı sırada Şark yetimlerinin terbiye ve tahsiliyle meşgul olmuş önemli bir şahsiyettir (Milli Mecmua, 1923: 32). Bu güzide şahsiyet, Osmanlı Devleti'nin önemli eğitimcilerinden biri olan Ethem Nejat gibi Türk milletini güçlü ve zinde kılabilmenin, ülkenin kaderi hâline gelen geri kalmışlığın önünü açmanın yolunun (Altın, 2008: 76) doğru bir eğitimden geçtiğine inanmıştır. Kâzım Karabekir, yapısı itibarıyla okumayı seven, hâtıralara hürmet eden, sanata ve doğaya ilgisi olan çok yönlü biridir. Bu nedendir ki, maiyetindeki askerler arasında sanata yeteneği olanları teşvik etmiş, keman çalmış, hayvanlar ve çocuklarla meşgul olmuştur. Marangozluk işlerine de ilgisi olan Kâzım Karabekir, kitaplarını kendi ciltlemiş, cetvel, gönye gibi eşyaları kendi yapmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla çocuk eğitiminde de çocukların kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması gerektiğine inanmıştır (Ulus, 1948: 2).

Zihin faaliyetini bilek faaliyetinden ayırmayan Kâzım Karabekir'e göre eğitimin hedefi iktisadi olmalıdır. Bu bağlamda, O, Türk milletinin kabiliyetini bedeni, aklı ve ruhi tüm yönleriyle ortaya koyarak ülkenin yer altı, yer üstü

kaynaklardan tamamıyla yararlanması gerektiğine inanmıştır. Türk eğitim sisteminde eğitim ve öğretim metotlarının kararsız fikirler karşısında zayıflatıldığı düşüncesinde olan Kâzım Karabekir, bu durumun köylerden kentlere uzanan bir sorun olduğuna inanmıştır. Ona göre, köylerde okumayan bir çocuk geleceğin cefakâr çiftçisi iken, iptidai tahsilini bitirenlerin doğup büyüdükları yerleri hor görerek, köyleri terk ettiklerini ve daha yüksek bir tahsile yöneldiklerini belirtmiştir. O nedenle eğitim meselesinde söz konusu gururun öncelikle yok edilmesini, yüksek tahsilli bir kişinin daha mütevazı olmasını ve halk ile halk için şiarından yola çıkarak çalışmasını arzu etmiştir. Toplumda yüksek bir zihniyetin oluşmasını azim ve iradeyi geliştirmeye yönelik düzenlemelere bağlamıştır. Bu düzenlemelerin başarıya ulaşması ve toplumsal yükselişinin temelini de ana sınıfı anlamına gelen ana mekteplerine kadar götürmektedir.

Eğitimin, iktisadi hayatla uyumunun; okul müfredatlarının yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşeceğine inanan Kâzım Karabekir, iş mektepleri olarak tanımladığı mesleki okullarda ziraat, sanayi, konserve, ipekçilik, peynircilik, elektrik gibi alanların teoriden pratiğe yönelik olması gerektiğine değinir. İş mekteplerindeki boşluğunun, Darüleytamlar aracılığıyla doldurabileceğine ve böylelikle birçok yetimin bu gibi kurumlarda toplanmasının daha doğru olduğuna dikkat çeker (İçtihat,1923:3272-3274).Darüleytam gibi kuruluşların faaliyetlerinin yalnızca çocukları himaye etmek olmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Çocukları milletlerin terbiyesine, ihtiyacına göre büyütmek ve bilhassa mensup oldukları memleketler için hepsini faydalı ve en iyi adamlar olarak yetiştirmek hususlarında dahi gayret...eder ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan çekinmezler”

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortada kalan çocukların hepsine hükümetin yardım etmesinin mümkün olamayacağını ifade eden Kâzım Karabekir, sosyal yardım kuruluşlarının, ülkenin ve asrın ihtiyaçlarına göre çocukları yetiştirmesinin en önemli vazifesi olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra zengin Anadolu’nun kıymetli hazinelerinin birçoğundan Türk insanının haberdar olmadığından da yakınmıştır. O, varlığı bilinen ülke kaynaklarından da yeteri kadar istifade edilemediğini ve ülkenin milli servetinin daha etkili kullanılmasının yolunun çocuklara verilecek kaliteli eğitimden geçtiğine inanmıştır. Bu vazifenin ihmalinin devamı halinde ülke madenlerini işletmek için yabancı ülkelerin tekniğine ve elamanlarına bağlı kalınacağına dikkat çekerek *“kendi servetimizle onları refah ve saadetler içinde yaşatmağa...biz de kendi evimizde, kendi*

toprağımızda bir hamal, bir ırgat gibi çalışmaya mahkum olacağız” uyarısında bulunmuştur (Varlık, 1337: 2).

Türkiye'nin etrafının denizlerle kaplı olması nedeniyle sahili olan şehirlerde balıkçılık okullarının vücuda getirilmesini ve bunu fiiliyata dökerek unsurun yine Darüleytamlar olabileceğine vurgu yapar. Kâzım Karabekir'e göre Anadolu halkının büyük bir çoğunluğu tarımla uğraştığından ziraatın en verimli hale getirilmesine, toprağın altındaki madenlerin de halkın ve ülkenin menfaatine göre eğitim temelli işletilmesine dikkat çeker. Bir başka ifadeyle Kâzım Karabekir, okulların ve eğitim programlarının, ülkenin çeşitli sahalarına yönelik kabiliyetli insan yetiştirmek üzerine düzenlenmesini arzu eder (İçtihat, 1923: 3272-3274).

Kâzım Karabekir'e göre okullarda verilen eğitim, uygulamaya dönük olmakla birlikte askeri bir ifadeyle ilim ve nazariyat diplomalara sınırlandırma getirilmesini işaret ederek *“bunların miktarı ordu mevcuduyla zabitan (subay) arasındaki nispeti tecavüz (sınırı aşma) etmemelidir”* demektedir. Memur mekteplerinden haddinden fazla memur mezun edilmesinin sıkıntılara yol açacağını deşinen Kâzım Karabekir *“Yalnız yüksek tahsil değil, daha ziyade adamları yetiştirmek Maarif siyasetimizin umdesi olmalıdır”* ifadeleriyle sayı üstünlüğünden ziyade nitelikli insan yetiştirmeye dikkat çeker (Cevdet, 1923: . 3127-3128).

Avrupa'daki okulların eğitimlerin teorik ve uygulamalı olduğuna deşinen Kâzım Karabekir, İlkokul çağına gelmiş bir çocuktan birkaç kişilik bir masa hazırlanması istenildiğinde çocuğun, bunu masa düzenine uygun olarak kolaylıkla hazırlayabildiğini ifade eder. Buna karşın, Osmanlı mekteplerinde teori ve uygulamalı eğitim konusunda bazı sıkıntıların olduğunu da belirtir. Bu kapsamda, İstanbul'daki kız mektebinde bütün tahsil süresince uygulamalı olarak yemek pişirmek ya da bunun gibi işleri yeteri düzeyde öğrenebilecek kadar uygulamalı derslerin olmamasını eleştirir. Kâzım Karabekir, evlenme yaşına gelmiş kızların ev işlerinden habersiz olmalarının, evliliklerinde de sıkıntı yaşamalarına neden olabileceğine inanmıştır. O nedenle Türk okullarında çocuğu hayata hazırlamaya yönelik uygulamalı eğitimin verilmesini tavsiye etmiştir.

Öğretmenlerin, uygulamalı derslerle öğrencilerini hayata hazırlamak konusunda yol göstermeleri gerektiğine dikkat çeken Kâzım Karabekir, uygulamalı derslerin eşya toplama, düzenleme, biçki dikiş, yemek pişirme olarak sınıflandırılmasının doğru olduğuna inanmıştır. Tüm bunların yanı sıra temizliğin öneminin çocuklara verilmesiyle frengi gibi salgın hastalıkların yayılmasının da

önüne geçilebileceğine dikkat çekmiştir. Bununla ilgili olarak “o yaşta çocuk, mikrobun ne olduğunu bilmiyorsa da ona karşı bir düşmanlık hissediyor” demektedir. Ahlaki değerlerin çocuğa küçük yaşta verilebileceğine değinen Kâzım Karabekir, bir çocuğunun yatak odasına girerken kapı vurması ve odaya nasıl girmesi gerektiğini öğretmenin yolunun da oyundan geçtiğine değinir. Ona göre çocuk, oyunla daha kolay ve sağlam bir öğrenme gerçekleştirebilir (Varlık, 1337: 2).

2- Sarıkamış Ana Mektebi'nin Açılması

1915 yılında Sarıkamış'ta Türk ordusu büyük zayıflar vermiş, 1918 Şubat'ında ise Türk ordusunun ileri harekâtıyla şehir, 5 Nisan 1918 tarihinde kurtarılmıştır. Ancak Mondros Mütarekesi ile bölgenin, 1914 sınırlarına çekilmesi ve Nisan 1919'da Kars'ta kurulan hükümetin, İngilizlerce dağıtılmasından sonra Sarıkamış Ermeni mezalimine maruz kalmış, nihayet Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu harekâtıyla 29 Eylül 1920 tarihinde kesin surette Türk topraklarına katılmıştır (Sarıkaya, 2004: 328).

Ankara'dan 21 Ekim 1920 tarihinde gelen talimatla Kâzım Karabekir ve emrindeki Doğu Ordusu harekete geçerek Kars üzerine yürümüştür. Dört gün süren çetin bir savaş sonrasında 30 Ekim 1920 tarihinde Kars ele geçirilmiştir. Kars'ın alınmasıyla Üç Sancak'ın Ermenistan sınırı içinde bulunan kesimi ele geçirilmiş, Misak-ı Millide ön görülen sınıra varılmış ve Ermenistan ordusu da bir tehlike olmaktan çıkarılmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın büyük zaferlerinden biri de Doğu Cephesinde kazanılmıştır. Bu zaferin elde edilmesinde payı olan Kâzım Karabekir de Şark Fatihi olarak anılmaya başlanmıştır (Turan, 2012: 202).

30 Ekim 1920'de Kars'ı ele geçirmiş olan Kâzım Karabekir, bir gün sonrasında ferik rütbesine yükseltilmiş, bir hafta sonrasında Gümrü'yü almıştır. Bu süreçte Ermeni katliamları sonucu ortada kalmış yetim çocuklarına sahip çıkarak onları rehabilite etmeyi ve eğitimi birer birey olmalarını amaçlamıştır. Bu hassasiyeti O'nun, yetimlerin manevi babası olarak anılmasını sağlamıştır (Karabekir, 2019: 357).

Kâzım Karabekir'in eğitim yönelik fikirlerinin olgunlaşmasında ve Sarıkamış'ta ana mektebi² kurmasında Amerikan eğitim sisteminin etkili olduğu

² Osmanlı Devleti'nde ana mekteplerinin tarihsel sürecine bakıldığında Türk çocukları için 1915'ten önce ana mekteplerinin olmadığı görülmektedir. 1915'ten önce ana mektepleri salt yabancılara ve azınlıklara aitti. Tedrisat-ı İptidâiye Kanun-ı Muvakkatı'nın ön gördüğü ana mekteplerinin ilki 2 Mart 1915'te İstanbul'da açılmıştır. Bu kurumlar için hazırlanan

söylenbilir (İçtihat, 1923: 3272). Esasında Amerikalıların eğitim politikalarında sistemli ve ileri seviye olmaları, uyguladıkları metot ve öğretmenlerinin kalitesinden ileri gelmekteydi. Doğu Anadolu'da sürdürülen okullaşma faaliyetlerinin hemen hemen hepsi Amerikan misyonerleri tarafından ABD'nin desteği ile temelleri 19. yüzyılda atılmış olan okullardı (Kodaman, 1990: 72).

Kars'ın düşman işgalinden kurtarılmasından sonra bölgede Amerikan heyetlerinin Tiflis, Erivan ve Gümrü'de 18.000 Ermeni çocuğu himaye ettiğini ve onlara eğitim verildiğini gören Kâzım Karabekir, bu eğitim çalışmalarından etkilenmiş ve konuyla yakından ilgilenmiştir (Sarıkaya, 2044:238-239).Bu kapsamda, Kars'ta bulunduğu sıralarda Amerikan okullarını ziyaret etmeye özen göstermiştir. Ziyaretlerinde ilk olarak ana anaokullarına yer ayırmış, pedagoglarla görüşmüş, fikir alış verişinde bulunmuştur. Amerikalıların çocukların ruhlarına zarar vermeden hür ve yaratıcı çocukları nasıl ortaya çıkarttıklarına, yetiştirme metotlarına şahit olmuştur. Amerikan okullarındaki ziyaretlerinde ana sınıflarındaki dört yaşındaki çocukların masa başlarında işçi gibi çalıştıklarını ifade eden Kâzım Karabekir, küçük çocuklara hayatlarına nasıl hâkim olabileceklerinin de öğretildiğini gözlemlemiştir.

Amerikan okullarındaki ana sınıflarında küçük yaştaki çocukların hayattan keyf almalarını sağlayan ve bunun içinde yöntem olarak müziğin kullanıldığına da değinen Kâzım Karabekir, müziğin oyunlarla ve piyano vasıtasıyla uygulamaya konulduğunu belirtmiştir. Tüm incelemelerinden sonra Sarıkamış'ta ve başta Türk yetim çocukları olmak üzere sahipsiz tüm çocuklar için ana mektebi dediği ana sınıflarının kurulmasına karar vermiştir (Karabekir, 2008: 1146).

Çocuk eğitiminin küçük yaşlardan başladığına inanan ve Sarıkamış'ta 28 Kasım 1921 tarihinde Sarıkamış Ana Mektebi'nin törenle açılmasına ön ayak olan

---

nizamname; 4-6 yaş grubu için yürüyüş, beden hareketleri, dini ve milli hikâyeler, resimleri inceleme ve el işi çalışmaları öngörülmüştür. Ana mekteplerinin resmi ve hususi açılmasına izin verilmiştir. Bkz. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 145; Bu kapsamda ana mekteplerine öğretmen yetiştirme işi ilk defa 1913-1914 öğretim yılında İstanbul Darülmuallimati içinde bir ana muallime sınıfı ile başlamıştır. Bu okula Müslüman kızlar alınmıştır. Süresi bir yıl olan bu okuldaki dersler, çocuğu tanımanın yanında öğretmene genel kültür verecek şekilde planlanmıştır.1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin her yerinde ortaya çıkan sosyal, siyasi ve iktisadi sorunlar öğretmen okulları üzerinde de etkili olmuş, 1918-1919 öğretim yılından itibaren öğretim kadrosu daralmaya başlamıştır. Bu zaman içinde, ülkenin içinde bulunduğu şartlar yüzünden yeteri kadar ana mektebinin açılmaması ve ana öğretmen okulundan çıkan öğretmenlerin iş bulamamaları nedeniyle 1919 yılından bu okulun kapatılması kararlaştırılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Pradigma Kitabevi Yayınları, Edirne, 2012, s.256.

(Karabekir,2008: 1148) Kazım Karabekir'in amacı, Anadolu'nun geri kalmış bu şehriden başlayarak toplumun içtimai yapısını kuvvetlendirmek olmuştur. Okulun açılış konuşmasını bizzat yapan Kâzım Karabekir, çocuk eğitiminde eski, yeni usullere değinmiştir. Çocukluk anısından bir örnek vererek, hocasının karşında oturmak ve okumak mecburiyetinde kaldığı “Rabbi Yessir” duasının zorluğundan bahsederek bir şey öğrenemediğini ve cesaretinin kırıldığını belirtmiştir. O nedenle, eğitimin çocuğun yaşına göre olması gerektiğine değinmiş aksi halde bunun, çocuğun ruh dünyasında yıkıcı etkilere yol açabileceğine dikkat çekmiştir (Varlık,1337:1). Sarıkamış'ta yeni açılan anasınıfının toplam mevcudu 100 çocuk üzerinden hesaplanmışsa da toplam mevcutta 70 çocuk bulunmuştur (Varlık, 1337: 2).

Sarıkamış Ana Mektebi'nin açılış konuşmasının devamında anasınıfları, çocuklara yönelik etkinlikler, uygulanacak metot ve materyaller hakkında aydınlatıcı bir konuşma yapmıştır. Ona göre, bir çocuk anasınıfına gitmeden ilkokula başlamamalıdır. Okul öncesi eğitimle tanışmamış ve 7 yaşına gelmiş bir çocuğun birden ilkokula başlamasının çocuk üzerinde yıkıcı bir etki bırakabileceğine inandığını ifade etmiştir. Bunun önüne geçebilmek için de 5 yaşına gelen bir çocuğun önce ana mektebine gitmesini tavsiye etmektedir. Okul öncesi eğitime vurgu yaparak çocuğun hayata daha kolay uyum sağlayabileceğine dikkat çekmiştir. Çocuğun, okula ısınabilmesi için okuldaki materyallerin de onun dünyasına uygun olması gerektiğine vurgu yapan Kâzım Karabekir, bu amaçla oyuncak şeklinde yapılmış masaların, dolapların çocuğun nesnelere tanınmasına ve bunlarla birlikte uyum içinde yaşamasına yardım edeceği fikrindedir. Duvara asılacak resmin renk ve formunun dahi çok önemli olduğunu düşünen Kâzım Karabekir, okul öncesi iyi bir eğitimin ilkokula temel olacağı görüşündedir. (Varlık, 1337: 2)

Konuşmasının akabinde okul öncesi eğitimin gerekliliğine değinen Kâzım Karabekir'e göre, 5 ya da 6 yaşına gelen bir çocuğun evde kalmasının hem çocuk hem de ebeveynler için sıkıntı verici olduğunu örnekleyerek açıklamıştır. O yaştaki bir çocuğun cam kırabileceğine, ailenin evraklarına zarar verebileceğine, kesici aletleri eline alabileceğine değinir. İnsan yavrusu olarak tanımladığı çocuğun, küçük yaşlarda güzel bir terbiye almaması halinde ilkokula başladığında da sıkıntı verici durumların devam edebileceğine dikkat çeker. Bu yaşlardaki çocukların ailelerinden gördüklerini olduğu gibi taklit edebildiğini o nedenle de ailelerin davranışlarına ve söylemlerine dikkat etmeleri gerektiği uyarısında bulunur. Tüm bu sebeplerden 5 yaşına gelmiş bir çocuk ana sınıfına gitmeli ve okul öncesi eğitimi başlamalıdır.

Ana mekteplerinde çocukların boylarına göre masa ve sandalyelerin tasarlanması gerektiğini ifade eden Kâzım Karabekir, duvarlarında fonksiyonlarına değinerek çocuğun dünyasına hitap eden ve anlatabileceği resimlerin olması gerektiğine değinir. Bunun yanı sıra, şarkılı oyunların çocukların keyifle yaptıkları ve katımlarının daha çok olduğu bir etkinlik olduğunu ifade eden Kâzım Karabekir, şarkıların ve hikâyelerin kafiyeli olması gerektiğini, öğretmenin uygulamada ise yüksek sesle çocuklara tekrarlar yaptırmasını tavsiye etmektedir. Güne başlarken ve günü bitirirken hep bir ağızdan çocuklara yaptırılan dualara da önem verilmesini arzu etmiştir (Varlık, 1337:2) .

Ana sınıflarında bulunan yetim ve öksüz yavruların bakımları Kâzım Karabekir'in riyasetinde iki şekilde yapılmıştır. Çocukların eğitiminde Şark Cephesi Komutanlığı'na mensup askerler ve bakımlarında da Doğu Anadolu'nun işgali sırasında evlatlarını kaybeden ve evlat hasreti çeken Türk kadınlarını görevlendirerek tanzim etmiştir. Evlatsız kalan annelerle, kimsesiz çocukları bir araya getiren Kâzım Karabekir, bu yolla bir yandan çocukların öz bakımlarının yapılmasını ve anne şefkatine hasret çocukların duygusal olarak ta destek almalarını sağlamıştır.³

Milli Mücadele dönemi şartları içinde değerlendirildiğinde son derece modern bir eğitim kurumu olarak hizmet veren Sarıkamış Ana Mektebi'nin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için okul yönetimi tarafından gerek görüldüğünde ihtiyaç listesi hazırlanmıştır. Oluşturulan bu listenin büyük bir kısmı da bedeli ödenmek suretiyle temin edilmiştir. Bu ihtiyaçlar arasında futbol topu, futbol lastiği, yağlı boya, tutkal, ampul, mektep levhası gibi gerekli görülen ihtiyaçlar yer almıştır (Aydın&Işık, 2018:97).

2.1. Anasınıfların Etkinlikleri

1) Temizlik Masası: Çocukların birer birer bakıma muhtaç olduklarını belirten Kâzım Karabekir'e göre söz konusu bu masada öğretmenlerce çocukların el, ayak, diş ve üst temizliğine bakılarak çocuklarda temizlik bilincinin verilmesi amaçlanmıştır.

2) Kâğıt İşleri Masası: Bu masada amaçlanan çocuğun el becerilerini geliştirmektir. Bu amaçla, makas tutmak, kâğıt bükme, bükülmüş kâğıdı

³ Timsal Karabekir Yıldırım Hanımefendinin İstanbul Erenköy'deki evinde şahsen yapmış olduğum mülakat (19.08.2019).

kesmek, öğretmen gözetiminde kâğıt üzerine basit resimler çizmek, çizgiler çizilerek çocuğun kurşun kalemle çizgiler üzerinden geçmesini sağlamak ve makas yardımıyla kâğıt kestirmek, kesilen kâğıtlara şekiller verdirmek gibi faaliyetlerin yer aldığı çalışmalardır.

3) İğne, İplik Masası: Bu masada çocuklara yapılan etkinlikler arasında kalın ve ufak iğneye ip geçirmek, kâğıt ve mukavva üzerinde iğne ile karışık, düz ya da üç, dört köşeli şekilleri noktalamak ve teyel yaptırmak amaçlanmıştır.

4) Çamur ve Boya Masası: Çocukların çamurlu oyunlardan zevk aldığını dile getiren Kâzım Karabekir, bu etkinliklerin çocuk için faydalı olduğunu belirtmektedir. Bu masada, çocuklara çamurdan şekiller yaptırmak, şekillerin neye benzediğini sormak gibi etkinlikler yer almaktadır.

5) Terbiye-i Fikriye Masası: Bu masadaki etkinliklerde çocuklara okunan şiirler eşliğinde çiçekler, hayvanlar, renkler, meyveler tanıtılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra özellikle çocukların İstanbul şivesiyle konuşmalarına da özen gösterilmiştir. (Varlık, 1337: 2)

6) Güzel Yaşayış Masası: Bu atölye çalışmasında çocuklara fincan ve bardak temizliğinin benimsetilmesi, sofranın tertibi, misafirlik ya da hasta ziyaretinde el öpmek, teşekkür etmek ve bir şey değil cevabı, adabı muaşeret, kahve pişirmek gibi hayat içinde her bireyin bilmesi gereken hallerin öğretilmesi amaçlanmıştır.

7) Ağaç ve Mukavva Masası: Kibrit çöpleri kesmek, ağaç yontmak, kesilen çöplerle şekiller yapmak, şekilleri boyamak ve mukavva işlerinin yer aldığı etkinliklerdir.

Etkinlik saatleri, çocukların yeteneklerine göre belirlenmesi esas alınmıştır. İlk yıl mevcut olan 70 öğrenci 10'ar guruplara ayrılarak yukarıda bahsettiğimiz 7 masa etrafında bir araya getirilerek çocuklara öğretilmesi ya da kazandırılması gereken davranış biçimlerine yönelik etkinlikler yaptırılmıştır. (Karabekir, 2008: 1149)

Sonuç

Ülkelerin başarısı nesiller üzerinden verdikleri eğitim ve eğitime yaklaşımları ile orantılıdır. Bu kapsamda Kâzım Karabekir'in eğitim ve çocuk üzerindeki görüşleri oldukça kayda değerdir. Okullarda verilen bilgilerin, yaşamda bir karşılığı olması gerektiğine inanan Kâzım Karabekir, çocuklara ya da gençlere uygulamalı eğitim verilmesinden yanadır. Okul çağına gelmiş çocukların mesleki eğitimle donatılıp, hayata atılmalarının daha kolay olabileceği

tespitinde ısrarlı olan Kâzım Karabekir, böylelikle ülke ekonomisinin de gelişebileceğine vurgu yapmaktadır. Üreten ve sürekli işleyen Türkiye'nin, çağdaş devletleri yakalamasının şartını bilginin sahada etkin bir şekilde kullanılmasına bağlamaktadır. O nedenle uygulamalı eğitimin ilk temelini okul öncesinde ana sınıflarından başlaması gerektiği kanaatindedir.

İlkokula doğrudan başlamanın çocuk için iyi olmadığı düşüncesinde olan Kâzım Karabekir, ana mekteplerine giden çocukların eğitim hayatlarında daha başarılı olabileceklerine ve süreçle daha uyumlu olabileceklerine değinmiştir. Askeri eğitim almış olmasına rağmen, memleketin temeli ve istikbali olarak gördüğü çocukların, çağın gereklerine göre çok yönlü eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ana mekteplerinde çocuklara yaşam becerisi kazandırılmasının çocukların yaş ve ilgilerine göre tespit edilerek sorumluluklar verilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Bu kapsamda, eşyaları toplamak, sofrayı kurmak, bir iş yapılırken nasıl yapılmasını göstermek gibi faaliyetleri örnekleyerek açıklamıştır.

Ana mektebindeki etkinliklerin her birinin küçük çocuklara farklı kazanımlar ve farkındalıklar kazandırdığı düşüncesinde olan Kâzım Karabekir, bunun en iyi örneğini Şark Cephesi Kumandanı sıfatıyla görev yaptığı illerde Sarıkamış'ta oluşturmaya çalışmıştır. Şarklı oyunların, tekerlemelerin çocuğun dikkatini çekmek ve bu yolla öğrenmenin daha kolay olabileceğinin izlerini anlatımlarıyla hissettirmiştir.

Kâzım Karabekir, Sarıkamış'ta kurulan ana mektebinin açılış konuşmasında yaptığı açıklamalarda çocukların dil gelişimine önem verdiğini ve doğru bir Türkçe ile konuşmalarını istemiştir. Bu maksatla, Kâzım Karabekir'in istediği üzerine Sarıkamış Ana Mektebi'nin vazifelerinden biri de İstanbul Türkçesi'nin çocuklara doğru öğretilmesi olmuştur. Renklerin çocuk dünyasında etkili olduğunu çok iyi bilen Kâzım Karabekir, ana mektebinin duvarlarındaki renklerin ve tabloların ona göre seçilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Müziğin küçük çocukların eğitilmesinde önemli bir metot olduğunu bilen Kâzım Karabekir, bu amaçla piyesler yazmış, marşlar bestelemiştir. Kızı Timsal Karabekir Yıldırım Hanımefendi ile yapmış olduğumuz görüşmemizde çocuklara müzik dinletilmesi noktasında babası Kâzım Karabekir'in bir sözünü aktarmıştır. Timsal Hanım, bununla ilgili olarak babam: “Çocuklarınıza kaliteli müzik dinletin. Hangi müzik olursa olsun kaliteli olsun. Böylelikle çocukta bir musiki zevki gelişir” demiştir.⁴

⁴ Timsal Karabekir Yıldırım Hanımefendinin İstanbul Erenköy'deki evinde şahsen yapmış olduğum mülakat (19.08.2019).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de çocuğun çeşitli boyutlarda; bedensel, ruhsal, duygusal ve sosyal alanlarda gelişmesi ve mevcut potansiyelini kullanabilme ve geliştirebilmesi için okul öncesi eğitimin gerekli olduğu bugün geçmişten daha çok kabul görmektedir. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı 2009 / 53 Nolu genelgesinde çocuğun öğrenmesinin en yoğun olduğu, temel alışkanlıklarının, zihinsel yeteneklerinin en hızlı geliştiği ve biçimlendiği okul öncesi eğitim döneminin; çocukların ileri yaşlardaki öğrenme yeteneği ve akademik başarıları açısından önemli etkileri olduğunu bilimsel çalışmalarla ve çağdaş eğitime yönelik uygulamalarla kanıtlamıştır. Eğitim sistemimizin ilk basamağını oluşturan okul öncesi eğitimin, çocuklarımızın ve ülkemizin geleceği bakımından hayati bir önem taşıdığı bilinen bir gerçektir (Baysal&Ada, 2015: 144). Dolayısıyla Kâzım Karabekir’in ana mektebi üzerinden okul öncesi çocuk eğitimine yönelik görüşlerinin, 21. yüzyıl dünyasında da hâlâ geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan, Kâzım Karabekir’in tespitleri, onun ileri görüşlülüğünü, çocuk konusundaki hassasiyetini ve ülkenin başarısının okul öncesinden başlayarak gelişebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

A- Arşivler

I-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi

A-Cumhuriyet Arşivi

TCCCA, Yer : 30-18-1-1 / 1 - 16 – 18, Dosya Ek: 39-4

B- Süreli Yayınlar

I- Gazete ve Dergiler

“Çocuklarımızı Himaye Cemiyeti Sarıkamış’ta Kuruldu”, Varlık, 17 Teşrinisani 1337, Sene 1, Sayı No . 11.

Doktor Abdullah Cevdet, “Müstakbel Maarif-i Millimeyiz Kâzım Karabekir Paşa”, İçtihat, 10 Şubat 1923, Numara 151, Sayı No: 18.

“Kâzım Karabekir Paşa”, Milli Mecmua, 15 Kasım 1923, Sene 1, Sayı No: 2.

“Kâzım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmi Mülakat”, İçtihat, 1 Kânunuevvel 1923, Sene 19, Sayı No: 160.

“Sarıkamış’ta Anasınıfları Hakkında İzahat” Varlık, 8 Kânunuevvel 1337, Sene 1, Sayı No: 14.

“Sarıkamış’ta Anasınıflarının Açılması Münasebetiyle”, Varlık, 8 Kânunuevvel 1337, Sene 1, Sayı No: 14.

“Sarıkamış'ta Anasınıfları Açıldı”, Varlık, 1 Kânunuevvel 1337, Sene 1, Sayı No: 13.

“Sarıkamış'ta Anasınıfları Hakkında İzahat 2”, Varlık, 15 Kânunuevvel 1337, Sene 1, Sayı 15.

Ulus, 28.01.1948, s. 2.

Ulus, 27.01. 1948, s. 2.

C- Sözlü Kaynak

Timsal Karabekir Yıldırım Hanımefendinin İstanbul Erenköy'deki evinde şahsen yapmış olduğum mülakat (19.08.2019).

D- Tetkik Eserler

ALTIN, Hamza (2008), “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, *Turkish Studies*, Volume 3/ 4, Summer, ss. 75-96.

AYDIN, Nurdan, IŞIK, Zafer (2018), *Kâzım Karabekir Paşa'nın Eğitim Faaliyetleri*, İstanbul, Sonçağ Yayınları.

BALTA, Z. Nurdan, ADA, Sefer (2015), *Dünden Bugüne Türk Eğitim Sistemi ve Yapısı*, Ankara, Pegem Akademi.

EKEN, Abdullah (2017), *Kâzım Karabekir Paşa'nın Hayatı ve Anıları*, Ankara, Tulpars Yayınları.

GÜVEN, İsmail (2012), *Türk Eğitim Tarihi*, Edirne, Pradigma Kitabevi Yayınları.

KARABEKİR, Kâzım (2019), *Hayatım*, Haz. Erhan Çifci, 3. Baskı, İstanbul, Kronik Yayıncılık.

KARABEKİR, Kâzım (2008), *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

KODAMAN, Bayram (1990), *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık Ve Yabancı Okullar*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 109.

ORTAYLI, İlber (2018), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, Kronik Yayıncılık.

SAKAOĞLU, Necdet (2003), *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SARIKAYA, Makbule (2004), Bir Çocuk Kasabası Sarıkamış, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, s. 237-243

TURAN, Şerafettin (2012), *Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 4. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.

IVO ANDRIĆ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ADLI ROMANINDA DİNİ VE ETNİK ÇEŞİTLİLİKTEKİ İKİLİ ZITLIKLAR VE HİYERARŞİ

Özlem ULUCAN¹

Geliş: 27.08.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.612009

Öz

Balkanlar, jeopolitik konumu ve etnik çeşitliliği nedeniyle akademik çalışmalarındaki seçkin yerini korumaktadır. Bununla beraber Ivo Andrić'e 1961 yılında Nobel ödülü kazandıran romanı Drina Köprüsü'nün olay örgüsüne ev sahipliği yapması, Balkanlar'ın gündemdeki yerini korumasını sağlayan önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Eser, Bosna ile Sırbistan'ı birbirine bağlayan Drina Köprüsü'nün etrafında beraber yaşayan Türk/Müslüman, Sırp/Hristiyan ve Yahudi asıllı vatandaşların yaklaşık dört asırlık panoramasıdır. Kitabın ana kahramanı, esere ismini veren Drina Köprüsü iken, köprüyle beraber etrafında yaşayan insanların kaderine, Balkanların değişim ve dönüşümünde etkin rol oynayan Osmanlı Devleti'nin, sonraları Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun etkilerine, feodal düzenden kapital düzene geçerken yaşanan sancılı dönemin milliyetçilik akımı ile birleşerek meydana getirdiği şaşkınlık, direnme veya uyum sürecine şahit oluruz. Drina Köprüsü ile ilgili uluslararası akademik camiadaki yüzlerce farklı çalışmanın yanında, Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma yapılmış olup, bunlar genellikle ya eserin genel değerlendirmesi şeklinde veya Ivo Andrić'in eserindeki hoşgörüsü ve hümanist bakış açısı üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, eserdeki etnik ve dini çeşitliliğin aslında hiyerarşik bir düzenle aktarılmış olduğunu, bunu yaparken yazarın bu eserde hümanist kimliğinden sıyrılıp, kendi ırkını ve dinini yüceltirken, ötekileştirdiği vatandaşların da dolaylı olarak konumlarını belirlediğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Ivo Andrić, Drina Köprüsü, Balkanlar, Dini ve etnik çeşitlilik, İkili zıtlık, Hiyerarşi.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ozlemaydin@bingol.edu.tr, ORCID 0000-0002-3664-6415.

THE DICHOTOMY AND HIERARCHY IN THE BRIDGE ON DRINA BY IVO ANDRIĆ

Abstract

Due to its geopolitical position and ethnic diversity, the Balkans maintains its specific position in academic studies. In addition, hosting the plot of The Bridge on Drina by which Ivo Andrić won the Nobel Prize in 1961 has been among significant factors in maintaining the Balkans' position on agenda. The Bridge on Drina is panorama of Turkish/Muslim, Serbian/Christian, and Jewish citizens living together about four centuries around the Bridge on Drina that links Bosnia and Serbia. While the protagonist of the work is the Bridge on Drina, together with it, we witness the fate of the people living around, the influence of Ottoman Sultanate and the Austro-Hungarian Empire, both playing significant role in the change and transformation of the Balkans, and the process of confusion, resistance and adaptation stemming from the downturn of transition from feudal system to the capital one merging with the nationalist discourse of the time. There are hundreds of studies on the Bridge on Drina on international academic fields, however, the related studies in Turkey are limited and they are either on a general evaluation of on the work, or they mostly focus on tolerance and humanism of Ivo Andrić. The aim of this study is revealing that the ethnic and religious diversity in the work is narrated in a hierarchy, and leaving aside his humanist ideology, the writer promotes his own ethnicity and religion while indirectly determining the position of the citizens he otherized.

Keywords: *Ivo Andrić, The Bridge on Drina, the Balkans, The religious and ethnic diversity, Dichotomy, Hierarchy.*

Giriş

Balkanlar, jeopolitik konumu ve etnik çeşitliliği nedeniyle akademik çalışmalardaki seçkin yerini korumaktadır. Bununla beraber Ivo Andrić'e 1961 yılında Nobel ödülü kazandıran romanı *Drina Köprüsü*'nün olay örgüsüne ev sahipliği yapması, Balkanlar'ın gündemdeki yerini korumasını sağlayan önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Eser, Bosna ile Sırbistan'ı birbirine bağlayan *Drina Köprüsü*'nün etrafında beraber yaşayan Türk/Müslüman, Sırp/Hristiyan ve Yahudi asıllı vatandaşların yaklaşık dört asırlık panoramasıdır. Kitabın ana kahramanı, esere ismini veren Drina Köprüsü iken, köprüyle beraber etrafında yaşayan insanların kaderine, Bosna-Hersek'in değişim ve dönüşümünde etkin rol oynayan Osmanlı Devleti'nin, sonraları Avusturya Macaristan

İmparatorluğu'nun etkilerine, feodal düzenden kapital düzene geçerken yaşanan sancılı dönemin milliyetçilik akımı ile birleşerek meydana getirdiği şaşkınlık, direnme veya adapte olma sürecine şahit oluruz. Ivo Andrić'in *Drina Köprüsü*'ne konu olan etnik ve dini çeşitlilik ortamında, tasvir ettiği birlikte yaşama pratiği, kimilerine göre yazarın hümanist bakış açısı ve edebi yeteneğiyle birleşerek, başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Kimilerine göre ise romandaki hoşgörü maskesi altındaki etno-milliyetçi ideoloji, Bosna Savaşları'ndaki etnik kıyıma ön ayak olan etkenlerden biri haline dönüşmüştür. Bu minvalde eserin edebi yönünden ziyade onu tarihi bir belge gibi değerlendirenler de olmuştur. Yazara ve portresini çizdiği döneme dair yaklaşımlar da bu varsayım üzerinden temellendirilmiştir. *Drina Köprüsü* ile ilgili olarak uluslararası düzeyde yüzlerce akademik çalışmanın yapılmış olmasına karşın, Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma yapılmış olup, bunlar da eserin genel değerlendirmesi şeklinde veya Ivo Andrić'in eserdeki hoşgörüsü üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, eserdeki etnik ve dini çeşitliliğin aslında hiyerarşik bir düzenle aktarılmış olduğunu, bunu yaparken yazarın bu eserde hümanist kimliğinden sıyrılıp, kendi ırkını ve dinini yüceltirken, ötekileştirdiği dine ve ırka mensup vatandaşların da dolaylı olarak konumlarını belirlediğini göstererek, bilhassa Türkiye'deki edebiyat çevrelerinde camiasına farklı bir bakış açısı kazandırmaktır.

Balkan Üçlemesi olarak bilinen serinin ikinci kitabı olan *Drina Köprüsü*'nün Türkçe çevirisini okumaya başlayanlar ilk olarak, kitabın çevirmenlerinden Hasan Ali Ediz'in, Ivo Andrić'in "engin hoşgörüsü" ile ilgili bir dizi methiyelerini içeren önsöz ile karşılaşacaklardır (Andrić, 2017: 9-10). Ediz, eserin en çarpıcı sahnesi olan isyancı Hristiyan köylünün, zalim Osmanlı ağasının emriyle dört saat süren işkencesi ve en ince ayrıntılarına kadar anlatılan kazığa oturtulma sahnesi içinse o günün şartları için bu durumun sıradan olduğunu, zaten hemen sonra göreve gelen iyi kalpli ve işini düzgün yapan ağa ile tekrar her şeyin eski haline döndüğünü öne sürer. Bu sahnenin Sırp'ın belleğinden silinmesi mümkün değildir. Sırp mitolojisine göre, 1389 yılında, Osmanlıların, Kosova'da Sırp ordusuyla girdiği savaşta ordu kumandanı Prens Lazar'ın ölümüyle sonuçlanması, Sırp'ın bağımsızlıklarını kaybetmelerine sebep olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda ise, Lazar, bir Hristiyan sembolüne dönüştürülmüş ve Lazar'ın ölümü, Sırp'ın ölümüyle bağdaştırılmıştır (Sells, 1996: 31). Belli olayları milli meselelerle ilişkilendirip efsaneleştirmeyi seven Sırp'ın Radisav sahnesi de tabiri caizse tuz biber olmuştur. Yıllar sonra Balkanlardaki savaşlarda Sırp'ın, tecavüze uğrayan Müslüman kadınlara, bu durumun aslında etnik kökenle ilgili olduğunu ve mevcut durumun Sırp'ın Boşnaklara ya da Hırvatlara üstünlüğünü ispat ettiğini ifade etmişlerdir (Janora, 2010: 54-56).

Nitekim yıllar sonra Michael Sells, bu sahnenin adeta “çarmıha gerilme” (Sells, 1996: 49) olayının bir tekrarı olarak algılandığını aktarırken, Lyndia Boose, Radisav’ın dört saatlik işkencesinin “Türklerin fallik güç simgesi” ne dönüşerek Bosna Savaşında binlerce Boşnak kadının aşırı milliyetçi Sırp tarafından tecavüz edilmesine temel teşkil ettiğini iddia eder (Boose, 2002: 85). Kaldı ki yazarın kendisi de her fırsatta; kâh aleni olarak, kâh üstü örtülü bir şekilde, Osmanlı hâkimiyeti ile beraber İslam ile tanışan ve Türklerle bir arada yaşayan Hıristiyanların travmasını ve ezikliğini gözler önüne sermekten çekinmemekte ve esasında ortak bir paydada buluşmanın mümkün olmadığını dile getirmektedir: “Aralarında gerçek anlamda bir iletişim ve anlaşma ihtimali olmayan iki dünya vardır” (Longinović, 1995: 1). Kitabın, William H. McNeill tarafından kaleme alınan, İngilizce versiyonundaki önsöz ise, Ivo Andrić’i desteklemenin ötesinde maalesef basmakalıp, oryantalist söylemlerle, okura öncelikle belli bir ideoloji aşılıp, *Drina Köprüsü*’nü de adeta iddialarına bir ispat niteliğinde sunmaktadır:

Drina Köprüsü, on dördüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar Balkanlara zorbalıkla giren ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda aynı derecede zorbalıkla çıkarılan bir medeniyetin kuruluşunun ve devrilişinin simgesidir. O medeniyet, Ortodoks Rusya ve Batı Avrupa medeniyetine tamamen yabancı ve kasıtlı olarak düşman olan Osmanlı’dır. Çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu Osmanlı’da, sürgün edilmiş Roman’larla beraber, Hıristiyan ve Yahudi halklar da vardır. Bunların tamamına Andrić’in kitabında büyüleyici bir tarzda az malzemeyle yer verilir ve okur için, kendi ülkesi Bosna’da, Osmanlı medeniyetinin kuruluşunun ve yıkılışının hissettirdiklerini, tüm derinliğiyle inandırıcı bir şekilde resmedilir.²

Bu önsöz, hiçbir antropoloğun ve hiçbir tarihçinin Andrić’in seviyesine ulaşamadığına dair bir dizi övgüyle devam eder. Radisav’ın isyanına gelince, McNeill’e göre Osmanlı’nın yıkılacağına anlaşılması ile komşu Hıristiyan İmparatorlukların muhtemel hedefine dönüşen Bosna’daki dini çeşitlilik, elbette patlamaya hazır bomba niteliğindedir. Mevcut şartlar, dinler ve devletlerarasındaki ilişkiler göz önüne alındığında, Ivo Andrić tarafından aktarılan ezilmiş bir Hıristiyan köylünün isyanı, hem Rusya’da hem Avusturya’da

---

² Çeviri bana aittir. “It is, rather, a symbol of the establishment and the overthrow of a civilization that came forcibly to the Balkans in the fourteenth to sixteenth centuries and was no less forcibly overthrown in the nineteenth and twentieth centuries. That civilization was Ottoman – radically alien to, and a conscious rival of both Orthodox Russia and the civilization of western Europe. It was predominantly Turkish and Moslem, but also embraced Christian and Jewish communities, along with such outlaw elements as Gypsies. All find a place in Andrić’s book; and with an economy of means that is all but magical, he presents the reader with a thoroughly credible portrait of the birth and death of Ottoman civilization as experienced in his native land of Bosnia” Ivo Andrić, *The Bridge on the Drina*. Çeviren Lovett F. Edwards. Chicago: University of Chicago Press, 1977, s.1.

sempati ile karşılanmıştır (hem Ortodoks hem Katolik mezheplerde) (Andrić, 1977: 2). *Drina Köprüsü* ile ilgili yazılan Türkçe makalelerin ekseriyetinde de yazara ve esere dair hoşgörü dolu ifadeler³ rastgelen bir araştırmacının, bu bakış açısından sıyrılarak eseri eleştirel gözle değerlendirmesine pek fırsat kalmayacaktır. Hâlbuki iddia edilenin aksine, birlikte yaşayan farklı etnik kökenli insanların hikâyesini aktarırken yazar, Sırp milliyetçiliğinin etkisi ve Hıristiyan-Batı üstünlüğü ön kabulü ile en “hoşgörü” dolu sahneleri aktarırken bile hiyerarşik bir yol izleyerek, ikili zıtlıklar oluşturmuştur. Bunu yaparken bilginin kaynağı, üstün Hıristiyan/Sırp, gelişmeleri takip etmeye çalışırken bocalayan Müslüman/Türk ve ezik-paragöz imgeleri oluşturmuştur.

Eserdeki ikili zıtlıklara ve hiyerarşik düzene değinmeden evvel, yazarın doktora tezine göz atmak, yazarın ideolojisine dair fikir edinilmesinin yanında, yazar-eser arasındaki organik bağdan dolayı, *Drina Köprüsü*'nün de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yazarın 1924 yılında tamamladığı “Türk Yönetimi Altındaki Bosna’da Din Hayatının Gelişimi”⁴ başlıklı tezi, esasında sonraki tüm çalışmalarına ışık tutacak niteliktedir. Nitekim tezinde durum tespiti yaparak genel çıkarımlarda bulunduğu etnik çeşitliliğe dair görüşlerini, sonraki çalışmalarında kurgu şeklinde yeni bir formatta sunacaktır. Ivo Andrić ve eserleri üzerinde çalışan akademisyenler de söz konusu doktora tezinin, *Drina Köprüsü*'nün dayanak noktası olduğunu belirtmişlerdir.⁵ Yazar da tezinin ön sözünde, mevcut çalışmasındaki yönteminin farklı formlarda yazdığı sonraki eserlerinde kullandığını ifade etmiştir (Andrić, 1990: 1).

³ Bunlardan bazıları: Musa Demir, İvo Andrić’in *Drina Köprüsü* Adlı Romanında Osmanlı Algisına Genel Bir Bakış, *Avrasya Etüdleri* 50/2016-2 (453-470). Abdurrahman Kolcu, İvo Andrić ve *Drina Köprüsü* Romanı, *TÜBAR-XIV-/2003-Güz*, (219-245). Sibel Bayram, İvo Andrić’in *Drina Köprüsü* Adlı Romanı Bağlamında Hayatlara Uzanan Köprüler, *Köprüler*, *Journal of Turkish Studies* 9 (Volume 9 Issue 9):271-271 (2014). Muharrem Kaya, *Drina Köprüsü* ve El Greko’ya Mektuplar Romanlarında ‘Öteki’ Türkler, Müslümanlar, Hürriyet Gösteri, sayı: 313, Temmuz-Ağustos-Eylül 2014, s. 90-110. Türk edebiyatında, *Drina Köprüsü* ile ilgili farklı görüş ifade edilen tek çalışma ise bir akademisyen tarafından kaleme alınan, birkaç farklı ülkeye ait edebiyat eserinde Osmanlı-Türk ve İslam İmgesi’nin incelendiği bir araştırma yazısıdır: <https://balkangunlugu.com/2013/03/18/srp-karada-hrvat-ve-makedon-edebiyatlarında-osmanli-tuerk-ve-slam-mgesi/> 23.07.2019.

⁴ Almanca yazılmış olan bu tezin orijinal adı “Die Entwicklung des Geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der Türkischen Herrschaft” dir. Bu makalede tezin İngilizce çevirisinden faydalanılmıştır. (The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule, ed. and trans. Zelimir B. Juricic and John F. Loud (Durham: Duke University Press, 1990).

⁵ Granit Zela, Myth and History in the “The Three-Arched Bridge” and “The Bridge on the Drina” of Ismail Kadare and Ivo Andrić, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol 5 No 3 S1 December 2016, 195.

Bilindiği üzere Balkanlarda kimliğin en önemli belirleyicisi dindir (Sadoğlu, 2016: 7-8). Bölgenin sürekli çatışma veya savaşlarla anılma nedeni de farklı dinlere ve etnik kökene mensup insanların daha çok dış güçlerin dahli ile çatışmaya sürüklenmesidir. Bilhassa 19. yüzyılın sonlarına doğru etnik kimliğiyle ön planda olan Ortodoks Kilisesi, Balkanlar'daki milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Buna dayanarak, Sırlar, Ortodoksluk ve Sırpılık arasındaki ayrılmaz bağı dile getirerek, Bosna'yı Sırp vatani, Boşnakları da Müslüman olmuş Sırlar olarak görür (Sadoğlu, 2016: 7-8). Ivo Andrić ise, Bosna'nın fethiyle beraber toplu olarak İslamiyet'i kabul eden Bosnalıları tasvir ederken "din değiştiren" (convert) ifadesi yerine "asimile olmuş" (Andrić, 1990: 67) ifadesini tercih eder. Sırp-Hırvat dilbilim alanından ve Batı kültüründen yoksun Boşnak Müslümanların, sadece Türkçe (veya Arapça ve Farsça olabilir) kaynaklara bağımlı olduğunu öne sürer (Andrić, 1990: 46). Bu insanların manevi ve entelektüel anlamda ürettiklerinin konuşmaya değer nitelikte olmadığını vurgular (Andrić, 1990: 67). Epik roman tarzında yazılmış olan *Drina Köprüsü*'nün "bilimsel" bir formata büründürülmüş doktora tezinde yazarın, İslam'a ve Müslümanlara dair hazımsızlığını çok net bir şekilde görmek mümkündür. Tezde, din değiştirmeyip Hristiyan kalanlar ve İslamiyet'i kabul edenler Njegos tarafından şöyle betimlenir: "Aslanlar toprak işçilerine, namert ve açgözlüler Türk'e dönüştü" (Andrić, 1990: 20). Görüldüğü üzere Türk ve Müslüman tabirleri birbirinin yerine kullanılacak kadar bütünleşmiş, bununla beraber, Sırp ve Boşnaklara dair yapılan tanımlamaların neredeyse hepsinde asil-sefil, üstün-aşağılık ikilemleri şaşmayan bir hiyerarşik düzende ve Sırların lehine olacak şekilde tasarlanmıştır. Yazarın, Doğu-Batı, Hristiyan-Müslüman, bilge-cahil gibi ikilemler üzerinden oluşturduğu parametreler, Hristiyan Batı'nın tartışmasız üstünlüğü ön kabulü üzerine kuruludur ve dolayısıyla oluşturulan hiyerarşik düzen ve ikili zıtlıklarda, Müslümanlar/Türkler, Hristiyan Batı'nın tersine, geri kalmış ve gelişime kapalı olarak tasvir edilmiştir. Böylece, Müslüman Türklerin kültürel yönü görmezden gelinmiştir. Yine doktora tezinde yazar, Bosna'nın coğrafi olarak iki farklı Sırp-Hırvat bölgesinin ve Avrupa kültürünün iki farklı noktasının ortasında olduğunu, Hristiyan Batının kültürel gelişimin doğal bir parçası olma rolünü İslam'la beraber yitirdiğini iddia eder. Hatta Türk egemenliği boyunca İslam'la tanışan Bosna'nın, Hristiyan Batı'ya karşı "kuvvetli bir zırlı" giydiğini aktarır (Andrić, 1990: 17). Özetle, söz konusu tezinde yazar, Türk hâkimiyeti altında, Bosna'nın kabuğuna çekilmiş, karanlık yaşamından söz ederken her fırsatta Müslümanları hakir görmeyi ihmal etmez. İnsanları cehaletin karanlığından hakikatin ışığına yönlendirecek olan Ivan Franjo Jukić (19. yüzyılda yaşamış olan Fransız'ken bir reformcu ve yazar) (Andrić,

1990: 53) elbette şahsında tüm Hristiyanları temsil edercesine kutsal bir amaca odaklanmıştır. Andrić'e göre, "karanlık" ve "izole edilmiş" Bosna'nın kurtuluşu ancak bir Hristiyan reformcunun eliyle olacaktır. Nitekim İslam medeniyetinin Hristiyan topraklardaki hâkimiyeti, beraberinde Bosna'nın kültürel kimliğinde tahriplere yol açmıştır (Longinović, 1995: 1). *Travnik Günlüğü* adlı eserinde yine belli bir hiyerarşik düzen sistematığı izleyen yazar, Batı Medeniyetini temsil eden ve şehirde kendini sürgünde hisseden entelektüel Batılı konsolosların küçümseyici tavırları karşısında Müslümanları yeniliklere kapalı, bağnaz, temizliğine dikkat etmeyen, nefret dolu karakterler olarak resmeder (Andrić, 1963: 27,37,39).

Drina Köprüsü'nde yazar, yukarıda örneklendirilen dini ve etnik ikilem/hiyerarşiyi, tezinin ön sözünde belirttiği üzere, kurgu vasıtasıyla ve hoşgörü perdesi altında tekrar sunmuştur. Böylece yazar, Drina Köprüsü ile beraber Doğu ile Batı arasındaki jeopolitik konumundan dolayı Bosna'yı da bir nevi köprü gibi görüp, metafor olarak kullanmıştır. Kitaptaki tüm bölüm ve hikâyeler bir şekilde köprü ile ilişkilendirilmiştir. Vişegrad kasabasının en önemli yeri olan köprü, yaklaşık dört asırlık tarihin şahidi olarak, kuruluşundan itibaren hem farklı etnik-dini kökenden olan köylülerin hem canını yakmış, hem onların buluşma noktası olmuş ve böylelikle paradoksal bir konuma sahip olmuştur. Doktora tezinde olduğu gibi, Osmanlı hâkimiyeti altında İslamiyet'i benimseyen Bosnalılar, yazar tarafından "Türk" olarak nitelendirilmiştir. Aynı toprakları paylaşan Türk ve Sırp veya Müslüman ve Hristiyan ortak tarihi, efsanelerle ve bölgeye has günlük rutinlerle renkli bir tablo olarak önümüze çıkmaktadır. Fakat bu tabloda iyi, erdemli mantıklı, sempatik, bilimsel Hristiyan/Sırp karşısında zalim, akla hayale gelmez şeylere inanan, cahil Müslüman/Türk imajı vardır. Yahudilere gelince, İngiliz Edebiyatı'nda örneğine sıkça rastlanan türden, pek çok Hristiyan'ın tarih boyunca hakir gördüğü, miskin ve paragöz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Drina Köprüsü'ne yazar Vişegrad'daki yaygın Sırp-Ortodoks ve Türk-Müslüman efsaneleriyle başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki Bosna'da, köprü, kuruluş aşamasından itibaren aktarılan efsanelere göre yeni doğmuş ikiz bebeklerin köprü'nün sütunlarına gömülmesinden, bir Hristiyan şehidi ve kahraman olan Radisav'a kadar birçok cana mal olmuştur. Türk ve Sırp çocuklarının köprüye dair birbirinden farklı efsaneler konusunda hiç kavga etmediğini belirten yazar, hemen birkaç satır önce Sırp çocuklarının inançlarının Türk'ler tarafından nasıl küçük görüldüğünü şöyle ifade eder:

Yaz aylarında taşlı kıyıda balık tutan çocuklar bilirler ki, bu izler eski zaman savaşçılarındır. ... Bu izler yalnızca Sırp çocuklar için Şarats'ın (Kralieviç Marko'nun alaca atı) nal izleridir. ... Müslüman çocukları ise onların Kralieviç Marko'nun atının izleri olmadığını bilirler. (Çünkü bir Hristiyan piçinin böyle bir gücü ve böyle bir atı nasıl olabilir?) (Andrić, 2017: 18).

Sırp çocukların, Türk çocuklarının efsanelerine dair herhangi bir düşüncesine yer verilmemişken, parantez içinde de olsa mağdur ve küçümsenen Hristiyan imajı çizilmiş fakat efsaneleri hor görülen Sırp'ların ileriki bölümlerde efsanelerinde bile gerçek kaynaklardan esinlendikleri ispat edilirken, Türklerin efsanelerini çürütecek olayların vuku bulması yine yazarın ikili zıtlıklarla oluşturduğu hiyerarşik düzene delil olacaktır. Nitekim kitabın bir bölümünde, tüm detaylarıyla aktarılan köprü inşaatında haksız yere çalıştırıldıklarını düşünüp köylüleri bilinçlendirmeye çalışan ve zalim Osmanlı ağasına başkaldıran Radisav'ın tüm kasabalıların gözü önünde dört saat süren akıl almaz işkencesi ve ölümünün ardından, adeta bir Hristiyan şehidi ve kahraman olarak gömülmesi Sırp çocukların efsanelerinin dayanak noktasıdır (Andrić, 2017: 36-58). Hatta yılda bir kez mezarının bulunduğu tepeye bir ışık indiğini iddia eden kadınların söylediklerinin doğruluğu, o gece kasabaya gelen birçok yolcunun tepede bir ışık görmesiyle teyit edilir. Türk çocuklarına göre ise aynı tümsek din uğruna şehit düşmüş, küffar ordusuna karşı Drina geçidini korumuş Şeyh Turhan'a aittir. Küffar tekrar gelecek olsa şeyh Turhan tekrar tümseğin altından kalkıp onlara geçit vermeyecekmiş (Andrić, 2017: 20). Şeyh Turhan'a dair kitabın sonraki bölümlerinde yazılan tek şey şudur: Avusturya Macaristan İmparatorluğunun Bosna'yı işgali haberi yayılınca halkı silahlı direnişe ikna etmeye çalışan Osman Efendi Karamanliya, insanları motive etmek için köprü'nün bir evliya tarafından korunduğunu hatırlatır ve insanların bu konudaki tepkisi şöyle aktarılır: "Vişegradlı Türkler bu hikâyeyi ondan iyi biliyorlardı. ... Yalnız yaşantı ile masalı birbirine karıştırmak, hiç bir canlı'nın kendilerine yardım edemeyeceği bir durumda ölülerin yardımına bel bağlamak istemiyorlardı" (Andrić, 2017: 127). Sonuçta Avusturya Macaristan ordusu tüm ihtişamıyla kasabaya geldiğinde karşılaştıkları şey evliyanın direncinden ziyade, tartışma sonucu direnişe karşı çıktığı için yine bir Müslüman olan Osman Efendi tarafından köprüye kulaklarından çivilenmiş Ali Hoca'dır. İşgal güçlerinden bir asker vahşice çivilenmiş Ali Hoca'yı incitmeden tedavi edip yaralarını sarar. Ali Hoca ise rüyadaymış gibi adamın kolundaki beyaz bandın üzerindeki kırmızı haç işaretine bakar (Andrić, 2017: 128-129). Böylece hem Türk efsanesinin tamamen gerçekten uzak olduğu ispat edilir hem de Müslümanların kendi içlerinde farklı fikirler karşısında gösterdikleri akıl almaz insanlık dışı tepki, bunun yanında işgal etmeye geldiği topraklara attığı ilk adımda şefkat elini uzatan bir İmparatorluk

örneği gözler önüne serilir. Andrić gençliğinden itibaren sömürgeci güçlere karşı tavrını net olarak gösterip bu nedenle hapse girmiş olsa da⁶, öyle görünüyor ki söz konusu bir Müslüman ve Hıristiyan bir işgalci güç olunca tercihini işgalcilerden yana kullanmıştır.

Romanın ilk bölümlerinde köprü inşaatına dair yazılanlar, yazarın hümanist (?) bakış açısı ve aktarmış olduğu iddia edilen sözde “hoşgörü” sahnelerinin aksine, köprüye ve onu inşa ettiren Osmanlı’ya karşı nefret duygusunu açığa çıkarıyor. Köprü kurulduğu günden itibaren zalim Osmanlı ağasının despot uygulamaları yüzünden “sanki kasabanın ve ülkenin üstüne anlaşılmaz bir ağırlık çökmüştü” (Andrić, 2017: 20). Yolcular bile Drina yolundan geçmekten korkuyor, çünkü yakalanan yolcular zorla köprü inşaatında çalıştırılıyor, Hıristiyan delikanlılar çalışmamak için ormanda gizlendiklerinde, seymenler onların yerine evden bir kadın götürüyor (Andrić, 2017: 34). Osmanlı Devleti’nin bölge halkının refah seviyesini arttırmak için yaptırmış olduğu köprü’nün inşa aşamasındaki tasvire bakılırsa, mağdur ve haksızlıklar karşısında çaresiz kalmış Hıristiyan köylü, bunun yanında köylüye fayda sağlayacak olan hizmeti bile zorbalıkla getiren Osmanlı devleti ikilemi ortaya çıkacaktır. Bu durumdan şikâyetçi olan yalnızca Hıristiyanlar da değildir. Mevcut hizmetten Müslümanlar da hiç hoşnut değildir. “Köprüye de, vezire de lanet ediyorlar, onları bu beladan kurtarıp eski sükûn ve rahatlarına kavuşturması için Allah’a dua ediyorlardı” (Andrić, 2017: 33). Bunun yanında, köprüyü inşa ettiren aslen Vişegrad’lı Sokullu Mehmed Paşa’nın amacı Andrić’e göre, bu sayede memleketinden ayrıldığı günden beri içinde var olan, göğsünü ikiye bölen ve her geçen gün artan sızıyı dindirmektir (Andrić, 2017: 38). Aktarılanlara bakılırsa, köprü yapılmaya başlandığı günden itibaren, Sadrazamın sızısını dindirmek bir yana, köylülerin birçoğunun gönlünde yaralar açmıştır:

Bu olaylar, Türklerden çok daha fazla kasabadaki Hıristiyanları etkiliyordu. Ama onlara kimse düşüncelerini sormuyor, onlar da hoşnutsuzluklarını gidermeye cesaret edemiyorlardı. İşte üçüncü yıl da geçmişti. İnsanlar yine atlarını, öküzlerini ve emeklerini bedavadan bu yapıya vermişlerdi. Sadece Vişegrad’lı Hıristiyanları değil, komşu üç kadılıktaki halkı da toplamışlardı. Abid ağanın atlıları her yanı dolaşıp, Hıristiyanları topluyordu. Köylü olsun, kentli olsun hepsine köprüde çalışmaya sürüklüyorlardı. Onları uykularında bastırıp, tavuklar gibi yakalıyorlardı (Andrić, 2017: 33-34).

---

⁶ Ivo Andrić, Mlada Bosna (Ulusal Devrim Gençlik Örgütü) üyesi olarak, Avusturya-Macaristan işgalindeki vatanında, Slavların ancak dini inanç farklılıklarını bir kenara bırakarak tek vücut olduklarında kurtulabileceklerini savunmuş, hatta Avusturya- Macaristan veliahdına düzenlenen saldırı sonrası, işgalci güçlere karşı tutumundan dolayı tutuklanıp hapis yatmıştır.

Tüm bu yaşananları analiz edip halkı isyana çağıran Radisav ise köprü bahanesiyle bu ağır şartlar altında Hıristiyanların “köklerinin kurutulacağını” öne sürerek, köprü'nün Hıristiyanların değil yalnızca ticaretle uğraşan Türklerin işine yarayacağını bildirir (Andrić, 2017: 37). Kazığa ilk geçirildiğinde, ölüp ölmediğini kontrol edenler, kan içinde kalmış adamın hırlayarak “Türkler, Türkler. ...Köprüdeki Türkler... köpekler gibi geberin... köpekler gibi...”(Andrić, 2017: 55) dediğini duyar ve Radisav bu haklı davasında akıl almaz işkencelerle canını feda ederek, sağ iken asla elde edemeyeceği kutsal bir şöhrete kavuşur. Bir “din kurbanı” (Andrić, 2017: 59 olan Radisav ile ilgili soru soran çocuklara annelerin cevabı ise yaşanan travmanın boyutunu gözler önüne sermektedir: “Sessiz ol canım benim, sessiz ol ve anneni dinle. Yaşadığım sürece o lanetli Türklerden uzak dur” (Andrić, 2017: 59). Eserin en çok yankı uyandıran ve yıllar sonra ülkedeki radikal milliyetçilere dayanak olacak bu sahnesinin tohumları, Andrić'in, Osmanlı Devleti'nin zorbalığını ve bu durum karşısında, ezik Hıristiyan köylülerin tutumunu aktardığı doktora tezinde atılmıştır. Zalimliği yüzünden görevden alınan Abid ağanın yerine gelen Arif Bey, selefinin aksine iyi huylu ve çalışkandır ancak ne yaparsa yapsın Abid ağanın zalimlikleri hafızalardan silinmeyecektir. Nitekim olanların Hıristiyanlar açısından vahametini pekiştirmek için Andrić, bir başpiskoposun, kutsal kitabının son sayfasına, dayatılan angaryalardan dolayı Hıristiyanların korku içinde olduğunu yazdığını da aktarmıştır (Andrić, 2017: 67).

Andrić'in *Drina Köprüsü*'nü hiyerarşik bir yöntemle kurguladığının ve böylece iyi-kötü, mağdur-zalim gibi zıtlıklarla bir tarafı hedef haline getirirken diğer tarafı kutsamasının bir diğer kanıtı da, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Kara Corc isyanının başladığı yılları aktarma biçimidir. Bu dönemde isyan çıkaran Sırp'ların haklılıklarını “zarar görenler ve sömürülenler zekâlarını ve çılgınlıklarını istedikleri yönde kullanabilirler” (Andrić, 2017: 90) cümlesiyle teyit ederken, tüm mal varlıkları isyancılar tarafından yakılmış ve göç etmek zorunda bırakılmış Türk ailelerinin “etrafa kin ve nefret duyguları” (Andrić, 2017: 91) yaydıklarını ifade eder. Yani yazara göre Sırp'ların isyanının haklı gerekçeleri vardır ve suçlu olan mal varlıkları Sırp'larca ateşe verilerek göç etmek zorunda bırakılan Türklerdir. Çünkü öfkelerinden dolayı insanları olumsuz etkilemişlerdir. Hemen sonrasında aktarılan sahne ile bu görüş bir kez daha pekiştirilir: Suçsuz masum bir Sırp gencini sırf şarkı söylediği için yalayan Türklerin “kalbi nefretle doluydu, öç alma duygusuyla tutuşuyorlardı. İstediklerini öldüremedikleri için ellerine geçirdiklerini öldürmek istiyorlardı” (Andrić, 2017: 93). Sırf Sırp isyanına dair bir şarkı söylediği için öldürülen Mile öksüz, sefil ve masumdur. Mile ile beraber iftiraya uğrayıp öldürülen bir diğer

masum da ihtiyar Yelisey'dir. Bu iki suçsuzun ölümünün ardından isyancılarla ilgisi olan veya olduğundan şüphe edilenlerin “pek azı sağ kalıyordu.” (Andrić, 2017: 97). Genç, öksüz, sefil ve masum bir Sırp gencin ve çaresiz bir ihtiyarın karşısına, gözünü kan bürümüş, haklı haksız ayırt etmeden Sırları katleden Türk imajı çizerek, yazar, olayı hem Sırlar açısından dramatize etmeyi, hem Türklerin zulümlerinin (!) boyutunu aktarmaya çalışmıştır. “Fakir, masum ve cahil” (Andrić, 2017: 97) Mile ve Yelisey ile beraber bir sürü insanın canına mal olmuştur bu zulüm. Zaten büyük olaylarda hep garibanların canı yanar (Andrić, 2017: 97). Rahip Mihaylo'da süregelen Sırp düşmanlığından dolayı öldürülür ve böylece olaya tekrar dini bir boyut kazandırılmış olur. Ölen masum Sırlara bir de rahip eklenir. Mağdur Hristiyan Sırp/zalim Müslüman Türk imajı kitabın sonuna kadar benzer şekilde aktarılır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kasabaya girmesiyle beraber, şehrin ileri gelenleri ve din temsilcilerinin, kasaba halkı adına Avusturya Albayını karşılamaları gerektiği haberi gelir. Bu bölümde, yazarın, farklı dini liderlere ve şehrin ileri gelenlerine dair tasvirleri doktora tezinde ileri sürdüklerinin adeta ete kemiğe bürünmüş halidir. Kafası Türkler tarafından kesilen Rahip Mihaloy'un oğlu Rahip Nikolay, “ruhani bir reis, bir hizmetkâr vefası ve bir prens vakarı” (Andrić, 2017: 134) ile cemaatini elli yıldır idare eder. Tüm din mensuplarına eşit mesafede duran bu adil rahip, kendinden önce ya da sonra gelenlerden hiçbirinin görmediği saygı ve sevgiye mazhar olmuş, herkesin gözünde “Hristiyanlığın ve Sırların” temsilcisi olarak görevini başarıyla devam ettirmiştir. Uzun boylu ve çok güçlü bir adamdır. Rahip Nikolay'ın hemen yanında Molla İbrahim oturur. Uzun boylu, zayıf, kekeme, ürkek biri olarak tasvir edilen Molla İbrahim “öteki hocalar gibi pahalı muskalar, dualar satmaz” (Andrić, 2017: 135). Merhameti dillere destan olan bu diğer gam hoca ömrünü başka Müslümanların mutluluğuna adanmıştır. Müderris Hüseyin Efendi, kasabada en çok kitaba sahip olan ve kendisine Arap hocasından miras kalan kitaplarını, kapalı bir sandıkta muhafaza eden, “ara sıra da okuyan,” “kitabın ne olduğunu bilmeyen cahillerin gözünde” değeri yüksek bir zattır. Kasabanın belli başlı olaylarını defterine not ettiği için kasabalılar gözünde “harikulade bir insan” olan Müderris, dört beş yıl içinde küçük defterinin sadece beş sayfasını doldurmuş, bu nedenle “defteri, kendini beğenmiş bir ihtiyar kız gibi, boş, kuru ve verimsiz kalmıştır” (Andrić, 2017: 136). Vişegrad'ın dördüncü ileri geleni Hahambaşısı David Levi, zeki ve ince espirili dedesinin bu özelliklerinden mahrum, sarı benizli, zayıf bir adam olarak çıkar karşımıza. Olduğundan heybetli görünmek için kalın çuhadan yapılmış bol elbiseler giyen Hahambaşısı için “zayıf ve güçsüz” olduğu için topluma karışmak büyük bir işkencedir. Şehrin ileri gelenleri ile ilgili tasvirler,

Andrić'in ideolojisine dair ipuçları taşır. Güçlü bir fiziği, parlak zekâsı, adaleti, herkese kol kanat geren ve herkesçe sevilen özellikleriyle Rahip Nikolay, piramidin en üstünde yer alır. Molla İbrahim, diğer dindaşları gibi insanların inançlarını sömürmeyen, yardımsever, kekeme, zayıf bir adam olarak karşımıza çıkar. Müderris Hüseyin, sahip olduğu kitapları ve konumu dolayısıyla köylülerin gözünde olduğundan çok farklı bir imaja sahip, mesleğinin gerektirdiği entelektüel donanımdan yoksun, müderrisliği ve bilgisi gösteriştten ibaret bir karakterdir. Hahambaşısı David Levi, ise hem bedensel hem ruhsal yönden zayıf, ezik bir karakter olarak resmedilmiştir. Mevcut sıralamadaki hiyerarşi aşıkârdır: Güçlü, entelektüel, adil, sempatik Hristiyan Rahip Nikolay; zayıf, kekeme, (din kardeşlerine karşı) yardımsever, merhametli Molla İbrahim; Müderris olarak görev yapan ama mesleğinin gerektirdiği vasıflardan yoksun Hüseyin Efendi; aciz, soluk benizli, güçsüz, pek zeki olmayan ve zarafetten anlamayan Hahambaşısı David Levi. Hristiyanların ve Sırp'ların temsilcisi Rahip Nikolay bir liderin sahip olması gereken tüm güzel özelliklere sahip, herkesçe sevilen bir karakterdir. Molla İbrahim, zayıflığı ve kekemeliğinin yanında özellikle diğer Müslümanlara karşı özverili bir karakterdir. En azından diğer dindaşları gibi dini duyguları sömürmez. Müderris Hüseyin, sahip olduğu konum ve kitaplarından dolayı kazandığı saygınlığın hakkını veremeyen bir utanç abidesi iken, David Levi, bilhassa İngiliz edebiyatında karşılaşmaya alışkın olduğumuz "sefil, aşağılık" Yahudi imajına uygun bir karakterdir. Kitabın sonraki bölümlerinde para hırsıyla yanıp tutuşan bir başka Yahudi gencin, hak etmediği paranın peşine nasıl düştüğünü aktararak (Andrić, 2017: 163), Andrić "paragöz" Yahudi imajını da böylece çizmiş olacaktır. Ticaretle uğraşıp, büyük paralar kazandıktan sonra iflas eden Lotika'da bir Yahudi olarak parayla olan bağı doğrultusunda tasvir edilmiştir.

Söz konusu hiyerarşik düzen, yirminci yüzyılda yine değişmez. Bu dönemde, dünya düzeninde meydana gelen büyük dönüşüm ve değişimden payını alan Saraybosna'da okuma salonlarını "ilkin Sırp'lar, sonra Türkler, en son da Museviler" (Andrić, 2017: 233) açar. Yine, Avusturya İmparatorluğu'nun şehre getirdiği yeniliklerden hiç birini kabul etmeyen Ali Hoca'ya göre, borularla tahliye edilen su, "ne içmeye, ne abdest almaya" yarar (Andrić, 2017: 228). Kasabaya Avusturyalılar vasıtasıyla gelen yenilikler, eserdeki en ileri görüşlü Müslüman olarak tasvir edilen Ali Hoca tarafından, geçerli bir nedeni olmadan reddedilir. Gerçi diğer kasabalılar, ilk zamanlar yadırgasalar bile, tüm yeniliklere zamanla adapte olurlar ancak, yine de okuma salonu örneğinde görüldüğü üzere, bu şeref önce Sırp'lara aittir. Museviler listenin sonundaki yerlerinden hiç ödün vermemişlerdir. Müslümanlara gelince, en akli başında olanlarının bile anlamsız

dirençlerine rağmen, mevcut dünya düzenine bir şekilde ayak uydurmak için çabalamışlardır. Bununla beraber Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'daki hâkimiyetinden dolayı rahatsızlığı herkesçe malum Ivo Andrić, Osmanlı dönemiyle kıyas edince, Avusturya hâkimiyetinde, insanların her yönden daha rahat olduğunu açıkça dile getirmiştir (Andrić, 2017: 188-189). Bir köprü inşaatında veya bir isyan anında, Osmanlılarca, onlarca masumun canına nasıl kıyıldığını aktaran Andrić, 1912-13 Balkan savaşlarına gelince, itinayla şu cümleleri sarf etmiştir: Osmanlılar ile dört Balkan devleti arasında patlak veren savaş, "Hıristiyan ve Sırların zaferiyle sonuçlanmış" ve bu zafer "Kapiya'da hiçbir baş kesilmeden" (Andrić, 2017: 247) elde edilmiştir.

Yirminci yüzyılın başları, kapital düzenin işleyişi için sömürgeci devletlerin egemenlik yarışının yanı sıra, I. Dünya savaşı ve milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemde, Sosyalist ideolojinin heyecanının, eğitim için dünyanın farklı ülkelerine gidip, tatilde memleketlerine dönen gençler tarafından kasabaya nasıl taşındığını ironik bir dille aktaran yazar, bir kez daha, ikili zıtlıklar ve hiyerarşik düzen sistematüğinden kendini alıkoyamaz. Mevcut düzene dair tartışmaya giren Sırp genç Toma Galus ve Müslüman genç Fehim Bahtiyaroviç arasındaki diyalogda, söze, Müslümanların çoğu kez yanıldığını iddia ederek başlayan Galus, Müslümanların bilime istidadı ve meylinin olmadığını öne sürerek, onların sadece savaştan ve idareden ibaret, tek yönlü ve mevcut dünya düzenine ayak uyduramayacak kadar aciz olarak tasvir eder. Fakat bu insanlar için değişimin yolu da yoktur Galus'a göre, çünkü Müslümanlar ancak bu şekilde hayatta kalabilirler. Adeta, Ivo Andrić'in sözcüsüyümüş gibi duran Galus'un ithamları ve iddiaları karşısında, Bahtiyaroviç "öylesine yavaş konuşuyordu ki, ...ancak tek tük... birbirini tutmayan kelimeler işitilebiliyordu" ve "Galus'un sesi çok daha yüksek ve anlamlıydı" (Andrić, 2017: 266).

Sonuç

Yukarıdaki örneklerden de açıkça görüldüğü üzere, Ivo Andrić, içinde bulunduğu ortamı tasvir ederken, milliyetçi duygularının etkisi altında kalmıştır. Bununla beraber, Batıya has müzmin Oryantalist bakış açısıyla, daima ikili zıtlıklar oluşturup, Osmanlı Devleti'ne ve beraber yaşadığı Müslümanlara isnat ettiği olumsuz özellikler üzerinden, yeniliklere açık, hoşgörülü, adil Sırp/Hıristiyan kimliği inşa ederken, değişime karşı direnen, zalim ve hoşgörüsüz olarak resmettiği Türk ve Müslümanları hedef haline getirmiştir. Yazarın mevcut bakış açısının oluşmasındaki etkenlerden biri, şüphesiz yaşadığı dönemdeki tarihsel olaylar ve yazarın konumudur. Osmanlı Devleti on sekizinci yüzyıldan

itibaren, Batı'nın nezdindeki kültürel saygınlığını yitirmiştir. Bunun yanında Balkanların dönüşüm süreci “Batı’ya doğru ilerleme” yahut “Doğu’ya doğru gerileme” seçenekleriyle (Kuytov, 2015: 9-10) değerlendirilmiş, böylece “uygar” Batı ve “barbar” Doğu söylemleri(Andrić, 2003: 9-10) bölgenin kaderini tayin edecek derecede somut ve değişmez ölçütler olarak sunulmuştur. Yazarın yetiştiği çevre, eğitim durumu ve çalışma hayatı göz önüne alındığında, Batılı bakış açısını tamamen benimsediği hatta “Batılı yazar” (Wayne, 1995: 190) olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Tüm bunlar, şüphesiz yazarın ideolojisinde ve yazdıklarında etkili olmuştur. Eric Hobsbawn’ın ifade ettiği gibi tarih, bilhassa milliyetçi ideolojilerin, istedikleri gibi at koşturup, sonra meşrulaştırdıkları bir hammadde niteliğindedir. Bu gün için pek söylenecek bir şeyin olmadığı durumlarda, geçmiş daha şaşıla bir dayanak noktası olur (Hobsbawn, 1999: 9). Efsanelerle başlayıp, Bosna’nın Vişegrad kasabasının yaklaşık dört asırlık panoramasını günlük yaşamdan kesitler şeklinde aktaran Andrić, edebiyat vasıtasıyla, aynı zamanda kendi bakış açısından tarihsel olayları da değerlendirmiştir. Yazarın yazdıklarına bakılırsa, Sokullu Mehmet Paşanın içindeki sızıyı dindirmek için yaptırdığı köprü, ne o sızıyı dindirmiş ne de gerçek anlamda ortak bir buluşma noktası olarak işlevselliğini koruyabilmiştir. Bilakis bu köprü, bilhassa Hristiyan-Sırp kasabalıların gönlünde sızıya dönüşmüştür. İnşa aşamasından itibaren adeta Osmanlı Devleti ile bağdaştırılan köprü, zaman zaman farklı etnik kökene ve dine mensup insanların bir araya geldiği bir mekân olarak tasvir edilmiş olsa da, daha çok akıllarda, masum ikiz bebeklerin, Radisav’ın, Mile’nin, Yelisey’in, Rahip Mihaylo’nun ve daha yüzlerce masumun canına kıyılan bir mekân olarak kalmıştır. Neredeyse tüm öldürülenlerin ortak noktası masum ve savunmasız, Hristiyan ve Sırp olmalarıdır. Eser boyunca, zulmeden taraf hep Osmanlı Devleti’dir. Bu durum, örneklerden de görülebileceği üzere yazarın ikili zıtlıklar oluşturmasını sağlamış ve bunun yanında değişmeyen bir hiyerarşik düzen geliştirmesine neden olmuştur. Dönemin şartlarının bu günkünden farklı olduğu ve tarihin her devrinde görevini suiistimal eden devlet görevlilerinin mevcudiyeti göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Devleti’nin Balkan politikalarında yüzde yüz hoşgörülü ve adil olduğunu iddia etmek gerçek dışı olur. Elbette yaşadığı dönem şahit oldukları, aldığı eğitim ve etraftan duydukları, yazarın böyle bir tutum sergilemesini sağlamıştır, ancak öyle anlaşılıyor ki yazar, eserinde Hristiyan-Sırp mağduriyetini aktarmak adına Osmanlı Devleti’ni ve Müslüman Türk’leri, tamamen basmakalıp ve önyargılı bakış açısıyla şeytanlaştırmıştır. Yazarın, Osmanlı Devleti’nin Millet Sistemi ile büyük bir kısmı Ortodoks olan Balkan Halklarını, Fener Rum Patrikhanesine bağladığı ve Patriğin Osmanlı vezirine eşit olduğundan bihaber olması mümkün

değildir. İstisnalar dışında, sözü geçen devlet politikası çerçevesinde, Osmanlı hâkimiyetindeki Balkan Haklarını temsil eden din ve devlet büyüklerinin olduğu aşikârdır. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hala mevcudiyetini koruyan kültürel mirası da, Andrić'in, *Drina Köprüsü*'nde oluşturduğu ikili zıtlıklar ve hiyerarşik düzende taraflı ve duygusal davrandığının delili niteliğindedir. Ayrıca mevcut tutum, arka planında Hristiyan dünyasında Haçlı seferleriyle başlayıp süregelen arketip Müslüman düşmanlığını da anımsatmaktadır.

KAYNAKLAR

- ANDRIĆ, Ivo (2017), *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ANDRIĆ, Ivo (1977), *The Bridge on the Drina*, Çeviren Lovett F. Edwards. University of Chicago Press, Chicago.
- ANDRIĆ, Ivo (1990), *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, ed. and trans. Zelimir B. Juricic and John F. Loud. Duke University Press, Durham
- ANDRIĆ, Ivo (1999), *Travnik Günlüğü*. (Çev. Tahir Alangu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- BAYRAM, Sibel (2014), Ivo Andrić'in *Drina Köprüsü* Adlı Romanı Bağlamında Hayatlara Uzanan Köprüler, *Köprüler*, Journal of Turkish Studies, (Volume 9: Issue 9), 271-282.
- BOOSE, Lynda. E (2002), *Crossing the River Drina: Bosnian Rape Camps, Turkish Impalement, and Serb Cultural Memory*. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 28(1), 71-96.
- DEMİR, Musa (2016), İvo Andrić'in *Drina Köprüsü* Adlı Romanında Osmanlı Algısına Genel Bir Bakış, *Avrasya Etüdlere*, 50/2016-2, ss. 453-470.
- HOBBSAWM, Eric. (1999), *Tarih Üzerine*, (Çev. O. Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- KAYA, Muharrem. (2014), *Drina Köprüsü ve El Greko'ya Mektuplar Romanlarında 'Öteki' Türkler, Müslümanlar, Hürriyet Gösteri*, sayı: 313, Temmuz-Ağustos-Eylül 2014, s. 90-110.
- KOLCU, Abdurrahman (2003), İvo Andrić ve *Drina Köprüsü* Romanı, *TÜBAR-XIV-/2003-Güz*, ss. 219-245.

- KUYTOV, Ahmed (2015), Philosophical Analysis of the Balkans. International Student Scientific Multilingual Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University (ISJICUA) Vol. 1. ss. 6-13.
- JANORA, Lauren & Leigh, Lydic (2010), jano
- SADOĞLU, Hüseyin (2016), Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2(1), ss. 1-10.
- SELLS, Michael. A. (1996), The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia (Vol. 11). Univ of California Press.
- VUCINICH, Wayne, S. (1995), Ivo Andric Revisited: The Bridge Still Stands. University Of California At Berkeley, U.S.A.
- ZELA, Granit (2017), Myth and History in the “The Three-Arched Bridge” and “The Bridge on the Drina” of Ismail Kadare and Ivo Andric, Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 5(3 S1), 193-197.

MESNEVİLERDE UYGULANAN TEMSİL GETİRME YÖNTEMİNİN EDEBİYAT EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE KULLANILMASI

Meheddin İSPİR¹

Geliş: 30.10.2019 / Kabul: 13.04.2020

DOI: 10.29029/busbed.639988

Öz

Klasik Türk edebiyatında mesnevi nazım şekli ile pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde ele alınan konuların işlenişi ve sunuluşunda farklı yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerden biri de konunun akışına uygun olarak temsil getirmedir. Temsil misillemede bulunma, örnekleme, bir duruma karşılık gelecek şekilde olayı aktarma anlamlarına gelir. Şair, eserinde bir konuyu anlatırken konunun akışına uygun olarak hikâyeye bulur ve bu hikâyeyi konuyla bütünleştirir. Seçilen hikâyelerde konunun temel amacı göz önünde bulundurularak hareket edilir. Belirlenen amaç doğrultusunda okuyucuya ders verilir, kıssadan hisse alması sağlanır. Okuyucunun heyecanı harekete geçirilir ve yeni yaklaşımlar kazanması hedeflenir. Böylece şair, işlediği konuya misillemede bulunarak temsil getirmiş olur. Temsil şairin anlatımına açıklık getirdiği gibi konunun acıklılığını sağlamış, sıkıcılığını gidermiş ve okuyucunun konuyu anlaması ve öğrenmesine önemli bir katkı sağlamış olur. Kendini hikâyedeki olay ve kahramanla özdeşleştiren okuyucu gereken dersi alır.

Edebiyat eğitimi ve öğretimini kolaylaştırmak ve etkili kılmak için temsil getirme yöntemi yararlı olabilir. Soyut kavram ve anlatımları temsili hikâyelerle somutlaştırarak açıklığa kavuşturmak gerekir. Hayatın içinden seçilen olaylarla konuya karşılık gelecek şekilde misillemede bulunarak öğrencilerin zihninde ve davranışlarında istedik değişimler elde edilebilir. Mesnevilerde kullanılan temsil getirme yöntemi ilk, orta ve yükseköğretimde dersin işlenişinde ele alınmalı ve kullanılmalıdır. Bu yöntem kullanılırken zengin bir anlatıma sahip olan mesnevilerin içeriği göz önünde bulundurulmalı ve bu eserlerde geçen pek çok

¹ Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, meheddin.ispir@erzurum.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7330-342X>

hikâye güncellenerek günümüze taşınmalıdır. Öğrencilerin hikâyelerle özdeşleşmesi sağlanarak geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe bir kültür bağı oluşturulmalıdır.

Bu çalışmada, temsil getirme yönteminin ne olduğu açıklandı. Klasik Türk şiirindeki mesnevilerde temsil getirme yönteminin ne şekilde işlendiği ve uygulandığı örneklerle ortaya konuldu. Farklı türde ve farklı dönemlerde yazılmış olan eserlerden alıntılar yapılarak yöntemin uygulanışı gösterildi. Yöntemin uygulanışındaki yaklaşımlar tasnif edildi. Temsil getirme yönteminin eğitim ve öğretimdeki yeri saptandı. Günümüz eğitim ve öğretimine ne gibi katkılar sunabileceği tartışıldı. Bu yöntemin edebiyat eğitimi ve öğretiminde kullanılma biçimi örneklerle gösterildi.

***Anahtar Kelimeler:** Mesnevi, Temsil, Hikâye, Edebiyat, Eğitim, Öğretim.*

USING FOR LITERATURE'S EDUCATION AND TEACHING OF APPLIED REPRESENTATION METHOD IN MATHNAWIS

Abstract

In Classical Turkish Literature, many works have been written with the form of Mathnawi poetry. In these works, different methods have been applied in the processing and presentation of the topics. One of these methods is telling a representation story in accordance with the flow of the subject. Representation means to transfer the event corresponding to a situation, reprisal, sameness. While the poet tells a story in his work, integrates this story with the topic and finds the story in accordance with the flow of the theme. In selected stories, the main purpose of the topic is observed. In the direction of its designated purpose, it is provided to advise to the reader and make them take lessons from the story. Reader's excitement is actuated and gaining new approaches is targeted. Thus, the poet tells repellent regarding the theme. Representation, as clarified to the narration of the poet it provides the fluency of the subject, removes its boredom, and makes an important contribution to the reader's understanding and learning. The reader, who identifies with the event and the hero in the story, takes the required lesson.

A method of representation may be useful to facilitate and make effective the Education and Teaching of Literature. It is necessary to clarify the abstract concepts and expressions by embodying the stories. By means of events selected from within life, desired changes in the minds and behaviour of students can be made with retaliation to illustrate the theme. The method of representation used in mathnawis should be handled and used in the course of primary, secondary

and higher education. While this method is used, the content of the mathnawis having a rich narrative must be considered and many stories in these works should be updated and moved daily. By establishing the identification of the students with stories, a culture linking from the past to the present day and from the present to the past must be established.

In this study, it is explained what is the method of representation. How the representation was processed and practiced in the mathnawis of the classical Turkish poetry is exemplified. With excerpts from the works, which were written in different periods, are studied, and application of the method are shown. Approaches to the implementation of the method are classified. The place of the method of representation in education and training is determined. It is discussed how it can contribute to today's education and training. The use of this method in literature education and teaching is illustrated with examples.

Keywords: *Mathnawi, Representation, Story, Literature, Education, Teaching.*

Giriş

Temsil kelimesi sözlükte “Birinin veya bir topluluğun adına davranma, belirgin özellikleri ile yansıtma, sembolü olma, simgeleme, oyun, söz gelişi, özümleme” (TDK Türkçe Sözlük, 1988, 451) anlamlarında kullanılmaktadır. Halk arasında sözün gelişi anlamıyla, anlatılan olaya karşılık gelecek bir örneğin anlatıya eklenmesidir. “Bu terim Anadolu’nun birçok yerinde kullanılır. Karşılaşılan bir duruma örnek teşkil eden küçük bir hikâye anlatılıp, karşıdaki kişinin bundan bir ders çıkarması beklenir. Amaç karşı tarafın isteğini yerine getirememekten kaynaklanan olumsuzluğu gidermektir. Bununla beraber karşı tarafa verilmek istenen mesajın daha iyi anlatılması amacını da taşır.” (Balkaya, 2007: 203). Sözlü anlatım geleneğinde önemli bir üslup olarak yer edinmiş olan temsil, yazılı anlatım geleneğinde de önemli bir yere sahiptir. Temsil getirme, olaya uygun bir anlatıyla konuya açıklık getirme, konuya denk düşecek başka bir konuyu işleme veya konuyu bir hikâye, nükte, mesel ve fıkra gibi anlatılarla destekleyip ders verme, karşıdakini eğitme, sözü anlaşılır hâle getirme şeklinde tanımlanabilir.

Klasik Türk edebiyatının nazım şekillerinden biri olan mesnevi, şiirin işlevselliği açısından önemli bir yere sahiptir. Şairlerin duygu ve düşüncelerini, felsefi ve tasavvufi görüşlerini, bilgi ve görgülerini, kurgu ve hayallerini en güzel şekilde ifade edebilme imkânı veren mesnevi nazım şekli, farklı edebî türlerin işlenmesine de olanak sağlamıştır. Klasik Türk şiirinin temel kaynaklarının

ışığında ele alınan dinî tasavvufî ve ahlaki konuların mesnevi nazım şekliyle ele alınıp işlenmesinde, okuyucuya bilgi ile beraber ders verme, nasihat etme sonuçta okuyucuyu belli alanlarda eğitime amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eserlerin işlenişinde kullanılan kaynakları okuyucuya sunmada farklı yöntemler uygulanmış ve bu yöntemler doğrultusunda eserler şekillendirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de konunun anlatımını farklı hikâye, kıssa, temsili hikâye, mesel, nükte ve hasbihal gibi anlatım tarzlarıyla desteklemektir. Klasik Türk şiirinin temel kaynaklarından biri Kur'an'dır. Kur'an'da işlenen konular farklı kıssalarla desteklenmiştir. Bu kıssalar olayların akışına bağlı olarak ele alınmış bazen kıssanın tamamı bazen de kıssanın bir bölümü anlatılıp konu misallerle desteklenmiş, temsili olarak hikâyeler yerleştirilmiştir. “Temsil yöntemi, Kur'an'ın gizli manaları bildirmede, gerçekleri ifade etmede, soyut konuları açıklamada kullandığı etkili bir araçtır.” (Koçak, 2009:189,190). Kur'an'daki bu anlatım tarzı İslami dönem Fars ve Türk şiirinde de benimsenmiş ve kullanılmıştır. Şairler bu yöntemi kullanarak okuyucuyu eğitmeyi amaçlamışlardır. Özellikle dinî ve ahlaki konuların anlatımında bilginin doğrudan anlatımı yerine eğitime dönüştürülerek, kişide istendik davranışlar kazandıracak şekilde aktarılmasına özen gösterilmiştir.

Mesnevilerde, eğitim ile edebî eser arasındaki ilginin nitelikle uyuşması, hayali ile gerçek olan arasında öze dönük olarak belli seviyenin yakalanması, toplumun geleneği ile geleceği arasında köprü oluşturulması beklenir. Mesnevilerde bir konunun ele alınış biçimi ve konuya bağlı olarak kurgulanan olaylar zincirinin insan üzerindeki olumlu ve olumsuz tesiri, yaşanan olaylar ile insan davranışı arasındaki bağın, belli gerçeklere göre değer taşınması, belli anlatımlara bağlı olarak etkilenme biçiminin eğitime katkısı gibi düşünceler ile ele alınıp değerlendirilmelidir. Edebî eserin oluşumunu dikkate alarak bu oluşumda eğitim süreci içerisinde varoluş mücadelesiyle eşdeğer bir biçimde şekillenmiş hikâyelerin eser içerisine zamanla yerleşmesi, sözlü anlatımların zihinlerde kalıcı izler bıraktıktan sonra yazılı metinlerin estetik değerleriyle bir bütünlük oluşturup yeni bir anlatımla insanların eğitim amacına hizmet etmesi, edebiyat eğitiminde ele alınması ve değerlendirilmesi gereken izlenimlerdir. Mesneviler, edebî eserlerin bir parçası olma göreviyle insanı esas alarak sanattan ziyade sanatın elverdiği ölçüde günlük yaşamın gereksinimlerini geleneğin şekillendirdiği anlatımlarla ele almışlardır. Şiirde redif, kafiye ve vezinle elde edilen ahengin etkisi ve akıcılığı içerisine okuyucunun heyecanını cezbedecek şekilde konunun işlenişine olayları dâhil edip edebî etkinin verimiyle, temsili hikâyelerle esere yön verme girişimi, estetik ile eğitime çabasının bir sonucudur.

Mesnevilerde şairler sade dil kullanmış ve her kesime hitap etmişlerdir. Mesnevilerde, çoğunlukla gelenek içerisinde işlenegelmiş aşk hikâyeleri, dinî, tasavvufî ve ahlaki bilgilerin öğretisi, felsefî düşüncelerin ortaya konulması, günlük yaşamda edebî zevk ihtiyacının giderilmesi gibi konular işlenmiştir. Mesnevilerin uzun olması, konuların en ayrıntılı bir şekilde işlenmesine imkân vermesi, şairler için büyük bir fırsat olmuş okuyucunun bilgi ve edebî zevkine hitap edecek anlatımlar bu nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bu nazım şekliyle işlenen konuların temsil yöntemiyle sunumunda bilginin açıklığa kavuşturulması, soyut anlatımın somutlaştırılması, olayların akışında heyecanın artırılması için çaba harcanır. Böylece anlatılan ile yaşam arasında bağ oluşturulması, insani ilişkilerin sağlamlaştırılması, iyiliklerin kalıcı hâle getirilmesi, efsaneleşmiş tip ve kişiliklerin nesilden nesile aktarımının sağlanması, dinî ve ahlaki bilgilerin tatbik edilmesinin özendirilmesi ve tasavvufî öğretinin yaşama aktarılması amaçlanır.

1. Mesnevilerde İşlenen Temsil Yöntemi

1.1. Bir Konunun Açıklanması, Konuyla İlgili Hikâye Anlatılması ve Temsil Verilmesi

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ından; "Gülşehri *Mantıku't-tayr* adlı eserini Fars edebiyatının büyük şairi Feridüddin-i Attar'ın aynı adı taşıyan eserinden almış ve tercüme etmiştir. O bu tercümede serbest davrandığı gibi eserin yapısını da değiştirmiştir. Hemen hemen kendi gönlünce yaptığı bu değişikliklerde içyapı asıl olarak değişmese bile, özellikle hikâyelerde farklı bir tutum izlemiştir. Şair, Attar'daki hikâyelerin yerine başka hikâyeler koymuştur." (Yavuz: Giriş). Gülşehri, bir konuyu ele alıp anlatırken o konuyla ilgili belli açıklamaları yapar, konuyla ilgili hikâye anlatır ve hikâyede işlenen konu ile asıl konu arasında bağ oluşturacak şekilde temsilî başka bir hikâye ile anlatımını sürdürür. Bunu örneklendirecek olursak, eserde adalet konusu işlenirken, Hüdhüd'e adaletle ilgili soru sorulur. Hüdhüd, adalet ve zulüm kelimeleri üzerinde durur. Zulüm ve adalet ile ilgili temsilî hikâyeler anlatıp konuya açıklık getirir.

Su'âl Kerden-i Sâ'il-i Dîger Ez Hüdhüd Der 'Adl

Birisi eydür 'adâletdür işüm
Memleketde 'adl-ıla hõşdur başum

Hükm-ile bir derde yüz dermân
'Adl-ıla bir kurdı bir çoban kılam

Zulm-ıla ‘âdıllıgum çün ayrışa
Kurd-ıla mülkümde koyun barışa

Ben siyâset diler-isem sürmege
Korka togan keklige zahm urmaga

‘Âlemi çün ‘ilm-ile karışduram
Od-ıla suyu bile barışduram

İl içinde eyledür hükmüm revân
Kim kıla emrüm zemîni âsumân

Halkı sag u kavmi bî-kaygu-durur
Nergisüñ gözi meger sayru-durur

Niçe kim hükmümde ola rûzigâr
Gülleri eylemeye âzürde hâr

‘Adlüm-ile şâdmân oldu cihân
Bir benefşe kaygulu kaldı hemân

Uyku eyle hôş gelür halka tamâm
Kim cihân eydür ki *en-nâsu niyâm*

Hâdisâtuñ nakşını düzdi felek
Defterinden eyledi bir kezde çâk

Yirde dihkân ez-kader renc iledür
Tarladan anbârına genc iledür

‘Adl-ıla da‘vî kılam u güç yete
Kim tohumsuz dahl yerlerde bite

Mülk insâfumdan ârâyış bula
Halk ihsânımdan âsâyış bula

Çün benüm ‘adlüm eline geçeler
Bâz u tîhû bir havâda uçalar
Çün Ferîdün gibi ‘adl ü dâd idem
Hâtim ü Kısırî revânın şâd idem

‘Adl ol sultân katında geçe mi
Pâdişâh insâf câmin içe mi

‘Adlı Gülşehrî bize şerh eyledi
Zulm zikrin dahı yavlak söyledi (Yavuz: 130-131).

Hüdhüd sorulan bu soruyu cevaplar ve cevabın daha iyi anlaşılması için zalim insan tipi ile ilgili bir temsili hikâye devamında da adil insan tipi ile ilgili bir temsili hikâye anlatır.

Cevâb Dâden-i Hüdhüd Ân Sâ'il-râ Nîz der 'Adl

Hüdhüd eydür 'adl ser-leşker-durur

Dîne püşt ü devlete yâver-durur

'Adl-ıla mülke bekâ hâsıl ola

Zulm-ıla mülke bekâ müşkil ola

Kâfir ü 'âdil delim yig ehl-i dâd

Kim Müselmân ola vü zâlim-nihâd

Zulm bunça milketi vîrân kıla

Kim girü 'adl anı âbâdân kıla

'Adl-ıla dutdı Ferîdûn 'âlemi

Zulm-ıla Dahhâk öldürdi Cem'i

'Âdilüñ sâzı yaraşur oynuma

Zâlimi öldür yazuğı boynuma

'Adl-ıladur şer' bünyâdı kavî

'Adl-ıçun öger kişi Keyhusrev'i

'Adl-ıla her resm ü haddi bildürüñ

Zâlimi bulur-ısañuz öldürün

Zulm-ıla milket kamu vîrân ola

'Adl-ıla vîrânlar âbâdân ola

Zâlimi boynından ilkin asalar

Andan ellerin dibinden keseler

Kurda beñzer zulm kurdı besleme

Emrini dutma vü hükmin esleme

Toklığında mukbil işüm var diye

Karnı açukdukda dahı issin yiye

Zâlimüñ bir gün ki cânın alalar

Zulmına aña havâle kılalar

Dâstân-ı Gürg ki Sâhibeş-râ Horde Bûd

Biregü bir kurdı hōş besler-idi
Kurd anuñ hükmin ‘azîm esler-idi

Tok iken yimege kasd itmez-idi
İssini vü diş-ile dutmaz-ıdı

Bu aña etleri yidürür-idi
Kendünüñ şükri ni didürür-idi

Bir gün ayrukdan gıdâ bulımadı
Kurd aç, sabr itmege kalımadı

Kendüzini besleyeni hōş yidi
Fârig oldı vü zihî toydum didi

Kurd, karnı toymağı cehdin kılur
Yohsa yâdı ya bilişi ne bilür

Ayrugı yidürmag-ıçun zînhâr
Kendüzüñe kurdı hîç eyleme yâr

Küfr işi ayruk sen îmân sanmagıl
Zâlimi hergiz Müsülmân sanmagıl

Yiyelüm, câm içelüm cân koyalum
Bir mesel buña münâsib diyelüm

Zâlimüñ zînhâr bakma yüzine
‘Adli Gülşehrî kılur kendüzine (Yavuz: 131-133)

Zalim insan tipi ile ilgili temsili hikâyenin ardından adil insan tipi ile ilgili temsili hikâyeye geçilir.

Dâsîtân-ı Rûbâh ve Fermân H’ânden be-Cânverân

Tañrı ‘âdildür sever ‘âdilleri
Hal kılur tevfi k-ıla müşkilleri

Pâdişâha ‘adl çün rehber ola
Milketinüñ toprağı gevher ola

Ermedin ‘âdil revânı berzaha
Zâlimüñ cânı karışdı dūzaha

Anda kim her bir sevâbı göreler
‘Adli ilkin pâdişâhdan soralar

Şekkeri güllere katup yiyelüm
Bu meselde bir hikâyet diyelüm

Kim meger bir yazıda bâg ergavân
Bitmiş-idi yöresinde za'ferân

Tagda tavşanlar kamu dirildiler
Dükeli dilkü katına geldiler

Kim bu sultân itleri ança bizi
Dutdılar kim kan-ıla toldı yazı

Gel bize sultândan algıl bir misâl
Kim saça su yüzine âb-ı zülâl

Kim bizi dutmayalar itler dakı
Yohsa zevkumuz gider Tañrı hakı

Pâdişâh fermân viricegin bize
Dutmasun diyü dahı itler size

Kim-durur fermânumuzı dutmayan
Pâdişâhuñ hükmini işitmeyen

Sen bize rehber yitersin dünyada
Kim bizi menzilümüze ilede

Gürz-ile kılıç gerek cevşenlere
Pîşvâ dilkü yiter tavşanlara

Dilkü eydür re'yüñüz yavlak eyü
Yok-durur bu danışıkda hîç kayu

İlla çok çobançılık var dünyada
Kim bile kim degmesi bize n'ide

Giceye degin karâr eyleyelüm
Gice bu sırrı şaha söyleyelüm

Her biri dilküyi yüz dürlü öge
İtlere kakıyu sekbâna söge

Giceye degin karâr eylediler
Bunça tevbîri bile söylediler

Çün gice müşkin çâr örtüñdi başa
Gitdi gündüz şâhidi yüzün yaşa

Dün gurâbı kanadın açdı yine
Gün hümâsı yuvadan uçdı yine
Yarsı geçdi gicenüñ uyku-y-ıla
Toldı gök bahrı girü incü-y-ile
İrte rûmîsi yüzini gizledi
Gice zengisi izini izledi
Dilkü-y-ile kamu tavşanlar bile
Beg evi katına geldiler bile
Kapuda bir nâme dürlü buldılar
Girü kendü yirlerine geldiler
Sevinü kim uş bize sultânumuz
Yazmış u hâzır komış fermânumuz
Zîra kim ermişdür iy sâhib-nazar
Şâha bizüm mihnetümüzden habar
İt kim olur kim hezâr aslan bile
Dınmayalar bize bu fermân-ıla
Çün güneş âb üstine âzer saça
Çıkıdı minâ gülşene gevher saça
Tañla bir yazıda hep dirildiler
Dükeli bir murgzâra geldiler
Tekye ol fermânlarına urdılar
İlde dîvân-ı mezâlim kurdılar
Her kimüñ itden gilesi var gelüñ
Dilkü fermân okıysardur bilüñ
Çıkıdı dilkü bir taş üstine devân
Kim hoş ol fermânı okıya revân
Tagda sekbân anları nâgâh görür
Yügrük itleri bulara kişkürür
Kim kılalar bunları bî-ihdiyâr
Ol aradan degme yaña târumâr
Bunlar itlerden perîşân olıçak
Her biri kaçmak yaragın kılıçak

Dilkü ol fermân elinde yügürür
Añsuzın dilküyi bir tavşan görür
Eydür iy dilkü gel ol fermânuñı
Göster itlere vü kurtar cânunı
Neye kaçup hasta kılursın teni
Gel varalum gösterelüm fermânı
Bilümüze yarlığı kuşadalum
Dutmayanun başını uşadalum
Kendüzümüzi bizüz eslemeyen
Yohsa kimdür hükmümüz eslemeyen
Eydür iy ebleh ne vaktıdur anuñ
Kim sen eydürsin ki göster fermânuñ
Anda kim bir çöpe saymazlar canı
Kim-durur varup okıyan fermânı
Çün ben aña gösterimezem beni
Niçe aña göstereyüm fermânı
Eyle dut fermân dilerler kişiden
Kindür anı okıyan ya işiden
Ol ki şimdi kasd kıldı cânuña
Kanda bakısar senüñ fermânuña
Bize fermân şimdi yügürmek-durur
Yohsa anlar azgına girmek-durur
Kendüzüñi şimdi bir ine bırak
Dahı ol fermânuñı var oda yak
Dime kim fermânuma ne diyeler
Seni fermân-ıla bile yiyeler
İt başını tekneye yastamagıl
Yohsa ayruk etmegin istemegil
Zâlim işledügi güçi ne bilür
Karnı aç mülhid orucı ne bilür
Kapudan rişvet girişek gül gibi
Öyke bacadan çıkar bülbül gibi

Düşmeninden sakınan gâfil degül
Seyle karşı yöriyen ‘âkıl degül
Kılıç altında ten ü cân ne olur
İtler arasında fermân ne olur
Gel kaçalum kim bize yetmeyeler
Tizirek kim irüben dutmayalar
Gözünü aç kirpügünü yummagıl
Zâlim olan kişiden ‘adl ummagıl
Çok okı Gülşehri destânlarını
Kim göresin ‘akl bostanlarını
Kuş dilinde öyle burar kılını
Kim Süleymân añlaymaz dilini (Yavuz: 133-137)

2.1. Bir Konunun Açıklanması, Konuyla İlgili Temsilî Hikâye Anlatılması

Atâ'nın *Tuhfetü'l-Uşşâk* Mesnevisi'nden; “Atâ’ *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisini 1505-1506 yılında tamamlamıştır. Aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* vezni ile kaleme alınan bu mesnevi 1413 beyittir. 10 bâbdan oluşan *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ın her bâbında 5 hikâye bulunur. Eserin planı ve hikâyeleri İran şairi Kâtîbî'den alınmıştır.” (Aksoyak, 2006:11). Eserde; aşk, bezm ve sohbet, kendini beğenmişliği terk etmek, izzet, herkese iyilik yapma, kötülükten vazgeçmek, kanaat, yaşayış tarzı, herkesle ilişkiyi kesmek, Hakk'a yakın olmak konularını ele alınmıştır. Her konudan sonra o konuyla ilgili beş tane farklı hikâye anlatılmış ve bu hikâyeler temsilî olarak işlenmiştir. Şair hikâyeye başlarken “İşk elinden almak istersen misâl / Yazayın bir kaç misâl-i bî-misâl” (Aksoyak, 2006: 38) beytiyle başlar ve “aşk elinden bir misal almak istersen sana benzersiz bir misal anlatayım” diyerek hikâyeleri anlatmağa başlar. Eserde ilk konu aşk üzerinedir. Bu konunun anlatılışını ve temsilî hikâyenin işlenişini örneklendirelim:

Konu olarak aşk ehli ele alınmıştır. Aşk, vücudun sihirli dili, damlasından binlerce denizin oluştuğu bir deniz, nefsi yağma eden mana askeri, girdiği yeri dağıtan ve can kadehine dert incileri döken güçtür. Âşık ise su gibi acııcı olan sevgiliye gönlünü kaptırıp onun için gözyaşı döken, yüzünü yere süren, mum gibi pervane etrafında dönüp kendini yakandır. Bu şekilde aşk ve âşık tanımlanıp anlatıldıktan sonra temsilî hikâyeye geçilir. Temsilî hikâyede; Hâver ilinde bir güzel vardır. Bu güzel o kadar güzeldir ki yan bakışıyla âşıkları birbirine düşürür. Onun güzelliği karşısında âşıklar bir birine girer ve kan dökerler. Yüzünün

güzelliğini gösterse ay ve güneş bile kendinden utanırmış. Bir gün bu güzel yolda giderken birisi onu görür ve gücü kuvveti elden gider. Onun aşkıyla kendinden geçer. Mum gibi yanar. Kanlı gözyaşı döker. Âşığın bu hâlini gören yaşlı biri ona, aşk yoluna giren aşkın acısını çeker. Ona rahat olmaz. Âşığın işi aşk ile biter. Su testisi suyolunda kırılır, şeklinde nasihat eder. Böylece temsili hikâyeye ile aşk ve âşığın nasıl olması gerektiği somut olarak örneklendirilmiş olur.

“Bâb-ı Evvel Ehl-i Işkun Bâbıdır

Ey dil-i maşûk-cûy u ışk-bâz
Şâh-ı âlemsin elünde ışk bâz

Özge sözdür ışk işi bâzî degül
Yâ Acem dili yâhud Tâzî degül

Işk her ne yirde kim duta karâr
Ne hired kalur ne sabr u ne karâr

Leşker-i ışk idicek yağmasını
Key sakın evvel ider yagma sini

Sûretâ gerçi ki bir yagmâdur ol
Manîde yagma degül namâdur ol

Âşık oldur k’eyleyüp eşkini cûy
Yüzi yire ura ol maşûk-cûy

Âşık-ı dîdâr isen ey ışk eri
Şem gibi şevk ile yanup eri

Rişte-i ışk oldı cân gözin diken
Görinür bî-ışk olan göze diken

Işkdur mihnet nihâlini diken
Câm-ı câna derd dürdini döken

Cân be-ışk-ı dilberân kurbân buved
Cân be-deh er âşıkî kurb ân buved

İllet-i âşık zi-illet-hâ cüdâst
Işk ıztırâb-ı esrâr-ı Hudâst

Işk elinden almak istersen misâl
Yazayın bir kaç misâl-i bî-misâl

Hikâyet

Var idi Hâver ilinde bir nigâr
Bendesı olmışdı mihr-i zer-nigâr

Süzdüğince gözlerin ol hûr-zâd
Gamzesine hûn-ı uşşâk idi zâd

Çözdüğince zülf-i anber-bârını
Yillere virürdi anber bârını

Sûretin arz eylese ol meh-nikâb
Çâk iderdi âftâb u meh nikâb

Kimsede yüzini görmege mecâl
Yog idi düşde meger ol da muhâl

Seyr iderdi bir gün ol ranâ püser
Zeyn idüp nâz ile servi ser-be-ser

Kanda imiş bir garîb âşüfte-kâr
Gitdi elinden olup âşüfte kâr

Gördügi dem ol dil-ârâmı hemân
Kalmadı cân u dil ârâmı hemân

Kan ile kûyın(1) gülzâr eyledi
Yaş ile yolın(1) gilzâr eyledi

Derd ile zâr u nizâr olmuşdı key
Âteş-i ışk ile urup cânâ key

Sûz ile her gice san bir mûm idi
Odlara yakmaga cismin mûm idi

Var idi şehrinde bir yâr-ı kadîm
Bir gün ana eydür ey yâr-ı kadîm

Râh-ı ışk içre aceb bî-derdsin
Cân ile cûyâ-yı ışk u derdsin

Ol perî-rûyun gamında nitesin
Şöyle benzer kim bu yolda yitesin

Didi yitmez mi bana bu denlü hâl
Dâm ile dânemdür ol zülf ile hâl

Mûnis oldum şol kadar sevdâyile
Vire gibi hâküm ol sevdâ yile

Gark ola gibi dil ol gark-âb ile
Ki âbda dâ'im ola gark âb ile

Âşıkun çün işi ışk ile biter
Sulı senek âkıbet suda yiter

Râh-ı cânâna dilâ cân kıl revân
K'irdi maşûka revân iden revân” (Aksoyak, 2006: 37-39)

Muhammed Şerifi'nin Pend-i Gülistânı'ndan; Muhammed Şerifi'nin “Pend-i Gülistân'ında tahkiye türü farklı konulardaki hikâyelerin anlatımında kullanılmıştır. Eserdeki hikâyeler konu bakımından; Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar, dinî şahsiyetlerin başından geçen önemli olaylar, siyasi ve edebî kişiliklerin öne çıktığı menkıbeler ve insan dışındaki varlıkların konuşturulmasıyla oluşan hikâyeler şeklinde bölümlere ayrılabilir. Bu hikâyeler, işlenen konuyla ilgili olarak yeri geldikçe anlatılmış, ayrıca bir tasnife tabi tutulmamıştır. Şerifi, hemen her bölümde tahkiye (öyküleme) yönteminden yararlanmışır. (Kiremitçi, 2009: 34)

Şerifi, ele aldığı konular hakkında geniş açıklamalarda bulunduktan sonra konuların içeriğine uygun temsili hikâyeler anlatarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu temsili hikâyelerden birisi şöyledir:

“Şerifi, dünya nimetlerinin insanı aldatıp gaflete sürükleyebileceğini *Bülbül ile Karınca Hikâyesinden* hareketle anlatmıştır. Hikâyenin özeti şöyledir: “Bülbül, Allah'ın kendisine verdiği güzel sesi, güle olan iştiağını ifade etmek için kullanır ve bahar mevsimini çalışmadan zevk ü sefa içerisinde geçirir. Sonbahar gelip de gül ortadan kaybolunca bülbül yaptığı yanlışın farkına varır, ancak iş isten çoktan geçmiştir. Bütün baharı çalışarak, kış için tedarik elde etmek amacıyla geçiren karıncaya yaptığı yalvarışlar da boşuna çıkmıştır.” (Kiremitçi, 2009:157). Şair bu hikâye ile mevcut imkânların ya da yeteneklerin her zaman saadet getiremeyeceğini, hatta bazen insanın yaşamını gafil geçireceğine sebep olabileceğini bundan dolayı amaca uygun bir şekilde yaşayarak tedbirli olmak gerektiğini vurgulamak istemiştir. Önemli olan, Allah'ın verdiği kanaat ederek ebedî hayat için yatırım yapmaktır.

Götür uhrâya kim kalmayasın aç
Karınca danesine olma muhtaç

Gel itme ol harâset vakti efsâd
Olur pişmana bâdi rûzı ahsâd

Kanaat bâdesinden eylegil nûş
Cihan sîm ü zerinden ol sana hoş” (Kiremitçi, 2009 :157)

1.3. Hikâye Anlatıldıktan Sonra Hikâyeden Çıkarılacak Ders ile İlgili Temsil Verilmesi

Nâlî Mehmed Efendi'nin Tuhfetü'l-Emsâli'nden; *“Tuhfetü'l-Emsâl* mesnevi biçiminde yazılmış, beş ayrı hikâyeden oluşan, ahlaki terbiye amacı güden didaktik bir eserdir. Eserde bağımsız beş hikâye ve hikâyelerden sonra yer alan beş temsil ve münacat vardır. Şair, anlattığı kıssalardan hisse alınması için temsiller verir.” (Selçuk, 2017: 16). Bu hikâyelerden biri İskender-i Zülkareyn hikâyesidir. Hikâyede hırs ve şehvet konusu işlenir. Temsilde ise şehvetine yenik düşen fakirin zenginliğe kavuşamadığı anlatılır.

Hikâyet-i İskender-i Zü'l-karneyn

Hazret-i İskender bir gün bilge adamlarına: “Ey ilim dünyasının yıldızları, demiri hikmetle yumuşattınız. Sizler, hüner denizinde inci gibisiniz. Bunun için kalbimi de kötü düşüncelerden temizleyiniz!” der ve kalbe bazen mutluluğun, bazen de kederin yerleşmesinin sebebini sorar. Bilgeler: “Ey süreyya makamlı şah, Allah insanın bedenini dört unsurla şekillendirmiştir. İyi veya kötü her şeyin sebebi de dört unsurdur.” derler. Daha sonra kimisi tıptan, kimisi de hikmetten delil getirir. Âlimlerden birisi İskender'e, bunun kıyasla anlaşılmayacağını söyler: “Bunu ancak ilmiyle amel eden, kâmil bir mürşit halledebilir. İçi ve dışı nurla dolu olmayan kimsenin anlattığı da kuru bir sözden ibarettir.” der. İskender bunun üzerine, şu anda böyle birinin olup olmadığını sorunca âlimler, daha önce bahsi geçen yüce zatın menkıbelerini anlatırlar. İskender bunu duyunca bir elçi göndererek hikmet sahibi şahsın gelmesini rica eder. Elçi hediyeler eşliğinde, bir seher vakti hikmet sahibi zatın kapısına varır ve o övülen kişinin kuru toprakta oturduğunu görür, hayret eder. Elçi de, bu bilge kişinin giyimine, kuşamına bakar ve aldanır, “Sana müjdeler olsun, İskender armağanlarla beni sana gönderdi.” deyip hediyeleri ve mektubu verir. Hediyelere aldırmayan bilge, mektubu okur ve: “İskender'e selam söyle, olmayacak ricada bulunmuş. Ben yokluk kapısına değil, ebedi kapiya yönelmişim. Fermân beni ilgilendirmez.” der. Elçi bu haberi ulaştırınca İskender gayet üzülür, uzun müddet düşünür. Sonunda bilgenin yanına giderek işin aslını öğrenmeye karar verir, hazırlıklarını yapar ve askerleriyle yola çıkar. Bilgenin bulunduğu şehre varınca çadırlar hazırlanır. Halk büyük bir sevinç içinde padişahın gelişini kutlar. İskender de bunlara çok ihsan eder. Şehirde bulunan bütün halk geldiği hâlde, bilge görünmez. Şehir halkının ziyareti bittikten sonra İskender, bir seher vakti bilgenin dergâhına uğrar. Fazilet ve hüner sahibi bu yüce kişinin harap ve gösterişsiz bir evde oturduğunu görür. İskender, hürmetle

içeri girip selam verir, bilge eğilmeden gayet tabii bir hâlde selamı alır. İskender'in bu duruma üzüldüğünü gören bilge: "Sıkıntı çekip yanıma gelmenizin sebebi nedir, eğer amacınız beni görmekse üzüntünüzün sebebi nedir?" der. İskender, Allah'ın kendisini bu asra hükümdar eylediğini, bu yüzden kendisine uyulması gerektiğini söyler." Biz mektupla gelmeni rica ettik, sen dinlemedin. Biz de ilmine hürmet ederek ta buralara kadar geldik, ama bize hoş geldin bile demedin, karşımızda eğilmedin. Büyükler, sultanları böyle karşılamaz." der. Bilge, İskender'in sözlerini dinledikten sonra: "Gece ve gündüz kapımın kölesi olan iki kişi vardı. Bunlar başkaldırmıştı fakat aklın eli bunları bastırınca "fısktan ve heva"dan beri oldular. Ben bu iki kulun adını bir kez olsun anmadım. Kölelerimin birisinin adı şehvet, diğèrininki hırsır. İşte sen, benim bu iki kuluma kölesin, ikisinin de ayaklarına düşmüşsün, kendi kölesine değer vermeyen, kölesinin kölesine hiç değer vermez. Mülkünün ebedî olmasını isteyen, yalnızca Allah'a karşı kıyam, rükû ve secde eder, köleye karşı kıyam edilmez." der. Bu sözler, İskender'in sinesine ok gibi tesir eder, bilgenin irfan denizi, kendisinin de damla olduğunu anlar, özür diler. İskender, aklına takılan soruları sormak isterken bilge keramet gösterir. Kalbe bazen sevincin, bazen de kederin yerleşmesinin sebebinin "hırs ve şehvet" olduğunu, bunların başta hurma ve süt gibi lezzet verdiğini, sonradan sarımsak gibi olduğunu söyler. İskender'in nefsinin esiri olmamasını ve vesveseden uzak durmasını öğütler, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini söyler. İskender, bu nasihatleri dinleyip, hissesini aldıktan sonra geriye döner.

Temsil:

Fakirin biri kendisine misafir olan biri tarafından bir hazineye götürülür. Kendisine "Hazinenin üzerinde çok çekici bir kız vardır. İçeriye girdiğimizde bunun sözlerine kulak asma, yoksa helak olursun" deyip dualar okumaya başlayınca kapı açılır. İçeriye girdiklerinde her tarafın inci ve elmasla dolu olduğunu görürler. Bu esnada, tahtta yatmış olan kızın cazibesine kapılan fakir kişi, kıza yaklaşır, korkunç bir ateşle yok olur. Sabreden, istediğine erişir; acele eden helak olur." (Selçuk, 2017: 11-12).

1.4. Hikâye veya konu sonunda emsal teşkil edecek bir durumun anlatılması

Münirî'nin, Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Mesnevisi'nden; Münirî bu eserinde, İbrahim Gülşenî'yi, cömertlikte Araplarda ve Acemlerde benzeri bulunmayan, veli olan, velilerin sığınağı olan, uzun boylu ve güzel yüzlü, güzel sözlü ve açık dilli, olgunluğuna sınır olmayan, sözünü incitmeden söyleyen bir

kişi olarak tanıtır. O'nu, gizlilikleri bilen, sürekli Kur'an okuyan, Allah'a sınıksız bağlı, sözünü delilleriyle söyleyen, bilgili ve âşık bir kişi olarak niteler. Makamını, makamına gelenleri, makamına gelenlerin yaptıklarını, girdikleri hâlleri anlatır. Adının Şeyh İbrahim olduğunu Gülşenî adının sonradan eklendiğini belirtir. Gülşen (gül bahçesi) kelimesi üzerinde durur. Gülşenî, Allah nurunun, peygamber gülünün, velilik kaygısının, gül bahçesi olarak tanıtır. Değişik övgülerde bulunur. O'na dua eder. Allah'tan onun için bağışlama ve rahmet diler. Allah'tan onu sevenlerin çoğalmasını, onu sevenlerin bolluk içinde olmasını diler. Bu yolun kendisine onunla açıldığını, kendisini onun yetiştirdiğini, söyler.

Münirî, Gönüm kötülük ve fesatla doluyken, isteklerim doğrultusunda gezerken, bilgisizken, Rabbimizi ve kendimizi bilmezken, söylediğinde hep yanlış söylerken O bizi Allah yolunda yetiştirdi. O bizi yetiştirdikten sonra, iyiliğe, bilgiye ve dine bağlandık. Kuşkular gönümüzden çıktı, gözümüz Allah yoluna açıldı, ikiyüzlülük, kuşku ve sanı ortadan kalktı. Benlik perdesi üzerimizden kalkıp gizli bilgi kapısı gönülde belirdi. Allah aşkıyla tanışıp aşk ile bu yolda aydınlandık. Sonunda nefsimiz kurtuluş buldu, demektedir.

Bakırın ateşte yanarak sarrafın elinde saf altına dönüştürülmesini kendi dönüşüne temsil vererek o velinin ve peygamberin hürmetine Allah'tan yardım ister. Dua ederek bu bölümü bitirir. (İspir, 2014: 47)

Münirî, çok görüşmenin hürmeti azalttığı ile ilgili görüşlerini

Ne denli itse anlar geç ziyâret

Bulurlar habb-ı kalbine ziyâdet

Onlar ne kadar geç ziyaret etseler; kalplerindeki sevgiye o kadar çok yer bulurlar.

Sayılmaz bunda sûret i'tibâre

İder mâ'naya ârifler nezâre

Bunda görünüş değerden sayılmaz; Allah dostları manaya bakarlar.
Şeklinde açıkladıktan sonra

Diyeyin anla bu hâlün misâlin

Sunayın ağzına bu ma'ni bâlın

Bu durumu örneklendirerek; bu mana balını ağzına sunayım. Beyti ile temsile geçiş yapar.

Görinse gözüne bir şey müdâmi
Nazarda dikkat olunmaz temâmi

Mücâvir çok görür Beytü'l-Harâm'ı
İder zâyi' anuñla ihtirâmı

Gözüne sürekli bir şey görünse; bakarken tam dikkatli olunmaz. Haca giden Ka'be'yi çok görür; bundan dolayı oraya olan saygısını azaltır. sözünle şeklin değil mananın önemli olduğunu Ka'be'yi sürekli gören ile, Ka'be'yi ziyaret etmenin manasını anlayanı buna misal verir. (İspir, 2014: 301-305).

2. Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Temsilî Hikâyelerden Yararlanma

2.1. Edebî Bilgi ve Teorilerde

2.1.1. Edebî Terimlerin Açıklanması

Bir edebî terimin tanımı verilir. Kullanım şekilleri metinlerden alınan örneklerle gösterilir. Bu terimin kullanımıyla ilgili temsil getirilir. Getirilen temsil, açıklanan terimin anlamı, kullanımı veya akılda kalmasına tanıklık edecek bir durumunu karşılayabilir. Temsil bilinen hikâyelerden veya günlük hikâyelerden seçilebilir. Eğer konuyla ilgili bir hikâye yoksa konuya denk gelecek bir hikâye kurgulanabilir.

Mısra' terimini açıklayalım: Mısra', kelime anlamı olarak bir evin girişindeki iki kapı kanadından biri, kapı kanadı anlamındadır. Terim anlamı ise, tam bir aruz kalıbıyla söylenmiş beytin yarısına denir. Mısra'nın eş anlamlısı olarak dize kelimesi de kullanılır.

Temsil:

II. Mahmut'un hekimbaşısı Abdülhak Molla, yalısındaki eczahanesinin kapısına Koca Ragıp Paşa'nın şu mısra'ını yazdırarak insanlara anlamlı bir ders vermek istemiştir.

“Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı” (İpekten, 1994: s. 4)

Beyit, Arapçada, çadır, ev anlamına gelir. Terim anlamı olarak ise, tam bir aruz kalıbıyla söylenmiş iki mısra'dan oluşan şiirdeki nazım birimine denir. (İpekten, 1994: s. 5)

Temsil:

Bâkî, 16. yüzyılda yaşamış, Osmanlı devletinin en parlak dönemine şahit olmuş, Kanuni Sultân Süleyman, II. Selim ve III. Murat'a kasideler sunmuş bir şairdir. Hayatında yüksek makamlara gelmiş ancak çok istediği şeyhülislamlık makamına ulaşmadan ölmüştür. Şairin cenazesine büyük bir kalabalık toplanmış, cenaze namazını şairin medreseden arkadaşı ve dönemin şeyhülislamı Sun'ullah Efendi kıldırmıştır. Sun'ullah Efendi, daha cenaze musalla taşında iken yine Bâkî'ye ait olan şu beyti okumuştur: (İpekten, 1993: 22)

Kadrüñi seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Turup el baglayalar karşıña yārān saf saf Bâkî Divānı, G. 229/6

2.1.2. Ölçü ve Kafiye

Şiirin ölçüsü ve kafiyesi bulunur. Ölçü ve kafiye ile ilgili bir olay temsili olarak anlatılır. Aruz ölçüsündeki kalıpların akılda kalmasını sağlamak için her kalıpla ilgili bir temsili hikâyeye yer verilebilir. Örneğin, “müf te ‘i lün/fâ ‘i lün/ müf te ‘i lün/fâ ‘i lün” kalıbı öğretilirken “Mart kapıdan/ baktırır/ kazma kürek/ yaktırır” azade mısraı’ örnek verilerek bu mısraın hikâyesi temsili olarak anlatılır ve böylece kalıp akılda kalıcı hâle getirilir.

Temsil:

Abes - Muktebes Tartışması:

1895 yılında Türk yazarları arasında çıkan ve kafiye yeni bir anlayışı ön plana çıkaran tartışmadır. Kafiye oluşturulurken Arap harflerinin yazılış olarak da aynı olmasına özen gösterilirdi. Bir kelimedede kafiye harfi olarak “sin”, diğer kelimedede kafiye harfi olarak “sad” ya da “peltek s” kullanılsa bu bir kafiye kusuru sayılırdı. Tanzimat döneminde, Hasan Âsaf adlı genç bir şairin Malumat Dergisi’nde Burhan-ı Kudret adlı şiiri yayınlanır. Mehmet Tahir de bu şiirin altına eleştiri tarzında şu beyti ekler:

"Zerre-i nûrundan iken muktebes (مقتبس)

Mihr ü mehe etmek işâret abes” (عبث)

Mısra’ların son sözcüklerinde muktebes “sin” abes ise “peltek s” ile bitmiştir. Burada yakın sesler olsa bile kafiye harfi farklıdır. Bu da kafiye kusurudur. Ancak Rezaizade Ekrem’in, kafiye kulak içindir, göz için değildir, görüşü ile birlikte kafiye anlayışı da değişmiş ve artık kulak için kafiye anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. (Nas, 2019: 733-748)

2.1.3. Nazım Şekilleri

Gazel, kaside, mesnevi, rubai gibi nazım şekilleri işlenirken, nazım şekli tanıtılır ve onun ayırt edici özelliklerini yansıtan temsili hikâyelere yer verilir.

Örneğin “gazel” terimini ele alalım. Gazel, Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden biridir. Kelime anlamı kadınlar için söylenen güzel ve aşk dolu söz, demektir. Terim anlamı ise, kafiye şeması aa/ba/ca/da şeklinde olan ve genellikle 4 ile 15 beyit arasında aruz ölçüsü ile yazılan nazım şeklidir. Şairlerin en fazla ilgi gösterdikleri bir nazım şeklidir. Konusu, aşk ve sevgili olmakla birlikte, tasavvufi, felsefi ve didaktik gazeller de yazılmıştır. Gazelin ilk beytine matla’, son beytine makta’, en güzel beytine ise beytü’l-gazel adı verilir. (İpekten, 1994: 7-8)

Temsil:

Fuzûlî, 16. yüzyılda yaşamış Klasik Türk edebiyatının büyük şairlerinden biridir. Ancak şair, saraydan uzak bir bölgede Bağdat ve civarında yalnız ve yoksul, ızdırapla dolu bir hayat sürmüştür. Tahminen veba hastalığının yaygın olduğu bir dönemde evinde öyle yalnız kalmış ki, bunun üzerine şu gazeli kaleme almıştır:

“Hâsılım yok ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yok reh-i aşkından fenâdan gayrı

Ney-i bezm-i gamım ey âh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı

Perde çek çihreme hicrân günü ey kanlı sirişk
Ki gözüm görmeye ol mâh-likâdan gayrı

Yetti bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde
Kimse yok çizgine gird-âb-i belâdan gayrı

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-i sabâdan gayrı

Bozma ey mevc gözüm yaşı habâbın ki bu seyl
Koymadı hiç imâret bu binâdan gayrı

Bezm-i aşk içre Fuzûlî nice âh eylemeyem
Ne temettu’ bulunur neyde sadâdan gayrı Fuzûlî Divanı, G.273

2.1.4. Nazım Türleri

Tevhit, münacat, naat gibi dini türler işlenirken türle ilgili dini hikâyelere, nevrüziye türü anlatılırken nevruz günüyle ilgili bir hikâyeye veya ramazaniye anlatılırken ramazan ile ilgili bir olaya yer verilir.

Naat türünü ele alacak olursak; naat, bir kişide bulunan vasıfları ortaya koymak demektir. Edebî tür olarak ise naat, Hz. Muhammed'i methetmek, onun vasıflarını anlatmak, ona duyulan sevgi ve aşk duygularını nazım ya da nesirle dile getirmektir. Klasik Türk edebiyatında hem divanların hem de mesnevilerin baş tarafında Tevhid ve münacattan sonra naat yer alır. Çoğu kaside ve gazel nazım şekli ile yazılmış olmasına karşın diğer nazım şekilleri ile yazılan naatlar da vardır.

Temsil:

Nâbî, 17. yüzyılda yaşamış Klasik Türk edebiyatının büyük şairlerinden biridir. Şiire hikemi tarzı getirmiş Nâbî ekolünü oluşturmuş örnek alınan bir şair olmuştur. Asıl adı Yusuf olup Urfalıdır. Nâbî, IV. Mehmet döneminde Mehmet Râmî Paşa ile birlikte hacca gitmek üzere yola çıkar. Medine'ye yaklaştıklarında bir gece Râmî Paşa ayaklarını kibleye doğru uzatarak uyumaktadır. Nâbî'nin ise Hz. Muhammed'e kavuşma arzusundan dolayı gözüne uyku girmemiştir. Bu edep dışı davranışı gören şair o anda hemen gazel nazım şeklinde olan şu naatı irticalen söyler:

Sakin terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu
Nazargâh-ı İlâhî'dir Makâm-ı Mustafâ'dır bu

Felekde mâh-ı nev Bâbü's-Selâm'ın sîneçâkidir
Bunun kandilî Cevzâ matla-ı nûr u ziyâdır bu

Habîb-i Kibriyâ'nın hâbgâhıdır faziletde
Tefevvuk kerde-i 'arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dır bu

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı 'adem zâ'il
Amâdan içti mevcûdât çeşmin tütüyâdır bu

Mürâât-i edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudsiyândır bûsegâh-ı enbiyâdır bu

(Nâbî Divanı, G.655)

Nâbî'nin bu şiirini duyan Paşa, hemen uyanır ve kendisini toparlar. Sabah erkenden kafile Ravza-i Mutahhara'ya yaklaşınca, Mescid-i Nebî'nin bütün

minarelerinden, müezzinlerin, ezandan önce bu şiiri terennüm ettikleri işitilir. Böylece Hz. Peygamberin, müezzinlerin rüyasına girerek bu na't-ı şerifi okumalarını tavsiye ettiklerine inanılır. (Karahan, 1987: 10-11).

2.2. Şiir Tahlillerinde

Bir şiir tahlil edilirken şiirde dile getirilen konu ile ilgili temsili hikâyelere yer verilir. Konu açıklığa kavuşur. Bunu yanı sıra konunun akılda kalmasına ve hatırlanmasına yardımcı temsiller geliştirilir. Örneğin, şiirde aşkın ölümsüzlüğünden söz ediliyorsa, Leylâ ve Mecnûn hikâyesinden temsiller getirilebilir.

Temsil:

Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Kürsüsünde hocalık yapan Ali Nihat Tarlan, bir gün girdiği lisans dersinde tahtaya bir beyit yazar ve beyti tam bir ders saati içerisinde tahlil eder. Beşeri ve ilahi aşk yönünden değerlendirir. Tasavvufi anlamı üzerinde durur. Ders bitimine doğru öğrencilerden biri söz alarak, hocam sizin bu anlattıklarınızı acaba beytin şairi de düşünmüş müdür, diye sorar. Hoca da mağrur bir şekilde cevap verir, evet kesinlikle düşünmüştür çünkü bu beyti ben yazdım, cevabını verir.²

2.3. Düzyazılı Metinlerde

Yazının şekli, türü ve içeriğine uygun düşecek temsiller geliştirilir ve teorik bilginin ardından temsili anlatımlara yer verilir. Örneğin bir makalede işlenen düşünce bir temsili hikâyeye desteklenir ve makale ile ilgili bilgiler somutlaştırılır.

Tasavvufi düşüncenin şairler üzerindeki etkisi üzerine incelenen bir makaleden sonra şu temsil verilebilir.

Temsil:

Nesimî 14. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Şair, Hurufilik düşüncesi etkisi altında kalmış ve Türkçe divanındaki şiirlerin çoğunda bu düşünceyi dile getirmiştir.

---

²1992 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Lisans dersinde Turgut Karabey'den dinlediğim hatıradır.

Gel gel ki nûr-ı dîde cemâlinedir senin
Devr-i kamerde fitne hilâlinedir senin

Ağzın çü mîm-i zülf ü kaşın nûn u dâlimiş
Gönlüm hemişe mîm ü dâlündedir senin

Zulmât içinde çeşme-i hayvân imiş lebin
Hızrın hayâtı âb-ı zülâlündedir senin

Âfâkı tuttu işve-i hüsnün melâhatı
Şol fitneden ki merdüm-i şehlândadır senin

Tâ rûz-ı haşr nûr-ı hidâyettir ey sanem
Misbâh-ı lemyezel ki cemâlinedir senin

Hattın hisâbını bile ehl-i kelâma sor
Şol âyetin ki noktası hâlindedir senin

İster Nesîmî vaslını Haktan gönül ile
Anun murâdı kâm-ı visâlindedir senin (Nesîmî Divanı, G. 224)

2.4. Şair ve Yazarların Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Şair ve yazarların hayatı anlatılırken, şair ve yazarın özelliğine uygun temsili olaylara yer verilir. Şair ve yazarın yaşadığı bir olay temsili olarak anlatılır. Eserlerle ilgili içeriğe uygun düşecek günlük olaylardan uygun hikâyeler temsil olarak verilebilir.

Klasik Türk edebiyatı 15. yüzyıl şairlerinden Ahmet Paşa'nın şiiri ve şiirdeki yeteneği yine aynı dönemin şairi Necâti Beg ile karşılaştırılırken şu temsil anlatılabilir:

Latifi tezkiresinde belirtildiğine göre bir gün bir şiir toplantısında Ahmet Paşa'nın;

Destümi kessen kalur dâmân-ı lutfunda elüm
Lutfunu kessen kalur destümde lütfun dameni

beytini orada bulunanlardan birisi okumuş, bir başkası da devrin büyük şairlerinden Necati'nin aynı anlama gelen aşağıdaki

Şöyle muhkem tutayım ışk ile didâr eteğin
Yâ elüm kat' edeler yâ keseler yâr eteğin

beytini okuyunca mecliste tartışma çıkmış. Bazıları Ahmet Paşa'nın, bazıları da Necati'nin üstün şair olduğu görüşünü ileri sürmüşler. Bu sırada toplantı yerine gelen Necati:

Necâtî'nün dirisinden ölüsü Ahmed'un yegdür
Ki İsî göklere ağsa yine dem urur Ahmed'den

beytini okuyup alçak gönüllülük göstererek Ahmet Paşa'yı övmüş ve tartışmaya son vermiştir. (Karabay, 1999:11)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında mesnevi nazım şekliyle oluşturulan eserlerin belli bir düzene göre yazıldığı görülmektedir. Mesnevilerde işlenen konuların türü ne olursa olsun şairler, okuyucuyu eğitime ve okuyucuya ders verme amacı gütmüşlerdir. Bu nedenle okuyucuyu eğitime amacına yönelik olarak hikâye anlatma yolunu seçmişler, anlatılan konuya ya da hikâyeye eşdeğer olacak temsiller getirmişlerdir. Temsil yöntemiyle, okuyucu eserle kendisini özdeşleştirme ve ondan pay alma olanağına sahip olmuştur. Günümüz edebiyat eğitimi ve öğretiminde, mesnevilerdeki bu anlatı yöntemini kullanmanın yararlı olacağı söylenebilir. Temsil getirme yöntemiyle, öğretilmek istenen konuyu daha kolay kavratma, insan davranışlarına yön verme, kişilik ekseninde belli doğruları öğretme ve kişiyi olgunlaştırma fırsatı yakalanabilir. Hazırlanan ders kitaplarında ve ders içi anlatımlarda temsil getirme yönteminden yararlanılmalıdır. Konunun şekil ve içeriğine göre seçilecek olan her bir temsil, bugün ile geçmiş arasında anlamlı bir bağ oluşturacak bu da konuya olumlu yaklaşımı getirecektir. Temsil yöntemiyle öğrencilerin zihnini kurcalayan pek çok sorun çözüme kavuşacaktır. Temsil öğrencilere, anlatılan konu ile yaşam arasındaki bağı farklı yaklaşımlarla sunma imkânı verecektir.

KAYNAKLAR

- AKSOYAK, İsmail (2006), *Üsküplü Atâ - Tuhfetül-Uşşâk*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10713.girisvemetinpdf.pdf?0> (23.03.2018).
- AKYÜZ, Kenan v.d. (1990), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYAN, Hüseyin (1990), *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BALKAYA, Adem (2007), *Türk Toplumunda Temsil Getirme Geleneği ve Mevlânâ'nın Gelenek İçerisindeki Yeri*. Turkish Studies, Volume 2/4.

- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî'nin Türkçe Divânı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- EREN, Hasan v.d. (1988), *Türkçe Sözlük C.2 Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- İPEKTEN, Halûk (1993), *Bâkî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Halûk (1994), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İSPİR, Meheddin (2014), *Münirî'nin, Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Mesnevisi*, Ankara: Gecekitaplığı Yayınları.
- KARABEY, Turgut (1999), *Ahmet Paşa Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Abdülkadir (1987), *Nâbî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KİREMİTÇİ, Ferdi (2009), *Muhammet Şerifi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistân Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KOÇAK, Süleyman (2009), *Kur'ân'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IX, sayı,1.
- KÜÇÜK, Sebahattin, (1994), *Bâkî Divanı* (Tenkitli Basım), Ankara: TDK Yayınları.
- NAS, Halef (2019), *Bir Başka Açıdan Abes-Muktebes Tartışması*. Turkish Studies - Language and Literature Volume 14 Issue 2, s. 733-748
- SELÇUK, Bahir (2017), *Nalî Mehmet Efendi-Tuhfetü'l-Emsal*, Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55915,tuhfetul-emsalpdf.pdf?0> (23.03.2018).
- YAVUZ, Kemal (Tarihsiz), *Gülşehrî'nin Mantku't-Tayrı (Gülşen-Nâme)*, Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10685.girispdf.pdf?0> (23.03.2018).
- YAVUZ, Kemal (Tarihsiz), *Gülşehrî'nin Mantku't-Tayrı (Gülşen-Nâme)*, Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0> (23.03.2018).

AHMET ARİF'İN "ANADOLU" ŞİİRİNİN MARKSİST ESTETİĞE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ

Adem GÜRBÜZ¹

Geliş: 11.11.2019 / Kabul: 13.04.2020

DOI: 10.29029/busbed.645438

Öz

Ahmet Arif, Diyarbakır'ın yetiştirdiği en önemli şairlerden biridir. Toplumcu gerçekçi bir çizgide eserler verir ve bir sanatçı duyarlılığıyla duygularını eserlerine yansıtır. Çoğunlukla altyapıyı, ezilen ve sömürülen halkları, doğunun yaşama zorluklarını konu alır. Ülkemizdeki Marksist şairlerin başında gelmektedir. Ahmet Arif'i diğer Marksistlerden ayıran en önemli yön ise şehir yaşamı yerine köy ve dağ yaşamını konu edinmesidir. Bir memur çocuğu olan Ahmet Arif, şiirlerinde halkı ve gördüklerini dillendirir. Fakat bu gerçekliği alışılmamış bağdaştırmalarla, Doğu'ya ait yerel ifadelerle ve melodik mısra yapısıyla özgün ve estetik bir şekilde yansıtır. Şairi makalemize konu yapan da onun bu Marksist ve estetik yönüdür.

Marksist estetik, metne temelde ideolojik olarak yaklaşan, toplumsallığı ve yararlılığı mihenk noktası olarak gören bir akımdır. Fakat bununla birlikte estetik güzelliği de hiçe saymaz ve metni bu bakımdan da incelemeye tabi tutar. Ahmet Arif'in "Anadolu" şiiri, hem estetik yönden hem de ideolojik yönden Marksist felsefeye uygun bir şiirdir. Şiirde bir yandan sömürülen kesimin sıkıntıları ve gördüğü zulümler işlenirken öbür yandan umutsuzluk ve direniş ruhu diri tutulur. Şair, ideolojisine hizmet ederken estetik kaygılarından vazgeçmez; kısa, ritmik ve yerel ifadelerle şiirini lirik ve canlı kılar. Bu çalışmada "Anadolu" şiiri Marksist açıdan tahlil edilecek ve şiirdeki Marksist öğeler açığa çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Arif, Marksizm, Marksist Estetik, Anadolu, Şiir Çözümlemesi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ademgurbuz@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-1500>.

ANALYSIS OF AHMET ARIF'S "ANADOLU" POETRY IN TERMS OF MARXIST AESTHETICS

Abstract

Ahmet Arif is one of the most important poets of Diyarbakır. He has given works in a socialist realistic line and has reflected his emotions into his works with an artistic sensation. He mostly concerns with infrastructural, oppressed and exploited peoples and the difficulties of living in the Eastern part of Turkey. He is one of the most important Marxist poets in Turkey. The most important aspect that distinguishes Ahmet Arif from the other Marxists is his focus on village life and mountain life instead of tending to city life. Ahmet Arif, son of a civil servant, describes the people and his sights in his poems, but reflects this reality in a unique and aesthetic way with unusual interlocks, local expressions and melodic lines of the East. This Marxist and aesthetic aspect makes the poet my subject matter.

Marxist aesthetics is a flow that ideologically approaches the text and accepts sociality and usefulness as the focal point. However, it does not ignore aesthetics and beauty, and the text is also subject to review in this respect. Ahmet Arif's "Anadolu" is a poem that fits both aesthetic and ideological Marxist philosophy. In poetry, while the troubles of the exploited societies and the persecutions they see are being processed, the soul of despair and resistance is kept alive on the other hand. The poet does not give up his aesthetic concerns while serving his ideology; with short, rhythmic and local expressions turns his poetry into lyric and vivid. In this study, "Anadolu" will be analysed from the Marxist point of view and the fundamental Marxist items will be revealed.

Keywords: Ahmet Arif, Marxism, Marxist Aesthetics, Anadolu, Poetry Analysis.

1. Kuramsal Çerçeve

Marksist akım, toplumu yönlendirme ve eğitime savıyla ortaya çıkmış bir akımdır. Karşılaştığı olguları temelde ekonomik ve tarihsel sebeplerle/koşullarla açıklamaya çalışır. Karl Marx ve Friedrich Engels öncülüğünde gelişen bu akım, topluma ve insana odaklanır. Toplum içindeki sınıf çatışmalarını/ekonomik uçurumu ortadan kaldırmayı hedefler ve sanata da bu bağlamda yaklaşır. Marksizm'in temel hedef kitlesi insan ve toplumdur. Marksizm'e göre bir sanat eseri insanla ve toplumla ilişkisi oranında kıymetlidir, insana yararlılığı oranında değerlidir.

Marksist eleştiri, edebiyatı meydana çıktığı tarihsel ve toplumsal koşullar içinde inceler. İdeolojileri anlamayı uğraş edindir, böylece geçmişi ve geleceği daha derinlemesine kavramayı amaçlar. Bununla birlikte incelediği eserin estetik değerini de ortaya koymaya çalışır (Özçelebi, 1253). Fakat Marksist eleştiri, her şeyden önce bir içerik eleştirisidir. Marksist eleştiriye göre eserin konusu, olayları, kişileri, kahramanları; sömürücü ve yönetici sınıfların çıkarlarını sürdürmelerine yardımcı olmamalı, ezilen sınıfların çıkarlarına ters düşmemelidir. Marksizm'e göre hiçbir eser politik bakımdan tarafsız olamaz. Bundan dolayı eserin okur ve toplum üzerindeki politik etkileri her zaman için söz konusudur (Moran, 2007: 88).

Topluma yönelik olan ve toplumu esas alan bir eleştiri yöntemi olan Marksist eleştiri, sanat olaylarının nedenlerini ortaya koyarken ekonomik şartları ve toplum içindeki sınıf çatışmalarını temel alır ve sanat olayını bu esaslarla açıklar. Marksist eleştirimen ise edebî eseri Marksizm'in ilkelerine göre değerlendirir ve eserin iyiliği-kötülüğü hakkında buna göre hüküm verir. Eğer edebî eserin yazarı, eserinde düzene karşı Marksist eleştirimenle hemfikirse, ideolojik yönden eleştirimenin beklentisini karşıladığı için başarılı sayılacak, aksi takdirde başarısız sayılacak ve eser de topluma zararlı olarak kabul edilecektir. Marksist eleştiri, değerlendirme için yazarın dünya görüşünü ve eserine koyduğu öğretiyi temel ölçüt olarak alır (Gülendam, 2003: 254). Bu anlayış oldukça radikal bir anlayıştır ve Marksistler içinde tam olarak kabul görmez. Bazı katı Marksistler, eleştirilerinde radikal bir şekilde eserin içeriğine bağlı kalırken bazıları daha yumuşak tavırlar sergilemiş ve estetiğin/biçimin de önemli olduğu üzerinde durmuşlardır. Berna Moran, Marksistler içindeki bu tutumu üç kategoriye ayırır: 1) Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir. 2) Her iyi eser toplumcudur, ama her toplumcu eser iyi değildir. 3) Bazı toplumcu eserler iyidir (Moran, 2007: 89).

Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir anlayışına göre, toplumcu bütün eserler iyidir ve toplumcu olmayan hiçbir eser iyi değildir. Yani toplumculuk, bir eserin iyi olabilmesi için tek başına gerekli ve yeterli bir şarttır. Bir eserin yararlı olması, onun için yeterlidir. Bu tutum şairlikten, yazarlıktan, sanattan nasibi olmayan kimselerin her türlü yararlı ve toplumcu eserini iyi kılar (Moran, 2007: 89-90). Bu tutuma göre faydalı olan sıradan bir yazı ile şiir veya roman arasında herhangi bir fark yoktur. Edebî eserin eleştirisinde edebiyat dışı unsurları ön planda tutan bu radikal görüş, eleştiride 'toplumsal altyapı'ya odaklanır ve edebî eserin estetik boyutunu tamamen göz ardı eder. Bu görüş, ciddi Marksist eleştirimenler tarafından sığ bir görüş olarak görülür ve pek rağbet görmez (Gülendam, 2003: 255-256).

Her iyi eser toplumcudur; ama her toplumcu eser iyi değildir anlayışına göre, bir eserin iyi olması için toplumcu olması gereklidir. Fakat her toplumcu eser iyi değildir; çünkü toplumculuk tek başına sanat değeri sağlamaz. Toplumculuk gerekli şarttır; fakat yeterli şart değildir. Öyleyse başka şartların da yerine getirilmesi gerekir ki bunlar estetik meziyetlerdir. Eseri, benimsediği dünya görüşünden ötürü övmek ya da yermek haklı bir davranış da olsa sanat eleştirisinde yetinilecek bir ölçüt sayılamaz. Toplumcu olmayan eserler ise sanat bakımından güzel olsa bile yararlı olmadığı için bu değerini kaybeder ve övgüyü hak etmez. Bu bağlamda Lucacks'a göre yanlış bir dünya görüşüyle yazılmış bir eser, sanat değerinden kaybeden bir eserdir (Moran, 2007: 90-91). Marksist eleştiricilerin asıl tutumu, bu tutumdur. İyi bir eser, hem topluma faydalı olmalı hem de estetik kaygılar taşınmalıdır.

Bazı toplumcu eserler iyidir görüşüne göre ise toplumcu olmayan bir eser de iyi olabilir; çünkü toplumculuk ne yeterli ne de gerekli bir şarttır. Emekçi sınıfın tarihsel görüş açısına katılmayan değerli eserler de bulunabilmektedir ve bunlar göz ardı edilmemelidir. Theodor W. Adorno ve Ernest Fischer gibi sanatçılar, toplumcu olmayan bütün edebiyatlara yozlaşmış, gerici ve kötü damgasının vurulmasına karşıdır (Moran, 2007: 94-97). Fakat bu düşünce de çok fazla rağbet görmez; çünkü bu düşünce Marksizm'in temel felsefesi olan toplumsallığı yok sayan bir düşüncedir.

Marksizm'in toplumsallığa ve yararcılığa olan bakış açısına değindikten sonra gerçekçiliğe olan ilgisine de değinmek gerekir. Marksizm'e göre "Edebiyat ve sanat toplumsal yaşamın aynasıdır" (Plehanov, 1999: 14). Fakat bu yansıma tabiatın veya nesnelere bir yansıması değil, sanata özgü bir gerçeklikle ortaya çıkan bir yansımadır. Engels, sanatçıya özgü olan bu gerçekliği bir yeniden üretim olarak görür ve "Bence, gerçekçilik, ayrıntıların doğruluğundan başka, tipik karakterlerin tipik durumlar içinde doğru bir biçimde yeniden verilmesi demektir" (Marx, Engels & Lenin, 1990: 71) sözleriyle duruma açıklık getirir. Marksist estetikçi Hans Koch, gerçekçiliği "özel bir yansıma biçimi" (Koch 1962'den akt: Tunalı, 2011: 57) olarak tarif eder. Marksist teorisyen Plehanov da gerçekliği bu şekilde okur. Plehanov'a göre sanatın maddesi gerçekliktir. Fakat sanatçı, bu gerçekliğe tam olarak bağlı kalmaz. Onun, kendine göre bir gerçeği görüş biçimi vardır. Gerçeği enikonu yeniden oluşturur. Bundan ötürü, gerçekçilik bayağı bir kopyacılıkla sınırlandırılmaz (Plehanov, 1999: 61). Buna göre gerçekçilik Marksist estetiğin temel şartlarından biridir; fakat bu gerçekçilik nesne veya objelerin bire bir yansıtılması değil, sanata özgü bir dille yeniden üretilmesidir.

Marksist eleştiri, her şeyden önce bir içerik incelemesidir. Kuramın temeli, eserin ideolojisi ve toplumculuğu üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda “Marksist teoriye göre, önemli olan biçim değil, özdür. Çünkü öz, insansal-toplumsal olandır (Tunalı, 2012: 82). Özden yoksun olan bir eser, estetik güzelliğinden kaybeden bir eserdir. Buna göre “içeriğin hor görülmesi önce güzelliğin son bulmasına, sonra da biçimce çirkinliğin ortaya çıkmasına yol açar” (Plehanov, 1999: 57). Fakat Marksizm’i sadece bir içerik incelemesi olarak görmek yanlış olacaktır. Marksizm’in kurucularından Engels, Marksizm’in bir içerik incelemesi olduğu şeklindeki algıdan rahatsız olur ve bir mektubunda bu durumdan şu şekilde yakınır:

“Biz ilk ağızda, asıl ağırlığı siyasi, hukuki ve öbür ideolojik tasarımların ve bu tasarımlardan doğan eylemlerin, temel ekonomik olgulardan türetilmesine verdik, vermek de zorundaydık. Ama bu arada, içerik uğruna biçimsel yanı, yani bu tasarımların vs. hangi tarzda ve ne biçimde ortaya çıktığını ihmal ettik. Buysa hasımlarımızın bizi yanlış anlamalarına ve çarpıtmalarına çok iyi bir fırsat yaratmış oldu” (Marx, Engels ve Lenin, 1990: 50).

Engels’in itiraf niteliğindeki bu sözleri, Marksizm’in biçimle yeterince ilgilenmediğinin bir delili niteliğindedir. Fakat her şeye rağmen Marksizm, salt bir içerik incelemesi olarak görülemez. Yukarıda belirttiğimiz gibi Marksistlerin büyük çoğunluğu “Her iyi eser toplumdur, ama her toplumcu eser iyi değildir” felsefesine bağlıdır ve buna göre bir eserin içeriği onun iyi olması için tek başına yeterli değildir. Eserin estetik ve sanatsal bir hüviyete de sahip olması gerekir.

Ekonomi, sınıf mücadelesi, altyapı-üstyapı, tarih gibi kavramlar; Marksizm’in öne çıkan kavramlarıdır. Marksist eleştirinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramların da açıklanmasında yarar vardır. Marksizm, karşılaştığı olguları ekonomi ile açıklamaya çalışan bir kuramdır. Marksizm’e göre toplumdaki çatışma ve ayrışmaların temelinde ekonomi bulunmaktadır. Eğer bir teori, insan kültürünün ekonomik gerçekliklerini ön planda tutmuyorsa, o teori insan kültürünü yanlış anlıyor demektir. Marksizm için eğitim, felsefe, din, devlet, sanat, bilim, teknoloji, medya ve benzerleri de dâhil bütün sosyal ve politik hareketlerin altında yatan niyet ekonomik gücü elde etmek ve sürdürmektir (Tyson, 2014: 140). Fakat Marksizm için her şey “ekonomi” tarafından belirleniyordur iddiası, anlamsız bir aşırı basitleştirmedir. Marksizm’e göre tarihin gidişatını biçimlendiren sınıf mücadelesidir, sınıflar da sadece iktisadi faktörlere indirgenemez (Eagleton, 2011: 137).

Sınıf mücadelesi, toplumda var olan altyapı ile üstyapı arasındaki çatışmaya dayanır. Marksizm’e göre “Sınıflar arasındaki çatışma ve ilişkileri adamakıllı öğrenmeden bir sanat ya da edebiyat eleştiri ve çözümlemesi

yapılamaz” (Plehanov, 1999: 53). Marksizm; toplumu, kültürü ve tarihi statik bir varlık olarak değil, dinamik bir varlık olarak anlar. Toplum, sürekli bir değişim içindedir. Bu değişimin temelinde üretim gücü ve üretim ilişkileri kavramları bulunur. Toplumsal diyalektik süreci bu kavramlar yönetir. Toplumda meydana gelen sınıf çatışmalarının temelinde üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki bulunur. Bu çelişki ve çatışma, şöyle bir süreç içinde oluşur: İlk aşamada yeni üretim güçleri, üretim araçları bulunur ve bunlar, egemen olan üretim ilişkilerinin baskısı altına girer. İkinci aşamada yıkıcı bir güç olan üretim güçleri, sınıf çatışmasına neden olur ve böylece ideolojik çelişki ortaya çıkmış olur. En sonunda gelecek olan devrim, bu çatışma ve çelişkiye son verir (Tunalı, 2003: 83).

Marx’a göre her çağda egemen düşünceler, egemen sınıfın düşünceleridir; yani toplumun egemen maddi gücü olan zümre, aynı zamanda onun egemen manevi gücüdür. Maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de denetim sahibi olur; zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri genellikle buna bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin düşüncesele anlatımından, düşünce olarak kavranan egemen maddi ilişkilerden başka bir şey değildirler. Bundan ötürü bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin anlatımındırlar, yani egemen sınıfın egemenliğinin düşünceleridirler (Marx, Engels & Lenin, 1990: 54). Buna göre ortaya çıkan edebî eserlerde de açık veya gizli bir şekilde egemen sınıfın (üstyapının) düşünceleri işlenir. Eleştirmenin görevi, bu durumu ortaya çıkarmak ve egemen sınıfın düşüncesine hizmet etmemektir.

Üstyapı, toplumun altyapısının bir yansımasıdır. Toplumlar üretimi ne tarzda gerçekleştiriyor, hayatın yeniden üretimi sürecinde ne türden ilişkilere giriyorsa ve bu ilişkilerde hangi sınıf egemen durumdaysa, üstyapıyı oluşturan elemanlar da bunların özelliklerini gösterir. Toplumlardaki egemen fikirler, bu yüzden egemen sınıfların fikirleridir. Yine her toplumun dinî, ahlaki, felsefi, hukuki yapıları -yani üstyapısı- temele siyaset aracılığıyla bağlanır ve böylece üstyapının altyapı üzerinde etkili olması sağlanır. Fakat genel olarak ve tarihî bakımdan, daima belirleyici olan altyapıdır. Egemen üstyapı, üretici güçlerin gelişmesini yansıtan ideolojik ve siyasi fikirlerle, ahlaki tutumlarla ve kültür unsurlarıyla çatışma halindedir. Ezilen sınıfların mücadelesinin ortaya çıkardığı yeni düşünceler, yeni siyasi örgütlenmeler, yeni toplumsal alışkanlıklar ve gelenekler; egemen üstyapının yerleşik ve gerici unsurlarıyla karşı karşıyadır. Toplumun temel çelişmesinden kaynaklanan bu karşıtlık, işçi sınıfının ideolojisi ve örgütleri aracılığıyla en keskin ve uzlaşmaz biçimini kazanır ve çatışmaya

neden olur (Akdere, 2010: 9-10). Marksizm'e göre altyapı ile üstyapı arasındaki bu çatışma, ancak devrimle son bulur ve sınıf farkları bu şekilde ortadan kaldırılır.

Marksizm'in önem verdiği bir diğer unsur ise tarihtir. Marksist ideoloji, eseri kendi tarihî koşulları içerisinde değerlendirmek ister ve bu yüzden tarih bilimine büyük önem verir. Hatta Marx, *Alman İdeolojisi* adlı eserinde "Biz yalnız tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir" (Duménil, Löwy ve Renault, 2011: 163) diyecek kadar ileri gider. Marksizm'de ekonomik durumlar, maddesel koşullar olarak adlandırılır ve maddesel koşullar tarafından oluşturulan sosyal/politik/ideolojik ortamlar tarihsel durum olarak nitelendirilir. Marksist eleştirmen için ne insani olaylar (politik ya da kişisel), ne de insani ürünler (nükleer denizaltılardan televizyon gösterilerine kadar) bu olayların ve ürünlerin meydana geldiği belirli maddesel/tarihsel koşulların farkına varılmadan anlaşılabilir. Yani, bütün insani olayların ve ürünlerin belirli maddesel/tarihsel sebepleri vardır (Tyson, 2014: 140). Bir olguyu açıklayabilmek için, o olguyu ortaya çıkaran tarihsel koşulları bilmemiz gerekir. Bu fikir, Marks'la ortaya çıkmış bir fikir değildir. Ünlü felsefeci Hegel, "Hollandalıların resmini anlamak için onların tarihini anımsamak gerekir" (Plehanov, 1999: 122-123) der. Böylece eseri çözümlenebilmek için eserin ortaya çıktığı dönemin bilinmesini şart koşar. Fakat Marx; tarihi, tarihsel-kültürel süreci açıklamak için bir araç olarak kullanır ve böylece tarihsel-kültürel sürecin genel gelişme biçimlerini saptamak ister. Yani tarihi, tarihten ders çıkarmak için önemser. Marx, tarih deyince geleceği anlar ve geleceğin oluşumunun diyalektik kural ve şemalarını saptamak ister. Bir başka deyişle Hegel geçmişe; Marx ise geleceğe dönüktür (Tunalı, 2003: 16).

Marksist eleştiri hakkında teorik bir çerçeveden sonra kuramı bir şiir üzerinde uygulayabiliriz. Uygulama için seçtiğimiz örnek Ahmet Arif'in "Anadolu" adlı şiiridir. Bilindiği gibi Ahmet Arif; şiirinde çoğunlukla altyapıyı, ezilen ve sömürülen halkları, doğunun yaşama zorluklarını konu alan bir şairdir. Onun şiirinde "Toplumcu şiirin temel beslenme kaynağı olan halka yönelme, somut olanın şiire yansıtılması, yaşanan coğrafyanın tarih-kültür-toplum bağlamında şiir yoluyla aktarılması başat öge olarak karşımıza çıkmaktadır" (Aydoğdu, 2016: 4). Ahmet Arif, ülkemizdeki Marksist şairlerin başında gelmektedir. Şair, kendisini "Oysa ben Doğuluydum. "Az gelişmiş" değil, sömürülmek için kasıtlı olarak geri bırakılmış bir ülkenin, aşiret töreleriyle yetişmiş bir çocuğuydum" (Arif, 2011: 171) sözleriyle tanıtır. Mehmet Kaplan'a göre ise "Doğulu oluş, Marksizm ve gerillalık" (Kaplan, 1998: 482); şairin temel özellikleridir. Ahmet Arif'i diğer Marksistlerden ayıran en önemli yön ise şehir yaşamı yerine köy ve dağ yaşamını konu edinmesidir. Örneğin Marksist şairlerin en önemli isimlerinden Nazım Hikmet, Cemal Süreya'nın tespitiyle "şehirlerin

şairidir. Ovadan seslenir insanlara, büyük düzlüklerden... Uygardır. Ahmet Arif ise dağları söylüyor. Uyrukluk tanımayan, yaşsız dağları "âsi" dağları. Uzun ve tek bir ağıt gibidir onun şiiri. "Daha deniz görmemiş" çocuklara adanmıştır" (Arif, 2011: 122).

Bir memur çocuğu olan Ahmet Arif, şiirlerinde halkı ve gördüklerini dillendirir. Kendisini "Ben halkımın mazlum ve gariban bir ozanıyım. Böyle olmak da yüce bir onurdur" (Durbaş, 2009: 27) sözleriyle tanıtan şair, Marksizm'in en önemli ilkelerinden biri olan "gerçeklik"i, şiirlerinde ön plana çıkarır. Fakat bu gerçekliği alışılmamış bağdaştırmalarla, Doğu'ya ait yerel ifadelerle ve melodik mısra yapısıyla özgün ve estetik bir şekilde yansıtır. Şairi makalemize konu yapan da onun bu Marksist ve estetik yönüdür. Ahmet Arif'in "Anadolu" şiirini çözümlemeye geçmeden önce şiirin tam metnini aktaralım:

Anadolu

1. Kesit Beşikler vermişim Nuh'a,
Salıncaklar, hamaklar,
Havva Ana'n dünkü çocuk sayılır,
Anadolu'yum ben,
Tanıyor musun?

2. Kesit Utanırım,
Utanırım fıkıralıktan,
Ele, güne karşı çıplak...
Üşür fidelerim,
Harmanım kesat.
Kardeşliğin, çalışmanın,
Beraberliğin,
Atom güllerinin katmer açtığı,
Şairlerin, bilginlerin dünyalarında,
Kalmışım bir başıma,
Bir başıma ve uzak.

Biliyor musun?

3. Kesit Binlerce yıl sağılmışım,
Korkunç atlılarıyla parçalamışlar
Nazlı, seher - sabah uykularımı
Hükümdarlar, saldırganlar, haydutlar,
Haraç salmışlar üstüme.
Ne İskender takmışım,
Ne şah, ne sultan
Göçüp gitmişler, gölgesiz!
Selâm etmişim dostuma
Ve dayatmışım...
Görüyor musun?

4. Kesit Nasıl severim bir bilsen.
Koroğlunu,
Karayılanı,
Meçhul Askeri...
Sonra Pîr Sultanı ve Bedrettini.
Sonra kalem yazmaz,
Bir nice sevda...
Bir bilsen,
Onlar beni nasıl severdi.
Bir bilsen, Urfa'da kurşun atanı,
Minareden, barikattan,
Selvi dalından,
Ölüme nasıl gülerdi.

Bilmeni mutlak isterim,
Duyuyor musun?

5. Kesit Öyle yıkma kendini,
Öyle mahzun, öyle garip...
Nerede olursan ol,
İçerde, dışarda, derste, sırada,
Yürü üstüne - üstüne,
Tükür yüzüne cellâdın,
Fırsatçının, fesatçının, hayının...
Dayan kitap ile
Dayan iş ile.
Tırnak ile, diş ile,
Umut ile, sevda ile, düş ile.
Dayan rüsva etme beni.

6. Kesit Gör, nasıl yeniden yaratılırim,
Namuslu, genç ellerinle.
Kızlarım,
Oğullarım var gelecekte,
Her biri vazgeçilmez cihan parçası.
Kaç bin yıllık hasretimin koncası,
Gözlerinden,
Gözlerinden öperim.
Bir umudum sende,
Anlıyor musun? (Arif, 2011: 77-82).

2. “Anadolu” Şiirinin Marksist Estetik Açısından Çözümlemesi

“Anadolu” şiiri, Marksist estetiğin birçok unsurunu bünyesinde barındıran bir şiir hüviyeti taşır. Şiirde bir yanda yokluk, fakirlik ve zulüm; diğer yandaysa umut ve direnç izleği dikkat çeker. Ahmet Arif’in mısraları bir veya birkaç kelimededen oluşan kısa mısralardan oluşur. “Şair, konuşma dilinde kullanılan kelime veya deyimlerden hareketle şiirinde bir ritim tutturur. Bu ritim temalara akışkan bir sıvı gibi nüfuz eder” (Uludağ, 2013: 207). Bu da şiire ayrı bir ahenk ve ritim katar. Şiir, altı kesitten oluşmaktadır ve bu altı kesitten beşinin son mısrası soru soran ve okuyucuyu düşünmeye, sorgulamaya, öğrenmeye, araştırmaya sevk eden mısralardan oluşmaktadır (Tanıyor musun, Biliyor musun, Görüyor musun, Duyuyor musun, Anlıyor musun). Şiirin ilk kesiti, şiirde anlatılan coğrafyanın bir tanıtımı niteliğindedir. Şair, Anadolu coğrafyasıyla bütünleşir, Anadolu kimliğine bürünür ve kendisini okuyucuya şu mısralarla tanıtır:

Beşikler vermişim Nuh'a,
Salıncaklar, hamaklar,
Havva Ana'n dünkü çocuk sayılır,
Anadolu'yum ben,
Tanıyor musun?

Şair, bu kesitte Anadolu'nun ne kadar kadim olduğunu dillendirir. Anadolu tarihini insanlığın varoluşunun iki dönüm noktası olan Hz. Nuh ve Hz. Âdem'e ve öncesine kadar dayandırır. Bilindiği gibi İslam inancına göre Hz. Nuh döneminde Nuh'un gemisinin dışında kalan bütün mevcudat, sular altında bırakılarak yok edilmiştir. Bu yüzden Hz. Nuh, bir bakıma Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci babasıdır. Hz. Âdem ise semavi dinlere göre ilk insan ve ilk peygamberdir. Bundan ötürü insanlığın başlangıç noktasıdır. Şair, Anadolu topraklarının varlığını her iki peygamberin de öncesine götürür. Çünkü şaire göre Anadolu, Nuh'a “salıncaklar, hamaklar” vermiştir. Hz. Âdem'in eşi ve insanoğlunun ilk anası olan Havva Ana ise Anadolu toprakları için dünkü çocuk hükmündedir. Çünkü bu coğrafya, onlardan önce de vardır. Bu bağlamda şair, Anadolu'yu medeniyetlerin beşiği olarak görmekte ve ezeli bir yerde konumlandırmaktadır. Kesit, Marksist estetiğe uygun olarak tarihî bilgilerle doludur. Daha önce bahsettiğimiz gibi Marksizm, geçmişi öğrenerek geleceği yönlendirme arzusundadır ve bu yüzden tarih bilimini oldukça önemser. Bu bağlamda şair, şiirine okuyucuya tarihî bilgiler sunarak başlar. Şiirin son mısrası

olan “*Tanıyor musun?*” dizesi ise okuyucuyu Anadolu’yu tanımaya ve Anadolu’nun ne kadar kadim bir medeniyet olduğunu araştırmaya sevk eder.

İkinci kesit, Anadolu insanının fakirliği ve kimsesizliği üzerine kuruludur. Anadolu ve Anadolu insanıyla özdeşleşen ve aynileşen şair, fakirliğinden dolayı utanç duyar. Çünkü bu fukaralık, onu ele güne karşı çıplak ve sefil göstermektedir. Fukaralık yüzünden çocuklar (fideler), çıplak kalmıştır ve üşümektedir. Sömürülen alt kesimin şiirsel imgelerle anlatıldığı bu kısımda, şairin kullandığı kavramlar dikkat çekicidir. Şair fukaralık yerine yerel bir söylem olan “fıkaralık” kavramını tercih eder ve böylece Anadolu insanının diliyle konuşur. Yine “üşür fidelerim” mısrasıyla hem fideleri kişileştirir hem de kinaye sanatıyla hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanır. Şair daha sonra ilk kesitte değindiği Anadolu coğrafyasına, bu kez birlik ve beraberlik nazarıyla bakar. Çünkü Anadolu coğrafyası; “*Kardeşliğin, çalışmanın/ Beraberliğin/ Atom güllerinin katmer açtığı*” bir coğrafyadır. Bünyesinde şairler ve bilginler barındırmıştır. Fakat şair; artık bu bilginlerin, şairlerin, birlik ve beraberliğin kalmadığı kanaatindedir ve bir başına kalmıştır. Bu yönüyle kesit, olumsuz ve umutsuz bir nitelik taşır. Çünkü şair, toplumsal değerler olan kardeşlik, beraberlik, çalışma, şairlik ve bilgelik gibi unsurların yozlaşan dünyada kendine yer bulamadığından yakınmaktadır. Fakat “Ahmed Arif’in şiirinde umutsuzluk hâkim duygu gibi görünse de bu umutsuzluğun altından filizlenen bir umut vardır. Şair hem umutsuzluğu, hem de bu umutsuzluk zırhını delip geçen umut ışığını” (Bulak, 2016: 286) birlikte verir. Şiirin ilerleyen kesitlerinde bu umut büyütülür ve direnişe evrilir. Şairin yakıcı, yıkıcı, öldürücü niteliği olan atom kavramı ile gül kavramını birleştirmesi de üzerinde durulması gereken bir imgedir. İki zıt kavramı birleştiren şair, “atom gülleri” imgesiyle savaş ve barışı, esenlik ve umutsuzluğu bir arada görür. Yaşam, acısıyla tatlısıyla bir bütündür ve bu dünyada tek yönlü bir yaşam elde edilemez. Şair, bu kesiti de bir soru mısrasıyla (Biliyor musun?) bitirir ve okuyucuyu düşünmeye sevk eder.

Marksizm, karşılaştığı olguları temelde ekonomi ile açıklayan bir kuramdır. Bu bağlamda şiirde fukaralık, bundan utanç duyulması, fukaralıktan dolayı çocukların üşümesi, harmanın kesat olması vb. unsurlar; Marksizm’in ekonomik yönünü ön plana çıkaran kavramlardır. Çünkü bu tip sıkıntılar, ancak fakir olan insanlarda (altyapıda) görülür. Burjuvazi kesim (üstyapı) için herhangi bir ekonomik güçlükten bahsetmek gereksizdir. Çünkü üstyapı, altyapıyı sömüren ve bu sayede ayakta kalan bir kesimi ifade eder. Bu bağlamda şairin ekonomik kavramlar kullanarak altyapıyı tasvir etmesi, bilinçli bir tercihtir. Böylece altyapının ekonomik güçsüzlüğü, şiirde belirtilmese de bu güçsüzlüğün karşıtı olan bir erki (üstyapıyı) gösterir.

Üçüncü kesit, altyapı ile üst yapı arasındaki çatışma ile sömüren/sömürülen ilişkisinin iyice belirginleştiği bir kesit olarak dikkat çeker. Anadolu ve Anadolu insanıyla özdeşleşen şair, “Binlerce yıl sağılmışım” mısrasıyla tarih boyunca sömürüldüğünü dillendirir. Sömürenlerse “korkunç athlar”, “hükümdarlar”, “saldırganlar”, “haydutlar”dır. Bu sömürgeciler zaman zaman işgalci olduğu gibi zaman zaman da haraççı olmuş ve sömürdükleri insanlardan haraç almışlardır. Fakat şair, hiçbir zaman umudunu kaybetmemiş ve direncini diri tutmuştur:

Ne İskender takmışım,
Ne şah, ne sultan
Göçüp gitmişler, gölgesiz!

Umut ve direniş, Marksizm’in temel öğretilerinden biridir. “Umutsuzluğa düşmek ise bir devrimciye yasaktır. Cellat elinde işkencede ölüme bir soluk kalmışken bile. Yalnız yasak değil ayıptır da. Çünkü devrimcinin kendisi, insanlığın yarını ve umududur” (Arif, 2011: 173). Bu bağlamda sömürülenler, hiçbir zaman gelecekte umudunu kesmemeli ve her zaman için devrimin peşinde olmalıdır. Çünkü devrim, altyapı ile üstyapı arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracak ve sentezi ortaya çıkaracaktır. Ahmet Arif de okuyucusuna bu duyguyu aşılar. Anadolu, ne yeryüzünü talan eden İskender’i kaale almıştır ne de başka bir şah ve sultanı. Neticede kazanan Anadolu olmuştur. Çünkü bütün despotlar, zalimler, şahlar, sultanlar göçüp gitmiştir ve kendilerinden bir iz bile kalmamıştır. Ama Anadolu toprağı ve insanı, hâlen varlığını sürdürmektedir. Şairin sömürülenleri “gölgesiz” olmakla itham etmesi de üzerinde durulması gereken bir imgedir. Şair, sömürünün er ya da geç biteceğı ve ondan bir eser bile kalmayacağı kanaatindedir. Çünkü geçmişteki sömürücülerden bugün eser bile görülmemektedir. Bu durum, binlerce yıldır bu şekilde gelip geçmiştir. Şair, bu kesiti de bir soru mısrasıyla (Görüyor musun?) bitirir ve okuyucuyu araştırmaya ve sorgulamaya iter.

Dördüncü kesit, sömürü ve zulme karşı direniş gösteren tarihî şahsiyetlere duyulan sevgi ve hayranlıkla başlar. Anadolu toprağıyla aynileşen şair, bir önceki kesitte şahlara ve sultanlara karşı boyun eğmediğinden ve onlara direndiğinden bahsetmişti. Bu kesitte ise Anadolu toprağında zulme başkaldıran şahsiyetlere duyduğu sevgiyi dillendirir. Bunlar; Köroğlu, Karayılan, Meçhul Asker, Pir Sultan, Bedrettin ve Urfâ’da kurşun atan kişiler olarak şiirde kendine yer bulur. Şiirin bu kısmı Marksist estetiğe uygun olarak bünyesinde tarihî unsurlar barındırır ve geçmişi öğrenerek geleceğe ışık tutmayı amaçlar. Şair, geçmişte

zulme karşı direnç gösteren kahramanları tasvir ederek yeni kuşağa direnç ruhu aşılama çabısı. Bu kahramanlardan ilki Koroğlu'dur. Halk arasında en çok bilinen destanlardan olan Koroğlu Destanı'nın kahramanı Ruşen Ali (daha sonra Koroğlu adını alacaktır); haksızlıklara asla boyun eğmeyen, zulme karşı direnen bir kişidir. Koroğlu'nun amacı, düşmanla karşılaşp onu yenmek ve içinde yetiştiği toplumun acılarına son vermektir. Bu bağlamda Koroğlu, babasına zulmeden ve babasının gözlerini körelten Bolu Beyi'ne karşı isyan eder ve ondan babasının intikamını alır (Saraç, 2013: 142). Şair, bu yüzden Koroğlu'nu zulme karşı boyun eğmeyen bir direnişçi olarak görür ve onu bir kahraman olarak betimler.

Şiirde zulme karşı direniş gösteren bir diğerkahraman ise Karayılan'dır. Karayılan, Antep'te sıradan bir köylüdür, kendi hâlinde biridir. Hatta oldukça korkaktır. Düşman güçleri Antep'e girince korkusundan bir fıstık ağacına çıkmış ve Antepliler tarafından zorlukla ağaçtan indirilmiştir. Fakat Karayılan, mücadele edilmediği takdirde ölümden kaçınmadığını bir yılının ölümünden hareketle anlar ve o andan itibaren ölümü hiçe sayar. Artık ölümden korkmayan Karayılan, Kurtuluş Savaşı döneminde Fransızlara karşı büyük bir direniş gösterir ve tam bir halk kahramanı hâline gelir. Nazım Hikmet'in "Karayılan Hikâyesi" (Hikmet, 1992: 15-20) adlı şiiri, bu halk kahramanını konu edinir ve onun yurdun kurtuluşu için ne denli kıymetli bir rol oynadığını ortaya koyar. Şiirdeki direniş kahramanlarından bir diğeri ise Meçhul Asker'dir. Şairin Meçhul Asker'le kime göndermede bulunduğu net olarak belirtilmez. Bununla birlikte yurdun kurtuluşu için çaba gösteren isimsiz herhangi bir askere gönderme yaptığı değerlendirilebilir. Çünkü birçok isimsiz kahraman, yurda tecavüz eden düşmana karşı canını hiçe saymış, direnmiş ve düşmanı yurttan kovmuştur. Meçhul asker ifadesinden sonra gelen üç nokta da (Meçhul Askeri...) bu değerlendirmeyi kuvvetlendirmektedir.

Şiirde daha sonra zulme başkaldıran iki yeni şahsiyetten daha bahsedilir: Pir Sultan Abdal ve Şeyh Bedrettin. Şair, bu isimleri belirtirken bu kişilere duyduğu yakınlığı göstermek için onların isimlerini kısaltır: "*Sonra Pir Sultanı ve Bedrettin'i*". Böylece onları kendinden biri olarak gördüğüne işaret eder. Şiirde resmi tarihî bilgilerle şairin düşüncesi çelişmektedir. Marksist açıdan belirtirsek şair, resmî ideolojiyle zıtlaşmakta ve resmî ideolojinin gerçekleri yansıtmadığına inanmaktadır. Çünkü resmî tarihe göre Pir Sultan Abdal ve Şeyh Bedrettin, birer isyancıdır. Pir Sultan Abdal'dan başlarsak; resmî tarihe göre o, Safevi-Şii propagandasının etkisinde kalan bir halk ozanıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızılbaş-Rafizi zümrelerine karşı sert önlemler aldığı bir dönemde inançlarını savunmaya ve yaymaya devam etmiş ve bunun neticesinde idam edilmiştir

(Albayrak, 2007: 277). Fakat şair, resmî tarihle aynı kanaatte değildir. Pir Sultan'ı zulme karşı direnen diğer kahramanlarla aynı olarak görür ve idealize eder. Böylece resmî ideolojiyle çelişir ve onu çürütmeye çalışır.

Şairin resmî ideolojiyle çeliştiği bir diğer örnek ise Şeyh Bedrettin'dir. Resmî tarihe göre Şeyh Bedrettin, Çelebi Mehmet (1. Mehmet) dönemindeki bir isyancıdır ve isyan ettiği için kılıçtan geçirilmiştir. Fakat bu tasnif, toplumda tam olarak karşılık bulmaz. Örneğin Marksist şairlerden Nazım Hikmet, "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı" adlı şiirinde "Şeyh Bedrettin olayını toplumsal bir hareket olarak ele alır. Hareketin öncüsü olan Şeyh Bedreddin, Nâzım'ın eserinde toplumcu ve ihtilalci bir halk kahramanı konumundadır" (Akdik, 2012: 130). Ahmet Arif de Şeyh Bedrettin'i bir halk kahramanı olarak görmektedir ve bu yüzden onu zulme karşı direnen kahramanların arasında zikreder. Burada Ahmet Arif'in Marksist şiirin öncüsü olan Nazım Hikmet'ten etkilenmesi de dikkat çekicidir. Şairin halk kahramanı olarak öne çıkardığı isimlerden Karayılan ve Şeyh Bedrettin, Nazım Hikmet'in şiirlerine konu olmuş şahsiyetlerdir. Bu da Ahmet Arif'in, Marksist şair Nazım Hikmet'ten etkilendiğini örnekler. Nitekim Ahmet Arif, tam bir Nazım Hikmet hayranıdır, onun için canını bile verebileceğini söyler (Durbaş, 2009: 63). Onu "okyanus" (Arif, 2011: 171) olarak niteler ve onun yolundan ilerler. Şairin ismen belirttiği son kahraman ise "Urfa'da kurşun atan" bir halk kahramanıdır. Bu kişinin, yurdun kurtuluşu için mücadele eden sıradan bir vatandaş olduğu değerlendirilebilir. Şair, bu kahramanı; *Bir bilsen, Urfa'da kurşun atanı,/ Minareden, barikattan,/ Selvi dalından,/ Ölüme nasıl gülerdi* mısralarıyla tanıtır. Onu, ölüme gülerik ve koşarak giden bir kahraman olarak betimler.

Anadolu toprağı ile aynileşen şair, bu kesitte yukarıda belirttiğimiz halk kahramanlarına ismen değinir ve onları yüceltir. Sonrasında ise bu kahramanlar ile Anadolu coğrafyası ve kendisi arasında duygusal bir bağ kurar: *Bir nice sevda.../ Bir Bilsen/ Onlar beni nasıl severdi*. Bütün bu halk kahramanları, Anadolu'ya sınıksız bağlı kişilerdir ve Anadolu'ya âşıktır. Bu bağlamda halk kahramanları, bir yönüyle Anadolu coğrafyası uğruna canlarından olmuş ve başkaldırmıştır. Şair, bütün kesit boyunca Marksizm'in ruhuna uygun olarak devrimcilik yapar. Devrimci kahramanları ön plana çıkarır ve okuyucu/gelecek kuşak ile bu kahramanlar arasında bir bağ kurmaya çalışır. Kesitin sonunda ise okuyucuyu/gelecek kuşağı alenen bu kişilikleri öğrenmeye sevk eder: *Bilmeni mutlak isterim,/ Duyuyor musun?*

Beşinci kesit, gelecek kuşağı veya okuyucuyu direnişe ve dayanmaya davet eden kıskırtıcı ve ritmik bir kesittir. "Büyük bir dinginlikle başlayan ilk

dizeler, tikelleşme başlayınca, dinginliğini yitirir, devinir, başkaldırıya, direnmeye dönüşür” (Timuroğlu, 2009: 103). Şair, benzer kavramları üst üste kullanarak âdeta bir çekiç etkisiyle şiiri hareketli bir atmosfere taşır. Kesitin Marksist öğelerine geçmeden önce kesitteki hareketliliği sağlayan, tekrarlanan veya benzerlik gösteren kavramlar üzerinde duralım. Kesitin üç ve dördüncü mısralarında yer kavramları üst üste kullanılır ve mekân boyutu genişletilir: *Nerede... İçerde, dışarda, derste, sırada*. Buna göre kişi, bulunduğu her yerde zulme başkaldırabilir. Daha sonra birçok devrimci eylem üst üste sıralanır; böylece okuyucu/gelecek kuşak, eyleme ve harekete geçmeye zorlanır: “Yürü... Tükür... Dayan (3 kez)”. Yine bu kesitte yinelenen bir başka sözcük ise “ile” bağlacıdır. Şair, okuyucusuna hangi yollarla direneceğini bu bağlaçla gösterir: *Dayan kitap ile/ Dayan iş ile/ Tırnak ile, diş ile/ Umut ile, sevdâ ile, düş ile*. Bu kesitte dikkatimizi çeken son ritmik unsur ise tamlayan eki ile sağlanır. Şair, gelecek kuşaktan “*cellâdın, Fırsatçının, fesatçının, hayının...*” yüzüne tükürmesini ister ve zulmün sembolü olan karakter veya karakteristikleri tamlayan ekini tekrar ederek üst üste sıralar. Böylece kesit, hızlı ve hareketli bir nitelik kazanarak şiirdeki anlamla bütünleşir ve âdeta ritmik bir ihtilal sağlar. Buradaki “hayın” ifadesi de dikkat çekicidir. Şair, hain sözcüğü yerine yerel bir söylem olan “hayın” sözcüğünü kullanır ve böylece kendisini altyapıyla aynı yerde konumlandırır.

Kesit, bir manifesto niteliğindedir ve sömürülen kesimi direnişe davet eder. Sömürülen kesim (altyapı), mahzun ve garip durmamalı, boyun eğmemelidir. Direniş ve devrim için herhangi bir mekân farkı yoktur. Marksist ruha uygun olarak her yer direniş meydanıdır. Hapishane, sokak, okul vb. her yerde direniş gösterilebilir. Şair, daha sonra bir derece daha ileri gider ve okuyucu/gelecek kuşaktan fiili eyleme geçmesini ister: *Yürü üstüne - üstüne,/ Tükür yüzüne cellâdın,/ Fırsatçının, fesatçının, hayının...* Şair, direnişin her ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi gerektiği kanaatindedir. Zulme uğrayan kişi, idam sehpasında dahi olsa bu direnişini sürdürmeli ve celladının yüzüne tükürebilmelidir. Marksist öğretiyeye göre cellat, üstyapının hükümranlığını sürdürmesini sağlayan bir araçtır, “üstyapının ideolojik temelini korumakla görevli bir mekanizmanın dışlısidir” (Yılmaz, 2013: 218). Dolayısıyla şair, sömürülen kesimden celladın şahsında üstyapının yüzüne tükürmesini ve onun saltanatını sarsmasını ister. Şair, bu kışkırtıcı mısralardan sonra durulur ve gelecek kuşağı daha doğru bir şekilde yönlendirme gayreti içerisine girer. Çünkü yaşam, sadece eylem ve başkaldırıdan ibaret değildir. Altyapının kendini yetiştirmesi de gerekir. Ayrıca üstyapı ile arasındaki uçurumu gidermesinin başka yolları da vardır. Şair bu kez gelecek kuşaktan dayanmasını, çalışmasını,

ilerlemesini, umudunu ve düşlerini kaybetmemesini ister: *Dayan kitap ile/ Dayan iş ile/ Tırnak ile, diş ile/ Umut ile, seveda ile, düş ile*. Gelecek kuşak, hem okuyarak kendini geliştirmeli hem de direncini korumalıdır. Bunun için umut, seveda ve hayallerini korumalı ve hedefine kenetlenmelidir. Şair, aslında bu mısralarıyla ideolojik üstyapının aklına hizmet eder. Çünkü ideolojik üstyapı, altyapıya çalışmasını ve ilerlemesini öğütler. Altyapıdaki birey, çalışıp didinerek üstyapıya dâhil olabilecektir. Fakat aslında altyapı, bütün bu çalışmasıyla üstyapıya hizmet eden bir konumdadır. Ne kadar yükselirse yükselsin birilerine hizmet etmekten kurtulamayacaktır. Şair, kesiti “*Dayan rüsva etme beni*” mısrasıyla bitirir ve gelecek kuşağa olan umut ve bağlılığını gösterir. Çünkü tüm umut, gelecek kuşaktadır. Ahmet Arif’e göre gelecek nesil, “Dünyanın en güçlü silahı(dır)” (Odabaşı, 2001). Bu bağlamda gelecek kuşak, üzerine düşeni (Marksist söylemle devrimi) yapmalı ve atalarını onurlandırmalıdır. Aksi takdirde utanç kaçınılmaz olacaktır.

Şiirin son kesiti gelecek nesle adanmış bir kesittir. Şair, bir önceki kesitte gelecek kuşaktan her ne koşulda olursa olsun direnmesini istemişti. Bu kesitte ise gelecek kuşağın bu direnişi gerçekleştirmesi durumunda şairin/Anadolu’nun yeniden doğmuş gibi esenliğe kavuşacağını belirtir: *Gör, nasıl yeniden yaratılırım/ Namuslu, genç ellerinle*. Şair, daha sonra umut bağladığı gelecek kuşağı betimleme ihtiyacı duyar: *Her biri vazgeçilmez cihan parçası /Kaç bin yıllık hasretimin koncası*. Gelecek kuşağın her bir ferdi vazgeçilemeyecek kadar değerlidir, dünya kadar kıymetlidir. Çünkü gelecek kuşak, binlerce yıldır hasret kalınan bir nesildir. Bu nesil, zulmü ve sömürüyü ortadan kaldıracak olan ütöpik bir nesildir. Şair, tüm umudunu bu nesle bağlamıştır: *Bir umudum sende,/ Anlıyor musun?* Şiirin son mısrası bu manada gelecek kuşağa seslenir: *Anlıyor musun?* mısrasıyla gelecek kuşaktan kendisine bağlanan umudu fark etmesini ve buna göre hareket etmesini ister.

Sonuç

Ahmet Arif’in kaleme aldığı “Anadolu” şiiri, her yönüyle Marksist estetiğe uygun bir şiirdir. Şiir Marksist akıma uygun olarak tarihî bilgilerle doludur. Bilindiği gibi Marksizm, tarihi ders çıkarılması gereken bir araç olarak görür ve tarih bilimine büyük önem verir. Yine şiirde altyapı-üstyapı (sömürülen/sömüren) ilişkisi dikkat çekicidir. Şair, şiirde kendisini ezilen sınıfın bir temsilcisi olarak görür; onlar adına konuşur, onlara büyük sevgi duyduğunu belirtir ve onları yüceltir. Özellikle altyapının içinden çıkan kahramanları idealize eder ve okuyucuyu/gelecek kuşağı direnmeye davet eder. Marksizm’in en önemli unsurlarından biri devrimdir. Şair, şiirde birçok devrimci halk kahramanını ismen

zikreder ve onları okuyucuya bir rol model olarak sunar. Bu manada şiir umutla doludur. Şiirde Marksist felsefeye uygun olarak devrim gününün gelmesi ve altyapı ile üstyapı arasındaki farkın kalkacağı gün düşünülmektedir. Şair, şiir boyunca bu umudu diri tutmaya çalışır. Eskiden hüküm süren sömürücülerden, zalimlerden, despotlardan bugün eser bile kalmamıştır. Zulüm bitmeye ve sönmeye mahkûmdur. Zulmü bitirecek olan da yeni nesiller ve gelecek kuşaklardır. Şiir, bu umudun filizlendiği ve diri tutulduğu mısralarla doludur.

Ahmet Arif, kendisini alt kesimin temsilcisi olarak gören bir şairdir, halkın içinden gelmekle övünür ve şiirlerinde sömürülen/ezilen halkı işlemeye gayret gösterir. "Anadolu" şiiri bu bağlamda güçlü bir şiirdir. Makalede tespit edildiği gibi Marksizm'in neredeyse tüm unsurlarını bünyesinde barındırır. Şair bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde Marksizm'in esaslarını şiirine uygulamış ve okuyucu kitlesini bu şekilde yönlendirmeye çalışmıştır. Şiir bu bağlamda Marksizm öğretisini anlamak ve bu öğretinin şiirdeki uygulamasını görmek açısından da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.

KAYNAKLAR

- AKDERE, İlhan (2010), *Marksizmde Temel Kavramlar*, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.
- AKDİK, Hazel Melek (2012), "Sözlü Kültürden Modern Edebiyata Bir Köroğlu Anlatısı: Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı", *Milli Folklor*, 24 (96), ss. 129-136.
- ALBAYRAK, Nurettin (2007), "Pîr Sultan Abdal", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, C. 34, ss. 277-278.
- ARİF, Ahmed (2011), *Hasretinden Prangalar Eskittim*, İstanbul, Metis Yayınları.
- AYDOĞDU, Yusuf (2016). Ahmed Arif'in Şiirinde Geleneğin ve Diyarbakır'ın İzleri.
https://www.academia.edu/31057173/Ahmed_Arifin_%C5%9Eiiri.docx
Erişim tarihi: 11 Kasım 2019.
- BULAK, Şahap (2016). "Bir Mikro Üslup İnceleme Denemesi: Ahmed Arif'in "Merhaba, İçerde, Ay Karanlık" Şiirlerinde Üslup", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), ss. 277-304.
- DUMÉNİL, G., Löwy, M. ve Renault, E. (2011), *Marksizm'in 100 Kavramı*, Çev. Orhan Gözde, İstanbul, Yordam Kitap.
- DURBAŞ, Refik (2009), *Kalbim Dinamit Kuyusu*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.

- EAGLETON, Terry (2011), *Marx Neden Haklıydı?*, Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- GÜLENDAM, Ramazan (2003), “Marksist (Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi”, *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, 77/78/79, ss. 252-259.
- HİKMET, Nazım (1992), *Kuvâyi Milliye*, İstanbul, Adam Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1998), *Şiir Tahlilleri 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- MARX, K., Engels, F. ve Lenin, V. I. (1990), *Sanat ve Edebiyat*, Ankara, Evrensel Basım Yayın.
- MORAN, Berna (2007), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ODABAŞI, Yılmaz (2001), *Şiirimizde Bir Satırbaşı: Ahmet Arif*. <http://www.yilmazodabasi.com.tr/yazi-108-.html> Erişim tarihi: 11 Kasım 2019.
- ÖZÇELEBİ, Hüseyin (2008), Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi ve Sorunları*, ed. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, C. III, Ankara, ss. 1251-1275.
- PLEHANOV, Georgi V. (1999), *Sosyalist Açından Toplum, Sanat, Eleştiri*, Çev. Asım Bezirci, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.
- SARAÇ, Ömer (2013), “Türk Destanlarında İntikam Motifi”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(5), ss. 141-150.
- TİMUROĞLU, Vecihi (2009), *Ahmed Arif'in Türk Şiirindeki Yeri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- TUNALI, İsmail (2003), *Marksist Estetik*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- TUNALI, İsmail (2011), *Estetik Beğeni*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- TUNALI, İsmail (2012), *Estetik*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- TYSON, Lois (2014). *Marksist Eleştiri*, Çev. Uğur Turan, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, (3) 3, ss. 139-154.
- ULUDAĞ, M. Emin (2013). “Ahmet Arif'in Şiirlerinde Anadolu Sevgisinin Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), ss. 203-210.
- YILMAZ, Mehmet (2013), “İsmet Özel'in ‘Sevgilim Hayat’ Şiirinin Marksist Estetik Açısından Tahlili”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, ss. 211-222.

İSLÂM HUKUKUNUN TEDVİNİYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARININ TESPİTLERİ¹

Bekir KARADAĞ²

Geliş: 28.10.2019 / Kabul: 15.04.2020

DOI: 10.29029/busbed.639066

Öz

Müsteşriklerin İslâmi ilimlere yöneldiği ve bu alanda çalışmalar yaptığı son dönemlerde İslâm hukukunun tedvini meselesi ilim muhitlerinde tartışılmaya başlanmıştır. İslâm hukukunun ilk tedvin edilmeye başlandığı dönem hakkında Müslüman ilim adamları ile müsteşrikler arasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Müsteşriklerden bazıları İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlandığı dönemi hicri ikinci asır olarak kabul ederler. Bu gayretin altında yatan temel sebep, İslâm hukukunun diğer hukuk sistemlerinden etkilendiğine yönelik iddialarını temellendirme çabasıdır. Müsteşriklerin bu iddiaları son yıllarda çalışmalar yapan kimi Müslüman araştırmacılar tarafından çürütülmeye çalışılmıştır. Zira İslâm hukukunun tedvini, Hz. Peygamber devrine kadar uzanmaktadır. Buna karşın bugünkü anlamda fikhî risâlelerin yazımı sahâbe devrinin sonlarında başlamış olup Emevîler döneminde gelişmiştir. Bu konuda Mustafa A'zami ve Fuat Sezgin başta olmak üzere birçok Müslüman araştırmacının söz konusu tezi ortaya koyan önemli tespitleri bulunmaktadır. A'zami ve Sezgin, İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılan birçok eserin bulunduğunu ve bunların kitap, mektup ve sahife tarzında olduğunu ileri sürerler. Onlara göre bu eserler sonraki dönemde telif edilen kitapların içinde nakledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Tedvin, Müsteşrik, Sahabe Dönemi, Fikhî Risale.

¹ Bu makale, 05. 10. 2019 tarihinde Ağrı'da düzenlenen 3. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumunda "İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Fuat Sezgin'in Tespitlerinin Değerlendirilmesi" adıyla sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku, b.karadag63@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-1478>.

DETERMINATION OF MUSLIM SCIENTISTS IN THE CONTEXT OF DISCUSSIONS ON THE PREVENTION OF İSLÂMİC LAW

Abstract

The issue of the treatment of Islamic law has started to be discussed in the scientific circles recently, where the Undersecretariat turned to Islamic sciences and worked in this field. It is seen that there are different opinions between the Muslim scholars and the analysts about the period when Islamic law was started to be treated. Some of the Undersecretaries accept the period in which Islamic law began to be promoted as the second century. The main reason for this endeavor is to base the claims of Islamic law on foreign cultures. These claims of the Undersecretaries have been tried to be refuted by some Muslim researchers in recent years. Accordingly, the treatment of Islamic law dates back to the time of the Prophet. On the other hand, the writing of jurisprudence in the present sense started at the end of the period of devotion, and developed in the period of Umayyads. Many Muslim researchers, especially Mustafa al-A'zami and Fuat Sezgin, have important findings on this subject. A'zami and Sezgin argue that there are many works written in the early period of Islam and they are in the form of books, letters and pages. According to them, these works were transferred in the works that were copyrighted in the following period.

Keywords: *Islamic Law, Tedvin, Orientalist, Period of Sahabe, Article of Fiqh.*

Giriş

Müsteşriklerin İslâmi ilimlere yönelik çalışmalarının etkisiyle son dönemlerde -özellikle de son iki asırda- İslâm hukukuyla ilgili önemli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu meyanda son dönemlerde bu alanda tartışılan bir konu da İslâm hukukunun tedvini mevzuu olmuştur. İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlandığı dönemle ilgili olarak müsteşrikler ile Müslüman ilim adamları arasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Müsteşrikler, genel olarak İslâm hukukunun hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığını ileri sürmüşlerdir. Müsteşriklerin İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asra tarihlendirmelerinin altında yatan temel sebep, İslâm hukukunun yabancı kültürlerden etkilendiğine yönelik iddialarını temellendirme gayretleri olarak görülmüştür. Müsteşriklerin bu ısrarlı ve olumsuz tavırları, son yıllarda yapılan kimi araştırmalar tarafından çürütülmeye çalışılmıştır. Bu araştırmalara göre İslâm hukukunun tedvini, Hz. Peygamber devrine kadar uzanmaktadır.

Buna karşın bugünkü anlamda fikhî risâlelerin yazımı sahâbe devrinin sonlarında başlamış, Emevîler döneminde gelişmiştir. Sahabe döneminde telif edilen risâlelere ve daha sonraki dönemlerde yazılacak kitaplara kaynaklık eden fıkıh yazıları, Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. İşte bu noktada Fuat Sezgin başta olmak üzere Müslüman ilim adamlarının söz konusu tezi ortaya koyan önemli tespitleri bulunmaktadır. Biz bu çalışmada İslâm hukukunun tedviniyle ilgili tartışmaları ve bu tartışmaların arka planını inceleyip ardından Müslüman ilim adamlarından Schacht'a reddiye yazan Mustafa A'zami ile son dönemin en önemli bilim tarihçilerinden Fuat Sezgin'in bu konudaki görüşleri ele alınacaktır.

1. İslâm Hukukunun Tedvini İle İlgili Görüşler

1.1. Müsteşriklerin Görüşleri

Müsteşrikler, ısrarlı ve sistematik olarak menfî bir şekilde fıkıh/İslâm hukukunun diğer İslâm ilimlerinden farklı olarak ilk dönemlerde değil, sonradan tedvin edilip yazıya geçirildiğini ileri sürerler. Bu hususta Goldziher (ö. 1921) ve Joseph Schacht'ın (ö. 1969) kendilerinden sonra gelen müsteşrikleri etkileyen önemli iddiaları bulunmaktadır. Buna göre İslâm Hukukunun sonraki dönemlerde tedvin edildiğini ileri süren Ignaz Goldziher'e göre fıkıh eserleri ancak hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlanmıştır (Goldziher, ts.: 4/630).

İslâm hukukunun kökeni hususunda Goldziher'i takip eden Schacht da İslâm hukukunun hicri ikinci asrın başlarında ortaya çıktığına dair bir teori ileri sürmektedir (A'zami, 2015: 42). Schacht İslâm hukukunun, teknik anlamda, hicri ilk yüzyılın büyük bölümünde mevcut olmadığını ve hukukun, tıpkı Peygamber döneminde olduğu gibi bu dönemde de dini sahanın dışında kaldığını düşünmektedir. Ona göre genel olarak eski Arap örfî hukuku ve bilhassa eski hakemlik usûlü Medine halifelerinin yönetimi altındaki İslâm toplumunda varlığını sürdürmüştür. İlk halifeler kadı tayin etmedikleri gibi İslâm adliye teşkilatının temellerini de atmış değillerdi. Yine ona göre kısas ve diyete ilişkin hükümlerin uygulanması da maktûlün yakınlarının yetkisinde kalmaya devam etmiştir. Ona göre, İslâm hukukunun ayırt edici nitelikleri, kanıt niteliğinde yeterli tarihi verinin yokluğu bakımından İslâm tarihinin en kapalı dönemini temsil eden Peygamber'den sonraki ilk üç nesilde ortaya çıkmıştır (Türcan, 2014: 65-66).

Goldziher'in bu iddiasının altında yatan temel düşünce, İslâm hukukunun özgünlüğüyle ilgili olup fıkıh sistemin başka hukuk sistemlerinden etkilendiği görüşüdür. Tevrat, Talmud ve Yahudi din felsefesi derslerine hâkim ve kendi ifadesiyle samimi, katı bir Yahudi olan Goldziher, İslâm'a bakış açısının – kendince- mantıkî bir sonucu olarak Yahudiliğin İslâm üzerindeki tesiri konusunda doktora tezi yaparak İslâmiyet'i “*Mekke'nin Yahudileştirilmiş dini âdetleri*” olarak göstermeye çalışmıştır (Görgün, 1996: 14/605).

Schacht'ın İslâm hukukunun sonradan tedvin edildiği ile ilgili iddiasının altında yatan sebep -selefi Golziher'de olduğu gibi- İslâm hukukunun diğer hukuklardan etkilendiğini ortaya koyma gayretidir. Zira ona göre kökünü Roma, Bizans, Doğu Kiliseleri Talmud ve Rabbânîler hukuku ile Sâsânîler hukukundan alan kavram ve kaideler, hicrî ikinci yüzyılın doktrinlerinde ortaya çıkmak üzere, İslâm'ın teşekkül halindeki dinî hukukuna sızmıştır (Kahraman, 2006: 49).

1.2. Müslüman İlim Adamlarının Görüşleri

Müslüman ilim adamlarının İslâm hukukunun tedvininin başlangıcı konusunda bir fikir birliği içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı Müslüman ilim adamları aynen müsteşrikler gibi İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asırdan başlatırlar. Örneğin, Ömer Nasuhi Bilmen, *İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinin İslâm hukuk tarihine ayırdığı bölümde İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asırdan başlatır. Ona göre sahabe ve tabiin dönemlerinde fikhî mesail, bir ilim halinde müdevven değildi. Sahabe, Hz. Peygamber'den tabiûn da sahabeden fikhi hükümleri şifahen almıştır (Bilmen, Ts.: 1/320). Aynı şekilde çağdaş araştırmacılardan Ali Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvini* adlı eserinde ve Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi* adlı eserinde İslâm hukukunun ilk dönemlerden itibaren tedvin edilmesi hususunda karamsar olup bu ilmin hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünürler (Şafak, 1977: 52; Hasan, 1999: 25).

İslam Hukukunun Tedvini adlı eserinde Ali Şafak eserinde bu hususu, İslam hukukunun tedvininden önceki devir ve İslam hukukunun tedvini diye iki döneme ayırır. Ali Şafak'ın bu konudaki ifadeleri şöyledir: “*Önceki devirde ve o devir içerisindeki tali devir ve zamanlarda İslâm hukuku kaynaklarından Kitap müstesna diğerleri tam ve kesin olarak yazıya geçmemiş, ancak ferdî bazı teşebbüslerden ibaret kalmıştır. Özel olarak fıkıh sahasında müstakil bir esere rastlanmamaktadır. Yalnız az önce sözü geçen üç teşebbüs ve denemeler tedvin devriyle sözlü nakil devri arasında bir köprü vazifesi görmektedir.*” (Şafak,

1977: 52). Ayrıca müellifin şu sözleri de söz konusu etkiyi göstermesi açısından oldukça manidardır “*Sahabe devrinde fıkıh ilminin tasnifi ve tedvinine muvaffakiyet hasıl olmamıştı. Tabiiler ahabın bütün mahfuzâtını, fetva ve içtihatlarını ezberliyorlar, zabt ediyorlardı. Bir taraftan da talim ve tedris ile gelecek nesle naklediyor, hakkında rivayet bulunmayan mes'elelerde ictihadda bulunarak hukuk ilminin gelişmesine yardım ediyorlardı. Tabiûn âlimleri politika ve cihad ile pek uğraşmadıklarından ilimle uğraşmaya daha çok vakit bulmuşlar, değerlendirmişlerdir. Emeviler zamanına tesadüf eden kısımda hukuk alanında yapılan teşebbüsler parça parçaydı ve sistemli bir surette hukukun tedvinine ulaşamamıştır. Emevîler devrinde hukukçu tabiilerin attıkları tedvin tohumları ancak Abbasiler zamanında yeşermiş, büyümüştür. Her şehir hukukçuları yolunu takib ettikleri sahabe ve tabiilerin fetvalarını toplamaya başlamışlardır. Sonra bu kaza ve fetvalardan yeni yeni hükümler çıkarıyorlardı. Hadis ile başlayan fıkıh, hadis ile beraber inkişâf etmiştir. II. hicrî asır başlangıcından itibaren de Medine, Suriye ve Irak'ta ilk tedvin teşebbüsüne girişen hukukçulardan bazılarının bir takım eserler izafe edilmişse de elde mevcut her hangi bir nüshası yoktur.” (Şafak, 1977: 51; Şafak, 1975: 146-150).*

Bu konuda Ahmet Hasan da “*Fıkıh risaleleri ilk defa hicretin ikinci yüzyılında yazılmıştır, birinci yüzyıla ulaşmak için kaynağa sahip değiliz*” ifadelerin kullanmaktadır (Hasan, 25; Desûkî, 2020: 288-289).

Aslında burada iki müellif de farkına varmadan oryantalistlerin fikirlerini kabul etmiş gibi görünmektedir. Ancak eserlerinin ilerleyen sayfalarında İslâm hukukunun oryantalistlerin iddia ettiği Roma hukukundan iktibas ettiği veyahut ondan etkilendiği görüşünü kabul etmemektedir. Hâlbuki oryantalistlerin söz konusu iddialarının altındaki temel etken, İslâm hukukunun ilk dönemlerde tedvin edilmediği argümanı üzerinde aslında Roma vs. gibi yabancı kaynakların devamı veya ondan iktibas edildiğini, ortaya koyma çabasının bir ürünüdür. Fakat ismi geçen araştırmacıların müsteşriklerle aynı arka plana sahip olduğunu söylemek insafsızlıktır. Zira bu ilim adamları, İslâm hukukunun orijinalliğine vurgu yaparlar.

Bu konuda Müsteşriklerle aynı paralelde düşündükleri görülen Ali Şafak ve Ahmed Hasan'ın müsteşriklerin aksine İslâm hukukun orijinalliği konusunda farklı düşünmelerini bir paradoks olarak görmek mümkündür. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere İslâm hukukunun tedvini ile ilgili tartışma konusunun arka planındaki esas konu, İslâm hukukunun diğer hukuk sistemleri karşısındaki konumudur.

İslâm hukukunun tedvini konusunda birinci gruptan farklı olarak ilk dönemlerden itibaren yani hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünen Müslüman ilim adamları da bulunmaktadır. İslâm hukukun ilk dönemlerden itibaren tedvin edilmediği yönündeki müsteşriklerin görüşü, bazı Müslüman ilim adamları nezdinde reaksiyon bulmuş ve bunlar İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlanmasının diğer İslâmi ilimler gibi ilk dönemlere uzandığını kabul ederler. Örneğin Hindistanlı hadis âlimi Mustafa A'zamî, önemli deliller serd ederek İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini belirtir (A'zami, 37-42).

Çağdaş araştırmacılardan Hayrettin Karaman, İslâm hukukunun yazıya geçirilmesinin sahabe devrinde tedvin edilmeye başlandığını hatta bu faaliyetin nüve olarak Rasûlullâh devrine kadar gittiğini ifade etmektedir. Ona göre bu günkü anlamda risalelerin (küçük kitapların) telifi sahabe devrinin sonlarında başlamış olmasına rağmen Emevîler devrinde gerçekleşmiştir (Karaman, 147).

İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünen bazı Müslüman ilim adamları üzerinde Fuat Sezgin'in görüşünün büyük tesiri olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Hayrettin Karaman, söz konusu görüşünü ileri sürerken Fuat Sezgin'e atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda Fuat Sezgin'in görüşlerinin İslâm hukukunun tedvini konusunda Müslüman ilim adamlarını etkilediği anlaşılmaktadır.

2. Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri

Müsteşriklerin iddiasını kabul etmeyen Müslüman ilim adamları bu hususta önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada Mustafa A'zami ile Fuat Sezgin'in görüşlerine değinilecektir.

2.1. Mustafa A'zami'nin Tespitleri

Schacht'ın iddiasını kabul etmeyen Mustafa A'zami bu hususta önemli tespitlerde bulunmuştur. A'zami'ye göre tarihi ispat onun tezini zayıflığını ortaya koymaktadır. Ona göre hicri birinci asırda kâdılarının tayini, fıkıh kitaplarının yazılması ve fıkıh literatürünün ortaya çıkması, Hz. Peygamber devrinden beri İslâm hukukunun var olduğunu ortaya koymaktadır. A'zami bu üç durumu ispatlayacak üç delil olarak da Hz. Peygamber'in hukuki faaliyetleri, Peygamber'in hukuki kararlarına ve örneklerine dayanan hukuk kitapları ve hükümler ile hicri birinci asırdaki fıkıh literatürünü zikretmektedir (A'zami, 37).

A'zami'ye göre Hz. Peygamber, Kurân-ı Kerîm'de bulunan namaz, zekât, hac, riba ve diğer ticari muamelelerin çoğunu dikkatli izah etme durumunda

olduğu için bu ayetleri hem sözle açıklamış hem de uygulamada göstermiştir. Peygamberin beyanının hukuki bir güce sahip olmasından dolayı bunlar, İslami hukuk siteminin doğuşunun bir parçası haline gelmiştir. O, ayrıca Hz. Peygamberin davalarını da ilk dönemlerdeki hukuki faaliyetlerin bir parçası olarak görür (A'zami,37-38).

A'zami'ye göre Hz. Peygamberin hukuki düzenleme yaptığının bir göstergesi de kadı atamasıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in kâdı olarak gönderdiği on dört sahabinin ismini vermektedir. Ayrıca A'zami, hicri birinci asırda hukuki faaliyetlerin olduğuna dair gösterge olarak Basra kentinde görev yapan on üç tane fakihin ismini zikreder(A'zami, 38-39). Buna göre A'zami Schacht'ın ilk dönemde kâdı atanmadığı yönündeki görüşünü çürütmüş olmaktadır. Bu hususta A'zami'nin önemli argümanlarından biri Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelerden gelen hukuki görüşlerdir (A'zami, 38-39).

Konumuz açısından en önemli delil ise hicri birinci asra ait tespit ettiği eserlerdir. A'zami'ye göre birinci yüzyıla ait literatürün çok azı orijinal haliyle günümüze ulaşmıştır. Bunlardan çoğu sonraki müdevvenat literatür içine girmiş olmasına rağmen bir kısmı da kaybolmuştur. A'zami'ye göre bunun en önemli sebebi, ilk âlimlerin kaynakları kullanırken takip ettikleri yöntemdir. Ona göre ilk dönem âlimleri bir esere atıfta bulunurken çoğu zaman kitabın ismini zikretmeden sadece müellifin adını kaydederdiler. Bu olumsuzluğa rağmen kendilerine atıfta bulunulan bazı eserler günümüze ulaşabildiğini tespit edebilmiştir(A'zami, 41).

Fuat Sezgin tarafından daha ayrıntılı olarak ele alındığı için tekrara düşmemek için burada vermediğimiz hicri birinci yüzyıla ait bu eserler, A'zami'ye göre uzun bir liste oluşturulmasına rağmen o tarihlerde İslâm dünyasının değişik yerlerinde devam etmekte olan fikhî faaliyetinin fazla olduğunu göstermektedir(A'zami, 42).

2.2. Fuat Sezgin'in Tespitleri

Fuat Sezgin, İslâm bilim tarihi üzerine telif ettiği kısaca *GAS* diye bilinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums*³ adlı eserinde İslâm hukukundan

---

³ Bu eser Arapça başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Eserin Türkçe tercümesi halen devam etmektedir. Biz bu çalışmada Mahmud Fehmi Hicâzî tarafından yapılan Arapça tercümesini kullanacağız. Bk. Fuâd Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-Arabi*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, 1411/1991). Bu eserin Almanca aslından Türkçe'ye tercümesi için bk. Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*:

bahsetmektedir. Emevî ve Abbasî dönemlerinde İslâm hukuku alanında telif edilen eserleri ele almadan önce bir mukaddime⁴ yazan müellif, burada İslâm hukukunun tedvini konusunu ele almaktadır. Müsteşriklerin⁵ iddialarını kabul etmeyen Fuat Sezgin, bu hususta zikredilmeye değer önemli tespitler ortaya koymaktadır. Sezgin, İslâmi ilimlerin çeşitli dallarında yazılmış birçok kaynakta bulunan bilgilerden hareketle, diğer ilim dallarında olduğu gibi İslâm hukukun da tedvin faaliyetinin oldukça erken bir dönemde hatta sahabe döneminde başlamış olduğunu iddia etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3).

Sezgin, Goldziher ve Brockelman gibi bazı araştırmacıların bu dönemde telif edildiğini açık bir şekilde bildikleri bazı eserlere fazla kıymet vermediklerini belirterek onlara göre bunların kitap sayılamayacağı ve bunların en fazla içinde bir takım yazılı ve dağınık sayfalar olduğu yönündeki iddialarını da kabul etmemektedir. Sezgin, bu iddiaların İslâm'ın ilk dönemlerinde bir takım bilgilerin bulunduğu yönündeki bilgileri tevil etmek için sürekli tekrarlanan bir yorumdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca adı geçen araştırmacıların bu bilgileri inkâr edemediklerini de belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3, 3; Karaman, 147). Sezgin, bu tespitiyle müsteşriklerin düştükleri tenakuzu da gözler önüne sermektedir.

İlk dönemlerden itibaren fıkıh ilmine dair eserlerin bulunduğunu ortaya koyarak müsteşriklerin İslâm hukukunun tedviniyle ilgili iddialarını çürütmeye çalışan Sezgin'in bu düşüncesi, İslâmi ilimlerin tarihi temelleri ile ilgili fikrinin bir sonucudur. Zira ona göre hadise tevcih edilmiş edilen tenkitler diğer sahalara da teşmil olunmuştur (Sezgin, 1956-57: 19). Buhârî başta olmak üzere hadis eserlerinin bilinenin aksine şifahi değil yazılı kaynaklardan aktarıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır (Sezgin, 1956: 3-11; Sezgin, 2012: 37-38).

2.2.1. Fuat Sezgin'in Yöntemi

2.2.1.1. Geriye Dönük İnşa Çabası

Fuat Sezgin'in İslâm hukuk (fıkıh) ilminin hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiği yönündeki iddiasını temellendirmek için geriye dönük bir inşa

Almanca aslın Türkçe tercümesi, çev. Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015).

⁴ Bu mukaddime, Said Nuri Akgündüz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. Fuat Sezgin, *Fıkıh Literatürüne Giriş*, çev. Said Nuri Akgündüz, *Dergahant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 2/4 (2014).

⁵ Bütün müsteşriklerin kötü niyetli olmadığını ileri süren Sezgin'e göre bunlar, İslâm bilim tarihi açısından çok değerli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ona göre oryantalistlerin Müslümanların gözünde kötü görünmesinin sebebi, Hıristiyan ve Yahudi olmalarından dolayı teoloji konusunda ulaştıkları sonuçların Müslümanları rahatsız etmesidir. Bk. Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 114.

çabasına girdiği görülmektedir. Sezgin'in bu çabası, olmayan bir şeyi kurgulamak anlamında olmayıp geriye dönük bir tespit faaliyetidir. Bu bağlamda Sezgin, hicri birinci asırdan günümüze kadar gelen malzemenin eksik olduğunu ve bunun da elimizde bulunan en eski kitaplardaki rivayet zincirlerinin incelenerek telafi edilebileceğini düşünmektedir (Sezgin, 2015: 1/455). Bu teorik yöntemi birkaç örnek üzerinde uygulayan Sezgin, İmam Malik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'yı İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* ve Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene* gibi elimizde bulunan en eski kitaplardan yola çıkmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/25). Bu anlamda Yahya b. Said'in fıkıh ilminde kitap veya kitaplar telif edildiğinin bilinmediğini belirten Sezgin, söz konusu fakihe ait bir fıkıh eseri tespit etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/25).

İlk dönem fıkıh eserlerini tespit etmek için İmam Malik'in *el-Muvatta* adlı eserine ayrı bir önem atfeden Sezgin, onun kullandığı bazı yazılı kaynaklarının peşine düşmektedir. Bu hususta en çarpıcı iki örnek Bukeyr b. Abdullah (ö. 120/737) ve İmam Malik'in hocası Rabî'atu'r-Rey'in (ö. 136/753) ait olduğunu düşündüğü kitaplara dair tespitidir. İmam Malik eserinde hadis aldığı bir ravinin ismini zikrederken (أَخْبَرَنِي النَّقَّهَ عُنْدِي) ifadesini kullanmaktadır (Malik b. Enes, Ts.: 133, 250, 306). Sezgin *Muvatta*'nın şerhlerinden yola çıkarak bu ravinin isminin Bukeyr b. Abdullah olduğunu ortaya koymaktadır. Zira İbn Abdülber (ö. 463/1071), İmam Malik'in bu ifadesini şerh ederken “*Malik, sika (النَّقَّهَ) bana haber verdi dediğinde o kişi, Mahreme b. Bukeyr el-Eşec'dir. Malik'in ashabı İbn Vehb ve diğerleri dedi ki: Malik, Bukeyr'in kitaplarından bir şey aldığı anda, oğlu Mahreme'nin yanındaki kitaplara bakar ve ondan alırdı*” ifadelerini sarf etmektedir (İbn Abdülber, 1421/2000: 2/200). İbn Abdülber'in rivayet ettiğine göre Mahreme, babasından bizatihi hadis duymamış onun rivayetlerini kitabından nakletmiştir. Malik de Mahreme'den babası Bukeyr'in kitabını ödünç alıp ona bakar ve ondan hadis rivayet ederdi (İbn Abdülber, 1387: 7/146).

Başka bir örnekte Sezgin, İmam Malik'in hocası Rabî'atu'r-Rey'in aynı zamanda bir müellif olduğunu ileri sürmekte ve bunu sonraki dönemlerde telif edilen eserlerden yola çıkarak ispatlamaya çalışmaktadır (Sezgin, 2015:1/455-456). İbn Nedîm (İbn Nedîm, 1417/1997: 252) ve İbn Hacer (Askalânî, 1326: 3/358-359) gibi âlimlerin Rabî'atu'r-Rey'den bahsederken onun büyük bir âlim, meşhur bir fakih olduğu yönündeki ifadelerini yeterli görmeyen Sezgin, onun kitap telif ettiğini düşünmektedir. Sezgin, iddiasını ispatlamak için *el-Müdevvene* müellifi Sahnûn'un “*Rabia, guslün teb'izi hakkında Kitab'ın (الْكِتَابِ) baş tarafında şöyle demiştir: Cünüp olan kadının hayız olması halinde hayızın bitiminden sonra gusletmesi yeterli olmaz*” şeklindeki ifadelerine

başvurmaktadır (Sahnûn, 1415/1994: 1/134). *Müdevvene*'de Rabia'ya nisbet edilen eserin başında "el" takısının kullanılması, onun bilinen bir kitap olduğunu göstermektedir. Belki de bu kullanımdan dolayı Sezgin, bu kitabın okuyucu tarafından bilindiğini ve müellifin Rabia'dan yapılan benzer iktibasların hepsinde onu kaynak olarak kullandığını ifade etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/11). Bu anlamda Sezgin'in daha önce tabakat ve fihrist eserlerinde zikredilmemiş bazı fıkıh çalışmalarını tespit ettiğine yönelik bir iddiaya sahip olduğu da söylenebilir.

2.2.1.2. Dağınık Bilgileri Toplama

Fuat Sezgin, ilk dönemlerden itibaren fıkıh eserlerinin tedvin edildiğini ileri sürerken İslâmî kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirmek gibi bir yöntem takip etmektedir. Sezgin kendi ifadesiyle bu konudaki bilgilerin kaynaklarda az ve dağınık olarak bulunduğunu ifade etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3). Sezgin, bu bilgileri elde etmek için tarih, tabakat, fıkıh, hadis ve tefsir gibi birçok alanda telif edilmiş kitaplara müracaat etmektedir.

Fuat Sezgin'in yararlandığı bazı eserler şunlardır:

1. Tarih ve Tabakat eserleri

Sezgin, söz konusu tespitleri yaparken İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakâtı*, *Veki'in* (ö. 306/918) *Ahbâru'l-Kudât* ve İbn Nedim'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i gibi ilk dönemlere ait eserleri kullanmaktadır. Bunun yanında Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Târihu'l-hulefa* adlı eseri gibi geç dönemde yazılan bazı eserleri de kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/3, 4, 5).

Sezgin, İbn Yûnus'un (ö. 347/958) *Tarihu Mısır* (Sezgin, 1411/1911: 3/5) gibi tarih eserlerini de kullandığı görülmektedir.

2. Fıkıh eserleri

Sezgin'in kullandığı eserlerden bazıları fıkıh eserleridir. Zira ona göre hicri ikinci ve üçüncü asırda tamamıyla fıkıh alanında yazılan eserlerin ilk dönem kitaplarından faydalandığını ortaya koymak için onları incelemek gerekir (Sezgin, 1411/1911: 3/5). Bunu bir örnekte yapan Fuat Sezgin, İmam Malik'in *el-Muvatta*'ı İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* ve Sahnûn'un *el-Müdevvene* gibi fıkıh eserlerini kaynak olarak kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/4, 25). Bunların dışında Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) *El-Emvâl* ve Serahsî'nin *el-Mebsût* gibi eserleri de önemli kaynakları arasında yer alır (Sezgin, 1411/1911: 3, 4). Ayrıca

Sezgin, ilk dönemlerde fıkıh eserlerinin mevcudiyetine dair delillerin *Edebü'l-kadâ* ve *Ahbâru'l-kudât* türü eserlerde de bulunduğunu belirterek (Sezgin, 1411/1911: 3/3) bunların da birer kaynak olabileceğini düşündürmektedir.

3. Hadis eserleri

Fuat Sezgin, ilk döneme ait fıkıh eserlerini tespit ederken kullandığı eserlerinden bazıları da hadis eserleridir. Zira birkaç varaktan oluşması muhtemel olan bu fıkıh eserlerinin izlerini hadis ilmine ait kitaplardan sürmek mümkündür. Buna göre Fuat Sezgin'in, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* (Sezgin, 1411/1911: 3, 5) ve *el-İlel* (Sezgin, 1411/1911: 3/7), İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 277/890) *el-İlel* (Sezgin, 1411/1911: 3/7), Belâzûrî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf* (Sezgin, 1411/1911: 3, 7), Tirmizî'nin (ö. 279/892) *El-Câmi'u's-Sâhîh*, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *Câmü Beyâni'l-İlm*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Sezgin, 1411/1911: 3, 6-7), İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* (Sezgin, 1411/1911: 3/5) adlı eserlerini kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Bunların dışında Hatip el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Takyîdu'l-İlm* ve *el-Kifâye*, Dârîmî'nin (ö. 255/869) *er-Red ala Bişr el-Merîsî* adlı eserleri de kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

2.2.2. Fuat Sezgin'in Argümanları

Fuat Sezgin'in İslâm hukukunun hicri birinci asırda tedvin edilmeye başlandığı yönündeki iddiasını iki temel argümana dayandırdığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, sonraki dönemlerde telif dilen fıkıh çalışmalarının ilk dönemde fıkıh çalışmalarının tedvin edilmiş olmasını gerektirmesidir. İkincisi ise hicri birinci asırda tespit ettiği eserlerdir.

2.2.2.1. Sonraki Eserlerin İlk Dönem Çalışmalarını Gerektirmesi

Fuat Sezgin, hicri ikinci asırda telif edilen geniş kapsamlı fıkıh eserlerinin hicri birinci asırdaki eserlerin bir sonucu olduğunu düşünür. Zira ona göre hicri ikinci asırda telif edilen bu eserler daha önceki süreçte var olan bir literatür üzerine bina edilmiştir. Sezgin, hicri birinci asra ait ilk fıkıh eserlerinin hicri ikinci asırda ortaya çıkan eserlerin içinde yer aldığını belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3). Yukarıda zikrettiğimiz üzere bazı somut örneklerle iddiasını destekleyen Sezgin bu hususta bir araştırma boşluğuna vurguda bulunarak hicri ikinci ve üçüncü asırda tamamıyla fıkıh alanında yazılan eserlerin ilk dönem kitaplarından faydalanıp faydalanmadığının incelenmeye muhtaç olduğunu belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

2.2.2.2. İlk Dönemlere Ait Tespit Ettiği Eserler

Fuat Sezgin'in ilk dönemlerden itibaren telif edildiği yönündeki iddiasının en temel ve en güçlü argümanı bu döneme ait olduğunu tespit ettiği eserlerdir. Sezgin'in tespit ettiği fıkıh müdevvenatının bazılarının kitap, bazılarının mektup ve bazılarının sahifelerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

2.2.2.2.1. Kitap

İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığını kabul eden sezgin, bu dönemde bazı kitapların bulunduğunu tespit etmiştir. Söz konusu dönemde kitap diye isimlendirilen malzemelerin hacim ve tertip açısından sonraki dönemdeki kitaplar gibi olmadığını farkında olan Sezgin, bunların yine de kitap olduklarını ve kendi dönemlerinde de kitap olarak isimlendirildiklerini belirtir (Sezgin, 1411/1911: 3/4).

Sezgin, ilk dönemde tedvin edilen fıkıh kitabına Urve b. Zübeyr'e (ö. 94/713) ait fıkıh eserlerini örnek vermektedir. Bu kapsamda Hişâm, babası Urve b. Zübeyr'in çok sayıda fıkıh kitabına (كُتُبٌ فِيهِ) sahip bulunduğunu fakat bunların Harre olayında (Yezid zamanında, 63/683 yılında Medine'nin yıkılıp yakılması ve talan edilmesi olayında) babası tarafından yakıldığını ve bu sebeple de babasının çok üzüldüğünü rivayet etmiştir (İbn Sa'd, 1410/1990: 5/137). Bu durumu ilk olarak aktaran Mücahit (ö. 103/721) Urve'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Bu şeyin (yakmanın) kitaplarımın başına gelmesindenise, aileme ve malıma gelmesi bana daha çok sevimli gelirdi."* (Ma'mer b. Râşid, 1403: 11/425). Sezgin, Goldziher ve Brockelman gibi bazı araştırmacıların buna fazla bir kıymet vermediğini zira onlara göre bunların kitap sayılamayacağını, en fazla içinde bir takım dağınık sayfalar bulunduğu yönündeki iddialarını da kabul etmez. Sezgin, müsteşriklerin bu husustaki iddialarının İslâm'ın ilk dönemlerinde fıkıh eserlerinin tedvin edildiğine dair bilgilerin tevili için tekrarlayıp durdukları yorumlar olduğunu belirtir. Ayrıca adı geçen araştırmacıların bu bilgileri inkâr edemediklerini de belirtir (Sezgin, 1411/1911: 3/3-4).

Sezgin, bu dönemdeki kitaplar arasında zikrettiği eserlerden biri de Sa'd b. Ubade'ye (ö. 14/635 [?]) nisbet edilen bir kitaptır. Sa'd'ın oğlunun rivayet ettiğine göre bu kitap Hz. Peygamber'in teşride itiyad haline getirdiği bir takım hususları içermektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720), hilafete gelmesinin ardından Medine'ye ilk geldiğinde, biri Rasûlullâh'ın diğeri Hz. Ömer'in

yazdırdığı “kitâbu’s-sadakât” adında iki kitabın bulunmasını emretmiştir. Bu iki kitabın bulunmasından sonra da onların çoğaltılmasını emretmiş, asıl nüshayı da Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm’a (ö.120/737) vermiştir (Sezgin, 1411/1911: 334). Bu eserlerin yanı sıra Enes b. Malik, vergi ve zekât konusunda Hz. Ebu Bekir’den bir kitap almıştır (Sezgin, 1411/1911: 3/4).

Sezgin, son tahlilde zikrettiği bu metinlerin birer fıkhi çalışma olmasından ziyade kayıt altına alınmış hukuki emir ve fıkhi belgeler olduğunu düşünür. Ona göre gerçek anlamda ilk fıkhi çalışmalar, toplama ve derleme tarzında olup bunların da genç sahâbe arasında aranması gerekir. Bu bağlamda Hüseyin b. Şufey’in Amr İbnü’l-As’tan (ö. 7/65) rivayet ettiği iki kitabı ile Zeyd b. Sabit’e (ö.11/611) ait olan *Ferâiz* adlı eserlerinin üzerinde önemle durmaktadır. Özellikle Zeyd b. Sabit’e ait olan ferâiz ile ilgili kitabın sonraki kitaplar içinde rivayet edildiğini ve bunun oldukça meşhur olduğunu dile getirir (Sezgin, 2015: 1, 451-452). Beyhakî (ö. 458/1066), ferâizle ilgili meseleleri ele alırken eserinin birçok yerinde “*Bu ferâizin manaları ve asılları Zeyd b. Sâbit’tendir. Tefsirine gelince, bunun tefsiri ise Zeyd b. Sâbit’in manalarına dayanan Ebu Zinnâd’ın tefsiridir*” ifadesini kullanmakta ve bazen söz konusu çalışmadan mevzuyla ilgili uzun nakiller yapmaktadır (Beyhakî, 1424/2003: 6/ 350, 369, 371, 372, 376, 379, 380, 383, 391, 400, 410). Zeyd b. Sâbit’in ferâiz alanındaki telif ettiği eseri ve bu eserin önemini Zührî’ye (ö. 124/742) atfedilen “*Şayet Zeyd b. Sâbit ferâizi yazmasaydı, bu ilimin insanlardan gittiğini görürdüm*” sözü göstermektedir (Beyhakî, 1412/1991: 9/ 106). Bunun yanında diyetler konusunda Zeyd b. Sabit’e nisbet edilen bir kitabın bulunduğu ve bilinmeyen bir sebepler Ömer b. Abdülaziz’in bunu haber alınca yakılmasını emrettiği rivayet edilmektedir (Sezgin, 1411/1991: 3/7; Ahmed b. Hanbel, 1422/2011: 2/ 114).

Genç sahabe ve tabiûn dönemlerini kapsayan zaman zarfını, fıkın ilk dönemi olarak kabul ettiği görülen Sezgin, bu dönemden günümüze çok az kitabın geldiğini dile getirir. Süleym b. Kays el-Hilâlî’ye atfedilen bir *kitâb*, Katâde b. Di’âme’ye ait olan *Kitâbu’l-Menâsik* ile Zeyd b. Ali’ye ait olan *Kitâbu’l-Menâsiki’l-Hac* ve *el-Mecmû’* adlı eserlerinin bunlardan bazıları olduğunu düşünür (Sezgin, 2015: 1, 455). Başka bir örnekte ise tabiûn fakihlerinden Dahhâk b. Mezâhim (ö. 105/723) *Kitâbu menâsiki’l-hac* adında bir eseri öğrencisi Hüseyin b. Akîl’e imla ettirmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/8; Ahmed b. Hanbel, 1/217).

2.2.2.2.2. Mektup

Fuat Sezgin, görüşünü ispatlamak için hicri birinci asra ait bazı mektupların bulunduğunu belirtmektedir. Kaynaklarda birçok örneği bulunan

Hz. Peygamber'in mektupları (bk. İbn Sa'd, 1/213, 265, vd.). Sezgin'e göre ilk dönemlerden itibaren fıkıhın tedvin edilmeye başlandığının bir göstergesi kabul edilmelidir. Sezgin'in tespit ettiğine göre Amr b. Hazm (ö. 53/673), Rasûlullâh'ın dedesine gönderdiği fikhî bir mektuptan bahsetmiştir. Ferâiz, zekât, diyetleri vb. konuları ihtiva eden bu mektup Ebu Davud ve Nesâî gibi bazı hadis eserleri ile bazı fıkıh kitaplarına nakledilmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3, 4; Beyhakî, 1424/2003: 8/128). Başka bir örnekte ise Hz. Ömer'in yargı hususunda biri Ebu Musa'ya (ö. 42/662-63) diğeri ise Muaviye'ye (ö. 60/680) hitaben yazdığı iki mektubu pek çok kaynakta zikredilmiş ve bunların metinleri rivayet edilmiştir. Bütün bu fıkıh yazıları, sonraki nesillerde yetişen fukahâ tarafından kullanılmış, daha muntazam ve sistematik fıkıh kitaplarının yazılmasına kaynaklık etmiştir (Karaman, 148).

Sahabelerin hepsi fakih olmadıkları için ameli alanda neşet eden bir problemle karşılaşıldığında bu alanda temayüz edenlere danışılmıştır. Aralarında uzak mesafelerin olduğu şartlarda ise o günün iletişim aracı olan mektuplar gönderiliyordu. Kaynaklarda birçok örneğini tespit edebildiğimiz bu mektuplaşma işinin sahabe arasında yağın bir hal aldığı anlaşılmaktadır (örnekler için bk. Sahnûn, 1/505, 514, 2/180, 187, 212, 3/51, 72, 363, 535, 4/75, 338, 411, 416, vd). Nitekim Sezgin, sahabe nesli arasında fikhî konularda mektup alışverişinin alışıldık bir durum olduğunu ifade etmektedir. Sezgin'in bu hususta delil olarak kullandığı bir mektupta Nâfi' b. Ezrak (ö. 65/685), akrabaların mirası hakkında Abdullah b. Mes'ud'un (ö. 32/652-53) görüşünü sormuştur (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

Sonraki dönemlerde tedvin edilmiş hacimli eserler vasıtasıyla bize ulaşan bu mektuplar Sezgin'e göre fıkıh tedvininin ilk örnekleri olup tabiûn fakihleri tarafından örnek alınmış ve bunlarla iştiğal edilmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/8). Ahmed b. Hanbel'in *İlel* adlı eserinde rivayet ettiğine göre tabiûn fakihlerinden Şa'bî (ö.103/721), sahabeden gelen mektupları muhafaza etmiştir. Bir rivayete göre Şa'bî, sadaka ve feraizle ilgili üç tomar halinde bulunan yazıları başkalarına imal ettirmiştir (Ahmed b. Hanbel, 2/296).

2.2.2.2.3. Sahife/Yazı

Sezgin'in tespitine göre ilk dönemlerde İslâm hukukuna dair meselelerden bazıları sahife veya yazı tarzındadır. Ona göre en azından bunların hicri birinci asırda tedavülde olduğu bilinmektedir. Örneğin Hz. Ömer'in vefatından sonra torunu, kılıcının kınında hayvan sahiplerine konulacak vergiler hakkında bir sahife bulmuştur (Sezgin, 1411/1911: 3/5). Bunun yanında Hz.

Ali'nin oğlu İbnu'l-Hanefiyye (ö. 81/700), babasının Hz. Osman'a götürmesi için kendisine bir yazı verdiğini ve burada Rasûlullâh'ın zekâtla ilgili talimatından bahsedildiğini zikretmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/5; Karaman, 148). İmam Şâfiî *el-Üm* adlı eserinde Ömer b. Abdulaziz'in zekât konusunda Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e (ö. 17/638) gönderdiğini düşündüğü mektubu istediğini ifade etmektedir (Şâfiî, 1410/1990: 2/9).

Sunduğu bu yazılı malzemeleri fıkıh tedvinine dair ilk aşama, olarak gören Sezgin, bablar halinde telif edilmiş fıkıh kitaplarının yazılmaya başlanma zamanı olarak da hicri birinci asrın sonlarıyla hicri ikinci asrın başlarına işaret eder. Sezgin İbn Kayyimi'l-Cevziyye'i kaynak göstererek Zührî'nin (ö. 124/742) fetvalarının üç kitap olduğunu, Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) fıkıh bablarına göre tertip edilmiş yedi büyük kitap halinde fetva kitabının olduğunu ifade etmektedir (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1411/1991: 1/19). Ona göre Mekhûl b. Şehrâb'ın (ö. 116/734) *es-Sünen fi'l-fikh* (İbn Nedim, 279) adlı eseri bulunmaktadır. Dahası İbn Hacer (İbn Hacer, 8, 178) gibi son dönem fakihleri onun *Kitâbu'l-hâc* adlı bir eserinin olduğunu belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/8).

Sonuç

İslâm hukukunun tedvini meselesi, ilk dönemlerde Müslüman ilim adamlarını meşgul eden bir konu olmadığı için bu hususla ilgili çalışmaların varlığına pek rastlanmamaktadır. Buna karşın son iki yüz yılda müsteşriklerin özellikle İslâm hukukunun kökenleri konusunda yaptıkları çalışmalar, İslâm hukukunun tedvinin başlangıç zamanına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Oryantalistlerin başlattığı bu tartışma İslâm dünyasında yankı uyandırmış ve bu bağlamda yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu hususta Hindistanlı alim Mustafa A'zami ve Fuat Sezgin'in görüş ve tespitlerinin oldukça önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle Fuat Sezgin'den önceki Müslüman ilim adamları, istemsizce İslâm hukukunun tedvini konusunda müsteşriklerle aynı doğrultuda düşünürken; Fuat Sezgin'in etkisinde kalan bazı Müslüman ilim adamları farklı düşünmeye başlamışlardır.

Mustafa el-A'zami ve Fuat Sezgin, oryantalistlerin İslâm hukukunun hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığı görüşünden farklı olarak bu ilimde tedvinin hicri birinci asırdan itibaren başladığını ileri sürmüşlerdir. A'zami'nin görüşünü delillendirmek için üç temel argümana sahip olduğu anlaşılmaktadır. A'zami, bu hususta Hz. Peygamber'in hukuki faaliyetleri,

Peygamber'in hukuki kararlarına ve örneklerine dayanan hukuk kitapları ve hükümler ile hicri birinci asırdaki fıkıh çalışmalarına dayanmaktadır. Bu konuda en sistemli tespitleri yapan Fuat Sezgin, söz konusu görüşünü desteklemek için iki temel argüman geliştirmiştir. Bunlardan birincisi her ilimde olduğu gibi hicri ikinci asırda ortaya çıkan hacimli fıkıh eserlerin daha önceki dönemde yazılmış fıkıh eserlerinin bir sonucu olduğudur. İkinci argüman ise fazla olmamakla beraber hicri birinci asra ait olduğunu tespit ettiği kitap, mektup ve sahife türündeki eserlerdir. Fuat Sezgin, bu görüşünü geriye dönük inşa faaliyetine girmiştir. Bu bağlamda sonraki dönemlerde yazılan fıkıh eserleri başta olmak üzere birçok İslâmî alanda telif edilmiş çalışmalarda bulunan dağınık bilgileri bir araya getirmeye çalışmıştır.

Klasik kaynaklarda Sezgin'in tespit ettiği eserlere benzer örneklerin çokluğu, müellifin ileri sürdüğü iddianın haklılığını ortaya çıkarmaktadır. Dahası benimsediği sistemin bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda öncü rol oynayabileceğini de göstermektedir. Bu anlamda fıkıh tarihi alanında yapılacak yeni çalışmalarla İslam hukukunun birinci asrına dair literatürünü tespit etmek mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (1422/2011), *el-Câmi' fi'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad, Dâru'l-Hânî.
- ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer (1326), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hind, Matba'atü'd-Dâireti'l-Ma'arifi'n-Nizâmiyye.
- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa (2015), *İslâm Fıkıhı ve Sünnet (Oryantalist Schacht'a Reddiye)*, Çev. Mustafa Ertürk, İstanbul, İz Yayıncılık.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (1424/2003), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (1412/1991), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Karaçi, Câmi'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.
- DESÛKÎ, Muhammed Seyyid (Erişim: 15 Nisan 2020), "Tedvînu'l-fikhi'l-Hanefî ve Eseruhu fi tedvini fikhi'l-mezâhib", k-tb, <https://k-tb.com/book/Figh01183>.

- GOLDZİHER, Ignaz (Ts.), “Fıkıh”, *İA*, Ankara, Milli Eğitim Basım Evi, 4, ss. 601-608.
- GÖRGÜN, Tahsin (1996), “Ignaz Goldziher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İlam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 14, ss. 105-111.
- HASAN, Ahmet (1999), *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, Çev. Haluk Songur. İstanbul, Rağbet Yayınları.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtûbî en-Nemerî (1421/2000), *el-İstizkâr*, Thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Mu'avviz, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtûbî en-Nemerî (1387), *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak (1417/1997), *el-Fihrist*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (1411/1991), *İ'lâmü'l-muvakki'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselam, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menîf (1410/1990), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- KAHRAMAN, Hüseyin (2006), “Oryantalistlerin Fikhî Hadislerin Menşei İle İlgili Görüşleri Ve Tenkidi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, ss. 45-76.
- KARAMAN, Hayrettin (2007), *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- MALİK B. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî (ts.), *Muvattaü Mâlik bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, b.y., el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- MA'MER B. RAŞİD, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid Basrî San'ânî (1403), *el-Câmi'*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî. Pakistan, el-Meclisü'l-İlmi.
- SAHNÛN, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî (1415/1994), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- SEZGİN, Fuat (1411/1991), *Târîhu't-turâsi'l-Arabi*, Çev. Mahmud Fehmi Hicâzî, Riyad: Câmîiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.
- SEZGİN, M. Fuad (1956), *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- SEZGİN, Fuat (2015), *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi: Almanca Ashın Türkçe Tercümesi*, Çev. Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, İstanbul, Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı.
- Sezgin, Fuat. *Fıkıh Literatürüne Giriş*. çev. Said Nuri Akgündüz. *derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*. 2/4 (2014): 65-72.
- SEZGİN, Fuat (2012), *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi. Sefer Turan, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- SEZGİN, M. Fuad (1956-57), “İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis’in Ehemmiyeti”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1, ss. 19-36.
- ŞAFAK, Ali (1977), *İslâm Hukukunun Tedvini*. Erzurum: Erzurum Üniversitesi Basım Evi.
- ŞAFAK, Ali (1975), “İslâm Hukukunun Tekevvünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi*. 1: 137-151.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (1410/1990), *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- TÜRCAN, Talip (2014), “Joseph Shacht Ve İslâm Hukuku”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 4: 63-74.

الفضائل الأخلاقية في الشعر العربي الجاهلي¹

Tamim FAKHOURY / تميم فاخوري²

Geliş: 18.11.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.648290

ملخص البحث

عكس الشعر العربي القديم صور الحياة وأحوال الناس، ونقل طباعهم وأخلاقهم وعاداتهم، وقد سعيث في هذا البحث لرصد الفضائل والقيم الأخلاقية العليا في ذلك الشعر وتبويبها، وهو بحث لم يتجاوز دواوين أصحاب المعلقات، وذلك بهدف تحديد مساحة البحث، فظهر لنا أنها أربعة عشر خلقاً، كانت تُعتبر مثلاً علياً في ذلك المجتمع، وهي الكرم والشجاعة وإغاثة الملهوف وإجارة المستجير وصلة الرحم ورعاية الجار والوفاء والعفة والإباء والحلم والصدق والرحمة والعدل والصبر والحكمة (التعقل)، وهي أخلاق في الإمكان أن تندرج تحتها تقسيمات لأخلاق فرعية أخرى لو شاء باحث الاستقصاء. ومشيئاً على طريقة التعريف بكل خلق أو سلوك، والإحاطة الموجزة بمعناه ومقصوده، مستعيناً بمعجم اللغة وبما يفي بالحاجة من المعاجم الاصطلاحية المتعلقة بالفلسفة والأدب والنقد العربي، واستعننت بيتين أو ثلاثة من أبيات الشعر في كل فقرة ليكتمل رسم صورة عامة عن الخلق أو السلوك وتطبيقه في حياة العرب من خلال الشعر.

¹Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam eden “ARAP ŞİİRİNDE AHLÂKÎ DEĞERLER -CAHİLİYYE VE İLK İSLAMÎ DÖNEM-” başlıklı doktora tezinden faydalanılarak, Prof. Dr. Nejdet Gürkan denetimi altında hazırlanmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, tamimfakhoury1@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5197-2692>

يُعدّ هذا البحث غاية في ذاته كما أنه من زاوية أخرى خطوة لإجراء دراسة أخلاقية مقارنة من خلال شعر العصر الجاهلي مع غيره من عصور الشعر العربي.

الكلمات المفتاحية: الشعر الجاهلي، القيم، الأخلاق، الشجاعة، شعراء المعلقات.

Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Ahlaki Değerler

Öz

Kadim Arap şiiri, insanların yaşantısını ve durumlarını yansıtmakta, onların duyarlılıklarını, ahlâkî değerlerini ve adetlerini nakletmektedir. Çalışmanın boyutunu sınırlandırmak amacıyla, muallaka şairlerinin divanları çerçevesinde ele alınan bu araştırmada, şiirdeki erdemlerin ve yüksek ahlâkî değerlerin gözlemlenmesi ve sınıflandırılması arzulanmaktadır. On dört ahlâkî davranışın, Cahiliye toplumunda ideal olarak kabul edildiği gözlemlenmektedir. Bunlar; cömertlik, cesaret, sıkıntıya derhal müdahil olma, koruma dileyenleri ağırlama, akrabalarla iyi ilişkiler kurma, komşularla ilgilenme, sadakat, iffet, gurur, takdir, doğruluk, merhamet, adalet, sabır ve sağduyudur. Bu değerler, konuyu daha detaylı araştırmak isteyen araştırmacılar tarafından, farklı alt bölümler içerisinde sınıflandırılabilir niteliktedir. Çalışmada, her ahlâkî davranışın ve her etiğin tanımlamasına yönelik gayret sarf edilmiş, dil sözlükleri, felsefe, edebiyat ve Araplara has eleştiri yöntemleri ile ilgili diğer terimsel sözlüklerden de istifade edilmiş ve bu değerlerin anlamları ile kastedilen manaları yeterince izah edilmiştir. Buna paralel olarak, Arap yaşantısındaki uygulamalara ilişkin, genel bir tablonun ortaya çıkartılabilmesi gayesinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla, her paragrafta iki yahut üç tane şiir beyti alıntılanmıştır.

Bu araştırma, Cahiliye ve Sadru'l-İslâm Dönemi şiiri aracılığıyla, mukayeseli bir ahlâkî inceleme yapılmasını amaçlayan öncü bir adım olarak mütalaa edilebilir. Çalışmanın sonundaysa, Arap toplumuna İslam dini tarafından kazandırılan kavram ve düşüncelerdeki bir takım farklılıklar ve değişiklikler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cähiliyye Şiiri, Değerler, Ahlak, Cesaret, Muallaka şairleri.

The Ethics in Arabic Jahili Poetry

Abstract

The old Arabic Poetry depicted the life and the various conditions of the people of the age. It conveyed their sensibilities, morals and customs. In this research, I will observe and classify the virtues and the high moral values in that poetry. This is a research that does not go beyond the divans of Al-Muallaqat poets for reasons of not going beyond the limited range of the study. It turns out that about fourteen moral behaviors or ethics were regarded as ideals in that society: Generosity, courage, prompt response to the distressed, protecting the one who seeks out safety, keeping good relations with relatives, taking care of the neighbors, faithfulness, chastity, pride, discretion, truthfulness, mercy and justice, patience and prudence. These are ethics which may have other subdivisions if a researcher seeks to investigate the subject more. I have adopted the method of defining every moral behavior and every ethic and have provided an adequate account of its meaning and of its intended design, using the dictionaries of the language and other sufficient idiomatic dictionaries related to philosophy, literature and Arabic criticism. Two or three lines of relevant poetry have been included in each paragraph to complete the making of a general perception of every ethic and of its application in the Arabs's lives through poetry.

This research is considered as a step towards the making of a comparative ethical study through the Pre-Islamic poetry and the early Islamic poetry. A number of differences and changes in the ideas and perceptions as caused by the advent of Islamic religion into the Arabic society are concluded at the end of the study.

Keywords: *Pre-Islamic Poetry, Values, Ethics, Courage, Al-Muallaqat poets.*

تمهيد:

الشعر العربي القديم هو شعر غنائيّ تأثر فيه الشاعر بما كان يحيط به، وبما يجري حوله من أشكال الحياة وصورها، وبألوان النشاط الاجتماعيّ المختلفة؛ فكان ينطلق لسانه في صوغ وجدانيّ يُسبغ فيه ويُضفي من انطباعاته وتصوراته وأحلامه، وهو صوغ يظل يستقي مادته أصلاً

من الواقع نفسه؛ ثم إن الشاعر حين كان يتناول بالوصف خبراً أو حادثه، أو شخصاً أو إحساساً، فإنه يقدمه إلى السامعين والمتلقين وفقاً لنسقين: وجداني نفسيّ فنيّ، وآخر قيميّ (أخلاقيّ)، فيتداخلان ويتصّلان بشكل عفوي تلقائيّ منسجم في شكل القصيدة ومضمونها.

نريد أن نقف على قراءة عامة للقيم الأخلاقية والمثل العليا في الشعر، قبل أن نتتبّع مظاهرها وآثارها في تكوين مضامين الأغراض الشعرية، وغايتها من هذا عدّة أمور؛ منها الوقوف على طبيعة التعبير الأدبي الشعري المتّصل بموضوعات الأخلاق، ومنها الوقوف على المثل الاجتماعية الأساسية العليا في المجتمع العربي آنذاك، حيث إن الشعر عكس صورة مهمّة لطبيعة الحياة وأنظمتها السائدة، والواقع أنه لا يمكن الوصول إلى الحقيقة الواقعية بدقّة في هذا المجال، ولكننا نسعى للتفتيش لكي نعرف صدق الشاعر ومقارنته للواقع الذي يصفه ويتناوله، برغم ما في ذلك من صعوبة بسبب ما اتفق عليه الشعراء ضمناً والنقاد صراحةً على الفصل بين الصدق الفني والصدق الواقعيّ أو الأخلاقيّ.

الفضائل الأخلاقية في شعر أصحاب المعلقات

لا يمكن الإحاطة بكل ما ورد من الإشارات الأخلاقية في الشعر، فهذا باب واسع لا قبيل بمثله، خصوصاً إذا ضمّمنا كل جزء أو فرع منها إلى أصله وإلى باب رئيس يحتويه مع أجزاء أخرى معه.

وقد رأينا أن نختار في تنظيم الأخلاق ترتيباً متدرجاً في النزول، وذلك من حيث بروزها وظهور أثرها الاجتماعي بحسب ما رأينا في الشعر، ومن حيث تفاعلها بين الشاعر والناس، وهو تصنيف تقريبيّ لغاية تنظيمية، وليس شيئاً حتمياً دقيقاً³. وقد وافق هذا النظر إشارات عند علماء الأخلاق، مثلما نجد عند مسكويه الذي تنبّه إلى أهميّة الجانب الاجتماعي في التخلّق بالأخلاق، يقول: "وكل واحدة من هذه الفضائل إذا تعدّت صاحبها إلى غيره تسمّى صاحبها بها وفُدِّح

³ انطلق بعض الكُتاب والباحثين من إطار واسع في تمييز الأخلاق وتحديدتها، منهم أحمد الهاشمي حين تكلم على أخلاق العرب، حيث اكتفى بتسمية "المروءة" فجعلها جامعةً لأخلاق كثيرة، يقول: "وقد تمدّحوا بالمروءة وأكثروا من ذكرها، وهو لفظ يجمع قانون الشرف عماده الشجاعة والكرم والوفاء" (الهاشمي: بلا تاريخ، جزآن. ج2 ص10). وتوسّع بعضهم في تعريف المروءة، فجعلها "صفة تجمع بين الشجاعة والكرم وحماية الجار والوفاء والنجدة وطلب الثأر". انظر: (وهبة: 1984، 422)، وانظر: (بابكر، 2005)، ولا يفيدنا مثل هذا التقسيم على كل حال لأنه يبعد عن غايتنا التي هي التفصيل والعزل بين الصفات الخلقية!

عليها. وإذا اقتصر على نفسه لم يُسَمَّ بها بل عُيِّرَتْ هذه الأسماء. أما الجود فإنه إذا لم يتعدَّ صاحبه سُويَّ صاحبه منفاً.. (مسكويه: 2011، 249). وهو أمر يدل على انتشار الفضيلة والقيم الأخلاقية عند كثير من شعراء العرب في العصر الجاهلي (حسين أسود: 2007، مج 82، ج 4، 804)، وأهم هذه الفضائل:

1- الكرم:

الكرم في اللغة: الجامع لأنواع الخير والشرف والفضائل. فالله عزَّ وجلَّ كرمٌ حميد الفِعال وربُّ العرش الكريم.. الكرم نقيض اللؤم. وتكرم عن الشيء تنزه. وكتابٌ كريم: حسنٌ ما فيه" (ابن منظور: بلا تاريخ. مادة "كرم"). وكرم الشيء: عزَّ ونُقِسَ" (مجموعة مؤلفين: 2004م، مادة "كرم").

ومن معنى الكرم السخاء، وهو "بذلُ المال من غير مسألة ولا استحقاق، وهذا الخلق مستحسنٌ ما لم ينته إلى السرف والتبذير، فإنَّ من بذل جميع ما يملكه لمن لا يستحقه لا يسمى سخياً بل يسمى مُبذراً مضيقاً. والسخاء في سائر الناس فضيلة مستحسنة، وأما في الملوك فأمرٌ واجب..". (ابن عدِّي: 1993، 63-64).

وقد أدرك العرب فضل خلق الكرم، وأثره العجيب في استمالة النفوس وإكساب الرضا وإدخال السرور، ولذلك قال محمد بن إدريس الشافعي ناصحاً لمن غمرته النقائص والعيوب الشخصية أمام الناس بأن يلجأ إلى الكرم والعطاء، فهذا يقطع الألسنة ويمحو السيئات، فلا يعلق بالأذهان والنفوس إلا الذكرى العطرة! قال (الشافعي: 1985، 46):

البحر الوافر

وإن كَثُرَتْ عُيُوبُكَ فِي الْبِرَايَا   وَسَرَكَ أَنْ يَكُونَ لَهَا غِطَاءُ
تَسْتَرُّ بِالسَّخَاءِ فَكُلُّ عَيْبٍ   يُعْطِيهِ كَمَا قِيلُ السَّخَاءُ

"وأكثر ما يتجلى فيه الكرم إيقاد النيران، ونحرُ الجُزور، وإضافة اللاجئ" (المهاشمي: 1992، ج2 ص10). والشعر الجاهلي حافلٌ بإشارات تتناول هذه الصفة؛ فلم يخلُ شاعر من أن ينسب هذه الصفة لنفسه، ولآخرين غيره ممن يمدحهم أو يرثيهم، مع رسمه لصور تُسهم في إبراز روعة تلبسهم وقيامهم بالأعمال والسلوكات المتصلة بها. ونحن نكتفي هنا بإيراد شواهد قصيرة على خلق الكرم ونرجئ التفصيل إلى مبحث الأخلاق في الأغراض الشعرية. ولننظر إلى هذه الصورة البديعة التي اختصرها الشاعر بكلمات يسيرة، يقول النابغة الذبياني في وصف ممدوحه (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 229؛ آي بي إيلديز: 936-960):

البحر البسيط

مَتَى تَأْتِيهِ تَعَشُّوْ إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ   بَجْدِ حَيَّرِ نَارٍ عِنْدَهَا حَيَّرُ مُوقِدِ⁴

والكرمُ ليس شيئاً مطلوباً وقت الحاجة والضرورة وحدها ممن يملكون ولا تملك، بل هو صفة يحب المرء ويفخر بأن يتحلى بها هو وأصحابه في مجالسهم. يقول زهير بن أبي سلمى (الأعلم الشنتمري: 1980، 135):

البحر الوافر

وَقَدْ أَعْدُوْ عَلَى تُثَّةِ كِرَامٍ   نَشَاوَى وَاجِدِينَ لِمَا نَشَاءُ

لَهُمْ رَاحٌ وَرَاوُوقٌ وَمِسْكٌ   تُعَلُّ بِهِ جُلُودُهُمْ وَمَاءُ⁵

وإذا كان الكرم حُلُقاً ممدوحاً مطلوباً فإن ضده، وهو البخل، صفة مذمومة تجلب العار لصاحبها. يقول النابغة هاجياً (النابغة الذبياني: 228):

البحر الطويل

أَلَا إِنَّمَا زَيْرَانُ قَيْسٍ إِذَا شَتَّوَا   لِيَطَارِقَ لَيْلٍ مِثْلُ نَارِ الْحَبَابِ⁶

⁴ تعشو: تقصيد

⁵ ثبة: جماعة - نشاوى: سُكاري - راح: خمر - راووق: مضافة للخمر - مسك: طيب - تُعل: تطيب.

2- الشجاعة:

لا شك أن للشجاعة معاني وتطبيقات عديدة في حياة الإنسان، لا تقف عند حدّ المواجهة الجسدية وتحدي المخاطر الماديّة، من ذلك الشجاعة في محاسبة النفس مثلاً، والشجاعة في عدم الترحّج من قول الحقّ أمام الناس، لكننا في الواقع قد لا نجد هذا الاستخدام في الشعر الجاهليّ، فضلاً عن أننا لا نقع على استخدام كثير وواضح لهذا اللفظ نفسه، لكننا نجد الكلام واسعاً حول تطبيق عمليّ لهذا الخلق فيما اصطلح على تسميته بشعر الحماسة؛ "وأكثر ما تتجلى فيه الشجاعة عندهم النزأل والدفاع عن الأهل والقبيلة ونجدة المستصرخ" (الهاشمي: 1992، ج2 ص10)، وذلك أن الشاعر العربي لا يستغني عن ادعاء الشجاعة وامتلاك مهارات الفروسية، وإن كان جباناً خالياً من أسباب القوة والقدرة على مواجهة الأعداء! هذا ما تفرضه طبيعة الحياة البدويّة التي كان يعيشها في الصحراء أو القرية منها في الحضر، فقد كانت الحياة -وما تزال- جافة قاسية، والمطر قليلاً في أكثر مناطق الجزيرة العربية، وهي حياة كانت تشكل فيها الإغارة والسلب للأموال والحيوانات مورداً مهماً للعيش، ولا مكان فيها للضعفاء. والشجاعة مطلوبة في الغازي المعتدي، وهي مطلوبة كذلك في صاحب الأرض والأنعام الذي يقع عليه الغزو والاعتداء، في بيئة تغيب فيها تعاليم الدين الإلهيّ وقوانين الفطرة السليمة والناضجة. والحديث عن خلق الشجاعة يستغرق كثيراً من شعر الفخر الشخصي والقبلي، وفي المدح، وفي المقابل يكون الاتصاف بضده، وهو الجبن، مثاراً للهجاء والسخرية. يقول عبيد بن الأبرص في الفخر الشخصي بالشجاعة (ابن الأبرص: 1957، 102):

البحر البسيط

هَذَا وَحَرْبٍ عَوَانٍ قَدْ سَمَوْتُ لَهَا   حَتَّى سَبَبْتُ لَهَا نَاراً بِأَيْقَادٍ⁷

ويقول عمرو بن كلثوم مفتخراً ببطولة قومه وشجاعتهم (يعقوب: 1991، 72):

البحر الوافر

⁶ شتوا: حلّ عليهم الشتاء - الحباحب: هو دُبابٌ يطير بالليل يُضيءُ ذنّبه. كناية عن دقّة ناره وخفوتها، وعن بخل صاحب النار.

⁷ عوان: شديدة - سببت: أشعلت.

مَيَّ نَنْقُلُ إِلَى قَوْمِ رَحَانَا   يَكُونُوا فِي اللَّقَاءِ لَنَا طَحِينًا⁸

3- إغاثة الملهوف:

الملهوف كما نفهمه هو إنسان حلّ به مصيبة مفاجئة، أو خطر عظيم من صنع إنسان غيره فيكون مظلوماً، أو بليّة غير متوقعة من أقدار الله في الحياة فيكون مضطراً، وهو في الحالين يرجو وينتظر أن يجد لنفسه عوناً ورحمةً من الناس.

و"في الحديث: اللهم أغثنا. من الإغاثة. ويقول الواقع في بليّة: أغثني، أي فرج عني. ويقال: استغثت فلاناً، فما كان لي عنده مغوثة ولا عوثة. أي إغاثة" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "غوثة"). و"غاثة الله: نصره وأعانه.. والاستغاثة: نداء من يخلص من شدة أو يعين على دفع بليّة" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "غوثة").

تعدّ إغاثة الملهوف ونجدهته من أهمّ الأخلاق العربية التي فخر بها الشاعر الجاهلي لنفسه، أو مدح بها غيره، أو رثى بها ميتاً. ويظهر من أهمية الوصف بها في الشعر أن حياتهم كانت عرضةً للمصائب المفاجئة؛ فقد كانت حياتهم وأموالهم هدفاً دائماً للغزو، وهدفاً لوحوش الفلوات، وهدفاً للسيول المفاجئة وعوارض الطبيعة التي - في برهة أو ساعة من الوقت - كانت تدمر الحياة وأسباب العيش تدميراً. وظاهر أن تناؤل الشعراء لهذا الخلق السامي متصل بحديثهم عن خلق الشجاعة أو الكرم، فخرّاً ومدحاً؛ فمِمّا هو متصل بالشجاعة قول زهير مادحاً (الأعلم: 1980، 34):

البحر الطويل

إِذَا فَرَعُوا طَارُوا إِلَى مُسْتَغِيثِهِمْ   طَوَالَ الرِّمَاحِ لَا ضِعَافٌ وَلَا عَزْلٌ⁹

ومن الشعر في هذا المجال متصلاً بالكرم قول الحارث بن حلزة مادحاً (يعقوب: 1991، 72):

⁸ كناية عن القتل والإبادة.

⁹ عزل: ج أزل. هو الذي لا سلاح معه.

البحر البسيط

سَهْلَ الْمَبَاءَةِ مَحْضَرًا مَحَلَّتُهُ   مَا يُصْبِحُ الدَّهْرَ إِلَّا حَوْلَهُ حَلَقٌ
لِلْمُنْذَرِينَ وَلِلْمَعْصُوبِ لِمَتُّهُ   أَنْتَ الضِّيَاءُ الَّذِي يُجَلِّي بِهِ الْأُفُقُ¹⁰

4- إجازة المستجير:

في اللغة: "جاورَ الرجلَ ساكنه. وجاور بني فلان: تحرَّم بجوارهم. والجار: الذي يجاورك بيت بيت. والجار: الشريك في العقار، والحليف، والناصر. واستجاره: سأله أن يُجيره. ويقال للذي يستجير بك: جار. والجار: الذي أجرته من أن يظلمه ظالم. ومن عاذ بالله أي استجارَ به أجاره الله" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "جور"). و"استجار بفلان: استغاث به والتجأ إليه. واستجار فلاناً: سأله أن يؤمِّنه ويحفظه. والجار: العهد، والأمان" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "جور").

إجازة المستجير باب من مكارم أخلاق العرب، وفيه نوع من خلق الشجاعة وكرم النفس، وهو مجال لكثير من شعر الفخر والمديح. هذا الحارث بن حلزة يُباهي من يفاخرهم بأن قومه مشهورون بحمايتهم لمن يلوذ بهم وقت المخاطر والحروب. يقول الحارث (يعقوب: 1991، 27):

البحر الخفيف

هَلْ عَلِمْتُمْ أَيَّامَ يُنْتَهَبُ النَّا   سُوْ غَوَارًا لِكُلِّ حَيٍّ عُوَاءُ¹¹

ويفخر عمرو بن كلثوم مثله قائلاً (يعقوب: 1991، 43):

البحر الوافر

أَلَمْ تَشْكُرْ لَنَا أبنَاءَ تَيْمٍ   وإخوتها اللّهازم والقُغور

¹⁰ محضراً محلته: هانئ السكن، والمقصود أنه مبارك - حلق: حلقات المحتاجين إليه - المعصوب لفته: المربوط شعر الرأس للخلف بسبب همّ وحاجة.

¹¹ غواراً: إغارة - عواء: صوت الذئب، والمقصود الضجيج والصباح.

بِأَنَّا نَحْنُ أَحْمِيْنَا جِهَاهُمْ وَأُنْكَرْنَا وَلَيْسَ هُمْ نَكِيرُ

أما زهير فيدعو بالويل على آل حصن، حيث يعلن أنه قد لحقهم عار إلى الأبد بسبب رجل التجأ إليهم فقتلوه برجل منهم. يقول (الأعلم: 1980، 141-142):

البحر الوافر

سَتَأْتِي آلَ حِصْنٍ حَيْثُ كَانُوا مِنْ الْمَثَلَاتِ بَاقِيَةٌ تِنَاءُ
فَلَمْ أَرِ مَعْشَرًا أَسْرُوا هَدِيًّا وَلمَ أَرِ جَارَ بَيْتٍ يُسْتَبَاءُ¹²

5- صلة الرحم، ورعاية الجار:

كثيراً ما تغيب فوارق التعبير بين الجار والقريب ذي الرحم حين الكلام في هذا الموضوع، فهؤلاء معاً في منزلة متقاربة، ولهما حق النجدة والغوث، والحماية من خطر الأعداء، ومن خطر الجوع والفقير، ومن أسباب هذا التقريب علاقات المصاهرة المتداخلة في القبيلة، وكذلك شعور كل فرد قادر فيها بالمسؤولية عمّا حوله ممّا يخصّ القبيلة. ثم إن في القيام بحق القريب وحقّ الجار فرصة لنيل وسام الحلّي بخلق لصيق يكون أحياناً الكرم أو يكون الشجاعة. وهذا النابغة ينحو باللائمة على قومه حين أحس منهم إهمالاً وتقصيراً بحق بعض أفراد العشيرة. يقول (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 153):

البحر الطويل

أَجِدْكُمْ لَا تَزْجُرُوا عَنْ ظُلَامَةٍ سَفِيهَاً، وَلَنْ تَزْعُوا لِذِي الْوُدِّ آصِرَهُ؟¹³

والحارث بن حلزة يشير إلى الكوارث التي تحلّ بالقبيلة إذا اضطرع الأقارب فيها، حيث يصير الفرد - ويشير إلى نفسه - كأنه منقطع الذرية، ضعيفاً بلا حول ولا قوة، في مجتمع متناثر بين

¹² المثلات: ج مثلة: أن يُسَبَّ وَيُنْكَرَ به - باقية: هجاء مستمر - الهدى: ذو الحرمة - يُسْتَبَاءُ: تؤخذ امرأته.

¹³ الأصرة: الرجم والقرابة.

الأرض والسماء، وفي بيئة تشتد حاجة الفرد فيها إلى أفراد حوله، ليحمل عنهم ويحملوا عنه. يقول (يعقوب: 1991، 70):

البحر الخفيف

قَدَفْتَكِ الْأَيَّامُ بِالْحَدَثِ الْأَكْثَرِ
بَرَ مِنْهَا، وَشَابَ رَأْسُ الصَّغِيرِ
وَتَفَاتَى بَنُو أَبِيكَ فَأَصْبَحُوا
تَ عَقِيْرًا لِلدَّهْرِ أَوْ كَالْعَقِيرِ

والممدوح عند زهير كثير الخير والمعروف؛ فهو يولي ابن عمه عناية خاصة إذا نزلت به الملمات، لكن نيران طعامه تدعو إليها أيضاً الضيف والمسكين واليتيم. يقول زهير (الأعلم: 1980، 118):

البحر الخفيف

حَدِبْتُ عَلَى الْمَوْلَى الضَّرِيكِ إِذَا
نَابَتْ عَلَيْهِ نَوَائِبِ الدَّهْرِ
وَمُرَهَّقُ النَّيْرَانِ يُحْمَدُ فِي الْإِ
لَأَوَاءِ، غَيْرَ مُلْعَنٍ الْقَدْرِ¹⁴

فهو بعد نظره يحدّد جانباً غنياً بالأهمية في تلك الحياة جدير الفخر بالانتساب إليه؛ وهو العون في الملمات وإطعام الطعام في وقت السلم والأمان.

6- الوفاء، والوفاء بالعهد وبالوعد:

الوفاء في الاصطلاح الأدبي والاجتماعي هو "ملازمة طريق المواساة، ومحافظة عهود الخلطاء" (الجرجاني: بلا تاريخ، 212). ويرى ابن عددي أنه "ليس يُعَدُّ وُفِيًّا مَنْ لَمْ تَلْحَقْهُ بُوْفَاؤُهُ أَذِيَّةٌ وَإِنْ قَلَّتْ. وَكَلِمَا أَضْرَّ بِهِ الدَّخُولُ تَحْتَ مَا يَحْكُمُ بِهِ عَلَى نَفْسِهِ كَانَ أَبْلَغَ فِي الْوَفَاءِ. وَهَذَا الْخُلُقُ مَحْمُودٌ، فَإِنْ مِنْ عُرْفٍ بِالْوَفَاءِ كَانَ مَقْبُولَ الْقَوْلِ فِي جَمِيعِ مَا يَعِدُ بِهِ. وَمَنْ كَانَ مَقْبُولَ الْقَوْلِ كَانَ عَظِيمَ الْجَاهِ" (ابن عددي: 1993، 57-58). وفي المقابل حكموا - لأهمية الوفاء - بأن من "فُتِدَ فِيهِ

¹⁴ حدب: مشفق - المولى: هنا ابن العم - الضريك: المضروب - مرهق النيران: تُغشى بالغيرب والضيف - الأواء: الجهد والشدة.

فقد انسلخ من الإنسانية، فالناس مضطرون إلى التعاون، ولا يتم تعاونهم إلا بمراعاة العهد والوفاء، ولولا ذلك لتنافرت القلوب وارتفع التعايش (الراغب الأصفهاني: 209-210).

وقد فخر الشعراء بنسبة صفة الوفاء إلى أنفسهم وإلى أقوامهم، ولعل أقرب معاني الوفاء هو غرض الرثاء بحد ذاته، فالرثاء لا طمع له ولا حاجة عند المرثي الذي مات وبقيت ذكره حاضرةً في شعور الشاعر. فلنقرأ لعبيد بن الأبرص قوله (ابن الأبرص: 1957، 25):

البحر الطويل

تَدَكَّرْتُهُمْ مَا إِنْ بَحِثُ مَدَامِعِي   كَأَنْ جَدُولٌ يَسْقِي مَزَارِعَ مَحْرُوبٍ
وَبَيْتٍ يَفُوحُ الْمِسْكُ مِنْ حَجْرَاتِهِ   تَسَدِّثُهُ مِنْ بَيْنِ سِرٍّ وَمَخْطُوبٍ¹⁵

ويفخر عمرو بن كلثوم بوفاء قومه إذا عاهدوا وأقسموا الأيمان على فعل شيء. يقول (يعقوب: 1991، 82):

البحر الوافر

وَنُوجِدُ نَحْنُ أَمْنَعَهُمْ ذِمَارًا   وَأَوْفَاهُمْ إِذَا عَقَدُوا يَمِينًا¹⁶

بل إنهم جعلوا الثأر للمقتول نوعاً من الوفاء له، فعدّوا من لا يُثأر لهم أمواتاً ومن يُثأر لهم أحياء. يقول الحارث بن حلزة (يعقوب: 1991، 27):

البحر الخفيف

إِنْ نَبَشْتُمْ مَا بَيْنَ مِلْحَةٍ فَالْصَّا   قَبِ فِيهِ الْأَمْوَاتُ وَالْأَحْيَاءُ¹⁷

¹⁵ محروب: موضع لبني أسد - حجراته: جوانبه - تسدثته: تبطنته، يعني دخلت فيه - سرّ ومخطوب: مواضع.

¹⁶ الذمار: حريم الرجل وما يحميه. وهو أيضاً العهد والذمة.

¹⁷ ملحّة والصاقب: مواضع.

7- العِفَّة:

العِفَّة في اللغة: "الكفَّ عمَّا لا يَحِلُّ ويَجْمَلُ. عَفَّ عن المحارم والأطماع الدنيَّة عِفَّةً وعفافاً.. وعفَّ عن المسألة والحرص" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "عفف"). والعِفَّة "ترك الشهوات من كل شيء، وغلب في حفظ الفرج بما لا يَحِلُّ" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "عفف"). وأمَّا اصطلاحاً فقد عرّفها ابن عُديّ بأنها "ضبط النفس عن الشهوات، وقسْرُها على الاكتفاء بما يقيم أودَّ الجسد، ويحفظ صحَّته فقط؛ واجتنابُ السرف والتقصير في جميع اللذات، وقصدُ الاعتدال. وأن يكون ما يقتصر عليه من الشهوات على الوجه المُستحبِّ، المتفق على ارتضائه، وفي أوقات الحاجة التي لا غنى عنها.. وهذه الحال هي غاية العِفَّة" (ابن عدي: 1993، 50). وتحدّث الراغب الأصفهاني بتفصيل اصطلاحيّ أدقّ، فيحدد أنّها "لا تتعلّق إلا بالقوة الشهويَّة.. وهي المتعلقة بالغازين وهما: البطن والفرج.. وهي حالة متوسطة بين إفراط هو الشره، وتفريط هو جمود الشهوة، وهي أسّ الفضائل من القناعة والعفة والزهد وغنى النفس والسخاء. ومن اتّسم بسمّة العِفَّة قامت العِفَّة له بحجّة ما سواها من الفضائل" (الراغب الأصفهاني: 2007، 224)، ثم يضع شرائط ليكون المتعفّف عفيفاً، "وهي ألا يكون تعفّفه عن الشيء انتظاراً لأكثر منه أو لأنه لا يوافق، أو لجمود شهوته، أو لاستشعار خوفٍ من عاقبته، أو لأنه ممنوع من تناوله" (الراغب الأصفهاني: 2007، 225). في حين يختصر صاحب التعريفات تعريف المتعفّف بأنه "من يباشر الأمور على وفق الشرع والمروءة" (الجرجاني: بلا تاريخ، 127).

ونحن من بين تلك التفاصيل كلها يعيننا خلق الصون وعدم الاقتراب من أشياء الآخرين وممتلكاتهم وخصوصياتهم وأعراضهم، وفق آداب الفطرة الباقية، وبحسب بعض القواعد الاجتماعية السليمة التي كان يتبعها العاقلون في العصر الجاهليّ. ولعلّ أقرب مثال للعِفَّة في الشعر وأجمله ما نقرؤه عند عنتره حين يقول (مولوي: بلا تاريخ، 308):

البحر الكامل

أَعَشَى فِتَاةَ الْحَيِّ عِنْدَ حَلِيلِهَا   وَإِذَا عَزَا فِي الْجَيْشِ لَا أَعَشَاهَا
وَأَغْضُ طَرْفِي مَا بَدَتْ لِي جَارَتِي   حَتَّى يُوَارِي جَارَتِي مَا وَاها

إنه وصف تفصيلي يشد الانتباه ويسترعي النظر، فهو لا يزور جارته إذا كان زوجها غائباً في الغزو، ويُشبح بنظره عنها إذا بدا خيالها إلى أن تدخل خيمتها أو بيتها.

وهذا عبید بن الأبرص يجسد خلق العفة بمعنى لغوي واضح وصريح، فهو لا يمدّ بصره إلى ما ليس له، بل إنه يزرجه عن ذلك. يقول (ابن الأبرص: 1957، 38):

البحر البسيط

وَمَا الطَّرْفُ مِثِّي إِلَى مَا لَسْتُ أَفْلِكُهُ   مِمَّا بَدِ لِي بِبَاغِي اللَّحْظِ طَمَّاحٍ

والنابغة يؤكد عفة نفسه عن حسد الناس في أموالهم، بدليل أنه لو رغب بجمعه لاستطاع ذلك بمدح أراذل الناس، ونيل المكافآت منهم. يقول (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 140):

البحر الطويل

وَكُنْتُ أَمْرًا لَا أَمْدَحُ الدَّهْرَ سُوقَةً   فَلَسْتُ عَلَى خَيْرٍ أَتَاكَ بِحَاسِدٍ

ومن أرقى صور التعفف، وأنبأها ما يفخر به عنترة؛ من أنه يخوض الحروب ويقاوم فيها ببسالة، فإذا كان وقت توزيع الغنائم انتحى جانباً وأعرض عنها. يقول (مولوي: بلا تاريخ، 209):

البحر الكامل

يُخْبِرُكَ مَنْ شَهِدَ الْوَقَائِعَ أَنِّي   أَعْشَى الْوَعْيَى، وَأَعِفُّ عِنْدَ الْمَعْنَمِ

ومن العفة صون اللسان عن بذيء الكلام وقبيحه. يقول عبید (ابن الأبرص: 1957، 54):

البحر الطويل

لَعَمْرُكَ مَا يَخْشَى الْجَلِيسُ تَفْحُشِي   عَلَّيْهِ، وَلَا أَنَايَ عَنِ الْمُتَوَدِّدِ

8- الإباء والعزة:

في اللغة: "أبي الشيء يأباه إباءً: كرهه. والإباء: أشد الامتناع" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "شرف"). و"أبي: استعصى. وأبي الشيء: ترفع عنه. وله نفس أبيّة: ذات ترفع" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "أبي").

و"العزّ: القوة والشدة والغلبة. والعزّ والعِزّة: الرّفعة والامتناع. والعزيز: هو الممتنع فلا يغلبه شيء" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "عزز"). و"العِزّة: الحَمِيّة والأَنْفَة": (وإذا قيل له اتق الله أخذته العِزّة بالإثم) (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "عزز"). وعزّفها بعضهم بأنها "صفة بما يجعل الإنسان نفسه في منازل الرّفعة والاحترام من غير تكبر، ويعرف بما قدر نفسه" (مجموعة مؤلفين: 2006، ص51).

لعلّ هذه العِزّة والأَنْفَة من أوضح الصفات الخلقية التي كان العربي يصرّ على المباهاة والفخر بها، وقد تلازمت تاريخياً مع نفوره من الخضوع للسلطة وللقانون، وميله للاستقلال والحرية، بل الفوضى أحياناً. وهذه ليست صفةً شخصية فحسب، بل كان يُسبغها الشاعر على قومه وعشيرته، في حين أنه ينسب الذل والانكسار لأعدائهم. وإذا كان ينسب الذل لأولئك فإنه يتفتّن في رسم صور الكبرياء والعظمة والشموخ التي ينسبها لقومه، وهذه معان متصلة في كثير من الأحيان بخلق الشجاعة والكرم. هذا عبيد بن الأبرص يترفع عن أن يكون همّه في بطنه، وهو يصبر على الجوع ترفعاً وكرامةً. يقول (ابن الأبرص: 1957، 78):

البحر الخفيف

إِذَا مَا كَانَ عِزِّي عِنْدَ بَطْنِي   فَأَيْنَ مِنْ أَنْ أَسْبَّ بِهِ مَنَاصِي
فَإِنْ حَفَّتْ جُوعَ الْبَطْنِ رِجْلِي   فَدَقَّ اللَّهُ رِجْلِي بِالْمُعَاصِي¹⁸

وهو يفخر بمجد قومه وشرفهم الرفيع الذي لا تبلغه أجماد الآخرين. يقول (ابن الأبرص: 1957، 138):

مجزوء الرجز

لَا يَبْلُغُ الْبَابِي وَوَلَوْ   رَفَعَ الدَّعَائِمَ مَا بَنَيْنَا

¹⁸ مناص: ملجأ ومقرّ - المعاصي: الالتواء والوجع.

وهذا عمرو بن كلثوم يفخر بعزّ قومه في معنى مشابهٍ ، مذكراً بأن القوة هي التي تصنع المجد وتحميه، ولا يعنيه بعد ذلك إن كان هذا العزّ سبباً لظلم الآخرين. يقول (يعقوب: 1991، ص90):

البحر الوافر

لَنَا الدُّنْيَا وَمَنْ أَمْسَى عَلَيْهَا   وَتَبْطِشُ حِينَ تَبْطِشُ قَادِرِينَا
بُعَاةٌ ظَالِمِينَ وَمَا ظَلَمْنَا   وَلَكِنْ سَنَبِدُ ظَالِمِينَا

9- الحلم:

لا شك أن حياة البداوة بخشونتها وجفائها هي بعيدة في الأصل عن التطبّع بالحلم، وهذا ما يجعل الشاعر الجاهلي ينوّه بصفة الحلم لنفسه أو لمدوحه، خصوصاً أنه ينظر إلى نفسه باعتباره نخبة اجتماعية وثقافية. ولكن هذا لا يمنعه من التمدح بنقيض هذه الصفة النبيلة أحياناً وهو الطيش وسرعة الغضب والأنفة! وهذا ما يؤكد غياب الضوابط الدقيقة والتقييم الحقيقي للأخلاق السائدة، بسبب غياب الوحي الإلهي آنذاك، وهو الذي نعتقد أنه الكاشف والمعيار لكل القيم والحقائق.

وعلى كل حال فالحلم خلق معناه متصل بالحكمة والعقل، ومن هنا تكرر استعمال الحلم بمعناها. يقول زهير في شعر الحكمة (الأعلم: 1980، 268):

البحر الطويل

إِذَا أَنْتَ لَمْ تَقْصُرْ عَنِ الْجَهْلِ وَالْحَنَّا   أَصَبْتَ حَلِيمًا أَوْ أَصَابَكَ جَاهِلٌ¹⁹

وهو يصف الممدوحين بأنهم أصحاب عقل راجح وصبر في معاملة الناس في مجالسهم، لكنهم يفقدون رجاحة عقولهم ووراثتهم إذا خاضوا الحرب، بسبب ما يظهر منهم من الفتك والعنف. يقول زهير (الأعلم: 1980، 203):

¹⁹ الحنا: فُحش القول.

البحر الكامل

حَلَمَاءٌ فِي النَّادِي إِذَا مَا جِئْتَهُمْ جُهَلَاءُ يَوْمَ عَجَاجَةٍ وَلِقَاءِ

10- الصدق:

في اللغة: "الصدق نقيض الكذب. ورجلٌ صدقٌ نقيضٌ رجلٌ سوءٌ. ورجلٌ صدقٌ: نعم الرجل هو. وسيفٌ صدقٌ ورمحٌ صدقٌ: الصُّلبُ من الرماح. وفي الصِّدْقِ منجاةٌ: الصِّدْقُ ههنا الشجاعة والصِّلابة. وفي قول النابغة: في حالك اللون صدقٍ: إنما الصِّدْقُ الجامع للأوصاف المحمودة. وكذلك من الوعيد، إذا أوقعت بهم قلت صدقتهم" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "صدق"). و"صدق في الحديث: أخبر بالواقع. وصدق في القتال: أقبل عليه في قوة. وصدق فلاناً النصيحة والإخاء: أخلصهما له. وأخلص فلاناً الوعد: أوفى به". وفي التنزيل العزيز: (ولقد صدقكم الله وعده) (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "صدق"). وإذا كان الصدق في القول هو ترك الكذب والابتعاد عنه، فإن "الصدق في الفعل إتيانه، وعدم الانصراف عنه قبل إتمامه، والصدق في العزيمة الثبات حتى بلوغ الفعل، والصدق في الذاكرة قوتها على الحفظ" (صليبا: 1982، ج1، 722). بل إن الصدق في إطار وفهم عام واسع هو "ألا يكون في أحوالك شوب، ولا في اعتقادك ريب، ولا في أعمالك عيب. والصِّدْقُ هو الذي لم يدع شيئاً مما أظهره باللسان إلا حقيقه بقلبه وعمله (الجرجاني: بلا تاريخ، 113).

يتضح من هذه السياقات اللغوية أن الصدق معنى أخلاقي مهم وصفة إنسانية جامعة²⁰، ولا يقتصر على معنى مطابقة القول للواقع. ومن هنا تكرر استعمال الوصف بالصدق في الشعر الجاهلي، وتعددت مقاصد هذا الاستعمال بما يوافق المعاني المعجمية المتعددة التي أوردناها. فهي هو ذا عمرو بن كلثوم مثلاً يستعمل تركيب "صدق القتال"، يقول مادحاً (يعقوب: 1991، 50):

²⁰ وقد أدرك العرب أن الصدق ليس خيراً على إطلاقه، يقول ابن عدي: "فإنه ليس بمستحسن صدق الإنسان إن سئل عن فاحشة كان ارتكباها، فإنه لا يفي حسن صدقه بما يلحقه في ذلك من العار والمنقصة الباقية اللازمة، وكذلك ليس بحسن صدقه إذا سئل عن مستجير استجاره فأخفاه". (مسكويه: 2011، 62).

البحر الوافر

بِأَنَّ الْمَاجِدَ الْقَرْمَ بْنَ عَمْرِو عَدَاةَ نُطَاعٍ قَدْ صَدَقَ الْقِتَالَ²¹

واستعمل النابغة تركيب "تصدق الود"، قال (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 231):

البحر الكامل

لَوْ كُنْتُ تَصَدَّقُ وَدَّهَ لَأَطَعْتَهُ إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ

أما زهير فاستعمل معنى الصدق في الإشارة إلى النسب الرفيع والأصل النبيل. قال (الأعلم: 1980، 152):

البحر الوافر

لَهُ فِي الذَّاهِبِينَ أُرُومٌ صِدْقٍ وَكَانَ لِكَلِّ ذِي حَسَبٍ أُرُومٌ²²

11- الرحمة:

في اللغة: "الرحمة: الرقة والتعطف..والرحمة في بني آدم عند العرب: رقة القلب وعطفه، ورحمة الله: عطفه وإحسانه ورزقه" (ابن منظور: بلا تاريخ، مادة "رحم"). و"الرحمة: الخير والنعمة. في التنزيل العزيز: (وإذا أذقنا الناس رحمةً)" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "رحم"). وفي تحليل لصفة الرحمة نجد أنها أُطلقت "على إرادة فعل الخير، أو على العطف على الآخرين للتخفيف من آلامهم. وقد كان هناك تفريق دقيق بين الرحمة والرأفة، فذكروا أن "الرأفة أشد الرحمة" (مجموعة مؤلفين: 2006، 39)، في حين قال بعضهم "إن الرحمة إيصال المسرة إلى المرء، والرأفة دفع المضرة عنه. ويختلف الشعور بالرحمة باختلاف المثل العليا التي يتصورها الناس، فإذا كانت هذه المثل العليا مبنية على القوى المادية كانت الرحمة منقطعة، وإذا كانت مبنية على القوى الروحية كانت الرحمة أوسع، ولا تنقلب الرحمة إلى محبة حقيقية إلا حينما يعد الإنسان نفسه أخاً

²¹ القرم: السيد - نُطَاع: قرية باليمامة.

²² الذاهبين: الأجداد - أروم: ج أرومقز الأصل الكريم - الحسب: كثرة المآثر.

لكل إنسان" (صليبا: 1982، ج1، 111). ويحلل ابن عديّ خلق الرحمة فيرى أنه مركب من الودّ والجزع، وأن "الرحمة لا تكون إلا لمن تظهر منه لراحمه خلةً مكروهة، وإما نقيصةً في نفسه، وإما محنة عارضةً. فالرحمة هي محبة للمرحوم، مع جزع من الحال التي من أجلها رُجم. وهذه الحال مستحسنة ما لم تخرج بصاحبها عن العدل، ولم تنته به إلى الجور (ابن عدي: 1993، 56).

بهذه المعاني السالفة، وبعد هذا التفصيل؛ يمكن القول إن مساحة الرحمة في أخلاق الشعر واسعة، ولتجلياتها صور كثيرة لا تكاد تحصى، فكأن خلق الرحمة صفة جامعةً وبوتقة تنصهر فيها سلوكات وأفعال ومشاعر كثيرة، ونحن نقف على بعضها بإيجاز هنا. فهذا النابغة يرثي أبا قابوس فيجعله لرحمته باليتامى وعطائه للمحتاجين بمنزلة فصل الربيع من فصول السنة. إنه ممتلىء خيراً وأنساً وعطاءً. يقول النابغة (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 194):

البحر الطويل

وَكُنْتُ زَبِيحًا لِلْيَتَامَى وَعِصْمَةً
فَمُلِّكْ أَبِي قَابُوسٍ أَضْحَى قَدْ نَجَزَ

وهو يمدح من أغار على قومه ليفكّ الأسرى منهم لديه، فيصف الممدوح بأنه صاحب حظّ وافرٍ، وأنه حين ملك وانتصر داخل قلبه شيءٌ من الرحمة فلم يسرف في القتل والخشونة. فقد حاز خلق البطولة وخلق الرحمة معاً. يقول (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 212):

البحر الطويل

صَبَحَتْ بَنِي دُؤَيْبَانَ مِنْهُ بَعَاوَةٌ
جَزَتْ لَكَ مِنْهَا السَّائِحَاتُ بِأَسْعُدِ

أَصَابَهُمْ فَسَرًّا فَأَضْحَوْا عِبَادَهُ
فَجَلَّلَهَا نُعْمَى وَمَ تَشَدَّدِ

على أن خلق الرحمة يبدو بعيداً في العموم بعد الحروب، وتحلّ محله مشاعر الشمامة والتمتع بالأم الأعداء. ولا ينسى أن يخبرهم بشماتته بهم ليكتمل سروره، فتغيب الرحمة تماماً. يقول النابغة (النابغة الذبياني: بلا تاريخ، 211):

البحر الوافر

فَنِمْتُ اللَّيْلَ إِذْ أَوْقَعْتُ فِيكُمْ   فَبَاتِلَ عَامِرٌ وَبَنِي تَمِيمٍ
وَسَاعَ لِي الشَّرَابُ وَكُنْتُ قَبْلًا   أَكَادُ أَعْصُ بِالْمَاءِ الْحَمِيمِ²³

12- العدل:

من العدل: الجزء (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "عدل"). والعدل اصطلاحاً في معناه الفلسفي المجرد يمكن تحديده بأنه "التقسُّط اللازم للاستواء، واستعمال الأمور في مواضعها، وأوقاتها، ووجوهها، ومقاديرها، من غير سرف ولا تقصير، ولا تقديم، ولا تأخير (ابن عدي: 1993، 68). فهو إذن "الأمر المتوسط بين طرفي الإفراط والتفريط" (الجرجاني: بلا تاريخ، 124).

لا شك أن طلب العدل هو من الفطرة الإنسانية التي تميل إليها النفوس بالبداهة ولا يُتوقع غياب قيمتها وتقديرها ولو غابت الشرائع الإلهية، ولهذا إشارات عديدة وردت في الشعر، ولكن النصوص الشعرية - ويا للغرابة! - نقلت إلينا في المقابل إهمالاً وإعراضاً عن مفهوم العدل، بل تسفيهاً له في بعض الأحيان! وسوف تمرّ في عجلةٍ هنا على الفكرتين. هذا عمرو بن كلثوم يعبر عن دهشته من ظلم أهل زوجته له، يقول (يعقوب: 1991، 67):

البحر الوافر

أَفِي لَيْلِي يُعَاتِبُنِي أَبُوهَا   وَإِخْوَتُهَا وَهُمْ لِي طَالِمُونَ؟!!

وهذا الحارث بن حلزة يُنكر على من لا يعدلون في إطلاق الأحكام على قومه، ويحملونه ذنوب غيرهم، ويشبهه ذلك الظلم بتعليق الأحمال كلها على وسط البعير دون أجزاء جسمه الأخرى. يقول الحارث (يعقوب: 1991، 38):

البحر الخفيف

أُمِّ عَلَيْنَا جَرَى الْعِيَادِ كَمَا نِيدِ   طَّ بِجُوزِ الْمُحَمَّلِ الْأَعْبَاءِ؟

²³ غَصَّ بِالطَّعَامِ أَوْ الْمَاءِ وَنَحْوِهَا : اعترض في حلقة منعه التَّنَمُّسُ والبلع - الحميم: الماء الحار. فالغصص بالماء البارد.

وفي هذا السياق كان حسان بن ثابت يتذكر أيامه الجاهلية مع الغساسنة و يمدحهم، وفي نهاية قصيدته افتخر بعدل قبيلته، مع أنهم في زمان الجاهلية (آي يِلْدِيْز، 2019: 290)، يقول حسان بن ثابت (ابن ثابت: 2006، 74-75):

البحر الكامل

وَتَرُوْرُ أَبْوَابِ الْمُلُوْكِ رِكَابِنَا وَمَتَى تُحْكَمُ فِي الْبَرِيَّةِ نَعْدِلُ

وفي مقابل هذا الفهم الفطري السليم لخلق العدل نقرأ مديحاً غريباً لزهير الموصوف بالعقل والحكمة، حيث إن ممدوحه إذا تعرّض للظلم فإنه قادر على أن ينتصف لنفسه، وإن هو لم يُظلم فإن من بطولته أنه يبدأ غيره بالظلم! يقول زهير (الأعلم: 1980، 21):

البحر الطويل

جَرِيٍّ مَتَى يُظْلَمُ يُعَاقِبُ بِظُلْمِهِ سَرِيْعًا، وَإِلَّا يُبَدِّ بِالظُّلْمِ يُظْلِمُ

13- الصبر:

في اللغة: "صبره عن الشيء: حبسه". والصبور معناه قريب من معنى الحليم، والفرق بينهما أن المذنب لا يأمن العقوبة في صفة الصبور كما يأمنها في صفة الحليم.. ولو حبس رجل نفسه على شيء يريد به قال: صبرته نفسي. والصبر نقيض الجزع. والصبر حبس النفس عند الجزع. (استعينوا بالصبر) أي بالثبات على ما أنتم عليه من الإيمان" (ابن منظور، لسان العرب. مادة "صبر"). و"صبر: تجلّد ولم يجزع. وصبر: انتظر في هدوء واطمئنان. وصبر على الأمر: احتمله ولم يجزع. وصبر عنه: حبس نفسه عنه. وصبر نفسه: حبسها وضبطها" (مجموعة مؤلفين: 2004، مادة "صبر").

وقيل: الصبر ضربان، أحدهما بدني، كالصبر على الضرب الشديد، والألم العظيم، والآخر نفساني، وهو منع النفس من مقتضيات الشهوات. والصبر ضدّ الملح والجزع والجبن والضجر

وضيق النفس والحرص والشره" (صليبا: 1982، ج1، 721). ويرى ابن عدي أن الصبر عند الشدائد "مركب من الوقار والشجاعة" (ابن عدي: 1993، 66).

لا شك أن الصبر قيمة خلقية عالية، وخصوصاً في حياة العربي القديم الملأى بالمشقات، فكل إنجاز في حياة الصحراء يحتاج إلى صبر وقوة على الاحتمال، وقد أشار القرآن الكريم الذي توالى نزول آياته منذ آخر عهد الجاهلية إلى فكرة الألم في حياة الإنسان عموماً والعربي خصوصاً، قال تعالى: (لقد خلقنا الإنسان في كبدٍ) (سورة البلد، الآية4) أي في مشقة. ومن هنا كان طبيعياً أن تكون صفة الصبر مغرية بالانتساب إليها وادعائها، في بابي الفخر والمدح، وأن تكون في الرجال علامة مميزة على كمال الرجولة، وأن يكون صاحبها حرياً بلجوء الناس إليه واحتمائهم في كنفه. يقول عمرو بن كلثوم مفتخراً بقدرته وصبره (يعقوب: 1991، 47):

البحر الوافر

ألم تر أنني رجلٌ صبورٌ
إذا ما المرء لم يهتُم بصبري؟

وهو يفخر بصبر النساء من قومه إذا أصيب رجالهن في الحرب بين قتل وأسر، فهذا من أخلاق القوة وطابعها، ومن أسباب صون القبيلة. يقول عمرو (يعقوب: 1991، 54):

البحر الطويل

مَعَاذَ الإِلهِ أَنْ تُنَوِّحَ نِسَاؤُنَا
عَلَى هَالِكٍ أَوْ أَنْ نُضَجَّ مِنَ القَتْلِ

14- الحكمة والتعقل:

في اللغة: "من صفات الله الحكيم والحكيم والحاكم، ومعاني هذه الأسماء متقاربة. والحكيم ذو الحكمة، والحكمة معرفة أفضل الأشياء بأفضل العلوم. ويقال لمن يُحسن دقائق الصناعات ويتقنها: حكيم. وفي الحديث: إن من الشعر لحُكماً، أي أن في الشعر كلاماً نافعاً يمنع من الجهل والسفه وينهى عنهما. والحُكْم: العلم والفقهاء والقضاء بالعدل. ويروى: إن من الشعر لحكمة، وهو بمعنى الحُكْم. ويقال للرجل إذا كان حكيماً: قد أحكمته التجارب. والحكيم: المُتَّقِن للأُمور" (ابن

منظور: بلا تاريخ، مادة "حكم"). و"علم الحكمة: الكيمياء والطب. والحكيم: الفيلسوف. والمُحكّم: المُتقّن" (مجموعة مؤلفين 2004، مادة "حكم"). واصطلاحاً هي "إحدى الفضائل الرئيسية الأربع. وتعني قوة الروح ومعرفة الحق" (وهبة: 2007، 284). فهي بهذا المعنى وسط "بين السّفه والبله" (مجموعة مؤلفين: 2006، 33). وهي أيضاً "علم يُبحث فيه عن حقائق الأشياء على ما هي عليه في الوجود بقدر الطاقة البشرية" (الجرجاني: بلا تاريخ، 81). وبذلك فهي "علم الأشياء الكلّية بحقائقها، واستعمال ما يجب استعماله من الحقائق" (جهامي: 1988، 289).

لا يعنينا المعنى الاصطلاحي في هذا المقام، فالعرب قوم بعيدون عن دهاليز الفلسفة المجرّدة، وهم أصحاب تأمل وجداني وإنساني عميق، أعانهم عليه صفاء الطبيعة وسكون الصحراء وهدوءها، وقد صاغ شعراؤهم حكماً رائعة استخلصوها من تجاربهم في الحياة ومن بعد طول أعمارهم، فكان من حكّمهم موضوع يُدرّس من الشعر، وإن لم يكن غرضاً مستقلاً تُكّتب لأجله القصائد، وباختصار فإن الحكمة العربية هي رصيدهم من عالم الفلسفة والفكر. من ذلك قول عبيد بن الأبرص داعياً إلى الاهتمام بالغريب كما القريب، فكثيراً ما يعينك الشخص الغريب ويتجاهلك من تظن فيه الخير والقرب. يقول عبيد (ابن الأبرص: 1957، 14):

قَدْ يُوَصِّلُ النَّازِحَ النَّائِي وَقَدْ يَطْعُ دُوَ الْهِمَّةِ الْقَرِيبِ

وهذا زهيرٌ يدعو إلى نظافة باطن الإنسان، لأن حقيقة المرء يكتشفها الناس مهما اجتهد في إخفائها والتمثيل عليهم. يقول زهير (الأعلم: 1980، 28):

مجزوء البسيط

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ - وَإِنْ حَالَهَا تَحْفَى عَلَى النَّاسِ - تُعَلِّمُ

خاتمة:

فتلك عامة القيم الأخلاقية العليا والفضائل السلوكية التي رصدها الباحث في عموم أشعار أصحاب المعلقات في دواوينهم. ويمكن أن يندرج تحتها عناوين فرعية وسلوكيات أخلاقية جزئية لا

تخرج عنها. أردنا أن نصوغ عرضاً عاماً وموجزاً لها، مع سرد لشواهد شعرية يسيروا لها، ونحن يمكن أن نستجلي تطبيقاتها العملية بوضوح أكبر وواقعية أكثر، من خلال دراسة تناول الشعراء للأغراض الشعرية المختلفة.

المصادر والمراجع:

- ابن الأبرص، عبيد، تحقيق وشرح د. حسين نصار، ديوان عبيد بن الأبرص، القاهرة، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، ط1، 1377هـ-1957م.
- الأعلام الشنتمري، تح د. فخر الدين قباوة، شعر زهير بن أبي سلمى، بيروت، دار الآفاق الجديدة، ط3، 1400هـ - 1980م.
- أسود، حسين، القيم الدينية في ميزان النقد العربي القديم، مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق-مجلد 82-العدد4، عام2007م.
- بابكر، ماجدة محمد، المروءة في الشعر الجاهلي دراسة أدبية تحليلية وصفية، الخرطوم، جامعة الخرطوم، رسالة ماجستير، 2005م.
- ابن ثابت، حسان، تح: وليد عرفات، ديوان حسان بن ثابت، بيروت، دار صادر، 2006م.
- الجرجاني، علي بن محمد، تح: محمد صديق المنشاوي، معجم التعريفات، القاهرة، دار الفضيلة، بلا تاريخ.
- جهامي، د. جيرار، موسوعة مصطلحات الفلسفة عند العرب، بيروت، مكتبة لبنان ناشرون، ط1، 1988م.
- الراغب الأصفهاني، أبو القاسم، الحسين بن محمد، تح د. أبو اليزيد العجمي، الذريعة إلى مكارم الشريعة، القاهرة، دار السلام، ط1، 1428هـ - 2007م.
- الشافعي، أبو عبد الله، محمد بن إدريس، تح د. محمد عبد المنعم خفاجي، ديوان الإمام الشافعي، القاهرة، مكتبة الكليات الأزهرية، ط2، 1405هـ-1985م.

- صليبا، د. جميل، المعجم الفلسفي، بيروت، دار الكتاب اللبناني، جزءان ، 1982م.
- ابن عدّي، يحيى، تح سمير خليل اليسوعي، تهذيب الأخلاق، بيروت، مطبعة مركز التراث العربي المسيحي، 1993م.
- مجمع اللغة العربية، المعجم الوسيط، جمهورية مصر العربية، مكتبة الشروق الدولية، ط4، 1425هـ-2004م.
- مجموعة مؤلفين، معجم المصطلحات الأخلاقية، بيروت، مركز باء للدراسات-بيت الكاتب، ط1، 2006م.
- مسكويه، أبو علي أحمد بن محمد، دراسة وتحقيق عماد الهلالي، تهذيب الأخلاق، بغداد-بيروت، منشورات الجمل، ط1، 2011م.
- مولوي، محمد سعيد، ديوان عنتره تحقيق ودراسة، بيروت، المكتب الإسلامي والشركة المتحدة للتوزيع، بلا تاريخ.
- ابن منظور، جمال الدين، محمد بن مكرم، لسان العرب، القاهرة ، دار المعارف، بلا تاريخ.
- النابغة الذبياني، تح محمد أبو الفضل إبراهيم، ديوان النابغة الذبياني، القاهرة، دار المعارف، ط2، بلا تاريخ.
- الهاشمي، السيد أحمد، جواهر الأدب، القاهرة، المكتبة التجارية الكبرى بمصر، جزءان، بلا تاريخ.
- وهبة، مجدي، وكامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة والأدب، بيروت، مكتبة لبنان، ط2، 1984م.
- وهبة، مراد، المعجم الفلسفي، القاهرة، دار قباء الحديثة، 2007م.

- يعقوب، د. إميل بديع، ديوان الحارث بن حلزة، بيروت، دار الكتاب العربي، بيروت، ط1، 1411هـ-1991م.

- يعقوب، د. إميل بديع، ديوان عمرو بن كلثوم، بيروت، دار الكتاب العربي، ط1، 1411هـ-1991م

- آي ييلديز، أسعد، "مدائح الاخطل للأمويين"، أنقرة، جامعة أنقرة، مجلة كلية اللغة والتاريخ- الجيوغرافيا، المجلد 57، العدد 2، ص 936-960.

AYYILDIZ, Esat (2017), "El-Ahtal'ın Emevilere Methiyeleri". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.57, Sy. 2, ss. 936-960.

-آي ييلديز، أسعد، "مدائح حسان بن ثابت"، تحرير مريچ أراسلان، إزمير، جامعة إيجه، كتاب-المتون التامة للمؤتمر الدولي للعلوم الإنسانية والتربية، 8-10 نوفمبر 2019، 286-298.

AYYILDIZ, Esat (2019), "Hassân B. Sâbit'in Methiyeleri", Ed. Meriç Eraslan, İCHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi Tam Metin Kitabı, İzmir, Ege Üniversitesi, 8-10 Kasım 2019, ss.286-298.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr